DE SATAN,

In ſijn

WEESEN, AERT, BEDRYF, en GUY-CHEL-SPEL,

Vertoond in een

HISTORISCHE VERHANDELINGH

Van Duyvelen, Geſighten, Spoocken, Voorſeggingen, Voorteeckenen, Droomen, Toveryen, Betoveringen, Beſeetenheyd, en wat noch voorts deeſe Stof aenhangigh is.

Nevens

AFWEERINGH

Van 't geen daer tegens ingebraght werd met meenighvuldige verwringingen der H. Schrift, en tegenſpraeck der geduerige Ondervindingh.

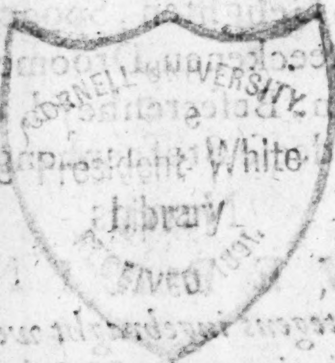
DOOR

S. DE VRIES.

Tot UTRECHT,

By ANTHONI SCHOUTEN, Boeckverkoper in de Jans-Straet. 1692.

CORNELL UNIVERSITY.
President White
Library

VOOR-GESPRECK

AEN DE

LEESERS.

Bescheydene en waerde Vrienden:

'T SAl voor U, insonderheyd voor my, niet ondienstigh zijn, in een *Voorberight* open te leggen, wat my tot de Verhandelingh deeser Stof heeft bewoogen; en wat ick, buyten verwaghtingh, ben genoodsaeckt geweest daer ontrent te doen.

'k Had in een goed deel mijner alreeds in 't light gekoomene *Historische Schriften* ingebragt veelerley Voorbeelden van Gesighten, Spoocken, Duyvelsche Voorseggingen, Voorteeckenen; verschricklijcke werckingen der boose Geesten ontrent godloose Vloeckers, Meyneedige, schendlijcke Hoeren-henghsten, &c.; doch alleen hier en gintsch, *stucks-wijs*, by voorvallende gelegenheden.

Dit heeft eenige *liefhebbers* mijner *Penne-vrughten* al voor langh aengeset, om aen my

te versoecken, dat ick van dese dingen eens *eygentlijck* in een *bysonder Boeck* wou spreecken: En hier door is veroorsaeckt, dat ick al voor drie of vier Jaeren in sommige mijner Boecken heb beloofd een *Historische Verhandelingh van't Sijn der Duyvelen*; nevens haere *bedrijven ontrent Spoocken, Gesighten, Voorseggingen, Voorteeckenen, Droomen; Toveryen, Betoveringen, Beseetenheyd, en wat noch voorts deese Stof aenhangigh is.* Doch wijl ick met andere besigheden bemoeyd was, insonderheyd met mijne *Kronijck der Kronijcken*, soo kon ick hier toe niet treeden, voor dat, nu ontrent een Jaer geleeden, sigh een Drucker opdeed, die by my om deese *Verhandelingh* aenhield. Ick maeckte dan, nae mijne gewoonte, alleen een *kort Ontwerp* op een paer bladeren Pappier, van de saecken welcke my voor te neemen stonden, en d'orde der bewerckingh. Maer wijl hy stracks daer nae quam t'overlijden, soo trock ick de hand weer daer af, en leyde 't ontworpene ter sijden. Eenige Maenden daer nae deed een ander Boeckverkoper 't selve versoeck; en ick beloofde hem 't Werck; sonder evenwel daer aen te beginnen; wijl ick meende noch eerst af te doen mijn onderhanden genoomen *Geopend Historisch Cabinet der verwonderlijckste Natuer-wonderen en raerste Vreemdigheden in, aen, en ontren Menschen, Dieren, Gewassen, &c.*

Ondertusschen quam met den aenvangh der Maend *Junius* deeses Jaers ons in handen seecker

ker *Boeck*, reghtdraeds ſtrijdigh met den inhoud mijns voorgenoomenen arbeyds. Want daer in ſoecktmen niet alleen gantſchlijck om verr' te werpen de *Verdightſelen der Papiſten*, en van andere of *By* of *Lightgelovige* lieden ontrent de *Spoocken*, *&c.*; maar oock ſelfs *wegh te neemen alle werckdadigheyd der Duyvelen*: jae, maer *alleen eenen Duyvel* te ſtellen; en die noch ſoodanigh *in de Hel vaſt gekeetend*, dat hy *niets met allen weet van 't geen in de wereld omgaat*; *noyt daer in koomd*; *niets met allen kan wercken op de gemoederen of ligchamen der Menſchen*: Met een ſomtijds *bittere*, ſomtijds *ſpottiſche* tegenſpraeck en verwerpingh van alles wat de *Gereformeerde Kerck* deeſen aengaende tot noch toe uyt 't woord Gods daer van heeft geleerd. Doe ſtelde ick mijn voorneemen weer uyt den ſin, om af te waghten, wat de *pen der Geleerde* hier tegens ſou verrighten. Doch de bekoſtiger deeſes Drucks waeckte doe op; en maende my op *mijne belofte*. Dies moeſt ick, en dat noch *in haeſt*, op ſijn aendringen beginnen, voortgaen, en dit *eerſte deel* eyndigen.

Wat ſtond my nu hier te doen? 't Werck te maecken en uyt te geven gelijck ick 't te vooren had bedaght; handelende alleen *beveſtigender wijs*, door bewijſen uyt de *H. Schrift* en de *Hiſtorien*, ſou *beſpotlijck* ſijn geweeſt, wijl ſoo varſch *voor my was uytgekoomen een Boeck*, 't welck alles, wat ick uyt des *Heeren woord* ſou voortbrengen, alreeds had gepoogd *kraghtloos*

loos te maecken; de verhaelen uyt d'*Ondervindingh beschimpte.* Dus was dan de nood my opgeleght, vermits ick, wegens mijne belofte, niet te rugg' kon, de Plaetsen uyt de H. Bladeren, van my aen te wijsen, te *verdeedigen* tegens 't geen, met *geweldige verdraeyingen* der selver, was voorgesteld.

Seer was my dit tegens de borst; wijl ick my noyt in *Twist-schriften* tegens persoonen van de *Gereformeerde Kerck* heb willen inlaten: Oock ten vollen by my selven bewust was, dat hier toe wierd vereyscht een *bequamer pen*, een *geoeffender vernuf*, als ick by en in my bevond. Echter deed de *nood* my *moed* neemen: En vermits ick, wegens mijne toeseggingh, *niet kon soo ick wou*, soo *wou ick dan doen 't geen ick kon*, nae gelegenheyd van de my afgeparste haest. Hoe ick 't daer ontrent aengelegt heb, sal ick stracks hier nae seggen.

Beklaeghlijck is 't, dat wy een *tijd* beleven, immers soo *vrughtbaer* in daeghlijcks *nieuwe Leerstucken*, als *Africa* in *geduerigh Wangedroghten* voort te brengen. Voor ontrent vijftigh Jaeren wierd door eenige *Philosophen* 't Zaed gestroyd, waer uyt tsederd soo veel *Onkruyd* is opgewassen; en nu sulcker wijs heeft toegenomen, dat het bynae *alle Velden* bedeckt; gelijck dan 't *Ruyght* altijd *alderweelderighst* voortschiet. 't Is nu daer toe gekoomen, datmen meend, op de *Lijst der geleerde Mannen*, der *subtile verstanden* niet te konnen geraecken, ten

ſy men *wat nieuws* bedenckt; 't bedaghte uyt-geeft, beweerd, en over al daermen kan in-ſtampt. Eygen-liefde, roemgierigheyd, en ydele waen brenghd veele daer toe, datſe de *waere oorſaecken* en *redenen* eener ſaeck aghter de banck werpen, alleen om datſe *oud*, of van andere *voor haer* geleerd zijn; en *nieuwe* willen uytvinden, om de naem van *gauw* te mogen bejagen: Hier in gelijck ſijnde *Democritus Mileſius*; die, als hy eens een *Meloen* (andere ſtellen een andere Vrught) at, en daer aen een ongewoone *Honigh-ſmaeck* vond, de Dienſt-maeghd vraeghde, *in wat voor een Hof* deſelve gegroeyd was? Sy ſou hem derwaerts brengen, op dat hy d'*oorſaeck* hier van mogt uytvinden. De Deern antwoordde: Niet den *Hof*, maer wel *ſy*, kon hem van dit ſtuck berigt geven. Door onaghtſaemheyd hadſe de Meloen in een Vat met Honigh laeten vallen; en dit *veroorſaekte* de *Honigh-ſmaeck*. Neen, liet *Democritus* hier op hooren, brengh my evenwel in den Hof daer deeſe Vrught gewaſſen is; *ſoo wil ick een andere oorſaeck uytvorſſchen*. Even alſoo verwerpen nu veele 't *waere*, om 't *valſche* te ſoecken.

Dit *quaed*, eerſt begonnen van de *Philoſophie*, en door-gedrongen in de *Theologie*, ſwanger van ydelheyd, heeft gebaerd veele *Misdraghten* van ſchaedlijcke Stellingen. Maer alsmen ſagh, dat uyt 't *woord Gods* de valſchheyd daer van wierd aengeweſen, ſoo bedaghtmen, om ſijne *nieuwe vonden* te mogen behouden, en

daeghlijcks *meer andere* te konnen bedencken, onder veele twee seer gevaerlijcke Set-regelen: I. Dat *de H. Schrift spreeckt niet nae de waerheyd der saecken, maer nae de dwalende meeningh des Volcks.* II. Dat *de Reden is d'Uytleghster van 't Woord Gods.* Alsmen dit aen den man gebraght heeft, soo moet des Heeren woord sigh laeten *draeyen, buygen, verwringen* soomen begeerd; sigh *schicken* na elcks verdorvene *Reden*; soo *spreecken* alsmen *wil*, en *wat anders seggen als 't seght*, wanneer 't begrijp het soo niet vattenwil of kan.

Op deese *grond* is 't, dat daeghlijcks meer en meer *nieuwigheden* opkoomen; met verwerpingh der *oude*, in de H. Schrift van de *H. Geest* voorgestelde, beveftighde; volgens dien in d'*eerste suyvere*, daer nae in de *Gereformeerde Kerck* altijd eenparigh geleerde *Waerheden*. Dit gaet niet alleen ontrent dingen, die *juyst niet van hooge noodsaecklijckheyd* zijn; maer klimd op selfs tot de *gewightighste Hoofdstucken*, in welcke bestaet 't *kenteecken*, de *kerne*, de *kroon der Christlijcke Religie.* Hier peuterd den eenen gantsch gevaerlijck aen 't Hoofdstuck van de *H. Drie-eenigheyd.* Daer eenen anderen aen de Leere der *volle genoeghdoeningh* des eenigen Salighmaeckers; der *Reghtvaerdighmaeckingh des Sondaers voor God*, &c. Deese *Melaetsheyd* heeft sigh geset in de *Muer Sions.* Dit laetmen dus al doorgaen. En ofmen dan eens ten laetsten, wanneer 't *te leelijck* voor aller oogen *uytslaet*, of datmen *schade* ontrent *eygene aengelegentheden*

siet,

ſiet, in plaets van dit *aengeſettede* en *doordringende* quaed *af en uyt te ſchrabben*, 't ſelve met *loosen Kalck bepleyſterd*, ſoo kan 't doch daer meê niet geholpen zijn; en dit *overſmeerſſel* ſal d'*ineetende kancker niet weghnemen*; ſchoon voor een korte tijd *wat bedecken*.

Boven dit alles koomt'er nu noch by, datmen met een grooten langhduerigen arbeyd bedaght heeft (om die ſchoone Stellingh, dat *de Geeſten niet anders ſijn als gedaghte*; *niet anders wercken als met dencken*, in ſtand te houden), de *Duyvel uyt de wereld te bannen*, en hem te benemen alle *werckingh* op der Menſchen *ligchaem* en *gemoed.* Hy *beſtrijd de vroome niet. Pord niemand aen tot ſondigen. Kan ons geen quaed doen. Vermagh niet de godlooſe of hier of hier nae te pijnigen. Daer is maer eenen Duyvel*; *en deſelve een Bandreeckel in de Hel*, *daer hy nimmermeer uytkoomd.* Alles wat de H. Schrift van de *Duyvelen* getuyghd, van de *werckdadigheyd der Engelen* verhaeld, moetmen *anders uytleggen*, *anders verſtaen*; ſchoon hoe *klaer*, hoe *ſtelligh lijck* daer van geſproocken werd.

Dit, gelijck wy in ons werck hebben aengeweſen, *vloeyd* uyt de gedaghte *Philoſophiſche nieuwe Stellingh* van de *Natuer der Geeſten*: En werd *verdeedighd* door de voorgemelde *twee Setregelen.* Indien nu de geene, die van de *nieuwe gevoelens* zijn, haeren *yver toonen* tegens deeſe ſeer ſchaedlijcke *nieuwe Leere* der *Duyvel-loogcheningh*, en deſelve *daedlijck*, *blijcklijck*, *nae-*

drucklijck verfoeyen, om deese *blame* van de *Gereformeerde Kerck* en *haer selven* wegh te nemen, soo sullen wy *sien*, datse dit *Gevolgh* uyt haere beschrijvingh der Geesten niet toestaen: Maer moeten echter seggen, dat het de *Vrught daer van is*: En datmen, de gemelde Stellingen van de H. Schrift vast houdende, in gevaer staet, dat daeglijcks *noch arger Monsters* sullen voor den dagh komen, en op deselve wijs verdeedighd werden. Heeftmen nu de *Duyvel sonder werckingh* gemaeckt, men sal wel haest de *Hel sonder pijn* stellen. 't Gaet'er al nae toe.

Is dan ons Land noch niet genoegh vervuld met *Godloosheyd* en *Godloose*; moetmen de *Toom*, die de snoode Booswighten noch eenighsins *breydelde*, dus in stucken traghten te breecken; haer dit *kußen* noch *onder d'oxelen* leggen? Sullense niet sorghlooser, niet veyliger in 't sondigen, in alle grouwelen voortgaen, alsmen haer dus *de vrees voor de Duyvelen* beneemd? Alsmen noch daer by de *Hel* voor de ziel alleen steld in een *droevigh dencken* van deselve? Haest kanmen'er by doen, dat de ligchamen der Godloose niet sullen opstaen. De geene, die voorgegaen is in de Duyvel-loogchening, wijsd haer oock den wegh tot dit.

In de *Fransche Historien* staet aengeteeckend, als tot een *eeuwigh brandmerck* van een voornaem *Pralaet*, of Geestlijck Hoofd onder de Roomschgesinde in *Franckrijck*, doch een *Atheist* in sijn hert, dat hy in een eerlijck gesel-

ſchap, daer van de werckingen, boosheyd en bedriegeryen des Satans wierd geſproocken, ſigh niet ſchaemde te vragen: Offe wel yemand kenden, *die oyt de Duyvel had geſien met een bril op ſijn neus?* want hy moeſt nu al ſeer oud zijn, vermits men ſeyde, dat hy ſoo langh over de vijf duyſend Jaeren in de weereld was geweeſt. In geen minder, indien niet in meerder *ſpotteryen* van en ontrent de booſe Geeſten koomdmen nu uyt te breecken; en men meend *aerdigh* te zijn, alsmen uytwerpt een *onaerdige ſchimpery* met de bedrijven des Duyvels; „ *die-* „ *men over al buyten de Hel geſoght maer nergens ge-* „ *vonden heeft*: Diemen uytdaeghd op een onheylige wijs, &c.

Om des Duyvels wil moeten oock ſchendigh beſpot worden d'*oude Kercken-Vaders*; de Helden Gods, d'eerſte *Reformateurs*; de haer gevolghde *getrouwe Leerraers*; de *geleerde Overſetters des Nederduytſchen Bybels*; de *gantſche Gereformeerde Kerck*.

De godſalige Oudvader *Athanaſius*, die, doe bynae alles *Arriaenſch* was, ſigh met een yver Gods in de *Bres* ſtelde; de waerheyd onvertſaeghd verdeedighde tegens die grouwlijcke Ketters, en daer over ſwaere vervolgingen moeſt uytſtaen, moet, alhoewel onſchuldigh, een *bytende beſchimpingh* lijden; oock in hem de *Nederlandſche Geloofs-belijdenis*, en de *geheele Kerck der Gereformeerde.* Men doet hem ſeggen yets van d'Ordeningen der Engelen, op d'*een-*

en-

en dertighste Vraegh aen Antiochus; en daer op vervolghdmen dan: „ *Deesen Man brenghtet* „ *Filo en den anderen Joden al vry nae. Ende noch-* „ *tans is dit die treflijcke Athanasius, wiens Geloofs-* „ *bekentnisse, by onse Kercken soo hooghelick geacht* „ *en als een voorschrift van rechtsinnigheyd in den* „ *IX. Artijkel der Nederlandsche Belijdenis aengete-* „ *kent is.* Immers behoorde een geleerd Man en *Theologiæ Doctor* te weeten, dat *dit Boeck aen Antiochus Bastaerd*, en *Athanasius valschlijck toe-geschreven* is. Daer in werden Schrijvers genoemd, in dien tijd noch onbekend. Sie *Sixtus Senensis lib.* 4. Soo seght oock *Evagrius lib.* 3. *cap.* 31., dat de Boecken *Apollinarii* van de *Nestorianen* en *Eutychianen* onder *Athanasii* naem uytgegeven en aengepresen sijn geweest. Maer waerom van deeses heerlijcken Mans treflijcke *Geloofs-belijdenis* in 't Leer-stuck der *H. Drie-eenigheyd* soo *seldsaem*, indien niet *schimpigh* en *veraghtlijck*, gesproocken; te gelijck oock van de *Gereformeerde Confessie* en *Kerck*; die deselve, als met Gods woord over-een-koomende, heeft aengenoomen? Sou dit niet wel vermoeden konnen geven, datmen met *de sulcke*, die onder ons aen dit stuck peuteren, en de Leere van 't selve haere Reden willen onderwerpen, *onder eene Deecken lagh*: Jae datmen, alsmen met de *Duyvel gedaen werck* had, dan aen de *Drie-eenigheyd wou beginnen*: Want *men wil al* „ *sijn overige tijd aenleggen, tot een neerstigh onder-* „ *soeck van sulcke dingen, die al de wereld op het*

„ *alge-*

„ *algemeen*, *geduerigh en ſterck ſeggen valſchlijck* „ (ſoomen voorgeeft) *geloofd of verkeerdlijck be-* „ *traght.* *Om de* (gewaende) *dolingen in leer* „ *en leven*, *die 't meeſte deel der Menſchen ingeno-* „ *men hebben*, *wegh te ſchuymen*; *'t ſy datmen daer* „ *in d'eerſte is*, *of datmen noch jet naerders heeft*, „ *als 't geen van andere is voortgekomen.* Want daer is *noch niet alles geſeyd* wat ter ſaecke diend. De *voorige Schrijvers* hadden noch overgebleve-ne *Vooroordelen*, &c. Immers, de voorgedagh-te woorden *klincken niet wel* uyt den mond van eenen, die ſigh draeghd als een *Gereformeerd Leerraer*; die de *Confeſſie* met eygener hand, nevens alle andere Predikanten, *onderteeckend* heeft. Seer beeſigh ismen, om 't *ſchuym*, 't welck by deeſen of dien *Oudvader* gevonden word, in eenepot te vergaderen, en ten toon te ſtellen; onaengeſien men behoorde te wee-ten, dat al dickmael deeſe *onreynigheyd niet van haer*, maer in laeter eeuwen van *Monickſche han-den in haere wercken geklad is.*

Van d'eerſte *Reformateurs* en *getrouwe Leer-raers* ſpreecktmen op veele plaetſen ſeer oneer-biedigh: Inſonderheyd van de laetſte *Overſet-ters des Nederlandſchen Bybels*; wiens getrouwig-heyd en geleerdheyd genoegh bekend is. Men handeld, men beſtraft, met beſpot haer, als ofmen een deel *School-jongens* voor had; als of-men alleen *Hebreewſch* en *Grieckſch* kon; d'an-dere weynigh daer van geweeten hadden: En dat niet eens, maer ſeer dickmael; en met vry

meer

meer onbeleefdheyd, als ick noch oyt in de Schriften van onse geslagene vyanden de *Papisten* gevonden heb. Neem dit alleen tot een proef: *Jes.* XIII. 21. luyd haere vertalingh: *Hare Huysen sullen vervuld werden met schricklijcke Gedierten, en daer sullen de jonge Struyssen woonen, en de Duyvelen sullen daer huppelen.* Op 't woord *Duyvelen* wijsense ons in de kant teeckeningh tot d'aenmerckingh op *Levit.* XVII 7., daerse dit seggen: *'t Hebreeuwsch woord betekend eygentlijck de geene die ruygh gehayrd sijn als Bocken; en die de Menschen in soodanigh een gedaente by wijlen verscheenen, &c.* Hier over moet de geheugenis van die *waerdige* Mannen dese onaerdige en *wrevelige schimp* uytstaen: „ *Bocken of diergelijck* „ *vertaeld pasten immers vry wat beeter dan dat van* „ *Duyvelen, dat daer soo weynigh als een tangh op een* „ *Vercken sluyt. Wat doen de Duyvelen by dat gesel-* „ *schap van* wilde dieren, schricklike gedierten, „ jonge struyssen *en* draecken, *soo sy d'andere nae-* „ *men in deselve reden meest nae gissinge vertaeld* „ *hebben. Waerom mogen daer geen Bocken by?* „ *Of krieltet over al van Duyvelen, daer sigh 't* „ *wild gedierte houd? Wat gedaghten hebben doch* „ *deese Menschen, en met naeme soo geleerde* „ *Mannen, van de Duyvelen, datse die doen hup-* „ *pelen in de Woestijn? Is dien Duyvel-dans tot* „ *eere of vermaeck van dat wild gedierte aenge-* „ *steld? Want Menschen souden daer niet meer te* „ *vinden zijn. Wie is soo vernuftigh onder al die* „ *wilde beesten, dat hy die Duyvels in sijn geselschap*
daer

„ *daer voor kent? Of is dat der Duyvelen eygen ver-*
„ *maeck : ſegt my toch*, geleerde liens, *hoe dat*
„ *huppelen der Geeſten in ſijn werck magh gaen?*
Wat een hoonrijcke Tael! Dit is niet alleen *ſit-*
ten in 't Geſtoelt der Spotters, *Pſalm* I. I.; maer als
een *Spotter de Spottery voor ſigh begeeren*, *Prov.* I.
22. Doch die *een Spotter is*, *ſal* de ſchande en
ſchade daer van *alleen dragen*, *Prov.* IX. 12. En
daer ſal miſſchien een tijd koomen, dat yemand
ſal ſeggen: *Soud gy ſpotten, en niemand u beſcha-*
men, *Job.* XI. 3. Niet alleen hier, maer oock
anderwegen, heeftmen 't ſoo groof gemaeckt,
dat ſelfs de *Kercken-raed van Amſterdam* (onaen-
geſien de Schrijver ſoo veele Vrienden en
goedgunners in deſelve heeft) in haere *Artijc-*
kelen hem heeft voorgeſteld, te ſullen moeten
bekennen: „ Hem leed te zijn, dat hy de Ge-
„ reformeerde Kerck, d'inſtellers van de Ca-
„ techiſmus en Confeſſie, en alle Leerraers
„ daer van, beſchuldighd heeft. Oock, dat
„ hem leed is, dat hy deeſe ſerieuſe ſaeck ſom-
„ tijds in een Satyriſche Stijl, en de nieuwe Ne-
„ derlandſche Overſetters te hard gehandeld
„ heeft. En ſchoonmen in d'*Aenbiedingh* ſeght:
„ *Kan oock wel toeſtaen, dat d'Overſetters hier en*
„ *daer wel ſaghter gehandeld moghten ſijn geweeſt*;
ſoo geven wy echter alle Godvreeſende in be-
denckingh, of hier meê de ſaeck genoegh ge-
daen, en wegh genoomen is de *ſmaed*, beyde
d'*Overſettingh* en d'*Overſetters des Bybels* toege-
voeghd door een *Boeck*, van een *Predikant* on-
der

der de *Gereformeerde*; openbaer in de weereld; in de handen onser vyanden, &c. Waer door men yeder inboesemd een *mistrouwen* op onse Bybelsche vertalingh; een *twijffel*, of 't geense in 't vertaelde woord Gods leesen oock wel vertaeld is. Waer by dan noch koomen sulcke geduerige voorwendingen en aenradingen: *Men moet wel toesien, datmen de H. Schrift soo niet verstae als' er staet*; sulcke meenighvuldige *nieuwe uytleggingen*, maeckende *neen* van daer men *jae* vind. Sal dit de Leesers van 't woord Gods niet altijd doen dencken (indiense sulcke Geesten geloof geven), of niet wel over al in de Heylige Bladeren *wat anders werd gemeend, als de klare woorden seggen?* Kanmen wel yets meer doen, om de *vroome* altijd in verwarringh te houden; om d'*Atheisten* te stercken; om *ydele verstanden* gaende te maecken, tot steeds wat nieuws te bedencken, nae dat hare *Reden* haer sal leeren? Doch hier van hebben wy breeder in 't Werck selfs gehandeld. Desgelijcks oock, hoemen een seer groote meenighte Schriftuer-plaetsen geweldadigh in *woorden* en *sin verdraeyd*, om de *Gelovige* t'ontrecken den troost van de bewaringh der Engelen Gods op Gods bevel (,, *want men denckt*, ,, *dat ons d'Engelen bewaeren, helpen en op de han-* ,, *den dragen, gelijck se eeten*): De *Godloose* alle vrees voor de Duyvel te benemen; wijl hy haer hier geen quaed doen, hier nae niet pijnigen kan: Waer ontrent men oock dese spot-woorden

den gebruyckt, beeter betamende de mond van een *Jean Pottagie* op 't Tooneel, als de pen van een *Theologant* en Leerraer: „ *En nae* „ *dit leven; waer hoordmen meer van ſpreecken,* „ *dan dat de Duyvel de Godlooſe Menſchen haeld,* „ *en in de Helle ſleept? Doet hy voorwaer? Soo is* „ *hy wel een Joſef in de Gevanckeniſſe, die ſulck een* „ *groot geſagh heeft in de Hel. Of mogelick is hy* „ *noch al meer, de Stock-waerder of Gevangen-* „ *meeſter ſelfs, &c.*

Om den *Duyvel wegh te bannen*, gaetmen aen tegens *Cathechiſmus*, *Confeſſie*, *Formulieren* van *Gebeeden*, des *Doops*, *Naghtmaels*, *Bans*, en der *Weder-opneemingh* van de *Gereformeerde Kercken*; welcke men, by d'aenneemingh des Dienſts, heeft *onderteeckend*: En in welcke *Kerck* immers niemand een *Leerraer* magh ſijn, die deſelve *opentlijck*, *opſetlijck*, *ſpotlijck* weerſpreeckt. Men ſeghd wel in d'*Aenbiedingh* aen de *Kerckenraed van Amſterdam*: „ *Verder is mijne Verklaringe,* „ *dat ick nader geſien hebbende, hoe in de laetſtge-* „ *houden Synode tot Edam geoordeeld is, als of in* „ *dit mijn Boeck ſommige dingen ſouden invloeyen,* „ *ſtrijdigh met de Formulieren van eenigheyd, by* „ *my neffens alle andere Leerraers onſer Kercken on-* „ *dertekend, ſoo heb ick by deeſen willen verklaeren,* „ *ſulcks geheel buyten mijn ooghmerck geſchied te ſijn.* „ *Willende oock het geene mochte bevonden worden* „ *met de voorſz. ondertekeninge te ſtrijden voor het* „ *mijne niet erkennen, maer het ſelve houden als of* „ *het noyt geſchreven waere.* Maer waer toe dus

onder ſchaduwen geſproocken? Waer toe hier alleen: *Als of ſommige dingen ſouden invloeyen?* Alleen: 't *Geen moght bevonden werden?* Is niet 't *geheele Werck* van 't begin tot 't eynd toe *aengeleght*, om de *Duyvel uyt de weereld te bannen?* Om hem *alle werckingen* ontrent de Menſchen te beneemen? Om 't *Duyvels Rijck* uyt de gedaghten uyt te royen: Om met d'*Aenveghtingen* der vroome te ſchimpen? Verdraeydmen, om niet harder te ſpreecken, tot dien eynde niet al de plaetſen des Godlijcken woords, die hier van handelen, op een onlijdlijcke wijs? *Strijd* dit niet reghtdraeds tegens al de *Formulieren*: Moeſtmen dan niet 't *geheele Boeck* weerroepen; en doen 't geen de *Kerckenraed van Amſterdam* in 't *derthiende Artijckel* begeerd:
„ Werd oock aen hem gelaſt, dat ſijn Boeck,
„ 't welcke de Kerckenraed van Amſterdam en
„ de Chriſtlijcke Synodus eenparigh, ſoo als
„ het daer leght, heeft verfoeyd, door een open-
„ baer geſchrift voor de geheele wereld ſal her-
„ roepen, om dat in gemelde boeck ſeer veel
„ verdraeyingen der H. Schriftuer gevonden
„ worden; om dat het aenloopt tegens de Leer
„ der Gereformeerde Kercke, en de Formulie-
„ ren van eenigheyd, by hem aengenomen, en
„ ondertekend, en daer door een groot en alge-
„ meen ſchandael aen veele goede Chriſtenen
„ gegeven is.

Hoe kanmen verklaeren, 't geen van 't *ſtrijden tegens de Formulieren* werd geſeght, te ſijn

geſchied

geschied *geheel buyten sijn ooghmerck*, daer doch 't *geheele ooghmerck* niet anders is geweest, als tegens de Formulieren alle *werckingen des Duyvels te niet* te maecken; en waer aen men soo veele Jaeren langh gearbeyd heeft? Betuygingen tegens de daed gelden niets met allen. Immers, die een *Leer-meester in Israel* is, moest weeten, wat de *Formulieren*, diemen met eygener hand heeft onderteeckend, inhouden; buyten twijffel ten dien eynde soo gesteld, datmen met der selver woorden niet sou konnen speelen, alsmen met die van de H. Schrift doet.

Inde *Catechismus*, Vrage I. alle *geweld des Duyvels*. IX. Door 't *ingeven des Duyvels*. XXXIV. *geweld des Duyvels*. XCIV. *Tovery* CXXIII. verstoord de *wercken des Duyvels*. CXXVII. Onse *dood-vyanden de Duyvel*, de wereld en ons eygen vleesch, *niet ophouden*, ons *aen te veghten*, &c.

Inde *Confessie*, soo uytdruckl ijck *Art*. XII. Hy heeft oock d'*Engelen* goed geschapen, om sijne Send-boden te sijn, en sijn uytverkoorne te dienen (dit ontkend men al meê in 't werck; en evenwel gebruycktmen daer nae in d'*aenbiedingh* deese woorden selfs). Van welcke sommige van die uytneemendheyd, in welcke haer God geschaepen had, in 't eeuwigh verderf vervallen, en d'andere door de genaede Gods in haeren eersten staet volhardigh en staende gebleven sijn. De *Duyvelen* en *boose Geesten* sijn alsoo verdorven, datse *vyanden Gods en alles goeds sijn*; nae *al haer vermogen*, *als Moordenaers*, *loe-*

rende op de Kerck, en een *yeder Lidmaet van dien* (vlack uyt seght men hier tegens: „*Hoe kan* „ *de Duyvel de Kerck in 't algemeen*, *en elck der ge-* „ *lovige bestrijden*), om alles *te verderven* en te *verwoesten* door haere *bedriegeryen.* En sijn daer om door haer eygene boosheyd *veroordeeld tot d'eeuwige verdoemenis*, *dagelijcks verwaghtende* haere schricklijcke pijnigingen, &c. *Art.* XIV. D'*oore biedende den woorde des Duyvels.* Art. XXXIV. de *tyrannie* van Pharao, welcke is de *Duyvel*, *&c.*

In 't *Sondaghs-gebed nae de Predicatie*: Des *Satans Rijck* te niet gae. In 't *Morgen-gebed*: Verstoor alle *wercken des Duyvels.* In 't *Avond-gebed*: Bewaer ons voor *alle aenveghtingen des Duyvels.* In 't *Gebed nae de handelingh des Kerckenraeds*: En 't *Rijck des Duyvels*, 't welck is *een Rijck* aller Schanden en Lasteringen, door haer (d'Overheden), als uwe Dienaers, langs soo meer verstoord en te niet gemaeckt worde. In 't *Gebed voor Siecke en aengevoghtene*: Op dat wy met dien Schild *alle Satans aenvegtingen* overwinnen, &c.

In 't *Formulier des Doops*: Tegens de Sonde, den *Duyvel*, en sijn *gantsche Rijck* strijden. In 't *Formulier der Afsnijdingh*: Hem moght bekeeren van de *banden des Duyvels*, die hem *gevangen houd*..... Merck dan hoe *listigh de Satan* is, om den *mensch te brengen* tot 't verderf, en *af te trecken* van alle heylsaeme middelen ter saligheyd. In 't *Formulier der Wederopneemingh*: Sijt naerstig,

om

om u *voortaen te waghten voor de listigheyd des Satans, &c.*

Nu loopt immers de *gantsche toelegh* en *geheele verhandelingh* des Boecks *reghtdraeds* aen tegens de gedaghte *Formulieren*: Ontkend, bespot, d'uytdrucklijcke woorden in de selve, als: *geweld*, *bedriegen*, *loeringh op de Kerck en yeder lidmaet*, *Rijck*, *wercken*, *aenveghtingen*, *list*, *gevangen-houdingh*, *brengingh tot verderf*, *aftreckingh van de middelen ter saligheyd des Duyvels*. Hoe kanmen dan seggen; *buyten mijn ooghmerck*; te weten, dat het sou strijden met de gedaghte *Formulieren*? Hoe soo sleghtlijck: 't *Geen mogt bevonden worden*; als of 't niet openbaerlijck voor *gantsch Israel*, jae voor de *Philistijnen* en *voor de Son* geschied was? Hoe soo slapjens, *sommige dingen souden invloeyen*? Hoe noch soo moedigh: „*Wil daer af met prediken en catechiseeren* „*my onthouden*, *mits dat mijne Eerw. Collegen hun* „*eygen gevoelen vryelijck voorstellende*, *het mijne* „*onaengeroerd voorbygaen.* Seecker, of daer is van 't *Consistorium te veel geëyscht*, of men *bied al te weynigh*. Dat'er *te veel geëyscht* sou sijn, kan geen verstandige, veel min Godvreesende sien. Want als oock dit geschiedde, datmen door een *openbaer Schrift voor de geheele weereld 't boeck herriep*, soo was deese *Plaester* noch niet genoegh, om de gemaeckte *wonde* te geneesen. Waerom oock een geleerd Man, die anders in andere dingen van des Schrijvers gevoelen en parthy is, onlanghs seyde: *Dit boeck sal in een paer Maen-*

 den

den meer quaeds gedaen hebben, als al de Predikanten in twintigh Jaren met al haer prediken sullen konnen verbeeteren.

Dit gezaeyd *onkruyd* sal beklijven in de herten der *Godloose*, wortelen schieten in die der *Atheisten*, die door geen *herroepingh* sullen uytgeroyd werden. Dit is een *vaste Spijs*, niet verdouwlijck voor de Magen van *waere Christenen*, maer wel voor die der *Godloogchenaers*, en der *Stercke Geesten*, van welcke wy in ons *eerste Hoofd-stuck* spreecken. Ondertusschen *sughten de vroome*, om dat de *Gereformeerde Kerck* soo een *klad* is aengewreven, soo een *blame* opgeleyd, die door geen *herroepingh* kan afgewasschen werden: Waer over onse vyanden de *Papisten* en andere juygchen, en *Heach* roepen: Wijlse nu oorsaeck sullen neemen (doch ten onreght, wijl 't onbedaght doen van *eeven* niet *alle* betreft), om onse *Religie* noch meer te lasteren; en de geene, die van de haere sijn (van welcke noch eenige *tot ons* hadden mogen koomen), van ons af te schricken. Ach, dat dit noch ergens alleen met de *mond* in een *hoeck of winckel* geschied, niet met *mond* en *pen* in de *Koningin der Steeden* gebroed en gebaerd was! Ach, *dat het niet verkondigd waere te Gad, niet geboodschapt op de straeten van Ascalon, op dat de Dochteren der Philistijnen sigh niet verblijden, de Dochteren der onbesneedene niet opspringen moghten van vreughde.*

Wat een *Steen des Aenstoots* is'er geleghd bey-

de voor *Godsalige* en *Godloose*, door dus de *Duyvel* in alle werckingen te niet te maecken; en daer over soo *lebbigh* te spreecken van d'*oversettingh des Bybels*, van de getrouwe, geleerde, Godsalige *Oversetters*, van de gantsche *Gereformeerde Kerck*. Maer soumen sigh ontsien, de *Menschen oneerbiedigh* te handelen, daermen 't wel derf wagen te doen 't *woord des levendigen Gods*; alsmen seght op 't Bybelsch verhael der honderd en vijf-en-taghtigh duysend in 't Leger der *Assyriers*, en der twee-en-tseventigh duysend in *Israel*, door een *Engel* verslagen: „*Dat* „*was voor een besonder werck van Gods wrekende* „*Gereghtigheyd aen te sien, en moest met de benae-* „*minge en verschijninge eens Engels met den Deegen* „*in de vuyst* OPGESCHICKT, *en daer door de* „*geschiedenisse van aenmerkeliker gebeugenisse sijn.* Even als of men van de *Bybel* een *Roman* wou maecken, waer in (als in *Cleopatra*, *Cassandra*, *Pharamund*, &c.) eenige *waeraghtige Geschiedenissen* verhaeld, doch deselve met *verdightselen* OPGESCHICKT, met *byvoeghselen opgepronkt* werden, om 't geen verhaeld werd te meer *bevallijckheyd* en *luyster* te geven.

Wat een *ontroeringh* heeftmen in de Gemeenten veroorsaeckt, diemen immers wel *voorby* had konnen sijn. Want indienmen deesen Schrijver eens aen boord quam met hem te vragen (gelijck hem misschien wel voorgekomen moght sijn): Geloofje niet, dat de Joden de Beseetene hielden voor sulcke die den Duyvel

hadden? Sou hy niet moeten antwoorden: *Jae doch.* Al voort: Geloofje niet, dat de Joden hier in dwaelden? Sijn geheele Boeck seyd, *Jae doch.* Wederom? Geloofje, dat de Heere Christus wel wist, datse dwaelden? Immers moest hy bekennen, *jae.* Noch al: En dat de Saligh maker op deese dwalingh heeft geswegen? 't Moest al weer *jae* sijn, *om onder de Joden geen opschuddingh* te veroorsaecken. Kon men nu hier op niet uytbarsten: *Waerom doeje dan niet als uw Meester, wiens Dienaer gy u noemd, gedaen heeft, en swijghd oock, om geen opschuddingh onder ons te verwecken?* Wat soumen hier op antwoorden?

't Oude Volck Gods 't *Jodendom*, daer nae 't *Christendom*, van den aenvangh af, heeft *eenpaerigh* 't *Sijn*, en de *werckdadigheyd* der *Engelen* en *Duyvelen* geloofd. *Stellighlijck* spreeckt'er 't woord Gods van op soo een groote meenighte van plaetsen. Niet *een eenige Text* is'er, die 't tegendeel, oock niet met d'alderminste schijn, steld. Van al d'*Oudvaders*, van de *geheele Kerck*, eerst in haer' *eerste suyverheyd*, daer nae in de *Reformatie* van de meenigvuldige ingesloopene dwalingen, is deese Leere, als die der H. Schrift, aengenoomen. Van *niemand weersproocken*, als in de voorige Eeuw alleen van *David Joris.* Doch wijl deesen heylloosen Mensch (buyten de Kerck) geenen aenhangh had, als van eenige weynige sleghte uyt de *Mennoniten* hem toegevallene Lieden, soo wierd sijn' *ontkenningh*

van de *werckdadigheyd der Duyvelen* (welcke hy ſomtijds in 't geheel, ſomtijds bepaeld doet; ſomtijds van 't begin af, ſomtijds alleen nae *Chriſti* koomſt in 't vleeſch), niet hooger geaght, als voor d'*onſinnige dweepery* eens *grouwlijcken* en *raeſenden Ketters*, die ſigh uytgaf voor den *ſevenden Engel Gods*, voor de *Geeſt Gods*, om 't vervallene Rijck Gods in deeſe laetſte daegen op te reghten; die een *onuytſpreecklijckhooge kennis* had, om de *verholenheyd Gods* voort te brengen, waer in noch niemand geſien had als hy. En die door ſijne *hooge wijsheyd*, door ſijne *verlightede oogen des verſtands*, de plaetſen der H. Schrift, ſpreeckende van *Duyvel*, *Satan*, *booſe Geeſt*, uytleyde op '*smenſchen eygene verdorvenheyd*, *booſe opinien*; die haer *Duyvels genoegh* waeren. Ondertuſſchen was hy ſelfs *van binnen en buyten beduyveld, doorduyveld*. Moeſt haeſt ons Land verlaeten. Weeck nae *Baſel*; daer hy ſijne *leeringen der Duyvelen* binnen hield; Sigh uytgaf voor een om de *Religie* verdreven Perſoon; de ſchijn van een vroom Man aennam, en alſoo daer in goede aghtingh ſtierf. Maer als d'Overheyd nae ſijne dood de grouwlijkheyd ſijner Ketteryen vernam, die hy heymlijck onder ſijn' eenvoudige Aenhangers had voortgeplant, ſoo deed deſelve 't Lijck opgraven en verbranden. 't Verdightſel deeſes *Raesbols* van de *Duyvel* had nergens ingangh gevonden, als by ſommige weynige van hem verleydde onnooſele *Menniſten*. D'*Atheiſten*, ontrent

deſelve tijd in *Franckrijck* opgeſtaen, geloofden ſoo weynigh van de *Duyvel* als van *God*, doch dit ſmoorde alleen onder ſulcke vervloeckte Menſchen. Naederhand in deeſe Eeuw is voor den dagh gekomen *Thomas Hobbes*, die in ſijn *Leviathanſche Leviathan* (een Boeck ſoo *prijslijck* van d'Overheden verboden, als 't in ſigh ſelven *afgrijſlijck* is, en *onwijſlijck* nu weer werd voortgebraght), op de gronden van *David Joris* en der *Atheiſten* een nieuwen Bouw heeft aengeſteld; die men nu voorts voltimmerd.

Soo de *Stof* als 't *Weeſſel* is hem gantſchlijck afgeleend. Op de vraegh, waerom *Chriſtus* de geene die hy genas, ſulcker wijs genas, *als ofſe beſeetene* waeren, geeft hy in ſijnen Helſchen *Leviathan*, *pag*. 77. tot antwoord. „ De Schrif-
„ tuer is geſchreven, om de menſchen 't Ko-
„ ninghrijck Gods aen te wijſen, en haer ge-
„ moed te bereyden, om gehoorſaeme Onder-
„ danen van 't ſelve te zijn, latende de weereld
„ en de Philoſophie, om van de Menſchen bedi-
„ ſputeert te werden, op datſe alſo haer natuer-
„ lijck verſtand ſouden oeffenen en opbouwen, &c. Soo ſeghtmen nu oock: „ *De Schrift*, *als*
„ *Paulus ſeyd*, *is van God ingegeven tot onderwijſin-*
„ *ge in de reghtveerdigheyd*, 2 *Tim*. 3. 16., *om ons*
„ *te bewegen tot het gelove*, 2 *Cor*. 5. 11., *op dat*
„ *wy 't eeuwige leven ſouden hebben in Jeſus naem*
„ *Joh*. 20. 31. *Derhalven is de Stijl der Schriften*
„ *niet geſchickt om ons natuerlijcke dingen te leeren*,
„ *ſoodanigh alsſe in hen ſelven zijn*.... *Sy verklaerd*

„ *de*

„ *de natuerlijcke saecken niet. Dat werck laet sy, als eygen, aen de Reden.* Anderwegen gaetmen noch grover, gelijck wy in 't werck selfs aenwijsen. Wederom *Hobbes pag.* 659. „ De geene, die „ de Joden *Demoniaci*, dat is beseetene van de „ Duyvel noemden, dat waeren de Luyden, „ die wy seggen dol te sijn, of de Maen en Val- „ lende-sieckte te hebben. *Pag.* 78. „ Als'er ge- „ seyd werd, dat veele van deese Duyvelen Je- „ sus Christus erkenden, soo is 't niet noodsaek- „ lijck, datmen deese plaetsen op een andere „ wijse soude uytleggen, als dat deese dolle „ menschen hem erkenden de Christus te sijn. *Pag.* 417. Op de plaets Matth. xxv. *de Duyvel en sijn' Engelen*: „ Ten sy dat wy souden konnen „ dencken, dat door de naem van Duyvel en „ sijn Engelen moeten verstaen werden de te- „ genpartijders van Gods Kerck. Soo spreeckt- men oock nu. Maer wy moesten wat grooters als een *Voorreden* maecken, indien wy nevens een wilden stellen al de *saecken*, *bewijsredenen*, *spreeckwijsen*, jae *eygene woorden*, diemen *Hobbes* heeft *afgeborghd*, of *uyt hem uytgeschreven*. Selfs 't *bestraffen van de Koorts en Winden* (sie in ons Werck *pag.* 328.) heeftmen van dien schoonen *Hobbes*; in sijn *Leviathan pag.* 78.

Jae soo onsinnigh drijftmen deese *Duyvel-loogcheningh*, datmen derf voorgeven, aen d'ontkenningh van de *werckdadigheyd der Duyvelen*, en 't *loogchenen van haer Rijck der duysternis*, gelegen te sijn d'*eere Gods en Christi*. Dat de *grond-*

slagh

ſlagh onſer ſaligheyd niet beſtaen kan met de Leere, die de Gereformeerde Kerck tot noch toe van de booſe Geeſten heeft geleerd. Dat 't *gantſche gebouw der Salighmaeckende* Leere met de loogcheningh van de werckingh der Duyvelen *ſtaen*, met deſelve t'erkennen *vallen* moet. Was 't geen tijd, dat op 't laetſt der weereld ſoo een Man voor den dagh quam, die *David Joris* en *Hobbes* vernieuwende; maer veel arbeydſamer haere vonden uytbreydende, en 't Kiecken voorts ten vollen uytbroedende, ſoo een groot en goed werck verrightede? Maer in goeden ernſt: Sou dan *God* tot op onſe tijden *geen ſorge voor ſijn' eere*, voor de *grond-ſlagh onſer ſaligheyd* hebben gedragen? Souden dan de Heere *Chriſtus*, d'*Euangeliſten*, d'*Apoſtelen*, ſoo een *groote*, ſoo een *ſchaedlijcke dwalingh* noyt weerſproocken; in tegendeel door *ſtellige woorden* in de H. Schrift ſoo meenighmael beveſtighd, en daer door veroorſaeckt hebben, dat de *geheele Chriſtenheyd* tot noch toe in ſoo een *gevaerlijcke doolingh* had geſtoocken? Seeckerlijck, alsmen de *daeden des Duyvels* niet anders ſteld te geſchieden, dan door de *Maght*, die hy *alleen van God* heeft; die hy *niet anders* gebruycken kan dan even ſoo als God wil, hem beveeld of toelaet: Dat God deſelve *beſtierd* even tot *ſulcke eynden* als hy voor heeft, en hem eerlijck ſijn: Dat de booſe Geeſt hem daer toe *dienen moet*, hy wil of wil niet: Dat als hy 't *quade* voor heeft, de Heere ſulcks doet uytvallen ten *goede*, en tot

ſijnen roem; geeftmen dan God niet immers *ſoo veel eere*, als de geene doen, die hem *onmiddelbaer* ſelfs ten *Plager*, ten *Pijniger* maecken. Sou 't een Overigheyd, een *Monarch* (want men is wel gewoon God by een Koningh, die tot uyterlijcke luyſter een Hof-ſtoet ſonder verrigtingh heeft) *meer eere* ſijn, een *miſdadige ſelfs* op de *pijnbanck* uyt te recken, aen de *Galgh* te hangen; als ſulcks te laeten doen door een geſtelde *Beul*? Indien 't in de kraem te pas quam, hoe ſoumen dit weeten voor te ſtellen, volgens 't geen wy uyt andere gelijckeniſſen bemercken konnen.

Soecktmen nu daer in roem, datmen ſigh dus geſteld heeft tegens de geheele *Gereformeerde Kerck*, en ſigh nae der ſelver oordeel niet wil voegen; daer doch *de Geeſten der Propheten de Propheten onderworpen moeten ſijn*, 1. *Cor.* XIV. 32.? Datmen ſoo veele plaetſen der H. Schrift *anders kan uytleggen*, dan tot noch toe gedaen is: Datmen ſigh *niet meer houd aen de gemeene uytleggingh* (van 't begin des Chriſtendoms af tot nu toe); maer de Schrift anders verklaerd? Geeft men hier over den Leeſer in bedencken, *die hem dat eens na doen wil*, of *hy qualijck doet met voor te gaen*? En nochtans is hy d'eerſte Voorganger niet, maer volghd *Hobbes* in 't ſpoor. Wy hoopen oock, dat niemand hem ſal volgen; immers, dat de navolgingh in openbaere Schriften ſal geſtuyt werden door de geene, wiens plight ſulcks is, en die maght daer toe hebben.

Door-

Doorgaens bekladmen leelijck de geene, die, volgens de H. Schrift, geloven, dat de *Satan werckſaem* is, om de Menſchen of aen *Ziel*, of aen *Ligchaem*, of aen beyde te *beſchadigen*: Dat hy *valſche Mirakelen* kan verrighten; oock ſulker wijs door ſijne Dienaren de valſche Propheten, met ſulcke groote teeckenen en wonderheden, *dat oock, indien 't mogelijck waere, d'uytverkoorne ſelfs verleyd ſouden werden*, *Matth.* XXIV. 24. Men noemd haer *Ditheiſten*, die twee Goden geloven, een *goede* en een *quaede*. Men ſchimpt (en dit geeſtmen ons, als een geurigh bloembondelken, dickmael te riecken), „*dat* „*het nu Godſaligheyd is, ſoo yemand God van her-* „*ten vreeſd, dat die oock den Duyvel vreeſd.* Wy ſeggen: Die God van herten vreeſd, vreeſd de Duyvel niet. En wederom, die van herten God vreeſd, vreeſd oock de Duyvel; niet gelijk hy God vreeſd, met kinderlijck ontſagh en liefde; maer gelijckmen vreeſd voor een bedrieghlijcken, verraderſchen, ſtercken vyand, die *geduerigh omgaet als een brieſſchenden Leeuw, om te verſlinden*, 1 *Petr.* v.8., op dat hy van hem niet liſtigh overvallen, onvoorſiens aengegrepen, op ſijn ſwackſte overrompeld, en alſoo tot d'een of d'andere ſonde gebraght mogt werden. Die ſulcker wijs *voor de Duyvel niet vreeſen*, ſtaen in gevaer, dat haere *ſorghlooſheyd* haer eens ſal *berouwen*. Voor *ligchaemlijcke beſchadigingen* door de Duyvel maghmen oock wel ſoo *vreeſen*, dat wy daer door *opgeweckt* werden,

den, om den Almaghtigen dies t'ernstiger te *bidden* om sijne genadige Hoede. Die dus *pogchen* tegens de Duyvel, *vreesen* wel voor boose Menschen. Indienmen haer eenen *Beseetenen* toesond, diense doch maer voor een enckele dolle willen houden, 'k verseeckere my, datse wel *bleeck in 't aengesight* souden werden, uyt anghst, dat haer moght weervaeren 't geen de seven Soonen van *Sceva* bejegende, *Act.* XIX. Hier soudense wel een (nae haer voorgeven) *enckele Mensch vreesen*, eenen *die alleen 't ligchaem dooden kan.* Doch ick derf wel vermoeden, datse, hoe seerse sigh moedigh aenstellen, soo langhse de vyand niet verneemen, echter 't hert al vry souden laeten sincken, indienmen met een *Beseetene* tot haer quam; wijlse, hoe seerse de Duyvel loogchenen, echter *twijffelen* souden, of'er noch niet wel *een Duyveltje onder speelen* moght. Maghmen een *Tyran* onder de Menschen *vreesen*, waerom niet dien grooten vreeslijcken *Menschen-moordenaer van den beginne*, gelijck de Salighmaker selfs de boose Geest noemd? 'k Meen, dat deese Menschen wel een *Nero*, wel de Moord-branders van *Melac* souden vreesen. *Vreesense dan nu God niet*? Indiense *jae* seggen, soo moetense ons toelaeten, datmen *God*, en oock op seeckere wijs Gods Schepselen, waer onder de *Duyvel* ons de gevaerlijckste vyand is, *vreesen* magh; doch yeder op een geheel andere manier. Terwijl ook de *Godvreesende* de *Satan vreesen* in sulck een, soo *vreesense hem niet* in een andere gelegenheyd.

't Is oock niet seer getrouwlijck, immers niet *voorsightigh* gehandeld, wanneermen de *Gereformeerde Kerck* beschuldigd ontrent haer gevoelen van de bedrijven der *Duyvelen* en *Toveressen*, datmen op eene ry verhaeld de *grillen* der Roomschgesinde, de *Fabulen* van 't onweetend volck, t'samen met de meeningh der reght-gevoelende; sonder onderscheyd tusschen d'een en d'andere te maecken. Waer door dan soo de *Papisten* als d'*eenvoudige* werden geargerd. D'eene oorsaeck gegeven, om te vermoeden, dat wy 't in deese beuselingen met haer eens sijn; d'andere, dat wy oock sulcke dingen souden geloven. Ons gevoelen hier van hebben wy in 't laetste Hoofdstuck deeses Wercks in seeckere *Stellingen* voorgedraegen; welcke ten deelen voorbeeldlijck verhandeld sijn, ten meerendeel in 't vervolgh noch afgedaen staen te werden. Ondertusschen geloven wy oock, dat de *Beseetene*, de *Toveryen*, de *Spoocken*, op verre na soo meenigvuldigh niet sijn, als'er van geroepen en van geschreven is. D'onkunde der menschen in natuerlijcke dingen; de vervaerdheyd, die veel' Inbeeldingen te weegh brengt; insonderheyd de bedriegeryen der Geestlijckheyd des Pausdoms, hebben meenighte van *leugenen* op de baen gebraght; en daer door veroorsaeckt, dat by veele oock de *waeraghtige* dingen niet aengenomen werden. Doch hier van sullen wy in ons *tweede Deel* breeder spreecken; gelijck oock van de Voorbeelden, welcke wy bybrengen.

Voor

Voor de waerheyd van alle willen wy niet vast staen. Maer de *Leeser* (tot wiens verlustigingh wy wel somtijds yets verhalen, 't welck by ons selfs geen groot geloof vind, gelijck uyt onse manier van voorstellingh blijckt; doch 't geen wy evenwel toonen niet onmogelijck te sijn, dat het sou mogen gebeuren), sal genoegh *oordeelen* konnen, welke der selver men geen *Historisch geloof* kan weygeren. By alles wat wy seggen stellen wy onse *Getuygen.* Evenwel sijn eenige der sulke *geloofwaerdiger* als d'andere. Meer *gewight* heeft in dit stuck 't geen wy voor draegen uyt de pen der geene, die de *saeck selfs gebeurd* is, als 't geen koomd uyt de *derde of vierde hand.* Oock staet hier ontrent meer aen te neemen 't getuygenis van een *geleerd*; *Godsaligh*; *Gereformeerd*, als van een *ongeleerd*; *lightvaerdigh*; *Roomschgesind* persoon. Hier nae eygentlijcker van dit stuck.

Men seght in de *Voor-reden* op 't *tweede gedeelte* des *tweeden Drucks* deeses *Boecks*, dat 't veroordelen van sijn werck, en 't uytvaeren tegens de geene, die 't selve willen verdeedigen, *een groot deel Nicodemiten maeckt*, die sijn gevoelen heymlijck sijn toegedaen, maer beschroomd, sulcks t'openbaeren, &c. In plaets van *Nicodemiten* moestmen stellen *geheele* of *halve Atheisten*, *Libertynen*, *&c.* Waerlijck, in dit deel gelijckt de *Schrijver* de Heere *Christus* (tot wien Nicodemus by nagt quam, uyt vrees voor de *Joden*); dit slagh van *volck ook Nicodemus niet.* Ligtlijck

lijck kanmen geloven; dat *ſulcke liens* het met Schrijvers van *ſulck een Stof* houden. Vermoedlijck ſoudenſe noch wel meer doen. Wy konden een Voorbeeld aenwijſen, dat ſulcke Menſchen een *Predikant* (ſoo een *Libertyen* dien naem waerdigh is) in den tijd der *Remonſtrantſche* onruſten vermaenden, *by ſijn ſtuck te blijven*; ſijne *Libertijnſche Leere vaſt* te houden. Indien hy daer over *afgeſet* wierd, en derhalven ſijn *Tractement moeſt miſſen*, ſoo wildenſe hem uyt haer eygene beurs *eens ſoo veel* Jaerlijcks ter hand ſtellen. Doch als hem, wegens ſijne hardneckigheyd, dit te beurt viel, trock hy weynigh nut van haere beloften.

Vermits wy nu in den aenvangh van ons *Voor-geſpreck* hebben verhaeld, hoe wy verbonden ſijn geweeſt, dit ons Werck aen 't light te geven, en te gelijck *genoodſaeckt*, wegens 't gedaghte uytgekoomene *Boeck*, niet alleen *beveſtigender*, maer oock *afweerender* wijs te gaen, ſoo hebben wy alles in *een deel* niet komen afdoen; onaengeſien wy uyt den Schrijver niet meer hebben voortgebraght, als 't geen ons geſtelde beſtreed. Verder hebben wy hem niet aengetaſt; en dit waeren wy *gedwongen* te doen. 't Geen wy uyt hem uytgetrocken hebben, is gedruckt met een *Curſijf* of *Italiaenſche Letter*, en heeft deeſe twee ,, voor yeder Regel. Daer de *Leeſer* dit vind, heeft hy de *woorden des Boeks*. In onſe *Beantwoordingen* hebben wy niet al geſeght 't geen wy wel hadden konnen; eensdeels,

om

om geen groote boecken te ſchrijven; andersdeels, om dat wy maer *alleen ſoo veel* wilden uyten, als *genoegh* was, om d'*eenvoudige* te konnen ontwarren uyt de haer geſtelde Stricken; en 't geen klaerlijck van haer gevat kan werden; (want voor deeſe inſonderheyd hebbenwy deeſen arbeyd, en 't gevaer van booſe. *Atheiſtiſche* laſter-tongen, op ons genoomen): Derhalven oock ſpits-vindigheden in onſe berighten vermijd. Wy hebben in de *Theologie niet geſtudeerd*, om een *Theologant* te werden; maer als een *Chriſten* traghten te bekomen eenighſins *geoeffende ſinnen in 't woord Gods*; om oock de *Geeſten te konnen beproeven*, *offe uyt God ſijn*; en niet *omgevoerd te werden met allerley wind* van nieuwe *Leeringen*, *door de bedriegery der Menſchen*. Hier door hebben wy konnen ſien, hoe gevaerlijck, hoe ſeer tegens de H. Schrift, deeſe nieuwe Stellingh is. Ondertuſſchen hoopen en verwagten wy, dat haeſt een wel-geoeffend Godsgeleerde met een geleerder pen dit ſtuck ſal verhandelen.

In onſe *uyt-treckingen* hebben wy gevolghd den *eerſten druck des Boecks*, met de *Privilegie*, gegeven in *April* deeſes Jaers. De *tweede* ſtracks daer op gevolghde *druck* hebben wy niet ingeſien, voor dat 't werck al afgedruckt, en deeſe *Voor-reden* onderhanden was. Om redenen hebben wy den *naem des Autheurs* niet genoemd. Oock de *paginas*, daer de woorden te vinden ſijn, niet aengetekend, wijl wy in 't

 eerſt

eerst niet voorneemens waeren, daer uyt soo veel by te brengen. Maer hoe wy verder quaemen, hoe wy ons meer daer toe genoodsaeckt vonden. Vermits 't nu sonder aenwijsingh van *paginas* was begonnen, en alreeds ten deelen gedruckt, soo hebben wy 't soo willen laten voort gaen. Ondertusschen sy den *Leeser* verseeckerd, dat de woorden *getrouwlijck* van ons sijn uytgeschreven.

Wy hebben in dit *eerste deel* niet verder konnen koomen, als de *Leeser* siet. In 't volgende sullen wy insonderheyd handelen van *Gesighten*, *Spoocken* (waer en valsch), *Voorseggingen*, *Voorteeckenen*, *Droomen*, en van de *bedrijven der Toveraers*; met voorstellingh van een groot deel seer sonderlinge *Voorbeelden*, meest alle uyt ervaerenheyd van persoonen, die deese dingen of selver bejegend, of oogh-getuygen van anderer weervaeringen geweest sijn, of deselve hebben opgeteeckend uyt den mond der geene die 't betrof. Te gelijck sullen wy *aenmerckingen* maecken op 't geen noch verder en veel gevaerlijcker in 't meer gedaghte *Boeck* tegens ons gevoelen ingebraght is. En dus sal 't gedaghte *tweede deel* al vry gewightiger sijn als 't *eerste*.

't Heeft ons dienstigh gedaght, in 't *eerste Hoofdstuck* te handelen tegens d'*Atheisten*; of misschien eenige deser heylloose Menschen, door 't voordragen so van redenen als *verschricklijcke Exempelen*, tot eenigen inkeer mogten geraken. In 't *tweede* spreecken wy van d'*Engelen* *in*

in 't gemeen, nevens eenige daer van verſierde *grillen* en *Fabulen*. Oock van ſommige *ſpits-vindigheden* daer ontrent. In 't *derde* komen wy tot de *Duyvelen*, en vervolgen dan ſoo voorts deeſe Stof.

Sonder groote onbillijckheyd kanmen my niet qualijck afneemen, dat ick de pen op 't pappier heb geſteld, om te verdeedigen mijn gevoelen, Hoofd-ſaecklijck over-een-komende met de *H. Schrift*, d'*eerſte Oude*, nu *Gereformeerde Kerck*; jae met de *geheele Chriſtenheyd* van alle tijden; van my al voor lange Jaeren, in ſoo veele mijner uytgegevene Wercken voorgedragen; derhalven oock met al d'andere beſprongen; meê onder de *betoverde*, onder de *Voorſtanders van de Duyvel* gereekend. Yemand, die met een *Nieuwe*, gevaerlijcke Leere, tegens de geheele *Oudheyd*, van *Chriſti* tijd tot nu toe, voor den dagh koomd, moet ſigh de vryheyd niet aen-maetigen, van alleen te ſpreecken, en andere geen weerſpraeck te vergunnen. Yeder ſal oock moeten bekennen, dat ick doorgaens gae met ongelijck meer *beſcheydenheyd*, alsmen gebruyckt heeft tegens ſoo veel *geleerde*, *eerwaerde*, *Godſalige* Mannen, geweeſene of noch ſijnde *Lighten* in onſe *Kerck* en 't *Werck Gods*; ſelfs tegens onſe *Overſettingh des Bybels*. Geen *ſmaedlijcke laſteringen*, geen *Comediantſche Schimperyen* ſalmen by my vinden; al-hoe-wel ick ſomtijds op ſulcke ſpotteryen, die (gelijck *Salomon* van d'onderdruckingh

 ſeghd)

ſeghd) *wel eenen wijſen dul ſouden maecken*, *Eccl.* VII. 7.; en waer ontrent een vroom gemoed wel van noden ſou hebben de *Steen Androdamas*, van welcke men voorgaf, datſe de *gramſchap kon intoomen*, wel een *ernſtigh woord* my heb laeten ontglippen.

Ick kan betuygen, dat ick dit werck heb verright met een *volle geruſtheyd des gemoeds*; 't welck ick niet kan vermoeden, te mogen geſchieden van de geene, die een groote meenighte Schriftuerplaetſen buygen, verwringen, om haer ſulck een ſin te geven, datſe niet mogten ſchijnen te ſtrijden tegens 't geenſe bedaght hebben te willen ſtaende houden: Immers in den aenvangh niet. Anders kan 't wel gebeuren, en 't geſchied dickmael, alsmen de *Conſcientie tot eenige maelen toe geweld* aendoet, datſe eyndlijck voor een tijd lang gantſch *ſtil ſwijghd*. Verdraeghlijcker is de *verdraeyingh* van eenige *Texten* des Godlijcken woords in de *Socinianen*, *Papiſten*, &c. Want deeſe hebben andere *Texten*, welcke eenighſins haer gevoelen ſchijnen te begunſtigen; en nae deeſe, qualijck opgevat, reckenſe dan d'andere. Maer hier ſijn ſoo een groote meenighte Schriftuerplaetſen, diemen alle verwringhd, om de *Duyvel uyt de wereld te bannen*, ſonder dat'er *een eenige* is, die in 't minſte de *Duyvel alle werckingh* ontreckt.

Maer wy moeſten van ons *Voor-geſpreck* geen geheel *Tractaet* maken. Dit alleen noch. Ligtlijck kanmen bedencken, dat de Bekoſtiger

deeſes

deeſes Drucks hard aengeparſt heeft, om met dit werck, in ſulck een geſteltenis des tijds, vroegh uyt te ſijn. Derhalven wy oock op alles geen nauwe aght hebben konnen neemen, om ſoo onſe gedaghten, als 't geſchrevene te beſchaven. Dit ſal oock veroorſaeckt hebben, dat in 't drucken al eenige feylen over 't hoofd ſullen geſien ſijn; gelijck ons dan by geval is voorgekoomen, dat pag. 147. regel 6 van onder op, *Abbadon* ſtaet, voor *Abaddon.* pag. 194. in den eerſten regel boven aen *tot veynſen*, in plaets van *te veynſen.* Op de tweede *pag.* deeſes *Voorgeſprecks*, regel 4. ſtaet *Boecken* voor *Werken.* Buyten twijffel ſullen'er ſulcke al meer ſijn; die echter van beſcheydene Leeſer ligtlijck konnen gemerckt en verbeeterd werden.

Wy eyndigen, waerde Vrienden, met deeſe korte, maer wel gemeende Vermaeningh en Wenſch: Laet des *Heeren woord* geduerig voor u ſijn, op dat gy daer in moogd bekomen *geoeffende ſinnen*, om 't *heylige* van 't *onheylige*, 't *reyne* van 't *onreyne* te konnen onderſcheyden. Onderwerp uw vernuf aen de H. Schrift; niet de H. Schrift aen uw vernuf. Laet de *Philoſophie* u ſijn een *Dienaeres*, niet een *Meeſtres* van de *Theologie*: Want hier door vervallen eenige, welcker plight is, u van deeſe dingen ſorghvuldigh t'onderwijſen, ſoo verre, datmen billijck haer mogt vragen, *offe onſe, dan offe onſer vyanden ſijn*; en van haer vreeſen, offe niet wel waerlijck *tot de Chaldeën wilden vallen.* Willen deeſe, als laer-

 dun-

dunkende en hovaerdige, lief-hebbers van haer ſelven, de Schriften verdraeyen tot haer eygen verderf, gy, ſtry voor 't Geloof, dat eenmael den Heyligen overgeleverd is, *Jud.* ℣. 3. Toon u ſtandvaſtigh, onbeweeghlijck, 1 *Cor.* XV. 58. Sijt geen Kinderen, die als de Vloed beweeghd en omgevoerd werden met alle wind der Leere, door de bedriegery der Menſchen, door arghliſtigheyd, om liſtighlijck tot dwalingh te brengen, *Eph.* IV. 4. Sie toe, dat u niemand als eenen roof vervoere door de Philoſophie, en ydele verleydinge, *Coll.* II. 8. Maer houd dat gy hebt, op dat niemand uwe Kroone neeme, *Apoc.* III. II. Hoor niet nae de geene, die opgeblaſen ſijn; die raeſen ontrent twiſt-vragen en woorden-ſtrijd; een verdorven verſtand hebben, en van de waerheyd beroofd ſijn, 1 *Tim.* VI. 4. 5. Maer blijf in 't Geloof geſondeert en vaſt. *Col.* I. 13. De God nu aller genaede, volmaecke, beveſtige, verſtercke en fondere u lieden, 1 *Petr.* V. 10. Heylige u in ſijne waerheyd. Sijn Woord is de waerheyd, *Joh.* XVII. 17.

Uwer aller tot aller dienſten bereydwillige

Utrecht, deeſen
24 September,
Anno 1691.

SIMON DE VRIES.

DE SATAN

In ſijn
WEESEN, AERT, BEDRYF
en GUYGCHEL-SPEL
Vertoond in een

HISTORISCHE VERHANDELINGH

Van Duyvelen, Spoocken, Geſighten, Verſchijningen, Voorſeggingen, Voorteeckenen, Droomen, Toveryen, Betoveringen, Beſeetenheyd, en wat noch voorts deeſe Stof aenhangigh is.

I. HOOFD-STUCK.

Liſt des Duyvels; *daer nae traghtende, dat hy van de* Menſchen *of voor wat* Groots, *of voor* Niet *moght gehouden worden.* Sadduceën, Engelen *en* Geeſtenloogchenaers, *voededen oock de* God-loogcheningh *in 't Hert.* David Joris *ontkend de* weſentlijckheyd *van* Duyvelen *en* Engelen. *Tart de* Duyvel *uyt, indien* hy is, *of* maght *heeft. Heeft ſelver, tegens ſijne Leere aen, met ſchrick geloofd, dat'er* Duyvelen *waeren. Meenighten van* God *en* Duyvelloogchenaers *in* Franckrijck *en* Italien. *Grouwlijck Boeck. Hoe d'*Atheiſtery, *te gelijck met de* Tovery *in* Franckrijck *is ingebroocken; en wanneer. Aerdige neep van* Melanchthon *aen een* Italiaen. *Grouwel-woorden eens Soldats. Voorbeelden van verſchricklijcke* God-loogchenaers. *Hoe d'*Athei-

stery *gesaeyd werd. Eenige* Atheisten *hebben sigh liever willen laeten verbranden, als God belijden. Voorbeelden hier van. De God-loogchenaer* Vaninus. *Aenmercklijckheden ontrent sijne Verbrandingh. Schricklijcke Straf eens* Atheists. *Grouwelbedrijf eens Booswights tegens God. Verscheyden slagh van* Atheisten. *Wonderllijcke en grouwlijcke onlanghs-voorgevallene Voorbeelden. Andere* Atheisten, *de* groofste *naeby koomende. Onder deese behooren de grouwlijcke en Godslasterlijcke* Vloeckers. *Afgrijslijcke Voorbeelden van derselver straf in onse dagen. Vermaningh, om ons te wapenen tegens d'ingebroockene* Atheistery. *Meenighte van* Fransche Atheisten *in ons Land geweest. Bekentnis eens* Franschen Jesuits *hier van. Veelerley andere dingen in dit Hoofd-stuck verhandeld.*

God gebruyckt verscheydene middelen,

GElijck de Heere onse God, *wiens paden al t'saemen waerheyd zijn*, *Psalm.* XXV. 10., en die sigh *over ons verblijd, dat hy ons wel doe, Jer.* XXXII. 41., verscheydene middelen gebruyckt, somtijds *harde*, somtijds *saghte*, nu *gemeene*, dan *ongemeene*, om de sijne *hier te leyden door sijnen raed, daernae op te neemen in heerlijckheyd*, *Psalm.* LXXIII. 24.; ten dien eynde haer gevende *verlightede oogen des verstands, op datse moghten weeten, welcke sy de hoope van sijne roepingh, en de rijckdom der heerlijckheyd van sijn' Erfnis in de Heylige*, *Eph.* I. 18.; soo gebruyckt oock de *Duyvel*, dien *Leugenaer* en *Vader der leugenen*, in wien *geen waerheyd is*, *Joh.* VIII. 44.; die sijnen lust heeft in ons verderf na ligchaem en ziel; die, door een reghtvaerdige Godlijcke toelaetingh, geduerigh vagabondeert, *met om te trecken op d'aerde*, *Job.* I. 7., en omgaet *als een briesschende Leeuw, om te verslinden*, I. *Petr.* V. 8.,

Om de sijne te brengen tot d'eeuwige saligheyd.

Soo oock de Duyvel,

v. 8., veelerley weegen en middelen, om nae sijnen boosen wil de Menschen te trecken in d'eeuwige verdoemnis. Ten dien eynde *verblind hy de sinnen der ongelovige, op dat haer niet moght bestralen de verlightingh des Euangeliums der heerlijckheyd Christi*, 2. *Cor.* IV. 4.; of beweeghd andere, om sigh over te geven tot de volbrengingh haerer boose begeerlijckheden, en soo te lopen op den wegh der sonde nae den kuyl des verderfs, Is oock dickmael een *leugen-geest in de mond der valsche Propheeten*, om derselver toehoorers en aenhangers te *verstricken in schaedlijcke dwalingen*, om de *leugen te doen geloven de geene*, die de *liefde der waerheyd niet willen aenneemen om saligh te werden.* Ondertusschen, *God* bekoomd altijd seeckerlijck sijn voorgesteld eynd; de *Duyvel* noyt, dan wanneer 't *God* behaeghd, en hy hem toelaet, sijn ooghmerck te bekoomen. Onder sijne *boose listigheden*, en *snoode diepten* is oock deese, dat hy pooghd, van de Menschen sigh *wat groots* te doen aghten, 't sy om door vrees haer in verschrickingh te houden, 't sy om haer door beloften (even als of hy haer nae sijnen wil kon geven de *Koninghrijcken der Weereld, en al derselver heerlijckheyd*; kon doen genieten al den wensch haerer herten) in sijne stricken te krijgen. Maer daer tegens *blaesd hy andere in*, dat hy *Niets is*, 't sy in *Weesen*, of in *Werckingh*, op datse dies t'*onbesorghder* mogten sondigen; *onbekommerd* zijn, om van hem, 't sy hier, 't sy hier naemaels, gepijnighd te konnen werden: Jae, op datse, noch maer *eene trap opklimmende*, *eene stap op dien wegh verdergaende*, van *Duyvel-loogcheningh* quamen tot *God-loogcheningh.*

om de Menschen te trecken tot d'eeuwige verdoemnis.

God bekoomd altijd sijn voorgesteld eynd, de Duyvel niet altijd.

Wil of voor wat groots, *of voor* niet *geagt zijn.*

Onder de *Joden* had hy de *Sadduceën* daer toe gebraght, datse seyden: *Daer was noch Engel*, *noch*

De Sadduceën *onder*

noch Geest, noch Opstandingh, *Actor.* XXIII. 8. 't Woord *Geest* kan hier genoomen werden of voor d'*onsterflijcke ziel*, doch deese ontkenningh is begreepen in de loogcheningh der *opstandingh*, soo eenige der oude Leerraers stellen; doch met geen volle seeckerheyd; want schoon yemand de weer opstandingh des vleeschs ontkende, soo sou hy echter noch konnen geloven, dat de ziel onsterflijck was, gelijck d'*Esseën* onder de *Joden*: Of voor de *boose Geest*, in tegenstellingh van *Engel*, of *goede Geest*. Immers, sy beweerden, dat'er *geen Engelen*, dienvolgens *geen Duyvelen* waeren. 't Bleef hier noch niet by. Sy leerden oock, *dat de zielen met 't ligchaem stierven.* D'eene Dwalingh en Kettery treckt d'andere nae sigh. 't Is waer, sy *beleeden God noch wel met de Mond* (gelijck onse hedensdaeghsche *politique Atheisten*, en sommige andere noch wat verborgener), uyt vrees, datmen op haer moght arghwaenen, sy souden oock willen om verre werpen de *Politie* en *Stand der Regeeringh*, als die insonderheyd ondersteund en t'saem gehouden werd door 't Gewisse, den band van Godsdienst, en ontsagh voor God: Maer ondertusschen soghtense op allerley wijs uyt der Menschen gemoederen uyt te royen den waeren dienst, d'aenroepingh, en de vreese Gods. Onaengesien dit, waerense soo onbeschaemd, datse evenwel sigh derfden toevoegen de naem van *Gereghtige*, *Regtvaerdige.* Die met Peck omgaet, werd'er van besmet. Tot dien *grouwel* waerense vervallen *door de Philosophie der Griecken*, en te veel gemeenschap met d'*Epicureën. Pauli Merulæ Tijd-Threfoor fol.* 14. *Pauli Eberi Staet der Joden, pag.* 51. *Philippi Camerarii Meditat. Histor. tom.* 1. *lib.* 5 *cap.* 17. Niet vreemd is 't, dat sy, die de woorden

de Joden

Ontkenden Engelen, Duyvelen en Opstandingh.

Voededen oock de God-loogcheningh *in 't hert; schoonse met de Mond God beleeden.*

Tot dien grouwel waerense vervallen door de Philoso-

den van *Engel* en *Geest* voor bloote *Naemen*; hare *Weesentlyckheyd*, en *Werckingh*, voor enckele *Menschen-verdightselen* hielden, oock daer toe quamen, datse d'*opstandingh der doode* loogchenden; 't *vergaen der zielen* met de ligchamen verdeedighden, en alsoo noch Hemel noch Hel geloofden: Jae selfs God niet beleeden als om *welstaens wil*, of *uyt vrees* voor d'andere *Joden*. Die eene noodsaecklijcke waerheyd, in 't woord Gods voorgesteld, verwerpt, is op den wegh geraeckt, om al de waerheden in 't selve met de voet te stooten. Onderwijl gingh 't doe als nu. Dit vervloeckte gevoelen school meest *onder d'aensienlijcke*. De woorden van den onder haer geleeft hebbende *Jode* en *Joodschen* Geschiedschrijver *Flavius Josephus* sijn hier ontrent aenmercklijck: Dit seght hy: „'t Gevoelen der „*Sadduceën* is, dat de zielen te gelijck met de „ligchamen sterven. Aghten oock onnodigh, „yet anders als de Wet (*Mosis*) nae te koomen. „Voorts houdense voor een *groote deughd*, met „haere Leer-meesters te *redenkavelen van de Wijsheyd*. Deese *Secte heeft weynigh aenhangh*; *doch* „*van de voornaemste*. Echter werd nauwlijcks „yets nae de meeningh van deese gedaen. Want „*soo haestse tot Overigheyds-Ampten koomen*, staen„se terstond de Besluytingen der *Phariseërs* toe, „vermits 't *gemeene Volck haer anders niet sou wil*„*len gedoogen*. *Josephi Antiquit. Jud. lib.* 18. *cap.* 2. Watse van God leerden, steld hy voor, *de Bell. Jud. lib.* 2. *cap.* 12. Die wil, magh een toepassingh maecken van de huygchelary der *Sadduceërs* diens, en sommige onses tijds. Veele seer treflijcke, geleerde, godsalige Mannen hebben tsederd eenige Jaeren geklaeghd, indien de stoutheyd van eenige dertele Verstanden onder de

Philo- [margin: phie *der Griecken.*]

Aenmerklijcke woorden

Des Joodschen *Geschiedschrijvers* Josephi *van d'aenhangers deeser* Secte.

Regtvaerdige vrees,

Philosophen niet behoorlijck werd ingetoomd, dat gantsch vermoedlijck een groot deel Menschen door deselve tot *Sadduceërs* sullen gemaeckt werden. Dat wy wel haest *Aristoxenianen* sullen sien, om niet alleen staende te houden, dat de ziel met't ligchaem sterft, maer oock t'ontkennen, dat'er *een eygentlijcke ziel* is. De *Philosooph Aristoxenus* leerde (volgens *Lactantius*, *lib*. 7. *cap*. 13.), dat de *ziel* Menschen, selfs terwijlse noch in 't ligchaem leeft, *niets* is. Maer gelijck de *gestelde Snaeren eens Instruments* een over-eenkomingh of *Harmonie* maecken, dat alsoo oock de t'samen-voegingh der Ingewanden, en de sterckte der leeden in yeder Menschlijck ligchaem voortbrenghd de vermogenheyd der innerlijcke en uyterlijcke sinnen. Yet diergelijcks koomd nu van eenige somtijds al op de baen. Allenxen met Sporten geraecktmen boven op de Ladder. Soo veel te gevaerlijcker sijn d'uytspattingen der *Philosophen*, als oock *Theologanten* (welcke of *met lust tot wat nieuws bevangen* zijn, of *swanger gaen* van ydele gedaghten, om door nieuwe uytvindingen den *lof van subtijlheyd* te bejaegen, waer opse dan *monstreuse Misdraghten* koomen te *baeren*), haere verdightselen aenneemen, verdeedigen, en op haere gronden noch al yet argers bouwen. Naederhand eygentlijcker hier van, daer wy sullen spreecken, dat de *Philosophen* sigh meester van de H. Schrift willen maecken; en dat sommige *Theologanten* het geerne soo hebben.

Indien de dertelheyd van sommige hedensdaeghsche Philosophen *niet ingetoomd werd*;

Insonderheyd als oock Theologanten *haere verdightselen verdeedigen*.

In de sesthiende Eeuw is opgestaen de seer grouwlijcke Ketter *David Joris*; wel uyt de *Mennoniten* ontsprongen, van *Obbo Philips* te *Leeuwaerden* herdoopt, en nae de Stad *Delf* gesonden, om daer te prediken en te herdopen; doch die in sijnen boesem uytbroedde veele verschricklijcke grouwe-

David Joris, *een seer grouwlijck Ketter; en ter dier oor-*

grouwelen, welcke van d'andere *Herdopers* wierden verfoeyd: Jae sulcke vervloeckte leeringen, dat hy ter dier oorsaeck wierd genoemd *de Duyvel van Delf.* Deese Mensch, die sigh uytgaf voor den *sevenden Engel Gods*, voor de *Geestlycke David*, voor de *Geest*, *van God in de laetste dagen opgeweckt*, om 't vervallene (Geestlijcke) Rijck op te reghten, om de *verholenheyd Gods voort te brengen* (een diergelijcke tael is hedensdaeghs by sommige niet ongewoon); en die sijne Schriften wou ontfangen hebben als *van een geboorne Gods*, van den Hemel *uyt de hooge School des H. Geests*; die 't eeuwige leven, 't morgen-light des eeuwigen daghs gesien had; jae, die de Heere *Christus* sijnen Voorloper noemd, gelijck *Johannes* was de Voorloper *Christi*; sigh alsoo verheffende boven *Christus*; deesen Mensch, hersegg' ick, heeft oock ontkent, dat'er *weesentlijcke* en *wercklijcke Engelen* of *Duyvelen* zijn. Geen andere *boose Geest*, *in of ontrent de Menschen werckende*, steld hy, als de *Sonde en boose wil in den Mensch* (dus spreecken oock de geene, die sijne borsten gesoogen hebben), dien hy sijns selfs Duyvel maeckt. Nae dat hy veel ydele, onverstandige en dickmael onverstaenlijcke woorden heeft uytgeworpen (om daer door sigh wat *groots*, wat *Godlijcks*, wat *sonderlinghs* te doen schijnen), schrijft hy aldus met *spottische lippen*, gelijck oock andere wel konnen: „Waer *blijft hier die Satan* of die *Duvel*
„*nu*, daer *soo veel van unde afgeholden* is... Soo
„dan yemand meend *dat die Duvel* genaemd een
„waeraghtigh God of *Geest* zy, die *voor Adam in*
„*maght soude geweest zijn*, die stae vry daer van af,
„want het sal sigh anders bevinden laeten... Ick
„wil u *den Duvel*, *dien ghy geerne* [*voor*] *wat hol-*
„*den*, *eenige maght geven*, of toeschrijven solt, *te*

saeck genoemd de Duyvel van Delf.

Die sigh voor wat groots, *en voor* wat seer groots *uytgaf*,

Heeft in sijne Schriften, *insonderheyd in sijn* Wonder-boeck,

Opentlijck en trotslijk geloog-

ehend, dat'er weesentlijcke en wercklijcke Engelen of Duyvelen zijn.

„*niet* maecken, dat hy *nergens sal bevonden* wer„den yet te zijn; anders dan Ick u betuyghd heb „van die *vyandische olde boose Mensch*. Hier werd de Man nu stout, *en derf de boose Geest uyttarten* met een rasende trots op sijn eygen hand. „Kan „hy hem selven met *maght* verder bekleeden, *daer* „*trots Ick hem toe over my*.. Hy toone sijn leven„dige blijcklijck weesen, uytwendigh of inwen„digh, soo wil Ick hem belijden... Is des niet, „soo *ontsette Ick voor hem niet*, maer *ontken hem*, „segge hem *niet te weesen*. Hoordy dat wel, Ick „en geloof aen die *Duvel*, *aen die loogen* niet... „Is dan *die Duvel oock*, *die komme*, segh Ick, *aen* „*den dagh*, *in 't light*... Daerom *al is 't*, dat die „Scheppinge der Engelen *langen tijd soo uytge*„*sproocken* unde niet anders gemeend is, dat *Lu*„*cifer* mit alle sijne Engelen voor *Adam* gevallen „soude zijn, sal sigh nae mijn verstand nimmer „mitter waerheyd bewijsen laten, maer sigh noch „wel beth unde anders (dat niet vermeend noch „bekend en is) laeten sienlijck bevinden door „Godes genaeden, *niet alleen nae luyd der Schrift*, „maer *insonderheyd na der waerheyd*. Fijntjens kan hy oock de geene, welcke geloven dat'er *werckende Duyvelen* zijn, *betoverde Menschen* noemen; en wijl 't, buyten hem, en behalven sijne weynige aenhangers, de *geheele Christen* Weereld, oock 't meest der *Heydensche Weereld* geloofde, soo was 't, nae sijne meeningh, een *betoverde Weereld*. Hoe hy de Sehriftuer-plaetsen, welcke van *Engelen* en *Duyvelen* spreecken, verdraeyd, sullen wy hier nae hooren, als wy sijne schoone uytleggingen sullen vergelijcken met die van andere. *David Joris Wonder-boeck*, *tweede deel*, *cap. 30. fol. 51. 52. 49.*, *des drucks van 't Jaer* 1551.; want dit schoone Werck is meermael her-

Derf selfs de Duyvel tegens hem uyt dagen, indien hy was, *of eenige* magt had.

Wil, dat alleen de boose wil en sonde in den Mensch Duyvel werd gebeeten.

herdruckt geworden. 't Luſt my niet, meer ſulcke ſijner ſtaeltjens uyt te ſchrijven. De redenen, die hy bybrenghd om geloofd te werden, zijn: *Ick ſegge het. Ick David ſegge het. Is 't anders, ſoo moet ick geſtraft* werden. En dit was oock genoegh; *want God had hem* verlightte oogen des verſtands *gegeven boven alle andere*: Hem geſchoncken *aen de Kinderen Sions ten Leerraer der gereghtigheyd*: Soo datſe van geluck moghten ſpreecken, die ſijn *Wonder-boeck* in handen kregen; als gemaeckt van hem, die *een Woord des Heeren was.*

Met eenige andere aenmerckingen omtrent hem.

Wijl nu deeſen *David Joris* in ſijne grouwelen ten eynde toe volhard, veel' eenvoudige ſchendigh bedroogen, en ſigh *Diſcipulen* gemaeckt heeft, ſoo ſtaet ſeer te vreeſen, dat ſijne ziel alreeds de *weeſentlijckheyd* en *werckſaemheyd* der *Duyvelen* gewaer werd. Jae, ſelfs by ſijn leven heeft hy, tegens ſijne Leer' en voorgewend Geloof aen, geloofd, *dat'er Duyvelen waeren.* Dien wreveligen *Duyvel-uytdager* liet 't hert geweldigh in de Schoenen ſincken, doe hy eens meende, dat de *Satan* hem quam beſoecken. Want als hy (ſijne verdoemlijcke Ketteryen in onſe Landen ontdeckt ſiende) nae *Baſel* was geweecken, wierd, onder een ontſtaen Onweer, ſijn Huys ter neer geworpen; op ſoo een *vreeſlijcke, buyten-gewoon-ſeldſaeme wijs*, dat niet alleen andere, maer oock *hy ſelfs*, uyt ſommige ongemeene teeckenen, *oordeelde*, dit werck door de *booſe Geeſt* te ſijn beſteld. Ter dier tijd, en noch langh daer nae, bevond hy ſigh ſoo *verſchrickt*, ſoo *vertſaeghd*, ſoo *voor de Duyvel vervaerd*, dat hy, ſelfs op klaren dagh, veel min by naght, nergens alleen derfde zijn. Geduerigh meende hy, *dat de Satan hem op de hielen ſat.* Dickmael ſprongh

Dien trotſen Duyvel-uytdager heeft tegens ſijne Leere aen,

Met ſeer groote ſchrick geloofd, dat'er Duyvelen waeren; en datſe 't op hem gemunt hadden.

hy 'snaghts vol schrick uyt sijn bed; beanghstighd door vreeslijcke Droomen, en ('t sy waere, 't sy ingebeeldde) vertooningen van Spoocken. *Adolphi Quassii Chronicon, fol. 312. Glimmeri Collectanea, pag. 391. Hermannus Moded tegens de Wederdopers, pag. 91.* Evenwel, als deesen heylloosen Mensch bemerckte, dat *Anna* van *Oldenburgh*, Gravin van *Embden*, op verscheydene beschuldigingen tegens hem, hem uyt 't Land gedreven, indien niet arger gehandeld sou hebben, soo deed hy een Boeckje van twee Bladeren drucken, en haer overleveren *Anno* 1540., genoemd *Onschuld David Jorisz.* Hier seghd hy, *Artikel* V.: Dat hy niet heeft geseght, dat'er geen *weesentlijcke Duyvelen* souden zijn. Maer dit wel, hoe veele derselver *in de Hel souden mogen zijn*, datse *geen maght* van haer selven buyten God hebben, en sonder hem selver. Maer blijft hy hier by? Neen. Want terstond daer op laet hy volgen:

Sigh in Embderland in gevaer bevindende,

Schijnd hy, in sijn Verontschuldiginghsschrift,

„ Sijn sy van eeniger maght buyten God, van „ hen selven sonder my, dat sy aen my haer vermogen betoonen. Doch is'er, nae dat het „ Woord Vleysch geworden is, God sijn Engelen tot Geesten, sijn Dienaers tot Vuyr-vlammen gemaeckt heeft, noch yemand overgebleven, die van sijnen bloede of geslaght is, die „ magh voor hem verantwoorden [Sulcke redenen hoordmen nu oock al]. Ick *David* segge „ hem *in den Nieuwen Testamente van hemselven*, soo „ die luyden meynen, niet te zijn, *sonder eenigh* „ *vermogen*, buyten den Mensche seg' Ick, unde „ Godes gramschap. Die Mensch is hem selven „ een Viant unde Duivel: Heeft sigh voor niemand meer als voor hem selven te hoeden. Duystere woorden, om aghter te konnen schuylen. Die echter de *weesentlijckheyd* des Duyvels

Niet 't weesen, maer de maght der Duyvelen t'ontkennen.

ſchijnen te ſtellen, maer hem *alle maght en werckingh beneemen*, echter noch met bepalingh, of liever uytſonderingh, van Gods gramſchap, &c. Eyndlijck evenwel loopt alles op *Duyvel-loogcheningh* uyt.

Deeſe heylloose ſtellingh is met derſelver *Autheuren* en *Voorſtanders* niet begraven geworden; maer heeft, als een aengenaeme leere voor 't vleeſch, wortelen geſchooten in de herten veeler godlooſe; in welke de Vorſt der duyſternis de Sinnen heeft verblind; of die 't Gewiſſe geweldadig traghten op den mond te ſlaen, om ſonder vrees te veyliger in 't ſondigen voort te gaen. Van over langh vondmen, en vindmen noch, in *Italien* en *Franckrijck* een groote meenighte *Duyvel-loogchenaers*, maer veele te gelijck *God-loogchenaers*, of immers ſulcke, die Gods beſtieringh ontrent de Menſchen, tot ſtraf of heyl in en nae dit leven, nevens d'onſterflijckheyd der ziel ontkennen. Alsſe noch yets van God willen bekend ſtaen, ſoo ſchilderenſe ſigh een God die noch goed noch quaed doet: Die niet ſiet, niet hoord, niet aenmerckt: Die ſigh met de Weereld niet bemoeyd. In een ander Werck hebben wy uyt den *Roomſchgeſinden* Schrijver *Merſennius* aengeweeſen, dat in ſijnen tijd, en alleen in d'*eenige Stad Parijs*, ſigh bevonden by de *vierentwintigh duyſend Atheiſten*; welcke of rondlijck *loogchenden dat'er een God was*; of ontkenden, *dat God eenigh aght op der Menſchen doen en laeten ſloegh.* De Godlooſe *Vaninus*, van wien wy hier nae wat breeder ſullen handelen, heeft in *Franckrijck* ſijn werck gemaeckt, op een verraderlijcke wijs en door een *Satanſche liſt*, al de geene, die hem hooren en geloven wilden, in te boeſemen, *dat'er noch God noch Duyvel is.*

Meenighte van Duyvel, Hel, Hemel en God-loogchenaers

Heefſmen van over langh gevonden

En vindmen noch heden in Italien *en* Franckrijck.

Atheistery *en* Tovery, *te gelijck in* Franck rijck *inge-broocken,*

Al van tsederd eenige Eeuwen heeft in dit Koninghrijck de godloosheyd gelijck als vyer en haerd gehad. Meenighten toonden in en door haer leven, datse, schoon met de mond *God-belijders*, in 't hert *God-loogchenaers* waeren, insonderheyd de *Geestlijcke*. Maer onder Koningh *Henrick* de II. (*Anno* 1547. tot de Kroon geraeckt) is hier openbaere *Atheistery* en *Tovery* te gelijck ingebroocken. De *Saeyers* en *op-queeckers* van dit *Helsch Onkruyd* waeren d'*Italianen*, veeltalligh in *Franckrijck* gekoomen met d'*Italiaensche* Vorstin *Catharina de Medicis*, doese daer Koningin wierd; en voorts naederhand nae haer Hof toegevloeyd; want persoonen van eenerley aert sijn geerne by malkander. En gelijck eenige *verduyvelde Philosophen* in *Italien* de *God* en *Duyvelloogcheningh* daer hadden gekoesterd, soo setteden een deel *lightvaerdige Fransche Poëten* dien grouwel in *Franckrijck* voort, door haere Godloose *Atheistische Gedighten*. Deese *verdoemde gevoelens* lietmen in dit Rijck *ongestraft* voortkruypen en d'overhand nemen, terwijlmen de *Boecken* en *Ligchamen der Euangelische aen 't vyer* overleverde.

Onder Koningh Henrick *de II.; en door wie.*

Ongestraft, terwijlmen de Boecken en Ligchamen der Euangelische *aen 't vyer overleverde.*

Doe de *Fransche Anno* 1672. en 1673. hier in onse Stad laegen, tuyteden onse Ooren, en beefden onse Herten, als wy t'elckens uyt haere vervloeckte Monden deesen haeren haer gewoonen vloeck moesten hooren: *'k Verloogchen God*. Kan dit wel yet anders te kennen geven, als een doorgaende *Atheistery* onder haer? Niet weynige in *Franckrijck* noemen sigh *Stercke Geesten*; om datse sonder eenige schroom God versaecken, alle Godsdienst verwerpen konnen. Deese beelden sigh in, de *wijsste* te zijn, en de *regte wijsheyd* te hebben, om datse *met de Dwaes* niet alleen in haer Hert heymlijck, maer met de Mond opentlijck derven

Stercke Geesten *aldaer; en*

derven seggen: *Daer is geen God*; onaengesien haer Gewisse, hoe seer sy 't met een brand-yser hebben toegeschroeyd, haer nu en dan noch al leugen-straft, en op den Mond klopt. Sulcke *Stercke Geesten*, en *Mannen van de reghte wijsheyd* sullen 't oock onder ons zijn, die *de Duyvel loogchenen*, 't sy sijne *weesentlijckheyd*, 't sy sijne *werckelijckheyd*. *waerom soo genoemd.*

Eer noch de tijd der *Reformatie* quam, was d'*Atheistery* soodaenigh in 't *Pausdom* genesteld, insonderheyd in *Italien* en te *Romen*, daer de *Paus sijnen Stoel*, de *Satan sijnen Throon* heeft, dat 't meerendeel der Geestlijcke God alleen noemden met de Mond, om haers voordeels wil; maer in haer Hert d'uyterste vlijt aenwendeden, om haer selven in te beelden, dat'er geen God was. De vermaerde *Franciscus Petrarcha*, die gebloeyd heeft ontrent 't Jaer *Christi* 1340., en seer goede kennis van de gestalte des *Roomschen Hofs* had, dersde wel rond en onbeschroomd schrijven, *Epist.* 16.: Datmen te *Romen* voor *Fabulen* hield d'*opstandingh des Vleesch*, 't *eynd der Weereld*, en de *toekoomste* Christi *ten oordeel*. Staet het onder een goed deel der andere Geestlijcke beeter? Laet ons 't oordeel van eenen uyt de haere hooren. D'*Italiaensche Philosooph Antonius Zimara* steld, *Problem.* 50., deese Vraegh voor: *Waerom Priesters en Monicken de dood meer vreesen als andere Lieden?* En hy beantwoord deselve deeser wijs, „'t Is, om datse swaermoedigh van Geest zijn; „of, vermitsse geloven, dat alles, wanneerse „gestorven sijn sullen, met haer uyt is nae lig„chaem en ziel: Dat dan al hare vermaecklijck„heden, diese op aerden genieten, gedaen sul„len hebben: Immers, om datse moeten ver„laeten een seeckere tegenwoordige lust, sonder „te

D'Atheistery *voor den aenvangh der* Reformatie *openbaer genoegh in 't* Pausdom.

Getuygenis van Petrarcha.

Van Antonius Zimara, Italiaensch Philosooph.

„te weeten, wat haer nae dit leven gebeuren sal. Ontrent de tijd dat de Godsalige *Johannes Hus* om de belijdenis der waerheyd te *Constans* levendigh wierd verbrand *Anno* 1414. (want hy, van 't Light des *H. Euangeliums* bestraeld zijnde, had oock andere uyt de Duysternis soecken te trecken; 't welck de duysternis beminnende en in duysternis wandelende *Roomsch-Geestlijcke* niet verdragen konden), wierd in *Italien* opentlijck, sonder straf, sonder verbod, verkoght en verspreyd seecker Boeckje, voerende deesen vervloeckten Titel: *De tribus Magnis impostoribus mundi*; dat is: *Van de drie grootste Bedriegers der Weereld*; welcke werden genoemd (de hand trild my terwijl ick dit schrijf) *Moses*, *Christus*, *Mahometh*. Alhoewel de naem des Maeckers niet op 't Voor-hoofd staet, soo hebben echter de verstandige, soo uyt de Stijl, als andere blijck-teeckenen, hem gekend voor dien grooten vriend der Pausen *Petrus Aretinus*; oock *Autheur* van dat Helsch *Sodomitisch* Hoerenboeckje, waer van ick 't Opschrift niet wil noemen, om de Godloose daer nae niet te doen vragen.

Grouwlijk Boeck,

In Italien *opentlijck verkoght*; *en d'* Autheur *daer van een groot Pausen-vriend.*

Hoedaenige *Atheisten* geweest sijn *Johannes* de XXIII. *Paulus* de III. *Leo* de X. en meer andere Pausen, hebben wy getoond in 't *vierde*, en nu onder handen sijnde *vijfde Deel* onser *Kronijck der Kronijcken.* Soodaenigh was *Italien* vervuld met *Atheisten*, dat de vroome, geleerde *Philippus Melanchthon* met reden en aerdigheyd seyde tegens eenen van dien Land-aert, die met hem wou *disputeeren* van de *Transsubstantiatie*: *Gy* Italianen *wilt beweeren, dat* God *en* Christus *is in 't H. Sacrament des Altaers; maer ondertusschen geloofd gy niet, dat'er een* God *en* Christus *is in den Hemel.*

Atheistische *Pausen.*

Aerdige neep van Melanchthon *aen*

Even

Even hierom noemde de vermaerde *Zacharias Ursinus* 't Landschap *Italien* 't *Kackhuys der Duyvelen.* 't Is onder deese Lieden een gemeen Spreeckwoord: *Ick dood, mijn Paerd dood*; waer meê sy willen seggen, dat de Mensch sterft als een Beest. Andere verhaelen 't gedaghte Spreeck-woord aldus: *Ick dood, mijn Paerd dood, al dood. Vlimmeri Histor. Ital. pag.* 509. *Quirini Apophthegm. illustr. vir. pag.* 123. *Ridderi Proces voor God eerste deel, pag.* 43. *Philippi Nollings Itinerar. Ital. pag.* 59.

een Itali-aen.

In *Duytschland* heeft voor sommige Jaren eenen *Matthæus Knuzen*, eerst gantsch heymlijck met de Mond, daer na door Schriften en Stellingen, gesaeyd deese Leeringen der Duyvelen, of noch arger: „ Daer is geenen God. Daer sijn geen boose „ Geesten. D'Overheden behoefdmen niet te ge-„ hoorsaemen. De Kercken moetmen voorby-„ gaen: De Predikanten uyt 't Land wegh jagen. „ In plaets van Overheden en Leerraers heeftmen „ alleen te volgen de Reden, en sijn eygene We-„ tenschap. 't Gewisse is een genoeghsame Leer-„ meester en onderwijser, om ons te leeren eer-„ lijck te leven; niemand te beschaedigen; elck „ 't sijne te geven. Tusschen Houwlijck en Hoe-„ rery is geen ouderscheyd; soo dat 't een en 't „ ander aen yeders wille-keur staet. Daer is maer „ een eenigh leven; en nae desselven eynd noch „ straf noch belooningh te verwaghten. *Philippi Ericii Virga Dei in German. pag.* 210. *Melchior Kaiser in Psalm* 1. Onder de *Duytsche* Geestlijcke heeftmen al meê *Atheisten* gevonden. *Johannes Semeca*, Proost van *S. Stephanus* te *Halberstad*, had gearbeyd, om sigh wijs te maecken, dat'er *noch Duyvel noch Oordeel*, noch *Hel*, noch *Hemel* was; oock een wijl tijds daer op gerust nae sijne

Matthæus Knuzen, *soeckt d'A-theistery in* Duytschland *te saeyen; en sijne grouwlijke Stellingen.*

Johannes Semeca, Proost *te* Halberstad.

sijne begeerten geleeft. Maer eyndlijck begon 't in slaep gewieghd Gewisse t'ontwaecken; en doe hy nu sterven sou, borst hy uyt in deese woorden: *In ons leven hebben wy Lieden gehad, die voor ons ter Choor gingen; voor ons den Acker bouwden; voor ons koockten en brieden; voor ons Mis songen, en de* Horas Canonicas *baden: Maer waer sullen wy nu eenen vinden, die voor ons in de Hel vaere? Quirini Apophthegm. pag. 171. Glimmeri Collectanea, pag. 213. Quasssi Chronicon fol. 319.* Een seer heylloosen *Atheist* was de Godloose *Frederick*, Graef van *Cilien*, gestorven *Anno* 1453. Een gantsch schendlijck leven had hy gevoerd. In 't negentighste Jaer sijns ouderdoms (*Anno* 1450.) trock hy nae *Romen*, op 't *Jubilæum*. Doe hy weer t'huys gekoomen was, leefde hy slimmer als te vooren. Hier over aengesproocken, liet hy dit hooren: *Als mijnen Schoenmaecker* Romen *had gesien, is hy weer tot sijn Schoenmaecken gekeerd.* Op een andere tijd seyde hy spottende: Hy wist van *geen Hel*, wijl hem noyt sieckte noch armoede had geplaeghd; maer *wel van een Hemel*, bestaende in eeten, drincken, en sijne lusten met schoone Vrouwen te boeten. Alsmen hem vermaende, te willen betraghten, dat sijne dood naeby was, soo gaf hy tot antwoord: 'k Heb al langh daer op gedaght; en oock een Graf-schrift gemaeckt, 't welck ick begeer uytgehouwen te hebben op mijne Sarck; te weeten: *Door deese Deur gae ick ter Hellen. Wat ick daer vinden sal, weet ick niet; wat ick aghter laet weet ick. Van alles heb ick overvloed gehad, doch niets met allen neem ick daer van meê; oock dat niet, 't welck ick gegeten of gedroncken, of door mijn' ongeregelde wellusten genooten heb. Andr.* Olphardi *Hist. Hungar. fol.* 290. *Julius Wilhelmus Zinckgreff in Apophthegm.* De God-

Sijne woorden op sijn doodbed.

Frederick, *Graef van* Cilien, *een grouwlijcken* Atheist,

En wat voor een vervloeckt Grafschrift hy sigh selven maeckte.

Godloose *Barbara*, Gemaelin van Keyser *Sigismundus*, maeckte sigh tot een *Allemans-hoer*. Alsse bemerckte, dat eene haerer Jonckvrouwen sigh tot bidden, of andere Godsdienstige oeffeningen begaf, soo bespottedese deselve; noemde haer een Sottin, en ried haer, 't ligchaem allerley wellusten te verguunen, terwijlse hier leefde; want anders hadmen van de Weereld niet. Alsmen stierf was alles dood; en dan was 't met de Mensch gantsch uyt. Diergelijcke woorden gebruyckte oock de gedaghte Graef van *Cilien*; die om sijner Hoeren wil sijn' echte Gemaelin om 't leven braght. Tot eenen sijner Vrienden, die hem vermaende op sijn eynd te dencken, wijl hy genoeghsaem als met 't eene been in 't Graf stond, seyde hy: „Dat ick sterven moet, weet ick; „maer wat my nae de dood sal weervaeren, weet „ick niet. 'k Wil derhalven de daegen, welcke „ick noch te leven heb, gebruycken in soo veel „wellusten als ick kan. Meer sal ick'er niet van „hebben. 't Magh hier nae gaen soo 't wil; by „voorraed heb ick een lustigh leven op aerden ge„had. 't Sijn Narren, die uyt vrees voor 't on„seecker, of op hoop van 't ongewisse in 't toe„koomende, versuymen de wellusten, diese kon„nen genieten in 't tegenwoordige. *Bonfinius lib. 7. Dec. Æneas Sylvius in Hist. Bohem. lib. 3. cap. 59. Didacus Apolephthes, l'Hore de recreat. in Append. part. 1. pag. 618. And. Olphardi Hist. Hungar. fol.* 291. In den *Duytschen* Oorlogh *Anno* 1625. hoordemen een Keyserlijk *Wallensteinsch* Soldaet uytbarsten in deese grouwel-woorden: Indien ick een hayr op mijn Hoofd had, 't welck yets wist of daght van *God* of *Hemel*, van *Duyvel* of *Hel*, soo wou ick 't terstond uyttrecken. *Henricus Sebaldus in Breviar. Histor.*

D'Atheistische *Allemans-Hoer, Keyserin* Barbara.

Vervloeckte woorden des gedagten Graefs van Cilien.

Grouwel-woorden eens Soldaets.

pag. 273. *Gothofredus Neimius de bell. German. pag.* 207.

Waer toe sulcke af-grijslijcke

Meenigten van diergelijcke Voorbeelden konden wy bybrengen; doch schricken'er van: Oordeelen oock niet seer dienstigh te zijn, te veel van sulcke uyterste godloosheden in 't openbaer te stellen; maer echter oock nuttigh, door eenige weynige yeder te waerschouwen, dat hy, door moedwillens en opsettelijck te sondigen, schoon hy in sijn verkeerd oordeel de sonde geringh mogt aghten, *den Duyvel geen plaets inruyme*, om soo allenxen van 't een tot 't ander quaed, en ten laetsten tot deese aldergrootste booshеyd gebraght te werden. Men leere hier uyt, waer toe de Menschen vervallen konnen, alsmen eens heeft begonnen sijn *Gewisse toe te schroeyen.* Men wapene sigh tegens d'*aenvallen des Satans*, indien hy met sijne vervloeckste Inblasingen tot *Atheistery*, *Duyvel-loogcheningh*, *&c.*, aenquam ter bespringingh. Die sigh hier in toegeven, haer van hem laeten verwinnen, of geerne verwonnen werden, sullen eens waerlijck en gevoellijck bevinden, dat'er *een God is*; maer voor haer een toornigh God, een strengh Reghter; een *wreecker, en een wreecker seer grimmigh, die den toorn behoud sijne vyanden*, *Nah.* 1.2. Dat'er *Duyvelen* zijn, om haer eeuwighlijck te pijnigen; een *Hel* is, om haer te tormenteeren met onuytbluschlijck vyer.

Voorbeelden werden voorgesteld.

Onder ons sijn oock al grove Atheisten:

Met onsteltenis des gemoeds moetmen bekennen, dat deesen grouwlijckslen grouwel der *Atheistery* oock onder ons is ingekropen. In 't verborgen (en evenwel niet geheel verborgen) sijn'er, die Burgerlijck eerbaer leven; uyterlijck de Godsdienstige oeffeningen by-woonen, niet uyt ontsagh voor God, uyt vrees voor de Hel, maer om

dat

dat sulcks nodigh is tot behoudingh der *Politie*; tot bekoomingh van een goede naem voor sigh selven; tot afweeringh van uyt Ampten en *Officien* gehouden te werden. Andere toonen met haere *heylloose spotteryen* ontrent 't *Woord Gods*, de *Godsdienst*, en *Godsdienstige*, datse geen minder *Atheisten* sijn onder de *Christenen*, als de Koningh, of *Tyran*, *Dionysius* was onder de *Heydenen*; en die oock selfs van de *Heydenen* daer voor wierd gehouden. *Valerius Maximus* en *M. T. Cicero* verhaelen van hem, dat hy sigh niet ontsagh, tot verscheydene maelen toe de Tempelen der Goden te beroven, met bespottingh van deselve. 't Beeld des Afgods *Æsculapii* had een *Baerd van Goud* in de Stad *Epidauro*. *Dionysius* nam deselve wegh, en seyde spotlijck: *Sijnen Vader* Apollo *heeft geenen Baerd. 't Voeghd derhalven niet, dat'er de Soon meê sou proncken.* T'*Acarnania* in een ouden Tempel had *Jupiters* Beeld een *swaere Goudene Mantel* (by andere *Rock*) om. *Dionysius* beroofde dien Afgod daer van, en hingh een andere van Lijnwaed in de plaets. *Deese*, seyde hy, *sal hem lighter te draegen vallen. Een goudene Mantel is 's Sômers te heet, en 's Winters te koud.* De Goudene Schalen, Kroonen, en andere kostlijckheden, welcke d'Afgods-beelden in een uytgestreckte hand vast hielden, nam hy nae sigh, en liet schimpigh hooren: *Ick steelse niet; sy biedense my aen. Wijl ick alles goeds van haer bid, soo sou ick Nar sijn, wanneer ick niet aenvaerdde 't geense my aenbieden.* Doe hy de Tempel van *Proserpina* te *Locris* beroofd, en, met dien Buyt gelaeden, een voorspoedige wind op sijne te rugg'-reys had, seyde hy lagchende: *Siet ghy niet, hoe gunstigh d'onsterflijcke Goden de Kerck-dieven zijn? Cicero de nat. Deor. lib. 3. Valerius Maximus lib. 1. cap. 1. Æ-*

Atheisti-sche *Spotters onder de* Christe-nen:

Gelijck sijnde den Atheisti-schen *Koningh* Dio-nysius *onder de* Heydenen;

En eenige voorbeelden sijner Spotteryen met sijne Goden.

lianus lib. 1. Laurenbergii Acerra Philologica *Cent.* 6. *n.* 100. 't Is waer, eenen aen den waeren God gelovende, magh wel met verseeckerdheyd des Geloofs d'*Afgoden bespotten*, gelijck de *Propheet Elias* deed. Maer een *Heyden als Heyden*, een *Papist als Papist*, konnen sulks niet doen met haer' *Afgoden*, en *Godsdienstige Beelden*, sonder *Atheistery*; gelijck wy in een ander Werck hebben getoond.

Aenmerckingh.

De God-loogchenaer Torrentius *in* Holland, Anno 1644. t'Amsterdam ge-*storven.*

Al over langh is de *Satan* beesigh geweest, om oock *deesen grouwel*, en d'*aenleydingen* tot deselve, onder ons te saeyen. Echter heeftmen de *grove Atheisten* niet soo opentlijck gekend. By onsen tijd heeft in *Holland* geleeft de *God-loogchenaer Torrentius*; doch hy bood niet yeder sijn gif aen. Sulcke schoone Roosen waeren alleen voor sijne vertrouwde Lievelingen; en die met derselver reuck sigh verlustigen konden. Dese maeckte hy wijs, dat al de dreygementen, Gode (in de H. Schrift) toegeschreven, en die de Predikanten uytbulderden, enckelijck te belagchen waeren. Dat de *Godsdienst* alleen een *listige Menschen-vond was*, om 't Volck in een goede orde te houden onder d'Overheden. Dat'er *geen andere Hel* was, als op deese weereld ellendigh te zijn; *geen andere Hemel*, als hier vrolijck, in allerley vermaeck en wellusten te leven. Dese Leere was een *liefljjcke Melody* in d'ooren der Godlose. Door deselve kreegh hy een grooten *aenhangh*, insonderheyd van aensienlijcke Vrouwen (want oock hy was een Man schoon van gedaente, en vrolijck van aert); onder welcke sommige haere Mannen 't geld en de Winckel-waeren, of andere goederen, ontstaelen, om *Torrentius* daer van Geschencken te doen. Wanneer hy haer ontbood, stondense op van de sijde haerer Mannen,

Sijne Leere, en aenhangh; insonderheyd van aensienlijcke Vrouwen.

en

en liepen nae hem toe. Selfs heeft hy eenige rijcke Manspersoonen soodaenigh als betoverd, datse hem toebraghten alles watse hadden, en daer nae *Banquerot* moesten speelen. Hy wierd te *Haerlem* by de kop gevat, en twintigh Jaeren langh gevancklijck gehouden. Seeckere aensienlijcke Juffer, haeren Man verlaetende, diende hem dagh en naght in de Gevancknis. Eyndlijck wierd hy los gelaeten, vermitsmen (immers soo men voor gaf) hem niet klaer genoegh van *Godloogcheningh* kon overtuygen. Hy wierd wel gepijnighd, om hem sijne grouwelen te doen bekennen; en onder 't pijnigen hadmen hem hooren roepen, O *God*! Maer alsmen hem vraegde, *welcken God hy aenriep*, soo sweegh dien booswight stil. Men had waergenoomen, dat hy een weynigh te vooren, eer hy nae de Pijnbanck wierd gebraght, *had gedroncken op de gesondheyd des Duyvels. Missive uyt Haerlem aen een Heer te Leyden. Gisberti Voetii Select. Disputat. &c.* Anno 1644. is hy t' *Amsterdam* gestorven, en nae sijne plaets gegaen.

Twintigh-jaerige Gevanckn is te Haerlem.

Drinckt op de gesondheyd des Duyvels.

Maer alhoewel'er veele duysenden onder ons zijn, die door haer *openbaer Godloos leven*, grouwlijck vloecken, snoode Meyneedigheyd, &c., toonen, een *Atheistisch Hert* te hebben, in 't welckse met de Dwaes seggen: *Daer is geen God*, waerom *sy 't oock verderven, en grouwlijck maecken*, *Psalm.* XIV. I.; of immers hem ontrecken sijn *opsight over*, sijne *bestieringh ontrent* alle bejegeningen en daeden der Menschen, even als of d'*alregeerende God* gelijck waere d' *Afgods-beelden*, welcke *oogen hebben, en niet sien; ooren en niet hooren*, *Psalm* CXXXV. 16., soo sijn'er echter weynige, welcke souden willen bekend staen voor *volslagene Atheisten*. Sy weeten 't *Godlijck bevel*,

Schoon'er Atheisten *onder ons sijn in 't hert,*

Soo willense 't echter met de Mond niet belijden:

aen d'Overheden: *Wie den Naem des Heeren sal gelasterd hebben, sal seeckerlijck gedood werden;* of nu wel veel meer de *Menschlijcke* als de *Godlijcke Majesteyt-schendingh* werd gestraft. Sy *vreesen voor schande* by, en verstootingh van alle eerlijcke Menschen, in welcker oogen den *God-looghenaer* een *grouwel* en *verfoeyingh* is. Sy *vreesen*, door d'openbaere belijdenis van *Atheistery* te sullen afgehouden werden van *Ampten*, *Staten* en *Waerdigheden.* Derhalven, schoonse haer gemoed geweld aen doen, haer Gewisse knevelen, toeschroeyen, soo veelse konnen af-branden, om daer uyt te drijven d'*ingeplantede* en *overtuygende kennis*, dat'er een God is; soo schamense sigh echter, deesen haeren grouwel vry uyt te spreecken; of met de Mond te belijden 't geense soo begeerigh in haer Hert dencken en seggen.

Met de redenen waerom.

Doch by de daeghlijcks-toeneemende Godloosheyd der *boose*, yverloosheyd der noch *goede*, slapheyd der *Overheden* (en selfs oock der geene, welke tot *Waghters* sijn gesteld over de Gemeente Gods) om de *verfoeyselen uyt Israel* wegh te doen, waer door bynae yeder doet en spreeckt 't geen goed is in sijn' oogen; soo sou 't lightlijck konnen gebeuren, datse, *met Sodom, haeren grouwel niet meer sullen verbergen;* en dat het in haer smoockende vyer wel eens opentlijck uytborst; waer voor niet onbillijck vreesen de geene die *noch yveren voor den Heere onsen God*: Insonderheyd indien men niet inbind de *dertele verstanden*, welcke, om den *lof van spitsvindigheyd* te behaelen, *dingen* en *stellingen* bedencken en beweeren, die, 't sy datse 't weeten, 't sy datse 't niet weeten, de *gronden tot Atheistery* leggen; of immers, die d'*Atheisten* gebruycken, om sigh te bevestigen in haer' *Atheistery*: Of oock soecken te *verswacken* de bewijs-redenen tegens 't *Atheistendom.* Selfs

Vrees, dat het wel haest arger moght werden; en waerom.

Selfs de *Heydenen* hebben uyt 't *Boeck der Natuer* geleerd *dat'er een God is*, en uyt de *Schepselen gekend den Schepper*, *Rom.* 1. 20. Veele haerer Wijsgeeren hielden dese *Stel-regelen* voor onweerspreecklijck: I. Daer is niets in de Natuer, of 't heeft *een oorsaeck*. II. Niets is'er in de Natuer, 't welck d'*oorsaeck is van sigh selfs*. Want, indien eenige saeck sigh selven had gemaeckt, soo moest die saek sijn geweest eerse was. III. Onder *alle oorsaecken* moet *eene d'eerste* en hooghste zijn. IV. D'*eerste oorsaeck* van alle andere *oorsaecken* is *God*. Die nu d'*eerste oersaeck aller oorsaecken* is, moet noodwendigh *sonder oorsaeck* dat is, sonder begin zijn. Uyt deese aenmerckingh heeft *Seneca lib.* 1. *de Benef. cap.* 7. geseghd: „God is d'eerste oorsaeck aller dingen; van wien „oock alle dingen haer' ontstaeningh (oorsprong) „neemen, wat voor namen men deselve im„mermeer geven magh. Desgelijcks *Plato in Timæo*: „De Weereld is van God gemaeckt.. „God is 't hooghste goed, boven alle Natuer en „Weesen. Soo uyt aenmerckingh der *Schepselen*, als van de *regeeringh* derselve, seyde *Cicero lib.* 2. *de Nat. Deor.* „Wanneer wy den Hemel aen„schouwen, wat kan'er klaerder zijn, als dat'er „is een opperste kraght eens overtreflijcken „Geests, waer door dit alles werd geregeerd. „Daerom is 't gewis dat'er een God is: Derhal„ven ick den geenen, die sulcks loogchend, niet „kan aghten wel by sijne sinnnen te zijn.. Jae, niet alleen hebbense door 't *light der Natuer*, en de *grond-regel*, geschreven *in 't Hert van een yeder Mensch*, bekend, dat'er een *God was*; maer hebben sigh oock eenige bevattingh van de *voortreflijckheyd Gods* gemaeckt. Hoor hier van *Seneca præf. lib.* 1. *de Natur. quæst.*, op de voorgestelde

Alleen uyt 't Boeck en light der Natuer leerdmen kennen, dat God is;

Gelijck oock de Heydenen *hebben gedaen.*

Uyt welker Schriften

Eenige aenmerckelijcke woorden werden by gebraght.

Vraegh, *wat God is?* „Hy is gantsch dat ghy „siet, en gantsch dat gy niet siet. Alsoo werd „God sijne reghte grootte gegeven, waer boven „niets grooter kan bedaght werden, wanneer hy „alleen is alles; en sijn werck in sigh en buyten „sigh houd en begrijpt. Indien een *Atheist* steld, dat de *Weereld van eeuwigheyd is*, soo maeckt hy de *Weereld selfs God*; en soo veele Goden, als'er bysondere Schepselen in deselve zijn; want hy steld haer te hebben *een begin van haer selven sonder begin.* Nu, 't geen *sonder begin een Weesen van sigh selven* is, is ontwijffelbaer *God*. Seght hy, dat de *Weereld niet van eeuwigheyd is*, maer een *beginssel* heeft gehad, soo kan 't geen *geworden is niet van en uyt sigh selven sijn ontstaen.* In *Niet* is geen *voortbrenginghs-kraght*: En *yet* kan niet *geweest sijn voor dat het was.* 't Moet derhalven sijn gekoomen van *yet anders*, 't welck of *noyt wierd*, of oock *is geworden.* Wierd het noyt, sie daer *God*. Is 't *geworden*, soo moet het al *weer een oorsaeck* hebben, waer door *het wierd*; en eyndlijck moetmen koomen tot een *oorsaeck sonder oorsaeck*, die noyt begon te zijn: En dat is *God*. Men doe hier by, dat geenen *Atheist*, hoe seer hy al sijne sinnen schrap steld, redenen kan uytvinden, waer door hy sou konnen toonen d'*onmogelijckheyd*, dat'er een *God sou konnen zijn.* Hier toe sal hy noyt konnen koomen. Vermits hy dan noyt sigh kan verseeckeren van d'*onmogelijckheyd*, soo moet hy bekennen, dat 't geen *niet onmogelijck is, mogelijck sou konnen zijn.* Daer-en-boven beroep ick my op sijn *Gewisse*, of 't selve hem niet al dickmael voorsteld 't *Sijn Gods.* Wat raserny is dan dit in hem, tegens 't *getuygenis*, immers tegens de *weerstrevelingh* van sijne *Conscientie*, sigh geweld aen te doen, om te willen geloven *dat niet is*,

Eenige weynige redenen

In 't voorby gaen

Tegens d'Atheisten *voortgebraght.*

waer

waer van hy niet kan toonen d'*onmogelijckheyd* dat het *sou konnen zijn*. En *indien 't was*, gelijck 't waerlijck is, waer van de loogcheningh hem onvermijdlijck in 't *eeuwigh verderf* sou werpen.

Wy konden veel meer bewijs-redenen voortbrengen uyt 't light der Natuer, *dat 'er een God is*, genoomen van de *Weereld* in 't gemeen, en van de *Schepselen* in 't bysonder; van 't *Maecksel* der Weereld; van de *regeeringh* derselve; van d'orde aller dingen; van de *Ziel* des Menschen; van de *Conscientie*; van d'*ingeschrevene Grond-regel*, &c. Maer dit sou te verr' uytlopen. Wy verhandelen in dit Werck (tot een ander ooghmerck aengeleght) deese Stof alleen in 't voorby gaen.

Veel andere konden voorgestelt werden.

Van de *Heydenen* hebben wy geseght, datse alleen uyt 't *Boeck* en 't *light der Natuer* hebben leeren kennen, *dat'er een God is*. 't Is waer, dat een goed deel derselver *veele Goden* hebben gesteld; maer die *wijs* onder haer waeren, verstonden daer door de *Dienaers* en *Oppassers des eenen Gods*; of dien *eenen God* hebbense, in opsight sijner verscheydene *Werckingen*, verscheydene *Naemen* gegeven; welcke *Naemen* van 't onweetende Volck voor verscheydene *Goden* wierden gehouden. Hoor hier van *Seneca de benef. cap.* 7. & 8. „God is d'*eerste oorsaeck* aller dingen, *van* „*wien oock alle dingen haeren oorsprongh* hebben, „wat *voor Naemen* men hem oock immermeer ge-„ven magh. En verklaerd sigh voorts, „dat'er „maer *eenen God* is; doch dat hem *veele* en *ver-*„*scheydene Naemen* werden gegeven. Nu heet hy „*Jupiter*, dan *Liber*, dan *Hercules*, dan *Mercu-*„*rius*: En soo veelerley *verrightingen* en *werckin-*„*gen God* heeft, soo meenigerley *Naemen* konnen „hem oock gegeven werden. Sie oock *Aristoteles de mundo cap.* 7. Vermits nu deese verscheydene

De vernuftige Heydenen *hebben den eenen God, in opsight van sijne verscheydene werckingen, verscheydene Naemen toegeeygend:*

Welcke 't gemeene Volck voor verscheydene Goden hebben gehouden.

ne *Namen*, waer door *wijse Heydenen* de verscheydene *Werckingen Gods* hadden willen beteeckenen, van 't *gemeene Volck*, gelijck alreeds gesegt is, voor verscheydene *Goden* wierden geaght, soo hebben de vernuftige, om des onvernuftigen Grauws wil, dickmael van *veele Goden* moeten gewagh maecken, schoon haere meeningh voor haer selven gantsch anders lagh. Dit sien wy in *Plato, Epist.* 13. *ad Dionys. Syracus.* „Hier aen „kond gy bemercken, of ick in ernst (*serio*) „schrijve of niet. Wanneer ick *ernstigh schrijf* nae „*mijne reghte meeningh*, soo vangh ick den Brief „*alleen van eenen God* aen; doch *niet in ernst*, soo „begin ick van *veele Goden*. 't Is waer, eenige twijffelen, of dien Brief wel van *Plato* is; maer 't sy soo 't wil, immers 't sijn de woorden eens wijsen *Heydens*. Om dat *Socrates*, *Anaxagoras*, *Diagoras*, en *Protagoras* anders dan de gewoonte onder 't Volck was, van de Goden hadden gesproocken, is haer sulcks qualijck bekoomen. Derhalven hebben andere, voor een diergelijck gevaer vreesende, nae de gemeene wijs sigh geschickt, doch een andere en beeter meeningh gehad. Waerom dan oock *Augustinus* schrijft, *lib. de vera relig. cap.* 1., dat de *Philosophen* onder de *Heydenen* by 't Volck *wat anders* van den Godsdienst *opentlijck* voorgaven, *wat anders* in 't *geheym* verdeedighden. En de geleerde *Ludovicus Vives in Not. ad cap.* 8. *lib.* 5. *Augustin. de Civit. Dei* getuyghd, 't gemeen oordeel aller *Stoici* te sijn geweest, dat 'er maer *eenen God* was.

Moesten derhalven dickmael na de meeningh van 't Grauw spreecken,

Schoonse een gantsch ander gevoelen by haer selven hadden.

Een my wel bekend *Atheist* (seghd de Schrijver, uyt wien ick dit verhael), die met veel' *Atheisten* had omgegaen, eyndlijck tot beeter gedaghten koomende, heeft my verklaerd, soo voor hem selven, als uyt goede kennis van den

Bekentnis eens Atheists

staet

ſtaet der andere, dat de meeſte *Atheiſten* in 't eerſt *op haer gemoed geweld* moeten doen (hy ſprack van kennis-hebbende Lieden), om ſigh wijs te maecken, dat'er geen God is; op datſe ontgingen den dienſt Gods; de ſchrick van een boos Geweeten; de vrees voor 't toekoomende Oordeel; om in dit leven onbekommerd te mogen zijn. Maer ſchoonſe haere *Conſcientie de keel toeneepen*, ſoo deed echter deſelve nu en dan *een ſprongh*: Derhalven, datſe de *gedaghten van God* wel *dempen*, maer niet geheel *uytdoven* konden. Dat eenige, door een geduerige gewoonte en voortgangh in booslijck te ſondigen, ſonder groote moeyte *Atheiſten* waeren geworden. Voor hem ſelven beleed hy, dat hy *moedwillens had willen twijffelen aen God*; en daer op, door een regtvaerdigh oordeel Gods, was *vervallen tot God*, *Duyvel* en *Helloogcheningh*. Door *opſetlijck* aen *Gods Weeſentlijchheyd te twijffelen* was hy een *Atheiſt geworden*. En doe hy nu een *Atheiſt was*, wierd hy *tegens ſijnen wil* al dickmael *gedwongen te twijffelen*, of'er *niet wel een God* ſijn moght. Evenwel, voeghde hy daer by, ſijn'er eenige van de reghtvaerdigheyd Gods ſoo verr' overgegeven in een verkeerden ſin, datſe, door geduerige verhardingh, de *Conſcientie* gantſchlijck een *Bal in de mond* hebben gekregen; ſoo datſe in dit ſtuck *ſwyghd*; immers ſeer *flauw ſigh beweeghd*; evenwel gemeenlijck ontrent *de dood* begind te *wercken*, ſomtijds te *woeden*. *Philippi Ericii Virga Dei in German. pag.* 105. Naederhand ſullen voorbeelden hier van volgen.

Tot beeter gedaghten gekomen,

Van den gemeenen ſtaet der Atheiſten.

Wonderlijck is 't, dat eenige der *volſlaegene Atheiſten* ſoodaenigh ſigh verharden in haere *Godloogcheningh*, datſe liever ſigh willen *laeten verbranden*, dan *belijden* dat'er *een God* is. Noch won-

Eenige Atheiſten *hebben ſich liever wil-*

len laeten verbranden, als belijden dat'er een God is.

wonderlijcker sou ons dit voorkoomen, indien wy niet wisten, dat oock *de Duyvel sijne Martelaers heeft*: En dat *sommige*, 't sy door ydele *eergierigheyd*, soo om een naem in de Weereld aghter te laeten, als om niet te weerroepen 't geense eens verdeedighd hebben; 't sy uyt wanhoop of schrick des gemoeds, gelijck de Selfs-moorders, *de dood konnen veraghten.* Selfs de *Turcken* hebben sulck een *afgrijsen* van de *God-loogchenaers*, datse die *met de dood* straffen. Onlanghs geleeden wierd eenen der haere overtuyghd van *Atheisterry*; en te *Constantinopol* veroordeeld ter *levendige verbrandingh.* Doe hy nu aen de Pael stond, wierd hem gevraeghd, hoe hy soo dwaes was, dat hy sulck een smertlijcke dood wou sterven om sijns gevoelens wil, daer hy doch geloofde, dat soo haest hy dood of verbrand was, niets van hem overbleef; dat'er noch God noch Hel was? Waer op hy tot antwoord gaf: Soo *dierbaer is my de waerheyd*, en soo *waerdigh isse om verdeedighd* te werden, dat ick, tot voorstand derselve, niet schroom, my levendigh te laeten verbranden. *Johan Helms Constantinopolitanischer Reise-beschreibung ander buch*, *pag.* 112.

Voorbeeld in een Turkschen *God-loogchenaer.*

Satans-konstje, om d'oude Waerheyd uyt te schuppen, en dwalingen in te voeren.

De voorheenen gedaghte *Vaninus* schreef een Boeck van *God, en Gods Voorsienigheyd.* Onder de schijn van *beweeringh*, *verswackte* hy al d'oude bewijs-redenen soo veel hy kon; voorgevende, dat hy nieuwe en bondiger had, schoon'er weynigh in stack. Waerlijck een *Satans-konstje*, en van verscheydene *Ketters*, oock in deese Eeuw, gebruyckt, om, alsse dus de *bewijs-redenen voor d'oude waerheyd ontzenuwd* souden hebben, haere *nieuwe Kettery* op den Throon te helpen. Hoe *D. Cunradus Vorstius* ontrent de Leere der *Drieeenigheyd*, der *Godheyd*, en der *voldoeningh* des

Heeren

Heeren *Christi* gehandeld heeft op deese wijs, om t'sijner tijd de *Socinianen* ruymte te geven, is de geene, die sijne Schriften geleesen hebben, genoegh bekend. Gave God, datse deese *diepte des Satans* eens geheel *toegestopt*, dit *verraed* ten vollen *ontdeckt* waere! Soo gantsch listigh handelde *Vaninus* in dit stuck, dat de geene, welcke sijne Schriften laesen, of hem met de Mond hoorden spreecken, *werck vonden*, om sigh tegens d'*Atheistery te wapenen.* Eyndlijck wierd den grouwel van dit *wercktuygh des boosen Geests* openbaer, en hy gevangen genoomen. Op nauwer ondersoeck en aendringingh bekende hy ten laetsteu, dat hy een *God* en *Duyvel-loogchenaer* was. Men veroordeelde hem ter *levendige verbrandingh.* Doe hy by't Vyer stond, hoordemen hem seggen: *Mon Dieu!* Mijn God! De by hem sijnde Monick vraeghde hem: *Waerom hy God noemde, of tot God riep, daer hy doch God versaeckte?* En deed'er by: Of hy nu noch wou belijden, dat'er een God was? Te gelijck gaf hy hem hoop, van genaede te sullen bekoomen, indien hy sulcks deed. Doch dien booswight liet hier op hooren: *'k Heb dit woord* God *soo slegts uytgeroepen, om dat een gewoone manier van spreecken is.* Of hy twijffelde aen des Monicks toeseggingh van *Pardon*; dan of de *Satan* hem, en hy selfs sigh selven, soodaenigh verstockt had, dat hy sijne *God-versaeckingh* niet wou versaecken, immers hy liet sigh om d'*Atheistery* verbranden als een *Atheist.* Doemen in de Gevancknis hem ondersoght, seyde hy *niet plat* uyt, *Daer is geen God*; maer stelde de *weesenheyd Gods in twijffel*; gebruyckende dusdaenige woorden: *'t Is niet seecker genoegh* dat'er een God is. *Men mag'er wel aen twijffelen* Doch nae de Vonnis-wijsingh brack

Ander voorbeeld van den God-loogchenaer Vaninus *in* Franckrijck.

Veroordeeld ter levendige verbrandingh.

Waer om-

trent eenige aenmercklijke

brack hy in sijne Godloosheyd gantsch los ; en 't geen hy in 't eerst *bewimpelde* met *twijffelen*, veranderde hy nu in een *ronde belijdenis*, *Daer is geen God*, of, *'k Geloof niet*, *dat'er een God is*. Want als hem, nae de veroordeelingh, wierd bevoolen, volgens de gemeene gewoonte in *Franckrijck*, God, den Koningh, en de *Justitie* om vergifnis te bidden, borst hy dus uyt: „ Noch „ ick kan, noch ick sal dit doen. Van *God* kan „ ick geen vergifnis versoecken, wijl 't *niet vast* „ *gaet*, dat'er een God is; en voor my, *'k ge-* „ *loof 't niet*. Van de *Koningh* niet, want tegens „ hem heb ick niets misdaen; maer houde my te „ sijn eenen sijner gehoorsaemste Onderdaenen. „ Niet van de *Justitie*, of *Reghters*; want oock „ tegens haer heb ick niets mishandeld; maer sy „ doen my 't hooghste ongelijck. *Indien'er Duy-* „ *velen in de Hel waeren*, *gelijck geseght werd*, lie- „ ver wou ick *al deselve bidden*, datse haer wegh- „ ruckten, en by haer haelden. *Ludovici Fleurii Miroir des Exempl. pag.* 137. *Francisci Ridderi Proces voor God*, *eerste deel*, *pag.* 47.

Doch seer grouwlijke dingen sijn voorgevallen.

Sie *Christenen*, sie met schrick, tot welck een *hooghte van Godloosheyd* de Menschen konnen opklimmen, soo datse *arger werden als de Duyvel selfs*; want noyt sijn de boose Geesten in *haer oordeel Atheisten* geweest, maer geloven, dat'er een God is, *Jac.* II. 19.

Duyvelen in haer oordeel noyt Atheisten *geweest.*

't Geliefd de Heere onse God niet, al de boosheden, selfs niet d'aldervervloeckste grouwelen der Menschen, in deese Weereld blijcklijck te straffen; wijl doch nae soo een gantsch korte tijd, als dit ons leven duerd (niet soo veel als een ogenblick voor hem, in wiens oogen *duysend Jaeren sijn als de dagh van gisteren*, *Psal.* XC. 4. 2. *Petr.* III. 8.) de hooghste en eeuwige straf

God straft niet altijd, jae selden, ooghblijcklijck-ongewoon in dit leven.

haer

haer sal vinden. Echter doet hy 't aen sommige hier *ooghschijnlijck*, op dat de *straf van eenen* moght dienen tot *waerschouwingh van veele* t'haerer *verbeeteringh*; of tot *overtuygingh* der hardneckige in haere boosheyd: Alhoewel oock de *Satan* daer op uyt is, om dit *middel* tot 't een of 't ander eynd te *verydelen*; doende de Menschen *voor Fabulen verwerpen* 't geense *selfs niet gesien* hebben; en soose 't al *selver saegen*, noch soumen met alle geweld arbeyden, om een *andere oorsaeck* als de *hand Gods*, of des *Satans*, van God *ten Beul* gebruyckt, uyt te vinden, of sigh te versieren. Wy spreecken hier niet van de *Straf*, welcke ordentlijck door d'*Overheyd* geschied, en de gemelde *Vaninus* te beurt is gevallen; maer van *ongewoone oordelen*, waer in Gods *vinger* mercklijck werd bespeurd, 't sy op een *bysondere onmiddelbaere wijs*, of soodanigh *door middelen*, datmen echter *sijnen arm* daer in sien kan. *Evenwel. somtijds.*

'tGezeegende Werektuygh in de Hand Gods ten besten sijner Kerck, *Johannes Calvinus*, eens op reys zijnde, deed in een Herbergh sijne Maeltijd. Daer was oock een Godloose booswight, een verfoeylijcken *Atheist*; die, spottende met God, en de hoope des eeuwigen levens, in een heylloose schimpery met 't woord des Heeren seyde: *Daer staet* Psalm cxv., *de Hemel is voor de God des Hemels; maer d'Aerde heeft hy der Menschen Kinderen gegeven.* Nauwlijcks waeren van dien schendlijcken Spotter deese woorden uytgesproocken, of hy wierd in sijn ligchaem gestraft met *vreeslijcke pijnigingen*; soo dat hy begon te roepen: *O God! ô God!* De vroome en ernstige *Calvinus* sprack hem doe aen met een billijcke gramschap: *Sie en leer nu, datmen God niet ongestraft bespot.* Maer eenen anderen der Disch-genoten *Schielijcke straf, eenen spottenden* Atheist *overkomen* *In de tegenwoordigheyd*

Johannis Calvini.

ten seyde tot dien grouwlijcken Mensch: *Roept ghy nu God aen? Hebt ghy uwe* Philosophie *vergeeten? Waerom laet ghy God niet rusten in sijnen Hemel?* 't Is waer, *Calvinus* braght hem, door middel deeser straf, wel tot de belijdenis, *dat'er een God is*; doch de Heere gaf hem geen genaede tot bekeeringh, wijl hy voort voer in een boos leven. *Johannes Calvinus*, *in Psalm* 115.

Plotslijck oordeel Gods

Seecker *Gasconjer* had aen eenen sijner bekende geld geleend; doch sagh hem daer nae niet meer: wijl hy of de maght of de wil niet had, om 't geleende weer te geven. Eens op een Marckt dagh vond hy hem te *Sal*, een Stad ontrent veertigh *Fransche* Mijlen van *Mauvaisin*, niet verr' van *Montauban*. Hier sprack hy hem aen, en begeerde sijn' uytgeschootene penningen weer. De schuldenaer verontschuldighde sigh met d'onmogelijckheyd voor dien tijd, en bad om uytstel; met belofte, dat hy hem binnen weynige daegen sou voldoen. De leener wou hier nae niet luysteren. In tegendeel begon hy, nae *Fransche* gewoonte, Godslasterlijck te vloecken, *God te versaecken*, en deese vervloeckte woorden uyt te bulderen: *Ghy sult my hier betaelen, of ick sal u terstond 't leven beneemen; en God heeft de maght niet, my dat te beletten.* Sonder eenige tusschentijd sloegh *des Heeren hand* hem; soo dat hy, op 't uyten des laetsten woords, *plotslijck dood ter aerden* neer viel; en de Ziel nae haere plaets gingh, daer oock 't Ligchaem eens sal koomen. *Ludovici Fleurii Miroir des Exempl. pag.* 121. *Goulartii Cabinet der Historien, derde deel, pag.* 114 Dus toonde de Heere onse *God, dat hy is*; dat hy is almaghtigh, over al tegenwoordigh, alweetend, reghtvaerdigh, en een wreecker; stellende een gedeelte sijns vreeslijcken Oordeels over dien

Over een verschricklijck-Godlasterende booswight in Franckrijck.

Aenmerckingh

Gods-

Godslasteraer opentlijck op de volle Marckt ten toon. Yemand mogt hier misschien dencken, dat de dus gestrafte wel een afgrijslijcken booswight, echter noch *geen Atheist* was, wijl hy in sijne Godslasteringh *God noch noemde.* Maer een *magtloose God*, of *geenen God* te stellen, is 't selve. Soo wel is hy een *Atheist*, die sigh eenen *niet hoorende, niet siende, niet werckende, niet straffende God schilderd*, als die *God loogchend.* Daer-enboven, sulcke grouwlijcke Onmenschen gebruycken de *Naem Gods* alleen of *uyt gewoonte*, of *uyt veraghtingh*, sonder *God* of *Gods Eygenschappen* t'erkennen.

Opd'Atheistery.

Wy hebben door Voorbeelden getoond, dat sommige, door een vervloeckte *hardneckigheyd in haere God-loogcheningh*, sigh liever wilden laeten verbranden, als God erkennen. Even alsoo heeftmen oock *Atheisten* gevonden, welcke d'*ingeplantede* en de *geopenbaerde kennis van God* nae alle vermogen uyt 't Hert geroyd hebbende, door 't bedencken van allerley *Onredenen* uyt hare *Philosophie*, selfs op haer *dood-bed* niet hebben willen belijden de *weesendheyd Gods*; 't sy om niet te verliesen d'aghtingh van geleerdheyd (diese meenden bekoomen te hebben), door nu te bekennen 't geense te vooren hadden ontkend; 't sy door een reghtvaerdigh oordeel Gods t'haerer swaerder verdoemenis. Veele onder deese gevoelen wel de *prickelingh der Conscientie*, doch bedwingen sigh met d'uyterste poogingh, om *niets daer van te laeten blijcken.* Maer oock zijn'er, die d'*anghst van haer Gewisse niet konnen verbergen*; 't welck nu, of *wacker geworden* uyt den verderflijcken slaep, of verbreeckende de *knevel-band*, op een seer vreeslijcke wijs in haer begind te *woeden* (soo dat eenen daer over uytriep: *O dat boo-*

Schoon sommige Atheisten *Op haer dood-bed de neepen van haer Gewisse verbergen*,

Soo barst echter in veele deselve uyt met een vrees-

lijcke woede.

se, ô dat verscheurende, ô dat rasende beest, ô die aldergrouwlijckste Beul!), en haer dwinghd te bekennen, datse sigh nu overtuyghd bevinden van 't *sijn Gods*; maer voor haer een *toornigen God*, een *verdoemende Reghter*, een *verteerende vyer*. De verschricklijcke woorden, welcke sommige der *Atheisten* hebben uytgegild in de woede haers Geweetens, deeden de toehoorders tsidderen, en de hayren haers Hoofds over eynd rijsen.

Vreeslijck Voorbeeld hier van, onlanghs geleeden

Daer woonde (seghd de Godsalige Schrijver, uyt wien ick dit verhael) ontrent drie uyren (twaelf *Engelsche* Mijlen) van onsent af seecker Persoon, die sigh sulcker wijs had geoeffend in sijn' *Atheistische Stellingen*, dat hy ten laetsten *derfde wagen*, een Boek te schrijven *tegens den Heere Christus*, en de *Godlijcke authoriteit der H. Schrift*; doch 'k weet niet, dat het in druck is uytgekoomen. Veele dagen daer nae sloegh de Heere onse God hem met een sieckte, die hem uyt dese Wereld wegh-nam. Terwijl hy in 't Kranck-bed lagh, quam hem in gedaghten, wat hy gedaen, en hoedaenigh een Boeck hy geschreven had. Nu kreegh hy beseffingh van den begaenen grouwel. Sijn *geweeten ruckte en pluckte hem*, gelijck een Leeuw een Geyten-bocksken van een scheurd. Dus lagh hy, terwijl de dood vast naerderde, in een seer ellendige staet, in uytsteeckende Gemoeds-anghsten. Als sommige sijner Vrienden eens by hem in de Kamer waeren, riep hy schielijck om Pappier, Pen en Inct. 't Wierd hem ter hand gesteld. Doe schreef hy deese woorden: *Ick N. N., woonende in de Stad* N. (de naem des Persoons en sijner Woon-plaets werd om der Bloedverwanten wil versweegen), *moet nu heenen gaen nae 't Helsche vyer, om 't schrijven van een Boeck*

Voorgevallen in Engelland

Aen een geleerd Atheist.

Boeck tegens Jesus Christus, *en tegens de H. Schrift.* Hy sou, om sigh selven te dooden, van boven uyt een Venster sijn gesprongen, indienmen hem niet had weerhouden. Hy stierf wel op sijn bed; maer in sulck een staet als nu verhaeld is. 'k Heb dit (vervolghd de Schrijver) van eenen, die hem in sijn armen greep, doe hy sigh uyt 't Kamer-venster wou werpen. M. *Johannes Bunjan, Reys eens Godloosen nae 't eeuwigh verderf, pag.* 205.

'tVolgende Geval kan ick sonder schrick niet op 't Pappier brengen; sal sonder trilligh niet konnen geleesen werden van de geene, waer in noch eenige vrees en ontsagh voor God is. De gelegenheyd deeses boosen tijds vereyscht, dat het echter voorgesteld werde. Een aensienlijck Man nae de Weereld in *Duytschland* (de Schrijver getuyghd hem *gemeensaem gekend*, en sijne *laetste woorden meerendeel selfs gehoord*, d'andere opgeteeckend te hebben *uyt den Mond van vroome Mannen*, die daer tegenwoordigh waeren; doch wil, om sijner eerlijcke Kinderen wil, sijnen naem niet bekend maecken aen de geene diense noch onbekend is), voorsagh sigh van soo veel *Atheistische* of tot *Atheistery leydende Boecken* als hy krijgen kon; om door 't leesen derselve soo verr' te mogen koomen, dat hy alle *overtuygingh* en *gevoelen* van *'t sijn Gods* uyt hem moght verbannen. 't Geen hy dus moedwilligh soght, vond hy. 't Quam daer toe (want God *geeft de sulcke over aen een verkeerde sin*), dat hy eyndlijck seyde tot eenen sijnen vertrouwden boesem-vriend: *Nu ben ick eens geraeckt tot volle gerustheyd des Herten, ontslaegen van de vergeefsche schrick des Gemoeds; wijl ick my verseeckerd bevinde, dat'er noch Hemel noch Hel, noch nae dit leven eenigh an-*

Andere diergelijcke, noch verschricklijcker Geschiedenis

Onlanghs in Duytschland *voorgevallen.*

Aen eenen, die alles had aengewend, om

een Atheist *te mogen werden.*

der van vreughd of pijn is. Hier staet aen te mercken, dat hy in sijne Reys door *Italien* d'eerste *gronden* tot *Atheistery* te *Venetien* geleerd en gelegt had; gelijck dan waerlijck een goed deel Geestlijcke en Weereldlijcke in deese Stad *God* en *Christus* alleen *noemen* om *voordeels* en *welstaens* wil. Dus leefde deesen Mensch sorghloos daer heenen; sigh nergens meê bekommerende, als met eeten, drincken en vrolijck te zijn; soodaenigh echter, dat hy de palen der gemeene Burgerlijckheyd niet te buyten gingh. Maer deese bekoomene *gewaende gerustheyd* des herten veranderde in een *woedende ongerustheyd.* Hy viel in 't sieck-bed, en hoorde, dat de Genees-meesters aen sijne weer-opkoomst wanhoopten. Doe kreegh sijn *Gewisse,* 't welck hy voor een wijl tijds *de keel had toegeworght,* weer *adem-toght.*

Sijne seer grouwlijcke uytbarstingen op sijn doodbed,

Meenighmael borst hy uyt in dese woorden: „O „wee! ô wee! ô wee my! Dat nu alle Bergen „op my vallen, alle Heuvelen my bedecken voor „'t aengesight des geenen dien ick verloogchend „heb. 'k Heb hem niet willen soecken doe ick „hem had mogen vinden in genaede: Nu vind „ick hem, of hy my, in toorne. 'k Heb de „*kennis van God* moedwilligh in my uytgebluscht, „om te mogen dencken, te seggen, *Daer is geen* „*God.* Nu openbaerd hy sigh aen my, maer „ach! als een *verscheurende Leeuw,* als een *ver-* „*teerend vyer,* als een *eeuwige gloed.* 'k Heb op

Door en in de woede van sijn ontwaeckt Gewisse.

„allerley wijs my gepooghd wijs te maecken „dat'er *geen Duyvelen* waeren. Nu *sie ick Duy-* „*velen! duysend Duyvelen! afgrijslijcke Duyvelen!* „grouwlijcker als ick kan uytspreecken. 'k Sie *de* „*Hel,* verschricklijcker als al de verschricklijck- „heden die de Weereld oyt gehad heeft. Nu ge- „loof ick, *dat'er een God is,* maer *met tsidderen,*

ge-

„gelijck de Duyvelen; met welcke ick in eeu-„wigheyd verdoemd ben. Sljne laetste woorden, met welcke hy den Geest gaf, waeren: *Ach, daer vaer ick ter Hellen.* Te gelijck hoordemen een *seldsaem geschetter*, als in de Kamer daer hy stierf; sonder datmen wist, waer 't van daen quam. *Arnoldi Brameri Gewissens-Folter, pag.* 179. D'*Autheur* is in dit verhael seer breed, en heeft noch veel andere omstandigheden. Wy hebben alleen 't voornaemste daer uyt getrocken.

Snoode gedagten der Atheisten.

Misschien sal een *Atheist* hier seggen, dit waeren niet genoegh *stercke Geesten*, wijlse sigh lieten *verwinnen* van *swaermoedige gedaghten*, en *verschricken* door *Inbeeldingen*. Maer laetse toesien, datse niet eens vallen in 't selve oordeel. Als de *Conscientie* gaende werd, isse *stercker* als alles wat in de Weereld *sterck* kan genoemd werden. Of isse gelijck als gantschlijck toegeschroeyd in dit leven, soo sal haere woede dies te stercker sijn na dit leven.

Veel andere Voorbeelden voorbygegaen.

By d'opstellingh van 't eerste ontwerp deeses Wercks had ick noch thien of twaelf andere Voorbeelden van vreeslijcke, en daer onder gantsch *vreeslijcke oordelen Gods* over de *grove Atheisten* aengeteeckend. Doch wijl wy sien, dat d'invoegingh derselve hier te verr' sou uytlopen, soo sal ick noch maer alleen dit ongemeen geval den Leeser voordragen.

Ongemeenwonderlijk geval, voorgevallen

Anno 1613. reden vier persoonen op een Wagen (of Kar) van *Leipzigh* nae *Dresden*. Twee onder deselve waeren *Krijghs-bevelhebbers*. De derde was een *eenvoudigh*, maer *godsaligh Koopman* uyt *Switserland*; de vierde een *Student*; eerst geweest van de *Gereformeerde*; overgegaen tot de *Luthersche*, daer nae tot de *Roomsche Religie*;

Op een Wagen, rijdende Anno 1613. *van* Leipzigh *nae* Dresden, *met vier Persoonen;*

doe een *Atheist* geworden. Deesen begon soodanige redenen uyt te slaen, datmen daer uyt d'*Atheistery* genoegsaem kon bemercken. De *Krygs-Officieren* trocken sigh dit weynigh aen; maer de vroome *Koopman* kon niet laeten, hem te weerspreecken nae vermogen, en te waerschouwen voor sijn eeuwigh verderf. De *Boeck-offenaer* beantwoordede hem met uytwerpingh van veelerley *spotteryen*, in welcke God *niet ongehoond* bleef. Dit sneed de Godsalige God-*belijder* soodaenigh door 't Hert, dat hy in een brandenden yver voor d'eere Gods, en in een heylige gramschap uytdonderde (veellight heeft de Heere hem deese woorden op de tongh geleght): G*od sal aen u toonen dat hy* God *is.* Op d'uytspraeck van 't laetste woord hoordemen een *gerommel* als van een *kleyne Donder-slagh*, schoon de lught gantsch helder, niet de minste wolck aen deselve, en in die Jaers-tijd geen Donder te vermoeden was. Terstond viel dien *grouwlijcken Mensch* tegens 't lijf des eenen Bevelhebbers aen, *geheel* en dus *plotslijck dood.* Met d'uyterste schrick saghmen, dat de *tongh hem aghter ten neck uythingh.* Van dat ogenblick af wilden *de voor de Wagen gaende Paerden niet eene voet voort setten*, hoe seer de Voerman haer aendreef. Maer soo haest 't Lijck deses *Godloogchenaers* op d'aerde was geworpen, gingense haeren tred gelijck te vooren. Doese in 't naeste Dorp quaemen, maeckten de Reysigers bekend 't geen gebeurd was, en sonden eenige Lieden uyt, om *dien van* Gods *hand geslagenen* te haelen [te begraven]; doch hy *wierd niet gevonden*; maer wel een ingedruckt teecken in d'aerde, vertoonende de gestalte van een leggend Mensch. *Ladenburgius de Judiciis Dei, pag.* 271. *Arnoldi Brameri Gewissens-Folter, pag.* 301. *Melchior Kaiser*

Onder welcke een Atheistisch Student *was; nevens een vroom hem ernstigh bestraffende Koopman.*

In de plotslijcke by-sonder-seldsaeme straf over dien Atheist,

Kaiser in Psalm 1. *pag.* 124. Wie is'er, die (dit alles in sijn t'*saemenhangh* aenmerckende) hier van een *gevallige* saeck kan maecken? 'k Vertrouw niet, dat eenigen *Atheist onbeschaemdheyd genoegh* sou konnen hebben, om sulcks te doen; maer wel *stoutheyd genoegh*, om dit verhael, van veel aensienlijcke Schrijvers diens tijds opgeteeckend, voor een *Fabel* te houden, om dat hy 't *niet gesien* heeft; gelijck sulck Volck gewoon is te doen ontrent alle Gevallen, in welcke of de *vinger Gods*, of 't *bedrijf des Satans* door Gods toelaetingh, gantsch *blijcklijck* te sien is.

Bleeck klaerlijck de hand Gods over hem.

Wy hadden voorgenoomen, noch te spreecken van *andere Atheisten*, welcke de rangh nae de *grofste* behoord; doch sien, dat wy te verr' souden uytlopen. Alleen sullen wy noch dit seggen, dat onder d'*Atheisten in practijck* oock insonderheyd behooren de *Godloose Vloeckers*, *valsche Eed-doeners*, en die *haer selven dit of dat van God toewenschen*, indien niet waeraghtigh is 't geense seggen, terwijlse opsetlijck liegen. Deese moeten sigh inbeelden, dat'er *geen God* is; of dat hy *geen gereghtigheyd* genoegh heeft om haer te *willen*, of geen *maght* genoegh om haer te *konnen straffen*. Of dat hy *een God* is, die *niet siet* 't geense doen, *niet hoord* 't geense spreecken. Hoe souden anders de *Vloeckers* soo godloosliijck God *derven beleedigen*, daerse 't *geenen Koningh* op de Weereld souden derven doen in sijne tegenwoordigheyd? Hoe souden anders de *valsche Eed-doeners* sigh derven onderstaen de God *der waerheyd* tot *getuyge* te roepen, om haere *leugen kraght* te geven? Wat voor vreeslijcke oordelen Gods dickmael over grouwlijcke *Vloeckers* sijn gekoomen, sullen wy hier na toonen, als wy van de *Duyvelsche bedrijven* sullen handelen. Ditmael sullen alleen eenige weynige

*Onder d'*Atheisten *in* practijck

Behooren oock de grouwlijke Vloeckers, *valsche* Eed-doeners, &c.

Voorbeelden verhaeld werden, tot afschrick voor sulcke heyllooſe Menſchen.

Vreeſlijck voorbeeld van 't rampſaligh eynd

Ten tijde van Koningh *Eduard* (wy verhaelen dit uyt den voortreflijcken *Theologant Perkinſus*) reed een jongh Edelman uyt *Corneval* met eenige andere Edellieden en haere Dienaeren, t'ſaemen ontrent twintigh Perſoonen in getal, ergens nae toe. Onder haere geſpraecken begon deſe Joncker veelerley onreyne redenen uyt te werpen, en dickmael ſeer grouwlijck te *Vloecken*. Eenige ſijner Reys-genooten beſtraften hem hier over vriendlijck, en vermaenden hem getrouwlijck; doch hy, ſulcks euvel opneemende, ſeyde tot ſijne Beriſpers: *Wat hebt ghy u met my te bekommeren? bemoey u met u ſelven.* Wel, hernam eenen der andere, ſie toe en bekeer u; want de dood waerſchouwd veeltijds niet. Schoon gy noch jongh ſijt, ſoo ſtaet u echter te bedencken, dat ſoo wel Vellen van Lammeren als van oude Schapen ter marckt koomen. Godslaſterlijck borſt deeſen Godlooſen daer op los: *Gods wonden, ſorgh voor my niet.* Geduerigh gingh hy als raſend voort in 't uytwerpen van vloeck op vloeck, tot dat dit Geſelſchap over een lange Brugg' moeſt rijden, gelegen over een Arm van de Zee. Hier ſtack hy ſijn *Paerd* ſulcker wijs *met Spooren*, dat het *met ſijnen Berijder* van de gedagte *Brugh afploſte*. In 't *neervallen* hoordemen hem roepen: *Paerd en Man en alles voor den Duyvel.* Selfs in de dood kon dien *vervloeckten Vloecker* ſijn *Vloecken* niet laeten; en dus *vloeckende* is hy, terwijl hy de dood in de Kaecken tuymelde, buyten twijffel ſijn eygene *Propheet* geweeſt. *Guil. Perkins, van de bewaeringh der Tongh, in ſijn Opera derde deel, tweede verdeelingh, fol.* 320.

Eens Engelſchen *Edelmans; ſelfs noch vloeckende, terwijl hy de dood in de kaecken tuymelde.*

Ander Voorbeeld

Van ſeecker Heer in eene onſer *Provintien* is my bericht, dat hy door-

doorgaens *de Duyvel in mond had.* Op sijn *dood-bed* leggende, kon hy noch sijn *vloecken niet laeten.* Als de Predikant, die hem besoght, hem voor oogen stelde de gemeene sterflijckheyd aller Menschen, en dienvolgens, dat oock de beurt aen hem moest koomen; waer van misschien sijne tegenwoordige kranckheyd wel de Voorboode moght zijn, soo soude hy hier op (weynige uyren voor dat hy den Geest gaf) geseght hebben: *De Duyvel haelme Domine, 'k heb'er noyt op gedaght, maer deeser wijs sou 't wel tijd werden daer op te dencken.* En stracks daer nae tegens eenen sijner Dienaeren: *De Duyvel hael de dood; souse oock wel by my koomen.* Soodaenigh hebben diergelijcke Menschen haere tongh tot vloecken gewend, datse *stervende noch vloecken* moeten.

van een voornaem Persoon onder ons, stervende met de Duyvel in de mond.

Laet ons noch een ander en *vry wonderlijcker* Voorbeeld hooren. De Dienaer eens Edelmans in *Lincolnshire* was gewoon, op allerley beuselingen te sweeren by *Gods Bloed.* Dickmael wierd hy van sijne Vrienden gewaerschouwd, 't *dierbaere Bloed des Heeren* niet soo *ydelijck*, soo *Godslasterlijck*, in den mond te neemen; doch hy gingh voort in deese sijne boosheyd. Eyndlijck geraeckte hy in 't Sieck-bed. Geduerende sijne kranckheyd konmen hem door geenerley *beweegh* of *bewijs-redenen* brengen tot *berouw* over, en *afstand* van deese grouwlijcke Sonde. In de benauwdheyd der worstelingh met de dood hoorde hy 't geluy eener Klock; waer over hy sigh noch in sijn bed opreghtede, en met sijnen gewoonen Vloeck uytborst: *By Gods bloed, deese Klock luyd over my.* Terstond quam een *vreeslijcke Bloed-stroom* uyt al de leeden sijns ligchaems lopen; uyt *Mond, Neus, Oogen, Ooren, Handen, Voeten, Hielen, Gewrighten*, en al de andere deelen, niet eene

Wederom een ander, vry verwonderlijker Voorbeeld.

Seldsaeme Bloed-vloeyingh.

uytgesonderd. *Idem Perkins, ibid. Neocastelli Hist. Angl. pag. 319.*

Wonderlijcke straffen over drie valsche beschuldigers des Bischops Narcissi,

Tusschen de jonge Geschiedenissen sullen wy een oude voegen, voorgevallen ontrent 't Jaer 200., en beschreven van *Eusebius Pamphilus*, Bischop van *Cæsarea*, die vermaerd is geweest korts na 't Jaer 300. Eenige Booswighten, welcke niet konden verdragen 't onberispelijck leven van *Narcissus*, Bischop te *Jerusalem*; en vreesende voor sijne bestraffingh, wegens haere veelerley schelmstucken, wilden hem voorkoomen, door hem te beschuldigen van een schendige daed. Om by 't Volck geloof te vinden, bevestighdense haere *leugen* met swaere *Vloecken*. D'eerste swoer: *Indien ick liegh, soo moet ick verbranden.* D'andere: *Soo moet mijn ligchaem door een vreeslijcke sieckte verteerd werden.* De derde: *Soo moet blindheyd my slaen.* Haest daer na ontstack sigh een *Vyer in 't Huys des eersten*, waer door hy en sijn geheele Huysgesin verbrandden. De *tweede* wierd van de Hoofdschedel af tot de Voetsoolen toe aengetast van een *ellendige*, *ongeneeslijcke kranckheyd*. Als nu de *derde aght nam* op 't geen sijne twee Medgesellen was bejegend, en voor een diergelijck *oordeel Gods* vreesde, soo beleed hy opentlijck voor een yeder, de valsche betigtingh van hem en sijne Mackers tegens den vroomen *Narcissus.* Weende oock geduerigh soo hevigh over sijne begaene sonde, dat hy daer door *sijn gesight* verloor. *Eusebii Histor. Ecclesiast. lib. 6. cap. 8.* Dese *aenmerckingh* en *hert-settingh* op de *Voorbeelden* der *Straffen Gods* heeft hem gestreckt ten saligh middel tot sijne *bekeeringh.*

Welcke overquam 't geense haer selven hadden toegewenscht, om haere leugen te bevestigen.

Ander verschricklijck

Seecker Edelman aen 't Hof eener Vorstin ontrent *Neurenbergh* wierd beschuldighd, dat hy eenige lasterlijcke redenen had uytgeworpen. Hy

vreesde voor straf. Ontkende derhalven, en om sijn' ontkenningh te doen geloven borst hy uyt in deese vervloeckte vloeck-woorden: *Indien ick 't geene, waer meê men my betight, geseght heb, soo bid ick God, dat hy my op staende voet straffe. En indien God vertoeft my aen te tasten, soo doe het de Duyvel.* Nauwlijcks was dese Vervloeckingh uytgesproocken, als hy op sijn aengesight ter aerden neerviel, aengevallen van een seer verschricklijck vallend Evel. Gantsch vreeslijck huylde hy; en dus droeghmen hem wegh, tot groote verbaesdheyd van al de daer by sijnde Hovelingen. Men besloot hem in een Kamer, *daer hy noch seer sieck lagh doe ick dit schreef*, seght de vermaerde *Philippus Camerarius*, *Meditat. Hist. tom. 1. lib. 5. cap. 6.*

oordeel Gods,

Eenen sich selfs grouwlijck vervloeckenden Edelman overkoomen.

'k Heb, schrijft dat groote Wercktuygh in de hand des Heeren tot *Reformatie* der Kerck, *D. Martinus Lutherus*, een heylloos Mensch gesien, die, als hy de Mond opende, by *duysend Duyvelen* vloeckte; selfs oock als hy sigh ergens aen stiet, of begon te struyckelen. Meenighmael wierd hy van sijnen Naebuer *gewaerschouwd*, deese seer boose gewoonte te verlaeten; wijl hy wel eens een gevaerlijcken val sou mogen doen, en dan *dight aghter hem hebben* den geenen die hy soo *onophoudlijck riep.* Deese vermaeningh sloegh hy in de wind, en bespottede de vermaener. Eens gingh hy over een Brugg'. Begon te struyckelen. Viel in 't Water; en riep, nae sijne gewoonte: *Wel op, in duysend Duyvelen naem.* Terstond quam de boose Geest. Brack hem den hals, en haelde hem dus wegh, gelijck hy meenighmael vloeckende sigh selven had toegewenscht. *Martini Lutheri Opera Tom. 1. in 1. Cor. 15.* Andere noch vreeslijcker Voorbeelden van diergelijcke om-

Wederom een ander Voorbeeld van een snoode Vloecker;

Door de Duyvel den hals gebrooken.

omkoomingen sullen wy voorstellen, als wy hier nae handelen van de Werckingen des Duyvels.

Van Henrick; *Graef van* Schwartzenburgh.

Henrick, Graef van *Schwarzenburgh*, pleegh, als hy yets wou bevestigen, gemeenlijck dese Vloeck te gebruycken: *Indien 't niet waer is*, of: *Indien ick dit of dat doe, soo moet ick in 't Schijt-huys verderven en sterven.* Sijnen vloeck is over hem gekoomen. Want in 't Klooster t'*Erffurt* viel hy onvermoedlijck in 't *heymlijck Gemack*; waer in hy *versmoorde*, sonder datmen hem kon redden. *M. Cyriacus Spangenbergius in Elegant. B. 2. Schlingeri Mirabil. mund. pag.* 211.

Van eenen om geld valschen Eed-doener in Polen.

Seecker *Polack* had dickmael, ten voordeel der geene, die hem een stuck geld gaven, een *valschen Eed* gedaen. Nochmael swoer hy valschlijck in Ooghstmaend des Jaers 1615. Doe hy t'huys quam, wierd hy van sijne Huysvrouw ernstigh hier over bestraft; met bedreygingh, dat d'alsiende God sijne valsche Eeden eens schricklijck aen hem sou wreecken. Spottende toonde hy haer 't geld, 't welck hy hier meê gewonnen, en de hand, met welcke hy gesworen had, seggende: *Dese Munt voeghd niet qualijck in mijne Dgiesack; en deese hand is even soo geswind als te vooren.* Noch dien eygenen dagh kreegh hy aen even deselve een heet geswel, met sulcke onlijdlijcke smerten, dat hy ten eynde van negen dagen in een wanhoopige en dolle raserny den Geest gaf. *Arnoldi Brameri Gewissens-Folter, pag.* 116. Een diergelijck Geval verhaeld *Georgius Steinhart, Epit. Histor. fol.* 16. In verscheydene onser uytgegevene Wercken hebben wy veel wonderlijcke en verschricklijcke straffen over Vloeckers voorgesteld. Willen derhalven hier besluyten met 't volgende;

Gantsch wonderlijck,

beschreven van een *Godsaligh Predikant* te *Bedford* in *Engelland*; onlanghs geleeden geschied, in 't by sijn

van

van getuygen; voorgesteld met de Naemen der Persoonen.

In 't *Engelsch* Graefschap *Derby*, in de Stad *Ashover*, woonde *Dorothea Mately*; leugenaghtigh, diefaghtigh, en een groote *vloeckster*. Haer gewoon werck was, 't schuym, koomende uyt de *Lood-Mijn*, te wasschen; en de brockelen Lood uyt 't slijck by een te versaemelen. Alsse yets wou bevestigen, soo deedse sulcks gemeenlijck met deese vervloeckingh: *Indien 't niet waer is, soo wou ick, dat ick in d'aerde sonck.* Of: *Dat God d'aerde opende, en my van deselve deed verswelgen.* 't Gebeurde op den drie-en-twintighsten der Lentemaend des Jaers 1660., als deese *Dorothea* 't Lood-slijck reynighde, op een steylen Heuvel, vlack by *Ashover*, datse uyt de Dgiesack eens Jongelinghs (die, doe hy in de Mijn gingh arbeyden, sijne Broeck by haer neergeleght had) twee enckele stuyvers stal. Op aenstrijdingh deser Dievery loogchendese deselve stoutlijck, met haeren gewoonen vloeck: *Indiense 't gedaen had, soo moest d'aerde, op welckese stond, haer inswelgen.* By geval quam eenen *Georgh Hodgkinson*, een eerlijck Man van *Ashover*, daer ontrent, en sprack een wijl tijds met *Dorothea.* Ter sijden van haeren Tob stond een *kleyn Kind*: Niet verre daer van daen *een ander*; dat 't eerst-gedaghte *met een luyde stem tot sigh riep. Georgh* nam 't Dochterken by de hand, om het te leyden by de haer roepende. Geen thien ellen weghs was hy van *Dorothea* af gegaen, als hy hoorde roepen, *Help! help!* Flucks keeck hy om. Sagh *de Vrouw*, te gelijck met haere *Tob en Seef*, gelijck als *rondom draeyende, in d'aerde neersincken.* Bid God, riep de goede Man haer toe, dat hy uwe sonden u vergeve, wijl uw leven schijnd ten eynde te sijn gekoo-

En verschricklijk Geval, Dorothea Mately

In Lentemaend des Jaers 1660.

Op haeren gewoonen vloeck overkoomen;

Met seer sonderlinge omstanstigheden.

gekoomen. Dus met haere Tob om en om swierende, *sacktese ontrent drie ellen diep* nae beneden. Hier riepse al weer, *help! help!*; meenende, gelijckse seyde, datse hier sou blijven staen. *Georgh*, niet weynigh verbaesd, wist niet, wat hy t'haerer reddingh by der hand sou neemen. Maer stracks *vertoonde sigh daer een groote Steen*; welcke *neervallende*, haer't *Hoofd verpletterde*. Doe sloot sigh d'aerde toe, soo datmen haer niet meer kon sien. Men groef, om't Lijck te mogen bekoomen; en men bevond, datse ontrent *vier ellen diepte* nae beneeden was gesoncken. In haere *Dgiesack* hadse noch de *twee gestoolene stuyvers*. De Tob en Seef heeftmen nergens konnen vinden. *M. Johannes Bunjan*, *Reys eens Godloosen nae 't eeuwigh verderf*, *pag.* 32.

Eenige korte Aenmerckingen

Merck deese dingen *yeder in't bysonder*, daer nae in haeren t'*saemenhangh* aen; en gy sult'er klaerlijck in sien de *hand Gods*, ter straf, op een seer *wonderlijcke* manier. Ondertusschen, diergelijke *Voorbeelden* dienen niet alleen tot *overtuygingh der Atheisten*, dat'er waerlijck *een God is*, maer oock, om daer uyt te *leeren*: I. Alhoewel God *selden* de Booswighten op deese Weereld *ongemeener wijs* en *sightbaerlijck* straft, dat hy 't echter *somtijds* doet. II. Dat grouwlijcke *Vloeckers* en andere seer snoode boosdaeders, meenighmael wel *langh in haere verfoeylijckheden ongestraft* daer heenen gaen; doch dat oock de Heere onse God haer *somtijds* op deese Weereld steld tot een *vervaerlijck Schouw-spel en Exempel*; maer *altijd* (sonder bekeeeringh) haer overgeeft aen't *eeuwigh verderf*. Dit schendigh vloeckend Wijf had wel duysendmael soodaenige vloecken tegens haer selven uytgeworpen; en noyt was haer yets quaeds daer over bejegend. Derhalven wasse oock in haeren

ren boosen grouwel *verhard*, *sorghloos*, *seecker* gewordeu: Maer ten laetsten quam de wraeck dies te feller over haer; en wijlse *de vloeck lief* had, soo is oock deselve *op haer gekoomen.* III. Sien wy hier in de *genaedige bestieringh Gods.* Eene der twee kleyne Kinderen, en de vroome Man *Georg trock hy af van de plaets deeses vreeslijcken Oordeels*, door een van hem bestierd geroep des anderen Kinds, even ter selver tijd als *d'aerde haeren mond sou openen*, om de godloose *Vloeckster Dorothea* te verslinden; op dat deese niet met haer vergingen: Gelijck hy *Loth* uyt *Sodom* deed gaen, doe hy Vyer op deese Stad wou doen regenen.

Op't verhaelde wonderlijk en verschricklijk Geval.

't Sou nu hier te pas koomen, om met naerder aendringende redenen yeder te waerschouwen voor d'alreeds ingebroockene en hoe langer hoe meer inbreeckende *Atheistery*: Met aenwijsingh van de *dingen*, welcke of *reghtdraets*, of *van ter sijden om* daer toe *aenleyden*; en hedensdaeghs maer al te veel opkoomen: Doch't besteck deses Wercks laet ons niet toe, hier in te treeden. Yeder houde *nauwe Waght* over sigh selven, en bewaere sijn *verdorven*, sijn *bedrieghlijck Hert boven al dat te bewaeren is*: Versaecke sijn *Vernuf* ontrent 't *onbegrijplijcke van God*, die *geen God* sou zijn, indien hy *begrepen* kon werden: Weere van sigh af alle *twijffelingh van't Sijn Gods*, onder wat voor een schijn men hem hier toe oock sou willen brengen; op dat hy, de *twijffelingh* sigh voorstellende, of sigh daer aen moedwilligh overgevende, door een reghtvaerdigh oordeel Gods niet *valle in den kuyl*, die *hy sigh selven graefd*; en alsoo vergae in 't gevaer, 't welck hy bemind. *Christenen, hou hier 't geen ghy hebt, op dat niemand uwe Kroone neeme*; de *Satan* u niet van *twijffelingh* tot *vertwijffelingh*

Korte vermaeningh aen yeder,

Om nauwe waght over sijn arghlistigh en bedrieghlijck Hert te houden:

Sich te wapenen tegens d'Atheistery,

lingh voere. Wat anders is't, nae redenen te soecken, waer door men de *twijffelaers* en *Atheisten* van de *Weesenheyd Gods* moght overtuygen, wat anders, *selfs hier van te willen twijffelen.* Niet alleen *God* t'*ontkennen* (seght een voornaem Geleerde), maer oock *aen God te twijffelen*, is een *Atheist sijn*, soo langh alsmen twijffeld; en aen *God te willen twijffelen*, is te *willen een Atheist sijn.* Koomd u de Helsche Geest, tegens uwen wil, met deese *vyerige pijl bespringen*, soo weck dies te meer 't Geloof op: Bid dies te vyeriger; en *dus de Duyvel weerstaende, soo sal hy van u vlieden.* Laet d'*Overheden*, die haer Ampt van God hebben, soo veel voor God yveren, datse ten Lande heenen uytdrijven d'openbaere Wercktuygen en middelen des boosen Geests, waer door hy d'*Atheistery* met kraght soeckt voort te setten. Dat *yeder* sigh waghte voor de geene, die met dit verfoeysel besmet zijn; op dat *Nederland* niet met'er tijd *Franckrijck* gelijck werde; daer d'*Atheistery* gelijck als 't *Burger-reght* heeft bekoomen. Eenen der Predikanten van *Zutphen* heeft de Heer *Ridderus*, Leerraer te *Rotterdam* geweest, verhaeld, dat hy, terwijl de *Francoisen Anno* 1672. daer laegen, somtijds gespreck had gehouden met een *Fransche Jesuit*; die rondlijck verklaerde, *dat hy onder al sijn Volck maer alleen een Godsdienstigh Persoon kende, of had gevonden; al d'andere waeren Atheisten.* Van den Koninghlijcken *Franschen Bevelhebber Melac* verhaeldmen, dat hy onlanghs sou geseght hebben: *Hy wou den Hemel wel in brand steecken, indien 't in sijne maght was, en de Koningh hem sulcks gebood.* Wederom, *Christenen*, sta *vast in 't Geloof*; waeck *in 't Gebed*; geef *de Duyvel*, die u begeerd te siften als Tarwe, *geen plaets.*

En te vermijden alle aenleydingh tot deselve.

Bekentnis eens Franschen Jesuits *van de meenigte der* Fransche Atheisten.

II. HOOFD-

II. HOOFD-STUCK.

Duyvel-loogchenaers *sijn niet verr' van te werden* God-loogchenaers. *Verhandelingh van* d'Engelen in 't gemeen. *Bewijs, dat'er* waerlijck Engelen, *en datse* Geestlijcke Substantien *zijn*; *geen bloote* Naemen. *Verscheydene beteeckeningen van 't woord* Geest. *Weesentlijcke Geest is* God: *Weesentlijcke Geesten sijn* d'Engelen, *en de* Zielen *der Menschen. Onderscheyd tusschen deselve. De* tijd *van de* Scheppingh der Engelen *in 't gemeen. Ongerijmdheden in 't stellen, dat* d'Engelen langh voor 's Weerelds aenvangh souden geschapen zijn. *Kettery van* Simon Magus, *van* Cerinthus, *van andere, aengaende* d'Engelen. *In de H. Schrift vindmen niet meer als* twee eygene Naemen *van Engelen*, Gabriel *en* Michael. *Of door* Michael *over al* Christus *moet verstaen werden. Twee-en-veertigh* Engel-namen, *by de* Joodsche Kabbalisten *verdight, met de verklaringh derselve. Schendigh* bygeloof. *Seer belagchlijcke* Talmudische Fabel *van twee aendaghtige* Joden *met twee* Duyvelen. *Getal der* Engelen. Ordeningen, *of Trappen van Waerdigheyd onder deselve. Aenmerckingh, op 't geen tegens 't bewijs der* Engel-ordeningen *uyt* Ephes. I. 21. *Uyt* Coloss. I. 16. *Uyt* Ephes. III. 10. *werd bygebraght. Wat* d'Egyptenaeren *van* d'Engelen *hebben gevoeld; en haere* verdeelingh *derselve in* negen Chooren. *Meeningh der* Syriërs *en* Chaldeërs *van* d'Engel-Weereld. *Negen* Engel-Chooren *in 't* Pausdom. *Wonderlijcke en belagchlijcke* Mahometaensche Fabel *van haer'* Engel-Vorsten. *Al* d'Engelen, *wijl in haer geen voortteelingh plaets heeft, van God te gelijck geschapen. Grove dwaelingh van sommige, opgevat uyt de plaets* Gen. VI. 2. *Veelerley andere dingen van* d'Engelen.

God-loogchenaers moeten ook Duyvel-loogchenaers zijn.

NOodwendigh moeten de *God-loogchenaers* ook *Duyvel-loogchenaers ſijn.* Want indienſe toeſtonden, dat'er *Duyvelen*, en de *Duyvelen boos* waeren, alleſins traghtende nae der Menſchen verderf, ſoo ſoudenſe te gelijck moeten toeſtaen, dat'er een *hooger Maght*, een *God* is, die haer intoomd, en d'uytvoeringh van haeren booſen wil verhinderd. Anders ſou de Weereld haeſt verwoeſt, 't Menſchlijck geſlaght uytgeroyd zijn. Maer ſchoon alle *God-loogchenaers* oock *Duyvel-loogchenaers* ſijn moeten, ſoo ſijn echter alle *Duyvel-loogchenaers* niet ſoo ten eerſten *God-loogchenaers*: Ondertuſſchen op een *gebaende wegh*, om *Atheiſten* te werden, door de gronden, op welckeſe haere *Duyvel-loogcheningh* bouwen. Tegens deeſe, die noch *Chriſtenen* en *God-belijders* willen zijn, hebben wy voorgenomen, dit Werck t'ſaemen te brengen. Doch eer wy daer toe koomen, ſoo vereyſcht d'*orde*, 't *nut*, en de *noodwendigheyd*, tot beeter bevattingh, dat wy eerſt handelen van d'*Engelen* in 't gemeen.

Duyvel-loogchenaers ſijn op den wegh om Atheiſten *te werden.*

Tweederley Geeſten-loogchenaers.

De *Geeſten* (Engel en Duyvel) *-loogchenaers*, ſijn *tweederley*; eenige die haer *Weeſen ſelfs*, andere die haere *Wercklijckheyd* ontkennen. Van de laetſte ſullen wy hier nae op ſijne plaets ſpreecken. Eerſt ſullen wy ons gevoelen van d'*Engelen* voorſtellen, en beveſtigen, klaer en ſonder verwarringh, om door geen *omweegen* 't verſtand onſer Leeſers te verbijſteren; of haer vermoeden te geven, dat wy *onder duyſtere redenen* ſouden ſoecken te ſchuylen, gelijck de *Geeſten-loogchenaers* wel gewoon ſijn te doen.

*Beſchrijvingh van d'*Engelen.

D'*Engelen* ſijn *Geeſten*, die *niet gemeens* hebben met eenige *ligehaemlijckheyd*; van *God geſchapen*, tot ſijnen *byſonderen dienſt*.

Sijn Gee-

Geeſten ſijnſe, en *enckele Geeſtlijcke ſubſtantien*,

tien; Hebr. 1. 7. *Die sijne Engelen maeckt Geesten, sijne Dienaers een vlamme des Vyers*, XV. 14. *Sijnse niet alle gedienstige Geesten.* Niet *gemeens hebbense* met eenige *ligchaemlijckheyd*; een *Geest heeft geen vleesch en beenen, Luc.* XXIV. 39. De *Ziel* oock wel niet; doch deese is vereenighd met het ligchaem. Begaefd sijnse met *verstand en wil*; 2. Sam. XIV. 20. *nae de wijsheyd van eenen Engel Gods.* 1. Pet. 1. 12. *In welcke dingen d'Engelen begeerigh sijn in te sien.* Voorsien sijnse met een groote *kennis*, want een *natuerlijcke kennis* hebbense door de *Scheppingh*; een *geopenbaerde*, wijl *God* haer veele *verborgentheden ontdeckt*, oock een *ondervindende*, door langhduerige *ervaerenheyd* en *opmerckingh*; echter een *bepaelde*, wijl onse gedaghten haer niet bekend zijn; want alleen God kend het Hert, en weet wat wy dencken, 1. *Kon.* VIII. 39. *Joh.* 11. 24. De toekoomende dingen weetense niet, *Matth.* XXIV. 36., als voor soo veel God haer deselve wil bekend maecken, of sy eenighsins *gissen* konnen uyt de t'saemenloop en gesteltenis der saecken. Wegens de gedaghte haere *Geestlijcke substantie* sijnse *onsienlijck* in haere natuer, *Colos.* 1. 16.

Sten, of enckele Geestlijcke Substantien: *Die niet gemeens hebben met eenige ligchaemlijckheyd:*

Begaefd met verstand en wil

Kennis; doch bepaeld.

Onsienlijk.

Van God sijnse geschapen; niet van eeuwigheyd geweest. *Door hem* (van God door sijnen Soon) *sijn alle dingen geschapen, die in de Hemelen* (d'Engelen) *en die op d'aerde sijn, die sienlijck en die onsienlijck sijn*, Colos. 1. 16. Geschapen, niet uyt eenige Hoofd-stof, of uyt yets 't geen alreeds geschapen was, gelijck hy d'eerste Mensch *Adam* vormde uyt 't *stof der aerde*, en *Eva* uyt *Adams Rib, Gen.* 11. 7. 22., maer *uyt Niet. Heyligh* sijnse van God geschapen; waer van hier nae breeder. En geschapen *tot sijnen bysonderen dienst*; waeromse oock genoemd werden *gedienstige Geesten*,

Van God geschapen.

Uyt Niet.

Tot sijnen bysonderen

dienst.

sten, *Heb.* I. 14., *die hy uyt send*, 't sy om de *Gelovige te behoeden*, te *bewaeren* op haeren wegh, te *redden* uyt haere nooden, en in alles bevoorderlijck te zijn: *Sy legeren sigh om de geene die hem vreesen, en ruckense uyt gevaer*, Psal. XXXIV. 8. *Sy werden* van God *uytgesonden om der geene wil die de saligheyd beërven sullen*, Hebr. I. 14. Voorbeelden hier van sietmen *Exod.* XXIII. *Gen.* XXIV. XXXII. *Act.* V. 12., en op veel meer andere plaetsen der H. Schrift. Hierom werd haer de naem van *Waghters* gegeven, *Dan.* IV. 13.: 't Sy om de *Godloose te straffen*, 2. *Kon.* XIX. 35. *Act.* XII 3. *&c.*: 't Sy tot *andere eynden*. En om tot d'*uytvoeringh* der dingen, die God haer beveeld, bequaem te zijn, soo heeft hy haer voorsien met groote *maght*, met een sonderlinge geswindheyd; soo datse *sneller sijn als de winden*, *doordringender als vyer*, *Hebr.* I. 7. Van deese en andere eygenschappen der *Engelen* moeten wy hier nae afsonderlijck en in 't breede handelen, als wy van d'*afgevallene* spreecken.

Om de Gelovige te bewaeren;

De Godloose te straffen, &c.

Daerom oock voorsien met magt, *&c*

Onder alle *Schepselen* Gods sijn d'*Engelen d'uytmuntendste*. Waerom dan oock in de *H. Bladeren*, wanneer yets op 't *hooghste werd gepreesen*, de *vergelijckinghs-wijs* van d'*Engelen* werd genoomen. Doe de wijse Vrouw van *Thekoa* de wijsheyd, voorsightigheyd, gereghtigheyd *Davids* op 't hooghste wou roemen, seydese: *Gelijck een Engel Gods alsoo is mijn Heer de Koningh, om te hooren 't goede en 't quade.* En: *Myn Heere is wijs nae de wysheyd van een Engel Gods, om te mercken alles wat op der aerden is*, 2. *Sam.* XIV. 17. 20. Als *Paulus* wou uytdrucken, in hoe hooge liefde en aghtingh hy by die van *Galaten* stond, soo getuyghd hy van haer, datse *hem hadden aengenoomen als een Engels Gods*, *Gal.* IV. 14. Op 't alderaengenaem-

Sijn onder alle Schepselen Gods d'uytmuntendste.

Waerom oock in de H. Bladeren, als yet op 't hooghste werd gepresen,

ste

ste en uytmuntendste te spreecken, vergelijckt deselve *Apostel* by de *tael* of *tongh der Engelen*, 1. *Cor.* XIII. 1. By uytnemenheyd werd 't *Man* genoemd *'t Brood der Maghtigen*, dat is, der Engelen, *Psal.* LXXVIII. 25. *Maghtige* genoemd, wegens de *groote kraght*, haer van God toegevoeghd, om *met maght* uyt te wercken 't geen hy haer beveeld.

de vergelijckinghs-wijs van d'Engelen werd genomen.

Uyt deese en meenighte andere plaetsen der H. Schrift blijckt klaerlijck de *Weesentlijckheyd* der *Engelen*; en datse sijn *waeraghtige Geestlijcke Selfstandigheden*, levendigh, werckdadigh; en niet enckele *Hoedanigheden*, bloote *Namen*, sleghte *beweegingen* of *gedaghten van de Ziel.* De Naem *Geest* toond ons haer *sijn*, en de *manier van haer sijn.* Wijlse *Geesten* zijn, soo sijnse *Substantien*; maer *onsienlijck*, wijl een *Geest* in sijne Natuer *niet kan gesien* werden. Haer *Sijn* (boven 't geen alreeds geseght is) blijckt uyt de *vergelijckingh Christi*, dat de Gelovige sullen *sijn als Engelen* Gods in den Hemel, *Matth.* XXII. 30. Uyt de *vergelijckingh* der *min* en *meerderheyd* tusschen Menschen en Engelen: *Ghy hebt hem* (de Mensch, of *Christus*) *een weynigh minder gemaeckt dan d'Engelen*, *Psalm* VIII. 6. Uyt de woorden *Pauli Heb.* II. 16.: *Hy neemd d'Engelen niet aen, maer hy neemd 't Zaed Abrahams aen.* Uyt den *dienst*, waer toe God haer gebruyckt, en diese *verrighten*, alsse *uytgesonden* werden. *De Heere* (seyde *Abraham* tot sijnen Kneght, doe hy hem nae *Mesopotamien* sond, om voor sijnen Soon *Isaac* van daer een Vrouw te haelen) *sal sijnen Engel voor uw aengesight senden.* Sie oock *Heb.* 1. 14. Uyt de *begeerte*, haer toegeschreven, 1. *Pet.* I. 12.: *In welcke d'Engelen begeerigh sijn in te sien. Blijdschap*, Luc. XV. 10. *Sien*, Matth. XVIII. 10.

Verder bewijs van 't Sijn der Engelen:

Uyt haere Naem en beschrijvingh.

Uyt de vergelijckingh van andere dingen by haer.

Uyt haeren dienst, en uytsendingh.

Uyt meer andere dingen.

 On-

Onkennis van eenige dingen, die God sigh alleen voorbehouden heeft, Matth. XXIV. 36. *Neerdalingh* uyt den Hemel, Matth. XXVIII. 2. *Wegh gaen* van de Menschen, Luc. I. 38. *Weghvaeringh* nae den Hemel, Luc. I. 15. De *belijdingh* en *verloogcheningh Christi voor d'Engelen*, Luc. XII. 8. 9. Der Engelen *opklimmingh* en *neerdalingh*, Joh. I. 52. En dus konden wy noch meenighten van andere Getuygenissen by brengen.

Niet alleen de weesentlijckheyd, of 't Sijn der Engelen,

Niet alleen 't *Sijn*, maer oock de *werckdadigheyd* der Engelen, dat is, haere *werckingh nae buyten*, blijckt uyt haere aenroeringh. D'*Engel des Heeren roerde Elias aen, en seyde, stae op, eet*, I. *Kon.* XIX. 5. 7. Ontweckingh, door een gevoellijcke en harde aenraeckingh. *Een Engel des Heeren stond daer* (in de Gevancknis), *en een light* (voortkoomende van den glantsch des Engels) *scheen in de wooningh* (de Kercker); *en slaende de sijde Petri, weckte hy hem op, seggende*... *volghd my*; waer by dan gevoeghd werd: *En uytgaende, volghde hy hem; en wist niet* dat het waeraghtigh *was 't geen* door den Engel geschiedde, *maer hy* meende, *dat hy* een Geest *sagh*, *Act.* XII. 7. Slaen ter verderve. *En van stonden aen sloegh hem* (Herodes) *een Engel des Heeren*, *Act.* XII. 23. Dienst aen den Heere *Christus*. D'*Engelen sijn toegekoomen, en dienden hem*, *Matth.* IV. 11., en op verscheydene andere plaetsen. *By de hand grijpingh* en *uytbrengingh*, Gen. XIX. 16. *Verslaen*, tot honderd en vijf-en-taghtigh duysend toe in *Sanheribs* Leger in eene naght, 2. Kon. XIX. 35. D'*Engel des Heeren voer uyt* (te weeten, uyt den Hemel, hier toe uytgesonden); *en sloegh*, &c.: Welcke woorden in 't verhael derselve saeck oock staen *Jes.* XXXVII. 36. *Verkondigen, aenseggen, spreecken*, Luc. II. 10. en veelerweegen. Een

Maer oock hare werkdadigheyd,

Engel

Engel des Heeren stond by de Harders, doe *Christus* gebooren was: *Verkondighde* haer deese blijde boodschap; en een *meenighte van Engelen verheerlijckten God*; spraecken; sijn weer *wegh gevaeren*, en *wegh gevaeren nae den Hemel*, Luc. II. 9. 13. 15. *De deuren der Gevancknis open doen*, Act. v. 19. Daedlijcke *bewaringh der Gelovige*, Psalm. XXXIV. 8. *Vertroostingh* en *versterckingh* derselve. *Paulus* in 't Schip, 't welck in gevaer was van te vergaen, getuygd: *Deesen selven naght heeft by my gestaen een Engel Gods, wiens ick ben, welcken ick oock diene, seggende, vrees niet Paule, &c.* *Act.* XXVII. 23. Een *Engel* des Heeren, *neerdalende uyt den Hemel*, *wentelde* de Steen van de deur des Grafs *Christi*, *Matth.* XXVIII. 2. Een *Engel daelde neer*, op seeckere tijd, in 't Bad-waeter *Bethesda*, en beroerde 't water, *Joh.* v. 4. Van d'Engelen werd geseght, datse hier nae de Gelovige *sullen vergaderen*, om haer te *voeren in den Hemel*, *Matth.* XXIV. 31. I. *Thessal.* IV. 17. Sullen *uytgaen in de voleyndingh der Eeuw*, *om de boose te scheyden uyt 't midden der reghtvaerdige*, *Matth.* XIII. 49. D'Israeliten *hebben de Wet ontfangen door bestellingh*, of door den dienst, *der Engelen*, *Act.* VII. 53. *Gal.* III. 19. Een deel der Heyligh-geschapene Engelen hebben *gesondighd*; en sijn *gestraft*. Een ander deel is *staende gebleven*, en *geluckfaligh* in den Hemel; waer van hier nae breeder. Dickmael sijn d'*Engelen*, alhoewel *onsightbaer in haere Natuer*, verscheenen *sightbaer* in *aengenoomene Menschlijcke gedaenten*, en hebben *daedlijcke werckingem* verright. Onder veel andere Voorbeelden heeftmen'er een *Gen.* XVIII. *en* XIX. Waer op *Paulus* sagh, als hy seyde *Heb.* XIII. 2. *Vergeet de herberghsaemheyd niet; want hier door hebben sommige onwetens Engelen geherberghd.*

Of werckingen nae buyten,

Beweesen met veele getuygenissen der H. Schrift.

Waerom hier alleen stelliger en bevestigender wijs.

Wy handelen hier van d'*Engelen* alleen als in 't voorby gaen; derhalven oock maer *stelliger* en *bevestigender* wijs. Als wy tot de *Duyvelen* koomen, sullen wy derselver *weesentlijckheyd* en *werckdadigheyd nae buyten* niet alleen *bevestigen*, maer oock 't geen *daer tegens ingebraght werd*, *oplossen*. Onnodigh is 't, dat wy sulcks souden doen ontrent d'*Engelen*, om geen al te groot Boeck te maecken: Want als wy de *wercklijckheyd der boose Geesten* sullen *vastgesteld* hebben, soo sal'er *geen verschil* over die der *goede overigh blijven*.

't Woord Geest heeft in de H. Schrift

Veelerley beteeckeningen;

Van welcke eenige der voornaem-

't Woord *Geest* heeft in de H. Bladeren verscheydene Beteeckeningen. Somtijds werd daer door verstaen de Predicatie des H. *Euangeliums*, of 't *Euangelium* selfs; 2. *Thessal.* II. 8., *den welcken* (d'Antichrist) *de Heere verdoen sal door den Geest sijns Monds.* 2. Cor. III. 6. *niet der Letter* (des Verbonds van de Wet), *maer des Geests.* Somtijds 't geestlijck ligchaem, bestaende uyt 't Hoofd *Christus*, en sijne Leeden de Gelovige, 1. Cor. VI. 17. *Die den Heere aenhanghd, is een Geest met hem.* Somtijds een Geestlijcken Sin, Joh. VI. 63. *De Geest is 't, die levendigh maeckt.* Somtijds 't wedergeboorne deel in den Mensch, gesteld tegens 't vleesch, of de vleeschlijcke begeerlijckheden, Gal. V. 17. *'t Vleesch begeerd tegens den Geest, en de Geest tegens 't Vleesch.* Soo oock *Matth.* XXVI. 41. 1. *Cor.* V. 5. Somtijds werd dit woord genoomen voor 't Gemoed, Joh. XI. 33. *Jesus wierd seer beweeghd in den Geest.* Act. XVII. 16. *Pauli geest wierd in hem ontstoocken.* Somtijds voor een hooge weereldlijcke wijsheyd, 1. Cor. II. 12. *Wy hebben niet ontfangen den Geest der weereld.* Somtijds voor de Leerraers en haere Leere, 1. Joh. IV. 1. *Geloof niet een yegelijcken Geest. maer beproef de Geesten, offse uyt God sijn.*

Som-

Somtijds voor den yver der Dienaeren Gods, en onvertſaeghde kloeckmoedigheyd der Leerraeren, Luc. 1. 17. *Hy ſal voor hem heenen gaen in den Geeſt en kraght Elie.* 1. Cor. 11. 4. *in betooningh des Geeſts en der kraght.* Somtijds voor eenige voorgewendede openbaeringen des H. Geeſts 2. Theſſ. 11. 12., *noch door Geeſt, noch door woord.* Somtijds voor een buyten-gewoone verruckingh van ſinnen. Apoc. 1. 10. *Ick was in den Geeſt op den dagh des Heeren.* Somtijds voor Propheten, die ſigh valſchlijck beroemden van Gods Geeſt gedreven te werden, Hoſ. IX. 7. *De Man des Geeſts is onſinnigh, &c.* *ſte werden aengeweeſen.*

Maer *eygentlijck* werd dit woord gebruyckt van *weeſentlijcke Geeſten*, enckele Geeſten, ſonder ligchaem, of gemeenſchap met ligchaemlijckheyd. En dan I. van de *Godheyd* in 't gemeen, *Joh.* IV. 24. *God is een Geeſt.* Van de *Godlijcke Natuer* des *Soons* Gods, *Heb.* IX. 14. *Hoe veel te meer ſal 't Bloed Jeſu Chriſti, die door den eeuwigen Geeſt hem ſelven Gode onſtraflijck opgeofferd heeft, &c.* En van de *derde Perſoon* in 't eenigh Godlijck Weeſen, 1. *Joh.* V. 7. *Drie ſijn'er die getuygen in den Hemel, de Vader, 't Woord, en de H. Geeſt.* II. Van d'*Engelen*, ſoo goede, *Hebr.* 1. 14. *Sijnſe niet alle gedienſtige Geeſten*; als quade, *Act.* XIX. 15. *Maer de booſe Geeſt antwoordende, ſeyde, &c.* III. Van de *Ziel* des Menſchen, *Act.* VII. 59. *Ontfangh mijnen Geeſt. Hebr.* XII. 23. *de Geeſten der volmaeckte reghtvaerdige.*

Weeſentlijcke Geeſten ſijn: I. *God.* II. *D'Engelen, goede en quaede.* III. *Des Menſchen Ziel.*

Dus is *God* een *Geeſt*. Een *Engel*, goed of quaed, een *Geeſt*. 's Menſchen *Ziel* een *Geeſt*; en alle *Weeſentlijck*. Doch met dit onderſcheyd: I. *God is een Geeſt*, of Geeſtlijck Weeſen, *van ſigh ſelven ſijnde* en *beſtaende*; nergens van afhangende; ongeſchapen; ſonder begin van eeu- *Onderſcheyd tuſſchen de Weeſentlijcke Geeſten.*

wigheyd; almaghtigh, alweetend, onbepaeld, onmeetelijck, oneyndigh, over al tegenwoordigh; die alles wat buyten hem is heeft geschapen; alles vervuld; alles regeerd en onderhoud. II. Een *Engel*, goed of quaed, *is een Geest*, of Geestlijck Weesen; wel *op sigh selven*, maer *niet van sigh selven* bestaende; niet *van sigh selven sijnde*: Afhangende van God, die hem heeft geschapen, regeerd, &c.; derhalven niet van eeuwigheyd, maer geworden in der tijd, en die haer begin hebben genoomen met haere scheppingh: Niet almaghtigh; niet alweetend; niet onbepaeld; niet onmeetelijck, niet oneyndigh; niet over al tegenwoordigh; niet regeerende, als onder God, door bevel Gods, nae den wil Gods; niet alles vervullende, maer *ergens* bepaeld: Soo dat d'Engelen, wanneerse *hier* sijn, niet *daer* sijn ter selver tijd. Want vermitsse niet oneyndigh sijn in Weesen, soo konnense niet over al, niet te gelijck *hier* en *gintsch* sigh bevinden: Alhoewelse, wegens haere *snelheyd*, geswind *van hier gintsch* sijn konnen. III. De *Ziel* des Menschen is een *Geest*; doch *niet gelijck God*, maer 't *Schepsel van den Schepper*. Niet oock gelijck *een Engel*; want een *Engel* is een reght volkoomen waeraghtigh persoon *op sigh selven*; maer de *Ziel* is geen volkomen persoon *sonder 't ligchaem*. Of wat klaerder: D'Engelen sijn *Geesten*, welcke *op haer selven enckelijck bestaen*; sulcker wijs, dat *haere Natuer noyt was een weesentlijck deel van een andere*. Maer de *Ziel* is een *weesentlijck deel van de Mensch*: Oock wel gelijck als *op sigh selven* bestaende na de dood des ligchaems; maer altijd of *daedlijck vereenigd*, of *vereenigd geweest*, met 't *ligchaem*; en waer meê het oock, nae d'afscheydingh, in de wederopstandingh *weer vereenighd* sal werden, als een

D'Engelen, waer in onderscheyden van God.

De Zielen der Menschen; waer in onderscheyden van d'Engelen.

weesentlijck deel van den Mensch. Ondertusschen moetmen hier aenmercken, dat'er een *oneyndigh onderscheyd* is tusschen d'*ongeschapene Geest*, God, en de *geschapene Geesten*, Engelen en Zielen.

Vermits *Moses Genes.* 1. geen afsonderlijck gewagh maeckt van de Scheppingh der Engelen, soo besluyten sommige hier uyt, dat 't *geen Engelen werden genoemd, geen weesentlijcke Geesten*, maer alleen *bloote namen* zijn. Andere, datse al *voor de Scheppingh der Weereld waeren.* D'eerste sijn alreeds door soo veele getuygenisse der H. Schrift genoegh weerleghd. In 't vervolgh noch verder. Dat *Moses*, spreeckende van de Scheppingh des Weerelds, geen gewagh van d'*Engelen* gemaeckt heeft, is een nietige tegenwerpingh. Sijn *besteck* was alleen uytdrucklijck te beschrijven de *Scheppingh* der *Sienlijcke*, niet der *Onsienlijcke* dingen. Even soo weynigh als hy van d'*onsienlijcke Engelen* spreeckt, spreeckt hy oock van den *onsienlijcken Hemel der Hemelen*, of *de derde Hemel.* Seghtmen, dat dese *ingeslooten* is in 't woord *Hemel*; met een algemeene noemingh: Wy seggen desgelijcks, dat hy d'*Engelen* daer in begrijpt. En dat hy 't doet in d'*eerste woorden* met welcke hy de Scheppingh van alles aenvanghd, en in *de laetste*, met welcke hy eyndighd. In d'eerste: *In den beginne schiep God den Hemel en d' Aerde.* En naedrucklijck in de laetste: *Alsoo sijn volbraght de HEMEL en d'Aerde, en AL HAER HEYR*; dat is, alle de Schepselen in den Hemel en op d'Aerde; waer onder d'*Engelen* behooren, *Gen.* 1. 1. II. 1.; waer by men doen kan *Exod.* XX. 11.: *In ses dagen heeft den Heere den Hemel en d' Aerde gemaeckt, de Zee en ALLES wat DAER IN is.* En *Coloss.* 1. 16., daer d'*Apostel* spreeckt van de *scheppingh* der

Tweederley dwalingen van sommige opgevat,

Om dat Moses, *de scheppingh der Weereld beschrijvende, van d'Engelen geen uytdrucklijck gewagh maeckt.*

der *sienlycke* en ONSIENLYCKE dingen, d'Engelen. De dwalingh der andere sullen wy stracks bejegenen.

Verschillen over de tijd, wanneer d'Engelen sijn geschapen.

Over de *tijd* van de *Scheppingh* der *Engelen*, valt geen kleyn verschil. Eerst, offe *voor*, dan offe *met de Weereld* sijn geschapen. Daer nae, indien *met de Weereld*, op *welcken dagh* der Scheppingh sy geschapen souden zijn. Eenige onder d'oude hebben gemeend, datse *voor* de sightbaere Weereld waeren; doch verre van haer was 't, sulck een Gevolgh daer uyt te trecken, als nu de *Socinianen* doen. Maer *hoe langh* voor de sightbaere Weereld, daer in quamense al weer niet over een. Sommige stelden maer een *korte* tijd; andere een *lange*; en *Hieronymus* veele duysend Jaeren. Gewisselijck, een grove dwalingh.

Dwalingh der geene, die seggen, datse voor de Weereld waeren.

I. Nae de gewoone stijl van Gods woord, is *voor de Weereld te sijn geweest* doorgaens te seggen *van eeuwigheyd* geweest te zijn. Sie *Coloss.* 1. 17. *Joh.* XVII. 24. *Ephes.* 1. 4. 1. *Petr.* 1. 10. Alsmen dan seghd, d'*Engelen* waeren *voor* de grondleggingh der Weereld, soo sal 't luyden nae de Stijl des H. Geests, d'*Engelen* sijn geweest van *eeuwigheyd*. Ondertusschen evenwel hebbense 't soo niet gemeend. II. Indien d'*Engelen* waeren *eer de Weereld* was, soo is voor 's Weereld aenvangh, buyten God, geen enckel *Niet* geweest.

Ongerijmdheden, welcke daer uyt volgen.

III. Soo kon de Wereld niet sijn geschapen in *den beginne*, wijl 'er alreeds *yet* voor de Weereld had *begonnen*. IV. Daer souden *Schepselen* sonder *Plaets* sijn geweest. V. Oock *tijd* voor 's Weerelds aenvangh; want soo haest door Scheppingh *yets* werd, van dat ogenblick af aen is'er *vervolgh van tijd*. VI. Indien d'Engelen *voor* de Weereld waeren geschapen, soo sou God in *ses dagen* niet hebben gemaeckt *Hemel*, *Aerde*, en *ALLES wat daer*

in

in is; de *Hemel en AL sijn Heyr*, tegens Exod. XX. 11. *Genes.* II. 1. Oock niet op den *sevenden dagh* geruft van *al sijn werck* dat hy *gemaeckt* had.

De woorden Gods tot *Job*: *Waer waert ghy doe ick d'Aerde grondede? Wie heeft haere Maten geset? Waer op sijn haere Grondvesten neergesoncken; of wie heeft haeren Hoeck steen geleght; doe de Morgen-starren t'saemen vrolijck songen, en al de Kinderen Gods juygcheden*, *Job* XXXVIII. 4. 5., dienen gantsch niet tot bewijs haers gevoelens. Want, I. hier uyt volghd wel, dat d'Engelen geschapen waeren, *doe* God d'Aerde grondede, maer niet *voor* dat de *Stof der Aerde* gemaeckt was. God grondde d'Aerde op den derden dagh. II. De *Morgenstarren* (de helderste geschapene Starren aen 't uytspanssel) werden gesteld *voor de Kinderen Gods*, of d'Engelen; waer uyt men tegens de voortbrengers deeser plaets sou mogen besluyten, dat d'Engelen waeren geschapen *nae* de Morgenstarren. Want wijl deese d'Engelen *niet voorgaen* in orde van *waerdigheyd*, soo schijnd, datmen hier sou mogen neemen d'orde der *eerst-heyd*. Immers kanmen hier uyt soo weynigh treccken de scheppingh der Engelen *voor* de Weereld, als die der Morgenstarren. *Sy juygcheden* doe d'*alreeds geschapene Morgenstarren vrolijck songen.* Wat schijn van bewijs leght hier in, datse *voor* de Weereld waeren geschapen? Wilmen door de *Morgenstarren* oock d'*Engelen* verstaen, soo blijft echter onse eerste reden by haer gewight. Soo is oock *te sijn, eer dat de Hoeck-steen der aerde wierd geleght*, niet, te *sijn geweest voor* dat de *Materie der Aerde* was gemaeckt.

Tegenwerpingh uyt Job XXXVIII.

Kortlijck beantwoord, en afgeweesen.

T'eenemael verwerplijck is de Kettery van *Simon Magus*, *Cerinthus*, *Saturninus*, en andere der

Kettery van Simon

Magus, Cerinthus, Saturninus, *aengaende d'Engelen, als helpers Gods in de Scheppingh.*

der oude Ketters, welcke voorgaven, dat d'*Engelen God gelijck sijn*, en d'andere Schepselen hem hadden *helpen scheppen.* Maer hoe kan 't *Schepsel* gelijck sijn den *Schepper?* 't Onderscheyd hebben wy hier boven getoond. *Scheppen*, uyt *Niet Yet* maecken, is alleen *Gods werck*; niet dat van een Schepsel. *Vorstius* is wel soo verr' uytgebroocken, dat hy voor-gaf: Door d'*absolute* maght Gods sou 't konnen geschieden, dat eenen, die selfs t'eeniger tijd begin heeft genoomen, door een geschonckene maght Gods een Weereld maeckte, die veel Eeuwen sou konnen dueren; doch voegt'er by, *uyt voorbereydede Materie.* Niet *door*, niet *met* de hulp der *Engelen*, maer door *sijnen Soon* heeft God de Wereld geschapen. *Door 't Woord* (d'eeuwige Soon Gods) *sijn de Hemelen gemaeckt*; *en door de Geest sijns monds* (de H. Geest) *al haer Heyr* (alle Schepselen in Hemel en op Aerde), Psalm. XXXIII. 6. *God heeft alles geschapen door Jesum Christum*, Ephes. III. 9. *Alle dingen sijn door den selven gemaeckt, en sonder hem is geen dingh gemaeckt, dat gemaeckt is*, Joh. I. 3., 't sy *onsienlijck, 't sy sienlijck*, Coloss. I. 16. En *alles* is gemaeckt in ses dagen.

Van Cunradus Vorstius.

Op welcken dagh van de ses der scheppingh

Soo sijn dan d'*Engelen* niet *voor*, maer *met* de Weereld geschapen; binnen de *ses dagen*, in welcke God 't gantsche werck der Scheppingh heeft verright. Maer op *welcken dagh van de ses*, daer over is men al weer verschillende. Eenige stellen de Scheppingh der Engelen op den *eersten dagh*, doe God schiep den *Hemel der Hemelen*; of, doe hy seyde: *Daer sy light.* Andere op den *tweeden dagh*; doe hy maeckte 't *Uytspanssel*, genoemd de *Hemel.* Noch andere op den *vierden dagh*, doe de *twee groote Lighten*, Son en Maen, nevens de *Starren* wierden geschapen. Elck brenghd wel

D'Engelen

rede-

redenen voor sijn gevoelen by ; doch deselve bestaen uyt *gissingen.* Gods woord geeft ons geen bericht van de Tijd ; anders als dit, datse *van God sijn geschapen* ; en dat hy *alles geschapen* heeft in *ses dagen.* Aen den juysten dagh is ons niet gelegen. Indienmen echter hier ontrent yets sou willen besluyten, soo moestmen hare Scheppingh op den *eersten* of *tweeden* (liever op den *eersten*) *dag* setten : Want God seght tot *Job*, datse *vrolyck juygcheden*, doe hy de Wateren van onder den Hemel in eene Plaets deed vergaderen ; en 't drooge, 't welck hy d'Aerde noemde, gesien wierd. Dit was 't werck des *derden daghs.* *geschapen zijn.*

Belangende de *Namen* der *staende geblevene Engelen*, sy werden, ten opsight van haer *Weesen* en *Natuer*, genoemd *Geesten.* In aenmerckingh van haer *Ampt*, *Engelen*, of *Boden*, *Gesanten* ; oock *Dienaeren Gods*, *Psalm.* CIII. 21. CIV. 4. *Dan.* VII. 10. *Dienstbaere Geesten*, *Hebr.* I. 14. Staende voor sijnen Throon, om sijne beveelen t'ontfangen en uyt te voeren, *Luc.* I. 19. *Apoc.* VIII. 2. *Waghters*, *Dan.* V. 13. 17. ; niet alleen om datse van natueren *wacker*, *waghtsaem*, geenen slaep, geen loomheyd onderworpen zijn ; maer oock, om dat haeren plight, haer Ampt is, met een snelle wackerheyd 't bevel haers Heeren te verrighten. Daer-en-boven *Waght* houden over d'uytverkoorne. Meer andere *Namen* hebbense in de H. Bladeren ; door welcke werd uytgedruckt of haere *heerlijckheyd*, of haere *voortreflijckheyd*, of haere *maght* ; of die haer gegeven sijn van haer *bedrijf.* Dus werdense genoemd *Seraphim*, *Jes.* VI. 2. ; 't sy ten aensien van haeren *vyerigen yver* in d'uytvoeringh van des Heeren wil ; 't sy om datse in de verrightingh sijner oordelen sijn *voortvarend* en *door dringend* als *vyer* ; oock de Godloose ge-

Verscheydene Benoemingen

De Heylige staende geblevene Engelen

gelijck *vyer verteeren* (*hy maeckt sijne Dienaers tot een vlammend vyer, Psalm.* CIV. 4. *Heb.* I. 7.); of 't sy, om datse in *vyerige gedaenten* of verwen plegen te verschijnen; als, in die van *vyerige Paerden* en *Wagenen*, 2. *Kon.* II. II. VI. 17. *Gen.* III. 24. *Ezech.* X. 4. *Num.* VII. 89. en op veel andere plaetsen. Met dien naem waerense d'*Israeliten* bekend, om dat d'Arcke des Verbonds in 't Heylige der Heylige bedeckt was met twee *Cherubs*, in Menschlijcke gedaente, met uytgebreydede Vleugelen, *Exod.* XXV. 18. 20. 't Woord *Cherub* stellen de Geleerde eygentlijck te sijn een Naem, gemeen aen allerley gestalten; insonderheyd *Beelden van allerley aengesighten*, voorgesteld met *uytgestreckte Vleugelen*, als die van een Vogel. En wanneer dien Naem d'*Engelen* werd toegevoegd, soo werd daer door te kennen gegeven, of haere *snelheyd*, om van hier gintsch, uyt den Hemel op d'Aerde te zijn; of de *manier haerer verschijningh* in de gedaente van Jongelingen. Maer andere, datse *Cherubim* werden geheeten, wegens haere uytmuntendheyd in *kennis* boven alle andere Schepselen. *God stelde Cherubim tegens 't Oosten des Hofs Eden, en een vlammigh Lemmer eens Swaerds, dat sigh omkeerde, om te bewaeren den wegh van de Boom des levens.* Hoe langh dese *Cherubim* hier *Waghters* sijn geweest, weeten wy niet. *Petrus van Staveren* in sijne *Huyshoudingh Gods pag.* 311. seght: „Hy plaetste haer daer, buyten „twijffel tot aen de dagen der Sondvloed, nae „welcke tijd het niet meer van noden was, ver„mits deese plaets nu niet meer is. Hy steld haer, „om aldaer te verblijven als waeckende Helden „om Gods Heylighdom te bewaeren, en de „Mensch van den Boom des levens af te weeren. Wederom, *Kinderen Gods*, *Job* I. 6. II. 3.

In des Heeren woord toegevoeghd;

Soo in opsight

Van haere Natuer;

XXXVIII. 7.; niet om datse van natueren soodanige zijn, maer om datse van God sijn geschapen na 't Beeld Gods, en 't selve hebben behouden. Dus is *God haeren Vader* door *Scheppingh* en *Onderhoudingh*: Gelijk hy om deselve reden werd genoemd de *Vader der Geesten*, *Hebr.* XII. 9., *en de God der Geesten alles vleeschs*, dat is, der Zielen, *Num.* XVI. 22. 't *Hemelsch Heyr*, *Hemelsche Heyr-legers*, *Heyr-scharen Gods*, 1. *Kon.* XXII. 10. *Luc.* II. 13. *Psalm.* CXLVIII. 2. *Kraghtige Helden*, *Psalm.* CIII. 20., om datse sijn als *Gods Soldaten* ten sijnen dienst; en wegens de *maght*, van hem aen haer gegeven; welckese oeffenen tot straf der Godloose, bewaeringh en als omtuyningh der vroome. Gods *Wagenen* (d'Engelen) of Ruytery, *sijn tweemael thien duysend*, *de duysenden verdubbeld*, *Psalm.* LXVIII. 18. *Throonen*, *Heerschappyen*, *Overheden*, *Coloss.* I. 16., wegens hare voortreflijcke bedieningh, soo datse als *Heeren onder God*, en op 't bevel Gods, seeckere Persoonen, geheele Koninghrijcken regeeren, beschermen, verlossen. *Heylige Engelen*, *Marc.* VIII. 38. wegens haere ingeschapene Heyligheyd, in welckese staende sijn gebleven; en hare lust tot Heyligheyd.

Als van haer Ampt,

Heerlijckheyd, Maght, bedrijf, &c.

Maer of schoon de goede *Engelen* sulcke uytsteeckende, voortreflijcke, Heylige Geesten zijn, soo sijn 't evenwel *Schepselen*; en derhalven maghmen haer niet *religieuslijck dienen*, niet *aenroepen*. Waerdigh sijnse onse *liefde*, onse *hooghaghtingh*, niet onse *aenbiddingh*, welcke alleen tot God moet gerigt zijn. Ontrent 't Jaer *Christi* 130. stonden Ketters op, genoemd *Angelici*, welcke leerden, datmen d'*Engelen behoorde aen te bidden*. Doch de Reghtsinnige veroordeelden haer voor Ketters, en haere Leere strijdigh met

D'Engelen, wegens haer' uytmuntenheyd, sijn onse liefde en hooghaghtingh; niet onse aenbidding waerdigh,

de H. Schrift. D'Oudvader *Hieronymus* schrijft *tom. 2. Epist. ad Riparium*: ,, 'k Segh niet alleen, ,, dat wy de *Reliquien* der Martelaren niet aenbidden, maer oock *noch Engel* noch eenigh Schepsel. *Chrysosthomus hom. 9. ad Coloss.* seght, dat de *Duyvel* (op de *Christenen* nijdigh, om datse tot *Christus* gaen) den *dienst der Engelen* heeft ingevoerd; en vervolghd: ,, Al waer 't dat het een ,, *Engel* waere, of een *Aerts-Engel*, of de *Cherubinen*, lijd het niet; want oock selfs die Maghten sullen deese eere niet toelaeten noch aenneemen, maer verwerpen. 't Is waer, dat een Vervalscher in *Chrysosthomi* Wercken hier en gintsch wat heeft ingelast van aenroepingh der Heylige; maer soo ongeluckigh, dat 't *ingemofselde* sigh van 't andere onderscheyd als 't swart van 't wit; sonder eenige t'samenhangh met 't voorige: En soo bot, datmen de valschheyd met handen kan tasten. Want in *Chrysosthomi Liturgie en openbaere Confessie*, daer gewagh gemaeckt is van der Heyligen aenroepingh, werd *Chrysosthomus selfs onder de gestorvene Heylige* gesteld. *Athanasius, orat. 4. contr. Arrian.* ,, Daer is niemand, ,, die yet van de Vader en van d'Engelen, of van ,, eenigh ander Schepsel, met den gebeede sou ,, willen versoecken. Niemand sou willen seggen, ,, *God en d'Engelen willen 't u geven*: Maer hy sal 't ,, van de Vader en de Soon versoecken, om datse ,, maer een zijn. Met de grootste onbeschaemdheyd en bottigheyd heeftmen oock onder de Wercken deeses Oudvaders gestoocken 't *Boeck van de Maeghd de Moeder Gods*. Deselve *Athanasius orat. 3. cont. Arrian.* ,, De *Christenen* leeren, ,, men sal noch *Engel noch Heyligh* aenroepen. *Origenes lib. 1. ad Cels.*: ,, Ons werd niet bevoolen, ,, dat wy d'*Engelen* souden aenbidden, of Godlijcke

Getuygenissen van eenige Oudvaderen

Tegens d'Engel-aenroepers.

ke

„ke eere bewijsen, schoonse ons Gods gaven en „genaede toebrengen: Want *alle om hulp-roepingh* „moet *alleen tot* God werden gerighT. Soo getuygd oock *Irenæus lib. 2. advers. Hæres. cap.* 57., dat *voor Ketters* wierden gehouden de geene, welcke seyden: *O Angele te ore*, ick bid u ô Engel. Al ten tijde der *Apostelen* waeren eenige Verleydersopgestaen, welcke uyt de *Philosophie van Plato* (die met *Egyptenaeren* en *Joden* gesproocken hebbende, eenen der eerst was, soo veel bekend is, die leere van de *Geesten* onder de *Heydenen* gebragt, en veel daer van geschreven heeft) in de *Phrygische* Gemeenten sogten in te voeren den *Dienst der Engelen*; voorgevende, dat het een *stoute vermeetenheyd* was, met de Gebeden so *regt toe tot God en Christus* te gaen: Maer datmen, tot betooningh van onse *nederigheyd* en *hoogh-aghtingh* van God, door d'*Engelen* (als door Middelaers tusschen God en ons, en Dienaers Gods) *God en Christus* moest aenspreecken. Tegens deese valsche Leerraers en Leere waerschouwd de H. *Apostel Paulus* die van *Colossen* seer ernstigh; seggende: *Dat dan niemand u overheersche nae sijnen wille in nederigheyd en dienst der Engelen, in tredende in't geen hy niet gesien heeft, te vergeefs opgeblasen sijnde door 't verstand sijns vleeschs: En 't Hoofd (Christus) niet behoudende, &c. Coloss.* II. 18. 19. Laet de *Roomschgesinde* hier sien, hoe reghtdraeds sy in haere aenroepingh der Engelen en Heylige aenlopen tegens de H. Schrift en d'oudste Oudvaders; maer naevolgen de *Ketters*, veroordeeld van 't woord Gods en d'eerste Kercken.

Al ten tijde der Apostelen waeren'er Ketters, uyt de Platonische Philosophie, *even soo leerende en spreeckende, als nu de* Roomschgesinde.

Pauli waerschouwingh daer tegens.

Wy vinden in Gods woord alleen *twee eygene Namen van Engelen*, als, dien van *Gabriel*, *Dan.* VIII. 16. IX. 21. *Luc.* I. 26.; en dien van *Michael*, *Dan.* X. 13. 21. XII. 1. *Jud.* ℣. 9. *Apocal.* XII. 7.

In de H. Bladeren vindmen alleen twee

Eygene Namen van Engelen, Gabriel *en* Michael.

XII. 7. In d'*Apocryphe* Boecken heeftmen'er noch vier, *Raphael*, *Uriel*, *Jeremiel*, *Sallathiel*; doch van gantsch geen seeckerheyd; en buyten twijffel een verdightsel der *Joodsche Rabbijnen*. *Gabriel* beduyd soo veel als *de kraght des stercken* Gods; of God *mijne kraght*; of, soo andere willen, een *Man* Gods. *Michael* luyd in onse Tael; *Wie is* God *gelijck?* of, *Wie is gelijck* God? Dat *Gabriel* een *geschapene Engel* is, staet buyten verschil; en blijckt in de hier boven aengetoogene plaetsen. Maer over *Michael* is niet eenerley gevoelen onder de Godsgeleerde. Eenige verstaen daer door een geschapene Engel, doch Eerste, Opper, of *Arch-engel*: Maer andere, en oock Coccejus, de Heere *Jesus Christus*. Men kan hier yeder by sijn gevoelen laeten. In 't een noch 't ander steeckt gevaer. Wat ons belanghd, wy meenen, datmen allerweegen in 't woord Gods by *Engel* en *Engel des Heeren* behoord te verstaen een *geschapene Engel*, wanneer den selven niet yets meer werd toegeschreven, als 't geen een *Engel* is nae sijne natuer; of *kan verrighten* nae sijne *maght*. Soo langh d'*Omstandigheden* niet *wat anders* doen sien, behoordmen niet te wijcken van d'*eygene beteeckeningh* der woorden. Maer oock, wanneer 't geseyde op geen *geschapenen Engel* toepasslijck is, soo maghmen sulcks van geen gemeenen Engel verstaen. Hier in heeft *D. Cunradus Vorstius* seer gedwaeld, als hy in sijn Boeck *de Deo pag.* 14. seght, dat de Naem *Jehova* oock d'*Engelen* (te weeten de geschapene) werd toegeschreven; en daer op aenteeckend *Gen.* XVI. 13. XVIII. 13. 20. 22. XIX. 17. In d'eerste plaets werd niet gesprooken van een *geschapene Engel*, maer van *Jehova*, de *Soon Gods*. 't Blijckt, I. uyt sijne woorden tot *Hagar*: *Ick sal uw Zaed grootlijcks vermeenighvul-*

Noemen 't woord Engel *in de H. Schrift behoord te neemen.*

D. Cunradi Vorstii *Dwalingh*,

vuldigen. Dit is alleen Gods werck, en magh geen Schepsel toegepast werden. II. Uyt de woorden van *Hagar* selfs: *Ghy God des aensiens.* *Gen.* XVIII. werd verhaeld de *koomst van drie Mannen*, van welcke d'*eene* de Heere *Jehova* was; d'andere *twee Engelen* waeren. Klaerlijck blijckt dit insonderheyd uyt *vers* 25., daer dien *eenen Engel* werd genoemd de *Reghter der gantsche aerde*; en voorts uyt de geheele Gespreck-houdingh tusschen *Abraham* en *Jehova*. Dat de *twee andere geschapene Engelen* waeren, sietmen in *vers* 16., vergeleecken met *Cap.* XIX. I. 't Selve antwoorden wy *Vorstius* op *Cap.* XIX. 17. en vervolgens; uyt vergelijckingh van *vers* 22. met 24. Noyt ontbrack het *Dwael-geesten* aen uytvlughten. *Vorstius* wil 't noch niet verlooren geven. In sijne *Voorbereydingh* seght hy: „Indien 't seecker waere, dat „*Gen.* XVIII. *en* XIX. den *ongeschapenen Engel*, „namentlijck *Christus*, den *Patriarchen* verscheе„nen waere, sou 't dan wel bewijslijck zijn, dat „d'*Apostel Heb.* 13. (daer hy buyten twijffel „siet op deese *Historie*) sulcks stilswijgende sou „voorby gegaen hebben? insonderheyd naedien „hy wist, dat sijne vermaningh tot Gast-vryheyd „seer daer door kon versterckt werden. Jae, „soumen hier uyt niet meer dan bewijslijck kon„nen besluyten, dat d'*Apostel* deese plaetsen „maer heeft verstaen van de geschapene Engelen; „en dat wy derhalven die oock soo verstaen moe„ten? Souden veele niet wel meenen, dat hier al vry veel in stack? Maer d'oorsaeck, waerom *Paulus* hier alleen van *Engelen* gewagh maeckt, vindmen in den *Text*. Hy siet op 't geene beyde *Loth* en *Abraham* is bejegend; 't welck blijckt uyt 't woord *Sommige*. *Loth* nu heeft *alleen Engelen* geherberghd; de *twee*, die *met Jehova*, de

Dat oock de Naem Jehova *d'Engelen werd toegevoeghd;*

Hoe van hem voorgestaen,

En kortelijck weerleghd.

Soon Gods, te vooren by *Abraham* waeren geherberghd geweeft. Nu, door 't woord *sommige Abraham* en *Loth* t'saemen neemende, kon hy *Jehova*, die by *Loth* niet geherberght had, oock niet invoegen. Andere sijn'er, die hier *noch Jehova noch Engelen*, maer alleen *drie Menschen* willen erkennen, daer toe de woorden der H. Schrift wonderlijck draeyende en buygende: Doch tot dese sullen wy komen als wy van de verschijningen der *Duyvelen* handelen; wijl wy, gelijck meermael gesegt is, van d'*Engelen* alleen als in 't voorby gaen spreecken. Gen. XXII. 2. leestmen: *D'Engel des Heeren riep tot Abraham van den Hemel*; maer 't volgende *vers* toond, wie door dien *Engel* moet verstaen werden, namentlijk *Christus*; als hy segt: *Nu weet ick, dat ghy Godvreesende sijt, en uwen Soon, uwen eenigen* VAN MY *niet onthouden hebt.* Op deselve wijs sietmen uyt d'*omstandigheden*, dat de plaetsen Gen. XLVIII. 16. *Judic.* VI. 12. *Jes.* LXIII. 9. *Num.* XXII. 22. *&c.*, daer van *Engel* werd gesproocken, moeten gepast werden op den *ongeschapenen Engel.* Maer daer d'*omstandigden*, *naem*, *daed* niet gaet boven de *natuer*, *eygenschap*, *maght* eens *geschapene* Engels, blijftmen *veylighst by d'eygene beteeckeningh* des woords.

In verscheydene andere plaetsen moetmen by 't woord Engel verstaen de Soone Gods.

Derhalven, vermits d'*Arch-engel Michael* in geene plaetsen van Gods woord (als *Dan.* X. XII. *Jud.* ℣. 9. *Apoc.* XII.), yets werd toegeschreven, 't welck *onbetaemlijck* of *te veel* voor een *Engel* sou zijn; dat hy nergens *Jehova* werd genoemd; dat geene *omstandigheden* ons parssen, om door *Michael* yet anders als een *geschapene Engel* te moeten verstaen: Dat noch daer-en-boven de Heere *Christus* geen bysondere *eere* werd toegevoeghd, alsmen hem voor *dien Michael* neemd, of door *Michael hem* verstaet; jae in tegendeel, dat

Bedenckingh, of door d'Arch-Engel Michael

yet

yet *onbetaemlijcks* voor hem leght in de woorden, welcke van *Michael* gesteld zijn, waerom souden wy dan door *Michael* moeten verstaen de *Soon Gods?* Nergens werd deesen *Arch-engel* yets toegeëygend, 't geen sou gaen *boven* de *natuer*, *waerdigheyd*, *maght* en *ampt* eens *geschapenen Engels*. In tegendeel schijnd niet weynigh *ongerijmd*, *Christus Jehova* te noemen *eenen der eerste Vorsten*, en hem alsoo met andere Opper-Engelen als gelijck te stellen, *Dan.* x. 13. 't Geen d'Apostel *Judas* seght, dat *Michael geen oordeel van lasteringh tegens den Duyvel* derfde *voortbrengen*, *maer seyde*, *de Heere bestraffe u*, schijnd de *Majesteyt des Soons Gods*, de *Jehova* selfs, Heer over alles, Reghter van alles, oock van de Duyvelen, *niet wel te voegen*. In de dagen sijns vleeschs, heeft hy de *Satan* wel verklaerd voor een *Moordenaer*, *Leugenaer*, *Vader der leugenen*. Selfs *Menschen*, de hardneckige, ongelovige *Joden*, *derfde* hy wel noemen *Kinderen des Duyvels*, *uyt de Vader den Duyvel*. D'*Apostel Petrus*, handelende van even deselve saeck, te weeten, van *een oordeel der lasteringh*, seght van d'*Engelen in 't gemeen* 't geen *Judas* van *Michael* in 't bysonder seght: *Dat d'Engelen, in kraght en sterckte meerder sijnde* (als de Menschen) *geen lasterlijck oordeel tegens haer voor den Heere derfden brengen*. Niet *derven*, beteeckend *onderdanigheyd* aen de Wet Gods, en *vreese* van deselve t'overtreeden. Eyndlijck, *Paulus* maeckt een uytdrucklijck onderscheyd tusschen *Christus* en d'*Arch-Engel*, 1. Thess. iv. 16. *Want de Heere Christus selve sal met een geroep, met de stem des Arch-Engels, en met de Basuyn Gods neerdalen van den Hemel.*

Moet verstaen werden de Heere Christus.

Redenen, waerom wy voor veylighst houden,

Door Michael *te verstaen een geschapene Engel.*

Hier tegens werd ingebraght I. Dat deese *Michael* werd genoemd *Vorst*, *Dan.* x. 31., te weeten,

Tegenredenen der

ten, van 't Volck Gods. Maer of wel de *Soone Gods* d'*opperste Vorst* over sijn Volck is, soo mogt echter *Michael* onder hem de *Vorst des Joodschen Volcks* werden geheeten, wijl 't Woord *Vorst* niet enckelijck op *Christus* betrecklijck is. *Paulus* noemd d*Engelen* in 't gemeen wel *Heerschappyen, Overheden, Maghten, Col.* I. 16. By deselve *Daniel* werd deese *Michael* oock sleghtlijck genoemd *eenen der eerste Vorsten.* II. Dat sijnen Naem *Michael* geen Schepsel voeghd. Maer (1) *Michael* beteeckend niet *Hy is God gelijck,* stellender; maer in tegendeel, *Wie is God gelijck?* vragender wijs. (2) Indien dit gelden moest, waerom niet veel meer in *Gabriel*, 't welck werd uytgeleght *de kraght des stercken Gods? Michael* geeft niet te kennen een verheffingh tot gelijckheyd met God, maer een verwonderende vernederingh voor de Majesteyt Gods, en betuyginghe, dat niemand hem gelijck is. (3) Menschen hebben dien naem wel gehad onder 't Volck Gods de *Joden, Num.* XIII. 13.; oock dien van *Michaja, Wie is gelijck Jehova,* 2. *Kon.* XXII. 12. III. Daer staet *Apoc.* XII. 7. *Michael en sijn' Engelen.* Wat *geschapen Engel* in den Hemel (vraeghd hier op de vermaerde Godsgeleerde *W. Couper* in sijn *Pathmos* over deese plaets) kan seggen, dat d'*Engelen sijn' Engelen* zijn? Dan kan hy 't seggen, wanneer God andere Engelen onder hem gesteld heeft, nae de gemeene spreeck-wijs van de Krijghsbenden eens Koninghs: *De Hoofdman en sijne Soldaten.* IV. Als geseght werd *Michael en sijn* Engelen, soo werd *Michael* gesteld tot 't *Hoofd der* Engelen; maer alleen *Christus is haer Hoofd.* Jae, waerlijck is de Heere *Christus* aller *Engelen Hoofd*; en alle Engelen sijn hem, als haeren *Souverain* onderworpen. Maer dit verhinderd niet, dat

geene,

Die door den Arch-angel Michael

De Heere Christus *willen verstaen hebben,*

dat oock d'Engelen onder d'*Arch-engel Michael* konden gesteld zijn; en alsoo in dit opsigt *Michael* een *Hoofd* over d'Engelen sijn kon. Een Koningh is Opperhoofd over sijn geheel Heyr; echter steld hy over 't selve een *Veldheer*, onder den Veldheer *Capitainen*. V. Maer deese *Michael* werd *groote Vorst* genoemd. 't Is waer; maer oock *eenen der eerste Vorsten*. Een *groot Vorst* kan genoemd werden een *geschapene Engel*, die boven andere Engelen de hooghste is; doch *Christus* onderworpen; gelijck de Hertogen staen onder een Koningh. Een *groot Vorst* is noch *de grootste* niet. VI. God is maghtigh en wijs genoegh, oock over al tegenwoordigh, om selver te regeeren, sonder Onder-oversten onder hem tot dat werck te hebben. Ja; maer hy heeft het *soo begeerd*. Wie sal hier sijnen *Raedsman*; jae *tegenstrever* zijn. Tot sijne *dienstbare Geesten* heeft hy d'Engelen geschapen; en van *hem alleen is de maght* om te verrighten 't geense doen. God kon de Mensch van den Lusthof E*den* wel afgehouden, *Elias* wel gespijsighd hebben, sonder voor 't *Paradijs Cherubim* te stellen; sonder *den Raven* te gebieden, dat hy de *Propheet* 'smorgens en 'savonds brood en vleesch braght. 't Behaeghde hem soo; en als sijn woord ons sulcks leerd, soo moeten wy 't geloven. Wy sien dan niet, waerom by *Michael* de Heere *Christus* sou moeten verstaen werden. Jae wy meenen, datmen veel eer *Michael* behoord te nemen voor een *geschapene* Engel.

Kortlijck afgeweesen.

Tot standhoudingh van 't ander gevoelen.

Of'er nu maer alleen *eenen Arch-angel* is, dan of'er *meer* zijn; daer van willen wy niet vermeetelijck yets vast stellen; maer liever hier ontrent ons *onwetend* houden; alhoewel wy dit weeten, dat in beyde de plaetsen des *Nieuwen Testaments*, *Jud. v. 9. en 1. Thess. iv. 16.* alleen in 't getal

Of'er meer als eenen Arch-angel *is?*

 van

van *eenen Arch-angel* werd gesproocken; die oock in de laetste plaets uytdrucklijck van de Heere *Christus* werd *onderscheyden*. *Christus selver sal met de stem des Arch-angels* (niet der Arch-angelen) *neerdalen van den Hemel*; waer uyt schijnd besllooten te mogen werden, dat'er maer *eenen Arch-angel*, of Opperften Engel (onder *God* en *Christus*) is. In d'*Openbaringh Johannis* werd alleen *Michael*, sonder by-voegingh van *Arch-angel*, gesteld: Welck woord oock by *Daniel* niet gevonden werd: Maer wel werd *Michael* daer genoemd *Vorst*, *groote Vorst*; en *eenen der eerste Vorsten*. Dit laetste schijnd wel een *meerderheyd van Opper-vorsten* te stellen: Echter kan *eenen d'opperste* (doch *Christus* boven allen) zijn. Wy laeten yeder sijn gevoelen hier vry.

't Schijnd neen.

De Joodsche Kabbalisten *hebben door haere*

De *Kabbalisten* onder de *Joden* hebben uyt de *vier-letterige Naem Gods* in 't *Hebreeuwsch*, nae hare *Kabbalistische* spitsvindigheyd, *twee-en-veertigh* andere Naemen Gods, daer naer wederom *twee-en-tseventigh* Godlijcke By-naemen getrocken, en uyt *Davids Psalmen* by een vergaderd. Even alsoo hebbense d'*Engelen twee-en-veertigh* en *twee-en-tseventigh namen* verdight; welcker eenige men noch somtijds op d'over-oude *Joodsche* Muntstucken gewaer werd. Voor de nauwkeurige Leesers sullen wy hier stellen de *twee-en-veertigh Engel-Namen*, met derselver beteeckeningh in onse Tael, volgens d'uytleggingh der gemelde *Kabbalisten*.

Kabbalistische *subtijlheyd*

1. *Orphaniel*; Engel des klaren aengesights. 2. *Boel*; Engel in wien God is. 3. *Gabriel*; Engel der sterckte. 4. *Jophiel*; Engel der schoonheyd. 5. *Thumiel*; Engel der volkomenheyd. 6. *Tsabkiel*; Engel der Gereghtigheyd. 7. *Kabthiel*; Engel der Versamelingh. 8. *Raphael*; Enge-

gel der Artzenyen. 9. *Chnazuziel*, Engel der geweldigh-groote sterckte. 10. *Schomschiel*; Engel der Son. 11. *Thabiel*; Engel der saligheyd. 12. *Nagdiel*; Engel der Verkondigingh. 13. *Nachliel*; Engel der Besittingh. 14. *Gaboriel*; Engel der kraght en waerde. 15. *Daniel*; Engel des Gerights, of des Oordeels. 16. *Jehudiel*; Engel der Bekentnis. 17. *Chelmschiel*; Engel der Onderwerpingh; of der Onderdanigheyd. 18. *Schagnariel*; Engel der Poort-openingh. 19. *Berachiel*; Engel des Zeegens. 20. *Tabtaliel*; Engel des grooten gelucks. 21. *Rachmiel*; Engel der ontfermingh. 22. *Tsaphiniel*; Engel der verborgene Schatten. 23. *Therumiel*; Engel der verhoogingh. 24. *Gedudiel*; Engel der Heyrlegers. 25. *Chaziel*; Engel der gesighten. 26. *Kumiel*; Engel der Weder-opstandingh. 27. *Barakiel*; Engel des Blixems, of des blinckenden Swaerds. 28. *Tahariel*; Engel der Reynigingh. 29. *Nuriel*; Engel des vyers. 30. *Chnamiel*; Engel der Volckeren. 31. *Israel*; Engel der opreghtigheyd. 32. *Geriel*; Engel der Reysigers. 33. *Lehabiel*; Engel der vlammen. 34. *Phaniel*; Engel der Aengesighten. 35. *Zachariel*; Engel der Memorialen, Versoecken; Request-meester. 36. *Kedoschiel*; Engel der Heyligingh. 37. *Schalgiel*; Engel des Sneeuw-witten glantschs. 38. *Karbiel*; Engel der Offerhanden. 39. *Vauiel*; Engel over de Knodsen met ysere pinnen. 40. *Tsuriel*; Engel des anghsts, of der benauwdheyd. 41. *Ilphiel*; Engel der Gesweeren. 42. *Thabriel*; Engel der verbreeckingh.

Verdight twee-en-veertigh namen van Engelen

Hier voorgesteld, met de verklaringh der Kabbalisten.

Dit sijn de *Naemen* der *Engelen*, of *Godlijcke kraghten*; door welcke, nae 't voorgeven der *Rabbinen*, alle dingen werden bestierd. Oock stellense deese *Naemen* soo een nauwe verwandschap

Heylloos en toveraghtigh bygeloof.

schap met de *Godlijcke kraghten* te hebben, dat yemand, die deselve reght weet te gebruycken, *kan verkrijgen* alles wat in deese Weereld te wenschen staet. De *Kabbalisten* houden 't daer voor, dat het in de maght der Menschen is, de Geesten *Namen* te geven, wanneerse tot deese bequaemheyd door Gods genaede beroepen, waerdigh gemaeckt, verlight en verhooghd zijn. Sulcke *Namen* neemense gemeenlijck van de dingen en werckingen, welckese wenschen dat haer van d'Engelen moghten verleend werden. Oock seggense, dat God *vier groote Engelen* heeft gesteld over de vier Hoofd-winden: *Michael* ten regeerder des Oosten; *Gabriel* des Noorden; *Raphael* des Westen; *Hoxiel* des Suydenwinds. Andere Engelen settense over de *seven Planeten*; over de *twaelf Teeckenen* des Hemelschen Dier-kreytz; over de *vier Elementen*, &c.

Engelen, gesteld over de Winden, Planeeten, Elementen, &c.

Gelijck van d'*Engelen*, alsoo oock van de *Duyvelen*, hebben de *Rabbinen* belagchlijcke grillen verdight. Hoor hier, om de sinnen wat te verversschen, een *Thalmudisch Staeltje*. Twee aendaghtige Godvrughtige *Joden* besughteden hertlijck by haer selven, dat de boose Geest 't Menschlijck Geslaght soo een seer groote schaede toevoeghde, en d'eenige oorsaeck was van de verwoestingh des H. Tempels; gelijck oock van haere moeylijcke omswervingh. Haer Hertenleed nam noch meer toe, alsse bedaghten, hoe hem noch geduerigh wierd maght gelaeten, om hem midden onder de *Joden* te mengen. Echter hieldense 't daer voor, dat God deesen boosen Engel tot geen ander eynd had geschapen, als op dat vroome Lieden hem overwinnen, en daer door een heerlijcke loon bekoomen moghten. Daer op braeckense uyt in deesen wensch; *Ach! hoe*

Seer seldsaem en belagchlijck Joodsch *verdigtsel*

Hoedanigh twee aendaghtige Joden *hebben gevangen bekoo-*

hoe geerne wilden wy de belooningh missen, indien men de boo- sleghts de boose Geest niet meer waere. Alsse nu drie se Geest, dagen langh seer strengh hadden gevast, is de *Duyvel* voortgekomen uyt de Puynhoopen van 't binnenste deel des Tempels, gelijck als een *Vyervonck*, en wierd in haere maght overgegeven. Hier by bevond sigh een *Propheet*; die haer te kennen gaf, dat dit de *boose Geest* was, die de Menschen *aenhitstede tot Afgodery*. Terwijl nu beyde de *Joden* op hem aenvielen, grepense hem soo onsaght *by de Kop*, datse by geval een deel *Hayren* daer uyt ruckten; waer over hy soo een geweldige schreeuw gaf; datmen deselve vierhonderd Mijlen weghs daer van daen hoorde. Doe beraedslaeghdense, watse met hem souden aenvangen. Haer daght niet geraedsaem, langh te suckelen, want *God moght sigh sijner ontfarmen*, en hem uyt haere handen verlossen. De *Propheet* ried haer, sy souden hem in een *Loode Pot* werpen, en deselve wel dight met Lood toemaecken, op dat 't geschal sijns geschreeuws niet gehoord moght werden. 't Wierd soo gedaen. En dit is d'oorsaeck, *dat de Joden tsederd dien tijd sijn vry gebleven van Afgodery*; welcke hare Voorvaderen soo seer hadden aengehangen. Als nu deese goede Mannen saegen, dat haer deesen handel soo wel geluckt was; en sy dien tijd voor geluckigh hielden, om yets van God te verwerven, soo beslootense, hem op nieuws te bidden, datse in haer geweld moghten bekoomen den *Engel*, die de *Menschen aendrijft tot onkuysheyd*. Oock hierin wierd haeren wensch vervuld. Doch de *Propheet* waerschouwde haer, sy souden wel toesien, datse deesen *Engel niet dood sloegen*; anders sou de geheele Weereld binnen weynigh tijds woest en leedigh werden. Terwijlse hem nu drie dagen

Die haere Voorvaderen had verleyd tot Afgodery.

Oock kreegense de liefde-Engel in haer geweld; en

wat voor wondere dingen sich daer op toedroegen.

dagen langh in bewaeringh hielden, wierd ondertusschen *door geheel Judea een varsch Ey* voor een siecke gesoght; doch men kon'er geen vinden. Want vermits den *Engel der Liefde-lusten gevangen* lagh, waeren niet alleen de Menschen onbequaem tot de vermeerderingh haers geslagts, maer oock konden *de Hoenderen geen Eyeren leggen*; jae selfs de *Luysen geen Neten uyt broeden*, schoonse die alreeds in 't lijf droegen. Dit braght de twee aendaghtige *Joden* in een bekommerlijcke onseeckerheyd, watse in deese gelegenheyd doen souden. Sy saegen wel, datse de *Liefde-Engel* niet konden *dooden*, sonder de Weereld haeren ondergangh te veroorsaecken. En schoonse God al baeden, dat hy hem de helft sijner kraght wou onttrecken, soo sou doch haere beede te vergeefs zijn, wijl God sijne gewoonte niet veranderd in 't ongedeeld en ongekrenckt uytdeelen der kraghten. Nae een rijpe overweeginghvan alles vondense alderdienstighst, datmen deese *Liefde-Engel beyde d'oogen uytsteecken*, en dan laeten gaen sou. Welcke *blind-maeckingh* soo veel heeft geholpen, dat hy *tusschen de naeste Bloedverwanten geen onreyne brand meer verweckt.*

Wat'er volgde, nae datse hem d'oogen hadden uytgestoocken.

Sie daer een vermaecklijcke *Thalmudische Historie.* Maer hier moghtmen de *Joden* vraegen: Indien de *Liefde-Engel* van dien tijd af aen onder de *Bloedvrienden* geen boose lusten meer ontsteeckt, waerom laeten dan haere Leerraers toe, dat een Man sijn Wijf magh verbieden, met haeren Vader of Broeder in 't geheym te verkeeren, of te spreecken? 't Is waer, de Schrijver des Boecks *Chusidim*, soeckt deese strijdigheyd wegh te neemen, met te seggen, dat de *Liefde-Engel* tsederd sijne *verblindingh* niet meer den aenvangh maeckt, om in Suster en Broeder onreyne begeerten tegens mal-

Vraegh hier over aen de Joden;

En belagchlijcke uytvlught van de Schrijver

malkander te verwecken: Doch als deeser oogen d'een op d'ander speelen, soo drijft dien Engel haer voort, en verleyd haer tot sonde, door middel der gemeensaemheyd. Doch dit sal geen steeck houden by verstandige. Laet het echter een bequaem genoegh *sluyp-hol* voor de *Joodsche leugen* zijn. De Heer *Erasmus Franciscus*, en *Dn. Arnoldus* in sijne *Noten* over deese plaets, oordelen, dat deese *Joodsche Venus-Engel* niet anders is als der *Griecken* Ἔρως, en der *Latijnen Cupido*, of *Liefde-God*. Dit onderscheyd is'er echter, dat de dwaese *Joden* haeren *Venus-Engel* in haeren waen bevatten voor een *Weesen*; daer d'oude onder d'andere (volgens *Natalis Comes*) door hare *Liefde-God* niet anders verstonden, als de Godlijcke ingeplantede kraght in gelijcke dingen, die sigh begeeren te vereenigen. Ondertusschen stae ick in twijffel, welcke de *bespotlijckste* en *onbeschaemdste Fabel-verdighters* zijn, de *Joodsche Rabbinen*, of de *Paepsche Monicken*; in welcker *Legende-boecken*, onder andere schendlijckheden, oock gevonden werd, dat eenen der haere de *Pays tusschen God en de Duyvel* had gemaeckt, op voorwaerde, dat de boose Geest sigh voor God sou verootmoedigen, en dan weer in genaede werden aengenoomen. Doch de hovaerdige *Satan* wou sigh niet verneederen, maer begeerde in tegendeel, dat God hem sou genoeghdoeningh geven, voor al 't hem toegevoeghde quaed: En dus was al den arbeyd des Monicks te vergeefs.

des Boecks Chusidim.

Onder de Roomsch-gesinde *geen minder* Fabelen *als onder de* Joden.

't *Getal der Engelen* in 't gemeen, of van de *goede* en *quade* in 't bysonder, is ons veel onbekender, als 't getal der Menschen, die op de Weereld sijn geweest, nu sijn, en sijn sullen. Hier is geen *grondslagh* waerop men eenige *Arithmetische reeckeningh* sou mogen aenstellen. De *Numeratie* in

't Getal der H. Engelen is t'eenemael onbekend;

in de *Ciffer-konst* kan ons hier niet helpen. Die alleen is uyt de H. Schrift openbaer, dat'er een *seer groote meenighte* Engelen en Duyvelen zijn. Van d'*eerste* seght d'*Apostel Paulus*: *Ghy sijt gekoomen tot den Bergh Sion, de Stad des levendigen Gods, tot 't Hemelsch Jerusalem, en de* veele duysenden *der Engelen*, *Hebr.* XII. 12. By den Engel, die de geboorte des Salighmaeckers verkondighde aen de Harderen, was *een meenighte des Hemelschen Heyr-legers*, *Luc.* II. 13. Doe de Heere *Jesus* gevangen wierd, en *Petrus* hem met 't Swaerd wou beschermen, seyde de Heyland; *Of meend ghy, dat ick mijnen Vader niet kan bidden, en hy sal my meer als* twaelf Legioenen *Engelen by setten.* Een *Legioen* Soldaten by de *Romeynen* bestond uyt 6000. Koppen; somtijds uyt noch meer. De Heylige *David* songh *Psalm.* LXVIII. 18. *Gods Wagenen* (of Ruytery, Engelen) *sijn tweemael thien duysend, de duysenden verdubbeld*; welcke spreeck-wijs te kennen geeft een ontelbaere meenighte van duysenden. En: *Duysendmael duysenden dienden hem* (God), *en thienduysendmael thien duysenden stonden voor hem*, *Dan.* VII. 10. Van de quade Engelen hier nae.

Doch onuytspreecklijck groot.

Dat God d'*Engelen* in eenige *Ordeningen* heeft gesteld, haer *trappen van Waerdigheyd* toegevoegd, kanmen afneemen uyt de woorden *Pauli Ephes.* I. 21., daer hy spreeckt van de *verheffingh* des Heeren *Christi boven alle Overheyd, en Magt, en Kragt, en Heerschappy, en allen naem.* Men kan hier genoegh sien, dat de verscheydene *Namen* verscheydene *Ordeningen* te kennen geven. Doch men seght hier tegens: „*Hier in spreeckt hy niet een* „*woord, dat op de Menschelycke maght op aerde niet* „*en past, boven welcken hy, dus hoogh geseeten,* „*verre genoegh verheven is.* Maer d'*Apostel* wil hier

Ordeningen, of trappen van waerdigheyd onder d'Engelen.

Aenmerckingh op 't geen

hier de *heerlijckheyd Christi* nae sijn' opstandingh uyt den dooden op 't *uytnemendste aenwijsen*, als verheven *boven alles.* Weynigh sou deese verhevenheyd zijn, indien deselve alleen was *boven de Menschlijcke Maghten op Aerden.* Want wijlmen de *Weesentlijckheyd* der *Engelen* bekend; en deselve sulcke heerlijcke Schepselen zijn, datse oock *Elohim* (Goden) werden genoemd, soo sou yemand mogen besluyten, indien *Paulus* onder de naem *Overheyd*, en *Maght*, en *Kraght*, en *Heerschappy* alleen de *Weereldlijcke Maghten* verstond, dat dan *Christus niet boven d'Engelen* verheven is: Vermits d'*Apostel* hier van niet sou spreecken; daer hy nochtans hier eygentlijck van de *hoogste verheffingh Christi* handeld aen Gods reghterhand, *in den Hemel.* Derhalven blijckt genoeghsaem uyt 't *ooghmerck Pauli*, dat hy verstaet *alle Schepselen*, niet alleen op d'Aerde, maer oock in den *Hemel*; en wijl soo hier als daer *trappen* van *meer* of *min waerdigheyd* zijn (de God van orde alles in orde geschickt hebbende), soo begrijpt *Paulus* d'*een* en *ander* onder de *Namen* die haer *beyde* toebehooren; gelijck klaerlijck te sien is *Col.* 1. 16. *Door Christus sijn alle dingen geschapen, die in de Hemelen en die op d'Aerde sijn; die sienlijck en die onsienlijck sijn; het sy Throonen, het sy Heerschappyen, het sy Overheden, het sy Maghten.* Uyt deese twee plaetsen, met malkander vergeleecken, sal de Leeser de kraght en billijckheyd van ons gestelde sien. Maer seghtmen, „*hier sagh ick wat meer in, stond'er den* „*Hemel alleen genoemd, en niet met een d'Aerde;* „*daermen weet, dat Throonen, Heerschappyen,* „*Overheden en Maghten sijn.* Daer staet beyde, *Hemel* en *Aerde.* Dan volght'er, van d'*Aerde* nae den *Hemel* gaende, *sienlijck en onsienlijck*: En

Tegens 't bewijs uyt Ephes. 1. 21.

Werd ingebraght.

Tegens 't bewijs

voorts, de *bysondere* Voorstellingh, van *Throonen, Heerschappyen, Overheden, Maghten*; welcke op beyde sien. Of woumen een *scheydingh* maecken, soo moestmense meer passen op 't woord *onsienlijck*, 't welck *naest voorgaet*, als op *sienlijck*, 't welck verder af staet. Niet alleen werden *Throonen* op d'Aerde, maer oock in den *Hemel* gesteld, als: De *Throon Gods*, en rondom dien Throon *vier-en-twintigh Throonen* voor vier-en-twintigh Ouderlingen, *Apoc.* IV. 4. op welckese sitten, *Apoc.* XI. 16. Sie oock XX. 4. *Throon* beteeckend een *Oppermaght*; (alsse God werd toegeschreven, d'*opperste*): *Heerschappy* kanmen voeren sonder Throon. Alle *Overheden* sijn geen *Heerschappers*. En alhoewel deese alle *Maght hebben*, soo sijn'er echter oock die *Maght hebben sonder Overheden* (Regeerders) of *Heerschappers* te zijn. En dus is de vraegh beantwoord: „*Waer vindmen Throonen sonder Heer*„*schappy* (wel Heerschappy sonder Throon); „*of Overheden sonder Maght*? (wel Maght, sonder juyst Overheyd te zijn, maer onder een Overheyd te staen). Wijl dit nu blijcklijck is, soo behoeven wy niet „*te toonen, dat 't gebruyck dee*„*ser Namen in dien tijd, ten minsten by de Kerck*, „*of in den Stijl van Paulus, onderscheydlijcke Hoog*„*heden beteeckende, welcke d'eene boven d'ander sy*. Maer d'andere moesten ons toonen, wijl'er sulcke onderscheyden *Namen* zijn, dat *Paulus* met die *vierderley uytdruckingen eenerley saeck* heeft willen beteeckenen. Nu is'er noch een *Text*, waer in uytdrucklijck 't woord Hemel alleen te vinden is. *Den Overheden en den Maghten in den Hemel*, Ephes. III. 10. „ *Deese Overheden en Maghten* „ *kanmen by voorraed wel voor Engelen aensien, maer* „ *daer in geen verscheydene Ordeningen; want Over-*

Uyt Colos. I. 16.

Beantwoordingh eener Vraegh.

Tegens 't bewijs uyt Ephes. III. 10.

„ *heyd*

„ *heyd en Maght is by Paulus al een selfde dingh*, *ge-*
„ *merckt dat hy elders alle Magten Overheden noemd*,
Rom. XIII. 1. 2. 3. D'*Apostel* spreeckt in deese plaets van d'onderwerpingh aller Menschen aen *allerley Overheden*, *hooge en laege*. Deese steld hy voor onder de woorden van *Maghten*, van *Overste*. Hier uyt volghd wel, datmen *Overheden* en *Maghten* moet onderdanigh zijn: Dat *Overheden* en *Maghten* van God zijn; maer niet dat *Overheden en Maghten* van geen *verscheydene ordeningen* souden zijn; veel min, dat *Ephes*. III. geen onderscheyd tusschen *Overheden en Maghten* sou gesteld werden. *Rom*. XIII. was 't *Paulus* tot sijn ooghmerck *onverschilligh*, of hy 't woord *Magt*, of *Overste* gebruyckte. Maer *Ephes*. III. spreeckt hy *onderscheydentlijck* van *Maghten en Overheden in den Hemel*.

Seeckerst en veyligst gevoelen.

Wy houden 't dan daer voor, dat'er *Ordeningen* onder d'Engelen zijn. Souden echter d'ontkenningh voor geen saeck van seer groot gewight aghten, als'er niet wat anders onder schuylde. Ondertusschen is 't een *ydele curieusheyd*, 't getal en de trappen deeser Ordens te willen naespooren; en een *heylloose vermeetenheyd*, deselve te willen bepalen. D'eene *ontkennen* alle Ordeningen, *tegens de Schrift*; d'andere willense juyst *optellen*, *buyten de Schrift*; beyde sijnse gevaerlijck. Voor ons, daer de Schrift spreeckt geloven wy, sonder de woorden soodaenigh te buygen, datse souden mogen dienen in de kraem van onse selfsbedaghte vonden: En willen oock niet intreeden in 't geen wy niet gesien hebben, noch ons geopenbaerd is, te vergeefs ons opblasende door 't verstand onses vleeschs. Eer wy voortgaen staet noch te letten: Als de H. Engelen werden genoemd *Maghten*, *Kraghten*, *Heerschappyen*, soo

Dwase curieusheyd en heylloose vermeetenheyd, in de bepalingh van 't getal der Ordeningen.

werd daer door te kennen gegeven, niet *wat-se sijn van haer selven*, afgescheyden van God, maer *wat God door haer werkt* in soodanige *Ampten*, als hy haer heeft aenbevoolen; en in welckese *bedienen de maght*, diese niet van haer selven besitten, maer haer van hem tot sijnen dienst gegeven is.

Ingevoegd berigt, 't Sal niet *onvermaecklijck* sijn voor de *nieuwsgierige*, niet *onaengenaem* voor de geene, die haer *alles te nutte* konnen maeken, eens op 't kortste te hooren, wat d'*Egyptenaeren*; wat de *Syriërs* en *Chaldæërs*, wat de *Hebreërs* soo van d'*Ordeningen* als 't *getal* der *Engelen* verdight hebben: Waer op dan de *Roomschgesinde* sullen volgen.

Van der Egyptenaeren *gevoelen, aengaende d'Engelen,* D'*Egyptenaeren* waenden, dat d'*Engel-weereld* van eeuwigheyd, of te gelijck by en met God geweest is: Wijlse de *Geesten der Opperste Weereld*, en de *Verstandnissen* (*Intelligentien*) hielden voor enckele *deeltjens* of *stuckjens der Godheyd*; of *bysondere Godheden*. [Verstandlijcke Weereld, *mundus intelligibilis*, beteeckend by de *Syriërs* en *Egyptenaeren* de *Weereld in 't verstand*, of de Geestlijcke Weereld, ten onderscheyd van de *ligchaemlijcke* of *sienlijcke*; welcke alleen met de sinnen, d'andere alleen met 't verstand werd begrepen: Die oock al de Verstandnissen, of Geesten en Zielen, herberghd]. *En derselver negen* Classen, *of* Chooren. Al de *Geesten*, of Engelen, verdeeldense in *negen Classen*, of *Chooren*; anders geseght *Residentien*, of Plaetshoudingen. D'*eerste Classe* was toegeëygend de boven-weereldsche Goden. De *tweede* d'Archengelen. De *derde* d'Engelen. De *vierde* de Hemelsche Goden; passende op den dienst der boven-weereldsche. De *vijfde* de Geesten, welcke een middel-natuer tusschen Menschen en Engelen, en lughtige ligchamen hadden. De *sesde*

de Helden. De *sevende* de Prinsdommen. D'*agtste* de Vorsten. De *negende* de Zielen.

De meeningh der *Syriërs* en *Chaldæërs* steld *Mor Isaac* voor in 't *vierde Hoofd-stuck* sijner *Philosophie*. De vertolckingh des geleerden *Erasmi Francisci* sullen wy in onse Tael overbrengen. De *Hemelsche Ordeningen*, of *Standen*, sijn geschickt in *drie Chooren*, en d'*eerste Orde*, of Stand, in *drie Scharen*, of Heyren: Onder welcke d'*eerste* is de Schare der Engelen; de *tweede* der Archengelen, de *derde* der Vorstendommen. De *tweede Orde* was voortijds onderscheyden in *Geweldige*, in *Kraghten*, in *Heerschappyen*: Welcke weer sijn verdeeld in veelerley Ordeningen. De *derde Orde* of Stand, begrijpt de *Throonen*, *Seraphim* en *Cherubim*; welcke veel oogen hebben, en de Throon der Godlijcke glorie dragen. Hier nae beschrijft hy de *Throonen* en meenigerley *Ampten* op de volgende wijs. Gelijck God nae sijne Natuer goed, rijck en wijs is, soo heeft hy uyt *Niet* de groote *Weereld der Verstandlijcke, subtijle* en *Geestlijcke Natuer* geschapen; welcke met de verstandlijcke Natuer (die van geen verdervingh of veranderingh yets weet) blinckt, en de goede salige Zielen herberghd; die alles kennen en verneemen. Haere werckingen en verrightingen sijn verborgen; alleen haer bekend. Want hoe 't eygentlijck met haer gesteld is, konnen wy niet weeten. God heeft haer verdeeld in *drie Ordens*; en in yeder deeser drie Ordens, of Standen, sijn *drie andere geordonneerde Heyren*. Yeder Heyr is weer verdeeld in seeckere *Heyrscharen*: De Heyrscharen in *Vleugelen*. In elcke Heyrschaer is een meenigte van verscheydentlijck-geordonneerde *Legioenen* en *Regimenten*. By yeder *Legioen* en *Regiment* sijn Overften over duysend

De meeningh der Syriërs *en* Chaldæërs *van* d'Engel weereld. *In 't* Syrisch *voorgesteld van* Mor Isaac.

Verdeelingh der Engelen in drie Ordens

Yeder Orde in drie Heyren: De Heyren weer in Vleugelen, Legioenen, Regimenten.

send en over honderd. Hy, die haer gemaeckt heeft, kend alleen haer getal en hoedaenigheden. Boven deese drievoudige *Millioen-orde* heeft hy noch een andere opperste Orden geset, welcke staet in de *Poort des Rycks sijns Weesens.* Yeder Orden heeft hy een Opper-hoofd beschickt, en al de Heyrscharen seeckere Vorsten des Heyrs. Onder deselve heeft hy gesteld *Legioenen, Krygsheyren,* en *Armeeën,* van sulck een meenighte, die hy alleen kan tellen. Deese heeft hy verdeeld in seeckere *Thien-deelen.* Daer nae yeder *Thien-deel* weer in *thien* andere deelen onderscheyden; welcke veel duysendmael duysend *Millioenen* belopen; en altijd in *thien* en *thien* hoopen gedeeld, veronderdeeld en weer veronderdeeld werden; soo datse noyt van 't *Thien-tal* afwijcken. Want 't getal *Thien is een Som die alle sommen furmeert.* Hierom sijn'er eerst *thien Ordens* der Hemelsche kraghten, welcke d'Alderhooghste heeft geset tot Opperhoofden en Groot-vorsten over al d'andere. Hier in steeckt een *geheymenis der volkomenheyd des Thien-tals* en der drie andere *Chooren.* Hier door werd ons kondigh *'t geheym der Drie-eenigheyd*: Desgelijcks 't geheym der *Godlijcke Eenigheyd, Weesen, Selfstandigheyd, Natuer en Wil* des eenigen Heers, die alles vereenighd, en te gelijck deese drie Ordens. Die op deselve wijs oock yeder geordonneerde meenighte heeft gedeeld in *drie Chooren*; en yeder *Choor* in *drie Heyrscharen.* Nu, *driemael drie* geeft een groot *geheym van de drie-eenheyd der Persoonen*, van welcke yeder een eeuwige *substantie* is. Yeder Heyrschaer heeft hy weer in deese en geene *Classen* verdeeld, en elcke *Classe* in *Legioenen*, van welcke geen getal is. Waer uyt dan uytschijnd, 't *geheym der onbegrijplijcke Godheyd.* Een *Legioen* begrijpt

Verdeelingh in Thien-deelen.

Wat geheymen der Godheyd

Hier door verbeeld souden werden,

grijpt in sigh 36000. : Welcke maecken drie *Myriades*, of driemael 10000. met 't overschot. Yeder *Myrias* 12000. Yeder *Legioen* werd geregeerd van drie Hoofden, en yeder gethiende Schaer van een Hoofd : Onder welck Hoofd twaelf *Regiments-Oversten* staen, en elck derselve heeft 1000. onder sigh. Desgelijcks *thien Hoofdmannen*, van welcke yeder 't gebied over 100. heeft. En onder elcke Hoofdman *thien Rotmeesters*, yeder over 10. Dit sijn alsoo de drie Ordens, welcke sijn verdeeld in *negen Chooren*, of seven-en-twintigh Legers (Heyrscharen) : Elcke Heyrschaer heeft drie Vleugelen, of Slagh-ordeningen. In yeder Slagh-ordeningh sijn drie *Legioenen*, die al weer in drieën sijn verdeeld. Yeder van al de *Legioenen* begrijpt, op de gehoorde wijs, drie *Myriades*, of drie *Legioens-derdedeelen*; en yeder *Myrias* 12000.; alhoewel andere maer 10000. reeckenen. Eenige stellen een *Legioen* op 32000. Doch wy hebben ons bemoeyd, om hier van net, nauwkeurigh (*accuraet*) te schrijven, soo wy geloven en gehoord hebben, en *geëxamineert*, en geteld ; 't welck ons bewust is ; en wat wy gehoord (hebben, hebben) wy niet versweegen ; en hebben gepreesen haere werckingen en verrightingen. Hy weet alleen haere Ordeningen, getal, en gestelteris. Maer soo veel ons veroorloft is te weeten, soo klimd haer getal geduerigh op met *thien*, en wijsd ons een groot geheym aen.

Een Legioen Engelen, hoe veel.

Verder berigt van de thien-verdeelingh.

Verseeckeringh van de netheyd deser reeckeningh.

Sie daer een vermaecklijcke *subtile Philosophie*; een seldsaeme *reeckeningh*, en wonderlijcken *reeckenaer* van onsienlijcke dingen. Hy weet d'Ordeningen in haere deelen en getallen, en hy weetse niet. In 't besluyt is hy seer duyster. De woorden, *gehoord*, *ondersoght*, *geteld*; en dan weer

Korte aenmerckingh.

 God

God weet haer' Ordeningen en getal, schijnen tegens een te strijden: Ten waere hy seggen wou, dat hy 't geen hy daer van gehoord en geleesen heeft, getrouwlijck had verteld, en ondersoght.

Weereld en Hemel-kreytzen der Arabiërs, *van kostlijcke Eedele Gesteenten.*

D'*Arabiërs* hebben de Weereld deeser wijs geordonneert. Eerst stellense *Water*, *Aerde*, *Lught* en *Vyer*. Daer nae *Hemel-kreytzen*, bestaende in *Hemelen* van seer kostlijcke *Eedele Gesteenten*. Indien een Gierigaert deese *Philosophen* geloofde, gewisselijck, hy sou op deese Juweel-Hemelen verlieven, en sijn Hert even soo begeerigh op deselve stellen, als 't nu aen d'aerde kleeft. 't Sal niet onlustigh vallen, d'*Arabiër Abul Hessan Ben Abasch* hier van te hooren. De hooghste God heeft de Zee, welcke boven de Wateren was, gebooden, in de lught op te stijgen. Daer uyt heeft hy den Hemel geschapen in eenen dagh. In twee dagen is d'aerde geworden. Hy heeft gemaeckt een Hemel in d'aerde, en wat daer tusschen is in ses dagen. Hier nae wierd de Hemel van d'aerde gescheyden, door vrees voor sijnen Heer: En door sijn kraghtigh woord sijn seven Hemelen voorbereyd. D'*eerste Hemel* is geformeert uyt groote Zmaragden; en desselven naem is *Tarphia*. Werd bewoond van Engelen in de gedaente van Vogelen. De *Præsident*, of Vorst, die hier regeerd, werd genoemd *Samuel*. De *tweede Hemel* is van roodaghtige Paerlen. De naem *Kadum*. Hier woonen d'Engelen in de gedaente van Arenden. Haer *Gouverneur* is *Sachabiel*. De *derde Hemel Maum* bestaet uyt donckerroode Hyacinthen. D'Inwooners sijn Engelen in de gestalte van Gieren. Haeren Opper-Engel is *Saphraphiel*. De *vierde Hemel Ramalun*, van blanck Silver, werd bewoond van Engelen, die

Dese Hemelen bewoond van Engelen, in vreemde gedaenten; en de namen haerer Vorsten,

de

de vorm van Paerden hebben. De Bestier-Engel is *Sabtabiel.* De *vijfde* Hemel, *Vataka*, is van Goud. Hier woonen Engelen in de gedaente van Maeghdekens. Haeren Vorst is *Kakabiel.* De *sesde* Hemel, *Dama*, is van Paerlen, en de Herberg der Engelen, die sigh als Knegtkens vertoonen. Haeren Prins voerd de naem van *Samgabiel.* De *sevende* Hemel is enckel helblinckende lught. Draeghd de naem van *Aleina.* De sigh daer in onthoudende Engelen sijn van gestalte als Menschen. Haeren Opperstem is *Zarakiel.* Deese (gelijck *Raab* seght) houden noyt op van God te loven, te heyligen, te prijsen, te dienen, en op te passen; nu staende, dan sittende of knielende. Men noemd haer, volgens *Abdalla Ben Salam*, Geesten, en Hemelsche Standen, welcke met tsidderen haere Knijen buygen, alsse aenbidden; en tusschen vyerige Bergen in de hooge wooningh den naem Gods heyligen. Boven de Hemelen sijn seeckere beslootene Plaetsen, met Gordijnen van den anderen afgesonderd; en in deselve geweldigh veel daer in woonende Geesten. Deese weeten d'een van d'ander niet, vermitsse, wegens haere meenighvuldigheyd niet te tellen zijn. Sy loven den hooghsten God in verscheydene Talen, gelijck als met enckele Donder-stemmen. Boven dit beslooten Gewest sijn Engelen, voor welcke sijn bereyd seven Hemelen en seven Aerden, soo breed en wijd, dat yemand deselve in seven honderd Jaeren niet sou konnen overstappen.

Welcke over haer gesteld sijn.

Beslootene Plaetsen vol Engelen.

Gelijck d'*Egyptenaeren*, de *Syriërs*, *Chaldæërs*, *Arabiërs*, alsoo oock hebben de *Joden* juyst *negen Chooren der Engelen* verdight. In 't *eerste* en opperste Choor stellense de *Hajoth Hakodosch*, de heylige Dieren, of Dieren der heyligheyd. In 't tweede

Negen Chooren *der Engelen by de* Joden.

tweede d'*Ophanim*, de Formen, of Raderen. In 't *derde* d'*Aralim*, groote en stercke Engelen. In 't *vierde* de *Hasmalim*. In 't *vijfde* de *Seraphim*. In 't *sesde* de *Malachim*. In 't *sevende* d'*Elohim*. In 't *aghtste* de *Benelohim*. In 't *negende* de *Cherubim*. Noch doens'"er by een andere bysondere Orde van Engelen, genoemd *Jschim*; soo veel als stercke, dappere, geluckige Helden.

Desgelijks in 't Pausdom

In 't *Pausdom* heeftmen desgelijcks met een vermeetene stoutheyd gesteld *negen Engel-Chooren*. Daer-en-boven verdeeld in *drie Drie-tallen*, ter verbeeldingh van de H. Drie-eenigheyd, even als de *Syriërs* en *Chaldæërs*. In 't *eerste Drie-tal* settense de *Seraphim*, *Cherubim*, en *Throonen*. In 't *tweede* de *Heerschappyen*, *Overheden*, *Kraghten*. In 't *derde* de *Maghten*, *Arch-engelen*, *Engelen*: Hier in volgende de *Kabbalistery* der *Joden*. Derven noch daer by doen, dat d'Engelen des *eersten Drie-tals* altijd voor God staen, en *noyt werden uytgesonden* tot sijnen dienst. Daer nochtans *Jesaias* getuyghd, dat *eenen der Seraphims tot hem vloogh*, door Godlijck bevel uytgesonden, *en sijnen mond aenraeckte met een gloeyende kool, genoomen van den Altaer*, *Jes.* VI. 6. God stelde *Cherubim tegens 't oosten des Hofs Eden*, *Gen.* III. 24. En *Paulus* seght van d'Engelen in 't gemeen, *datse alle* sijn gedienstige Geesten, werdende van God ten dienst *uytgesonden*, *Hebr.* I. 14. In 't *tweede Drie-tal* stellense de *Heerschappyen* tot Regeerders over d'Ampten van al d'andere Engelen: D'*Overheden* over 't Bestier en de bescherminghder Koninghrijcken, Landen, Volckeren. De *Kraghten* om de Duyvelen uyt te werpen. In 't *derde Drie-tal* maeckense de *Maghten* tot verrighters van Miraculen: D'*Arch-engelen* tot Gesanten, doch van God niet anders als tot gewighti-

't Welck daer ontrent te werck gaet

Met een onbeschaemde vermeetene stoutheyd.

ge

ge saecken gebruyckt: D'*Engelen* tot Dienaers van minder belangh, gesteld over geringer dingen.

Gantsch belagchlijck sijn de verdightselen der *Mahometanen* van d'*Engelen*, en haer *Engel-Vorsten*. Een *Melancholijck Leeser* sal misschient 't swaere bloed wat verschieten, door yets daer van te leesen, 't welck wy hier sullen invoegen uyt *Raab*, die in de *Saraceensche Historie* op de volgende wijs hier van spreeckt.

Wonderlijcke en belagchlijcke

Aen *Gabriel* is een Teecken, 't welck bewijsd, dat hy is de voortreflijckste onder d'Engelen. Hy is een gelovige Geest, en heeft *ses Vleugelen*. Aen elcke Vleugel sitten *honderd andere*. Boven dese heeft hy noch twee bysondere Vlercken, welcke hy noyt uyt breyd, dan tegens de tijd dat de Maen nieuw werd. Al deese *Vleugelen* bestaen uyt allerley *Eedele Gesteenten*. Sijn *ooghbrauwen* sijn Saffraen-geel. Geven een light van sigh als de Blixem. Sijne *twee tanden* (meer heeft hy'er niet) sijn soo wit als Elpenbeen. Sijn *ligchaem* is swart. Sijn *hayr* sneeuw-wit. De voetstappen sijner voeten sijn in 't light geplant. De *maet sijns lijfs* vervuld de geheele plaets tusschen Hemel en Aerde tot aen de wooningh der Engelen over welcke hy Koningh is. Dit getal der Engelen is niemand dan alleen God bekend. Aghterwaerts is een Huys, van ontelbaer-veel Engelen bewoond. Niemand weet haer getal, als alleen de hooghste God. 't Gebied over deese heeft de groote Engel *Seraphiel* met *tseventigh aengesighten*. Yeder aengesight heeft *twee monden*. Yeder mond *tseventigh tongen*; en yeder tongh *tseventigh spraecken*, met welcke de hooghste God werd gepreesen. Boven deese sijn noch andere Engelen, grooter als de voorige. Tusschen welcke, en de

Fabulen *der* Mahometanen *van haer Engel-Vorsten.*

Grootte en gestalte van Gabriel.

Seraphiel; *en de seer seldsaeme gestalte hem toegeschreven.*

de geene die onder haer zijn, een *Afschutsel* is, op datse *niet moghten verbrand* werden van d'Engelen die boven en onder haer woonen. Haer ontviel eens een kool uyt de mond; waer uyt de hooghste God heeft geschapen d'Engelen die in de lught omvliegen. Over deese is gesteld een grooten Engel, in eens Menschen gestalte. Boven hem sijn andere Engelen, grooter als de gemelde; God alleen weet haer getal. Maer in den *sevenden Hemel* is een *onmeetlijck groote Zee*, waer in sigh *Engelen* onthouden, welcke in haere hand hebben *Swaerden* van kostlijcke *Eedele Gesteenten.* De *lenghte* van yeder Swaerd streckt sigh soo wijd uyt, als yemand in *honderd Jaeren tijds* sou konnen gaen. Over deese *Zee* heeft God d'Engel *Michael* gesteld. Hoe 't eygentlijck gelegen is met de Natuer deeses Engels; wat voor een gestalte sijn Hoofd heeft, en hoe groot 't getal sijner Vleugelen is, die geen Mensch oyt heeft geteld, weet alleen d'alderhooghste God. Als deesen *Engel sijnen mond op doet*, werden van de kraght sijns *vyerigen adems* de *bewooners* van Hemel en Aerde *verbrand*, of *gesenghd.* Hierom staet hy over de gedaghte *Zee.* In den *Hemel der Weereld* woond *Azael*, de *Koningh des Doods.* God heeft hem gemaeckt, om te sijn de bystander van alle stervende. Sijne *voeten* staen op de seven onderste eynden der Aerde. Sijn *Hoofd* koomd in den oppersten Hemel, nevens een afgeschootene plaets. Sijn *aengesight* heeft *driehonderd en tsestigh oogen*; en in yeder oogh sijn noch drie oogen. Oock heeft hy *even soo veel handen*, met drie andere handen aen elcke hand. Desgelijcks *driehonderd en tsestigh tongen*, en op elcke tongh drie andere. Voorts *driehonderd en tsestigh voeten*, en elcke voet al weer drie andere. Vier *Vleugelen* heeft hy.

Andere wonderlijke verdighselen.

Michael, *en sijne gedaente.*

Azael, *Koningh des Doods.*

Meeniggte sijner oogen, handen, tongen, voeten.

D'eene

D'eene streckt sigh uyt tegens 't Oosten; d'andere tegens 't Westen; de derde tegens 't afgeschootene opperste Hemel-geweft; de vierde tegens d'Aerde. 't Getal der onder hem staende Engelen is alleen God bekend.

Eenige verstandige onder de Mahometanen

Dit is de *grond*, waer op gebouwd is de *Mahometaensche Philosophie* van d'*Engel-weereld*. De meeste *Mahometanen* geloven deese *Fabulen* van d'Engelen een gewisse waerheyd te zijn, nae 't Letterlijck verstand. Doch eenige der verstandighste onder haer, sigh schamende over sulcke ongeschickte verdightselen, wenden voor, datmen dit alles *Sinnebeeldlijck* moet opvatten. *Amed*, de Soon *Aali*, die een Boeck heeft geschreven van de *Natuer der Engelen*, seght, dat door de *tseventigh aengesigten* des Engels *Seraphiels* werden beduyd tseventigh *Natien*, over welcke dien Engel is gesteld. Door de *tweemael tseventigh Monden* de tseventigh Zeegen-spreucken (verdubbeld uytgesproocken). Door de *tseventigh Tongen* en *Spraecken* even soo veel Lof-sangen, waer meê d'Engelen God onophoudlijck prijsen. Door de *Vleugelen* der andere Engelen, haere tegenwoordigheyd op alle plaetsen. Door d'*onmeetlijcke Zee* de maghtigh-ruyme wooningh der Hemelsche Geesten. Door de *Swaerden*, soo langh als een honderd-jaerige Reys, de honderd-jaerige regeeringh der Engelen, nae welcke tijd *andere Engelen* in 't bestier volgen, voorsien met een *andere maght*.

Maecken van deese Fabel *een Sinnebeeld.*

Vermits 't *Sijn der Geesten* beswaerlijck enckelijck *uyt de Natuer* kan bemerckt werden, soo hebben de *Heydenen* 't geense daer van weeten van de *Joden* vernoomen, en haer eygene Verdightselen daer by gelapt. De *Mahometanen* en *Arabiërs* hebben wat van de *Joden*, wat van de *Christenen*

Heydenen *hebben 't geense van de Geesten weeten, uyt* de Joden,

en haere verdightselen daer by gelapt.

stenen onder een vermenghd; haer' eygene versieringen daer toe gedaen, en soo een *misdraght*, een seldsaem *Monster* voortgebraght. De *Roomschgesinde* hebben de *Kabbalistische Joden* veel ontleend, en voorts *dese Pop* na heer goedvinden *opgepronckt*. Tot sulcke buytenspoorigheden vervaltmen, wanneermen sigh wil bemoeyen met saecken *die ons te hoogh zijn*; en *indringen in de verborgene dingen Gods*; niet te vreeden sijnde met 't geen hy ons daer van geopenbaerd heeft; te weten: 1. *Datse sijn*; van hem geschapen. 2. *Watse sijn*; Geesten. 3. *Waer toese sijn*; tot sijnen dienst. 4. Hoe *sommige sijn gevallen*, en tot *Duyvelen* geworden; d'andere sijn *staende gebleven*. 5. Hoe de *gevallene* oock d'*eerste Menschen hebben verleyd* tot sonde; en noch *geduerigh alle Menschen* soecken te beschadigen nae ziel en ligchaem. Is dit niet genoegh? Moetmen sigh noch beesigh houden om uyt te vinden 't geen daer van voor ons onuytvorschlijck, en waer aen ons niet gelegen is: Van de *drie* eerst-gestelde dingen hebben wy alreeds gehandeld. Van de *twee* andere sullen wy breeder spreecken, als wy noch eerst yet weynighs sullen voorgedragen hebben.

Wat wy uyt Gods woord van d'Engelen weeten.

God schiep in den beginne alleen twee Menschen, *Adam* en *Eva*, uyt welcke 't Menschlijck Geslaght sou gebouwd werden, door de kraght des zeegenenden woords: *Weest vrughtbaer, vermeenighvuldigh, en vervul d'aerde, Gen.* I. 28. Maer vermits by d'*Engelen* de *voortteelingh* geen plaets heeft, *Matth.* XXII. 30., soo blijckt, dat God *al d'Engelen te gelijck* heeft geschapen. In 't volgende *Hoofd-stuck* sullen wy aenteeckenen de verschillende gevoelens ontrent de beantwoordingh der Vraegh, *wat doch de misdaed der gevallene Engelen* geweest magh zijn. Hier koomd het

Al d'Engelen te gelijck van God geschapen, wijl in haer geen voortteeling plaets heeft.

te pas, om eene derselve, wel de dwaesste, voor te stellen. Eenige onder d'oude waeren soo verr' verdwaeld, datse meenden, d'*Engelen* waeren *Duyvelen* geworden uyt *lust tot Vrouwen*; daerse doch gevallen sijn eer'er noch eenige Vrouw was, gelijck wy t'sijner plaets sullen aenwijsen. Behulp tot verdeedigingh van haeren waen meendense te vinden in de woorden *Gen.* VI. 2. *De Soonen Gods saegen de Dochteren der Menschen, datse schoon waeren.* 't Is waer, dat d'*Engelen* in de H. Bladeren wel *Kinderen Gods* werden geheeten, waer van de reden hier boven is gegeven: Maer oock werden dus genoemd de geene, die tot 't Volck Gods behoorden. Dus seght *Moses Deut.* XIV. I. d'*Israeliten Kinderen Gods* te zijn. God selfs, als hy beloofd 't Volck *Israels* uyt de *Babylonische* Gevancknis weer in haer Land te sullen brengen, seght: *Ick sal seggen, brengh mijne Soonen van verr', en mijne Dochteren van 't eynde der aerde, Jes.* XLIII. 6. In do plaets *Gen.* VI. werden door *Soonen Gods* verstaen de *Menschen die tot de Kerck Gods* behoorden, de Naekoomelingen der gelovige Voorvaderen; gelijck dan oock *Moses* de geene, die tot de Gemeente des Heeren behoorden, dus aenspraeck: *Ghy Lieden sijt Kinderen* (Soonen) *des Heeren uws Gods, Deut.* XIV. I. Tegens deese werden gesteld d'*ongelovige Naekoomelingen Cains*, welcke buyten de Kerck waeren; genoemd *Dochteren der Menschen*, wegens hare vleeschlijckheyd en onheyligheyd. Deese *Soonen Gods* en *Dochteren der Menschen*; die *tot de Kerck*, en *niet tot de Kerck* behoorden, vermengden sigh onder malkander; en de Mannen uyt 't Zaed des gelovigen *Abels* naemen sigh Wijven uyt 't Geslaght des ongelovigen *Cains*, om datse schoon van gedaente waeren. 't Welck dan, nevens

Plompe dwalingh van eenige der oude,

Die door de Soonen Gods,

Welcke de Dochteren der Menschen sich tot Wijven naemen, Gen. VI.

nevens haer' andere sonden, de gramschap Gods over haer ontstack. Of: Dit deedense noch toe tot haer' andere boosheden, om de maet vol te maecken; waer op dan de straf rijp was geworden. Datmen hier geensfins magh verstaen d'*Engelen*, welcke geen ligchamen hebben, om vleeschlijck vermaeck deelaghtigh te zijn, blijckt uyt *Christi* woorden *Matth.* XXII. 30. Daer-en-boven, in 't *derde vers* van 't gedaghte VI. *Cap. Gen.* werden dese *Soonen Gods* ook genoemd *Menschen*, en haer gegeven den tijd van honderd en twintigh Jaeren, om dan (nevens 't gantsche Menschlijck Geslaght, behalven *Noach* met de sijne) door de Sondvloed te vergaen. 't Is dan een grove misslagh, door deese *Soonen Gods* te willen verstaen d'*Engelen*; en een noch botter onweetenheyd, te stellen, dat deese *onkuysheyd*, of *lust tot Vrouwen*, sou geweest sijn de sonde, die d'*Engelen* tot *Duyvelen* maeckte. Want dit *uytsien der Soonen Gods nae de Dochteren der Menschen* geschiedde *doe de Menschen den Aerdbodem begonden te vermeenighvuldigen*, *vers.* I., en alsoo langh voor den val der eerste Menschen; die immers door de Duyvel waeren verleyd geworden om te vallen.

Verstaen d'Engelen;

En dat dit sou geweest sijn de sonde, door welckese tot Duyvelen wierden.

Aenmerckingh.

Wy souden te verr' moeten uytloopen, indien wy hier oock onse gedaghten wilden laeten gaen over verscheydene buytenspoorigheden der *Roomschgesinde* ontrent d'*Engelen*. Over haere leeringh, dat yeder Mensch *eenen bysonderen bewaer-Engel* is toegevoeghd. Over de gestelde bedrijven van de gewaende *Engel Raphael* in 't *Apocryphe* Boeck *Tobie*. Over veel andere, 't sy *dwase*, 't sy *onseeckere*, 't sy *versierde* dingen, van d'Engelen bedaght en voorgegeven. Willen derhalven ons hier ontrent niet verder inlaeten.

III. HOOFD-STUCK.

Vreemde Stellingen eeniger Philosophen, *dat 't geheele* Weesen *en de* Natuer *der Geesten enckelijck bestaet* in gedaghte. *Datse* geen Werckingh *nae buyten hebben.* Nergens zijn. *Om deese Grondslagh der nieuwe* Philosophie *van de Geesten staende te houden, wilmen, niet sijn Vernuf 't woord Gods, maer 't woord Gods sijn vernuf onderwerpen. En al* de Plaetsen der H. Schrift, *daer tegen spreeckende,* verkraghten *tot sulck een sin, die niet moght strijden tegens haere* Philosophie. *God heeft geen* boose Geesten *geschapen. Hoe dan* boos *geworden. Getoond uyt de plaetsen* 1. Petr. 11. 4 en Jud. ✠. 6. *Aendringingh tegens de geene, die de* Duyvel *alleen stellen de* boose wil *in den Mensch.* Beweeringh, *dat in deese plaetsen* van Engelen *werd gesproocken, en aenmerckingen op de* verdraeyingh, *dat hier de* twaelf Bespieders des Lands Canaan *verstaen werden; wat breed verhandeld. Voorgestelde* Vraegen *hier ontrent. Beweeringh der* goede orde *van* Petrus *en* Judas *gehouden in de voorstellingh der* drie Voorbeelden *des Godlijcken toorns. Swaerlijck gestrafte* Duyvel-loogchenaers; *vertoond in eenige verschricklijcke Voorbeelden, met sonderlinge omstandigheden. Verscheydene Gevoelens eeniger Oudvaderen, en anderer Schrijvers, oock der* Mahometanen, *aengaende de* Sonde der gevallene Engelen. *De gemeenste meeningh: En al weer verschillentheden daer ontrent. Aenmerckingh op de woorden* Pauli 1. Tim: 111. 6. *Veylighst is 't, in deese dingen niet wijs te willen sijn boven 't geen geschrevens is.* De tijd, wanneer *d'Engelen gevallen zijn, desgelijcks onbekend. Sijn echter niet langh staende gebleven. Bepalingh van sommige. Dwase vermeetenheyd der* Roomschgesinde. *Andere stoute, ongerijmde Voorgevingen. Of uyt de*

gevallene Engelen eenige bekeerd, *uyt de staende geblevene eenige* gevallen *zijn. Of de* Duyvelen buyten de Hel oock gepijnighd *werden? Verdightsel van* sevenderley Duyvelen, *en* Duyvel-plaetsen, *met derselver* onderscheydene werckingen. *Negen* Duyvel-ordeningen *der School-leerraers; en over yeder een* genoemd Vorst. Getal der Duyvelen, *en dwaesheyd des* Pausdoms *hier ontrent.* Naemen *des Duyvels in de H. Schrift;* eygentlijcke, oneygentlijcke, *doch* geen eygene. *Aenmerckingh op* Beelzebul, Belial, Abbadon, &c. *Onder de Duyvelen is d'eene meer als d'andere. Hebben* een Rijck. *Veelerley andere dingen, raeckende deese Stof.*

Voortgang tot de boose Geesten.

TOt noch toe hebben wy gehandeld van d'*Engelen*, soo alsse van God waeren *geschapen.* Wy koomen nu tot den *val* van eenige derselve, en hoe de *goede* tot *boose Geesten* sijn geworden.

Vreemde Stellingen eeniger Philosophen,

Aengaende de Geesten, Engelen, Duyvelen,

Eer wy hier toe treeden, moeten wy voor af dit seggen, dat voor eenige Jaeren sommige *Philosophen* wat *nieuws* hebben bedaght; te weeten, dat 't *geheele Weesen en de Natuer der Engelen, der Geesten, enckelijck bestaet in gedaghte;* en *al haere werckingh niet anders is als dencken.* Of, *dat de Geesten* (Engelen, Duyvelen, Zielen, God selfs niet uytgesllooten) *niet anders sijn als gedaghte.* Dat deselve *geen werckingh nae buyten hebben,* of yets konnen wercken op andere ligchamen of Geesten. Dit tweede moest noodwendigh volgen uyt en op 't eerste; vermits yets, 't welck doch niet anders is als *gedaghte,* geen *werckingh* nae buyten, of op wat anders kan hebben. Wederom, dat *de Geesten* (Engelen, Duyvelen) *in haer Weesen aengemerckt, geene plaets hebben;* en derhalven *sigh niet beweegen van d'eene plaets nae d'andere.* Jae, *datse nergens sijn.*

Dit

Dit is de *grondslagh* haerer geheele *Philosophie* van de *Geesten*: En uyt deese Stellingen moesten soo veel andere ongerijmdheden volgen.

Deese *nieuwe Philosophische* vond wierd oock aengenoomen van eenige *Theologanten*. Alsmen nu sagh, dat soo veele plaetsen der *Heylige Schrift*, uytdruckelijck spreeckende van de *werckingen*, *beweegingen*, *plaets-veranderingen* der Engelen, soo goede als quade, haer tegengesteld wierden, moestmen weer wat anders bedencken, om immers niet af te staen van 't geen men eens gesteld had. In plaets van sijn *Vernuf 't Woord Gods t'onderwerpen*, onderwerptmen 't *Woord Gods sijn Vernuf*. Men maeckt de *Menschlijcke Philosophie meester van de Godlijcke Schrift*: De verdorvene Menschlijcke *Reden d'uytleghster van deselve*. Men beweerd, dat 't Woord Gods niet voor heeft, de Mensch in natuerlijcke saecken yets te leeren, maer deselve aen de *Reden* laet. Dat als de H. Geest in de H. Bladeren yets seght, onse Reden moet oordelen, hoe verr' sulcks aen te neemen is, hoe verr' niet. Dat de H. Schrift meenighmael spreeckt, *niet nae waerheyd* der saeck, maer nae datse schijnd te sijn, en nae de *dwalende meeningh des Volcks*. Jae, dat'er Schriftuer-plaetsen zijn, in welcke *complexa falsa*, geheele redenen die valsch zijn, nae de meeningh des sleghten Volcks werden gesteld. Ick schaeme my, noch andere haerer stellingen hier ontrent uyt te schrijven. Deese *Set-regels* aengenoomen sijnde, wat *Ketteryen* soumen dan niet beweeren, wat *waerheden* niet om verre stooten, wat gronden tot *Atheistery* niet leggen konnen. Maer wy willen hier niet buyten ons ooghmerck gaen.

Om deese grondslagh der nieuwe Philosophie *van de Geesten staende te houden,*

Wilmen 't Woord Gods sijn vernuf onderwerpen;

Sonder *een eenige plaets*, sonder 't minste schijn-

En al de

plaetsen der H. Schrift verkragten tot sulck een sin, die niet moght strijden tegens haere Philosophische *Grondslagh.*

bewijs uyt de *H. Schrift*, hadmen gesteld, dat d'*Engelen*, soo goede als quade, niet anders sijn als *gedaghte*; dat haere *werckingh* niet anders is als *dencken.* Om dit staende te houden, tegens soo *veel honderd plaetsen der H. Schrift* aen; om in 't bysonder de *Duyvel* alle *werckingh nae buyten*, op 't Gemoed of Ligchaem der Menschen, te beneemen, om hem *uyt de Weereld te bannen*, gaetmen al deselve buygen, draeyen, verkraghten, om haer *een sin* aen te dighten, die tegens haer' *Philosophische Grondslagh* niet moght strijden. En om deese staende te houden moet alles wijcken. Men verkleynd de *Mirakelen Christi*; men past niet op de *Catechismus* en *Confessie* der *Gereformeerde* Kercken; men verwerpt d'*ervaerenheyd* van alle tijden; men bespot soo veele duysenden *getuygen*, alleen om haere *nieuwe Harssen-vond*, haere *groote Diana*, de *Pop haers vernufts*, staende te houden.

Weerkeeringh tot ons ooghmerck.

Dit dus voor af geseght hebbende tot beright der eenvoudige, koomen wy tot de saeck die ons te verhandelen staet; te weeten, dat'er niet alleen *weesentlijcke*, maer oock *nae buyten werckende Duyvelen* zijn: Waer ontrent wy eerst moeten aenmercken, hoese tot *Duyvelen sijn geworden.*

God heeft geen boose Geesten geschapen.

God heeft *geen boose Geesten geschapen.* Alles wat hy gemaeckt heeft was goed; derhalven oock d'Engelen. Alle waerense *goede Geesten.* Hoe sijnse dan tot *Duyvelen* geworden? Door de Sonde. Sy hebben gesondighd; sijn t'eenemael verdorven in haere gantsche natuer; vyanden Gods en aller sijner Schepselen: Derhalven oock gestraft; swaerlijck gestraft. Van deese Val en Straf spreecken de H. Apostelen *Petrus* en *Judas.*

Eerſt *Petrus* 2. *Petr.* 11. 4. *Want indien God d'Engelen, die geſondighd hebben, niet geſpaerd heeft, maer die in de Hel geworpen hebbende, overgegeven heeft den Keetenen der duyſternis, om tot het oordeel bewaerd te werden.* Hier uyt blijckt, tegens de *grove Duyvel-loogchenaers*, dat'er weeſentlijcke Engelen zijn, wijl een deel der haere geſondighd hebben; geſtraft ſijn geworden: Door haer *ſondigen* van *goede* Geeſten ſijn geworden *booſe*. Want dat niet is, kan niet ſondigen; niet geſtraft werden. Daer Sonde begaen werd, moet een perſoon ſijn dieſe begaet. Alle werckingh koomd van een onderwerp. Men kan hier geensſins, met *David Joris*, verſtaen door *Engelen en Duyvelen*, de *goede of booſe wil in den Menſch*. D'Apoſtel ſteld hier voor, tot waerſchouwingh aller Menſchen, de Godlijcke ſtraf over geſondighd hebbende Selfſtandigheden, over Engelen, niet over 't geen *in* die Selfſtandigheden was, als voor ſoo veel 't ſelve haer had verdorven, en aen 't Oordeel Gods ſchuldig gemaekt. De booſe genegenheden in den Menſch ſijn alleen niet in de Hel geworpen. Doch hier nae ſullen wy breeder van dit ſtuck moeten handelen. Oock hebben wy in 't voorige *Hoofd-ſtuck* door meenighte van Schriftuer-plaetſen beweeſen, dat'er *Weeſentlijcke* Engelen zijn; gedienſtige Geeſten, welcke van God werden uytgeſonden; *daedlijcke Werckingen* verrighten, op 't bevel Gods. Wijl nu de gevallene Engelen wel *verdorven* zijn, maer echter haere *Natuer en Weeſen* hebben behouden (want de Sonde *verderft* wel, maer *vernietighd* niet de Natuer en 't Weeſen; anders ſou oock 't geen geſondighd had ongeſtraft moeten blijven), ſoo is dan oock door 't voorige beweeſen, dat de gevallene Engelen (Duy-

Hoe en waer door dan

De goede tot booſe Geeſten ſijn geworden.

Getoond uyt de plaets 2. Petr. 11. 4.

velen) weesentlijcke en werckdadige Geesten zijn.

En Jud. ℣. 6.

D'*Apostel Judas*, van even dese gevallene Engelen handelende, seght, *vers.* 6. *Ende d'Engelen, die haer beginssel niet bewaerd hebben, maer haer eygene woonsteede verlaeten hebben, heeft hy tot 't Oordeel des grooten daghs met eeuwige banden onder de duysternis bewaerd.* Klaerlijck en duydlijck spreeckt hy van Weesentlijcke Geesten, die haer *beginssel* niet bewaerd hebben; niet gebleven sijn in den Staet, in welcke God haer geschapen had nae sijn Beeld; en haer, nevens d'andere in dien staet geblevene, gesteld in de *Hemelsche geluck saligheyd*, als haere *woonsteede*, haer' *eygene woonsteede*, van God haer toegevoeghd; maer diese, door te sondigen, hebben *verlaeten*, &c. Is voor haeren val den *Hemel de plaets* haerer wooningh geweest, sijnse nae haeren val in de *Hel* geworpen, hoe kanmen haer stellen enckele *quade wil en genegenheyd in den Mensch.* Hoe past daer op, sijn *eygene woonsteede verlaeten* te hebben; in de *Hel geworpen* te zijn?

Aengedrongen tegens de geene, die de Duyvel alleen stellen te sijn de boose wil in den Mensch.

Hoemen nu van dese Engelen Menschen wil maecken.

Maer hedensdaeghs koomd wat anders, wat nieuws voor; een uytleggingh over dese Schrifttuer-plaetsen, die d'*Engelen gantsch wegh neemd*, en *Menschen in de plaets* steld. *Daillon* is de *Vinder* en *Voorganger.* 't Geen hy geseght heeft, werd van andere *goed gekeurd*, en sy vinden *sigh daer door overtuyghd.* Laet ons hem hooren; en sien, of *wy ons oock overtuyghd* sullen vinden, hem toe te stemmen.

Woorden van Daillon, *goed gekeurd van andere,*

„ *De H. Geest, die geen andere als bequame Naemen geeft, die en noemd noyt* Engelen, *dan de* „*geene, die om eenige saecke uytgesonden zijn.* „ *Maer deese Geesten, diemen steld, dat den Satan* „ *van't begin des Weerelds af in sijne wederspannig-*

„*heyd gevolghd zijn, waeren noch van God niet uyt-* *en over-*
„*gesonden, toense vielen: en daer nae oock niet,* *tuygend*
„*alsoo hen Judas hier vertoond als* gebonden *en* ge- *geseght.*
„keetend, *tot den dagh des Oordeels toe. Die van*
„*'t begin ten eynde toe gevangen blijft, wanneer is*
„*die een Gesant?*

I. 't Woord *Engel*, beteekenende *Boode*, *Gesant*, is een Naem, aen de Hemelsche Geesten gegeven wegens 't haer opgeleyde Ampt. *Soo haest*, jae *eerse geschapen* waeren, had God haer *geschickt* tot sijne *Boden*, wanneer hy haer sou willen gebruycken. Voerden derhalven, soo haestse *in weesen* waeren, dien *naem* van haer *Ampt*, schoonse in haer Ampt noch niet daedlijcks verright moghten hebben. Gelijck een *Reghter* Reghter, *Bode* Bode werd genoemd, soo haestse tot sulck een *Ampt verkooren* zijn, of wel d'eene noch *geen Reght-saeck uytgeweesen*, d'andere noch *geen Brieven besteld* heeft. *Adam* noemde sijn Wijf *Heva*, de Moeder aller levende, niet om datse 't *alreeds was*, want sy had noch geen Kinderen, maer om datse 't *werden* sou. *Johannes de Doper* was al een *Engel*, Bode, genoemd, veele Jaeren *voor d'uytvoeringh sijns Ampts*, *Maleach.* III. I. II. Wat weet onse Schrijver, dat God d'*Engelen noch niet uytgesonden*, niet tot sijnen dienst gebruyckt had, eerse vielen? Niet yets had bevoolen te verrighten ontrent 't geen geschapen was? Waerschijnlijcker is 't *bejaënde* als 't *beneenende*. Sijn bewijs dan, gebouwd op een *ontkenningh* die t'*eenemael los* is, magh hier niet gelden. Maer *daer nae oock niet*, seght hy. Waerom? *Judas vertoond haer als gebonden en gekeetend tot den dagh des Oordeels toe.* Wy antwoorden: I. Jae *gebondem*, *gekeetend*; leggende onder den vloeck, *aen den band der Godlijcke*

Aenmerckingh op deselve.

En aenwijsingh van d'ydelheyd sijner redenen,

Waer in hy beweeren

wil, dat *voorsienigheyd* en *maght*: Maer welcke *keten* de
Jud. ℣. 6. Heere *soo kort inbind*, soo *langh los laet* als 't hem geliefd: Gelijck een *Hond*, die aen een *Band* of *Touw leght*, van sijnen Meester soo *kort* werd ingebonden, dat hy in sijn *Hock* moet blijven leggen; of oock *soo veel bots werd gegeven*, dat hy, als sijnen Heer wil, op yemand *kan aenvallen*. De *Maght* Gods is de *keten* die de *Duyvel bind*, bedwinghd, en hem niet toelaet, sijnen boosen wil te volvoeren, als voor soo veel hy hem daer toe vryheyd geeft, door hem de *keten langh* te laeten, tot uytvoeringh sijner oordelen. Deese *bewaeringh met eeuwige banden* beteeckend oock de *schuld* der gevallene Engelen; die haer *verbind ten verderve*, nae den inhoud der Godlijcke Regtvaerdigheyd. Dat God haer dickmael deese *banden ruym geeft*, sal hier nae getoond werden.

Van geen Engelen, noch gevallene Engelen werd gesproocken.

II. Die *van 't begin ten eynde toe gevangen blijft*, vraeghdmen, *wanneer is die een Gesant geweest*. Jae, een *soo gevangene*, als de *Duyvel*, aen de *keeten der Maght Gods*, altijd *in 't oogh*, altijd *onder 't opsight* Gods, dien hy noyt kan ontloopen, gebruyckt God ten *Beul* of ten *Boode*, soo en wanneer 't hem behaeghd, sonder vrees, dat hy hem sal ontglippen. Sijn de *Slaven in Turckyen*, *Algier*, en anderwegen, geen *gevangene aen ketenen*? Werdense evenwel van hare Heeren niet *uytgesonden* tot dese of die *boodschap*? Waer sy, waer de Duyvelen zijn, sy sijn gekeetend. Maer verder:

Vervolgh sijner woorden, waer door hy soeckt te toonen,

„ *Soo ghy deese reden des Apostels sonder voor opgenoomen oordeel leest, ghy sult sien, dat hy volgens de gemeene uytlegginge geen goede redeneeringe gebruyckt. Sijn ooghmerck is, de Gelovige te verplighten, om volstandigh te stryden voor 't Geloof, ende niet te doen gelijck de geene*, die Gods genaede veranderen in ontughtigheyd, en God

„ den

„den eenigen Heerſcher ende onſen Heere Jeſus „Chriſtus verloogchenen: *ende ſulcks door vreeſe „van Gods oordeel, waer af hy eenige Exempelen „verhaeld. Het eerſte van dien is dat van de Iſraeli-„ten, die nae de verloſſinge uyt Egypten ongelovigh „geweeſt, en daer over* verdorven *ſijn. Sulcks was „uyt de Hiſtorie hunder wederſpannigheyd Num.* 13. *„en* 24. *Deut.* 1. *en Pſal.* 95. *genoegh bekend, ge-„ſchied ſijnde op de wederkomſt der geenen, die uyt-„geſonden waeren om 't Land Kanaan te verſpieden. „Tot een derde Exempel brenghd hy by de bekende „geſchiedeniſſe van Sodoma en Gomorra Gen.* 19. *„Tuſſchen beyden neemdmen voor een tweede de ſtraffe „der Engelen, die met den Satan in 't begin des Wee-„relds tegen God ſijn opgeſtaen, en met eeuwige ban-„den onder de duyſternis bewaerd werden: daer men „in voorgaende Boecken van de H. Schriften niets af „leeſt. Over ſulcks kond eene geſchiedenis, tot op „dien tijd onbekend, geen kraght hebben op 't Ge-„moed der Leeſers, ende wierd ſeer t'onpas by de „twee andere gevoeghd.*

Dat d'Apoſtel, *indienmen 't ſoo verſtaen wil, geen goede redeneeringh gebruyckt.*

Aenmerckingh.

Wie heeft hem bekend gemaeckt, dat de Geſchiedeniſſen van den *val der Engelen* de *Gemeenten,* aen welcke *Judas* ſchreef, *onbekend* is geweeſt. 't Geen deſelve *Apoſtel*, drie Verſſen hier na, aen deſelve Gemeenten ſchrijft, tot overtuygingh der geene die de Heerlijckheden laſteren, was dat bekender? Maer wat redenen van weetenſchap geeft hy, aengaende deſe onbekendheyd?

Of Judas *tuſſchen twee in de H. Schrift*

„*Men behoefd ſigh hier op geen overleveringh te „beroepen, noch op eenigh Boeck dat doe noch voor-„handen, doch daer nae verlooren was. Want be-„halven dat dit beyde ſeer onſeecker is, ſoo heeft het „geenen ſchijn, dat Judas tuſſchen twee Exem-„pels, uyt de H. Schrift ſoo wel bekend, een „ander heeft willen ſtellen, waer af de God-*

„*spraeck den Joden toevertrouwd gantsch niet en*
„*meld.*

Soo wel bekende Voorbeelden

Wy antwoorden: I. Die sonder vooroordeel de woorden van den *Apostel Judas* leesen, sullen gewisselijck deesen Schrijver niet toevallen; maer wel de geene, die alles willen schicken nae 't geen haer in 't Hoofd gekomen en by haer vastgesteld is; ten dien eynde alles aengrijpende, daerse eenige hulp by meenen te konnen vinden.

Een onbekend heeft gevoeghd

II. Daer sijn *veele Boecken*, oock van *Aensien*, onder de *Joden* geweest, welcke God niet geliefd heeft dat altijd in weesen souden blijven, en derhalven niet behoorden *tot die woorden Gods*, die hy eeuwigh bewaerd wou hebben, en *de Joden toebetrouwd* waeren. Waer is nu de *Historie van Iddo*, 2. *Par.* XIII. 22. Het *Boeck der Geschiedenissen van Salomon*, 1. *Kon.* XII. 41. Van *Nathan de Propheet*, *en van Ahia de Siender*, 2. *Par.* IX. 29. Van *de Propheet Semaja*, 2. *Par.* XII. 15. 't *Boeck des Opreghten*, *Jos.* X. 13. Indien nu al eenige van dese de *Boecken der Koningen* moghten zijn, immers sijnse 't niet alle.

En aengeweesen, dat den Val der Engelen

III. Hy segge my, hoe *Paulus* heeft geweeten, dat *Jannes en Jambres Moses weerstonden*, 2. *Tim.* III. 8.; welckers Naemen in de Boecken des *ouden Testaments* niet gemeld sijn. IV. Maer schoon al niets daer van in eenige Boecken had gestaen, de Heere *Jesus* had geleerd; sijne *Apostelen* en andere *Discipulen* hadden van hem gehoord, *Joh.* VIII. 44.: *Dat de Duyvel was een Menschen-moorder van den beginne, en in de waerheyd* (dat is, in d'opreghtigheyd, in welcke hy geschapen was) *niet staende gebleven.* Sie daer 't *selve dat Judas seght*, dat de gevallene Engelen *haer beginssel niet bewaerd* hebben. Ontwijffelbaer heeft de Heyland haer dit noch breeder verklaerd. Sy hebben oock dit

De Gemeenten uyt de Heydenen

by

by gelegenheyd over al gepredickt, en alsoo is dit de Gemeenten uyt de *Heydenen* een wel bekende saeck geweest. Gelijckse oock de *Joden* niet onbekend was; want wijlse wisten dat'er Duyvelen waeren (gelijck in 't nieuwe *Testament* soo dickmael blijckt), en desgelijcks, dat alles van God goed geschapen was, soo moestense oock weeten, hoese quaed geworden waeren. De H. Geest heeft geliefd tusschen *twee Voorbeelden*, uyt de Boecken des *Ouden Testaments*, welcke hy heeft willen bewaerd hebben, oock *dit* voor te stellen, 't sy uyt andere Boecken, 't sy uyt eenige oude overleveringen, welcke te niet souden gaen, op dat deese *Historie* by de Kerck in geheugenis bleef: En staet van ons aen te neemen met deselve seeckerheyd, als d'andere in 't *Oude Testament* beschrevene, wijlse van even deselve onfeylbaere Geest zijn. Dat oock d'*Apostel* een goede redeneeringh gebruyckt, sullen wy op 't eynd der verhandelingh over deesen *Text* doen sien. Hy gaet al voort:

en Joden *niet onbekend is geweest.*

„*Ick vrage? wat d'Oversetters bewoogen heeft,*
„*om 't Griecksche woord* archee beginsel *te vertalen, soo 't niet en is, om daer den val der Geesten*
„*door te vinden, daermen elders niet af leest. De*
„*gemeene Latijnsche Oversettinge gebruyckt hier 't*
„*woord* meesterschap; *'t geene op Geesten, die on-*
„*der een Hoofd staen niet wel past.*

Ydele knibbeling en vermeetenheyd

I. Wy vraegen, *wat dese Schrijver bewoogen* heeft, onse *Oversetters te berispen*, soo 't niet was, *om de Duyvelen wegh te neemen*; om *Menschen in de plaets te schuyven*; en dat hier toe 't woord *beginssel* hem in sijne kraem niet diende? II. Wat leght ons aen de *gemeene Latijnsche Oversettingh*; by de *Papisten* in gebruyck; vol grove feylen; dickmael den sin vervalschende, en valschlijck

Over de vertalingh van 't Grieckſche *woord* archee,

Hiero-

Hieronymus toegeschreven? En dan oock, wat veroorloft hem, 't woord *principatus*; 't welck deese *gemeene Latijnsche Oversettingh* steld, eygentlijck beteeckenende *eersheyd*, *voornaemheyd*, oock *Heerschappy*, te vertalen door *meesterschap*? In welcken *Dictionaris* vind hy dit. III. 't Woord *Archee* (voor 't welck hy hier nae *waerdigheyd* steld) beteeckend, gelijck selfs de School-jongens weeten, *Beginssel*, *Oorsprongh*; en *Heerschappy*, *Overheyd*. In de laetste beteeckeningh leesen wy 1. Cor. xv. 24.: *Wanneer hy sal te niet gedaen hebben alle Heerschappy*: En Tit 1. 3. *Vermaend haer, dat sy d' Overheden en Maghten onderdanigh zijn.* Maer in d'eerste beduydingh Joh. 1. 1. *In den beginne was het woord.* Joh. VIII. 44. *Die was een Menschen-moorder van den beginne.* Heb. III. 14. *Soo wy anders 't beginssel deeses vasten gronds behouden*, en op meenighten van andere plaetsen. Wijl nu dit woord deese beyde beteeckeningen heeft, wat reght heeft hy, 't eene, jae noch een ander, woord te verkiesen, en andere dat reght te beneemen; anders, als om dat het hem soo te pas koomd? Selfs oock *Erasmus* in sijn' *Annotatien op 't Nieuwe Testament* vertaeld 't Grieckseh *Tén heautón archén*, door *suam originem*, dat is, *hun oorsprongh*. 't Woord *meesterschap* (soo 't 'er al stond) in de gemeene *Latijnsche* Oversettingh gaet ons niet aen. Evenwel is des *Schrijvers aenmerckingh* hier op van een *sleght gewight*. Want oock *Meesters*, *Heeren*, konnen onder een *Oppermeester*, *Opperheer*, en dese weer onder een *Opperste* staen. Maer laet ons nu een nieuwe uytleggingh op de plaets des *Apostels* hooren.

In 't Nederduytsch *gesteld* Beginssel.

„ *Dan soo ghy op 't vervolgh van des Apostels*
„ *rede let, en op de spreeck-wijsen die hy gebruyckt,*

Door 't woord En-

„ *ghy*

„*ghy sult'er dese* Engelen, *dat is,* Gesanten *haest* „*in vinden; die 't Land van Canaan verspied heb-* „*ben, sijnde* Oversten der Stammen en Hoofden „der Kinderen van Israel, *Num.* XIII. 2. 3. *Dese* „*hebben hunne waerdigheyd, diese boven andere had-* „*den, niet bewaerd; uyt welcke oorsaeck sy die oock* „*teffens met het leven verlooren hebben. D'Apostel* „*leyd hen tweederley misdaed te last. D'eene, dat-* „*se hunne* waerdigheyd *niet wel bewaerd hebben,* „*door dien sy te light besweecken, en alsoo die har-* „*tigheyd niet en hadden, die den Hoofden des Volcks* „*betaemde. D'andere, datse* to idion oiketerion, „hunne eygene woonsteede, *'t Land dat hen God* „*in eygendom bescheyden hadden,* apolipontai, „verlaeten hebben: M*its datse daer van af-ston-* „*den, beschroomd sijnde om het in te nemen. Dit* „*past duydlijck op de geenen daer ick van spreecke,* „*gelijck sulcks oock uyt Petrus woorden lichtelijck* „*te bespeuren is. Die seyt 2. Petr. 2. 4.* dat God „d'Engelen (*ick set hier wederom* Boden *of* Ge- „santen) die gesondighd hadden, niet gespaerd „heeft. *Want de woorden,* die gesondighd had- „den, *beteeckenen seer wel de geenen van welcken* „*Paulus Heb. 3. 17. schrijft*: die gesondighd had- „den, welcker ligchamen gevallen sijn in de „woestijne, ende welcken God geswooren heeft, „datse in sijne ruste niet en souden ingaen. „*Dit sijn de selfde, die eenen opstand maeckten,* „*wanneerse op't stuck waeren om in't Land Canaan* „*te gaen, 't welck sy waeren weesen verspieden. 't Is* „*waer, dat dit op alle Gods Gesanten die ongehoor-* „*saem sijn wel eenighsins gepast kan worden, maer in* „*de gantsche Schrift is geen exempel soo merckwaer-* „*digh als dit is, en daer sigh God soo heftigh om* „*vertoornd heeft, en dat soo swaerlijck van hem* „*gestraft is.*

gelen by Judas *en* Petrus

Wilmen verstaen hebben de Bespieders des Lands Canaan.

Die

Aenmerckingen

Die soo met 't *woord Gods* willen speelen, wat voor *sotternyen* soudense met 't selve niet beweeren konnen? I. Hier door werd niet alleen de *werckdadigheyd*, maer oock gantschlijck 't *sijn der Duyvelen* wegh genoomen; 't sondigen en den val van een deel der Engelen wegh geschupt, en alsoo koomd *David Joris* ten vollen weer te voorschijn. Men heeft geseght, datmen *van de straf der Engelen, die in 't begin des Weerelds met den Satan tegens God opstonden, in de voorgaende Boecken* (des Ouden Testaments) *niets leest*, dat *dese Historie tot op de tijd van Judas onbekend is geweest.* Beyde de plaetsen des *Nieuwen Testaments*, die daer van spreecken, *Jud.* ℣. 6. 2. *Pet.* II. 4., pastmen op de *Bespieders* des Lands *Canaan.* Tot d'eenige noch overige plaets *Joh.* VIII. 44. salmen oock haest raed weeten, om de *Duyvel* uyt te monsteren. Dienvolgens, in Gods woord is niets, 't welck rept van 't sondigen der Engelen, en dat de gesondighd hebbende tot Duyvelen, en boose Geesten sijn geworden. Laet dat soo voortlopen, en men sie wat 't eynd sal zijn. II. Om de woorden des *Apostels* dus te *verwringen*, moestmen voor *beginssel* hier *waerdigheyd* stellen. III. 't Woord *Engelen* beteeckend *Boden*, of *Gesanten.* Dien naem is haer gegeven, wegens haer *Ampt.* Die een diergelijck *Ampt onder de Menschen* hebben, is dien naem oock gemeen. Maer om dat *Geesten* en *Menschen Boden* werden geheeten, maghmen door *Bode* niet altijd *Geest*, niet altijd *Mensch* verstaen. In de H. Schrift werd het dickmaelder van de Geesten, weyniger van de Menschen geseght. IV. De *Bespieders*, welcke men hier wil indringen, werden in de Historie *Num.* XIII. XIV. *Deut.* I. nergens *Engelen*, alleen *Mannen* om 't Land te verspieden, genoemd.

Over deese verdraeyingh

V. Uyt

V. Uyt de gantsche omstandigheyd van den *Text* blijckt, dat de *Verspieders hier niet konnen verstaen* werden. Want 't Land *Canaan* was noch niet haere *eygene woonsteede*. Sy hadden *toeseggingh* daer van; maer *bewoonden* 't noch niet. Konden 't derhalven oock niet *verlaeten* hebben. Hy, die een *Huys besproocken* is, heeft het *Reght* daer toe, schoon hy 't noch niet besit. Als hy daer van *afstaet*, of 't selve *niet derf aenvaerden*, soo *verlaet hy sijn eygene woonsteede niet*, want hy heeft het noch *noyt bewoond*; maer *verlaet* alleen sijn *Regt tot het Huys*, 't welk sijne *woonsteede had* mogen zijn, maer noch niet is. Hy kan wel *Heer van 't Huys* genoemd werden, wegens 't *Reght* dat hy'er toe heeft; maer men kan niet seggen, dat het *sijn eygene woonsteede* is, soo langh hy 't niet bewoond, sonder byvoegingh van 't woord *bescheydene*, of *beloofde*; te weeten, sijn *bescheydene* of *beloofde woonsteede*. Want 't kon gebeuren (gelijck hier gebeurd is) dat hy de *voorwaerde*, waer op 't *beloofd* was, niet voldeed, en den *belover* soodanigh vertoornde, dat hy hem aen de dood overleverde, eer hy daer in quam. En soo was 't wel een hem *beloofde*, maer noch *geen eygene* daedlijcke *woonsteede* geweest. Die van een hem *beloofd Huys af-staet*, verlaet wel sijnen *Titel* van Heer des Huys, door toeseggingh; maer niet sijn *eygene woonsteede*. De gesondighd hebbende *Engelen* daer tegens hadden een *eygene woonsteede*; den Hemel; en deese hebbense door haer val *verlaeten*. Korts te vooren moghten by onsen Schrijver d'*Engelen dien Naem* (haer toegevoeghd wegens haer Ampt) *niet voeren*, om datse van God noch *niet uytgesonden* waeren. Hier moeten de *Bespieders* een *eygene woonsteede* hebben, en *die hebben verlaeten*, eerse *daer in waeren gekoomen*, en

Der H. Schrift:

En d'ydelheyd

Deeser schendlijcke spitsvindigheyd

en waer van de volvoeringh der *belofte kon ingetrocken* werden; gelijck haer oock ten deel gevallen is. VI. De woorden *Pauli Heb.* III. 17. verwringhd hy opentlijck van haer ooghmerck; die treckende op de *twaelf Verspieders*, daerse klaerlijck spreecken van de *gantsche Gemeente*, over welcke God *veertigh Jaeren* was vertoornd; en swoer, *datse in sijne rust niet souden ingaen.* Maer de *twaelf Mannen stierven stracks daer nae* door een *plaege voor 't aengesight des Heeren, Num.* XIV. 37. Verscheydene andere aenmerckingen op deeses Schrijvers woorden gaen wy voorby, om langheyd te vermijden. Maer souden deese *Verspieders*, uyt vrees en ongeloof de maght der vyanden vergrootende (die oock waerlijck groot was), om dese haere sonde soo *vreeslijck sijn gestraft* geworden boven d'andere; immers met soo een *verschricklijcke uytdruckingh* haerer straf boven die der andere? Want van de weerspannige, ongelovige, op 't swaerste murmureerende geheele meenighte der *Israeliten* staet alleen in 't voorige *vers* by *Judas*: *Dat de Heere haer verdorven heeft.* Maer van de geene, diemen ons voor *Verspieders* in de hand wil steecken, dat God haer *bewaerd tot het Oordeel des grooten daghs met eeuwige banden onder de duysternis*: Haer, soo *Petrus* seght, in de *Hel geworpen, en den keetenen der duysternis overgegeven heeft.* Immers, 't Godlijck dreygement gingh niet verder tegens haer, als datse *vallen souden in de Woestijn*; en d'uytvoeringh van dit dreygement werd met geen andere als deese woorden voorgesteld: *Sy stierven door een Plage voor 't aengesight des Heeren*; of neemdmen 't voor een bedreygingh: *Sy sullen sterven door een plage, Num.* XIV. 37. Maer oock hier weetmen raed toe, alsmen *practiseeren* wil 't geen

Kortlijck aengeweesen.

Bedenckingh (boven d'andere redenen) tegens deselve.

de *Papisten* Godslasterlijck seggen, te weeten, dat de *H. Schrift een wassche neus is, diemen buygen kan waer heenen men wil.* *Daillon* had deese tegenwerpingh niet gesien. Andere beantwoordense voor hem.

„*Hier wil ick niet ontkennen, dat ick door dese* „*redenen overtuyghd stae soo veel het eerste deel be*„*treft, te weeten, van d'*Engelen, *datse* hun be„ginsel niet bewaerden, *maer* hunne eygene „woonsteede verlieten. *Maer het hapert my noch* „*aen soo swaeren straffe alsse daer voor leden*: *ge*„*merckt dat de bewuste verspieders in de Woestijne* „*sleghts gestorven zijn, sonder in't beloofde Land te* „*komen, volgens de Godlike bedreyginge*: Uwe „dode ligchamen sullen in deese Woestijne val„len, *Num.* 14. 29. *Maer dat en is niet het geene* „*hier geseit wort*, datse God in de Helle gewor„pen, en aen de ketenen der duysternis overgege„ven heeft, om tot het oordeel bewaerd te wor„den, 2. *Pet.* 2. 4. *of gelijck Judas spreeckt*, dat „hyse tot het oordeel des grooten daghs met eeu„wige banden onder de duysternisse bewaerd. „*Doch de swarigheyd koomd op de woorden* Helle, „ketenen *en* duysternis aen. *Door alle drie werd* „*by de Hebreën de dood beteeckend. Soo dat de mee*„*ninge kan zijn, dat sy tot straffe hunder ongehoor*„*saemheyd en ondanckbaerheyd, op eene sonderlinge* „*wijse andere ten voorbeeld gestorven zijn*: *'t welck* „*met sulcken verbloemde rede kragtigst geseyd werd,* „*om 't gemoed te bewegen. Want het Hebreeuwsch* „*woord* Scheool *en 't Grieckfch* Haaidees, *die op* „*malkanderen slaen, werd soo wel* Graf *als* Helle „*vertaeld. Jae onse Oversetters hebben 't wel* Hel„le *verduytscht, daer een Kind sien kan dat het* „*graf beteeckend werd.*

Wat voor een vond men uytvind,

Om deselve wegh te neemen,

En de kragt daer van ydel te doen schijnen.

Wy weeten wel, dat 't woord *Hel* somtijds *Aenmerc.*

kingh op 't woord Hel *voor* Graf.

Graf, maer oock de *Hel selfs*, en *Helsche qualen* beduyd; dat oock onderscheyd werd gemaeckt tusschen *Dood* en *Hel*, deese op die volgende, *Apoc.* VI. 8.: Derhalven moetmen niet over al door *Hel graf* of *dood* verstaen. D'*omstandigheden* toonen, waer 't *dus* of *soo* moet genoomen werden: Doch hier sijn'er geene, die ons noodsaecken, *Hel* door *graf* uyt te leggen, maer wel het tegendeel. Wy hadden wel gewenscht, datmen in plaets van *werd soo wel Graf als Hel vertaeld*, had geseght, *beteeckend soo wel Graf als Hel*, om redenen, die de Leeser wel bevatten kan; alhoewel oock dit, alsmen met de *woorden speelen wil*, niet genoegh sou zijn, om 't *vermoeden*, datmen, gelijck de *Duyvel*, alsoo oock de *Hel*, wel eens moght ontkennen, wegh te neemen. Want een *Professorael Theologant* heeft alreelds geseght, *dat de plaets der Zielen nae de dood een dwalingh en vooroordeel* is. En *dat de Zielen der Menschen wanneerse buyten 't ligchaem zijn, noch in de Hemel noch in de Hel zijn, maer alleen in haer selven, ten sy in opsight van eenige haerer nae buyten gaende werckingen.*

Andere aenmerckingh.

Door ketenen al meê dood en graf verstaen.

„ *De* Ketenen *sijn dan meede wel te vinden, want* „ *die komen best in de Gevanckenis te pas. Doch Pe-* „ *trus selve geeft dien naem elders aen den Dood en 't* „ *Graf, wanneer hy seyd, dat Christus eertijds door* „ *den Geest gepredickt heeft*, den Geesten die in de „ Gevangenisse *zijn, sijnde de geenen die in Noachs* „ *tijd ongehoorsaem gestorven zijn*, 1. *Pet.* 3. 19. 20.

Aenmerckingh hier op.

In 't geheele *Nieuwe Testament* is niet eene plaets, daer *Ketenen* 't *Graf* beduyden; oock niet in 't *Oude*, soo veel my bekend is. Noch *Judas* noch *Petrus* spreecken in deese *Texten* van *Gevanckenis*. Waer toe dan dit woord hier in gelascht,

lascht; als om de *Ketenen te pas* te brengen? Op het bloot seggen van yemand behoeven wy niet te geloven, dat hier door 't woord *Gevancknis* by *Petrus* 't *Graf* of de *Dood* moet verstaen werden. Even soo gereed, en met meer waerschijnlijckheyd neemen wy 't voor de *Hel*. Ondertusschen staen wy geerne toe, dat *Judas* en *Petrus* in de plaetsen daer 't verschil over valt, de *Duyvelen* als in een *Gevancknis* stellen, schoonse dit woord niet gebruycken; dat is, *in de Hel*, die haer *als een Gevancknis* is, *Apoc.* xx. 7., *wanneer de duysend Jaeren sullen geëyndighd zijn, sal de Satanas uyt sijne gevancknis ontbonden werden.*

En op 1. Pet. III. 19. 20.

„ Eeuwige banden *is niet verder te verstaen, als* „ *datse noyt wederom los sullen raecken, soo langh als* „ *de Weereld staet, want die eeuwigheyd houd op* „ *met het* oordeel des grooten daghs, *daer toe sy* „ *bewaerd zijn.* Banden *derhalven soo* eeuwigh *als* „ *de* Heuvelen, *die nochtans een eynd sullen nemen.*

Eeuwige banden, hoe verstaen.

Maer *eeuwigheyd* druckt veelerwegen *oneyndlijckheyd* uyt; *eeuwigh* vyer, *eeuwige* liefde, *eeuwigh* leven, *eeuwige* heerlijckheyd, &c. De *Socinianen*, welcke de *Hel* een *Heydensch* en *Paepsch verdightsel* noemen, en voorgeven, dat de Godloose *niet eeuwigh gepijnighd*, maer ten jonghsten dage met de Duyvelen *sullen geworpen werden in een vyer*, 't welck *haer op eenmael gantsch sal verteeren en vernietigen*, soo datse niet meer sijn sullen, weeten oock met het woord *eeuwigh* nae haren sin te speelen. Alsmen haer voorsteld de woorden *eeuwigh vyer*, soo antwoordense: Jae *eeuwigh*, gelijck d'*eeuwige Heuvelen*, gelijck 't *eeuwigh vyer* dat *Sodom* verbrandde. *Eeuwigh*, niet ten aensien van de *geduersaemheyd*, maer van de *werckingh*, om dat het *voor eeuwigh vernietighd*. Nu sullen wy 't besluyt hooren.

Hoe de Socinianen met 't woord eeuwigh speelen.

Verdere aenmerckingen

,, *Nu kanmen lightlijck met een verstaen, hoe dese* ,, Engelen, *dat is, weerspannige Gesanten, op sulck* ,, *een wijse* tot het oordeel des grooten daghs be- ,, waerd *werden. Want dat en seyd niet noodsaeck-* ,, *lijck, datse eeuwigh verdoemd zijn, niet meer dan* ,, *de geenen die van een ydel woord reeckenschap sul-* ,, *len geven in den dagh des Oordeels, Matth.* 12. ,, 38. *Alle Menschen sullen dus geoordeeld wer-* ,, *den; maer alle Menschen sullen niet verdoemd wer-* ,, *den.*

Op't besluyt,

Maer staet van d'*ydele woord-spreeckers*, van *alle Menschen*, met *sulck een nadruck* als hier, datse *tot het oordeel des grooten daghs bewaerd werden* met *eeuwige banden onder de duysternis*, en *overgegeven sijn den ketenen der duysternis*? Nergens 't minste woord daer van.

Dat deese Engelen

,, *Soo verre dan als de bewuste Verspieders onbe-* ,, *rouwelijck gesondighd hebben, en in hunne sonden* ,, *gestorven sijn* (*des wy liever niet van hen vertrou-* ,, *wen*), *soo werdense* tot den dagh des oordeels ,, bewaerd, om gestraft te werden, 2. Pet. 2. 9. ,, *Anders konnen hunne zielen, door de straf in dit* ,, *leven gebeterd, behoudens al 't voorseyde in geru-* ,, *sten stand by God, en dit uytwendigh oordeel* tot ,, verderf des vleesch *geweest zijn*, om den Geest ,, te behouden in den dagh van Jesus, *gelijck Pau-* ,, *lus den grooten dagh des Oordeels noemd.*

De Bespieders souden zijn.

Sijnse *met berouw gestorven*, en *saligh*, souden dan beyde d'*Apostelen* met sulck *een geweldigen naedruck* van een *vreeslijcke straf* spreecken. Sijnse *onberouwlijck* gestorven, soo was echter *haere straf soo vervaerlijck niet*, alsse hier voorgesteld werd: want alleen staet'er, *sy stierven door een Plage, Num.* XIII. 37.; 't sy dat het de Pest was, haer gedreyghd vers. 12., of een plotslijcke dood. Van 't Volck dat *met lust bevangen was geweest,*

ſtaet wel, dat de Heere haer ſloegh met een *ſeer groote plage*, Num. XI. 33.

Sie daer, wat al *verwringingen* van de woorden der H. Schrift, om van *Engelen Verſpieders* te maecken. Lightlijck kan een yeder ſien, dat dit niet is 't *woords Gods verklaren* nae den *reghten ſin*, maer *geweldelijck buygen* tot yets datmen *ſelfs bedaght* heeft. Maer laet ons nu oock eens wat vraegen: I. Is 't wel *vermoedlijck*, daer *Judas* en *Petrus* ſoo *gantſch eygentlijck*, ſoo *onverbloemd*, met *klare woorden* ſpreecken van *twee vreeſlijcke Voorbeelden* der Godlijcke ſtraf, datſe 't *derde alleen* ſouden willen voorſtellen hebben met *enckele oneygentlijcke woorden*, die van de *Gemeenten*, aen welckeſe ſchreven, *niet verſtaen* wierden, en tot noch toe *van niemand in Gods Kerk verſtaen* zijn, als eerſt nu onlanghs van *Daillon*, en ſijne *goedkeurers*. En datſe dit *beyde* met *eenerley verbloemde woorden* ſouden hebben willen doen, ſonder *ergens klaerder* daer van te ſpreecken, of *eenigh teecken* in 't een of 't ander woord te geven, datmen 't geenſe geſchreven hebben *oneygentlijck* moeſt opvatten? II. Datſe van de *ſtraf der Verſpieders* met een *vreeſlijcker naedruck* wouden ſpreecken, als van d'*algemeene ondergangh* aller Menſchen (behalven *Noach* en de ſijne) door de Sondvloed; d'*algemeene dood* aller uyt *Egypten* getrockene *Iſraeliten* in de Woeſtijn, ſoo dat niemand van haer (buyten *Joſua* en *Caleb*) in 't Land *Canaan* quam; de *vreeſlijcke ondergangh* van *Sodom* en d'andere Steeden door *Hemelſch vyer*? III. Souden d'*Apoſtelen* „*om 't gemoed te beweegen*, '*t welck met ſulc*„*ke verbloemde rede kraghtighſt geſeyd werd*, een *ſtraf*, die alleen was *te ſterven in de Woeſtijn*, alhoewel plotslijck, gelijck yeder wiſt, ſoo *verſchricklijk voorſtellen*, ſoo ſoudenſe haer *ooghmerck* niet

Eenige vragen,

Aen die van dit

Schaedlijk gevoelen voorgeſteld.

niet bereycken; want als een van elck bekende saeck met een *geweldige vergrootingh* werd uytgedruckt, soo weetmen wel, wat'er gemeenlijck op volghd. 't Oordeel over *Corah*, *Dathan*, *Abiram* sou hier toe beeter te pas gekoomen hebben, als dat over de *Bespieders*.

Beantwoordingh der geene,

Al deese *swarigheden verdwijnen*, wanneermen de woorden in haeren *natuerlijcken sin* opneemd. Maer sommige seggen: 't Is *niet waerschijnlijck*, dat *Judas* tusschen d'*Israeliten* en *Sodomiten* de *gevallene Engelen* sou willen plaetsen, wijl dit *buyten orde* sou gaen. Wy antwoorden: *Petrus* en *Judas* houden een *bysondere orde*, doch beyde *seer goed*. *Petrus* gaet *nae orde des tijds*. Begind met de *gevallene Engelen*, als die *eerst gesondighd* hadden. Gaet voort tot d'*eerste Weereld*. Eyndighd met *Sodom*. Soo nu d'*Engelen Bespieders* waeren, soo sou hy *eerst gesteld* hebben 't geen *laetst* is geschied; daer hy doch in de twee andere Voorbeelden d'*orde des tijds* volghd. Wilmen hier tegens inbrengen, dat hy van de *minder* straf opklimd tot de *meerder*, soo is oock dit *niet waer*. Want 1. hy steld d'*eerste straf vreeslijcker* voor als de *twee andere*. 2. De *tweede* straf over de *geheele Weereld* was *swaerder* en *vervaerlijcker*, als de *derde* over *weynige Steeden*. *Judas* houd een *andere*, maer oock *seer bequame orde*. Hy *begind* met d'*ongelovige Israeliten*. En om te *meer nadruck* te geven van d'oordelen Gods, soo *klimd hy* op tot de *gevallene Engelen*, die, alhoewel *Gods heerlijckste Schepselen* niet *gespaerd* sijn, doese *gesondighd* hadden. Daer nae maeckt hy een *gelijckenis* tusschen de *sonden der Sodomiten* en der *boose Menschen*, van welcke hy sprack. *Gelijck Sodoma en Gomorrha... Desgelijcks evenwel oock deese*; met *waerschouwingh*, datse, gelijck *Sodom*, oock

Welcke meenen, dat d'Apostel Judas geen goede orde in 't voorstellen der Voorbeelden sou gehouden hebben,

Indien hier van eygentlijcke gevallene Engelen ge-

de reghtvaerdigheyd Gods souden gevoelen. De boosdaden van *Sodom* pasten op d'*Israeliten* niet, veel minder op de *gevallene Engelen*; derhalven d'*Apostel* de *Sodomiten* aghter de twee voorige *Exempelem* moest plaetsen, om de *vergelijckingh* te maecken.

sprooCken wierd.

Wy laeten nu een Godvreesend en bescheyden *Leeser* oordelen, of 't waer is, „*dat* Petrus „*en* Judas *in hunne Brieven soo niet spreecken, als-* „*men doorgaens tot op heden heeft geloofft.* En of men gerustlijck daer op magh seggen; „*Nu ons* „*dit ontschiet, moght ons noch wel meer ontvallen*; „*dat is, mogelijck bevinden wy, dat de Schriftuer* „*oock op andere plaetsen soo breed van den Duyvel* „*niet en spreeckt alsmen meynt.* Nu men met *studie* de wegh meend gevonden te hebben, om de *boose Geest* uyt d'eene plaets van Gods woord te stooten, salmen sijn best doen, om hem over al wegh te ruymen. Veele hadden wy noch konnen seggen over de *Texten* by *Petrus* en *Judas*, tot verdeedigingh van ons en omstotingh van het tegen-gevoelen: Doch de Leesers konnen wel afmeeten, dat de gelegenheyd van ons Werck geen langh staen op eene saeck toelaet; te meer, wijl wy haer beloofd hebben een goed getal seer aenmercklijcke Geschiedenissen van de *boose Geesten*, bevestigende derselver *wercklijckheyd* en *daedlijcke bedrijven.*

Besluyt van de verhandelingh der gevallene Engelen uyt Petrus *en* Judas.

Eer wy voortgaen, moeten wy hier oock stellen, uyt voornaeme Schrijvers, eenige weynige Voorbeelden van swaerlijck-gestrafte *Duyvelloogchenaers*; sonder t'ontsien de verwerpingh en schimpery van sommige; welcke alles wat hier van verhaeld werd niet geloven, om datse 't niet gesien hebben; of bespotten, om dat het aenloopt tegens 't geen van haer by haer selven opgevat is.

Swaerlijck gestrafte Duyvelloogchenaers.

Seer grouwlijck Geval

Seecker voornaem Heer in *Duytschland*, by de weereld in groot aensien, wou niet geloven, dat'er *Duyvelen waeren*, dat'er een *Hel was*. Sijne seer vroome Echtgenoot vermaende hem dickmael tot bekeeringh, op dat hy niet *met'er daed* en *gevoellijck* moght gewaer werden, dat'er een *Hel was* voor de Godloose, en dat hy daer *Duyvelen* sou vinden tot sijne pijnigers. Doch hy haer bespottende, seyde: Sy moght, indiense wou, dit *Papen-verdightsel* geloven, maer hem daer meê ongequeld laeten. Dien *Bulleback* hadmen versierd, om 't Volck in schrick en gehoorsaemheyd te houden. Hy *was wijser*, als dat hy hem hier door sou laeten bedriegen. In deese godloose *Duyvel-loogcheningh* gingh hy een lange tijd *trotslijck voort*. Maer eyndlijck wierd hy op seeckere naght schielijck sieck. Doe *verscheenen* voor hem een deel *Duyvelen* in vreeslijcke gedaenten; sigh aenstellende, als offse hem soo terstond wilden weghvoeren. De geweldige schrick en bange anghst deed hem seer klaeglijck uytschreeuwen: *O Heere, haest u om my te helpen!* Doch hy was nu eenen der geene, aen welcke God heeft gedreyghd, dat hy tegens haer wil handelen in grimmigheyd; soo dat *hy niet sal hooren*, schoonse *voor sijn' ooren met luyder stemme roepen*, *Ezech.* VIII. 18. In tegendeel begonden de *boose Geesten* te *schetter-lagchen*: Jae oock, *sy voerden hem wegh*, in de tegenwoordigheyd en tot d'uyterste verbaesdheyd van sijn Huysgesin. 's Morgens evenwel, doe de Son opgingh, wierd hy weer in sijne Kamer gevonden; doch vreeslijck-ellendigh gesteld; t'eenemael *swart gebrand*. Eenige Schrijvers voegen'er by, dat hy een Briefje in sijne hand sou gehad hebben; doch vermits *Joachimus Falckius*, die oock dit Geval verhaeld,

Met een voornaem Heer in Duytschland

Die niet wou geloven,

Dat'er Duyvelen waeren.

en

en wiens Vader goede kennis had aen dien Heer en sijne Gemaelin, geen gewagh hier van maeckt, soo gaen wy 't selve oock voorby. *Christophori Irenæi Höllen-spiegel. M. Georgii Alberti Conciones, pag. 299. Zeileri Epist. tom. 2. pag. 738. Ladenbergius de Judiciis Dei, pag. 126. Joachimi Falckii Concion. in Johann. pag. 411.* Welke laetste Schrijver daerby voeghd, dat een godloos *Atheistisch Spotter,* als hy in een Herbergh de verschricklijcke dood van desen Heer hoorende vertellen, daer op uytborst; 't Moesten wel *domme botte Duyvels* geweest zijn, die sulck een saeck hadden verrigt tot haer eygene schade; want indien 't waer was, soo souden veele voor de Duyvel vervaert beginnen te werden, en een ander leven aenvangen, waer door sijne prooy hem uyt de kaecken sou werden ontruckt. Voor hem, *hy vreesde niet in de handen van sulcke plompe Dnyvelen te vallen,* wijl hy die *botte beesten lightlijck sou weeten te bedriegen.* Doe hy nu van 't Geselschap afscheyd had genoomen om nae huys te gaen, wierd hy stracks daer nae, noch geen thien treeden gedaen hebbende, met een *omgedraeyde hals* en *langh-uytsteeckende tongh* dood gevonden midden op de straet. *Idem Joachimus Falckius. Kleppel Holsteinische Kronick, pag. 93.* Yemand evenwel, die *geen Duyvel-loochenaer* is, sou misschien mogen dencken, dat de *Satan* door diergelijcke bedrijven sijn *Rijck schaedlijck* was, wijl de Menschen door soodanige Voorbeelden tot *aghterdencken* gebraght, in *schrick* gesteld, en *gewaerschouwd* werden, beeter op haere wegen te letten. Maer I. de *Duyvel weet wel,* dat de *Godloose,* door *vrees voor 't toekoomende,* niet sullen afstaen van de dingen die haer een *tegenwoordigh vermaeck* geven. Indiense God in sijn woord niet geloven, sy souden oock niet ge-

Ander verschricklijk Geval

Ontrent eenen, die met 't verhael deeser Geschiedenis en met de Duyvel spottede.

Korte aenmerckingh op seeckere inbrengingh.

loven, al waer 't dat yemand uyt den dooden opstond, die haer de pijnen der Hel voor oogen schilderde. II. Schoon de boose sigh in 't eerst daer over al wat *ontstelden*, 't is *haest over*: En dan diend de *kennis* van sulcke *Exempelen* tot haere dies te *seeckerder* en *swaerder verdoemnis*. III. De *Satan moet*, als Gods Beul, op bevel Gods, dickmael wel *doen* 't geen hy *anders sou laeten*.

Met eenige Soldaten in Duytsch-land, *spottende, onder 't suypen met de Duyvel.*

Voor eenige Jaeren, seght mijnen Schrijver, is ons hier binnen *Rostock* bericht toegesonden, uyt *Over-Duytschland*, dat aldaer eenige Soldaten dapper met malkander soopen; en onder 't swelgen allerley godloose woorden uytwierpen. Doese nu droncken waeren geworden, en eenen uyt de haere de Kan langh voor hem liet staen, seyde de geene, die naest hem sat, tot hem: *Hoe sitje dus? Waerom drinckje niet? Suyp uyt den Duyvel.* Daer op vattede de dus aengemaende de Kan aen, en borst godloos-spotlijck los: *Wat! is'er de Duyvel in? Laet sien. 'k Wilse uytsuypen, schoon'er duysend Duyvelen in waeren.* Als hy nu de Kan aen de Mond wou setten om te drincken, vloogh'er een *groote Slangh* uyt, of de *boose Geest* in de gedaente eener *Slangh*; die eerst desen Booswight, daer nae al d'andere verworghde. *D. Simon Pauli in Epist. Jud. Steinhart Epitome Historiarum, fol. 21.*

Met een Duyvel-loogchenende Quacksalver in Oostenrijck, Anno 1629.

In 't Jaer 1629. swerfde door *Oostenrijck* een Godloose *Quacksalver*, die, als hy van de *Duyvel* hoorde spreecken, gemeenlijck seyde: Dat's sleghts een *Bulleback* voor de *Kinderen* en *sleghte Lieden*. Mannen van *verstand* weeten wel beeter. 'k Heb meer *lust* tot een *schoone Hoer*, als *vrees* voor *duysend Duyvelen*, hoe leelijck men deselve oock af-schilderd. Sulcke vervloeckte

boos-

booswighten behoefden in deese Keyserlijcke Erflanden niet te vreesen voor vervolgingh van Geestlijcke of Weereldlijcke, terwijl de *Gereformeerde* en *Euangelische* wreedelijck wierden gehandeld. Eens was hy met twee andere persoonen op wegh, en uytede de gedaghte grouwelwoorden op nieuws. Plotslijck wierd hy *uyt 't midden van haer wegh-geruckt.* Ruym drie Menschen hooghte *in de lught opgenoomen;* als een *Tol omgedraeyd,* en met een groot geweld *tegens d'aerde neergeworpen.* Ses of seven andere daer ontrent sijnde persoonen saegen deese *seldsaeme opnemingh,* en daer op gevolghde *neersmytingh* door een *onsightbaere hand* (welcke oock gesamentlijck, nevens de twee andere, hier van getuygenis hebben gegeven); liepen op 't snelste toe, en vonden hem gantsch buyten sigh selven, met *verwrongene schouderen* en *omgedraeyde heupen.* Korts daer nae toonde hy noch leven in hem te hebben; en borst doe uyt in dese afgrijslijcke woorden: *Sijn'er dan Duyvelen, sie daer Duyvel; soo hebje de Ziel.* Nae 't laetste woord gaf hy den Geest. *Ladenburgius de Judiciis Dei, pag. 47. Schlingeri Mirabilia mundi, pag. 304. Brameri Gewissens-Folter, pag. 101.*

voorgevallen:

Seer verschricklijk.

Te *Salisbury* in *Engelland* bevond sigh eenen in een Herbergh, die onder 't swelgen een dronck deed op des *Duyvels gesondheyd.* Seyde daer-en-boven, *indien de Satan niet quam, om hem bescheyd te doen,* soo wou hy *niet geloven, dat'er God of Duyvel* was. Sijnen Medgesel gevoelde over dese woorden een anghstige vrees; een ysingh in 't gemoed; en haestede sigh derhalven, om uyt de Kamer te geraecken. Terstond hoorde hy een *vervaerlyck geluyd,* en roock een *vreeslycke stanck.* Flucks liep de *Waerd* toe. Quam in 't Vertreck; doch

Met een dronckene booswight in Engelland, *roepende de Duyvel om hem bescheyd te doen.*

doch *vond sijnen Gast niet*; maer wel 't *Venster gewelddadigh opgebroocken*; de *grendelen krom gebogen*, en alles *met bloed bevleckt*. Noyt heeftmen konnen verneemen, waer 't ligchaem van deesen Booswight gebleven was. *M. Clarck Sonden-Spiegel*, *by M. Johan Bunjan Reys eens Godloosen nae 't eeuwigh verderf*, *pag.* 102.

Korte aenmerckingh op diergelijcke gevallen.

Op deese en andere diergelijcke *Voorbeelden* (welcker veele wy in verscheydene onser andere Wercken hebben verhaeld, en noch souden konnen verhaelen), geschied in de tegenwoordigheyd van soo veele *getuygen*, beschreven van aensienlijcke, geloofwaerdige, oock Godsalige Mannen, kanmen geen *Glossen* maecken, dat hier *bedriegery* of *Inbeeldingh* ontrent sou geweest zijn. Men moet derhalven hier in de werckingh des *Satans* bekend staen, of alles voor *leugenen* verwerpen; 't welck wel voor de *Duyvel-loogchenaers* de *gereedste*, maer niet de *veylighste* wegh is.

Verscheydene gevoelens

Wy koomen nu tot de voordragingh van eenige dingen, welckemen van de Duyvelen nutlijck kan aenmercken, of die van d'al te *curieuse* en vermeetene verstanden ydelijck ondersoght, dwaeslijck gesteld werden.

Eeniger Oudvaderen,

Onder een goed deel *Christenen*, insonderheyd onder de *Roomschgesinde*, werd veel *gedisputeerd*, of de *misdaed* der gevallene *Engelen* is geweest een *sonde alleen in gedaghten*, of een *sonde in daed*. En dan oock, *wat dit voor een sonde* was. De botte misslagh van eenige der oude, welcke gemeend hebben, dat de *Satan* en sijnen aenhangh waeren *gevallen* uyt *lust tot Vrouwen*, daer toe bybrengende de plaets *Gen.* VI. 2., hebben wy hier boven aengeweesen, en weerleght.

En anderer

Cyprianus in sijne *Homilie van Yver en Geduld*, seghd,

seghd, dat de sonde des Duyvels is geweest *Nijd* en *Wangunst*, wijl hy den Mensch niet gunde, dat hy oock nae 't Beeld Gods was geschapen. Doch in sijne *Homilie van de Versoeckingh* steld hy d'oorsaeck sijns vals, om dat hy *met God even gelijck wou heerschen*. Wederom in sijne *Homilie van d'ydelheyd der Afgoden*, dat d'*Engelen gevallen* zijn, om datse sigh te *veel met d'aerdsche dingen* bekommerden of bemoeyden. *Tertullianus* noemd de Sonde der Engelen *ongeduld*, om dat God alle sienlijcke Schepselen den Mensch had onderworpen. *Athanasius* verhaeld in 't *Boeck van de Schrifturlijcke Vragen*, of *Verschillen der H. Schrift*, (alhoewel hem valschlijck toegeschreven, gelijckmen oock *Cyprianus*, en meest al d'oudste Vaderen veele Boecken heeft toegedight, diese noyt gesien hebben), dat'er eenige waeren, welcke waenden, de *Duyvel gevallen* te zijn, om *dat hy Adam had willen aenbidden*; doch noemd dit een *Fabel*, wijl de *Satan* al voor *Adams* Scheppingh was gevallen. Een reght daer tegens strijdend *Verdightsel* hebben de *Mahometanen*. Want haeren *Alcoran* leerd haer, in 't *Capittel Elmpaeeram*, en 't *Capittel Sad*, dat God seyde: Wy hebben d'Engelen gebooden, datse *Adam souden aenbidden*. En, dat *al d'Engelen Adam hebben aengebeeden, behalven een deel*, die sulcks niet wilden doen, en daer over *Duyvelen wierden*. *Bernhardus* geeft voor, dat de *Duyvel* door *haet* en *nijd* viel, wijl hy sagh, dat de *Menschlijcke Natuer* verr' boven die der *Engelen* sou verheven werden, vermits de Soon Gods niet der *Engelen* maer der *Menschen Natuer* sou aenneemen. Andere onder d'oude meenden, dat soo een groote meenighteder Engelen is gevallen, om datse de *Soon Gods trotslijck veraghteden*. Wederom andere, dat

Schrijvers,

(*Oock der* Mahometanen)

Aengaende de Sonde der gevallene Engelen.

dat onder d*Engelen een twist*, *of strijd ontstond*; waer over een gedeelte derselve, hooghmoedigh op haere gaven, uyt den Hemel wierd geworpen.

De gemeenste meeningh is, dat de sonde van hovaerdy

'tGemeenste gevoelen is, dat de *sonde van Hovaerdy* d'*Engelen tot Duyvelen* heeft gemaeckt; om dat'er staet *Syrach*. x. 14. *Hovaerdigheyd is een beginssel der sonde*. Maer behalven dat dit een *Apocryph* Schrijver is, soo spreeckt hy hier alleen van de hovaerdy der Menschen. Ondertusschen verschildmen al weer, *waer in* deese sonde van *hovaerdy* sou bestaen hebben. Sommige seggen, wijl deese tot Duyvelen gewordene Engelen seer groote en heerlijcke gaven hadden, soo lietense sigh beduncken, datse *al te hoogh*, al t'*edel waeren*, om *God en sijnen* Soon *Christus onderworpen* te zijn; of oock, om de *Menschlijcke Natuer Christi*, en de *verkoorne Menschen te dienen*. Sijn derhalven haeren Schepper ongehoorsaem geworden, en hebben door deesen hooghmoed haer selven in 't eeuwigh verderf gestort. Maer vermits deese Engelen (t'eenemael vermoedlijck) sijn gevallen eer'er noch Menschen waeren, hoe kondense dan *geweygerd* hebben, de *Menschen te dienen*: Ten waere dat God *haer sijne Besluyten* ontrent de Menschen *had geopenbaerd*. In deese meeningh staet oock *Ericus Walten*, die de sijde der soo genoemde *Coccianen* en *Carthesianen* houd, in sijne *bedeelingh der tijden pag*. 85. „De beproevingh (seght hy, te weeten der Engelen) heeft „op het alderwaerschijnelijckste daer in bestaen, „dat God haer geopenbaerd en bekend gemaeckt „heest, dat hy de aerde niet hadde geschapen om „soo woest en leedigh te blijven, maer dat hy „deselve tot uytbreydingh van sijn eer en heerlijckheyd soude grondvesten en vercieren, en „den

D'Engelen tot Duyvelen heeft gemaeckt.

Maer waer in deese hovaerdy sou bestaen hebben,

„den Menſche ſoude ſcheppen om daer in te „woonen, *Jeſ.* 45. 18. op dat de *Sone*, als de „opperſte *wijsheyd*, *ſijn vermaeckingen ſoude heb-„ben, met de Kinderen der Menſchen Prov.* 8. 31. „En dat hy daerom van haer eyſchte, datſe haer „onder 't beleyd van dien *opperſten Leydsman der „Saligheyd*, *Heb.* 2. 10. ſouden laeten gebruyc-„ken als *gedienſtige Geeſten, om tot dienſt uytge-„ſonden te werden, om der geene wil die de ſaligheyd „beërven ſouden.* Voortgaende ſteld hy, dat de geene, die haer *beginſſel bewaerd* hebben, haer daer over verblijdeden, en beveſtighd wierden. Maer d'andere „ hadden daer geen behaegen in, „om *Chriſto* en ſijn Kerck te dienen, maer be-„nijdden door opgeblaſenheyd Gods eer en heer-„lijckheyd, die hy had voorgenoomen in den „Menſch te vertoonen. 't Selve gevoelen ſtel-len eenige onder de *Roomſchgeſinde* voor; doch in plaets dat *God ſijn beſluyt aen d'Engelen ſou geo-penbaerd hebben*, ſeggenſe, dat d'Engelen *fulcks ſaegen in den Spiegel der H. Drievuldigheyd*; 't welck een verwerplijck Verdightſel is. Andere ſtellen haere *hovaerdy daer* in, datſe den *Heere Chriſtus trotslijck veraghteden* wegens d'*ootmoedigheyd* welc-ke hy tegens ſijnen Hemelſchen Vader betoonde, en ſigh derhalven boven hem verhieven. Doch deſe ſtellingh is ſeer gevaerlijck, en kan niet paſſen op *Chriſtus Jehova*, even-gelijck God met den Vader. *Menſch* was hy noch niet, ten waereſe hier weer met den *Spiegel der H. Drievuldigheyd* voor den dagh quamen, in welcke d'*Engelen* niet allen *ſien* het *tegenwoordige*, maer oock het *toeko-mende.* Gantſch ongerijmd trecktmen hier toe by 't hayr de woorden *Jeſ.* XIV. 12. *Hoe ſijt ghy van den Hemel gevallen, ô Morgenſtarre, ghy ſoon des dageraeds! Hoe ſijt ghy ter aerden neergehou-wen,*

Daer ontrent ſijn al weer verſchillende meeningen.

Waer van de voornaemſte

wen, ghy die de Heydenen krenckte, en seydet in uw hert: Ick sal ten Hemel opklimmen; ick sal mijnen Throon boven de Starren Gods verhoogen; 'k sal my setten op den bergh der t'samenkoomst, aen de sijden van 't Noorden. 'k Sal boven de hooghte der wolcken klimmen; 'k sal den Alderhooghsten gelijck werden. Jae in de Hel sult ghy neergeworpen werden, aen de sijden van den kuyl. Want de *Propheet* verkondighde hier wat geschieden sou, *ghy sult*, in den *toekoomenden*; niet wat geschied is in den *voorleedenen tijd.* Hy spreeckt hier gantschlijck niet van de *sonde* en *val der Engelen*; maer verhaeld den *hooghmoed*, en voorseghd den *val* des Koninghs van *Babel.* Met meer gewight moghtmen besluyten, dat *hoogmoed* den Val der Engelen heeft veroorsaeckt, uyt 1. Tim. III. 6. *Een Opsiener moet geen Nieuwelingh sijn, op dat hy niet opgeblasen werde*, door een waen van groote wijsheyd, wijlmen hem soo spoedigh tot 't Leer-ampt bevoorderd, *en in 't oordeel des Duyvels val*; te weeten, in 't *oordeel*, waer in den *Duyvel* gevallen is, doe hy, eerst geschapen zijnde, door *opgeblasenheyd*, wegens sijne wijsheyd en andere gaven, sigh tegens God verhief. Of: Op dat hy, sigh *verhovaerdigende*, niet val in sulck een *oordeel*, als *over de Duyvel*, wegens sijnen *hooghmoed*, is gekomen. Dus neemdmen de woorden, oordeel des Duyvels, *passive*, of lijdlijck, als van de *Satan geleeden.* Doch men kanse oock *active*, bedrijventlijck, opvatten: *Geenen Nieuwelingh, op dat hy*, nu eerst tot 't *Christendom* uyt 't *Heydendom* of *Jodendom* bekeerd, over de snelle bevoorderingh tot sulck een aensienlijck en hooghwightigh Ampt in *Christi* Kerck, *niet in 't oordeel des Duyvels valle*; te weeten, in 't oordeel daer meê de Duyvel oordeeld; dat is, de Duyvel geen oor-

Hier voorgesteld werden.

Aenmerckingh op de woorden Pauli 1. Tim. III. 6.

saeck

saeck geven, om hem te beschuldigen, of te lasteren. Wy meenen echter, dat d'*eerste* uytlegging beeter en gereeder uyt den *Text* vloeyd.

Wat ons belanghd, wy willen in de dingen, buyten 't bereyck van ons verstand gesteld, *niet wijs sijn boven 't geen geschreven* is. 't Is ons genoegh, uyt 't Woord Gods te weeten, dat de Heere al d'Engelen *goed, heyligh* heeft *geschapen*: Soodaenigh nochtans, datse *quaed en onheyligh* konden werden. Dat hy haer *niet alle heeft bevestighd* in de goedheyd, in welcke hy haer had gemaeckt. Want uyt haer *sijn staende gebleven* de geene welcke hy had *uytverkooren*; d'andere sijn *gevallen*; doch door haer eygene schuld en moedwilligheyd. *Paulus* seght uytdrucklijck: *Ick betuyge voor God en d'uytverkoorne Engelen*, 1. *Cor.* v. 21. Sijn'er *uytverkoorne*, soo moeten'er oock *niet verkoorne* zijn. Deese sijn 't, *die in de waerheyd*, dat is, in d'opreghtigheyd, in haer oorspronghlijcke heyligheyd, *niet staende sijn gebleven*, *Joh.* VIII. 44. Deese sijn 't die haer *beginssel* (de staet, de heerlijckheyd, in welcke haer God schiep) *niet bewaerd*, maer *haer eygene woonsteede verlaeten* hebben, door te *sondigen*; waer over sy oock *gestraft* zijn. 't Was *sonde van ongehoorsaemheyd*. Maer *in wat* voor een saeck sy ongehoorsaem sijn geweest, of tegens welcke Wet, haer gegeven of ingeschapen, indien ons *nodigh* waere 't selve te weeten, God sou 't ons in sijn woord geopenbaerd hebben. Wy mogen wel *vermoeden*, dat haer *ongehoorsaemheyd* is ontstaen uyt *hooghmoed*; maer liever als hier *yet seeckers* te stellen, willen wy met den Oudvader *Irenæus* seggen: D'oorsaeck (te weeten, de sonde in 't bysonder) *van den val der Engelen heeft ons noch de Schrift verhaeld, noch eenigh Apostel geseght*,

Alderveylighst is 't, ontrent dese dingen niet wijs te willen sijn boven 't geen geschreven is.

Irenæi *en* Augustini *Spreucken.*

seght, noch de Heere geleerd: En met *Augustinus*, daer hy spreeckt van 't onderscheyd der *Naemen*, d'Engelen gegeven, als *Throonen*, *Heerschappyen*, *&c.* (waer uyt de *Roomschgesinde* stoutlijck *negen Chooren* hebben getimmerd): *Laet het die seggen die 't seggen konnen, alsse maer bewijsen 't geense seggen. My aengaende, 'k beken dat ick 't niet weet.*

De tijd wanneer d'Engelen sijn gevallen, is desgelijcks onbekend:

Even soo weynigh is ons openbaer de *juyste tijd*, wanneer deese *sonde*, en de *straf* der *Engelen* is voorgevallen. Dit alleen houden wy seecker, dat haeren val is geschied tusschen d'eerste dagh der Scheppingh, en de dagh dat *Eva* viel; wijl wy getoond hebben, dat d'Engelen niet *voor*, maer *met* de Weereld sijn geschapen, en uyt 't woord des Heeren blijckt, datse door de Duyvel is verleyd geworden; die *alreeds boos* moest zijn, doe hy *Eva tot sondigen* aenporde. Wy hebben oock aengeweesen, dat de *Scheppingh der Engelen* seer *waerschijnlijck* op den *eersten*, die van *Adam gewisselijck* op den *sesden dagh* is gewroght: Maer ongewis, en voor ons verborgen is 't, hoe langh de gevallene *Engelen*, hoe langh *Adam* en *Eva staende* sijn gebleven. Dit kanmen wel vermoeden, dat d'Engelen en eerste Menschen *al stracks* nae haere Scheppingh hebben gesondighd, wijl de tot boose Geesten gewordene Engelen niet langh hebben uytgesteld, 't Menschlijck geslaght oock in 't verderf te storten: Wijl oock *Eva* in 't *Paradys* geen Kinderen heeft gebaerd; jae *niet swanger* is geweest, gelijck anders uyt kraght des zeegenenden woords, *wast, vermeenighvuldigh, vervul d'aerde*, sou geschied zijn, indiense *langh* in 't *Paradijs* waeren gebleven: Maer de *nette tijd* blijft ons onbewust. Van de boos-gewordene Geesten seggen

Sijn echter niet langh staende gebleven.

d'*Apo-*

d'*Apostel Johannes* en *Christus*: *Dat de Duyvel sondigd, en een Menschem-moorder was van den beginne*, 't welk ons te kennen geeft, dat hy niet lang na sijne schepping is gevallen, 1. *Joh.* III. 8. *Joh.* VIII. 44.

Meer *spitsvindigh* als *gewis* is de meeningh der geene, welcke stellen, dat de *Scheppingh* en *val* der nu boose Engelen is geschied *op eenen dagh*. Want, seggense, doe God seyde, *daer sy light*, schiep hy oock d'Engelen, welcke ontfingen de stralen van 't eeuwigh light. Maer als God daer nae op dien selven dagh *scheydingh maeckte tusschen 't light en de duysternis*, heeft hy oock afgescheyden d'*Engelen des lights* van d'*Engelen der duysternis*; die nu al hadden gesondighd door hooghmoed. D'eene herberghde hy in den *Hemel*, d'andere sond hy nae de *Hel*. *Bepalingh van sommige hier ontrent.*

Indien wy dit dus konden aennemen; en dat wy dan oock hadden de *dwase vermeetenheyd* van eenige onder de *Roomschgesinde*, om juyst te derven *bepalen d'uyren*, hoe langh *Adam* en *Eva* in 't *Paradijs* sijn geweest, te weeten, net *eenen dagh van twaelf uyren* [Want *Adam* wierd, nae hare stellingh, *geschapen* in d'*eerste uyr* des sesden daghs, dat is, met Sonnen opgangh, buyten 't Paradijs. In de *derde uyr* wierd hy *in 't Paradijs* geset. In de *sesde uyr at hy* van de verboodene vrught. In de *negende uyr* quam God in 't Paradijs, hem en *Eva* bestraffende. Met *Sonnen-ondergangh* wierdense *uytgedreven*, volgens *Johan-Adam Weberus*, *Josephus à Ganda*, &c.] Indien wy, hersegg' ick, d'*ongewisse subtiliteit* van d'eene geloven, de *stoutheyd* der andere hebben konden, soo sou ons de *Cijffer-konst* terstond seggen, *hoe langh de Duyvel voor Adam was gevallen*, te weeten, vijf dagen; en beyde *op den selven dagh haerer Scheppingh*. Andere in 't *Pausdom* stellen, *Dwase vermeetenheyd der Roomschgesinde* *Juyst bepalende d'uyren van Adams schepping, val en uytstootingh.*

dat *Adam* maer *seven*, noch andere, maer *ses uyren* in 't *Paradijs* was. Sommige hier tegens geven hem *even soo veel Jaeren in 't Paradijs*, als de Heere *Christus Jaeren heeft geleeft op der aerden.* Wederom andere soo veel *Jaeren* (eenige maer soo veel *dagen*) als de *Salighmaecker dagen in de Woestijn* heeft gevast. *Pererius* reeckend *aght dagen.* Dus geweldigh veel verschillense onder malkander. Breeder hebben wy hier van gehandeld, en d'ongerijmdheden aengeweesen, in 't *eerste Deel* onser *Groote Historische Rariteit-kamer*, *pag.* 193. *en vervolgens.*

Meeningh van Petrus van Stavoren, *ontrent d'eerste sonde, en de tijd des sondigens van de Duyvel.*

Petrus van Stavoren, seer geaght by de geene diemen *Coccejanen* noemd, houd het voor niet onwaerschijnlijck, dat beyde de *Duyvel* en de *Mensch* hier *te gelijck voor d'eerstemael* hebben *gesondighd*, en te *gelijck gestraft* sijn geworden. Dus luyden sijne woorden, in sijne *Huyshoudingh Gods*, *pag.* 94. ,, Oock soude het wel soo konnen zijn, dat de Satan hier te gelijck met den ,, Mensch voor de eerste reyse sondighd, of vast ,, in 't sondigen beesigh is, treckende soo met, ,, en in, sijn rampsalige val den Mensch met sigh: ,, welcke gedaghten schijnen daer uyt bevestighd ,, te werden, dat Eva is sorghloos geweest voor ,, alle bedrogh; en dat God selfs nae deese sonde, ,, en sonder andere sonden te noemen, den vloeck ,, eerst, gelijck over de Slange, soo oock over ,, de Duyvel uytspreeckt, *Gen.* 3. 14. 15. Maer vermits uyt de *Historie* des Menschlijcken vals blijckt, dat de *Satan* alles deed, om *Eva tot sondigen* te brengen, en *Paulus* getuyghd, *dat de Slangh*, dat is, de Duyvel door de Slangh, *Eva door Arghlistigheyd bedroogh*, soo moest hy noodwendigh *al te vooren verdorven, en boos* sijn geweest, en derhalven *gesondighd* hebben, tot een

Korte aenmerckingh daer over.

boose Geest geworden zijn. Eer hy tot 't bedrogh quam, had hy *al gedaght* op middelen, om te *bedriegen*, en de *Slangh ten Werck-tuygh verkooren*, deselve *ingenoomen*. Was derhalven *alreeds een Satan*. Belangende de Straf, hy was *alreeds overgegeven den keetenen der duysternis*, *om tot het oordeel bewaerd te werden*. Maer nu werd hem aengeseght, dat de Heere *Christus*, door de verdiensten sijns doods, hem al sijne maght benoomen, en de Gelovige, wiens vyand hy is, en aen *Eva* had getoond te zijn, over hem doen triumpheeren sou.

Met een onbeschaemde stoutheyd derven eenige onder de *Roomschgesinde* en andere voorgeven, dat'er even *soo veel* Engelen *gevallen* als *staende* gebleven zijn. Dat God terstond d'ongehoorsame Engelen, nu Duyvelen, weer *in genaede* sou aengenoomen hebben, indiense vergifnis hadden willen versoecken. Dat *met de Satan* te gelijck *veel goede Engelen* uyt den Hemel sijn gevallen, welcke op de *Weereld* allerley *Konsten oeffenen*, de *gebreecken der Menschen heelen*, en sigh laeten gebruycken tot veelerley dingen. Dat *Beelzebul*, nu d'*Overste* of Prins *der Duyvelen*, eerst is geweest d'*Opper-Prins der Engelen*. Dat hy eerst alleen voor hem selven gesondighd hebbende, daer nae d'andere Engelen verleyd heeft. *Ander seer stoute, dwase, ongerijmde voorgevingen.*

De *staende geblevene Engelen* sijn van *God bevestigd* geworden, en werden daerom oock genoemd *uytverkoorne*: D'andere sijn in de *Hel geworpen*; werden met *eeuwige banden onder de duysternis bewaerd tot 't oordeel des grooten daghs*. 't Is derhalven een al vry gevaerlijcke tael, te seggen: „*Men* „*weet niet*, *noch yemand geloofd*, *dat van de geenen* „*die gevallen sijn oyt een bekeerd is*, *of die in 't* „*eerst gebleven sijn*, *een eenige tsederd afgevallen*. *Of uyt de gevallene Engelen eenige bekeerd, uyt de staende geblevene eenige gevallen sijn.*

 „En

„ *En genoomen dat sulcks al yemand woude dencken,*
„ *om dat de Schrift ons hier onseecker laet, en der-*
„ *halve soo veel vryheyd tot het een als 't ander geeft,*
&c. Alsmen *vry steld*, dit te mogen geloven of niet, wat sou dan daer uyt niet al *volgen.*

Dwase meeningh van sommige, dat de Duyvel 't middeldeel der lught sou geschapen hebben.

D' *Apostaten* onder d'Engelen werden geheeten *geestlijcke boosheden in de lught*, *Ephes.* VI. 12. O-*versten der maght des lughts*, *cap.* II. 2. Dwaeslijck besluyten sommige hier uyt, dat 't *middeldeel der lught* door de *Duyvelen is geschapen*, en van deselve in *vollen eygendom* werd beseeten. De verhaelde woorden geven alleen te kennen, dat deese onsienlijcke boose Geesten wel in de lught zijn, en van daer tegens ons strijd voeren; maer geensins schrijft d' *Apostel* haer toe in de lught een plaets van *Heerschappy*, als haer *bysonderlijck ten eygendom* ingeruymd: Veel min, datse 't *middelgedeelte der lught* souden *geschapen* hebben. Want God alleen is de Schepper van alles. Ondertusschen hebbense in de lught een groote maght, om deselve geweldighlijck te beweegen, en daer door onheylen te veroorsaecken, waer van hier nae breeder.

God heeft de gevallene Engelen in de Hel geworpen; doch laet haer somtijds los.

God heeft de *gesondighd hebbende Engelen in de Hel geworpen.* Dit is ons klaerlijck bekend uyt 't woord Gods. Waer de *Plaets der Hel is*, weeten wy niet; en laeten de *Roomschgesinde Doctoren* daer over *disputeeren*; als die gewoon zijn, sigh meer beesigh te houden ontrent de *Schael* als de *Kerne* der saecken. Maer dit blijckt ons, gelijck hier nae sal getoond werden, dat God haer dickmael *los laet*, om sijnen *raed* en *wil* soo ontrent de *Godsalige* als *Godloose* uyt te voeren. Want of wel de Heere *Jehovah* haer heeft geworpen *uyt den Hemel*, soo heeft hy echter haer niet gantsch *verbannen van d'aerde.* Daer sijn *Duyvelen*; daer

ſijn *Legioenen Duyvelen.* Sy ſijn in de *lught*, op d'*aerdbodem*, *onder* deſelve; over al daerſe ſijn willen, wanneer 't God haer niet verhinderd. Geene *deur* kan haer *buyten ſluyten*; geene *muer* haer *afweeren.* Sy ſijn ontrent ons op den *wegh*; by ons in onſe *Slaep-kamer*; ſelfs oock *in de Godlooſe.* De *Duyvel voer in Judas Iſcariot.* *Sijn over al ontrent ons.*

Vraeghdmen, *of de Duyvelen buyten de Hel oock geplaeghd werden*? ſoo is d'antwoord. I. Haere *Sonde* is haer een geduerige *pijniger*, en de *ſchrick des Heeren* haer altijd een *verteerend vyer.* II. Offe al *op d'aerde vagabondeeren*; of in de *lught omſwerven*, of in de *Graven woonen*, of in de *Menſchen herbergen*; echter, waerſe oock ſijn mogen, *elcke plaets is haer een Hel*, wijl de *toorn* des regtvaerdigen *Gods op haer leght.* Niet alleen *lijdenſe tegenwoordigh* de *ſmerte* en ſtraf *des verlies*, of der ontbeeringh van de geluckſaligheyd in welckeſe hebben geſtaen; en *des gevoels* van haere tegenwoordige ellende; maer oock *ſchrickenſe* door de *verwaghtingh der dingen die noch koomen ſullen.* *Of de Duyvelen, uyt de Hel ſijnde, oock gepijnighd werden?*

Men ſiet dickmael, wat voor een *Hel* 't boos Gewiſſe in den Menſch is; ſoo dat hy ſigh ſelven rampſaligh om 't leven brenghd, of leefd in d'alderonlijdlijckſte anghſten. Onvergelijcklijck grooter is d'*anghſt* in de Duyvelen, wijlſe de verloorne heerlijckheyd kenlijck *weeten*; de gramſchap Gods op 't uytſteeckendſte *gevoelen*; de vreeſlijckheyd haerer ſtraf ten vollen *verwaghten.* Sy *gevoelen* nu wel haere verdoemnis, maer *verwaghten* noch een grooter in dien grooten dagh des Oordeels, tot welckenſe bewaerd werden met keetenen der duyſternis. *Allerwegen hebbenſe de Hel in haer.*

Daer is *geenen tijd*, in welcken de Duyvelen niet *gepijnighd* werden; maer ſy *verwaghten een tijd* van *meerder pijnigingh*, ſonder eenige verademingh, nae 't laetſte gerigt. *Sijn echter noch niet in den ſtaet haerer*

hooghste rampsaligheyd.

Nu leggense wel *onder de wraeck Gods*, maer noch niet *onder de volheyd* der Godlijcke wraeck. Nu sijnse wel *vol schrick*, *vol anghst*, *vol wanhoop*, maer noch *niet vol pijn*. Hierom seydense tot de Salighmaecker: *Sijt ghy gekoomen om ons te pynigen voor den tijd*, *Matth.* VIII. 29. Nu *drinckense* wel *uyt* den Beecker van Gods toorn; maer dan sullense den *droesem* moeten inswelgen. Nu sijnse wel geworpen uyt den staet der *hooghste heerlijckheyd*, maer noch niet gevallen in den staet haerer *hooghste rampsaligheyd*. Alhoewelse over al haere *Hel met haer draegen*, haeren beul in haer hebben, soo sijnse echter noch niet gantschlijck *ingeslooten*. Sy *leggen nu wel aen keetenen*, doch die God haer dickmael seer *ruym geeft*, en *langh laet uytschieten*. Dan sullense geen vryheyd meer hebben om om te swerven, om quaed te doen, anders als aen de verdoemde, onder haere maght gesteld.

Verdightselen van sevenderley Duyvelen

Wy verwerpen de *Verdightselen* van sommige, dat d'*Engelen*, doese *uyt den Hemel* wierden geworpen, *niet alle in de Hel* vielen, maer dat God haer heeft gebannen in *sesderley* plaetsen, tot op den dagh des Oordeels; naementlijck: I. Een gedeelte *onder den Hemel*. II. Een gedeelte in d'*opperste lught*. III. Een gedeelte *op d'aerde*. IV. Een gedeelte *onder d'aerde*. V. Een gedeelte *in 't Water*. VI. Een gedeelte *oock in de lught*, om op de Menschen te passen. VII. Al d'overige wierden met haeren Vorst *Lucifer* (een enckelverdightede naem voor de Duyvel) *in de Hel* gesmeeten. D'*eerste* noemense *vyerige Geesten*, om datse sich souden onthouden in 't hooghste der lught, by de vyerige *Planeeten*. De *tweede*, *Lught-geesten*, welcke niet verr' van den Mensch omswerven; uyt een verdickte lught ligchamen aenneemen, en in Menschlijcke gedaenten onder

En Duyvel-plaetsen;

de

de Menſchen verſchijnen; met deſelve ontught bedrijven, &c. De *derde*, *Woud-geeſten*, welcke ſigh openbaeren aen Jagers, Reyſigers, en de geene die in eenſaeme plaetſen woonen. De *vierde*, *onder-aerdſche Geeſten*, welcke ſigh onthouden in Holen, Graven, Bergen en Berghwercken. Deeſe ſouden de Menſchen aldermeeſt haeten; haer op veelerley wijs verſchricken; d'aerde over haer doen toevallen; de Huyſen om verr' werpen, &c. De *vijfde*, *Water-geeſten*, welcke in 't Water haer ſpel drijven. De *ſeſde*, *Light-vlieders*, wijlſe noyt by dagh verſchijnen, maer alleen by naght ſpoocken en rumoeren. Andere ſtellen alleen driederley ſlagh van Duyvelen. I. *Lught-Duyvelen*, welcke behaegen hebben, met de Menſchen te ſpotten. Deeſe ſijn hooghmoedigh, haeſtigh, ſnel. II. *Aerd-Duyvelen*; oock wel hooghmoedigh, maer loom, vadſigh, traegh. III. *Onder-aerdſche Duyvelen*, welcke ſtom ſijn, en noyt ſpreecken.

Met derſelver onderſcheydene wertkingen en aert.

Wy houden 't oock voor een ſtoute *vermeetenheyd* in de *Roomſchgeſinde School-leerraren*, datſe, gelijckſe d'*Engelen negen Chooren*] hebben gegeven, alſoo oock de *Duyvelen negen Ordeningen* toe-eygenen; als, I. der *valſche Goden*; welcke ſigh als God laeten eeren en dienen. II. Der *Leugen-geeſten*, van de *Heydenen* gehouden voor waerſeggende Geeſten. III. Der *wercktuygen aller ſonden*. IV. Der *wraekgierige Geeſten*. V. Der *Tover-geeſten*, die de Menſchen door valſche woorden bedriegen. VI. Der *Lugt-geeſten*, die ſigh onder d'Onweeren mengen. VII. Der *Furien*, die in de Weereld haet, doodſlagen, moorderyen, oproeren en Oorlogen verwecken. VIII. Der *Laſter-geeſten*, die de heymlijcke ſonden der Menſchen openbaeren. IX. Der *Verſoeckers*.

Negen Duyvel-ordeningen, van de School-leerraeren in 't Pausdom bedaght.

Oock over yeder Orde een Vorst; en elcke Vorst een Naem gegeven.

Daer-en-boven weetense yeder *Ordeningh* te geven een bysondere *Vorst*, onder wiense staen; en yeder *Vorst* sijn eygene *Naem*. Over d'*eerste Ordeningh* is de Vorst *Beelzebul*. Over de *tweede* de Vorst *Python*. Over de *derde* de Vorst *Belial*. Over de *vierde* de Vorst *Asmodeus*. Over de *vijfde* de Vorst *Satan*. Over de *sesde* de Vorst *Mezizim*. Over de *sevende* de Vorst *Abaddon*. Over d *aghtste* de Vorst *Diabolus*. Over de *negende* de Vorst *Mammon*. D'aghtste Orde veranderen sommige in die der *Ontdeckers van verborgene dingen*; en stellen daer over ten Vorst *Astaroth*. Ons aengaende, wy bekennen geerne, dat wy, buyten 't geen Gods woord ons van de Duyvelen leerd, soo een *nauwe kennis niet hebben van de Helsche Republicq der boose Geesten*.

Getal der Duyvelen is seer groot

Belangende haer *getal*, dit weeten wy, datse *seer veel* zijn. Wy willen noch konnen hier de reeckeningh niet maecken, hoe veel honderd duysend *Godloose* en ongelovige in de Weereld zijn, van welcke yeder niet alleen *eenen* maer *veele Duyvelen* by en in sigh heeft. Dit weeten wy, dat de Salighmaecker uyt *eenen Beseetenen* een geheel *Legioen Duyvelen* verdreef, *Luc.* VIII. 30.; dat is, seer veele. Uyt *Maria Magdalena* wierp hy *seven*, of veele *Duyvelen*, *Marc.* XVI. 9. *Seven Duyvelen* woonen in d'*ongelovige* en *boose* Menschen, *Matth.* XII. 45. Wat hier tegens ingebraght werd van de *Duyvel-loogchenaers* in werckingh, sullen wy hier nae t'sijner plaets aenmercken. Van hoe veele booseGeesten werd oock yeder *Gelovige* niet besprongen; op hem loerende om hem te doen vallen, meest door heymlijcke *laegh-leggingen*; bespiedende, waer hy op 't *swackste gewapend* moght zijn. Op d'*aerde* sijnse *rondom*; in de *lught* swervense *boven*

Volgens 't geen uyt de H. Schrift daer van af te neemen is.

hem

hem. Hoe voorsightigh diend hy dan te wandelen! Hoe wel op sijne hoede te zijn! Hoe sorghvuldigh aen te doen de geheele Wapen-rustingh Gods, om te konnen weerstaen in den boosen dagh! Te meer, om datse sijn *onsightbaere vyanden*, die met *vyerige Pijlen schieten*, en *op 't Hert doelen.* Wy konnen dan lightlijck uyt Gods woord afneemen, dat haer getal seer groot moet zijn, maer weeten de *som* niet.

Men vind eenige in 't *Pausdom*, welcke stellen, dat 't *getal der Duyvelen even soo groot* is als dat der *Engelen.* Sommige hebben sigh onderstaen, 't *juyste getal* uyt te reeckenen. Is 't vreemd? Sy weeten ons wel *gantsch net* te seggen, *hoe veele bloed-druppelen* de Heere *Christus* juyst heeft uytgestort; te weeten, *vijfmael honderd, seven-en-veertigh duysend vijf honderd.* Niet een meer noch min. Want alsmen vijfthien Jaeren langh yeder dagh honderd *Pater nosters* spreeckt, soo sal *juyst yeder Bloed-druppel* hier door een sonderlinge eer aengedaen zijn. *Niemand moet hier aen twijffelen; want S. Jan heeft dit gevestight, alsoo vast, of 't waer dat H. Euangelie in principio erat verbum.* Dit staet in d'*Oeffeningh tot dat gebenedijde bloed onses Heeren Jesu Christi*, gedruckt t'*Amsterdam* voor *Cornelis Dirckz. Cool* in de *Warmoesstraet.* Oock 's*Hertogenbosch* by *Jan Scheffer*, t'*Utrecht* by *Herman van Borculo*, t'*Antwerpen*, en op andere Plaetsen. Maer de *Roomschgesinde* sijn hier geen goede *reeckenaers*; of sy moesten de *devote Hertekens waerschouwen*, datse 't *Pater noster leesen* op de *Schrickel-dagen*, die in de *vijfthien Jaeren* koomen, moesten *naelaeten*; anders sou *elcke druppel* niet juyst een, maer meer als een *Pater noster* hebben. Dit's belagchlijck en grouwlijck; maer noch grouwlijcker 't geen'er by staet, te weeten,

In 't Pausdom, *daer men juyst weet, hoe veele bloed-druppelen* de *Heere* Christus *in alles heeft vergooten.*

Met bygevoeghde

schendlijkheden, ten, dat hy, die tot elcke druppel een *Pater noster* heeft gesproocken, daer door verdiend vijf dingen. I. Al had dien Mensch de verdoemnis verdiend, hy sal behouden, en die van sijn bloed sullen Kinderen Gods werden. II. Sal t'elckens soo reyn zijn, als of hy van den doop quam. III. Heeft soo grooten loon, als of hy aller Martelaeren pijnen had geleeden, en alleen gestort had aller Martelaeren bloed. IV. Om wat voor een saeck hy bid, of in wat nood hy is, hy sal verhoord werden. V. Hy sal in 't eeuwige leven hebben soo meenige sonderlinge vreughd, als onse lieve Heer heeft Bloed-druppelen gestort op d'aerde. Maer weer tot de *reeckeningh* van '*t getal der Duyvelen.* Wy hebben geseght, dat sommige in 't *Pausdom* even veel Engelen en Duyvelen stellen. Maer andere onder haer weeten 't beeter; en seggen, dat'er sijn *twee Engelen* tegens *eenen Duyvel*; begrooten oock 't getal op *honderd duysend Millioenen.* „ Een beroemd Mo„ nick (seght de *Roomschgesinde Doctor* en *Professor Johan Adam Weberus, Unter-redungs-kunst ander theil pag.* 258.) „ die 't getal der verdoem„ de Engelen *nauwer heeft naegevorscht*, *discoureert* „ hier van aldus: De H. *Brigitta* wierd geopen„ baerd, dat 't getal der Engelen 't getal der Men„ schen soo verr' overtreft, dat *yeder Mensch* „ *thien Engelen* tot sijne beschermingh konden „ toegevoeghd werden. Welcke *openbaringh* de „ Kerck aenneemd, en de treflijcke *Theologant* der „ *Societeit Jesu, Vasquez*, de waerheyd gelijck„ vormigh oordeeld te zijn. Nu is 't *probabel*, „ dat 't getal aller Menschen sigh uytstreckt tot „ op *dertigh* of *veertigh duysend Millioenen.* Als„ men nu yeder Mensch thien Engelen toe-eygen„ de, soo sou 't getal der Engelen belopen *drie*

Onderstaet-men sich oock uyt te reeckenen, en te noemen,

't Getal aller Engelen en Duyvelen.

„ of

„ of *viermael honderd duysend Millioenen.* Hier van „ is 't *derde deel* uyt den Hemel geworpen : En „ dus blijft 't getal (der quade) ontrent *honderd* „ *duysend Millioenen.*

Belangende de *Naemen des Duyvels*, deselve werden hem in de H. Schrift gegeven of *eygentlijck*, of *oneygentlijck* en by *vergelijckingh.* D'*eygentlijcke Naemen* sijn hem toegevoeghd, of ten opsight van sijn *Weesen en Natuer*, of ten aensien van sijne *Scheppingh en Ampt*; of in aenmerckingh van sijnen *Aert, bedrijfen eygenschappen.*

Namen des Duyvels in de H. Schrift

In opsight van sijn *Weesen* werd hy genoemd een *Geest*, in sigh selven *onsienlijck*, *onligehaemlijck*, 1. *Kon.* XXII. 21. *Luc.* XXIV. 39. Hier kanmen naesien, en den *Satan*, ten aensien van sijn *Weesen*, toepassen 't geen wy van d'*Engelen* geseght hebben. Doch tot *onderscheydingh* van de staende geblevene *goede Engelen*, of *Geesten*, en in aenmerkingh sijner *verdorvenheyd* en *quade Werckingen*, werd'er bygevoeghd *boose*. Een *boose Geest*, *Act.* XIX. 13. Een *boose Geest Gods*, 1. *Sam.* XVIII. 20. XVI. 14.; dat is, van God gesonden tot uytvoeringh sijner oordelen. Oock soo genoemd, om dat hy gantschlijck *God onderworpen* is, en van hem werd gebruyckt waer toe hy wil. Een *Leugen-geest*, 1. *Kon.* XXII. 12.; want hy is *een Leugenaer en de Vader der leugenen*, *Joh.* VIII. 44. Een *onreyne Geest*, *Luc.* XI. 24. Een *Geest der Hoerery*; te weeten, der *Geestlijcke*, welcke is Afgodery; en der *ligchaemlijcke*, waer toe hy de Menschen aenhitst, *Hos.* IV. 12.; alhoewel oock deese plaets kan verstaen werden van de *verdorvene driften* in den Mensch, en haere genegenheyd tot deese sonden; echter noch meer aengeset en voortgepord van de *Duyvel.*

In opsight van sijn Weesen en Natuer.

Geest; *doch* boose Geest.

Ten

Ten aensien van 't Ampt, waer toe hy geschapen was,

Ten aensien van 't *Ampt*, waer toe hy *geschapen* was, voerd hy de naem van *Engel*, *Rom.* VIII. 38. 2. *Petr.* II. 4. *Jud.* vs. 6.; soo veel als *Bode*, *Gesant*, *uytgesondene*; tot welcken dienst hy van God verordonneert was. Dit is hy noch gebleven nae sijnen val. Want de Heere onse God send soo wel de *boose Geesten* uyt tot *Dienaers*, *Beuls*, *uytvoerders* sijns toorns, of andere eynden (gelijck blijckt in verscheydene plaetsen der H. Schrift, hier nae aen te trecken; en waerom *Salomon* hem waerschijnlijck noemd *wreede Bode*, *Prov.* XVII. II.), als de *goede*, om ons toe te dragen sijne weldaden, ons te bewaeren, &c.: Soodaenigh nochtans, dat d'alwijse God, nae sijne wonderlijcke bestieringh, oock wel de *Satan uytsend* tegens de *Godsalige*, t'haerer beproevingh, en de *goede Engelen* tegens de *Godloose*, t'haerer straf, en vernielingh. Dus wierd *Paulus gegeven een Engel des Satans*, om hem met *vuysten te slaen*, op dat hy sigh niet moght verheffen, 2. *Cor.* XII. 7.: En een *Engel des Heeren uytgesonden* tegens *Herodes*, die hem sloegh, soo dat hy van de Wormen wierd gegeeten, *Act.* XII. 23. Doch als de *Duyvel* de naem van *Engel* werd gegeven, koomd'er gemeenlijck *yets by*, 't welck hem *onderscheyd* van de *goede Engelen*; als: Engelen die *gesondighd hebben*, 2. *Pet.* II. 4. D'Engelen, die *haer beginssel niet hebben bewaerd*, *Jud.* vs. 6. Engel *des afgronds*, *Apoc.* IX. 2. Engel *des Satans*, 2. *Cor.* XII. 7. Alleen weynighmael vindmen 't woord *Engel* sonder byvoegingh, daer echter de *Duyvel* werd gemeend; als, *Rom.* VIII. 38.: *'k Ben verseeckerd, dat noch dood noch leven noch Engelen*: Waer by de *boose* moeten werden verstaen, want de *goede* traghten ons niet *te scheyden van de liefde Gods, welcke is in Christo Jesu.*

Engel; *doch gemeenlijck werd'er yets bygevoeghd, waer door hy werd onderscheyden van de goede.*

Behalven alleen in eenige weynige

Jesu. En 1. *Cor.* VI. 3. *Weet ghy niet, dat wy d'Engelen* (te weeten, de quade) *sullen oordelen.* In de plaets *Pauli* 1. *Cor.* IV. 9., *wy sijn een Schouw-spel geworden de Weereld, den Engelen, den Menschen,* werden verstaen de *goede* en *quade.* D'eerste saegen 't lijden des *Apostels* en sijner Amptgenoten aen als *getuygen,* en met *meedelyden;* d'andere als *aenstookers,* en met *vermaek.* De *vier Engelen, Apoc.* VII. 1. werden van sommige genomen voor *goede*; van andere voor *quade. Psalm* XXXV. 5. 6. bid *David* tegens sijne boose vyanden: *D'Engel des Heeren drijvese wegh: D'Engel des Heeren vervolgese. Hieronymus* verstaet hier door de *Duyvel.* Andere volgen hem. Maer wy konnen geen reden sien, die ons hier toe soude verplighten. God gebruyckt oock *goede Engelen* tot uytroying der boose. Onses weetens kanmen nergens in 't Woord Gods uyt eenige omstandigheden afneemen, dat, als'er staet *Engel des Heeren,* de *Satan* sou gemeend werden.

hier voorgestelde plaetsen,

In opsight van sijn *Aert, bedrijf* en *eygenschap* werden hem veelerley *Naemen* toegevoeghd; soo *eygentlijck,* als by *gelijckenis.*

In opsight

Onder d'*eygentlijcke* sijn de voornaemste *Duyvel,* van *Dæmon,* wegens de groote wijsheyd en 't verstand, waer meê God hem in sijne Scheppingh had begiftighd. Van dit woord *Dæmon,* en 't geen men daer uyt trecken wil, sullen wy hier nae affonderlijck handelen. Insonderheyd werd hy *Duyvel* geheeten van *Diabolus, Joh.* VIII. 44. en op veel andere plaetsen, wegens sijn *liegen, lasteren,* en *valsche beschuldingh.* Soo *loogh hy van God,* of beschuldighde God *by den Mensch, Gen.* III.; van welcke plaets wy haest in 't breede sullen moeten spreecken, tegens de geene, die oock hier *de Duyvel willen uytschuppen.* Soo *be-*

Van sijnen Aert, bedrijf, en eygenschappen;

Duyvel *van* Dæmon, *en* Diabolus

beschuldighd hy oock *God by de Menschen*, door sijn snoode inblasingen, van onbarmhertigheyd, ongereghtigheyd, &c.; en wederom *de Menschen by God*, *Job.* I. 9.; II. 5.: Waerom hy dan oock werd genoemd de *Verklager der Broederen*, *die haer verklaeghd voor God naght en dagh*, *Apoc.* XII. 10. Een *leugenaer* en *Vader der leugenen*, *Joh.* VIII. 44. Daer-en-boven *beschuldighd* hy d'*eene Mensch by d'andere* door leugen en aghter-klap; veroorsaeckt quaed vermoeden en misvertrouwen van deese tegens die. Eyndlijck *beschuldighd* hy den *Mensch by en door hem selven*; verontrust sijn Gewisse, door sijne sonden te vergrooten, om hem tot wanhoop te brengen. Waer tegens hy by andere hare grouweleu verkleynd, om haer te stellen in een aldergevaerlijckste sorghloosheyd.

Waerom soo gebeeten.

Satan, soo veel als *Tegen-party*. I. *Cor.* VII. 5. en anderwegen. Eerst *van God*, dien hy ten *hooghsten haet*, om dat God *ten hooghsten goed*, hy *ten hooghsten boos* is. Daer nae *van den Mensch*. Want wijl hy tegens God niets met allen vermagh, soo soeckt hy sijne woede uyt te gieten, en sijnen moed te koelen aen de Menschen, om datse sijn *Schepselen Gods*, en werden genoemd *Kinderen Gods*. Even gelijck een overgegeven *booswight*; die, als hy de *Vader niet derf aenvallen*, sigh soeckt te wreecken aen desselven *swacke Kinderkens*. Hy benijd haer de saligheyd, uyt welcke hy verstooten is, en soeckt haer deelgenooten te maecken van de verdoemnis, tot welcke hy sigh veroordeeld bevind. Jae oock een *Tegen-parthy* der *Dieren*, om datse van God gemaeckt zijn; en die hy al t'saemen even soo geerne sou willen ombrengen, als de *Varckens der Gadarenen* op de vergunningh *Christi*, *Luc.* VIII. 33., doe hy uyt den *Beseetenen* moest wijcken. Deese *Satan*,

Satan, *soo veel als* Tegenparthy

Waerom soo genoemd.

Tegen-

Tegen-parthy, is 't, die *geduerigh omgaet om te verslinden*, 1. *Petr.* v. 8. Om dat *Duyvel Lasteraer*, *Satan Tegen-parthy* beteeckend, en de *lasteraers*, *Tegen-parthyen* onder de *Menschen* dien *Naem* met de *boose Geesten gemeen* hebben, maghmen 't woord *Duyvel* en *Satan* niet altijd passen op *lasterende* of *tegen-partijdige Menschen*, om alsoo de *Duyvel uyt de Weereld te bannen*; maer men moet uyt de gelegenheyd en omstandigheyd des *Texts* sien, of 't van *Menschen*, of van *boose Geesten* gesproocken werd. Anders konmen *even soo light de Hel*, *&c.*, uyt 't woord Gods uytvagen. Doch hier van sullen wy in 't vervolgh breeder moeten handelen.

Korte aenmerckingh.

Voorts werd de *Duyvel* toegevoeghd de Naem van *Vyand*, *Matth.* XIII. 25. 39. Van *Menschen-moorder*, *Joh.* VIII. 44. Van *den Boosen*, *Matth.* XIII. 9. Van *Versoecker*, *Matth.* IV. 3. Van *listige omleyder*, *Ephes.* VI. 11. Van *Verleyder der Weereld*, *Apoc.* XII. 9. *&c.*

Sijne noch andere Namen.

Ten aensien van sijne *Magt* en *Heerschappy* over de Godloose, oock van eenige sijner Werckingen, werd hy genoemd de *God deser Eeuw*, 2. Cor. IV. 4. *D'Overste deeser Weereld*, Joh. XIV. 30. XII. 31. *Geweldhebber der Weereld*, Ephes. VI. 12. *Oversten der Maght des lughts*, Eph. II. 2. Van deese sijne *maght*, gevoeghd tot sijne *kennis* en *list*, waer door hy soo veele, 't sy geweldige, 't sy wonderlijcke dingen verright, sullen wy voorbeeldlijck hier nae handelen, als 't voornaemste ooghmerck deeses Wercks.

Oock ten opsight van sijne maght over de Godloose.

By *vergelijckingh* en *oneygentlijck* werd hy genoemd de *Slangh*, Gen. III. 1. 2. Cor. XI. 3. *D'oude Slangh*, Apoc. XX. 2., eensdeels wegens sijn' *arghlistigheyd*, andersdeels, om dat hy *door een Slangh Eva in 't Paradijs* bedroogh. Waerom

Namen by gelijkenis;

Slangh;

oude Slangh; Draeck, groote Draeck, &c.

oock *Paulus* hem toeschrijft *listige omleydingen*, dat is, bedrieghlijcke Verleydingen, Ephes. vi. 11. *De Draeck*, Apoc. xii. 4. *De groote Draeck*, ỿ. 9. *De groote roode Draeck*, ỿ. 3., wegens sijne groote schaedlijckheyd, wreede bloedgierigheyd, en vyerige boosheyd: Ter welcker oorsaek hem oock *vyerige Pijlen* werden toegeëygend, Ephes. vi. 16. *Brie∫schende Leeuw*, 1. Petr. v. 8., wegens sijne kraght, en geduerige begeerte om te verslinden: Welcke hem aenpord, om geduerigh om te gaen, en nae Roof uyt te sien.

Geen eygene Namen van Duyvelen werden in de H. Schrift gevonden.

Onder onse Verhandelingh van d'*Engelen in 't gemeen* hebben wy gehoord, dat eenige *goede Engelen* in 't woord Gods *eygene Naemen* voeren, als *Gabriel* en *Michael*. Van de *Duyvelen* werden *geen eygene Naemen* uytgedruckt door de Geest Gods in de H. Schrift. Wy vinden wel, dat d'*Overste der Duyvelen* werd *Beelzebul* geheeten, *Matth.* x. 25. xii. 24. *Marc.* iii. 22. *Luc*, xi. 15.: Doch dien Naem was hem toegepast van de *Joden*, welcker *Rabbijnen* seer gereed waeren, om uyt haer eygene Harssenen *Naemen* van *Engelen* en *Duyvelen* te bedencken. 't Blijckt oock, datse dien Naem hem hebben toegevoeghd uyt *veraghtingh*. Want *Beel* of *Baal* beteeckend *Heer*, *Vorst*, *Patroon*, en *zebul*, of *zebub*, een *Vliegh*; t'saemgenoomen, *Heer*, of *Vorst der Vliegen*. Dus noemden de *Joden* d'*Overste der Duyvelen*, 't sy om dat hy, uyt sijn eygene boose wil, sonder Gods toelaetingh niet meer kon doen als een *Vliegh*: 't Sy om dat *Baal-zebub* was d'opperste Afgod der *Ekroniten*, 1. *Kon*. 1. 2.; diense oock aenriepen, tot verdrijvingh van seeckere *schaedlijcke Vliegen*, welcke d'Inwooners van *Palestina* boven maten seer plaeghden; 't Sy, om dat de *Duyvelen* geduerigh rondom ons zijn, gelijck

Aenmerckingh op de Naem Beelzebul,

de *Muggen* en *Vliegen* ons om 't Hoofd swermen. Eenige meenen, dat dien Afgod wel moght afgebeeld sijn geweest onder de gedaente van een *Vliegh*. Met dien naem hebben de *Joodsche Rabbijnen* den Oversten der Duyvelen willen brandmercken; soo uyt verfoeyingh des gemelden Afgods, als tot versmadingh sijner maght, buyten Gods toelaetingh; als van sigh selven, en sonder gewapend te sijn met 't bevel Gods, wiens *gevangene* en *geboeyde* hy is, niet meer verrighten konnende, dan een *Vliegh*. De Salighmaecker heeft wel geseght: *Indien ick door Beelzebul de Duyvelen uytwerp*: Doch hier door *betuyghd* of *verklaerd* hy niet, dat dit een *eygene Naem* van den Oversten der Duyvelen was; maer alleen *herhaeld* hy der *Pharizeën* woorden, om deselve *tegens haer* te gebruycken. De *Naemen* der twee goede Engelen, *Gabriel* en *Michael*, werden haer *stellighlijck* in de H. Schrift toegeschreven; maer nergens de Duyvelen *stellighlijck* een *eygene Naem* toegeëygend. Wy leesen wel *Tob.* III. 25. van de boose Geest *Asmodeus*; doch dit geheele Boeck is *Apocrijph*, en een enckel *Thalmudisch Verdightsel* gelijck. Somtijds werd wel door 't woord *Belial* de *Satan* verstaen, 2. *Cor.* XIV. 15. *Wat t'saemenstemmingh heeft Christus met Belial?* Doch 't is geen *eygene Naem* des Duyvels; maer met dit woord, beteeckenende een *booswight*, *deughniet*, *sonder jock*, werd *vergelijckinghs-wijs* uytgedruckt sijnen boosen, ongehoorsaemen, verdorvenen aert. *Abbadon*, of *Apollyon* (Verderf, Verderver) *Apoc.* IX. 11., werd niet de *Duyvel*, maer den *Antichrist* toegepast: Oock niet als een *eygene Naem*, maer genoomen van sijn bedrijf; gelijck 't woord *Tyran* niet de *naem*, maer den *aert*, en de *verrightingen* eens *Koninghs*

Van wie, en waerom den Oversten der Duyvelen toegeëygend; oock wat dien naem beteeckend.

Aenmerckingh op de Naemen Asmodeus.

Belial.

Abbadon, *of* Apollyon.

Lucifer. uytdruckt. 't Woord *Lucifer*, oock al van veele den *Satan* toegeëygend, is ontstaen uyt een *plompe misvattingh* van de plaets *Jes.* XIV. 12., daer niet van de *gevallene Engelen*, maer van den *val des Koninghs van Babel* werd gesproocken; die hier *Morgenstar* (*Lucifer*) werd geheeten.

Onder de Duyvelen is d'eene meer als d'andere. De *Joden* dan hebben de naem *Beelzebul* gegeven aen den *Oversten der Duyvelen.* Dat'er onder de boose Geesten *Oversten* zijn, geloven wy, niet om dat het van de *Joden* is geseght, maer om dat het over-een-koomd met Gods woord. Uyt de woorden *Christi* Matth. XXV. 41., *den Duyvel en sijn' Engelen*, blijckt, dat'er *meerderheyd* en *minderheyd* onder haer sijn moet. 't *Hoofd* werd hier genoemd de *Duyvel*, en hem werden toegeschreven *Engelen* (boose Engelen, gelijck hy een boosen Engel is), welcke hy gebruyckt tot sijnen dienst. Sie oock 2. Cor. XII. 7. *Engel des Satan.* Apoc. XII. 9. *Hy, de Duyvel, Satanas, en sijn' Engelen.* 't Selve kanmen besluyten uyt de woorden *Pauli*. Gelijck hy *Coloss.* I. 16. d'*Engelen* verscheydene *Ordeningen*, of Trappen van waerdigheyd geeft, *Throonen*, *Heerschappyen*, *Overheden*, *Maghten*, waer van wy in 't voorgaende *Hoofd-stuek* hebben gehandeld, soo steld hy oock onder de *Duyvelen* Ephes. VI. 12. *Overheden*, *Maghten*, *Geweldhebbers*. De Heere *Christus* schrijft uytdrucklijck *Matth.* XII. 26. *Luc.* XI. 18.. den *Satan een Rijck* toe: *Hoe sal sijn Rijck bestaen.* Nu daer een *Rijck* is, moeten *Overheden* en *Onderdaenen*, Gebiedvoerders en Onderworpene zijn, op dat'er orde wierd gehouden. Soo hebben dan de *Duyvelen een Rijck onder haer selven* (maer gesteld *onder de Heerschappy van den Opperstens Souverain*): 't Welck geregeerd werd onder haer *op sulck een wijs* als *God haer toelaet*;

Onder deselve sijn Oversten.

Hebben een Rijck:

laet; en waer toe de *Godloose* behooren, om van haer *getyranniseert* te werden, als van den Opperheerlcher geordonneerde *Beuls* over deselve. In deese *Weereld heerscht de Duyvel* over de geene welcke God, door sijn reghtvaerdigh oordeel, *aen hem heeft overgegeven*; en de Godloose dienen hem, alsse doen 't geen waer toe hy haer aendrijft; waerom hy de *God deeser Eeuw werd geheeten*, 2. *Cor*. IV. 4., die de sinnen der ongelovige verblind. De Gelovige *valt hy wel aen*, maer *heerscht* over haer niet: En in alles steld d'*Algebieder* hem een Pael. *Dus heerscht d'Opperheerscher daer de Duyvel heerscht*, selfs over de Duyvel; die geen heerschappy heeft, als nae den hem gestelden Regel. Van deese Heerschappy des Satans sal hier nae meerder moeten gesproocken werden.

En heerschappy; maer hoedanigh.

Wy souden onse bygebraghte *Plaetsen uyt de H. Schrift* wel verdeedighd hebben tegens allerley *Verdraeyingen*; maer wie siet niet, dat wy dan een geheel *Foliant*, en noch meer, moesten schrijven. Ons voornaemste ooghwit is, van de *Werckdadigheden der boose Geesten* te handelen, met *Voorbeelden* uyt de *H. Schrift* en de *Weereldlijcke Historien*. Deese sullen wy tegens d'*aenlopingen* beweeren. En als deese *Werckdadigheyd* beweesen is, soo sullen de *Duyvel-loogchenaers* haere spitsvindigheden, om over al de *Duyvel uyt te sluyten*, van selfs wel laeten vallen, als haer dan niet meer nut zijnde, om haere *niet anders als denckende* en *nergens sijnde Geesten* te beschermen tegens d'*aenstoot van 't Woord Gods*. Evenwel sullen wy t'sijner plaets onse aenmerckingen oock stellen over de verwringingen van eenige der voornaemste alreeds bygebraghte Texten.

Besluyt deses Hoofdstucks.

IV. HOOFD-STUCK.

't Sijn *der* Duyvelen *beweerd uyt haere* Werckdadigheyd. *Eerste werckingh des Duyvels ontrent d'eerste geschapene Vrouw* Gen. III. *Openingh van den* reghten sin *der woorden, door* Moses *in sijn kort Historisch verhael* voorgesteld; *naerder* verklaerd *van de Heere* Christus *en d'*Apostel Johannes. *Schendlijcke dwalingh van* David Joris *en* Hobbes. *De* Heydenen, *insonderheyd d'*Apostatische *Keyser* Julianus, *bespotteden de* Christenen, *wegens deese* Historie, *van* Moses *beschreven. Ernstige tael van* Petrus van Stavoren, *seer geaght onder de geene diemen* Coccejanen *noemd, tegens die in de* Historie *des* Vals *Gen.* III. de Duyvel willen uytsluyten. *Allerley* swarigheden *met groote* Studie *by een gesoght, om beyde de* Slangh en de Duyvel *uyt deese* Historie *van* Moses *te schoffelen. Eerst, op de woorden,* de Slangh was, *als in 't getal van eene. Over de woorden:* De Slangh was listiger. *Waerom hy* tot de spraeck de tongh en stem des Slanghs *wou leenen? Dat de* Slangh gantsch onbequaem is ter spraeck. *Waerom de* Satan niet liever een Papegay *sou genoomen hebben? Dat de* Duyvel, door de Slangh spreeckende, *een* grooter Wonderwerck *sou gedaen hebben, als* God oyt gedaen *heeft. Dat de* Satan in 't spreecken door de Slangh *ongelijck* meer geestigheyd *sou getoond hebben, als* God selfs door Bileams Eselin *Waerom van de* Slangh *niet soo wel geseght werd,* dat God haeren Mond opende, *als'er sulcks staet van d'*Eselin van Bileam. *Hoe over* de Slangh een Vloeck kon zijn, *'t geen haer van* natueren eygen was; *te weeten,* op den buyck te gaen? *Van 't* Stof eeten *der Slangh; en verscheydene andere ingebraghte redenen, om te bewijsen, dat hier* noch Duyvel noch Slangh is geweest: *Met* aenmerkingh *op, en* beantwoordingh *der*

voor-

voorgestelde dingen. Gevaerlijckheyd van sulcke Voorgevingen: Welckemen kon inbrengen tegens veele Plaetsen der H. Schrift. Seldsaem geval, Monsr. Myleus, Hollaudschen *Onder-koopman te* Suratte, *met een* Slangh *bejegend. Seer* seldsame Spoockery *in 't Huys eens* Predikans *van de* Gereformeerde Religie *in* Franckrijck, *van hem selfs in 't* Fransch *breedelijck beschreven; doch hier ingedrongener voorgesteld; vol wonderlijcke gevallen.*

NU gaen wy voort, om de *Weesentlijckheyd*, of *'t Sijn* der *Duyvelen*, te toonen uyt haere *Werckdadigheyd*: Waer by ons noch *dese moeyte* werd opgelegt, dat wy de *Voorbeelden*, van ons tot *bewijs* bygebraght uyt 't *woord Gods* en *Weereldlijcke Historien*, sullen moeten *verdeedigen* tegens nieuwe *ontkenningen* en *verwringingen*. Ons voorneemen is, deese *orde* te houden, dat wy de *werckingen* der boose Geesten *nae buyten* sullen bewijsen met *Exempelen*, eerst uyt de *H. Schrift*, met *afweeringh* van 't geen men tegens deese Bewijsen inbrenght, om deselve om verr' te werpen: Daer nae uyt d'*ervaerenheyd* van alle tijden, voorgesteld in een groot deel seer *aenmercklijcke* en *wonderlijcke Geschiedenissen*. *'t Sijn der Duyvelen beweerd uyt haere*

Deese *Werckingen* verright de *Satan* of door *maght*, of door *list*, of door *list en maght* te gelijck. Van yeder deeser *onderscheydingen* staet ons hier nae affonderlijck te handelen, als wy tot de *Weereldlijcke Historien* koomen. *Werckdadigheyd.*

D'*eerste werckingh* des *Satans* nae sijnen val ontrent de *Menschen*, ons in 't *woord Gods* voorgesteld, is geschied aen *Eva*, d'eerste van God geschapene Vrouw; om haer, en in haer oock 't gantsche Menschlijck geslaght, te doen vallen; met hem in 't eeuwigh verderf te storten. De *Hi-* *Eerste werckingh des Satans ontrent*

ſtorie ſteld de Man Gods *Moſes* ons voor *Gen.* III. Wy ſullen eerſt de *woorden des Verhaels* uytſchrijven. Dan eenvoudighlijck *den ſin* openen. Daer nae onſe aenmerckingen laeten gaen op 't geen *daer tegens werd ingebraght.*

D'eerſte van God geſchapene Vrouw; voorgeſteld Gen. III.

De woorden des verhaels luyden aldus: *De Slangh nu was liſtiger dan al 't gedierte des velds, 't welck de Heere God gemaeckt had; en ſy ſeyde tot de Vrouw: Is 't oock dat God geſeght heeft, ghylieden ſult niet eeten van allen boom deeſes Hofs? En de Vrouw ſeyde tot de Slangh: Van de Vrught der boomen deeſes Hofs ſullen wy eeten: Maer van de vrught des booms, die in 't midden des Hofs is, heeft God geſeyd, ghy ſult van die niet eeten, noch die aenroeren, op dat ghy niet ſterft. Doe ſeyde de Slangh tot de Vrouw: Ghy-lieden ſult den dood niet ſterven. Maer God weet, dat ten dage als ghy daer van eetet, ſoo ſullen uw oogen geopend werden, en ghy ſult als God weeſen, kennende 't goed en 't quaed. En de Vrouw ſagh, dat die boom goed was tot ſpijs, en dat hy een luſt was voor d'oogen, jae een boom, die begeerlijck was om te verſtandigh maecken; en ſy nam van ſijne vrught, en at; en ſy gaf oock haeren Man, en hy at.*

Korte openingh en aenwijſingh

Wy ſien hier *Eva verſoght tot ſondigen*; en *Eva onder de verſoeckingh beſweecken.* In de *Verſoeckingh* ſtaet aen te mercken de *Verſoecker*, en de *Verſoeckingh ſelfs.* Van de *Verſoecker* hebben wy hier alleen te handelen. *De Slangh nu was liſtiger dan al 't gedierte des velds.* Doe de heerlijcke heyligh-geſchapene *Engelen* vreeſlijcke *Duyvelen*, booſe Geeſten waeren geworden, pooghdenſe al ſtracks, om oock d'eerſte van God nae ſijn Beeld geſchapene Menſchen van haeren Schepper te doen afvallen, en haer in een gelijck oordeel der verdoemnis te brengen; als nu geworden ſijnde

ge-

geſwoorne vyanden Gods, *nijdige haters aller Schepſelen Gods*, inſonderheyd der *Menſchen*, als 't Hoofd-ſtuck der wercken des Heeren. *Adam* en *Eva* waeren *gantſch goed*, kenden noch *geen quaed*, doch *konden quaed* werden. Derhalven nam de *Satan* voor, haer te *verſoecken* tot 't quaed, en door *liſt* haer te brengen tot d'overtreedingh des Godlijcken verbods. Om dit werck te verrighten, verkoos hy de *Slangh*, als een voor hem bequaem wercktuygh, *liſtiger als al de Dieren des velds*. Wat hy, boven haere *liſtigheyd*, *noch meer* in haer bemerckt moght hebben, 't welck hem tot ſijn opſet dienen kon, weeten wy niet. Vermits hy nu *de Slangh*, tot bereyckingh van ſijn ooghmerck, *had ingenoomen*; door de *Slangh ſprack*, en *Eva niet anders* als de *Slangh gewaer* wierd, naederhand maer *alleen de Slangh* beſchuldighde, ſoo maeckt oock *Moſes alleen van een Slangh* gewagh; wijl uyterlijck niet anders wierd geſien; en yeder, uyt 't geen hy van deſe *Slangh* verhaeld, lightlijck kon bemercken, dat de *Satan* door deſelve werckte. Want een *Slangh kan niet ſpreecken* (en datſe voor haere vervloeckingh ſou geſproocken hebben, is niet bewijſlijck); *veel min redenkavelen*; want *redeneeringh* kan alleen voortkoomen uyt een *reedlijck Weeſen*, en heeft geen plaets in onvernuftige Dieren. Daeren-boven, uyt 't *Vonnis* Gods ℣. 14. 15. blijckt, dat hier *meer als de Slangh* is geweeſt. Want of wel 't ſelve oock d'*uyterlijcke Slangh* raeckt, om datſe was misbruyckt geworden ten *wercktuygh des booſen Geeſts*; ſoo kan echter elck ſien, dat de *vloeck* voornamentlijck op de *Duyvel ſelfs* valt. Want 't *gezeegend* hier beloofd *Vrouwen-zaed*, de Heere *Chriſtus*, heeft niet 't *Hoofd der natuerlijcke Slangh*, maer den *Kop*, dat is, 't geweld *des Duyvels*

Van den reghten ſin der woorden.

Van Moſes *in ſijn kort Hiſtoriſch verhael voorgeſteld.*

vels vermorseld. Noch langh daer nae, en selfs in 't *nieuwe Testament*, heeft de *H. Geest*, om dat de *boose Geest Eva* door een *Slangh* bewoogh tot sondigen, 't woord *Slangh* behouden. Dus seght *Paulus* (welcke plaets wy wenschten, op sommige niet toepasslijck te mogen zijn): *Doch ick vreese, dat niet eenighsins, gelijck de Slangh Evam door haer' arghlistigheyd bedroogen heeft, alsoo uwe sinnen bedorven werden, om af te wijcken van d'eenvoudigheyd, die in Christo is*, 2. *Cor.* XI. 3. Even om deeser verleydingh wil door de *Slangh*, nu soo veel eeuwen geleeden, werd de *Satan* genoemd d'*oude Slangh*, *Apoc.* XII. 9. XX. 2. En in deese plaetsen heeft het de *H. Geest* gelieft, *met uytdrucklijcke woorden* te seggen, dat deese *oude Slangh* (welcke *Eva* verleydde, en daerom d'*oude* genoemd) *is de Duyvel en Satanas.* Dat oock by en in deese *Slangh* de *Duyvel* is geweest, seght ons klaerlijck onse Salighmaecker *Joh.* VIII. 44.; daer hy, siende op deese verleydingh van *Eva* door de boose Geest, die de *Slangh* tot sijn werck-tuygh gebruyckte, en voorstellende den aert des *Satans*, dus spreeckt van en tot d'ongelovige hem lasterende *Joden*, sonder van de *Slangh* gewagh te maecken, doch verklarende, wie in en door haer 't werck verright had: *Ghy sijt uyt den Vader de Duyvel, en wilt de begeerten uws Vaders doen: Die was een Menschen-moorder van den beginne*; te weeten, van 't begin des Weerelds, der scheppingh des Menschen af; tegens welcke eerst-geschapene Menschen, *Eva* en *Adam*, hy terstond sijne boosheyd toonde, en aen haer ten Moordenaer wierd. Sie daer nu:

Van de Heere Christus Joh. VIII. 44.,

En d'Apostel Johannes, Apoc. XII. 9. XX. 2.,

Moses, en *Paulus* uyt *Moses*, stellen de verleydingh van *Eva* door de *Slangh*, om datse niet anders als een *Slangh sagh*, als een *Slangh hoor-*

Naerder, en

hoorde; uyterlijck sigh niet anders als een *Slangh* had vertoond.

De Heere *Christus* noemd niet de *Slangh*, maer de *Duyvel*, om dat hy 't waerlijck was, die door en in de *Slangh* dit boose stuck verrightede; dit Dier alleen tot sijn Wercktuygh gebruyckte. *Gantsch duydlijck*

D'*Apostel Johannes* noemd de *Satan*, om dat hy door een *Slangh Eva* bedroogh, d'*oude Slangh*; maer verklaerd in deselve adem, wie hier door verstaen moest werden; *de Duyvel en Satanas.* *Verklaerd:*

Klaerlijck kan nu yeder sien, dat dit voorgestelde eenvoudighlijck is de *sin* des H. Geests in 't verhael, gedaen door *Moses*; en dat deese verklaringh vloeyd, sonder eenige verwringingh, uyt d'omstandigheden van den *Text*; waer by dan noch koomen de verklaringen *Christi* en *Johannes*. Hier te seggen: „*Salmen 't reght bescheyd* „*van deesen handel weeten*, *soo dientmen op 't ver-* „*hael*, *dat Moses daer af doet*, *voornamelijck te* „*letten. Want die sleghts yet van 't een of 't ander* „*dingh te passe brenghd* (men meend *Christus* en „*Johannes*) *in een rede die van geheel wat anders* „*spreeckt* (even te vooren heeftmen geseght, *lightelijck te geloven*, *dat Christus*, *Moses en Pau-* „*lus op een en deselve saecke sien*), *verklaerd de* „*saeck niet soo wel*, *als hy*, *die daer af eygentlijck* „*sijn werck gemaeckt*, *en 't geheele stuck omstande-* „*lijck beschreven heeft*; dunckt ons een *vreemde*, *harde tael*; alleen gebruyckt, om op 't woord *Slangh* uytvlughten te konnen smeeden. *Moses* gaet in sijn bericht niet *omstandigh*, maer *kort*. In sijn *Historisch verhael* beschrijft hy alleen wat sigh *sightbaer aen Eva* vertoonde, gelijck in de H. Schrift seer gemeen is. Als nu de *Salighmaecker*, en nae hem d'*Apostel Johannes*, een *naerder* en *eygent-*

Marginalia: *Derhalven vastlijk soo geloofd.* — *Aenmerckingh* — *Op eenige gestelde woorden.*

eygentlijcker verklaringh van *Moſis woorden* geven, ſoumen die *minder moeten aghten*? ſoo ter *ſijden ſoecken te ſchoffelen*? Maer elck kan wel ſien, waerom 't te doen is.

Dwalingen, verworpen.

Wy verwerpen derhalven de *David-Joriſtiſche* en *Hobbeaenſche* Stellingh, dat *Eva* is verleyd geworden door haere *quade genegenheyd* en *begeerte*. Dat de *Satan hier niet ontrent* is geweeſt. Dat'er geen *Verſoecker van buyten* was. Dat de geſtelde *redenkavelingh* geſchiedde in d'*Inbeeldingh* en *gedaghten* van *Eva*. Daer nochtans *Moſis* de *Verſoecker* duydlijck *buyten Eva*, niet *in* haer ſteld. Wy verwerpen oock 't gevoelen der geene, welcke meenen, dat hier *geen Slangh*, maer *alleen de Duyvel was in de gedaente eener Slangh*. Want *Moſes* ſpreeckt hier van een natuerlijcke Slangh, behoorende tot de *Dieren des velds*; over welcke oock de *Vloeck* is uytgeſproocken.

De Heydenen, *inſonderheyd* d'Apoſtatiſche *Keyſer* Julianus,

De *Heydenen* hadden de gewoonte, eerſt de *Joden*, daer nae de *Chriſtenen*, voor te werpen eenige in de H. Schrift aengeteeckende *wonderlijcke Geſchiedeniſſen*; dieſe *beſpotteden*, om dat haer *vernuf* de *reden* daer van niet kon vinden: Als; dat een *Eſelin ſou geſproocken* hebben (en nochtans haddenſe ſelfs in haere Boecken, dat onder haer een Os heeft geſproocken); dat van *Simſon* ſoo veel ongelooflijcke dingen ſouden verright zijn; dat *Jonas*, van een Walviſch ingeſlockt, *drie dagen langh* in desſelven ingewand had konnen leven. Inſonderheyd heeft de geleerde *Philoſooph*, maer Godlooſe en van 't *Chriſtendom* tot 't *Heydendom afgevallene* Keyſer *Julianus* de *Chriſtenen* ſeer beſchimpt, om datſe *deeſe Hiſtorie* van den val der eerſte Menſchen door een *ſpreeckende Slangh* geloofden. Nu wilmen hier *noch Slangh noch Duyvel* gedoogen. De grouwlijcke

Beſpotteden de

lijcke Ketter *David Joris* heeft'er de *grond* van gelegt. De verfoeylijcke *Hobbes* in sijne *Leviathansche Leviathan* (welck seer schaedlijck Boeck door de hooge Overheyd deser Landen roemlijck verbooden is) heeft'er op *gebouwd.* Nu soeckt-men voorts 't werck te *voltimmeren.* De geene, die of hare *giftige borsten* suygen, of die door dese sigh laeten verleyden, willen wy hier aenspreecken, niet met onse woorden, maer met die van *D. Petrus van Stavoren*, onlanghs noch Predikant te *Leyden*, een Man van *grooten naem* onder de geene diemen *Coccejanen* noemd; of misschien deselve beeter ingangh en meer naedruck by en op haer vinden moghten. Dus spreeckt hy in sijne *Huyshoudingh Gods pag.* 97. over deese plaets *Gen.* III. I. „Uyt deesen alleen blijckt het middagh-„klaer, dat'er *Duyvelen* zijn, vervloeckte Gee-„sten, die in de waerheyd niet sijn staende geble-„ven; gelijck veele *Libertijnsche Geesten* heden „ten dagen het tegendeel droomen; en wat seg-„ge ick droomen? met *Godloose Boecken* de wee-„reld gemeen maecken, maeckende alsoo *grouw-„lijcker Leviathans* (hy siet hier op de *Leviathan* van *Hobbes*, uyt wien men leerd de Duyvel uyt de weereld bannen) „*als deese oude, kromme en* „*verdraeyde Slange uyt sijn boosheyd* de weereld „sou konnen meededeelen. Menschen, die drij-„ven, dat het sijn *overblijffselen des Pausdoms*; en „alles *dat van de Duyvel werd geleesen in Gods* „*woord*, of *veraghtende*, of *andere beduydenissen* „*gevende*; houdende den Mensch selfs die boo-„se Geest, die hem selven en sijn even-mensch „pijnighd. Reghtdraets tegens het verhael van „*Moses.* Hier verschijnd een ander als de „Mensch, buyten den Mensch, die een lig-„chaem van een Slange gebruyckt. Hy rede-„neert,

Christenen *om datse dese Historie van de Slangh geloofden; en nu doetmen oock soo.*

Ernstige tael van P. van Stavoren, *seer geaght onder de geene diemen* Coccejanen *noemd.*

Tegens de geene, die die in Hi-

storie des Vals Gen. III.

„ neert, en vertoond soo sigh een verstandige
„ Geest. Hy is vol loosheyd, onvermoeyd-
„ heyd en boosheyd. Wie is deese? Geen *onreed-*
„ *lijck Dier*, al komt hy hier soo vermomd voor
„ onder de gedaente van een Slange; want geen
„ gediert, dat maer gedierte is, heeft een Gee-
„ stelijcke en redelijcke ziele; *haer ziele* is alleen
„ *haer bloed*, volgens de tale van het woord Gods.
„ Geen *Mensch*, want daer is niemand als *Adam*,
„ beneven de Vrouw; en die werd selver van *de-*
„ *se Slangh* verleyd; oock en kan een Mensch sijn
„ ligchaem niet afleggen, en de gedaente van *een*
„ *Slange* aenneemen. Wie dan? soude het wel
„ sijn een *Engel des lights*? Dat is onmogelijck.
„ *God maeckt sijn Engelen Geesten, en sijne Die-*
„ *naeren tot een vlamme des vyers, om sijn woord te*
„ *doen, en te gehoorsaemen de stemme sijns woords.*
„ Wie kan het dan zijn? want *God en versoeckt*
„ *niemand tot het quade*, als de *boose Geest, die sijn*
„ *woonsteede verlaeten heeft.* Hoe dught ick, *ydele*
„ *Mensch*, die *sulck een klare waerheyd loochend*,
„ dat *hy u door sijn arghlistigheyd alreeds verleydet*
„ heeft, en u traght te *bedriegen door schijn van*
„ *wijsheyd.* Dus spraecken noch voor weynige Jae-
ren de geene diemen *Coccejanen* noemd. Maer nu
heeftmen uyt *David Joris* en *Hobbes meer light* ge-
kregen; *meer wijsheyd* gehaeld; om dies te bee-
ter de *Grond-regel*, dat de *Geesten alleen in denc-
ken bestaen*, te doen stand grijpen. Haest kon-
nen'er noch andere *meer verlightede* koomen, die
noch *yet argers* sullen stellen. De *schemeringh* hier
van doet sigh al op.

De Duyvel willen uyt-sluyten.

Allerley swarighe-den met groote stu-

Tegens de boven-gestelde *reghtsinnige verkla-
ringh* der woorden *Moses Gen.* III. soeckt men
met een *groote studie* allerley *swarigheden* in te
brengen; steldmen meenigerley *vraegen* voor;
haeld-

haeldmen *alles by een* watmen kan, om beyde de *Slangh* en de *Duyvel* uyt de *Historie* wegh te neemen. Want alsmen de *Satan* hier wegh wil hebben, soo moet'er oock de *Slangh* uyt; anders weetmen geen raed met de *spraeck*. Dit alles geschied met een grooten *omswier van woorden*, en inmengingh van *andere verschillen*. Indien wy deselve geheel wilden uytschrijven, sy souden, alleen over dit eene stuck, veel meer als een gantsch blad Pappier in dit ons Werck beslaen. Hoe wijd sou 't dan in dit ons bepaeld Schrift niet uytlopen, indien wy alles van woord tot woord wilden beantwoorden. Sullen derhalven alleen de *voornaemste dingen*, die de *meeste schijn* hebben om d'eenvoudige te verwarren, daer uyt voorstellen nae den *korten inhoud*, en onse *aenmerckingen* daer over laeten gaen, met betaemlijcke bescheydenheyd.

die by een gesoght,

Om beyde de Slangh en de Duyvel uyt de Historie van Moses *wegh te krijgen.*

„ *Moses seght*, de Slangh. *Ten minsten is'er van* „ *elcks een paer geweest; want soo gingense naderhand* „ *in d'Arck. Hoe werd'er dan maer eene Slangh ge-* „ *noemd, beschuldighd, vervloeekt, als of'er diens* „ *tijds maer eene daer voor bekend moght zijn. Dit* „ *kon wel op de kunne sien, met een ander slagh van* „ *Dieren vergeleeken; gelijck* de Mensch, het Paerd, „ *voor* de Menschen, de Paerden; *alsoo oock hier*, „ de Slangh *voor* de Slangen; *de Slangh* was, *voor*, „ *de Slangen* waeren *listiger dan eenigh ander Dier* „ *of slagh van Dieren. Maer dan stoot sigh al weer de* „ *sin; door dien 't geheele verhael niet anders is ge-* „ *schickt, dan dat het maer een eenigh Beest was, daer* „ *de Text van spreeckt.*

Swarigheyd, ingeworpen op de woorden de Slangh was; *als in 't getal van* eene.

Moses is *gantsch kort* in de beschrijvingh van de *Scheppingh*, en 's *Menschen val.* Evenwel is geen swarigheyd in sijne woorden; en verstaenlijck genoegh sijnse, wanneermen geen *knoop in*

Beantwoordingh

de bies wil soecken.. Lightlijck kanmen sien, hoe deselve moeten *gevuld* werden; en datse dan desen sin sullen geven: *De Slangh*, welcke de Satan, tot sijn wercktuygh had verkooren, om door haer d'eerste Menschen te verleyden, *was listiger als al 't gedierte des velds, 't welck de Heere God gemaeckt had; en sy seyde tot de Vrouw.* Hier stoot niets met allen. 't Eene geslaght der Slangen is *listiger* als 't andere. De Duyvel verkoos sigh 't *listighste Slagh*; en onder dat d'*alderlistighste*. Alsoo dan, *de Slangh*, tot dit werck uytgekipt, *was listiger &c.* Klaer genoegh is dit, alsmen niet opsettelijck wil knibbelen.

Aenmerckingh. Doch waerom gaetmen hier soo *stelligljck* buyten *Moses*, *ten minsten is'er van elcks een paer geweest*; daermen ons over al soo nauw binnen de woorden van *Moses* wil bepaelen?

Verder oplossingh der ingebragte swarigheyd, Maer of ons nu oock *de lust bevingh*, om *nieuwe uytleggingen* te smeeden; en dat wy voorgaven, God heeft van *elck gedierte des Velds* alleen *een Wijfje geschapen*; en *in 't selve dat*, *'t geen andere haers gelijcke* Dieren van 't Manlijck en Vrouwlijck geslaght sou geven. Gelijck als 't *Zaed in de Kruyden*, alsoo oock *vrughtbaere Eyeren in 't lighchaem van een Slangh, een Hen, &c.* Want in 't verhael der Scheppingh aller Dieren *Gen.* I. staet *niet een woord*, datse *God schip Manneken en Wijfken*, gelijck van de *Mensch* staet, dat hyse *schiep Man en Vrouw*; en naederhand bysonderlijck werd uytgedruckt, datse *twee van elcks*, *Manneken en Wijfken*, *in d' Arck* gingen, *Gen.* VI. 19. VII. 9.:

Door een andere uytleggingh, Want wijl God hier geen *nieuwe Scheppingh* wou verrighten, soo was dit *nodigh* tot de *nieuwe vermeenighvuldigingh*. Segh hier niet, 't was noodsaecklijck, *dat'er ten minsten van elck een paer* moest geschapen zijn, om haer geslaght te vermeerde-

meerderen; want by de Scheppingh was 't *niet noodwendigh*, gelijck alreeds getoond is. „ *En ſoo* „ *'t ſoo geweeſt waere*, *Moſes ſou 't wel geſeght heb-* „ *ben. Die dat ſeght*, *ſal 't moeten bewijſen*; *want* „ *niemand ſtaet vry te ſeggen al wat hem luſt. Waer-* „ *om ſou by de Scheppingh niet ſoo wel geſeghd worden*, „ *God ſchiep de Dieren Manneken en Wijfken*, *in-* „ *dien 't ſoo waere*, *als hy 't ſeght van de Menſch*, *en* „ *daernae*, *datſe ſoo in d' Arck gingen: Dan hadmen* „ *verſeeckerd konnen ſijn*, *datſe paer en paer geſcha-* „ *pen waeren*: *'t Welck ick meê wel ſou geloven*, *ſoo* „ *de Schrift dat ſeyde.* Want met ſulcke redenen ſoecktmen de *Duyvel* uyt 't verhael der *Hiſtorie* van de verleydingh der eerſte Vrouw wegh te neemen, en tegens te gaen de geene, die ſulcks vaſt houden. Wilmen in brengen, daer ſtaet, *God ſchiep de groote Walviſſchen*, in 't getal van meer als een; en alſoo ten minſten een paer. Men ſal antwoorden: 1. Dit ſtaet alleen van de *Viſſchen in de Wateren*; niet van de *Dieren des Velds.* 2. 't *Hebreeuwſch* woord *Tannin*, van *Moſes* hier gebruyckt, beteeckend, volgens de Tael-geleerde, *Draecken*, en *ſeer groote Viſſchen*; als, *Vinviſſchen*, *Walviſſchen*, *&c.*, inde vertaelingh uytgedruckt met 't Woord *Walviſſchen*; doch maer *een Wijfken van elcks*, met vrugtbaer Zaed in haer, gelijck in de Kruyden. Alſmen nu ſulck een *uytlegging* ſtelde tegens deeſe nieuw-verſonnene ſwarigheyd, ſoo was immers deſelve wegh genomen; en *Moſes* had niet anders konnen ſtellen, als, *de Slangh was*, wijl'er maer eene was geſchapen, en deeſe noch geen andere had voortgebraght. Tegens 't geen men hier op wou inbrengen, ſouden wy antwoorden gelijckmen ons doet: *Hoe dit? Waerom dat? Sulcks ſtaet'er niet*, *Segh niet meer als Moſes ſeyd.*

Over de Scheppingh der Dieren.

Uyt Geneſ. 1.

Ingeworpene swarigheyd, over de woorden, dat de Slangh listiger was als *alle Dieren des Velds.*

„*Noch grooter is de swarigheyd, die inde reden „leght, waerom de Slangh boven andere Schepselen „bequaem geaght is om de mensche te bedriegen; te „weten, datse boven andere listigh was; boven al't „gedierte des velds; niet boven de mensch. Nu be„vindmen echter niet, dat de Slangh in listigheyd al „'t ander gedierte overtreft: maer wel, dat andere „de Slangh daer in te boven gaen. Die te beschrijven „sou hier te langh vallen. 't Is waer, de Salighma„ker schrijft de Slangen loosheyd boven andere, maer „niet boven alle Dieren toe, wanneer hy seyd:* „ Sijt voorsightigh als de Slangen, maer eenvou„ digh als de Duyven. *Lightlijck sal yemand toe„staen, dat het Schaep immers soo eenvoudigh is, in„dien niet eenvoudiger, als de Duyf; die nochtans „veel andere, schoon niet alle Dieren in eenvoudig„heyd te boven gaet. Soo oock de Slangh in listigheyd. „Ick denck oock niet, dat yemand seggen sal, dat „de Slangh diens tijds listiger was danse nu is, of „die dat seght, sal het my bewijsen moeten; want „niemand vry staet te seggen al wat hem lust.*

Beantwoording.

De Slang was *listiger* als alle Dieren des Velds. 't *Hebreeuwsch* woord betekend in 't gemeen *voorsightigheyd* in 't beleyd der saecken, gesteld tegens *eenvoudigheyd* of *dwaesheyd.* Misbruykte listigheyd bekoomd de naem van *loosheyd, arghlistigheyd,* 2. Cor. XIII. 3. *gelijck de Slangh Eva door haer' arglistigheyd bedroogh.* Deese *voorsightigheyd,* vertaeld door *listigheyd,* werd, van de Heere *Christus* selfs, de *Slangen* toegeschreven *Matth.* X. 16. *Syt dan voorsightigh gelijck de Slangen, en opreght* (of eenvoudigh) *gelijck de Duyven.* Die yet steld ten *Voorbeeld* van navolgingh, neemd daer toe sulcke dingen, die *meest uytmunten* in 't geen waer in men haer sal volgen. D'*Apostelen* die als *Schapen onder,* in 't *midden onder de Wolven* gesonden wierden,

Aenmerckingh op de woorden Christi Matth. X. 16. Sijt

den, was immers de *hooghste voorsightigheyd* hier ontrent van noden, doch deselve moght niet met misbruyck vergeselschapt gaen: maer sy moesten behouden de *hooghste opreghtigheyd* en eenvoudigheyd. Derhalven was nodigh, haer tot *Voorbeelden* te stellen *sulcke dingen*, die *meest daer in uytstaecken*. En de *Salighmaecker*, die goede kennis hier van had, geeft haer de *Slangh* en *Duyf*. Was yets *opreghter* en *eenvoudiger* geweest, soo sou van haer de *hooghste opreghtigheyd* niet geëyscht sijn geworden. Niet lightlijck staen wy toe, dat *een Schaep eenvoudiger dan een Duyf* sou zijn. De Schapen konnen *dapper boos* werden, en vyandlijck met de *koppen tegens een stooten*. De *Doffers* veghten somtijds wel voor haere Wijfkens, om 't Nest te behouden; doch daer stellen wy de stotende *Rammen* tegen. voorsighstigh als de Slangen.

Alsmen *Christi* woorden magh uytleggen door *boven andere*, *niet boven alle*, waerom wy dan oock niet *Mosis* woorden door, *de Slang was in 't gemeen*, *juyst niet in alles*, listiger als al 't gedierte des Velds. 't Kon zijn, dat eenigh Dier in dit of dat *bysonder stuck* de Slangh in *list* overtrof; evenwel blijft waeraghtigh, datse *in 't gemeen* en *doorgaens listiger* is als andere Dieren. *En op de woorden* Mosis, *listiger.*

Die maer een weynigh beleesen is in de Boecken der nauwkeurighste Natuer-ondersoeckers, weet genoegh, hoe *voorsightigh*, hoe *loos* de *Slangh* is, soo om sigh *te waghten voor 't geen haer beschaedigen kan*, en te doen 't geen tot haer nut is; als, om *andere te beleedigen*. *Sonderlinge listigheyd*

Seer *voorsightigh* en *listigh* sijnse om sigh *te waghten* voor 't geen haer quaed kan doen. Word een *Slangh* naegejaeghd, bemercktse datmen haer werpen of slaen wil, terstond en *aldereerst verberghdse 't hoofd*, 't welckse *in d'aerde steeckt*, alsse eeni- *Der Slangen*,

Soo om sigh voorsightelijck te waghten

ge openingh kan vinden. Mist haer dit, soo *kronckeldse haer geheele ligchaem* in veele kringen, en *verschuyld de kop* daer onder; wijlse aldermeest, indien niet *alleen, aen 't hoofd doodlijck beleedighd* kan werden. Alle andere verseeringh weetse lightlijck te geneesen. Sulck een *ontwijckingh* van, en *verbergingh* voor 't quaed noemd de wijsste *Salomon* in den mensch *kloecksinnigheyd*, Prov. XXII. 3. XXVII. 12. *De kloecksinnige siet het quaed, en verberghd sigh; de sleghte gaen heenen door, en werden gestraft.* Wanneer een *Slangh* sal drincken, soo doetse met een groote behendigheyd 't gif van hare tongh, of tanden wegh, om haer selven niet te beschaedigen. Alsse haer *oud verdorven vel* wil *afschudden*, soo doetse sulcks met groote *behoedsaemheyd*, beginnende seer *sorghvuldigh van 't Hoofd.* En om sulcks dies *te lighter* te bevoorderen, soo gebruycktse *Venckelsap*. Om haer *Gesight*, seer gekrenckt, door s'Winters soo langh onder d'aerde te sijn geweest, *te herstellen*, of noch *scherper* te maecken, soo *wrijfdse haer oogen met Venckel.* Daerenboven schrijft *David* haer deese loosheyd toe, datse *d'ooren stopt, op datse niet hooren moght de stem des beleesers*, die *ervaren is, met besweeringen om te gaen.* Blijcklijcke Voorbeelden van *besweeringh der Slangen*, en sonderlinge *seldsaemheden* daer ontrent, sullen wy hier nae voordraegen.

Van 't geen haer quaed kan doen,

Als om bedrieghlijck

Geen minder *list* gebruyckense, *om andere te beleedigen;* waerom oock *Aristoteles* haer noemd d'*alderlaeghleggenste* onder alle Dieren, *Hist.* 1. 1. Als oock (inde *Esopische*, of, volgens *Quintilianus, Hesiodische Fabel*) de *Kreeft* in een Verbond met de *Slangh* sou treeden, soo wouse uytdrucklijck bedongen hebben, datse haere *listigheyd* moest afleggen. Onder het Koorn weetense

sigh

sigh te verbergen, en haere Hoornkens, die de toppen van 't selve gelijck schijnen, even hoogh op te steecken; waer doorse de Vogelkens bedriegen en betrappen. Sulcker wijs weetense sigh *in een te winden*, en in 't *sand*, of d'*aerde*, waer meêse in verwe bynae overeen komen, *te verschuylen*, datmen haer niet gewaer werd, voor datse toeschieten op den geenen diense beschaedigen willen. Hier op sagh *Jacob* Gen. XL. 17.: *Dan sal een Slangh sijn aen den wegh; een Adder-slangh nevens 't pad, bytende des Paerds verssenen, dat sijnen rijder aghter over valle.* Een *bysondere list* gebruyckense in *Indien*, wanneerse in de Boomen loeren op de menschen en dieren; schielijck toeschieten; sigh om den hals winden, en alsoo haeren Roof verworgen. In *Ceylon* is een slagh van groote Slangen. Deese onthouden sigh in de Boomen. Als'er eenigh mensch of beest voorby gaet, schietense toe *enckelijck nae d'oogen*, welckese uytgraven door haere steeckende tongh. *Schweitzers Oost-Indianische Reisebeschreibung*, pag. 66. Even soodaenige Slangen sijn in *West-Indien*. *Erasmi Francisci Americanischer Blumen-Pusch*, *pag.* 110. By haere *list* hebbense een sonderlinge *stoutheyd*, meer als andere Dieren; 't welck *Galenus* toeschrijft aen de hitte van haer hert.

Andere te beschaedigen: Met eenige voorbeelden.

En waerom soumen niet mogen vermoeden, *dat de Slangen* voor den val misschien veel *listiger waeren als nu*, wijl men'er een *bequaeme reden* (daermen anders soo veel af houd) van kan geven. Is 't niet *waerschijnlijck*, wijl de *Slangh alleen* onder alle andere Dieren was misbruyckt geworden tot 't verderf des gantschen menschlijcken Geslagts, en waer toe de Satan haere *listigheyd* had misbruykt; dat oock even daerom in de *bysondere vloeck*, *alleen over de Slangh* onder de Dieren uytgesproocken,

't Is niet onwaerschijnlijk, dat de Slangen voor den vloeck listiger waeren als nu.

ken, haer is *benoomen een groot deel van de misbruykte listigheyd?* Is niet de Heere onse God wel gewoon, *voornaementlijck 't misbruyckte deel*, of dat, dat tot sonde misbruyckt is, *te straffen?* Sommige hayrkloven (seght de groote *Calvinus*) dat'er in veel *andere Dieren veel meer loosheyd is.* Maer ten sou niet ongerijmd zijn, indien wy seyden, dat de *Slangh* is *ontnoomen* de gave, welcke de Menschen verderflijck is geweest.

Of de Satan *noch meer andere insighten had ontrent de Slangh.*

Deese *listigheyd der Slangh* wou de *Satan* tot sijn voordeel neemen. Of hy noch eenige *andere insighten* had, *waerom hy dit Dier verkoos, om den Mensch te bedriegen*, weeten wy niet. De meergemelde *P. van Stavoren, pag.* 23. seght: „Hy voeghd sigh by de geene, die 't daer voor „houden, dat de Duyvel heeft verkooren de „*kronckelende Slangh*, die sigh *in soo veele boghten* „weet te buygen, en alsoo bequaem scheen tot „dat werck en voorneemen, om die te laeten die„nen tot een werck-tuygh van valschheyd en be„drogh.

Verdere swarigheden by een gesoght.

't Geen noch voorts word ingebraght met breede woorden sullen wy alleen *kortlijck* voorstellen, en overlopens wijs yets daer op aenmercken, behalven dat wy op twee of drie dingen, die van meer gewight voor d'eenvoudige schijnen, wat langer sullen staen. Al de *swarigheden*, diemen soo *studieuslijck* opsoeckt, om *Slangh* en *Duyvel* hier wegh te schoffelen, *verdwijnen van selfs*, wanneer men de woorden van *Moses*, *Christus*, *Johannes* met malkander vergelijckt, gelijck hier boven getoond is; en een half-blinde kan sien, dat de *Slangh* was 't *sightbaer wercktuygh*, waer door d'*onsightbaere boose Geest* sprack.

Alweer op 't woord

„*De Slangh moest niet alleen listiger geweest sijn* „*als andere Dieren, maer oock als de Mensch selfs, om* „*hem te bedriegen.*

Gantsch-

Gantschlijck behoefde dit niet, wijl niet *de Slangh*, maer *de Duyvel door de Slangh*, met *Eva reden-kavelde*. Des *Slanghs listigheyd* heeft hy tot sijn voordeel te baet genoomen. Listiger.

„ *Dat waer sijnde, dat de Duyvel door de Slangh* „ *sprack, soo schijnd dat hy een ligchaem aendoen,* „ *inneemen, daer door wercken, en in 't bysonder* „ *spreecken kan, en dat noch wel door 't ligchaem* „ *van een Beest.* *Of de Satan een ligchaem*

Dat de *Satan* dit kon verrighten, door godlijke toelaetingh, en met'er daed dickmael verright heeft, sal hier nae door *redenen* en *voorbeelden* klaer genoegh getoond werden. *Inneemen kan.*

„ *Want had de Duyvel tongh en stem van doen,* „ *om met den mensch te spreecken, en moest hy die* „ *dan leenen van de Slangh? Wat reeden geeft'er* „ *Moses af? De listigheyd, waer in dit Beest al* „ *d'andere te boven gingh. Dat komt op 't verstand* „ *aen, en niet op de spraeck. Wat verstand heeft* „ *een Beest.* *Waerom hy tot de spraeck*

De *Duyvel*, in sijne Natuer *onsightbaer*, had een sightbaer *middel* of werck-tuygh van doen, om *door te spreecken*. Hoe dit *voorsightiger* en *listiger* in bedrijf, beweegingh, &c. was, hoe 't hem *beeter diende* ter verleydingh. 't Behoefde geen redelijck verstand, als 't maer dat vertoonde, 't geen gelijckenis van verstand had, en 't verstand selfs seer nae by quam. Hoe *behendiger* hier in, hoe beeter voor den boosen Geest; hoe bequamer tot sijn vooneemen. *De tongh en stem der Slangh wou leenen.*

„ *Maer de Slangh doght niet ter spraeck. Noch* „ *Tongh, noch Longh, noch 't Hol van haer gehe-* „ *melt is tot duydlijck geluyd, veel min tot woorden* „ *bequaem.* *Inbrengingh.*

Wy sullen de voorgemelde *Petrus van Stavoren* hier eens hooren; of misschien sijn aensien- *Dat de Slangh*

 lijck-

lijckheyd meer moght gelden by sommige, als de redenen van andere: ,, Sulcks dat we geloven, ,, hier te gelijck geweest te sijn de *Satan*, *die oude* ,, *Slange*, en met een die *sightbare en Ligchame-* ,, *lijcke*, die de Vrouw is nae 't uyterlijck ooge ,, voorgekomen, nae de *waerheyd van de Historie...* ,, Wy mercken dan de *Duyvel aen*, deese *Slangh* ,, *te hebben ingenoomen*, deselve te hebben ge- ,, bruyckt als sijn wercktuygh, door deselve te ,, hebben gesproocken, en alsoo onder deesen ,, schijn den mensch te hebben verleyd. En dit ,, strijd niet met de *Historie van Moses...* De Duy- ,, vel neemd *tot sijn gebruyck de tongh van de Slangh*, ,, en dat lid, dat in een Slangh wel is bequaem ,, om schuyffelend fenijn te schieten, doch *onbe-* ,, *quaem tot de tael*; wel om te tissen, maer niet ,, om met een verstaenlijcke stem te spreecken. 't ,, Welck dan is als een wonder-werck; een werck ,, gaende boven de kraght en 't bereyck der men- ,, schen: Dat dan in *Eva* geen andere gedaghten ,, kon verwecken, als van *een werck Gods*, *of eens* ,, *Engels*; gelijck *buyten alle twijffel de verkeeringh* ,, *der Engelen met de Menschen schijnd gemeen* ge- ,, weest te sijn. *Stavoren Huyshoudingh Gods*, *pag.* ,, 93. 95.

Gantsch onbequaem is ter spraeck.

Korte aenmerckingen

Hoe heeft de *Duyvel* gesproocken door de *Heydensche gantsch stomme beelden*, die noch *tongh*, noch *openingh van keel* hadden, en derhalven *veel minder* bequaemheyd, om te sijn een Wercktuygh waer door hy sprack? Hoe door de *Beseetene* met een t'*eenemael geslootene mond*, met een *getrockene* of *onbeweeghlijcke tongh*; gelijck wy hier nae in voorbeelden sullen toonen. 't Geen hy hier deed gaet *niet boven de maght eens Schepsels*. Selfs de *Monicken in 't Pausdom* hebben dickmael door haere *Beelden* verstaenlijcke woorden weeten uyt

te brengen, om de menschen te bedriegen, gelijck de boose Geest hier *Eva* deed. Sou deesen dit konstje niet veel beeter konnen?

Geerne stemmen wy met *van Stavoren* gantsch waerschijnlijck te sijn, dat *d'Engelen in 't Paradijs* voor den val *gemeensaem met Adam en Eva* hebben verkeerd. Voegen daer by: Wijlse *onsigtbaer waeren* in haere Natuer, soo hebbense gantsch vermoedlijck *door de Beesten tot de Menschen* gesproocken. Dit heeft de Satan *waergenomen*, om oock *door de Slangh met Eva* te redenkavelen. Die, meenende dat, nae gewoonte, *een Engel met haer sprack*, sigh dies te *lighter heeft laten verleyden*, als niets quaeds vermoedende. Buyten twijffel, indien 't spreeken der *Engelen door Beesten* doe niet gemeen was geweest, *Eva* sou geweldigh *verschrickt*, en veel eer *weghgevloden*, als in 't *samenspraeck* getreeden hebben. Hier van daen is 't vermoedlijck, dat d'oude *Heydenen* (die door *Overleveringen* een schemeringh gehad hebben van d'eerste geschiedenissen der Weereld, als van de *Scheppingh*, de *Sondtvloed*, selfs oock van den *val*, doch van haer of stuckswijs, of met veel bydoeningen voorgesteld) hebben geleerd, dat voortijds, *doe de menschen noch niet boos waeren, de Dieren spraecken.*

Op deese voorgewendede swarigheyd.

Om de Duyvel uyt de Historie

Ondertusschen had de *Satan* de *Tongh van de Slangh* selfs niet eens van doen. Hy sprack *uyt haer*, gelijck hy gedaen heeft uyt de tonghloose Beeldblocken, uyt een Bierton, uyr een dood Mensch, &c. Waer van hier nae breeder.

Wegh te nemen.

„*Waerom de Duyvel geen Exter* of *Papegay hier* „ *toe nam, als bequamer ter spraeck*, is een ydele vraegh; en diergelijcke konmen op duysend andere plaetsen der H. Schrift inbrengen; niet dienstigh tot *stightingh*, maer om d'*Atheisten* en *Liber-*

Waerom de Satan niet liever een Papegay als de

Slangh gebruyckte.

tynen een voet te geven, tot neerwerpingh van d'*authoriteyt des woords Gods.* De *Satan* had sijne reden, waerom hy een *Slangh*, niet een *Papegay* verkoos. Ons leght'er niet aen, deselve t'ondersoecken. Die soo vermeeten-*curieus* wou zijn, sou hem daer over vragen moeten. Buyten twijffel oock heeft *God hem niet toegelaeten*, eenigh ander Dier te mogen misbruycken. Dit is genoegh om ons gerust te stellen. Wederom konden wy hier de woorden des Vragers gebruycken: „ *De* „ *Leeser moet weten, dat ick niet gehouden ben alle* „ *swarigheden op te lossen, die ons light ontrent den* „ *sin van't een en't ander, of de wijse hoe't geschied* „ *sy, souden konnen tegens komen.*

Of de Duyvel

„ *Maer soo de Duyvel door de Slangh had gesproocken, soo sou God selfs noyt soo een groot wonderwerck gedaen hebben. Tweeduysend Jaren waeren verloopen, eer een Beest door Gods ingeven sprack. En hier spreeckt de Duyvel aenstonds, soo haest God sijn werck volbraght had: Door een Slangh, die noch onbequamer ter spraeck was als een Esel.*

Door de Slangh spreeckende,

Hier *spreeckt* nu *Bileams Eselin.* Te vooren had de *Satan door de Slangh* gesproocken. Indien nu een *Atheist* oock sulcke *futselingen* wou soecken, en tegens 't *spreecken der Eselin* inbrengen 't geen men ontrent de *Slangh* heeft gedaen, hoe souden de geene, die haer de woorden als in den mond geven om sulcks te doen, haer te keer gaen? Wildense haer beroepen op *Gods almaghtigheyd*; wy beroepen ons op *Gods toelatingh*; en dat dan de *Satan* hier niets gedaen heeft, als 't geen een *Schepsel wel vermagh*, op sulck een toelatingh. Immers siet men hier, dat *door een Beest*, als 't God wil, of toelaet, *een Geest kan spreecken.* Beyde *d'Eselin* en de *Slangh* waeren *even onbequaem* ter spraeck. Want gelijck de *Slangh* niet anders kan

Sou gedaen hebben

van natueren als *schuyffelen* of *tzissen*, soo oock d'*Esel* niet anders als *rugchelen*.

Als men nauw let op de voorstellingh der *Historie Bileams Num.* XXII. 1., soo schijnd niet duysterlijck te blijcken, dat hy (die een *Toveraer* was, *Num.* XXIV. 1., en door de *boose Geest Voorseggingen* deed) de *Satan vraeghde*, die hem dan *door sijn' Eselin antwoord* deed toekomen. Want, indien hy de *spraeck door sijn Beest niet gewoon* waere geweest, buyten twijffel sou hy door soo een *schielijck en ongemeen wonder* seer *verschrickt* sijn geworden. In tegendeel steld de *Text* hem niet *verbaest*, maer *toornigh* voor. Als d'*Eselin* tot *Bileam* had geseght, ỳ. 28. *Wat heb ick u gedaen, dat ghy my nu driemael geslagen hebt*; soo seyde *Bileam*, ỳ. 29. tot d'*Eselin*, niet *ontsteld*, maer *gemeensaem*, als die sulcken spraeck wel gewoon was: *Om dat ghy my bespot hebt. Och of ick een Swaerd in mijne hand had, want ick soude u nu dooden.* Hier tegens strijd niet 't geen'er staet ỳ. 28. *De Heere opende de mond der Eselinne*: Want *God* deed nu sulcks, om *Bileam wat anders te doen hooren*, als hy gewoon was van sijn Beest te verneemen. Maer wy keeren weer tot de tegenwerpingh.

[Aenmerkingh op Bileams Eselin, en dat te vooren de boose Geest al door deselve had gesproken].

God liet de boose Geest toe, te *redenkavelen* door een *Slangh*, tot *verleydingh* van Eva. En dit moest *soo vroegh*, *stracks nae dat God sijn werck volbraght had* (alhoewel wy dit *stracks* noch niet behoeven toe te staen, wijl de *tijd*, hoe langh d'eerste Menschen in den staet der onnoselheyd sijn gebleven, onbekend is) geschieden, op dat '*t besluyt sijns eeuwigen Raeds vervuld* wierdt. 't Andere deed *God doe 't te pas quam*. Wy willen hier niet vraegen, hoemen weet, dat God binnen 't verloop van *twee duysend jaeren* niet eenigh ander

Een veel grooter wonderwerck.

Als oyt ander Dier *de mond moght geopend* hebben ? Alle geschiedenissen heeft de Heere niet doen beschrijven ; maer deese sijn beschreven ons tot nuttigheyd. De *Satan* verkoos 't *listighste* Dier, de *Slangh*, om door 't selve te redeneeren tot verleydingh. De Heere onse *God* 't *botste Dier*, d'*Eselin* om *Bileam te bestraffen* ; en veellight *dat Dier*, waer door deesen *Toveraer* gewoon was met de boose Geest te spreecken.

Van God selfs ,, *God doet alleen Wonderen*. 't Is waer, *waeraghtige* wonderen. Maer laet oock de *Satan* toe, *Schijn-wonderen* te doen, op sulcke *tijden* als 't hem behaeghd, en tot sulcke *eynden* als hy besllooten heeft.

Is verright ,, *God maeckt de stomme spreeckende*. Sulcker wijs, datse 't Natuerlijck gebruyck der tongh bekoomen. Maer dit belet niet, dat de *Satan door een Dier* of *Beeld* sou konnen *spreecken*. Welck *Dier* of *Beeld* hy *niet spreeckende maeckt*, maer alleen voor een korte tijd *daer door spreeckt*.

Nevens eenige andere dingen. ,, *Stomme en Blinde kan niemand helpen dan God*. Jae, alsse gantschlijck *Stom* en *Blind* sijn van Natueren. Anders, als *Stomheyd* en *Blindheyd* door eenige *beletselen* werd veroorsaeckt, welcke de *werckuygen* van *spreecken* en *sien* niet hebben *wegh genoomen*, soo kan oock een *Mensch sulcke Stomme en Blinde wel helpen*. Doch dit koomd hier niet te pas. De *Satan* heeft de *Stomme Slangh niet spreeckende gemaeckt*, maer alleen *door haer gesproocken*. Gelijck hy de *Stomme tongloose Beelden niet doet spreecken*, maer *door of uyt* haer spreeckt. Dit diend oock tot beantwoordingh van al 't geen verder op 't *spreecken der Slangh* werd ingeworpen.

De Duyvel ,, *De Duyvel sou in 't spreecken door de Slangh* ,, *ongelijck meer Geestigheyd betoond hebben, als God* ,, *selfs door den Esel*.

De *Satan* was uyt om te *verleyden*; om *Eva*, noch volkoomen goed, af te trecken van de gehoorsaemheyd aen God. Om dit eynd te bereycken, moest hy seer *listigh redenkavelen*, en haer bedrieghlijck doen geloven, dat 't verbod Gods soo niet lagh alsse meende. God had *geen listige omleydingen*, geen *opgepronckte redenen* van doen, wijl hy *Bileam* niet wou *verleyden*, maer *bestraffen*; en hier toe quamen de woorden door d'Eselin *juyst en wel te pas*. *Sou in't spreecken door de Slangh*

De *Satan* spreeckt door *valsche*, God door *opreghte Leeraers*; en nochtans gebruycken *d'eerste* in 't gemeen veel meer *Geestigheyd*, *behendigheyd Schoon-schijnbaerheyd* in haere redenen, als d'*andere*. De *Leugen* heeft *blancketsel* van doen; niet de *waerheyd*. *Pauli predikingh* was *niet in beweeghlijcke woorden der menschlijcke wijsheyd*, niet *in wijsheyd deeser weereld*, *noch der Overste deeser weereld*, 2. *Cor.* 11. 4. 6. Maer *valsche Leerraers* komen met een *grooten bouha* van *ydele Philosophie*, met een *bravade van menschlijcke wijsheyd*. Deese gebruycken *arghlistigheyd*, *om listighlijck tot dwalingh te brengen*, *Eph.* IV. 14. De *Heydenen* plegen de *Christenen* voor te werpen, dat in den handel tusschen *God* en *Abimelech*, ter oorsaeck van *Abrahams* Huysvrouw, *Abimelech* veel *beeter* en *billijcker redenkavelde* als *God*, *Gen.* XX. Want *Abimelech* wou ten Houwlijck neemen *Sara*, die sigh seyde te sijn de *Suster van Abraham*, niet sijn *Wijf*. God selfs getuyghd van hem, dat hy sulcks had voorgenoomen *in opreghtigheyd sijns herten*. Evenwel werd sijn gantsche Huys gestraft; hy selfs met de dood gedreyghd, &c. Doch alsmen hier al *geen Duyvel* wil hebben, maer de *boose lust in Eva* steldt, of wat het sijn magh, blijft dan evenwel de swarigheyd niet, dat *dat* ongelijck meer geestigheyd

Veel meer geestigheyd betoond hebben,

Als God selfs door d'Eselin

ſtigheyd betoonde als God ſelfs in 't redenkavelen.

Waerom van de Slangh niet ſoo wel geſeght werd,

„ *Waerom werd van de Slangh ſoo wel niet geſegt,*
„ *dat de Satan de mond der Slangh opende, als*
„ *dat God de mond der Eſelin opende. Dan hadmen*
„ *verſeeckerd konnen zijn, dat de Duyvel ſulcken baes*
„ *was, die ſelfs ſtemmeloose Slangen kan doen ſpreec-*
„ *ken; want van den Eſel werd het wel gemeld, wie*
„ *de meeſter was, die dit wercktuygh, in ſigh ſelven*
„ *onbequaem, tot ſoo ongewonen werck gebruyckt*
„ *heeft.*

Dat de Duyvel haren mond opende,

Als geſegd werd, dat God de mond der Eſelin opende.

1. Waerom werd van de *Dieren des Velds*, de *Vogelen des Hemels* niet ſoo wel geſeght, *dat God haer Manneken en Wijfken ſchiep*, als het geſeyd wierd van d'*eerſte Menſchen*; als 't gemeld word *van de Dieren die in d' Arck gingen*; ſoo hadden wy mogen weeten, dat God *paer en paer* geſchapen had. Waerom maeckt *Moſes* geen gewagh van de *Scheppingh der Engelen*, daer hy nochtans ſpreeckt van de *Scheppingh aller andere dingen.* En dus konden wy noch honderdmael *waerom, waerom, waerom* ſtellen. Alsſe de *Vragers* beantwoorden wilden, ſoudenſe d'Ydelheyd haerer vraegen ſien. 2. Wy ſtellen de *H. Geeſt geen maet noch regel*, hoe hy behoorde geſproocken te hebben; maer geloven hem in 't geen hy ſeght. Spreeckt hy ergens wat *bedeckt*, anderwegen leght hy 't *klaerder* uyt: Gelijck dan *Chriſtus* en *Johannes* ons ſeggen, watmen door de *Slangh* moet verſtaen. 3. Wy ontkennen al wederom, dat de Duyvel *de Slangh deed ſpreecken.* Hy ſprack *door haer.* 4. De Slangen konnen niet eygentlijck *ſtemmeloos* genoemd werden, wijlſe *ſchuyffelen* en *tziſſen*, maer wel *ſpraeckeloos.*

Hoe 't over de Slangh.

„ *Hoe kan hier een natuerlijcke Slangh verſtaen*
„ *worden, daer God in den vloeck deſelve ten ſtraf*

„ *opleght,*

„*opleght, dat hy op sijnen Buyck sal gaen. 't Kruy-„pen was de kruypende gedierten eygen. Hoe kan dan „over de Slangen een Straf zijn, 't geen haer van na-„tueren eygen was?*

een vloeck kon sijn,

1. 't Geen haer te vooren *vermaeck* was, sou haer nu *moeylijck* sijn. *Adam* was, in den staet der onnoselheyd, gesteld om den *Hof te bouwen.* Dit sou hem tot *lust* sijn geweest, maer nae den *Vloeck* was de *Veldbouw* hem tot *last.* 't *Kinder-baren* van *Eva* sou geen *smerten* tot Medgesellinnen gehad hebben, gelijck nae den *Vloeck.* Soo oock, *op den buyck te gaen* was de *Slangh* voor den *Vloeck* niet *quellijck;* maer 't wierd haer soo door den *Vloeck* over haer uyt gesproocken. *Maer waerom „seyde God dan niet, doe hy haer vervloeckte. Voort-„aen sult ghy moeylycker gaen op uwen Buyck?* De woorden *voortaen* en *moeylijcker* waeren *niet nodigh,* wijl de *Slangh* daer van geen *bevattingh kon,* maer wel 't *gevoel* van den inhoudt des Vloecks *sou hebben.* 't Geen nu geseght is, is alleen ten over-vloed. Wy sullen wat naerder koomen, en sien, of wy, 't geen *soo seecker gesteld* werd, behoeven aen te neemen.

Op haeren buyck te gaen, na-d en haer dit van na-tueren ey-gen was.

2. Waer staet, dat de *Slangh voor den Vloeck onder 't kruypend gedierte* was gereeckend. Die andere soo stiptelijck aen *Mosis* woorden willen binden, moesten selve soo geduerigh daer niet buyten gaen. Op den *buyck te kruypen* behoefde de Slangen niet *natuerlijck* te sijn; wijl, voor den *Vloeck,* de Slangh nergens onder 't *kruypend ge-dierte* werd geplaetst. „*Maer Micha steld uytdruc-„kelijck de Slangh daer onder: Sy sullen 't Stof lec-„ken als de Slangh, als kruypende Dieren der aerde „sullen sy haer beroeren uyt haere slooten.* Behalven dat deese woorden meer gelijcken nae een *onder-scheyd-stellingh,* als nae een *onder een bevattingh* van dingen

't Is niet bewijslijk,

Dat de Slangh voor den vloeck

dingen eener ſoort, ſoo ſpreeckt *Micha* van de *Slangen ſoo ſe waeren nae*, niet *ſoo ſe geweeſt ſijn voor den Vloeck.* Van 't ſelve gewight is 't geen men uyt *Ariſtoteles* by brenghd. Daerenboven, die niet paſſen op d'*authoriteyt* der gantſche *Chriſtenheyd*, van 't begin des *Chriſtendoms* af tot nu toe, behalven eenen *David Joris*, of *Hobbes*, behoorden ons met d'*authoriteyt* van eenen *Heyden* niet aen boord te komen; van wienſe ſelfs ſpotlijck genoegh ſpreecken, als ſijne redenen in haeren kraem niet dienen. Eenige ſtaen in gedaghten, dat de *Slangh voor de Vloeck op voeten* gingh. „*Men* „*moet niet meenen dat de val der Menſchen, of het* „*quaed van eenigh beeſt hem aengedaen, desſelfs* „*Natuer veranderd heeft. Dat God geſchapen heeft* „*nae ſijnen aert, houd ſijnen aert, maer veranderd* „*ſleghts in ſeeckere omſtandigheyd.* Wy ſullen dit voor den eenvoudigen wat klaerder voorſtellen, in ſijn volle kragt: *Heeft de Slangh voor den Vloeck onder 't gedierte des velds behoord, ſoo is ſe van aert veranderd, doeſe onder 't kruypend gedierte geraeckte; maer den Vloeck heeft niemands aert veranderd. Welcke Vloeck oock geene Ligchamen van eenige deelen desſelven beroofd heeft: Derhalven heeft de Slangh voor de Vloeck geen voeten gehad.* Schoon men dit aen *alle andere Dieren* geerne toe laet, ſoo bewijſd dit echter niet, dat God *niet ontrent de Slangh* door den Vloeck *yet byſonders* ſou konnen gedaen hebben, wijlſe *alleen onder alle Dieren* tot 't verderf des gantſchlijcken Menſchlijcken Geſlaghts misbruyckt was. Sou men dit niet vermoedlijck konnen ſtellen, om dat de *Slangh* voor de Vloeck *nergens onder 't kruypend gedierte* werd geplaetſt, maer veel meer *daer van onderſcheyden*, door de woorden Gen. III. I. De Slangh was liſtiger als al *de Dieren des Velds*; daer te vooren Gen. I. 25. 't Kruy-

Sou behoord hebben

Onder 't kruypend gediert.

't *Kruypend gedierte* uytdruklijk werd onderscheyden van de *Dieren der Aerde*: Doch om alle swaerigheden met eene stap voorby te gaen;

3. Kon niet de *Slangh* sijn geweest een *middelslagh* tusschen gaende en *kruypende* gedierten; gelijck'er sijn *swemmende Visschen* in de Zee, doch te gelijck *gaende op 't land*. Maer om noch soo verr' niet te gaen; konse niet gehad hebben een *lughtige voortschietingh over d' Aerde*, welcke door den Vloeck is veranderd in een *moeylijcke kruypingh op d' Aerde*. Konse niet *op een gekronckelde staert* hebben *reght over eynd gegaen*, en dan *weer gekroopen* alsse rusten wou, of als 't haer lustede; en soo *vermaeck* hebben gehad, in *somtijds te gaen*, somtijds *te kruypen*; waer voor haer door den *Vloeck* is opgeleght een *geduerige en moeylijcke kruypingh op buyck en borst?* Deeser wijs heeft de *Slangh dan door de Vloeck geene haerer leeden verlooren*. Is oock *niet van Aert veranderd*, als *sleghts in seeckere omstandigheyd*; naementlijck, dat *de keur* van te mogen *gaen* of te *kruypen* nae haren lust, haer benomen is, en haer *alleen opgeleght een kruypingh met groote beswaernis*. Men siet in de Slangen noch eenigh *blijckteecken*, datse de *bequaemheyd* konnen gehad hebben, van *op haere Staert te gaen*. In *America* vindmen Land-Slangen, genoemd *Cobra de Veado*. Aghtthien, ja twintig voeten langh sijnse, en konnen geheele Harten verslinden. Haere Huyd is seer cierlijk Aschgrauw en Kastanien bruyn geschaeckeert, boven voorsien met swarte gelijk aen malkander geketende plecken, in welker middel-punt sigh witte vleckjens vertoonen. Als deese Slangh hongerig is, springd hy uyt de Hagen, of 't Ruygt; *gaet staen op 't uyterste van sijnen Staert*, die als met twee Vogel-klauwen of Nagelen toe gerust is; rightet sigh alsoo op een verschricklijke wijs *over-eynd*;

Verder beright, hoe 't op den buyck gaen der Slangh

Haer een vloek heeft konnen sijn.

Noch heden konnen de Slangen wel op haere Staerten staen, en veghten.

eynd, en begind een *fel geveght*, soo tegens Menschen als wilde Dieren. *Josuæ Elleri Mirabil. Ind. Occid. pag.* 407. *Johan Nieuwhofs Braziliaensche Zee en Land-reys, fol.* 23. Op de Kust van *Malabar* vindmen veele Landlopers, die gintsch en herwaerts omswerven met *groote Korven vol Slangen*; van welcke eenige de lenghte van ses, seven, negen voeten hebben. Op 't geluyd, 't welck deese *Malabaren* maecken op seecker *Instrument*, klinckende als een Sackpijp, *verheffen deese Slangen sigh op haere Staerten*, reght *over-eynd*, en *danssen* op een seer wonderlijcke wijs. Begeven sigh tegens malkander aen, als wildense veghten. Tasten oock wel d'een d'ander seer grimmig op de Huyd. Als dit van de groote en dicke Slangen geschied, kan sulcks sonder afschouw niet aenschouwd werden. *Happelii Relationes Curiosæ, tom.* 4. *pag.* 551. Soudense dan voor den vloeck niet op haere *Staerten konnen gegaen hebben*?

Verwonderlijcke Slangen-Dans in Malabar.

4. Maer noch verder: Men kan door 't *Hebreeuwsch* woord verstaen Borst: *Op uwe Borst sult ghy gaen.* De *tseventigh Grieksche Oversetters* hebben 't beyde t'samen genomen, *op uwe borst en buyck.* Soo kan dan de Slangh voor de Vloeck met 't *aghterdeel* haers Lijfs voortgekropen, maer 't *hoofd en de borst verheven* gehad hebben; waer tegens sy nae den Vloeck moeyelijck *in 't geheel*, en *op de borst* heeft moeten kruypen.

Noch een andere reden.

„*Maer in de Vloeck werd geseght, dat de Slangh* „*stof sal eeten al de dagen haers levens. Men sietse* „*heden 't stof niet eeten (maer wel allerley andere* „*Spijsen) 't welck haer ter straf werd gesteld. De* „*Schriftuer spreeckt oock op andere plaetsen, als of* „*de Slangen niet dan stof t'eeten hadden: Want stof* „*sal de spijs der Slangen zijn, Jes.* 65. 25.

Aenmerckingh op d'inbrengingh.

Van 't stof. Inde woorden des *Vloecks* vinden wy niet, dat

Stof alleen der Slangen spijs sijn sou: Oock in geen andere Plaets der H. Schrift. Gelijck de plaets *Jes.* LXV. te verstaen is (in d'uyterlijcke sin, niet in een hoger geheymenis), soo moeten oock de woorden des *vloecks* verstaen werden; welcke voor sigh selven *klaer* genoegh zijn. *Stof* (niet *Stof alleen*) werd haer opgeleght *t'eeten.* Want vermitsse nu *alleen op haeren Buyck moest gaen* gewoonlijcker wijs, soo moestse oock *haere Spijs van't Stof* ophaelen, of haeren *roof op't stof*, en alsoo *met stof eeten.* Hoe *at* David *asch als brood*? Psal. CII. 10. Was't niet, om dat hy, in *sacken assche rouw draegende*, daer door oock dickmael *asch met sijne spijs inswolgh*?

eeten der Slangh.

't Geen nu voorts ingebraght werd van de *vyandschap* tusschen de *Vrouw* en de *Slangh*, tusschen beyder *Zaed*, gaen wy voorby, wijl'er niets in is, 't welck niet even soo light als 't voorige kan *afgeweesen* werden. Deese verhandelingh sou te wijd uytlopen. Oock *bescherm* ick hier alleen de Plaetsen der H. Schrift, voor soo veel ick die tot bewijs van mijn gestelde heb bygebragt. Anders moest ick groote Boecken schrijven. 't Besluyt is:

De verder inbrengingen voorbygegaen, en waerom.

„*Gy siet wel Leeser, neemd het vry soo wilt, het „geene dat'er geseyd werd kan niet eygentlijck van de „Slangh, noch van de Duyvel, noch van beyde ge„seyd werden.* In 't geen *Moses* seght sietmen 't geen *eygentlijck* en *ligchaemlijck* de *Slangh*, als 't Wercktuygh des Satans; *oneygentlijck* en *Geestlijck* de *Duyvel* raeckt, in 't uytspreecken des Vloeks. „*Niet van de Slangh datse sprack, datse listigh was, „datse Eva bedroogh.* Van deese dingen is hier boven soo veel nodigh is gesproocken. „*Niet van „de Duyvel, die nergens genoemd werd, die onder 't „Gedierte des Velds niet is, die buyck noch kop, noch „stof noch anders yet ter spijse heeft.* Christus *noemd*

Korte denkmerk ingest

Op 't gestelde Besluyt, dat

in 't ver-baal Mosis uytdrucklijck de *Duyvel Joh.* VIII. 44. 't geen *Moses* de *Slangh* noemd. De *Slangh* was 't uyterlijck wercktuygh; daerom alleen van *Moses* uytdrucklijck voorgesteldt. De *Duyvel* werckte door haer; daerom van *Christus*, als d'oorsaeck, *uytgedruckt*. De *Kop des Satans* is sijn *geweld* tot vernielingh en uytroyingh. Dat dit hier noodwendigh soo moet verstaen worden, blijckt daer uyt, dat 't *beloofde Zaed der Vrouwen*, niet den *Kop* der uyterlijcke *Slangh*, maer de *maght des Satans* vermorseld heeft. Men moet hier onderscheyden, nae *aenleydingh* en *verklaringh* der andere plaetsen in de H. Schrift, wat de *Slangh alleen*, wat de *Satan alleen*, wat haer *beyde t'samen* betreft. Op den *buyck gaen*, *stof eeten*, raeckt *eygentlijck* en *ligchaemlijck* de *Slangh*; alhoewel oock *oneygenlijck* en *Geestlyck* de *Duyvel*, voor soo veel deese woorden te kennen geven een *veraghtten*, *verworpenen*, *ellendigen staet*. Ick ben *een worm* en geen Man, *Psal.* XXII. 7. Vreesd niet gy *wormken* Jacobs, *Jes.* XLI. 14. Onse Ziel is nedergebogen, onse *buyck kleeft aen d'aerde*, *Psal.* XLIV. 26. Ick heb mijnen Hoorn *in 't stof* gedaen, *Job* XVI. 15.; dat is, mijn *magt en aensien* is geworden tot *schande en veraghtingh*. De *diepste vernederingh*, vrees, onderwerpingh onder de Menschen, werd voorgesteld onder de woorden: Sy sullen *'t stof lecken*, *Psal.* LXXII. 9. *Jes.* XLIX. 23. *Mich.* VII. 17.: En soo past dit oock seer wel op de Satan.

Van de verleyding der eerste Vrouw Eva

Noch Slangh *noch* Duyvel *is*:

„*Niet van beyden, t'sy t'saemen, of nu d'een dan* „*d'ander in 't bysonder. T'samen niet, om dat een* „*alleen geduerigh werd genoemd.* Wel van *Moses* alleen de *Slangh*, om d'alreeds meermael gegevene redenen; maer van *Christus* de *Duyvel*, Joh. VIII. 44. „*Dat de Schrift oock nergens elders in dit* „*stuck de Slangh met de Duyvel t'samen voeghd; en* „*dat hier niets geseyd werd 't welck op beyde t'samen* „*past.*

„ *past.* Immers voeghd *Johannas* haer beyde t'samen, als hy seghd d'*Oude Slangh*, siende op 't uyterlijck wercktuygh, *welcke is de Duyvel*; verklarende, wie de verleydingh door de Slangh heeft verright. Wy hebben getoond, dat'er veel gesegd werd, 't welck op haer beyde past. „ *Al-* „ *soo weynigh kan de Text gescheyden werden, om* „ *'t eene deel op de Slangh en 't ander op de Duyvel te* „ *passen, om dat de Styl en t'samenhangh geen schey-* „ *den lijd; en dat de Slangh 't begin en 't eynde van* „ *de gantsche reden is.* Wy hebben alreeds anders doen sien. Hoe dickmael moetmen in de *Prophetien* des *Ouden Testaments* scheydingh maecken tusschen 't *uyterlijck* voorgestelde en 't *Geestlijck* daer onder verstaene, schoon 't *uyterlijck alleen* voorkoomd. Den XVIII. *Psalm* spreeckt uyterlijck van *David.* Ondertusschen wijst hy, door den *Prophetischen Geest*, op 't eeuwigh Koninghrijck *Christi*, wiens voorbeeld hy was. Maer hier moetmen toesien, wat op *David* en *Christus*; wat op *David alleen* past, als ✝. 24., *ick waghtede my voor mijne ongereghtigheyd*, en ✝. 18. *Hy verloste de my van mijne Haters, om datse maghtiger waren dan ick.* De *Psalm* XXII. spreeckt voornamentlijck van *Christus* en sijn Koninghrijck, onder sijn Voorbeeld *David.* Maer desgelijcks moetmen *scheydingh* maecken, en sien, wat *beyde op David en Christus*; wat op *Christus alleen* bysonderlijck past. *vers.* 17. 19. Evenwel is 't begin en 't eynd *Mijne*, in de persoon *Davids.*

Waer van wy hier boven

Het tegendeel

„ *Wy hebben, meen ick, klaer getoond, dat de* „ *Historie, alles nae de letter opgenomen, niet kan* „ *waer sijn.* Nae de *letter* is 't verhael van *Moses waeraghtigh*, wijl sigh aen *Eva* niet anders als de *Slangh* vertoonde. Ondertusschen blijckt uyt 't geen verhaeld word in al sijn *Omstandigheden*, dat

Klaer genoegh hebben getoond.

de *Satan* in en door de *Slangh* werckte ; dat de *Duyvel* te gelijck met de *Slangh* vervloeckt wierd, &c. Maer is hier by de verleydingh van *Eva* noch *Slangh* noch *Duyvel* geweest, wat dan? ,, *Ick heb* ,, *in 't VII. Hoofd-stuck beweesen dat d'eerste oor-* ,, *sprongh van de sonde, nae uytwijsen van de Schrift,* ,, *uyt den Duyvel is. Of dat door raed en quaed exem-* ,, *pel sy geschied, of op wat andere wijse, dat en* ,, *seydse niet.* Wy hebben 't VII. *Hoofd-stuck* nauw door sien; maer vinden ons geweesen op een Dorp daer geen Huysen staen. Wy wilden wel, dat men eens *rondelijck* seyde, hoe men, de *werckingh der Duyvels nae buyten* ontkennende, de *Duyvel d'eerste oorsprongh van de sonde* (wy spreecken van der Menschen sonde) steld. En, als noch *Slangh* noch *Duyvel* ontrent *Eva* was, *waer door se dan verleyd* is geworden? Alleen door 't *dencken of willen van de Duyvel*? Of door haer *eygene begeerte*? Indien ons werk niet te wijd koomd uyt te lopen, soo sullen wy hier nae verder hier van handelen.

Als noch Slangh, noch Duyvel Eva verleyde, door wie is 't dan geschied?

Wy laeten alle *Christenen*, die een Heyligh ontsagh voor 't *woord Gods* hebben, oordeelen, of men, op deese wijs met de H. Schrift handelende, d'*Atheisten* en *Libertijnen geen voet*; andere *dertele verstanden geen aenleydingh* geeft; d'eene om d'*authoriteyt* des woords Gods te *bespringen* met voortbrengingh van *sulcke studieuslijck opgesoghte swarigheden*; d'andere, *om'er een Wasschen neus* van te maecken. Op deselve wijs kon men de *Historie van de Sondvloed* (behalven soo veel andere) met veele *swarigheden* overladen. Hoe hebben *alle hooge Bergen*, die onder den *gantschen Hemel* sijn, met de *Wateren konnen overdeckt* worden; hoe *alle Menschen en Beesten* op de gantsche Weereld konnen *verdrincken*, behalven *Noach* en de sijne? Hoe heeft 't Dier *Haut* uyt *America*

Gevaerlijckheyd van sulcke voorgevingen.

En sulcke swarigheden

nae Noach konnen gaen, 't welck soo traeg is, dat het in *twintigh duysend Jaeren tijds* sulck een reys niet had konnen afleggen, &c. Wy hebben echter deese voorgeworpene swaerigheden beantwoord in onse *Wonderen soo aen als in, en Wondergevallen op en ontrent de Zeëen*, &c.

Afbreeckingh deeser verhandelingh.

De *Leeser* siet, hoe seer wy ons, om niet te langh te sijn, gehaest; oock tegens d'ingeworpene swaerigheden maer *eenige dingen* gesteld hebben van de veele, die wy hadden konnen voort brengen. *Opsetlyck* sijn wy onse *antwoorden*, in welke *subtijlheden* moesten koomen, en van d'*eenvoudige* niet wel bevat souden konnen werden, voor by gegaen, wijl wy insonderheyd voor d'*eenvoudige schrijven*; welcke wy meenen, dat door 't geseyde sigh genoegh gerust sullen vinden tegens d'ingeworpene knibbelingen.

Seldsaem Geval, Mons. Mylens,

Om 't gemoed en de sinnen der *Leesers* wat te vervarsschen, sullen wy 't volgende van een *Slangh* hier in voegen. Met den aenvangh van *December* des Jaers 1645. gingh de *Hollandsche Visitateur* met den *Hollandschen Onder-koopman*, te *Brotsch* (*Brotschia*) in *Suratte* wandelen in den Kool-hof der *Factory*. Ondertusschen sagh de *Visitateur* een groote *Slangh* in 't gras leggen; en riep in aller haest eenen sijner Dienaeren, dat hy met sijn by sigh hebbende Roer dit Dier sou dood schieten. Als deesen sigh hier toe gereed maeckte, riep d'Onder-koopman *Monsr. Mylens* luyd keels, en bad om *Christi* wil, men sou doch deese *Slangh* geen leed doen, wijlse hem *eens 't leven had gered*: Waerom hy oock meende, dat het geen schaedlijcke *Slangh* moest sijn, maer misschien een *goede Geest*, hem in dit *Heydensch* Gewest van God toe gesonden. Wy laeten deese *Inbeeldingh* voor hem, en gaen voort tot 't vervolgh van de saeck. De

Hollandsche *Onder-Koopman in* Suratte.

Visiteur wierd op *Monsr. Mijlens* beede bewogen, sijnen Dienaer 't schieten te verbieden; doch vraeghde d'Onder-koopman, op wat voor een wijs dit Dier hem soo een *groote weldaed* had betoond. Hier op begon deesen te verhaelen: Dat hy, nu ontrent drie maenden geleeden, sigh in dien Hof had neer geleght, om wat te rusten. In 't midden van sijnen Slaep *liep even deese Slangh soo langh om sijnen hals*, tot dat hy wacker wierd. Doe hy dit Dier sagh, wierd hy seer verschrickt, en riep: *O God, help my!* Daer op hoorde hy *een stem* (t'eenemael waerschijnlijck uyt deese *Slangh* voortkomende, wijl'er niemand anders na by of verr' ontrent was), welcke tot hem seyde: *Stae op, neem uw Roer, en gae nae huys, want daer is een dief ingebroocken, die alreeds uwen Jongen den hals heeft af gesneeden.* Flucks stond hy op. Gingh nae huys. Vond de Dief noch, en behield alsoo t sijne. *Georg Andersen Orientalische Reys lib. 1. cap. 17. Josua Ellerus, in Mirabil. Ind. Orient. pag. 219.*

Met een groote Slangh bejegend.

De Satan *heeft dickmael sijne Guychel ryen door* Slangen *gepleeghd.*

Dat de *Satan* sijne *guygchelryen* dickmael door *Slangen* heeft gepleeght, is uyt de *Historien* een bekende saeck. Misschien sal 't hier nae te pas koomen, eenige Voorbeelden daer van by te brengen Ondertusschen sullen wy den leeser voor draegen een seer *seldsaem Satans bedrijf*. Meend-men, dat wy dit liever hadden behooren te plaetsen daer wy van de *Spoocken* sullen handelen, als daer best te pas komende, wy bekennen 't geerne. Maer wijl wy daer *stof genoegh* sullen vinden, tot voorstellinge van veele Voorbeelden, en dat oock 't besluyt deeses Verhaels *op een Slangh uyt loopt*, soo sal 't soo gantsch buyten orde niet sijn, dit *wonderlijck geval* hier ter neer te setten; te meer, wijl wy onse *Leesers* geduerigh door *aenmercklijcke*

Geschie-

Geschiedenissen soecken wacker en lustigh te houden. Billijck behoord 't verhael van dit *Satans spel* by bescheydene Lieden meer *geloof te vinden*, als losse gerughten van andere Spoockeryen; wijl dit is voorgevallen *in 't Huys eens beroemden Predikants* van de *Gereformeerde Religie* in *Franckrijck*, die alles *nauwkeurigh ondersoght* heeft: Een *lange tijd* vervolgens nae malkander heeft geduerd: Van veel *aensienlijcke* en met naemen uytgedruckte *persoonen*, soo van d'*Onroomsche* als *Roomsche Religie* is bygewoond; en van de gedaghte Kerckendienaer *Monsr. Fr. Perriaud* selver is *beschreven* in de *Fransche Tael*. 't Geen hy *wijdlopigh* heeft gedaen, sullen wy soo *kort* als mogelijck is indringen; alleen 't *voornaemste* daer uyt kiesen, en d'*orde der schickingh* hier en gintsch veranderen, om de dingen, die gelijckheyd met malkander hebben, by een te doen staen. *Inleyding, tot een seer seldsaem Spoock-geval, in 't Huys eens Predikants.*

Eerst sullen wy vooraf senden eenige dingen, welcke vermoedlijck de *boose Geest den wegh gebaend* hebben, om in dit *Huys te konnen rumoeren*. *Aenmerckingh*

1. 't Was *in dien tijd*, doe de *Satan als ontbonden* scheen, om in eenige Gewesten van *Franckrijk* veele *guychel-bedrijven aen te reghten*. Doe in 't Landschap *la Bour* veele *Toveraers* wierden ontdeckt. Doe de Priester *Louis Gaufredi* (waer van wy een breed verhael hebben gedaen in 't *derde Deel* onses *Grooten Historischen Schouw-tooneels*, *pag.* 107. *en de volgende*) door een Verbond met de Duyvel *soo veele grouwelen* aenreghtede. Doe de *Lieutenant de la Jacquiere* en twee sijner Medgesellen sigh *vermenghden met de boose Geest*, haer verscheenen in de gedaente van een *schoone Vroum*; welcke verschricklijcke en ellendigh-eyndigende Historie oock van ons voorgesteld is in 't genoemde *Werck en Deel*, *pag.* 376. *en vervolgens*. Doe yet diergelijks voor- *Van eenige voorgegaene dingen.*

voorviel te *Parijs* met een voornaem Heer, en een schoone *Juffer*, doch die bevonden wierd *een van de Galgh genoomene Vrouwspersoon.* Doe de *Satan* seer vreeslijck rumoerde in 't Huys eener Backster *la Gorgochonne*, wonende inde selve Stad; daer de *Predikant* Leerraer was. Doe hy veel andere vreemdigheden aenreghtede, waer van hier na eenige sullen verhaeld werden. II. 't Was *korts na dien tijd*, dat de Predikant *Perreaud* van de Koninglijcke Raden had verkregen, d'*eerste Gereformeerde Kerck by Mascon* te mogen bouwen; daerse te vooren seer verr' daer van daen den Godsdienst hadden moeten oeffenen. Dit verbitterde de *Papisten* en *Paepsche Scheepenen* soodanigh, dat eenen onder haer tegen hem en sijn' Ouderlingen seyde: *Wy willen liever onse Mueren, Wijven en Kinderen opeeten, dan oyt toestaen, dat gy hier voor uwe Religie een Kerck soud hebben.* Eenen anderen, van groot aensien, deed hem, onder andere dreygementen, oock deese: *Sie wel toe, dat u niet wat argers geschiede; en geef dan de schuld niemand als uw selfs.* Doemaels was te *Mascon* een seer bekent en groot *Toveraer*, genoem *Cæsar*; en men hield dien *Dreyger* voor een *Discipel* van den selven. Oock op dien *eygen dagh* begon de *Spoockery* in des Predikants Huys. III. Men heeft korts hier nae vernoomen, dat sijne Dienstmaeghd *Bressande* tot Ouders had sulcke, die van *Tovery* seer verdaght waren. Sommige begonnen oock te vermoeden, dat *sy selfs* hier aen wel moght schuldigh zijn. In 't volgende verhael sullen wy yets vinden, 't welk daer van arghwaen geeft. 't Is oock bedencklijck, datse haeren Heer eens vraeghde: *Of God wel oyt sou genadig zijn de geene, die sigh aen den boosen Geest hadden overgegeven.* Datse voor de *Spoockery* niet *bevreesd* was, en *andere van alle vrees afmaende.*

Welcke vermoedlijck

De boose Geest den wegh gebaend hebben,

Datse deesen *Geest tot haeren dienst* gebruyckte, en hem Hout tot 't vyer deed aenwerpen, &c. IV. Aengaende 't *Huys selfs*, korts voor dat de Predikant daer in quam, had in 't selve *een Vrouw haeren Man heymlijck om 't leven gebraght.* Daer-en-boven, hy had *om dit Huys Proces moeten voeren* (als 't Erf sijner Huysvrouw) tegens *Guillauma Blanck*; die'er niet uyt wou, voor dat hy haer gereghtlijck daer uyt deed setten. Dit verbitterde haer grouwlijck tegens *Perriaud.* Op seeckere dagh wierdse gevonden onder een schoorsteen, den *Duyvel aenroepende.* Oock hoordemen haer seggen: '*t Sou haer niet bekommeren, gehangen, jae selfs verdoemd, voor alle Duyvelen, en in de Hel geworpen te worden, alsse sigh maer moght wreken aen den Predikant en de sijne.* Waer over oock de Heer *Foillard, Luytenant Generael*, den 22. *December* des Jaers 1612. haer verbod deed, van de persoon en goederen des Predikants of der sijne, te beleedigen of lastigh te vallen, op lijf-straf. Deese dingen, 't sy *al t'saemen*, 't sy *eenige in 't bysonder*, konnen 't *gerumoer des Satans in 't Huys van Monsr. Perriaud veroorsaeckt* hebben. Wy treeden nu tot de saeck selfs.

Om in dit Huys

Soo seldsaem te koomen rumoeren.

Op den 14. *September Anno* 1612. vertrock de Predikant *Perriaud* met de Heer *François Grans-Jean*, Ouderlingh van *Mascon*, nae de Vergaderingh in de Burght van *Couches.* Vijf daegen daer nae quaemense weer t'Huys. *Perriaud* vond sijne Huysvrouw en Dienstmaeghd vry bedroefd en ontsteld. Hy vraeghde nae d'oorsaeck. Kreegh van sijn Echtgenoot tot antwoord, dat op dien selven avond, als hy uyt de Stad was gegaen, en sy sigh te bed had begeven, in haeren eersten slaep met alle geweld yets, sonder datse wist wat het geweest moght sijn, *aen de gordijn van haer bed*

Aenvangh van deese Spoockery,

Sigh alder-eerst ver-toonende

quam trecken. Dat de Dienstmaeghd, die op een ander Bed, doch in de selve kamer lagh, dit ge-hoord hebbende, in aller haest was opgestaen; en nae haer toe gelopen, om te sien wat'er te doen moght sijn; doch niets gewaer wierd. Datse de Deuren en Vensteren deeser Kamer wel vast ge-slooten had gevonden; gelijckse die geslooten had eerse te bed gingh. Dat de volgende naght de Dienstmaeghd by de Vrouw had geslapen. Dat, soo haestse beyde te bed waeren, *daer yets aen de Deecken quam trecken* gelijck te vooren. Dat de Dienstmaeghd flucks van 't bed af trad, en van deese Kamer, die in 't aghterhuys stond, nae de Keucken gingh, in 't midden van 't Huys; doch datse de tusschen-beyden sijnde Deur geslooten vond, met de Grendelen, waer meê sy de selve yeder avond was gewoon te sluyten. Datse die had willen openen, om in de Keucken te gaen, en light t'ontsteecken; doch datse daer in weer-houden wierd, gelijck *als of yemand tegens de Deur had gestaen.* Jae selfs de Grendel aen d'andere sijde der Deur was'er voor gedaen. Datse, sigh dus beslooten siende, een Jongen, die in een andere Kamer sliep, op 't voorste van 't Huys, had ge-roepen: Die daer op quam, en de Deur open-de, sonder datse hem yets te kennen gaf, om hem niet te verschricken. Datse, soo haestse de Kaers had ontstoocken, in de Keucken *een deel Huysraed ter aerden geworpen vond*; potten, kete-len, pannen: Met welcke 't *Spoock* dien en de volgende naght *een geraes* had gemaeckt, gelijck dat van de nieuwe Wagens, welcke men voor d'eerstemael gebruyckt; of gelijck de klanck van 't slaen op een Becken. Ick (wy sullen voort aen de Predikant, als beschrijver deeser saeck, selver laeten spreecken, doch sijne woorden veel

Aen des Predikants Huys-Vrouw,

Terwijl hy buyten de Stad was gegaen.

ver-

verkorten) ſtond over ſoo een ongemeene ſaeck vry verbaeſd. Doch nam een vaſt voorneemen, om *niet te light te geloven* 't geen men my geſeght had; oock *niet t'ongelovigh te ſijn.* Aen d'eene ſijde ſtelde ick my voor de *vreeſaghtigheyd des Vrouwlijcken Geſlaghts.* Aen d'andere, dat oock eenigen *booſwight hem door liſtigheyd in mijn Huys verborgen*, en dit werck aengereght kon hebben. Dit veroorſaeckte, dat ick, eer ick te bed gingh, *alle hoecken en winckelen op 't nauwſte doorſoght*: Selfs *al de Deuren en Venſteren wel ſeker toe ſloot*, jae oock de *Hondegaten*, die in de Deuren waeren, *wel vaſt toe ſtopte.* Nae 't gedaene Gebed met mijn Huysgeſin gingh ick nae bed. Mijne Huysvrouw en Dienſtmaeghd bleven noch wat ſitten ſpinnen by 't vyer. Nauwlijcks lagh ick neer, als'er een *gerught quam* van ter ſijden deſe Keucken, met een *verſchricklijck geraes en gerol* van een groot Hout, als of 't van een ſtercken arm ſeer ſtijf wierd geworpen. 'k Hoorde *kloppen tegens de Wand* van 't Wageſchot, welcke ick onlanghs geleeden in deeſe Keucken had doen maecken; even als of 't gedaen wierd met de kneuckelen der vingeren: Dan weer, als ofmen daer over had *gekrabt*: Voorts, als ofmen met de *vuyſt daer op had gebonſd*; en dan verdubbelden de ſlaegen. Boven dien *ſmeet dit Spoock* als met kraght *veele dingen tegens de gedaghte Wand aen*, Teljoren, Schotelen, Schuymſpanen. 't Maeckte *geraes met een kopere Teems*, daer eenige Geſpen aen waeren: Oock met andere kleyne Huysraed der Keucken. Nae een vlijtige toeluyſteringh ſtond ick van mijn Bed op. Nam mijnen Degen; en gingh na de Kamer, waer uyt 't gerught voortquam. De Dienſtmaeghd droegh een brandende Kaers voor my. Alles doorſoght ick op 't nauwſte, om t'ontdecken,

Daer nae aen de Predikant ſelfs,

Doe hy weer t'Huys was gekomen.

Sijne geraesmaeckingh. ken, of sigh yemand hier verborgen moght hebben; maer wijl ick niets kon vinden, soo begaf ick my weer te bed. Terstond begon dit *getier weer als te vooren.* Andermael stond ick op, en deed een nieuw ondersoeck, doch oock te vergeefs. Van doe af begon ick te mercken, dat dit niet anders kon geschieden als door een *boose Geest.* De volgende morgen gingh ick raed vraegen by d'Ouderlingen mijner Kerck. Hield dit oock niet verborgen voor de Heer *François Tornus*, Koninghlijcken *Notaris* en *Procureur* te *Mascon*, alhoewel een yverigh *Roomschgesinde.* Hy, en soo veel andere, aen wien ick dit bekend maeckte, lieten niet nae, my yeder avond te koomen besoecken, en tot middernaght toe, oock wel langer, by my te blijven. D'eerste avond, en eenige volgende, datse by my quaemen, onthield de *boose Geest* sigh van gerught te maecken. Maer den 28. *November*, 's avonds ten negen uyren, maeckte *hy hem eygentlijck bekend* voor den geenen die hy was. Want in onser aller, oock in des Heeren *Tornis* tegenwoordigheyd, begon hy drie of viermael na malkander te *fluyten*, met een hoog en helder geluyd. Daer nae liet hy hooren een onderscheydene, verstaenlijcke stem; doch wat Heesch, en nae genoegh by ons, als of 't maer drie of vier treeden van ons geweest ware. D'eerste woorden braght hy al singende voort: *Twee-en-twintigh penningen; twee-en-twintigh penningen;* gelijck de Vogelen, die in een Kouw sulck een Sangh geleerd hebben. Doe herhaelde hy tot eenige maelen toe 't woord *Predikant, Predikant.* Vermits deese stem ons ten laetsten verschricklijk wierd, soo seyde ick niet anders, als alleen: *Ga van my Satan, de Heere straffe u.* Maer als hy noch dickmael 't woord *Predikant* uytriep, misschien

Sijn' eerste, en volgende woorden,

In de tegenwoordigheyd veeler aensienlijcke getuygen.

meenen-

meenende, dat hy my daer meê een groot mishagen deed, soo borst ick uyt: *Jae waerlijck ben ick een Predikant; een Dienaer des levendigen Gods, voor wiens Majesteyt ghy beeft.* Hier op liet hy hooren: *'K segh het tegendeel niet.* Ick weer: *'K heb uw getuygenis niet van noden.* Hy traghtede daer nae, dat wy een goed gevoelen van hem moghten opvatten. Wou hem veranderen in een *Engel des lights*; wijl hy uyt hem selven over-luyd uyt-sprack 't *Gebed des Heeren*, de *Geloofs-Artyckelen*, de *thien Geboden Gods*, de *morgen* en *avond-Gebeden*; doch altijd *liet hy een gedeelte daer van aghter.* Met een luyde heldere stem songh hy den LXXXI. *Psalm.* Seyde veele dingen van ons Geslaght, en anders, welcke wel waeraghtigh konden zijn. Oock, dat mijnen Vader was vergeven geweest; noemde de Daeder, de plaets, de manier der vergiftigingh, en waerom 't geschied was. Dien selven avond seyde hy, dat hy quam uyt 't Land van *Vaux*: Was gegaen door 't Dorp *Alamogne*, voorby 't Huys mijns oudsten Broeders, die doe in gespreck was met de Heer *Dupan*, Predikant te *Thoiry*. Datse dien avond met malkander souden eeten ten huyse mijns gedaghten Broeders. Dat hy haer had gegroet, en gevraegd, offe hem aen my eenige saeck hadden te beveelen, vermits hy nae *Mascon* gingh. Datse hem vriendlijck hadden bejegend; versoght, my van harentwegen te groeten; en genoodight, met haer te drincken. *O booswight*, voer ick daer op uyt, *sy hebben u niet gekend voor den geenen die ghy bent, anders soudense sigh wel gewaght hebben, sulcker wijs met u te spreecken.* Naderhand heeft de Predikant verklaerd, soo tegens my als andere, dat op dien selven tijd een Man, sittende op een seer *mager Paerd*, met de *neus als ter aerden* gebogen, haer was

Wil sigh veranderen in een Engel des Lights.

Maeckt bekend eenige dingen.

Die ter dier tijd verr' daer van daen

gebeurd waren.

was genaerderd, en sulcke redenen had gevoerd. Van mijnen anderen Broeder, woonende in de Valley van *Joux* in 't Land van *Vaux*, seyde hy, dat op sulck een dagh eenige onser naeste Vrienden hem waeren komen besoecken. Dat hy, om haer vermaeck aen te doen, met haer gingh op 't Meyr, niet in een Schuytje, maer op een Vlot. Dat'er schielijck een geweldige Wind quam; soo datse weer te rugh keerden. Dat dight by den Oever 't Vlot 't onderste boven wierd geworpen, soo dat'er weynigh aen ontbrack, of sy souden al t'saemen verdroncken hebben. Hy verseeckerde ons, dat hy dit dus besteld had. Belangende de saeck, deselve was soo gebeurd. Oock kon hy deese *Wind wel verweckt* hebben. Op een andere tijd van 't Land *Vaux* spreeckende, seyde hy, datmen daer schoone Boeyen maeckte voor de Toveraers. Daer op begon hy luydkeels te lagchen. Daerenboven seyde hy binnen 't wel-geslootene Huys, wat daer buyten sigh toedroeg. Op seeckeren avond quam de Heer *Abraham Tullier*, Goudsmit, nae mijnent gaen. Ondertusschen riep de Geest: *Doe de Deur op; Tullier koomd.* Op dat selve ogenblick klopte hy aen.

Seght binnen 't Huys wat sigh daer buyten toedroegh.

Op een andere avond seyde hy tot de Heer *Glaude Repay*, eenen der geene, die my yeder avond quaemen besoecken, of hem noch niet geheugde, dat op soo een dagh, als hy in sijne Bleyckery beesigh was, en eenige stucken Lijnwaed en Gaern had omgekeerd en verleyd, hy de selve anderwegen verplaetst sagh? Daer by voegende, dat hy 't was, die 't gedaen had. Een andere Bleycker, *Philibert Guillermin*, die oock my quam besoecken, vraeghde hy, of hy niet gedaght, dat op sulck een tijd, als hy sigh neerboogh, om eenige Stucken Lijnwaed te verleggen, men hem by de

Vreemde parten, van hem aen sommige persoonen gespeeld.

de schooten van sijn Wambais trock, soo dat hy gedwongen wierd, twee of drie treeden aghterwaerts te gaen. Oock, als hy de volgende avond sigh neerleyde in de Hut sijner Bleyckery, en sijnen Hoed aen de Spijcker in sijne Bedsteede ophingh, deselve, soo haest hy sliep, hem tegen 't aengesight aengeworpen wierd, waer door hy schielijck ontwaeckte; seggende voorts, dat hy 't gedaen had. Beyde bekendense, dat haer dit weervaeren was, doch sonder te weeten van wie.

Openbaerd verschey-dene geheymen.

Hy *ondeckte eenige geheyme saecken.* Onlanghs geleeden was een Burger in de Stad *Mascon*, genoemd *François Chiquard*, in de Jaer-Marckt, by 't optrecken der Burgery, met een Musquet-Kogel in 't been geschooten; 't welck men had moeten afsetten, wijl 't koud vyer tot de wonde sloeg. In soo een drangh had niemand gesien wie 't gedaen had. Maer deese *boose Geest* noemde eenen; en seyde, dat de genoemde dit had verright, om sigh te wreecken aen *Chiquard*, van wien hy sigh beleedighd aghtede. Voor my had in dit Huys gewoond *Philibert Masson*, en sijn Wijf, de voorgedagte *Guillauma Blanck*. Deese Man was dood gevallen; doch, soo elck meende, by ongeluck. Maer deese *Geest* gaf 'er dit berigt van. Eens waren deese Man en Vrouw t'samen in verschil geraeckt. Sy nam de gelegenheyd waer, dat hy van boven sou beneden gaen nae sijne Winckel. En doe stietse hem af van 't hoogste der trap, soo dat hy van de val plotslijck dood bleef. Flucks liepse nae beneden van een andere Trap, af-komende in 't aghter-huys, daer de Kneghts wercken. Deese sondse nae vooren; op datse haeren Meester dood vinden moghten, en haere Moord dus verborgen bleef. Eens sprack hy eenen van

Geen andere menschen bekend, als de geene diese aengingen.

Spot met God, en

alle Religien.

ons Geselschap aen, en seyde hem eenige *bysondere geheyme dingen*, die deese persoon verklaerde, *noyt aen yemand geopenbaerd* te hebben. Voorts trad hy tot *bespottiugh van God en alle Godsdiensten.* Onder andere seyde hy: *Gloria Patri*; en springende op de derde persoon in de H. Drie-eenigheyd, gebruyckte hy *afgrijslijcke Æquivocatien,* of Woord-speelingen; waer op ick uytborst: *Veel meer, Godloose Booswight, moest ghy seggen: Eere sy den Vader, Schepper des Hemels en der Aerden: En sijnen Soon* Jesus Christus, *die de wercken des Duyvels verstoord.* Hier nae drongh hy hard aen, men sou gaen haelen *Monsr. Duchassin, Pastoor* der *Parochie* van *S. Steven*, op dat hy sigh *aen hem biechten moght*; doch hy moest niet vergeeten, *Wywater meê te brengen*, om hem te besweeren, dan wou hy terstond wegh gaen. 't Scheen, dat hy insonderheyd genegen was, om met de Dienstmaeghd te boerten. Op alle redenen noemde hy haer *Bressande*; en bootste haere stem nae. Alsse eens op een avond nae de Solder gingh, om Kolen te haelen, seyde hy tot haer: *Gy sijt wel stout, dat gy soo dight by my derft koomen.* Ter selver tijd sloegh hy als sijne handen tegens malkander, en vervolgde: *'k Sal u in mijne sack steecken.* Op een andere avond begon hy te jocken met *Michel Repay*, die met sijnen Vader dagelijcks my besoght. Dickmael riep hy: *Michel, Michel.* Seyde hem oock, wat hy gesproken had de voorgaende Sondagh tot *Noël Monginot*, doese t'saemen nae de Predikatie te *Vrigny* gingen. Soo natuerlijck bootste hy de stem van *Michels* Moeder nae, dat deesen tot sijnen Vader seyde: *Vader, seeckerlijck hy spreeckt even soo als mijne Moeder.* Eens seyde hy ons als met een klaeghlijcke stem, dat hy begeerigh was *sijn Testament te maecken*, wijl hy schie-

Boerteryen met de Dienstmaeghd.

Met andere.

Andere spotteryen, en versoeck, dat-

ſchielijck nae *Chamberi* moeſt gaen, om daer te doen eyndigen een *Proces*, 't welck ſtond in ſtaet van uytgeweeſen te werden; doch hy vreeſde, onderwegen te mogen ſterven. Verſoght aen de Dienſtmaeghd, datſe een *Notarius* wou haelen; de Vader van de Heer *Tornus*, om ſijn uyterſte wil te beſchrijven: Van wiens Geſlaght hy veele byſonderheden ſeyde, in de tegenwoordigheyd deeſes Heers; welcke opgeteeckend wierden van des ſelven Soon de Koninghlijcke Beampt-ſchrijver. In dit *Teſtament* ſeyde hy elck van de hier by my ſijnde een *Legaet* te willen beſpreecken; en noemde eenen tot *ſijnen algemeenen Erfgenaem*. Doch deeſen, gelijck oock d'andere, antwoordede, *dat hy ſijn Erf van gantſcher herten verwierp*. Waer op deeſe booſe *Geeſt* liet hooren: *Ick ontſegh het u dan, mits betalende vijf Schellingen en een vierendeel broods*.

men een Notarius *wou halen, om ſijn* Teſtament *te beſchrijven.*

Alle verwonderden wy ons, dat mijnen *Huyshond*, anders een ſeer *goede Waker*, en die op 't alderminſte geluyd gewoon was te blaffen, nu ſulcks noyt deed; onaengeſien al 't gerught en 't geraes dat dit *Spoock* maeckte. Sonder eenige ondervraegingh ſeyde hy uyt eygener beweegingh: *Gy verwonderd u, dat de Hond niet baſt; maer 't is, om dat ick hem 't Teecken van 't Kruys op 't Hoofd heb gemaeckt*. Korts hier nae veynſde hy, de Geeſt niet te zijn, die tot noch toe gerumoerd had, maer desſelven Kneght. Dat hy ſijns Meeſters plaets bekleedde in ſijn af-ſijn; terwijl hy na *Chamberi* was vertrocken. Als ick hem vrymoedlijck aenſprack met de woorden die God my in den mond leyde, ſoo toonde hy my alle eer en aghtingh. *Verontſchuldigh my, mijn Heer*, ſeyde hy; *ick ben niet de geene die gy meend. Gy neemd my voor een ander. 'k Heb, voor nu, noyt in dit Huys geweeſt.*

Seldſaemheyd aen den Huyshond.

Hy veynſd ſigh, een andere Geeſt te ſijn als de vorige.

weest. Soo 't u beliefd, hoe noemd gy u? Terwijl hy dit seyde, liep de Heer *Simon Meissonnier* geswind nae de plaets, daer de stem van daen scheen te komen. Doorsoght alles seer sorghvuldigh, gelijck hy en andere voormaels dickmael gedaen hadden, doch kon niets met allen gewaer werden. Keerde derhalven weer nae de Kamer in welcke wy waeren; meede-brengende eenige kleyne dingen, en daer onder een *Flesje.* Flucks begon deese Geest hem uyt te lagchen, en spotlijck te seggen: *'k Heb over langh gehoord, dat gy een Sot zyt en nu sie ick met'er daed dat gy 't bent, wijl gy meend, dat ick in deese Flesch sou zijn. Indien 't soo waere, en gy dan uwe vinger op de mond der selve leydet, soo sou ick immers gevangen sijn moeten.*

Bespotting aen den Heer Simon Meissonnier.

Tot de Heer *Abraham Lullier*, Goudsmit, seyde hy: *Hy wou hem vijftigh kroonen geven, indien hy hem 't Goudsmeeden wou leeren.* Te gelijck begon hy hem te vleyen, met deese woorden: *'k Heb u seer lief. Veel vroomer sijt gy dan sulck eenen,* die hy noemde. Dit was een Goudsmit te *Geneve*, die, soo hy voorgaf, een Eedele Juffer van *Mascon*, welcke onlangs te *Geneve* by eenige haerer Bloedverwanten was geweest, bedrogen had in 't verkopen van sommige Juweelen. De Heer *Lullier* gaf hem tot antwoord: *'k Heb met uwe vriendschap niet te doen. Met mijnen God houde ick my vergenoeghd. Sulck een Leer-knegt, als gy sijt, begeer ick niet.* Waer op de Geest weer: *Wijl gy my dan niet wilt leeren een Goudsmit te werden, soo moet Meester Philibert een Bleycker van my maecken.* Voeghde daer by: *Hy was arm en qualijck gekleed. Sou noch van koude moeten sterven. Won by sijnen Meester niet meer dan twaelf Kroonen in 't Jaer.* Seyde voorts, dat hy, indien wy 't begeerden, spoedigh sou vertrecken, soo men hem maer *eenigh dingh wou geven,*

Verscheydene sijner Schimperyen

Op en tegens verscheydene persoonen.

wat

wat het oock ſijn moght. Als ick daer op liet hooren: *Dot ick hem niets*, *jae niet 't ſchraepſel mijner Nagelen*, *wou geven*, gaf hy tot antwoord: *Gy hebt dan wel weynigh liefde.* Geduerigh wou hy ſtaende houden, dat hy niet de voorige Geeſt, maer desſelven Knegt was; want ſijnen Meeſter, die van 't begin af hier had gerumoert, was nae *Chamberi* vertrocken. 't Sy hier meê ſoo 't wil, my is bekend gemaeckt, dat even ter ſelver tijd te *Chamberi* was geweeſt een *booſe Geeſt* in 't Huys van de Heer *Favor*, eerſte *Præſident* aldaer; dien hy aenſprack, en, onder meer andere dingen, ſeyde, dat hy quam van *Maſcon*; was gegaen door *Breſſe*; en geſien had ſulcke en ſulke ſijner Bloedtvrienden. Korts daer nae riep de *Geeſt* in ons Huys: *Men ſou Kalkoenen*, *Patrijſen*, *Haſen*, *&c. gereed maecken*, *tegens de koomſt van ſijnen Meeſter.* Songh ter dier tijd veele weereldſche, onkuyſſche Liedekens; voornamentlijck dat, 't welck genoemd werd *le Filou.* Hy aepte nae de manieren der *Quackſalvers* en *Dobbelaers*; inſonderheyd 't getier en geſchreeuw der *Jagers*, roepende overluyd, *ſa*, *ſa*, *ſa*; *ſa*, *ſa*, *ſa.* Dickmael verſoght hy ons met de begeerte tot geld. Seyde, dat hy in *dit Huys ſes-duydend Kroonen had verborgen.* Indien yemand van ons hem wou volgen, hy ſou de plaets toonen, daerſe laegen. Doch noyt is men hem hier in te wil geweeſt. Daerenboven wou hy ons oock beproeven door de *nieuwsgierigheyd*; ſeggende: *Indien wy hem wilden ſien in eenige ligchamelijcke gedaente*, als van *Man*, *Wijf*, *Leeuw*, *Beer*, *Hond*, *Kat*, &c., ſoo wou hy ons daer in vergenoegen. Doch wy verwierpen ſijn' aenbiedingh. Noch een ander *Liſt* nam hy ter hand, veellight, om ons te brengen *in den waen*, *dat hy de Ziel was van een Vrouw*, korts te vooren overleeden; de

Seldſaemheyd.

Andere bedrijven.

Verſoeckingen

Op verſcheydene wijſen.

Dochter der geene, die ick uyt 't Huys had doen vertrecken door de maght des Gereghts. Want als ick eens tot hem seyde: *Gae gy vervloeckte in 't eeuwigh vyer, Den Duyvel en sijn' Engelen bereyd,* riep hy seer toornigh: *Gy hebt gelogen. Ick ben niet vervloeckt, maer hoop noch saligh te werden door de dood en 't lijden Jesu Christi.* Dreygde oock, dat hy my dit en dat sou doen; 't decksel wegh neemen; en my met de voeten van 't bed trecken. Doch ick seyde: *Gy soud geen maght over my hebben, indiense u niet van boven gegeven waere.* Hier op herhaelde hy twee of driemael deese woorden: *Gy neemd het wel; gy neemd het wel.* Tegens eenen, die hem een *stinckende Bock* noemde, wierd hy seer gram, en wierp hem veele lasteringen na 't Hoofd. Onder andere oock deese: *Gy maeckt u tot een vroom Man, maer sijt een enckele Hypocrit. Dickmael gaet gy nae Pont de Veylle, onder voorwending van daer te willen hooren de Predikatie. Maer altijd draeghd gy uwe Sack meê, die vol Obligatien steeckt; nergens ander toe, dan om uwe Renten en woeckeryen in te maenen. Gy soud een mensch wel laeten hangen om thien guldens, gelyck Meester Denis.* Deesen was de Beul van *Mascon.* Hy wou oock toekoomende dingen voorseggen. Op seeckere avond spreeckende van de *Gereformeerde Religie* in 't Koninghrijck *Franckrijck*, gebruyckte hy deese uytroepingh: *O arme Hugenoten! wat sult gy al lijden moeten binnen een korte tijd! hoe sal men u hebben;* &c. Van mijne Huysvrouw, doe swanger, seyde hy, datse een Dochter droegh. 'k Moet hier seggen, dat ick, mijn Echtgenoot in deese staet siende, en vreesende voor eenigh ongemack door schrick, haer vermaende, uyt ons Huys na *Pont de Veylle* by haere Groot-moeder *Philiberte de la Monsiere* te gaen. Doch sy weygerde kloeckmoedigh;

Dreygementen tegens den Predikant.

Lasteringh tegens eenen der tegenwoordige.

Voorseght d'ellende der Hugenooten.

Kloekmoedigheyd van des Predikants Vrouw.

digh; seggende, *dit sou sijn een mistrouwen aen de maght en barmhertigheyd Gods. Wijl't hem geliefde, ons op deese wijs te besoecken, soo kon hy ons oock in een ander Huys vinden. Om den Duyvel te weerstaen, moestmen niet vlieden*, &c. Overluyd seyde hy op seeckeren avond, in de tegenwoordigheyd van alle, *dat ick gewisselijck binnen drie Jaren sou sterven.* Buyten twijffel meende hy hier door my te quellen met een gestadige doods-vrees, geduerende de drie Jaren. Doch ick seyde tot hem: *Ick aghte op geen dingh, noch houde mijn leven dierbaer voor my selven, op dat ick mijnen loop met blijdschap magh volbrengen, en den dienst, welcke ick van den Heere Jesus ontfangen heb, om te betuygen 't Euangelium der genade Gods.* Als deesen Duyvel alle arghlistigheden tegens ons had gebruyckt; wierd hy gedwongen, van selfs te seggen, *Dat hy niets op ons kon winnen, wijl wy al te seer de naem Gods aenriepen.* Oock kan ick met waerheyd getuygen, dat hy, wanneer hy alleen sagh dat wy neer knielden, om 't Gebed te doen, dickmael in deese woorden uyt borst: *Terwijl gy bid, gae ick wandelen.* Altijd was'er onder 't Gebed een wonderlijcke stilheyd. Maer soo haest was 't niet geëyndighd, of hy begon gelijck te vooren. Op den 25. *November* seyde hy: *Ha, ha, 'k sal niet meer spreecken.* En van dien avond af heeftmen geen woorden meer van hem gehoord. Veel andere redenen, van deesen Satan gebruyckt, sou ick hier konnen byvoegen, doch gae die opsetlijck voorby, wijlse raecken of de *Religie*, of den *Staet*, of d'*Eere van eenige hooge persoonen en voorname Geslaghten.*

Hy soeckt de Predikant bevreesd te maken, door hem sijne dood te voorseggen.

Kraght des Gebeds; en deeses Duyvels woorden daer van.

Wy koomen nu tot eenige sijner *bedrijven*, boven de geene die alreeds gemeld sijn. Binnens Huys verleyde hy dickmael een stuck lijnwaed van vijftigh ellen. Eens trock hy uyt de handen

Verscheydene seldsaeme bedrijven

van de Dienstmaeghd een kopere kandelaer, en liet haer de brandende kaers tusschen de vingeren. Dickmael nam hy haere Rocken. Hingh deselve aen de Pilaren eener Bedsteede in een Kamer op 't voorste van 't Huys. Settede op deese Rocken een ruygh-hayrigen Hoed, gelijck de Boerinnen in 't Land van *Bresse* dragen; welck geweest 't Vaderland deeser Dienstmaeghd was. Somtijds stelde hy op de Pilaer deeser Bedsteede een groote Schotel. Maeckte oock eenige touwen aen deese Pylers vast, met knopen; die onmogelijck los te krijgen waeren: Doch hy selve ontdeedse in een oogenblick. Somtijds smeet hy onse Schoenen door de Kamer, insonderheyd die van de Dienstmaeghd: Die, gevoelende dat hy eene der haere wou neemen, terstond d'andere nam; aghter haer Hoofd-peluw leyde, en lagchende tot hem seyde: *Ten minsten sult ghy deese niet hebben.* Eens vond ick mijne Laersen wegh gestoocken, 'k weet niet op wat voor een wijs, in een Spoelrad, daer ickse niet kon uytkrijgen. Dickmael had hy meenighte van Radijsen met de staerten aen malkander vast gemaeckt, op een wijs die niemand sou konnen nae doen. Op een naemiddagh ontrent ten een of twee uyren, quam de Heer *Connain*, *Doctor* in de Genees-konst te *Mascon*, my besoecken. Van mijne Kamer gingen wy in een andere boven 't Voor-huys; waer in *deesen Duyvel* sijn meeste verblijf hield. Hier vonden wy de Kussens, Deeckens, Laeckens, en alles, van 't Bed op de Vloer gesmeeten; hier en gintsch verspreyd. Ick beval de Dienstmaeghd, 't Bed weer te herstellen. Sy deed het in onse tegenwoordigheyd. Als 't verright was, saegen wy *in een ogenblick*, terwijl wy *over de Kamer wandelden*, alles *weer ter aerden geworpen*, gelijck te vooren. Boven

En wonderlijcke Guygchel-speelen

Deeses boosen Geests

In 't Huys

ven deese Kamer was mijne *Studeer-kamer*. Meenighmael vond ick hier een deel mijner *Boecken* ter aerden leggen: Mijne *Sandloper* sagh ick van de Wand op de Vloer gesmeeten, sonder gebroken te zijn. Geen ander quaed deed hy my hier, als dat hy eens, terwijl ick *Studeerde*, naebootste 't geraes en gebolder van een Musquet; 't welck scheen te komen van de Solder boven mijn Hoofd. Hy aepte de Stal-kneght na, als of hy mijn Paerd roskamde; de Staert en Manen vleghtede. Onder mijne Tafel in deese Kamer maeckte hy eens even sulck een geraes, als te voren van vier veghtende Spinders in onse Straet was gehoord.

des gedagten Predikants.

Langh deed hy ons hooren 't lieflijck geluydt van twee kleyne gegotene *Klockjens*, die hy had genomen uyt mijn huys, midden uyt eenigh aen malkander wel vast gemaeckt Yserwerck. Waer ick soght, 'k vondse niet. Jae dese Klockjens deed hy hooren anderwegen, soo in de Stad als op 't Land, in haer natuerlijck geluyd, op klaren dagh, en als voor d'ooren van veele op wegh sijnde persoonen. De *laetste dingen*, welcke hy in mijn Huys deed, waeren *de verdrietighste*. Sonder ophouden, *thien of twaelf dagen* langh, *van den morgen tot den avond, wierp hy steenen in groote meenighte* door *alle plaetsen* mijner wooningh. Eenige onder deselve woegen meer dan twee of drie ponden. Op deese tijd quam de meergedaghte Heer *Tornus* by ons, ontrent de middagh. Om te weeten, of'er deesen *Duyvel* altijd was, soo fluytte hy op verscheydene wijsen. De *Satan* liet niet nae, even alsoo te doen als hy deed. Daer nae wierp hy *een Steen voor sijne voeten neer*, sonder hem te beschadigen. De Heer *Tornus* namse op; teeckendese met een Houtskool, van den haerd genoomen; en wierpse in 't *aghterste van 't Huys*; gelegen aen de Stads-

In de laetste thien of twaelf dagen maeckte hy 't aldersllimst.

Vreemde seldsaemheyd.

Muer, dight by de Rivier de *Saine.* Maer deese *Geest* smeet even *deselve Steen*, wegens 't gedaghte Marckteecken light te kennen, *weer binnen in 't Huys. Tornus* namse in sijne hand. Seyde, datse *seer heet was*; en geloofde, dat hy hem uyt de Hel had gehaeld.

Wonderlijke apenspelen,

Buyten 't Huys reghtede hy oock *seldsaeme parten* aen ontrent de geene die my dickmael quaemen besoecken. Op een naemiddagh was ick gegaen nae de Winckel van den voorgedaghten *Abraham Tullier.* Hy verhaelde my veele dingen, door deese *boose Geest* in sijn Huys en Winckel verright. Oock seyde hy my, dat dien *Duyvel* hem seer dickmael had ontnoomen en ergens verborgen eenige wercktuygen, welcke hy, nae langh genoegh gesoght te hebben, en wanhopende van deselve te sullen vinden, dan onvoorsiens weer gewaer wierd op de selve plaets daer hy se geleght, en dickmael te vergeefs gesoght had. Op 't selve oogenblick dat *Tullier* my dit vertelde, leyde hy een goudene Ringh op sijne Werckbank neer (aen welcke hy doemaels beesig was), met de Schroef waer in hyse vast geschroeft had. Stracks daer nae wou hyse weer aenvatten, om sijn werck te volvoeren; maer vond noch Ringh noch Schroef. In mijne tegenwoordigheyd soght hy langer als een half uyr tijds daer nae, doch te vergeefs. Hy stelde sigh derhalven, om wat anders ter hand te nemen. Doe saegen wy beyde *'t een en 't ander als uyt de lught op sijne Werckbanck neervallen*, tot onse seer groote verwonderingh. Op seeckere avond, als de gedaghte *Tullier* niet by ons was gekomen om te waecken met d'andere, quaemen eenige der geene, die daer nae toe gingen, voorby sijne Winckel, daer hy noch arbeydde, schoon 't vry laet was; en riepen hem buyten de deur,

Van deesen Duyvel aengereght buyten 't Huys des Predikants;

Aen eenige der persoonen die hem daegelijcks quamen besoecken.

deur, wegens een by haer sijnde persoon. Ondertusschen steldense sigh onder de Luyffen van 't naeste Huys; waer op van deese Geest twee of drie stercke slaegen wierden gedaen. Als *Abraham Tullier* de volgende avond met *Glaude Repay* uyt mijn Huys nae 't sijne keerde, ontrent ter middernaght, vondense een *Vrouwspersoon* tegens over 't Huys van 't *swarte hoofd*, dight by den hoeck, genoemd de *Spaerpenningh*. Sy was gekleed als een *Boerin*, maer op een geheel *nieuwe Mode*; en *spon in de Maneschijn*. Doch alsse haer genaeckten, om te sien wiese sijn moght, *verdweense terstond voor haer oogen*.

Ick kan seggen met een goed Gewisse, dat in al de tijd, die deese *Geest* in mijn Huys heeft gerumoert, *God hem niet heeft toegelaten*, ons eenighsins te *misdoen*, noch in *persoon*, noch in *Goederen*. Hy heeft de *maght niet gehad*, ons yets t'*ontsteelen*; want wy hebben niet 't alderminste gemist. Selfs de *Klockjens*, waer meê hy sijn spel had gedreven, heeft hy ten dage sijns vertrecks opgehangen aen een Spijcker der Schoorsteen-mantel in de Kamer daer hy sigh meest had onthouden. Niets heeft hy *verbroocken*; niet een eenigh blad uyt mijne boecken *gescheurd*; geen glas *uytgeworpen*; geen lamp, die de geheele naght brandend op mijne tafel stond, *uytgebluscht*. Waerom ick oock buyge, en al de dagen mijns levens buygen sal mijne knyen voor 't aengesight mijns Gods, die hem ingetoomd heeft, om hem te dancken.

Heeft in 't Huys des Predikants niet d'alderminste schade konnen doen.

Eyndlijck is deese *Spoock-Geest verhuysd* op den 22. *December*. 's Anderen daghs wierd gesien een *groote Slang*, *uyt ons Huys koomende*. De Spijckermakers, onse Naebueren, vingense met haere lange tangen. Droegense oock door de geheele Stadt om, en riepen; *Sie hier de Duyvel, die uyt*

Sijn vertreck; en daer op een groote Slangh uyt 't Huys

't Huys

gekomen; die daer ongemeen raer sijn.

't Huys des Predikants is gegaen. Daer nae gavense deese Slangh aen d'*Apotheecker Guillaume Klerck*, en hy bevond haer een *waeraghtige Natuerlijcke Slangh* te sijn; een saeck, *ongemeen raer in deese Landen.* Dus verr' 't geen wy uyt *Perriaud* hebben by een getrocken. Vermits nu de *Slangen* in dat Gewest *ongemeen selden* werden gesien: Dat oock deese *Slangh te gelijck met de boose Geest 't Huys verliet*; soo sou men wel konnen vermoeden, dat misschien *de Satan door deese Slangh heeft gesproocken*: Welcke men niet heeft konnen gewaer worden, wijlse sigh geswind in d'een of d'andere opening heeft weeten te verschuylen.

Aenmerckingh op de waerheyd deeser Historie; en dat dit alles gewisselijk door de boose Geest is verrigt.

Wie sou derven *twijffelen aen de waerheyd deeser Historie*, beschreven van een *Godsaligh Predikant*, in wiens *Huys dit voorgevallen* is; die *alles gesien en gehoord* heeft? Waer *by soo veele aensienlijcke getuygen* van beydersijds *Religien* sijn geweest, die oock *alles selfs hebben ondervonden*? Voor te wenden, dat hier *menschlijck bedrogh* heeft konnen onder schuylen, is tegens 't vernuf aengegaen. Want daer *dit spreecken en doen dagelijcks* geschiedde, soo een *lange tijd* van *veerthien weecken aghter een*, sou men *den Bedrieger niet ontdeckt* hebben, in een *Huys*, daer *soo veele menschen*, terwijl 't *spreecken en 't rumoeren duerde*, op 't *aldervlijtighst alles*, tot de *minste hoeck* toe, *doorsoghten*? Behalven dat 'er *veele dingen sijn gedaen*, die door *geen menschlijcke arghlistigheyd* konnen geschieden; niet konnen *soo geschieden.* Naederhand sullen wy een goed deel andere, en daer onder vry seldsaemer *Spoockeryen* des *Satans* voorstellen.

V. HOOFD-STUCK.

Maght *der* Duyvelen, *aengemerckt als haer* ingeschapen, *en als* God onderworpen. *Sijn seer* sterck uyt haer eygene natuer; *en hebben de haer* ingeschapene Maght *door den* val niet verlooren. *By de* Maght *oeffend de Duyvel oock* Heerschappy, *of liever* Tyranny. *De* boose Geesten *leggen aen de* keten der Godlijcke Voorsienigheyd. *Hoe de* Satan een Maghtige, *en echter oock een* Kraghtloose Duyvel *is*. *Kan* niet doen, *als 't geen* God *hem* beveeld, *of* toelaet. *Hy regeerd hier de boose saghtlijck: Sal hier nae over haer tyranniseeren wreedelijck. Korte aenmerckingen op eenige dingen, ingebraght* tegens de Heerschappy en maght *des Duyvels.* D'Ingeschapene kennis *der Duyvelen is* seer groot. *Noch* vermeerderd; *en de* middelen *welcke haer daer toe dienen. Gelijck haere* maght *en* kennis *seer* groot *is, soo sijn oock haere* Werckingen groot: *Echter* niet boven de Natuer: *Maer wel sulcke, diemen in 't* Pausdom *voor* Mirakelen *houd; en waer op sy* valsche besluyten *bouwen. Voorbeeld daer van in een* blindgewordene Vrouw, *door de* L. Vrouw te Scherpenheuvel siende *geworden. Niets was hier in, 't welck de* Satan *niet gemacklijck kon verrighten. Sulcke* mirakelen *heeft wel gedaen de* Heydense *Keyser* Vespasiaen, *door bestel des Duyvels. Oordeel des Oudvaders* Tertulliani, *hoe de boose Geest sulcke* geneesingen *te weegh brenghd.* Aenmercklijcke gevallen *ontrent deese Stof. By welcke gelegenheyd yets van de* Mirakelen *werd gehandeld. Seer* seldsaem *doch* snood bedrijf *van Paus* Clemens *d'VIII., om door d'eenvoudigheyd van eenen sijner Dienaeren sijne Pauslijcke Maght in Hemel en op Aerde als door een* Mirakel *te bevestigen.* Werckingen des Satans *onderscheyden in de geene, welcke geschieden* 1. *nae sijne* maght;

2. list;

2. list; 3. maght en list te gelijck. *Bedrijven des Satans nae sijne* maght. Wonder-geval. *Seldsaemheden in de* Natuer. *'t Geen deselve* langhsaem *verright, kan de* Satan veel spoediger *doen, door versterckingh der Natuerlijcke oorsaecken. Of hy* Onweer *kan verwecken. De* Historie Jobs. *Uyt deselve wil men de* Duyvel al weer wegh bannen. *Aenmerckingen op de daer toe bygebraghte* redenen. *Verklaeringh der plaets* Deuter. XIX. 12. *van de* Bloedwreecker, *tegens een andere uytleggingh. Naerder verhandelingh*, dat de Satan, *op Gods vergunningh*, Onweer *van Donder, Hagel en Wind* kan verwecken. *Voorbeeld des* ouden tijds *onder de* Heydenen. *Des* nieuwen tijds, *te* Straetsburgh, *in de tegenwoordigheyd van drie getuygen, door de Reghters daer toe opgemaeckt.* Æquivocatien *in 't* Pausdom, *van haer voornaemste* Doctoren, *insonderheyd de* Jesuiten, *goed gekeurd.* Wonderlijck *en seer* vreeslijck geval *eener* Toveres, *van d'*Inquisiteurs 't leven beloofd, *indiense* in haere tegenwoordigheyd een onweer *sou verwecken. Hoese sulcks* uytvoerde; *selfs beschreven van* de daer by sijnde Inquisiteur Guirlandus. *Grouwlijcke* Toverbedrijven, *om* Regen *te veroorsaecken. Aenmercklijcke verhaelen uyt ooghgetuygen, van de* Windverkopingh *der Toversche* Lappen *en* Finnen: *Niet de* Middellandsche, *maer de* Noorweegsche Fin-Lappen. *Seldsaem bedrijf van een* Toversche Lap *op de Marckt te* Stockholm. *Tot* d'onweer-maeckingh *doen de Toveressen selfs niets met allen, als haere ydele* Ceremonien. *Toversche gebruycken onder 't* Pausdom, *om* onweer *van Hagel, Donder, Blixem te doen* overdrijven van een stuck Lands, Leger, Huys, &c. *Veelerley andere aenmercklijcke dingen door dit geheele* Hoofdstuck.

Der Duyvelen magt en kennis.

WY stappen nu voort, om te handelen van de *Maght* en van de *Kennis* des *Duyvels*; twee dingen, welcke in aght

aght te neemen staen, en wel onderscheyden moeten werden, om reght te konnen oordelen van de *werckingen des Satans*, en de dingen, welcke in 't vervolgh deeses Wercks sullen voorkoomen. Want sommige saecken verright hy alleen door *Maght*; andere door *List*; wederom andere door *Maght en List* te gelijck. Eerst sullen wy van sijne *maght* en *kennis* spreken *Voorstelliger*, daer nae *Voorbeeldlijcker* wijs: Met *aenmerckingen* op 't geen *daer tegens* ingebraght werd, voor soo veel nodigh sal sijn tot beweeringh van 't voornaemste onser Stellingh.

De *Maght* des *Satans* staet aen te mercken, soo alsse hem *ingeschapen*, en soo alsse *God onderworpen* is. In dit opsight kan hy genoemd werden een *seer maghtigen*, en een *seer maghtloosen Duyvel*. Seer *sterck* is hy wegens sijne *Natuer*, als een *Geest*, een *Engel*. D'Engelen nu werden in 't woord des Heeren genoemd *Helden*, *Joel* III. II. *Kraghtige Helden*, of *Helden van Kraght*, *Psal.* CIII. 20. *Maghtige*, *Psal.* LXXVIII. 25.: Door welcke *Maght* sy *op 't bevel Gods groote dingen* hebben verright. De Voorbeelden hier van in de H. Schrift sijn bekend. Deese *ingeschapene Maght* hebben d'Engelen, nu boose, door haeren val *niet verlooren*. Maer vermits *haeren wil* gantsch *quaed* is geworden, soo *bedwinghd* God deselve. Dus is de *Maght der Duyvelen goed*, want s'is *van God*. Maer *haeren wil* is t'eenemael *verdorven*: En door de boosheyd haers *wils* misbruyckense haere *Maght* soo veel alsse konnen. Ten aensien van deese *Maght* vergelijckt de Heere Christus de *Satan* by eenen *Stercken*, *Matth.* XII. 29. *Marc.* III. 27. En *Paulus* noemd deese boose Geesten *Maghten*, *Eph.* VI. 12. *Maght des lughts*, *Eph.* II. 2. Soo leesen wy van *Maght des Satans*,

Hare magt aengemerckt als haer ingeschapen: En als God onderworpen.

Sijn seer sterck uyt haer eygene Natuer, en hebben d'ingeschapene maght niet verlooren

door haeren val.

tans, *Act.* XXVI. 18. *Kraght des vyands*, *Luc.* X. 19. *Sijne*, des Duyvels, *kraght*, *Apoc.* XIII. 2. *Maght der duysternis Luc.* XXII. 5.3., *&c.* Wegens deese *maght* des boosen Geests, en 't misbruyck der selve, werd hy vergeleecken by een *Draeck*, *Apoc.* XII. 9. By een *Leeuw*, 1 *Petr.* V. 8.

By sijne Maght oeffend hy heerschappy, of lieverTyranny, onder 't bestier Gods.

By deese *Maght* heeft hy oock *Heerschappy.* Hier om werd hy genoemd de *God deeser Eeuw*, 2. *Cor.* IV. 4. D'*Overste deeser Weereld*, *Joh.* XIV. 10. De *geweldhebber der Weereld*, *Eph.* VI. 12. *Overste der maght des lughts*, *Eph.* II. 2. Doch deese *Heerschappy* heeft hy niet *van hem selven*; besitse niet door *eygen reght*; kanse oock niet *gebruycken nae eygene wil*, maer alleen voor soo verr' hem *van God werd bevoolen* of *toegelaten*. Eygentlijck besit hy geen *Heerschappy*, maer oeffend *Tyranny*, onder *Gods bestier*, bevel en toelaetingh. Beyde sijne *Maght*, welcke hy allesins soeckt te misbruycken, en sijne *dwinglandy*, leggen *gebonden* aen de *keten der Godlijcke Voorsienigheyd.* Als de Heere hem *los laet*, hem *bevel* geeft, hem wil *gebruycken* als een *Beul* tot uytvoeringh sijner oordelen, soo kan hy in een ogenblick geheele *Steeden omkeeren*, gantsche *landen verwoesten*; Thoornen ter neer smijten; Huysen om verr' werpen; Menschen door de lught weghvoeren. Maer buyten Godlijck *bevel* of *vergunningh* kan hy selfs *niet een Varcken beleedigen*, niet een *Hayr uyt ons Hoofd trecken.* Doe de Heere tot hem seyde: *Alles wat Job heeft sy in uwe hand*; kon hy hem terstond beroven van sijne *goederen*, van sijne *kinderen.* Maer wijl God daer by gevoeghd had: *Alleen aen hem sult gy uwe hand niet uytsteecken*, soo kon hy niets met allen tegens sijn ligchaem aenvangen; onaengesien sijne hevige begeerte, om

De Maght der boose Geesten van God ingetoomd:

dien

dien vroomen Man te vernielen. Doe God, op sijne verder aenhoudingh, had geseghd: *Hy sy in uwe hand*; sloegh hy, sonder eenigh uytstel, hem seer ellendigh met boose sweeren. Maer vermits hem deese bepalingh was gesteld: *Doch verschoon sijn leven*; soo was 't in sijn vermogen niet, hem te dooden. De *Duyvel*, die *by de Menschen wat groots* wil sijn (schoon hy oock een ander *konstje* uytgevonden heeft, om sigh by sommige voor *Niet*, of voor een *Schaduw* te doen houden), en *op sijne Maght pogcht*, als of hy alles kon doen, alles geven; dersde *voor God* van *sijne Maght niet eens reppen*, doe hy versoght de plagingh *Jobs*; maer schrijft in tegendeel alles *Gods Maght*, *Bestieringh en Wil* toe. *Steeck*, seyde hy, uwe *hand uyt*, *en tast aen alles dat hy heeft*. *Steeck* uwe *hand uyt*, *en tast sijn gebeente en sijn vleesch aen*, *Job.* I. 12.: II. 6.: I. II.: II. 5. Sie, soo een *kragtloosen*, soo een *geboeyden Duyvel* is hy, als hem God *de toom niet los* laet, de *keten niet ruym* geeft. Maer dan *seer maghtigh*, als *God hem ontbind*: Soo dat hy, indien hy nae sijnen wil moght begaen, wel haest de geheele Weereld sou vernield hebben. Als wy de *Duyvel kraghtloos* stellen, soo sien wy niet op *sijne Natuer*, welcke d'Almaghtige *Maght* ingeschapen, en die hy door sijnen val niet verlooren heeft; maer op d'*uytvoeringh sijner Maght*, die de Heere onse God *beteugeld*; soo dat hy, sonder *bevel* of *toelatingh*, niets daer van in 't werck kan stellen. Even gelijck een *seer sterck*, maer *gebonden mensch*, sijne *kraght wel behoud*, maer deselve *niet kan oeffenen*, wegens sijne *banden*. Een gantsch *onderworpene Duyvel* is hy, die geen *Heerschappy* heeft van hem selven. Ondertusschen oock een grouwlijck *Tyran* en *Geweldpleger* over de geene, welcke de reghtvaerdigheyd Gods aen

En sy leggen vastgeketend aen de keetenen sijner voorsienigheyd.

Hoe de Satan een maghtige, en evenwel een kragtloose Duyvel is.

De Duyvel kan niet doen als 't geen God hem be-

veeld, of toelaet.

hem overgeeft. Door Gods toelatingh *bespringhd* hy d'*uytverkoorne* wel, doch kan haer niet gantsch *neer-vellen.* Hy magh haer somtijds *doen vallen*, maer kan haer niet doen *blijven leggen*: Met *vuysten slaen*, maer geen *hert-wonde* geven; en d'aengevangene Strijd valt uyt t'sijner schande. Maer terwijl hy de *Vroome fellijck bespringhd* van buyten, *regeerd* hy de *Godloose sagtlijck* van binnen, immers meerendeel saghtlijck, wijlse doch sijn deel zijn, of dat hy ten minsten sulcks hoopt; en hy nae een korte tijd op 't grimmighst over haer sal woeden.

Regeerd hier in de boose sagtlijck; hier na sal hy over haer tyranniseeren wreedelijck.

In deese weereld werckt hy wel *kraghtigh*, echter meest *gemacklijck* in de boose, wijlse gereed zijn om sijn' aenraedingen en inblaesingen te volgen, *Eph.* II. 2. 3.; soodaenigh in haer *heerschende*, door de Heerschappy, hem van God over deese gegeven, datse sijne *Tyranny* niet gewaer werden. Maer hier nae sal hy haer toonen wat hy is, als hy *volle Maght* over haer sal ontfangen hebben; welcke nu noch *bepaeld* werd. Hier werckt hy in haer, om haer te doen sondigen. Hier nae sal hy op 't aldervreeslijckste tyranniseeren over haer, t'haerer straf.

Korte, en alleen in 't voorbygaen

„*Maer hoe kan God heerschen, daer de Duyvel* „*heerscht*? Hoe heerscht een *Souveraine hooge Overigheyd*, daer oock een *lager Heerschappy* voerd? God *heerscht van hem selven*; maer so de *Duyvel niet*. Gods Heerschappy is *volstreckt*; des Satans Heerschappy *van God bepaeld*. God heerscht *over alles*: De boose Geest alleen over *de geene*, daer hem God beveeld over te heerschen. Dus *Heerscht Gods Koninghrijck over alles*, *Psal.* CIII. 19. De Duyvel heeft geen heerschappy, als onder God, op Gods bevel. Hy heerscht over geen andere, als over die God aen hem overgeeft. Over d'uytverkoorne heerscht hy niet, schoon hy aenvallen

op

op haer doet. „ *De Philistijnen heerschten over* „ *Israel in Simsons tijd, Right.* xiv. 4. Maer daerom kondense *Israel* niet alles doen watse wilden, niet uytrooyen; alleen dat doen, dat haer God toeliet. Meer kan oock de *Satan* niet. Hoe sou 't sigh rijmen, hier te vragen: Hoe kon God heerschen over *Israel*, daer de *Philistijnen* heerschten? „ *Dat bleeck doe meest, wanneerse Simson bonden en* „ *verblindden, en in de Gevancknis smeeten. Heerscht* „ *dan oock de Duyvel over 't Kristen Israel niet,* „ *wanneer hy een Dochter Abrahams* 18 *Jaren gebon-* „ *den houd.* Eer *Simson* sigh noch tegens de *Philistijnen* had gesteld, staet'er *Jud.* xiv. 4., datse *over Israel heerschten.* Nae sijne verblindingh hebbense 't niet meer gedaen als voor sijne bedrijven tegens haer. Een Dochter *Abrahams* te quellen, door *kranckheden* als met *banden* te benauwen, is noch *geen heerschappy over haer voeren.* Isse gelovigh geweest, soo heeft hy haer wel met vuysten geslagen, haer ligchaem getormenteert, maer haer gemoed niet overheerd; sy in tegendeel over hem getriumpheert. Yemand te *plagen*, en *niet verder* te konnen plagen, als nae een *bepaeld voorschrift*, is *geen heerschappy* oeffenen, anders moesten de *Beuls heerschers* zijn. Dat van *sinnen te verblinden*, in *gevanckniſſen te werpen*, heeft noch minder gewight; doch wy konnen op alles niet staen. Kortlijck, de *Duyvel heerscht niet over 't Christendom*; maer heeft *in 't Christendom* sijne *heerschappy* ontrent de *geene*, over welcke *God hem te heerschen* geeft, en die hy gantsch aen hem wil overgeven. „ *Johannes de Dooper eerst, en* „ *daer nae Christus selfs, hebben soo geroepen, dat* „ *'t Koninghrijck der Hemelen naby gekomen was,* „ *sonder yets te melden van een Duyvels Koningrijck,* „ *dat daer tegens over stond, jae daer binnen sigh*

Gestelde Aenmerkingen, Op eenige dingen

Tegens de heerschappy, en maght

„*verhief, daer over heen klimmen, en den loop des* „*Euangeliums beletten soude.* De Heere *Christus* spreeckt uytdrucklijck van een *Rijck des Duyvels, Matth.* XII. 26. *Luc.* XI. 18. *Indien de Satan de Satan uytwerpt, hoe sal sijn Rijck bestaen.* Dit *sijn Rijck* is niet *in Christi Koninghrijck,* veel min *klimd het daer boven;* maer *daer buyten,* en *Christus onderworpen.* Niemand der geene, die tot *Christi Rijck* behooren, kan hy daer van *afhouden,* en tot 't *sijne* brengen. Maer, „*een Gevangen* „*wat heeft die te seggen? 't Luyd wonderlijck, dat* „*Gevangene Parthygangers sijn,* &c. Jae, de *Duyvel is een gevangene* aen den *band* van *Gods voorsienigheyd:* Maer die, gelijck nu meermael gesegd is, *werd los gelaten,* om te doen 't geen *God wil.* Op de woorden, seer wel uytdruckende de meeningh van *David Joris:* „*Wat besluyt ick dan?* „*Dat de meeninge der Schriften niet en is ons te lee-* „*ren, wat de Duyvel met'er daed is werckende;* „*maer 't geen de verdorventheyd der Menschen selfs* „*veroorsaeckt, word den Duyvel, als den eersten* „*Stighter van het quaet toegeschreeven,* sullen wy hier nae yets moeten seggen. Op die manier kanmen uyt Gods Woord lighten en weghschoffelen al watmen wil.

Des Duyvels ingebraght.

Der *Duyvelen Wijsheyd* en *Kennis* is *seer groot,* doch van een *boos gebruyck.* Als de *Hebreërs* yemand vleyen, en sijn verstand op 't alderhoogste verheffen wilden, soo seydense: Hy is soo wijs als een Engel. *Mijnen Heere is wijs nae de wijsheyd van eenen Engel Gods,* waeren de woorden der wijse *Thekoitische* Vrouw tot *David,* 2 *Sam.* XIV. 20. God heeft d'*Engelen* in haere Scheppingh begiftighd met *uytmuntende wijsheyd* en *kennis* boven alle andere Schepselen. Nu, de *gevallene Engelen* hebben door haeren val *niet verlooren* haer

D'ingeschaepene kennis *der Duyvelen is seer groot.*

Weesen,

Weesen, maer wel haere *Heyligheyd*; niet haere *Maght*, maer wel 't *goed gebruyck* daer van; niet haer *verstand*, maer wel de *goedheyd* haers verstands; nu soodaenigh verdorven, datse niet anders konnen doen, als 't selve *misbruycken*; en aenleggen tot beschadigingh der Menschen nae Ziel en Ligchaem, soo veel in haer is.

Deese groote *wijsheyd* en *kennis is de Satan Natuerlijck*; wijl hy niet is van vleesch en bloed, gelijck de Menschen ten deelen; maer *enckelijck een Geest*; van God bysonderlijck in de Scheppingh met een seer *groote Maet van verstand* begiftighd. Sulck een Natuerlijcke kennis, hem, als een *Engel*, ingeschapen, en die, wegens sijne Natuer, noch geduerigh *toeneemd*, wijl hy *geen ligchaem* heeft, en derhalven alles kan *doorsien*, over al *indringen*, en wegens sijne *Geestlijcke substantie* met *onse Geesten* een groote gemeensaemheyd kan houden, is gewisselijck niet geringh t'aghten. Hy is een *oude Geest*, die *ervaerenheyd* heeft van by de *ses-duysend* Jaren: D'*oorsaecken* der *Natuerlijcke Werckingen* heeft waergenoomen; en geduerigh met groote opmerckingh gelet op alles wat sigh toedraeghd. Want of hy wel een *gevangene Gods* is, soo geeft hem God echter *vryheyd*, om d'*Aerdbodem te doorwandelen*, *Job.* I. 7. (waer van hier nae breeder), om te *swermen in de Lught*, *Ephes.* VI. 12: II. 2. Hy merckt, *hoe*, *waerom*, *waer door* in natuerlijcke saecken dit en dat *dus* en niet *soo* geschied, &c. Indien een *vlijtigh*, *vernuftigh*, *geleerd Man* soo *langh geleeft*, met geduerigh-wackere sinnen, scharp verstand, onvergelijcklijcke geheugenis op alles aght genoomen had, wat sou hy *niet al weeten*? wat niet al konnen *uytwercken*? wat niet *ontdecken*? Hoe sou hy de Weereld tot een wonder zijn? Nu, soo een *langhduerige onder-*

Hare groote natuerlijcke kennis door de Schepping

Is noch seer vermeerderd:

In de middelen, welcke *vindingh* heeft de *Satan*: En daer by noch *dit voordeel*, dat hy van Natueren een *wyse Geest*, altijd *wacker*, geen *vadsigheyd*, geen *slaperigheyd* onderworpen is: Die alles, waer toe geen ligchaem kan genaecken, *doordringhd*: Onder in d'aerde, boven in de lught alles doorsnuffeld. Die oock, wegens sijne *snelheyd*, in een oogenblick nu *hier* dan *gintsch*; nu in 't *Oosten*, dan weer in 't *Westen* sijn kan: Alle menschlijcke *bedrijven siet*, al haere heymlijcke *beraedslaegingen*, welcke met de Stem geschieden, hoord. De *Natuer en kraghten* aller dingen *kend*, &c. Klaerlijck kan ons dit voor oogen stellen, dat sijne *kennis boven maten groot* moet zijn. *Haer daer toe dienen.* Dan noch werd deselve *vermeerderd*, door de *beveelen*, welcke hy *van God ontfanghd* tot d'uytvoeringh sijner oordeelen; en door de *weetenschap* welcke hy heeft van de *Prophetische Schriften*, die *noch vervuld* staen te werden. Dit seggen wy in ernst; sonder hem in schimp te geven de Titel van ,, *diepsinnige, hoogh-geleerde, wel-* ,, *ervaerne, seer voorsienige Doctor Satan*; wijl wy niet nut aghten, met de *boose Geest te spotten*, anders als in een *Heyligen yver*, buyten *lightvaerdigheyd*. Sijne *listige gauwheyd* bleeck in de *Redenkavelingh*, van hem gehouden tot verleyding van *Eva, Gen.* III. 1.4.5., van *Paulus* genoemd *Arglistigheyd*, 2 *Cor.* XI. 3. Die hem oock toeschrijft *listige omleydingen*, *Ephes.* VI. II.

Gelijk hare kennis en maght seer groot is, Gelijck nu sijne *kennis groot* is, waer door hem veele ons onbekende geheymen openbaer zijn; desgelijcks sijne *maght*, waer door hy d'Aerde kan schudden, de Bergen verplaetsen, de Zee beweegen (wy stellen altijd voor uyt, op *Gods bevel* of *toelaetingh*), soo staet lightlijck te gelooven, dat sijne *werckingen oock groot* moeten zijn; dat hy dingen kan verrighten, welcke van *on-*

kundige of *bygeloovige* Menschen voor *Mirakelen* werden gehouden. Dat hy allerley *Verschijningen*, *Spoockeryen*, *Nae-apingen* kan in 't werck stellen. Dat hy *verborgene* dingen kan openbaeren. Somtijds, 't sy door Godlijcke bekentmakingh, 't sy op gissingh uyt de t'samenloop der saecken, *toekomende* ontdecken. Siecke *geneesen*, &c. Dat hy in 't *Noorden* kan bekend maecken voorvallen, ontrent even deselve tijd in 't *Suyden* geschied. Der Menschen *oogen* kan *verblinden* of *beguygchelen*, soo datse of *niet sien* 't geen voor haer is, of 't selve *anders* als 't inder daed is *sien*, of *meenen te sien* 't geen 'er gantsch niet is. Van dit alles sullen wy hier nae voorbeeldijck in seer wonderbare Geschiedenissen handelen. Ondertusschen konnen *geene van al sijne werckingen boven de Natuer gaen*.

Soo sijn oock haere werckingen groot; echter niet boven de Natuer.

Een *Blind-geboorne*, die noyt gesight gehad heeft, *'t gesight te geven*, soo dat hy sien kan gelijck andere Menschen, is een *waeraghtigh Mirakel*; en van de Heere *Christus* waerlijck gedaen. Al de Duyvelen t'saemen konnen dit niet verrighten. *Kan oock*, waeren der *Joden* woorden in een beneenende vraegh, *de Duyvel der blinden oogen openen?* En hier in oordeeldense reght, als spreeckende van *blind-geboorne*. Maer een *blind-gewordene*, als 't Gesight selfs niet verlooren is, weer *siendt* te maecken, konnen *Menschen wel* te weegh brengen door natuerlijcke middelen: Hoe veel *vaerdiger*, hoe veel *gemacklijcker* dan *de Satan*; selfs als 't de *Menschen niet konnen doen*, wijl haer de *gelegenheyd* of *oorsaeck* soo wel niet bekend is; datse ook overal *soo wel niet konnen by koomen*. Vermits misschien eenige *Roomschgesinde*, die noyt de Boecken der *Gereformeerde* willen leesen, dit tegenwoordige, wegens den Inhoud, moghten in-

Maer wel sulcke, diemen in 't Pausdom

Voor Mirakelen *hond; en waer op sy twee valsche Be-*

sluyten bouwen.

handen neemen, soo sullen wy een weynigh op deese saeck blijven staen, offe veelligt tot eenigh *achterdencken* moghten geraecken. Die in 't *Pausdom* roemen seer hoogh op de M*irakelen* haerer *Lieve Vrouw* van *Hal*, van *Scherpenheuvel*, van *Lorette*, &c. en neemen daer uyt *twee valsche Besluyten*; eerst, dat het seer *profijtlijck is, by de Sancten hulp te soecken.* Daer nae, *dat, daer sulcke* M*irakelen geschieden, de waere Religie moet zijn.* 'k Sal een der voornaemste hier voorstellen uyt haere *Historie van de* M*irakelen, die onlanghs in grooten getale gebeurd sijn door de Intercessie van de H.* M*aeghd* M*aria, op een plaets genoemd Scharpenheuvel, by de Stad Sichem in Braband*; vertaeld uyt 't *Latijnsche* werck van *Justus Lipsius, pag.* 37.; doch de veelheyd der woorden sullen wy wat besnoeyen.

Voorbeeld daer van in een blind gewordene Vrouw;

,, *Pieternelle Ridders*, Huysvrouw van *Lambert* ,, *Baudaun*, eertijds Soldaet, kreegh *Anno* 1602. ,, in de Stad *Diest* een groote Sinckingh op haer ,, oogh; met sulck een pijn, als of'er eenige ,, Wormen hadden geknaeghd. Onaengesien ,, alle aengewendde *Remedien* wierdse *blind*. Geen ,, dingh ter weereld konse sien of onderkennen. ,, Als dit aght of thien dagen geduerd had, heeft ,, een Vrouw haer geraeden, sy sou gaen besoec- ,, ken *onse L. Vrouw op Scharpenheuvel*, alwaer vee- ,, le wierden geneesen. Vermaende haer oock, ,, haer' oogen te wasschen met 't Water, 't welck ,, aghter de *Capel* op dien *Bergh* is. *Pieternel* nam ,, voor, deese *Bedevaert* te doen. Kreegh te *Diest* ,, een Vrouw, die haer sou leyden; en is blind na ,, *Scharpenheuvel* gegaen, ontrent de Maend van ,, *May*, of *Junius Anno* 1602. Soo haestse den ,, Bergh begon op te klimmen, nae de *Capel*, ge- ,, voeldese de pijn haerer oogen te vermiuderen, ,, met

Die een Bedevaert nae de L. Vrouw van Schar- penheuvel *deed.*

„ met groote verlightingh. Door deese verande-
„ ringh moed neemende, begonse te beproeven,
„ offe niet oock aen haer gesight begon te winnen.
„ Ligtede met de vingeren d'oogen-leeden op; en
„ bevond, datse begon te sien, als door een Ne-
„ vel, de Kruyden en Struycken, staende op den
„ Bergh. Verder koomende, saghse klaerlijck de
„ Houten *Capel*, daer 't Beeldeken van onse *L.*
„ *Vrouw* was. Sy seyde tot haere Leydsvrouw, dat-
„ se haere hulp niet meer van nooden had, wijlse
„ haer gesight had weergekregen. Bedanckte on-
„ se *L. Vrouw* en *God* (die hier agter aen moet ko-
„ men) voor deese barmhertigheyd. Keerde ge-
„ sond weer nae *Diest*, en heeft naederhand haer
„ Gesight ten vollen behouden. Dit heeftse op
„ den 26. *Juny* 1604. voor Wethouderen der Stad
„ *Brussel* onder solemneelen Eed verklaerd waer-
„ aghtigh te zijn.

En, volgens haere verklaeringh, daer siende wierd.

Daer hebt gy de *Historie* in 't kort. 't Is genoeg bekend, dat *Papen* en *Monicken* veele persoonen hebben *omgekoght*, om haer *blind*, of *kreupel*, of *sieck te veynsen*. Dan nae een *Beeld* of *Reliquie* tegaen; en te seggen, datse *door desselven hulp* haere geneesingh bekoomen hadden; jae oock voor 't Gereght getuygenis daer van te geven. Uyt d'*omstandigheden* soumen konnen vermoeden, dat sulck een *bedrogh* hier oock wel gepleeghd moght zijn. Deese getuyge van haer selven was eens *Soldaten-Vrouw* in *Braband*, welck slagh van Lieden gemeenlijck (insonderheyd daer, en in dien sleghten tijd, dat de Besoldelingen geen betalingh kreegen) *veel armoede*, *weynigh Godvrughtigheyd*, en *groot ontsagh voor haere Geestlijckheyd* hebben. Lightlijck konse door een stuck gelds bewogen sijn geworden om sigh *blind te gelaten*; insonderheyd voor soo een korte tijd van aght of thien da-

Aenmerckingh op 't verhaelde Geval:

't Welck wel een aengesteld werck door enckel Papen bedrog heeft konnen sijn.

gen; en by *gelegenheyd van eensinckingh* op 't oogh. Daer nae te verbreyden, datse *door Mirakel siende* was geworden; jae oock sulcks voor de *Magistraet te beëedigen*; te vooren al van de *Meyneedigheyd geabsolveert* zijnde, door d'aenleggers van dit werck; onder wijs-maeckingh, dat dit een *Heyligh bedrogh*, en by God *verdienstlijck* is, als tot *voordeel van de H. Kerck*, en tot *beschaemingh van de Ketters*.

Maer oock hier in is niets, 't welck de Satan *niet gemacklijck sou konnen verrigten.*

Maer laet ons stellen, de saeck *soo geschied* te sijn. Indien een *geneeskundige binnen in 't hoofd* had konnen sien, wat voor een *oorsaeck 't gesight verhinderde*, en hy dan de *hand daer by* had konnen brengen, gewisselijck sou hy haer *wel haest geholpen* hebben. De *Satan*, als een overal doordringende *Geest*, kon terstond *weeten* wat haer *'t sien belettede*; oock stracks dit *beletsel wegh neemen*. En wat wonder waer 't dan, datse *terstond, schielijck*, op *sulck een tijd*, by *sulcken gelegenheyd*, waer door 't *bygeloof* en d' *Afgodery* in de herten van veele kon *bevestighd*, van andere *ingeplant* werden, tot groot voordeel van sijn Helsch Rijck, *haer gesight* had weer bekoomen. Selfs de *Pauslijcke Schrijvers* bekennen, dat *diergelijcke Wonderen van* en *onder* de *Heydenen* door bedrijf des *Duyvels* sijn geschied.

Door desselven bestel, onder den schijn des Afgods Serapis,

Een gemeen Burger van *Alexandria*, daer genoegh bekend, wegens de *blindheyd* sijner *oogen*, viel den *Heydenschen* Keyser *Vespasianus* (die geregeerd heeft ontrent 80. Jaeren nae des Heeren *Christi* geboorte) te voet, biddende, hem te willen *verlossen van sijn ellendigh gebreck*, door alleen sijn' *oogen te bestrijcken met 't speecksel* sijns monds. Want d' *Afgod Serapis* had hem te kennen gegeven, dat hy hier door sijn *gesight sou hersteld* vinden. Noch was'er eenen, die een *lamme hand* had. Deesen bad desgelijcks

den

den Keyser, op bevel van den selven *Serapis*, dat hy *alleen met de voet* sijn gebreck wou aenroeren, soo sou hy geneesen sijn. Ongeerne quam *Vespasiaen* hier aen, vreesende voor *misluckingh*, en dan voor *bespottingh*. Eyndlijck echter *bestreeck hy*, op haer geduerigh aenhouden, in de *tegenwoordigheyd eener geheele meenighte*, nae 't bevel en voorschrift des *Afgods Serapis*, *d'oogen des eenen* met sijn *speecksel*, en raeckte des anderens *hand* met *sijnen voet*. Waer op de *blinde terstond siende*; de *lamme in 't gebruyck sijner hand hersteld* wierd. Beyde deese *wonderen* (seghd de vermaerde *Tacitus*, een Schrijver, die ter dier tijd leefde, *lib. 4. cap. 59.*) verhaelen de lieden, welcke *daer by sijn geweest*, noch op deesen dagh. Soo oock *Suetonius*, *in Vespasian*. Omstandiger hebben wy dit geval voorgesteld in 't *eerste deel* onser *Kronijck der Kronijcken*. Indien dit in 't *Pausdom* was gebeurd, van een *Paus*, van een *Monick*, van eenen *Marcus d'Aviano*, hoe sou men *Mirakel*, *Mirakel* roepen! Hoe uytschreeuwen: *Hier blijckt, dat by ons de waere Kerck is, welcke God met Mirakelen vercierd.* Ondertusschen was dit alles een *werck des Satans*. Gelijck oock was 't geen *Spartianus* verhaeld van een Vrouw, die van haere *blindheyd* wierd geneesen; door te kussen de voeten des Keysers *Adriani*. Selfs de *Roomschgesinde* Bischop van *Marsilien Nicolaus Coeffeteau* veld sulck een Oordeel hier van in sijne *Histoire Romaine liv. 1.* „'k Twijffel niet (seght hy) „of de *Duyvel*, een Na-aper van Gods wercken, „heeft *Serapis* Beeld, als sijn Werktuygh, ver„weckt, om deese ellendige menschen *Vespasia*„*nus* toe te senden, om door sulcke *valsche Mira*„*kelen* den roem van *Christi waere Mirakelen* te „verduysteren. Eenige sijn'er, welcke de gedaghte

Heeft de Heydensche *Keyser* Vespasiaen *oock sulcke* Mirakelen *gedaen, een blinde siende, een lamme frii makende.*

Selfs de Roomschgesinde *Bischop* Coeffeteau *schrijft deese* Mirakelen *den Duyvel toe.*

daghte *Geneesingen* door *Vespasiaen* den Toveraer *Apollonius Tyaneus*, doenmaels by den Keyser, toeschrijven. Immers, 't waeren *Mirakelen des Satans*. D'oudvader *Tertullianus* hier van spreeckende, seght: 't Is gelooflijck, dat de geheele *gebrecklijckheyd is geweest van de Duyvel*; die in des eenen *oogen*, in des anderen *hand sittende*, 't gebruyck deeser leeden belettede; op dat hy *sou schijnen te geneesen, als hy ophield te beschadigen.* Hoe veel *blinde* en andere *gebrecklijcke* sijn niet *geholpen* geworden in den *Tempel des Afgods Æsculapii* te *Romen*? Immers soo veel als te *Scharpenheuvel* in *Braband*. De gedaghte *Tertullianus* ontkend het niet; maer wijsd aen, hoe sulcks geschiedde. De *boose Geesten*, seght hy, *verseerden* eerst de Ligchamen, en nae 't gebruyck der vreemde van *Æsculapius* voorgeschrevene middelen *verlietense haere post*; dan waeren de persoonen geneesen. *Tertulliani Apolog. cap.* 22.

Oordeel des Oudvaders Tertulliani, *hoe de Duyvel sulcke geneesingen te weegh brenghd.*

In 't Jaer 1503. en 1507. liep door *Italien* een groot gerught van de *Mirakelen* eens *Franciscaner Monicks*, die de *dove hoorende*, de *blinde siende*, de *kreupele gaende* maeckte; even gelijck voor weynige Jaeren wierd geroepen van d'*Italiaensche Capucijner*-Monick *Marcus d'Aviano*, doch met minder openbaer blijck; en van wien 't nu gantsch stil is. 't Was waeraghtigh, dat hy, van wien wy hebben beginnen te spreecken, *groote dingen* scheen te verrighten. Eenige *qualijck gestelde*, seer gebrecklijcke aen haere ligchamen vonden sigh *geneesen*, alsse maer des *Franciscaners koord aenraeckten*, of dat *hy haer aenroerde*. Maer hy waghtede hem wel, van de hand aen allerley met qualen behebte persoonen te leggen. Veele blinde, kreupele, lamme quamen wel by hem, doch de *meeste* sond hy van hem wegh, onder-

Franciscaner *Monick in* Italien

Maeckt blinde siende, dove hoorende, &c.

voorwendingh, *hy had van God geen bevel, om haer geſond te maecken.* Maer tot eenige ſeyde hy: *God wil u door my en door Mirakel helpen. Gae heenen, en ſijt geneeſen.* Deeſe vonden ſigh terſtond van haer gebreck verloſt. Hier door bequam hy een ſeer grooten Naem van *Heyligheyd* en *Wonderdadigheyd.* Jae, men aghtede hem bynae ſoo hoogh als God ſelfs. Doch in 't Jaer 1507. wierd de *Godloosheyd* van deeſen *ſchijnheyligen booſwigt* ontdeckt. Seecker Burger ſagh *hem in 't bed by ſijne Huysvrouw* leggen; en joegh hem in 't hembd buytens Huys. In ſijn' aghtergelatene *Broeck vond hy een Boeckje,* 't welck hy ſommige verſtandige lieden toonde; die, ſoo aen de *ſeldſaeme Teeckenbeelden,* als de daer in ſtaende *Beſweeringen,* gewaer wierden, dat het een *Toverboeck,* en de Meeſter daer van een *Toveraer* was. Men braght het voor de *Guardiaen des* Kloosters: En dus wierd wel openbaer, dat de gewaende *Mirakelman* in een *Verbond met de Duyvel* ſtond; *doch niet de minſte ſtraf* heeftmen hem aengedaen. Echter ontfing hy korts daer nae *ſijnen loon*; wijl hy op d'*openbaere ſtraet,* voor veeler oogen, door een *onſightbaere Maght* wierd *opgenoomen,* onder een verſchricklijck geſchreeuw; en ſtracks daer nae *weer neer geworpen* met een *gebroockene Neck. Brauweri Chronicon fol.* 621. *Vlimmeri Hiſtor. Ital. pag.* 475. Buyten twijffel heeft de *Satan* in eenige Menſchen *doofheyd, blindheyd, lamheyd* en andere gebreecken *veroorſaeckt,* welcke *oorſaecken* hy *wegh nam,* als deeſe vervloeckte Monick de gebrecklijcke aenraeckte. Men behoefd ſigh niet te verwonderen, dat de *Guardiaen* en d'andere Monicken deeſen haeren *verduyvelden Confrater* niet ter behoorlijcker ſtraf trocken, of aen 't Gereght overleverden. Want ontrent dien tijd, oock voor en nae, was de

Wierd voor een groot Heyligh gehouden.

Doch naederhand ontdeckt, dat hy met de Duyvel in een verbond ſtond; en ſijne rampſalige dood.

De Monicken en Nonnen in de Kloosteren

de *Tovery onder de Geestlijcke* seer gemeen. Die maer een weynigh in de Geschiedboecken ervaren is, weet genoegh, dat *geheele Kloosteren*, selfs die der *Nonnen* niet uytgeslooten, in *goede kennis met de boose Geest* stonden. De verschricklijcke geschiedenis van een *Non* in *Spaenje*, die met de *Duyvel ontrent dertigh Jaeren langh omgingh*; en door sijn bestel soodanigh een vermaerdheyd van *Wonderdadigheyd en Heyligheyd* verkreegh, datse niet alleen *Abdis* wierd, maer dat oock de Paus, Keyser, en Koningen sigh in haere Gebeeden bevaelen, hebben wy, uyt *Roomschgesinde Schrijvers* selfs, verhaeld in 't *eerste Deel* onses Grooten *Historischen Schouw-tooneels*, *pag.* 105. Evenwel, alsmen nu dien grouwel ten vollen had ontdeckt, oock selfs uyt haer eygene mond, wierdse niet nae verdiensten gestraft, maer bequam in tegendeel van de Paus d'*Absolutie*.

Hebben al dickmael goede kennis met de Duyvel gehouden.

Vermits dan de *Satan sulcke Wonderen kan verrighten*, welcke *waeraghtige Mirakelen gelijck schijnen*; derhalven in Gods woord sulcke *ernstige waerschouwingen* daer ontrent werden gedaen, om ons daer door niet *te laeten verleyden*, wijl de *valsche Propheeten*, insonderheyd d'*Antichristische*, *groote Teeckenen en Wonderen souden doen*, *Matth.* XXIV. 14. 2 *Thess.* II. 9. *Apoc.* XIII. 13. &c., soo sien wy, hoe seer de *Roomschgesinde verdwaeld* sijn, alsse haere *Mirakelen* houden te sijn een *bewijs: dat by haer de waere Kerck* is. Al vroegh, en korts nae de tijd der *Apostelen*, hebben de Ketters *Mirakelen*, veele *Mirakelen* (te weeten, *valsche* of *Duyvelsche*) gedaen. Hoor hier van d'Oudvader *Tertullianus de Præscript. cap.* 44.: Sy, de *Ketters*, roemden, datse *veel meer als andere haere Leere met Miraculen* hadden bevestighd, door opweckingh van *doode*, geneesingh van *siecke*, *&c.*

Dwalingh der Roomschgesinde, *welcke haere gewaende* Mirakelen *houden voor een bewijs, dat de Roomsche Kerck de ware is.*

&c. Aenmercklijck ſijn desſelven woorden *lib.* 3. *cap.* 4. *contra Marcion*: 't Is onder de *valſche Chriſtenen een lighte ſaeck, Mirakelen te doen*; en een *groote lightvaerdigheyd, die te geloven.* Doe hier by 't geen *Hieronymus* ſeght *ad Gal. cap.* 3. „De Ketters meenen, datſe haer Geloof beve„ſtigen, wanneerſe eenigh *Mirakel* doen. En „*Auguſtinus lib. Quæſt. N.* 79. Booſe, *ſchelm„aghtige Menſchen* doen *Mirakelen*, die de *Heylige „niet verrighten* konnen. Laet oock die van de *Roomſche Kerck* haer' eygene Leerraers hooren. De *Jeſuit Delrio Diſq. Mag. lib.* 2. *q.* 4. ſeght rondlijck; dat het een *valſche Sluytreden* is: *Hy heeft een Mirakel gedaen; dienvolgens heeft hy 't waere geloof*: Want God kan door d'*Ongelovige Mirakelen* wercken. 't Sijn oock de woorden van haeren *Stapleton*, in *Promptuar. Moral. Dom.* 24.: Waerlijck, niet alleen d'*Antichriſt*, en ſijne *naeſte Voorlopers*, maer oock *allerley Ketters*, konnen op deſelve manier als de *Toveraers waere Mirakelen* doen, door Gods toelatingh, tot meerder beproevingh der gelovige. Even 't ſelve wil oock *Maldonatus in Matth.* VII. 22. uytdrucklijck beveſtigen uyt *Chriſti* woorden in deeſe plaets. Dat de Duyvel *waere Miraculen* doen kan, boven de Natuer, ontkennen wy; waer van hier nae breeder. Gelijck dan oock *Bellarminus lib.* 4. *de Not. Eccl.* ſeght, dat de Duyvel *Schijn-Mirakelen* kan wercken, doch *geen opreghte.* 't Selve bekend *Pererius in Dan.* Ondertusſchen evenwel kan de *Satan* de *waeraghtige* Mi*rakelen* ſoo wel *naebootſen*, dat de Menſchen dickmael 't onderſcheydt niet konnen bemercken; derhalven ellendigh bedroogen, en in ſijne ſtricken verwerd gehouden werden.

D'oudvaders getuygen, dat de grootſte Ketter en ſchelm Mirakelen *hebben gedaen.*

't Selve beveſtigen oock veele voorname Leerraers der Roomſche *Kerck.*

De *Menſchen* konnen oock *door bedrogh* yets *verrigh-*

Seer ſeld-

saem, doch grouwlijck bedrijf van Paus Clemens *d'VIII.*

verrighten, 't welck *voor een* Mirakel *gehouden werd* van d'onkundige. 't *Pausdom* heeft'er duysend *Voorbeelden* van gegeven. Wy sullen hier alleen een *seldsaem-listigh aengeleght Pausen-Mirakel* verhaelen. Als *Clemens* d'VIII. in 't Jaer 1599. te rugg' quam van de besoeckingh der *seven Kercken*, sagh hy eenen sijner Dienaeren, die met hem voortijds in *Polen* was geweest, en nu veele Jaeren hem getrouwlijck had gediend. Hy riep hem tot sigh, en vraeghde, waerom hy in soo een lange tijd hem niet had aengesproocken om een hooger bedieningh of grooter besoldingh; daer hy doch wel gesien had, dat hy al sijn andere Dienaeren, die 't niet soo wel hadden verdiend, rijcklijck had begiftighd? Deesen gaf tot antwoord: Hy was nu de wereld moede. Weynigh aghtte hy de tijdlijcke Rijckdommen en weereldlijcke Hoogheyd. Met 't geen hy had was hy vergenoeghd. Vermits evenwel de Paus by hem aenhield, dat hy yets sou begeeren, soo seyde hy: *Alderheylighste Vader, wijl gy immers wilt, dat ick eenige saeck van u sal versoecken, soo bid ick dan, dat uwe Heyligheyd mijne ziel beveel, dit ligchaem te verlaten, en sonder gevoel van de pijnen des Vagevyers terstond nae den Hemel te gaen, om sigh daer eeuwigh te verblijden.* Seer seldsaem quam Paus *Clemens* dit voor. Echter viel hem in, dat d'*eenvoudigheyd* van deesen mensch sou konnen dienen, om de *Pauslijcke Maght in een hoogh aensien te brengen*, door een *Schijn-Mirakel.* Hy beval hem, 's anderendaegs weer voor hem te verschijnen, soo sou sijn versoeck hem weervaeren. De goede bloed liet niet nae, sigh ter bestemder tijd en plaets te vertoonen. Als hy neergeknield was, vraeghde hem deese H. Vader, *Of hy waerlijck geloofde, dat hy was de Stadhouder* Jesu Christi,

Om door d'eenvoudigheyd van eenen sijnen ouden Dienaer

Sijne Pauslijcke maght in Hemel en op Aerde

ſti, *die maght had in den Hemel en op d'aerde, om te binden en t'ontbinden?* Als nu de Dienaer tot driemaelen toe *jae* had geantwoord, ſoo ſeyde *Clemens*: „Ick bevel u dan, Ziel, door de my „van God gegevene maght, dat ghy terſtond dit „ligchaem, 't welck ghy nu ſoo veele Jaeren hebt „bewoond, ſonder tegenwil verlaet, en u gaet „ſtellen voor 't aengeſight Gods des almaghti„gen. Maer op dat ghy hier in, wegens eenige „ſonden, niet verhinderd mooght werden, en „mijn bevel volbrengingh bekoom, ſoo eygen' „ick u toe, en deel u meê de verdienſten onſes „Heeren *Jeſu Chriſti*, der Moeder Gods en al„ler Heylige; door welcke gy gereynighd, en „van alle ſchuld en ſtraf verloſt ſijnde, van nu af „aen in alle eeuwigheyd u mooghd verheugen. Stracks nae deeſe woorden is dien *ellendigh bedrogenen neergeſeegen*, en heeft, als in een ſaghte ſlaep, *ſijnen Geeſt gegeven.* Hier over ontſtond onder al de daer tegenwoordige een *groot gejuygh*: En andere, die dit Geval hoorden vertellen, hielden 't voor een *Mirakel*, tot een *nieuwe beveſtigingh* van de *Maght des Paus in Hemel en op Aerde.* Maer de geene, die de reghte gelegenheyd wiſten, beklaeghden dien ongeluckigen. Hier hebt ghy 't *Pauſlijck Mirakel.* Laet ons nu oock de verborgentheyd van 't ſelve den Leeſer ontdecken. Als deeſe *Clemens* d'VIII. ſigh eens deed over de ſtraet draegen, vertoonde ſigh voor hem een aenſienlijck perſoon, die met een ſeer jammerlijcke ſtem hem toeriep: *Miſericordia! Miſericordia! Miſericordia! ſi pur ſi trova miſericordia per un peccatore il quale tre volte haam mazzato Chriſtum Domini*; ſoo veel als: *Ontfarmingh, Ontfarmingh, Ontfarmingh! indien noch ontfarmingh weervaeren magh den geenen, die drie Geſalfden des Heeren heeft omgebraght.*

Als door een wonderlijck Mirakel, *te beveſtigen.*

Verklaring der gelegenheyd, en 't middel.

gebraght. Terstond beval de Paus sijne Dragers, stil te houden. Wendede sigh nae deesen mensch. Ontsloegh hem van schuld en straf voor 't Geestlijck en Wereldlijck Gereght; maer beval hem, dat hy onfeylbaer by hem sou komen in sijn Pallays: Met belofte, dat hy hem, wegens sijne ronde belijdenis, soo langh als hy leefde van genoeghsaeme Inkoomsten sou voorsien. Doe nu deese *Moordenaer* voor de *Roomsche Heyligheyd* verscheen, nam deselve hem alleen ter sijden af; en vraeghde, door wat middel hy soo *gantsch heymlijck drie Pausen* na den anderen had konnen weghruymen? D'antwoord deeses booswights was, Hy had met een *sonderlingh gif vergiftighd de Schabel* (of voet-banck), op welcke de Pausen traeden, wanneerse in haere Draegh-Zeetel gingen sitten: Waer opse dan moesten sterven; 't sy *soo terstond*, 't sy *nae eenige dagen*, nae dat 't vergif toebereyd wierd. Tegelijck leerde hy *Clemens*, op desselven begeerte, de manier der toerightingh. De *Proef daer van nam hy aen de gedaghte sijnen Dienaer*, en bevond deese vervloeckte Konst gewis te gaen. De Pausenmoorder bande hy, op lijf en levens-straf, in 't Klooster 't welck te *Romen* werd genoemd *à S. Pietro in montorio*; doch voorsagh hem daer van een rijcklijck onderhoud. *Francisci Albani Anatom. Pontif. cap. 8. Martini Grundmanni Geschicht-Schulen ander theil, pag. 145. Philip. Nollings Itinerar. Ital. pag. 125.* De Naemen der drie dus in een Jaer tijds omgebraghte Pausen, Voorsaeten van *Clemens*, waeren, *Innocentius* de IX., die twee; *Gregorius* de XIV., die thien Maenden, en *Urbanus* de VII., die maer derthien daegen de Stoel besat.

Waer door de gedagte Paus heeft verright dit Mirakel,

Van sijns Dienaers Ziel nae d'eeuwigheyd te senden.

Wy besluyten deese korte Verhandelingh van de *Mirakelen* met een *waerschouwingh* aen d'eenvoudige:

Korte aenmerkingh

voudige. Alle *Teeckenen* en *Wonderen*, welcke geschieden tot *bevestigingh van Afgodery*, sijn *Wonderen der leugen*, als streckende tot versterckingh der leugenaghtige Leeringen; en *Mirakelen des Satans.* Indien yemand, sijn *vertrouwen enckelijck op God* settende, *alleen hem om hulp* biddende; *alleen van hem heyl* verwaghtende; echter met een gantsche *onderwerpingh aen sijnen wil*, om noch langer te lijden, indien 't hem soo geliefde, *schielijck*, sonder *uyterlijck middel*, van een *ingeworteld*, voor *ongeneesbaer gehouden* gebreck wierd geneesen; vryelijck magh hy geloven, dat de *Heere* op *een sonderlinge wijs* sijnen *Helper* is geweest; dat sijne goedertierenheyd heeft behaeghd, een *ongemeen werck aen hem* te doen. Maer soo eenigh mensch, even als of'er *geen Heelmeester in Israel was*, tot *Baal-Zebub*, 'k segh tot een *Beeld*, tot een *Sanct*, waer van hy sigh een *Afgod* maeckt, gaet; sijn vertrouwen daer op steld; hulp daer by soeckt, hier by de *Broeck van S. Franciscus*, daer by de *Gordel van S. Ignatius*, gintsch by een *Block te Hal*, te *Scherpenheuvel*, *&c.*; en hy daer op een *snelle*, *onmiddelbaere*, als *miraculeuse geneesingh* vernam, gewisslijck is, door een reghtvaerdige Godlijcke toelaetingh, *de Satan sijnen Artz* geweest; die hier in sijn seer groot voordeel beooghd, gelijck alreeds hier boven geseght is. In verscheydene onser andere Wercken hebben wy dit breeder aengewesen.

Op plotslijcke, ongemeene, onmiddelbare Geneesingen.

Wy hebben dan in 't voorige getoond, soo uyt *Getuygenissen* en *Voorbeelden* der *H. Schrift*, als uyt eenige *ondervindingen* onder de Menschen (waer van hier nae wijdlopiger sal gesproocken werden); dat'er sijn *waeraghtige weesenlijcke* Duyvelen, van een *daedlijcke Werckingh*; in seer groote meenighten; swervende in de lught, vagabondeerende op d'aerde:

't Sijn, en de werckdadigheyd der Duyvelen bewesen sijnde, werd

voortgegaen

d'aerde: Vyanden Gods en aller sijner Schepselen; insonderheyd der Menschen: Welckese derhalven geduerigh soecken te beschaedigen, soo veel alsse konnen, op allerley Wijsen nae 't Ligchaem, maer meest nae de Ziel, om haer te brengen in 't eeuwigh verderf; en tot de verdoemenis, welckese selfs over haer selven hebben gehaeld. Hier toe gebruyckense al hare *magt.* Stellen ten dien eynde in 't werck al haere *kennis* en *list.*

Tot sijne werckingen, onderscheyden in de geene, welcke geschieden 1. nae sijne Maght., 2. List. 3. Maght en List *te gelijck.*

Maer om nu noch al verder de *werckdadigheyd der Duyvelen ontrent de Menschen*; haere bedrijven in en ontrent *Plagingen, Verschijningen, Spokeryen, Guygchelspeelen, Betoveringen* voorbeeldlijk te doen sien, en daer in ordentlijck te gaen, soo sullen wy deese *Werckingen* des Satans (hem uytdrucklijck toegeschreven. 2 *Thess.* II. 9., *wiens toekomst is na de* wercking *des Satans.* Ephes. II. 2., *die nu* werkt *in de kinderen der ongehoorsaemheyd)* onderscheyden in de sulcke, welke geschieden. I. na sijne *Magt*; II. nae sijne *Kennis* en *List*; III. nae sijne *Maght en List* te gelijck. Evenwel sullen wy dit *onderscheyd* soo nauw niet waerneemen konnen, of somtijds sal yets van 't een onder 't ander moeten loopen, wijl hy gemeenlijck 't ten by 't ander voeghd. 't Woord *Maght* neemen wy hier niet voor een *bequaemheyd*, om yets *te konnen doen*, als onder de Mensch de maght van *gaen, staen, spreken, dus of soo willen*, maer voor een *kraght*, waer door yets werd *verright* met een *groote sterckte.*

Bedrijven des Satans nae sijne maght.

't Is de *Satan*, wegens sijne *natuerlijcke maght*, yet geringhs, *groote Boomen uyt d'aerde* te rucken, en deselve te werpen waer heenen hy wil (wy seggen hier al weer, dat wy altijd, wanneer wy sulcke woorden gebruycken, voor uyt stellen 't *bevel* of de *toelatingh* Gods, waer buyten of tegens hy niets verrighten kan: En wat de *beschimpingh*

van

van dit voorhoedsel belanghd, deselve sullen wy hier nae, nevens veel andere, afsonderlijck beantwoorden): Waer van veel' *Exempelen* konden bygebraght werden. Een alleen willen wy hier verhaelen, wijl'er aenmercklijckheden by gaen, welcke toonen, dat gewisselijck de *Satan de hand in't spel* gehad heeft. Seecker *Edelman* in *Voigtland* (indien anders een *schendigh Booswigt* de naem van *Edel* dragen magh), was niet alleen een *haestoornige Nar*, maer oock in sijne gramschap een *heylloos-onbesonnene Vloecker.* Deesen beval eenen sijner onder hem staende Boeren, een *seer groote Boom* uyt 't Bosch nae sijn Slot te brengen. D'arme Man reed wel met sijnen Wagen derwaerts, doch 't viel hem onmogelijk, deese seer swaere last op te laeden. Stond derhalven in een groote anghst, wijl hy vreesde, van sijnen Joncker niet alleen *bekeven*, maer oock *geslagen* te sullen werden. Ondertusschen quam de *Satan* in een *menschelijcke schijn* by hem; en vraeghde, waerom hy dus treurde. De Landman gaf hem sijn ongelegenheyd te kennen. Waer op dien aengekomenen tot hem seyde: Hy sou sigh niet bekommeren, maer met sijne leedige Wagen nae Huys rijden; want hy wou *sijn eygene Wagen en Paerden* gaen haelen, om dit werck voor hem te verrighten. Flucks schoot hy toe. Ruckte *een geweldigh-groote Eycken-boom* met de Wortel uyt de grond. Leyde deselve, met al de Tacken en 't Loof, soo als hy die uytgetrocken had, op sijnen Wagen, en reed'er meê door de Poort des Slots; doch soodaenigh, dat de gedaghte *Boom in den doorgangh bleef steecken*; sulcker wijs *geklemd*, dat *geen menschlijck geweld* deselve kon *beweegen* nae vooren of nae aghteren. Daerenboven was al 't *Hout soo hard als Yser* geworden. Met *geene Bijlen* konmen

Bejegeningh eens Boers met de Duyvel in Menschlijcke schijn:

En seldsaem spel van de boose Geest aengeregt,

Met een geweldigh-

grooten Boom.

'*t door houwen, met *geene Sagen* doorsnijden. Dus moest dien onbarmhertigen booswight en heyllosen Vloecker *sijne Poort gestopt* laeten, sonder oyt daer door te konnen uyt of ingaen; maer liet een andere maecken nevens deese. *Veele duysend Menschen* van naeby en verre quaemen om dit seldsaem *Duyvels-wonder* te sien, en aenschouwden 't met d'uyterste verbaesdheyd. Gaven oock allerwegen *openbaere en Gereghtlijcke Getuygenissen der waerheyd* hier van, als Aenschouwers met eygener oogen. Noch op den *hedigen dagh* (doe mijne Schrijvers dit schreeven) *leyt de Boom op deselve plaets*, daerse de boose Geest gebragt had. Als men'er met een *Bijl of Hamer opslaet*, gelijck van veele daer komende uyt curieusheyd werd gedaen, *vliegen'er voncken vyer* uyt, gelijck uyt een tegens Stael geslaegene Key-steen. De *Satan* had voor sijne *Helsche Wagen* geen Paerden, maer sulcke *Schimmen* gespannen, welcke vertoonden de *gedaenten der Voorouderen* deeses Godloosen Jonckers. *Brauweri Chronicon fol*, 598. *Steinhart* Epit. *Histor. & Exemplor. totius Catechismi fol.* 33. *Newhausz von Beystand Gottes pag.* 271. *Melchior Kaiser in Psalm.* 1. *Jobus* Fincelius *de Mirac. lib.* 2. *Wolfgangus Butnerus*, wiens Ouders in dit Gewest hebben gewoond; *Schlingerus*; *Ichthovius*, *en veel andere.*

Tegens een Godloosen Joncker in Voigtland.

Aenmerckingh op de verhaelde Geschiedenis.

In deese *Geschiedenis* sien wy een kleyne *proef* van de *magt des boosen Geests*; en dan oock een daer by gaende *bedriegery*; waerheyd en leugen. D'*uytwerckingh* en *weghvoeringh* des Booms; de *stopping der Poort* door deselve op een wonderbaere wijs, sijn *waeraghtige*, *tastlijcke* dingen geweest: Maer de *vertooningh* van des Jonckers *Voorvaders* was *enckel schijn* en *bedrogh*. Van dit stuck sullen wy spreecken, als wy koomen tot de *Duyvelsche ver-*

ſchijningen en Spoockeryen. Yemand ſal hier miſſchien dencken, hoe 't doch magh toegegaen ſijn met de *veranderingh des Houts* tot de *hardigheyd van Yſer?* Want een *verwiſſelingh* des *natuerlijcken* tegens een *gemaeckten Yſeren Booms* is hier niet te vermoeden. En de *daedlijcke proef*, op dit Hout genoomen, aengaende de hardigheyd, ſoo veele Jaren nae den anderen duerende, laet geen *ſchijnbedrogh* toe. Wy antwoorden, alhoewel dit inder daed *ſeer ſeldſaem* moet geoordeeld werden, ſoo is hier echter niets geſchied, als door *natuerlijcke oorſaecken en middelen.* Door langheyd des tijds kan *regen* en *wind*, met meedewerckingh der *Son*, oock eenige andere dingen daer toe koomende, 't *Hout* wel ſoodaenigh *verharden*, dat het *Steen of Yſer* gantſch gelijck werd. Een *ſonderlingh Voorbeeld* van een om verr' gehouwene *Pereboom* op de Hoffſteede eens Edelmans in *Franckenland*, met'er tijd *ſoo hardt* geworden, dat de Boeren haere *Bylen en Meſſen daer op quamen ſlijpen*, hebben wy vertoond in onſe *groote Hiſtoriſche Ocean*, *pag.* 159. 't Geen nu de *Natuer* nae haere gewoone wijs *langhſaem* verright, kan de *Satan* in ſeeckere gelegenheden *binnen weynigh tijds* uytvoeren, door *ſtercker aendrijvingh* van, en *meerder kragt-gevingh* aen de *Natuerlijcke oorſaecken*; met toedoeningh van noch andere hier toe dienſtige dingen. Maer tot dit eynd heeft hy oock een *veel gereder middel* konnen in 't werck ſtellen. Daer ſijn *Bronnen*, *Meiren*, *Poelen en Holen*, van ſoodanigh *een aert*, datſe niet alleen *Hout*, maer oock *Lijnwaed* en *wolle Laeckenen ſteen-hard* doen werden; daer in geworpen zijnde. 't Meir *Lago Del pio* in *Italien* overtreckt *in eenen dagh tijds* alle daer in geſmeeten *Hout* met een *ſteene Korſt*. Daer ſijn *Rivieren*, die, als'er de *Tack eens Willigen Booms* werd inge-

Hoe deeſen Boom in ſulck een korte tijd

Soo hard als Yſer heeft konnen werden.

't Geen de Natuer gewoon is, langhſaem te werken,

(Water van eenige ver-

wonderlijke Voorbeelden werden aengeweſen)

ſtoocken, deſelve ſoodaenigh doen *verharden* dat de *Soldaten daer van Vyerſteenen op haere Piſtoolen* maecken. Veelerley *Voorbeelden* hier van hebben wy voorgeſteld in 't *derde Deel* onſer *grooте Hiſtoriſche Rariteit-Kamer, pag. 44. en de volgende.* In 't *eerſte Deel* onſes *grooten Hiſtoriſchen Schouw-tooneels, pag. 406. en vervolgens. Curieuſe Aenmerckingen der byſonderſte Ooſt en Weſt-Indiſche verwonderens-waerdige dingen, eerſte Deel, pag. 286. 463. ſeq. Tweede Deel, pag. 1079. &c.* De *Satan* nu weet ſeer wel, waer in de *Verſteeningings-kraght* der Wateren beſtaet; naementlijck (volgens 't oordeel der Natuer-onderſoeckers) uyt de t'ſaemen-koomingh van *Salpeter, Swavel,* en met *Sout* gevuld *Steenrotſen-gruys.* Dit, en noch meer andere ons verborgene maer hem bekende dingen, kan hy ſoodaenigh gebruycken, de *kraght* en *Geeſten verwackeren*, dat hy 't *Hout* in een *uyr kan harder* maecken, als de *natur* des waters *in eenige daegen* ſou konnen doen. Gelijck oock ſelfs *de menſchen* 't *werck der natuer* konnen *verhaeſten* door *konſt*; of door te *verſtercken d'oorſaecken*, door welcke 't werck werd gewroght.

Kan de Satan ſpoediger verriggten, door verſterckingh der Natuerlijke oorſaecken.

Door de gedaghte ſijne *maght* verright hy somtijds ſeer *ſchaedlijcke* en *ſeldſaeme dingen*, in en onder *Onweeren* van *Winden, Hagel, Donder, Blixem.* Want overal loerd hy, alle gelegenheden neemd hy waer, om of door ſijn *geweld* de menſchen te *beſchaedigen*, of door ſijne *guygchelryen* te *bedriegen*, of door ſijne *vreemde bedrijven* haer in *verwonderingh over hem* te trecken: Waer van wy in 't *eerſte Deel* onſes *Grooten Hiſtoriſchen Schouw-tooneels* verſcheydene ſeer *ſeldſaeme Gevallen* hebben verhaeld. Jae oock ſelfs kan hy *Onweeren verweeken*, gelijck wy getoond hebben door *verwonderlijcke Geſchiedeniſſen* onder de *Heydenen* in *America* en *Java*

Hy werckt ſeer ſchadlijcke en ſeldſaeme dingen onder d'Onweeren.

va, in 't *vierde Deel* onser *Curieuse Aenmerckingen* *pag.* 1317. *en* 1350.; onder de *Christenen*, in 't *derde Deel* onser *Groote Historische Rariteit-Kamer*: Te gelijck aenwijsende, *hoe hy dit doet*; sommitijds *bedrieglijck*, in *schijn*; somtijds *waerlijck*; met *weerleggingh* der *Redenen*, welcke van d'*ontkenners* werden bygebraght, *van pag.* 304. *tot* 314. En waerom sou 't ongerijmd sijn, te stellen, dat de *Satan*, een *Geest* van soo een *groote maght*, niet een *stercke Wind* sou konnen veroorsaecken door een *geweldige beweegingh der lught*, daer doch de *menschen* door een *geringh Wercktuygh* wel *yet sulcks* konnen verrighten? Dat de *Wind*, welcke om *verr' wierp 't Huys, waer in Jobs Soonen aten en droncken*, door de *boose Geest verweckt* is geworden, blijckt uyt de *Historie Job.* 1. Want dit geschiedde, nae dat de *Heere* onse God *tot den Satan had geseght: Sie, al wat hy heeft sy in uwe hand* (of maght); *alleen aen hem en streck uwe hand niet uyt.* Daer op dan *gingh de Duyvel uyt van 't aengesight des Heeren*, om *Job* van alles te beroven.

Kan oock selfs, onder Gods gehengenis,

Onweeren verwecken.

Maer dit *Bybelsch verhael* van *Job*, voor deesen van ons bygebraght, om de *werckdadigheyd* des boosen Geests ontrent de Menschen te bewijsen; en nu van ons aengetrocken, om te doen sien, dat hy oock een *verderflijcke wind* kan te weegh brengen, werd al meê besprongen, om de *Duyvel daer uyt wegh te bannen.* Laet ons derhalven ten kortsten overweegen, met wat *kraght van redenen* sulcks geschied.

De Duyvel wil men oock bannen uyt de Historie Jobs.

„*Voor eerst aght ick seecker, dat God aen de Satan niet meer toegelaten heeft, dan hy selfs begeerd hadde. Maer hy hadde geen verlof begeerd, om selfs aen Job te doen, het geene hy hem quaeds wilde, maer dat God het soude doen; tot wien hy seyde,* Streckt doch uwe hand uyt, en tast aen

Eerste daer toe bygebraghte reden.

„alles wat hy heeft, *Job.* 1. 11. *Of meentmen dat*
„*de Duyvel even groote* gunst by God hadde *als*
„*Salomon, welcken hy meer segens gaf dan hy ge-*
„*beeden hadde?*

Waer in yet sekers werd gesteld,

'tGeen hier *seecker* werd gesteld, gaet *ten minsten niet vast.* God had geroemdt de *Godvreesendheyd* van sijnen Kneght *Job.* De *Satan*, die 't verderf deeses vroomen Man soght, en daer toe deese gelegenheyd wou waerneemen, brenghd daer op in: Is 't vreemd, dat hy u aenhanghd, soo langh gy hem *dus wel doet*, hem met *zeegeningen overschuddet!* Maer *tast hem eens aen*; slaet hem eens dapper; *beroofd hem van alles wat hy heeft*, wat geld het, soo niet sijne dus hooghgepreesene opreghtigheyd sal verdwijnen, jae *soo hy u niet in 't aengesight sal vloecken.* God nu, om dien nijdigen, wreveligen, lasterenden *Satan te beschamen*, seght tot hem soo veel als: Wel nu, 'k geef u verlof, om *selver hem aen te tasten*, en stel *in uwe hand alles wat hy heeft*, behalven sijn leeven. Sie dan, of gy de *Godvrughtige Job* tot een *Godloose* sult konnen maecken. Is dit *de Duyvel meer toegeven als hy had derven eysschen*, soo was 't, om hem *dies te meer tot schande te maecken*, en Jobs *opreghtigheyd te heerlijcker te doen uytmunten.* Jae, eygentlijck *gaf God* de *Satan niet meer* als hy geeyscht had; 't welck was *de berovingh van alles wat Job had.* Dit *alleen* wierd hem toegestaen. Ondertusschen leght God *hem selfs op te doen* 't geen hy had begeerd *dat de Heere sou verrighten*; 't welck hem *minder was gegeven* als hy begeerd had. Want daer de *Satan God onmiddelbaer* had willen maecken *ten verslinder van Job sonder oorsaeck, Job.* 11. 3., daer wierd dit werck *hem selfs* opgedragen, en hem toegelaten, te sijn den *onreghtvaerdigen Beul eens onschuldigen*; doch tot sijn *eygene schande*, en *ten goede van Job.*

't Welck ten minsten niet vast gaet;

En voorts gantsch geen gewigt heeft.

„Ten

„ Ten tweeden is het ongerijmd, eenigh werck of „ daed aen eene andere oorsaeck toe te schrijven, dan „ de geene die uytdruckelick daer in benoemd werd. „ *Wie maeckte Job* de Runderen *en* Eselen *afhan-„ digh? De Duyvel? Neen*: de Sabeërs deeden „ eenen inval, en naemense. *v.* 14. 15. *Wie wae-„ rense, die hem* de Kamelen *roofden? De* Chal-„ deërs, vers 17. *Waer ontstack het vyer, dat* de „ Schapen *met* de Jongens *verbrandde? Quam dat „ van de Duyvel uyt de Hel? Neen*: *maer* Gods „ vuur viel uyt den Hemel, *vers.* 16. *Wie stiet „ het* Huys *onder de voet? de Duyvel met sijne Box „ voeten en Satyrshoornen? Neen*: maer een groo-„ te wind quam van de Woestijne, ende stiet aen „ de vier hoecken van 't Huys, en het viel op de „ Jongelingen, datse storven. *vers.* 19.

Tweede voorgestelde Reden,

Wy antwoorden (om nu niet te spreecken van de *verleydingh, Gen.* III., waer by *Moses* uytdrucklijck de *Slangh*, maer *Christus* de Duyvel noemd, waer van voor deesen gehandeld is.) I. In 't Leger der *Assyriers* wierden in eene Naght *verslaegen honderd en vijfentaghtigh duysend.* Sie daer een *werck* en *daed.* Die *dit verrightede*, werd in den *Text uytdrucklijck benoemd.* Een *Engel des Heeren sloegh* haer. Is 't dan niet *seer ongerijmd*, de *werckdadigheyd des Engels* hier gantschlijck *wegh te schoffelen*, en 't *Werck* onmiddelbaer *aen een andere oorsaeck toe te schrijven*, dan de geene *die uytdrucklijck daer in benoemd* werd? II. *David wierd gevloekt* met een geweldigen Vloeck. De *Vloecker* werd *uytdrucklijck genoemd* te sijn geweest *Simei. David* echter siende op de voorsienigheyd en bestieringh Gods, seght: *Laet hem Vloecken, want de Heere doch tot hem geseyd heeft, Vloeck David.* 2. *Sam.* XVI. 5. 7. 10. Soo oock hier: De *Chaldeërs vielen in 't Land*, maer 't was, om *dat*

En korte aenmerckingen

Tot afwijsingh van deselve,

de Satan, door Gods toelatingh, *haer hier toe bewoogh.* III. Alleen onſen *Text is genoegh* tot weerleggingh van 't ingebraghte. De *Chaldeërs* hadden *Jobs Runderen, Eſelen, Kemelen* geroofd. 't *Vyer* had de Schapen en Jongens verteerd. De Wind 't Huys van ſijnen eerſt-geboornen Soon om verr' geworpen. Dit alles wiſt *Job*; want de Booden hadden 't hem geſeght, d'eene voor, d'ander nae. Alleen de *Chaldeërs*, 't *Vyer*, de *Wind* waeren genoemd. Evenwel ſeght de Godſalige Man niet, de *Chaldeërs*, 't *Vyer*, de *Wind*, hebben 't my gedaen, maer hooger ſiende: *De Heere heeft het genoomen*; te weeten, door middelen. Hy had de *Satan* toegelaten, *Job* te mogen beroven van alles. Hier toe verweckte deeſe *booſe Geeſt* de *Sabeërs*, die, buyten ſijn aenporringh, niet eens aengekoomen ſouden ſijn, gelijck ſe te vooren niet gedaen hadden, noch een wijl tijds daer nae deeden; immers wy vinden'er niet van. Hy braght een *Vyer voort*, verweckte *een Wind*.

Als niet dienende, om 't oogh-merck te bereycken.

Hier moetmen aght neemen, dat inde *Text* niet ſtaet *Gods vyer* (gelijck men ſteld), maer 't *Vyer Gods*; een groot, een geweldigh Vyer: Gelijck 1 *Chron.* XII. 22. *Daer quamen'er dagh tot dagh by David om hem te helpen, tot een groot Leger toe, als een Leger Gods*, dat is een ſeer treffelijck en ſterck Leger. *Pſalm.* LXXX. II. *Sijne rancken waeren als de Ceder-boomen Gods*, dat is, ſeer groote hoogh-op geſchootene Ceder-boomen. Soo elders, *Bergen Gods*; *Worſtelingen Gods*. De *Heydenſche Stad Nineve* werd genoemd een *Stad Gods*, wegens haere grootte van drie Daghreyſen, *Jon.* III. 3. En ſchoon'er al ſtond *Gods vyer*, ſoo werd hier alleen verhaeld wat de *Bode tot Job ſeyde*; die niet anders kon geweeten hebben, of God ſelfs had dit vyer van den Hemel afgeſonden. Die ſchimpen

Aenmerckingh op Gods vyer, *voor 't* Vyer Gods.

pen wou, kon hier een aerdige gelegenheyd waerneemen op de *Bock-voeten* en *Satyrs-hoornen.*

„*Mijne derde reden is, dat de geduldige Job en* „*sijn ongeduldigh Wijf, geen van beyden op den Duy-* „*vel daghten, dat hen die met soo veel ongelucken* „*plaeghde*: maer de Heere heeft gegeven, de Hee-„re heeft genoomen, *seyt de goede man.* ℣. 21. *Wat* „*seyt het boose wijf?* houd gy noch vast aen uwe „opreghtigheyd? Segend God en sterft: *cap.* 2. „℣. 9. God, *namelijck, en niet de Duyvel, was* „*het dan nae haer gevoelen, die't hen deede.*

Derde opgesoghte Reden.

Wat weetmen, dat *Job niet op de Duyvel daght?* Om dat hy sijn ongelucken God toeschrijft. Maer kon hy wel sijn sonder te dencken op de *Chaldeërs*, op 't *Vyer*, op de *Wind?* Deese waeren de *middelen*, waer door hy berootd was geworden. Hy *daght'er wel op*, maer *spreeckt'er niet van*, om dat hy *hooger sagh*, op d'*eerste Oorsaeck*, de bestieringh Gods. Sulcker wijs kon hy *oock op de Duyvel gedaght*, echter *van hem niet gesproocken hebben*, als die, sonder Gods toelatingh, hem niet had konnen plagen. Uyt de woorden van *Jobs wijf* blijckt alleen, datse *Job* wou inprenten, 't was te vergeefs God te dienen; wijl hy de geene, die hem soo trouwlijck dienden, als hy gedaen had, *niet beeter bewaerde*, en *verhinderde de sulcke die haer quaed* wilden doen. Maer wou hy noch al *vast houden aen sijn opreghtigheyd*, en dien God, die niet beeter voor hem sorghde, al voort *Zeegenen*, hy moght het doen; maer een smertlijcke dood sou doch sijn eyndlijcke loon sijn. Of soo men 't woord *Zegend* voor *Vloeckt* neemd, soo is de sin: Wat wilt gy God, die u *doch niet bewaerd* voor ongevallen, die u in de swaerste ellenden laet komen, noch langer soo gantsch sorgvuldigh dienen? Wreeck u aen hem. *Vloeck hem, en*

Aenmerckingh, op

En afwijsingh van de selve.

sterf

sterf dan; brengh u selven om 't leven, om van deese smerten verlost te sijn. Sy schreef *God de schuld van niet-bewaeringh* toe; maer hier blijckt niet, datse *Jobs plagen God onmiddelbaer toe-eygende*. En schoon noch *Job* noch *sy* op de *Satan gedaght* hadden, wijl de *toelatingh Gods*, dat de *Duyvel dit werck* sou verrighten, haer *onbekend* was, sou daerom 't *geen'er de Geest Gods van seght*, niet waer moeten sijn?

Verder vervolgh

„*Een wijf soo onverstandigh als dat was, soude* „*heden soo verstandigh niet spreecken, ter wijl men* „*alles wat'er quaeds of vreemds gebeurd, terstond* „*den Duyvel toeschrijft, als offer God geen raed toe* „*wist.*

Deeser Reden.

Van *sulcke Menschen*, waer in, en hoe verr' sy te *bestraffen* sijn, sullen wy hier nae t'sijner plaets handelen. Ondertusschen sien wy in Jobs Wijf geen *verstandigheyd*, maer wel *Godloosheyd*; gelijck oock *Job* van haer seyde: *Gy spreeckt als eene der Sottinnen spreeckt.*

Doch waer in niets

„*Soo doetmen hier, daer God noch Menschen,* „*daer de Man selfs die sulcks alles leed, de Vrouw* „*die 't aengingh, en die alles sagh, vier Boden nae* „*malkanderen van geenen Duyvel weeten; daer blijft-* „*men noch al seggen, dat de Duyvel 't heeft ge-* „*daen.*

Van gewigt voorkoomd.

Hier op is in 't voorgaende geantwoord. Belangende de *vier Boden*, de *toelatingh Gods aen de Satan* was haer *onbekend*. Dat de *Geest Gods uytdrucklijck* van de *Duyvel* spreeckt, blijckt uyt de *Historie*.

Beschimpingh

„*Jae wel; doch God ten voorsten, maer de Duy-* „*vel door toelatingh van God. Ick weet wel, dat* „*is 't oude loopje, dat hier nae noch eens ter deege* „*voorhouden sal. Soo laetmen quanswijs God aen* „*d'eere, die als Opperstierman 't gantsche werck*

„*be-*

„*bepaelde: maer d'onder-oorsaeck moght daerom wel*
„*de Duyvel sijn, die de Sabeers en Chaldeers by hoo-*
„*pen aenvoerde, die 't vyer van den Hemel, en de*
„*wind uyt de woestijne koomen deede.*

Hoe *tyrannifeeren* de *Dwingelanden* onder de Menschen? Hoe *verwoest* de tegenwoordige Koningh van *Franckrijck* bynae de gantsche *Christenheyd*? Is 't niet door *toelatingh van God*, wiens *grimmigheyd een stock in sijne handt is*, *Jes.* x. 5. Hoe vervolghde *Saul den onschuldigen David*? Was 't niet door de *toelatingh Gods*? En *bepaelde God*, *als Opperstierman*, *niet 't gantsche Werck*? Sijn *d'onder-oorsaecken* van 't onheyl, 't welck voortijds *David* overquam, nu de *Christenheyd* gevoeld, niet *Menschen*? Menschen, gedreven of van *Haet*, of van *Hooghmoed*. Wijl dan God doorgaens *gebruyckt Menschen* tot d'*uytvoeringh sijns Raeds*, waerom niet d'*Engelen*, *geschapen tot sijnen Dienst*; waerom *niet de Duyvelen*, als sijne *Beuls*. *Der toelaetingh Gods aen de Satan; en voorstellingh*

„*Is 't mogelijck? waeren gantsche Heyren van*
„*gewapende Sabeërs en Chaldeërs dan geen domme*
„*Schapen of weerloose Jongens maghtigh, haddense*
„*daer toe de hulp des Duyvels noch van doen?* *Van noch yet anders,*

Hoe kanmen alles *averreghts vatten*, alsmen een *quade saeck* wil beschermen! De *Sabeërs* hadden d'*uyterlijcke hulp* van de *Satan* niet van doen, om *Job* te verderven; maer door *sijn innerlijcke aenporringh* wierdense *gaende gemaeckt*, om sulcks te doen, 't welkse anders niet gedaen souden hebben. *Beantwoord.*

Dit nu heeftmen ingebraght, om te *bevestigen* dat hier geen *boose Geest* ontrent is geweest. Laet ons nu hooren, hoemen *ons gevoelen voorsteld*, en *beveght*. *Voorstellingh*

„*Voor eerst spreeckt God wel duydelijck den Satan*
„*toe*: Siet, al wat hy heeft zy in uwe hand, *Van 't bewijs der*
alleen

geene,

„alleen aen hem en ſtreckt uwe hand niet uyt. ℣. „12. *Daer na noch eens*: Siet, hy zy in uwe hand, „doch verſchoon ſijn leven. *cap.* 2. 6. *Seecker-* „*lijck hebben deeſe woorden grooten ſchijn, om wel* „*dubbeld te bewijſen 't geen ick daer effen noch ſoo* „*ſterck ontkende. Want wat is duydlicker geſeyd,* „*als dat God Job* in de hand, *dat is, nae allen ſtijl der* „*Hebreewſche tale,* inde magt des *Satans overgeeft?* „*En wat heeft hy noch daer by te ſeggen*, aen hem „ſtreckt uwe hand niet uyt; *en wederom*, ver- „ſchoont ſijn leven: *byaldien de Duyvel deeſe magt* „*of deeſe kraght niet heeft, om den menſchen quaed* „*te doen, ſoo verre als 't hem God niet en belet. Eer* „*ick antwoorde, wil ick geerne bekennen, dat ick de* „*Schrift op alle plaetſen, daer die wijſe van ſpreec-* „*ken voorkomt, naegeſien, en doorgaens bevonden* „*hebbe, dat* in yemants hand te ſijn *in dien ſin* „*als geſeyd is verſtaen moet worden; het ſy dat ſulck* „*een ſelf de hand aen hem leght, of dat hy 't door an-* „*deren doet.*

Die gevoelen dat Job *door de Satan wierd geplaeghd.*

Aenmerckingh.

Sie daer, Leeſer, een ronde bekentnis, dat wy in ons gevoelen de gantſche H. Schrift voor ons hebben. Maer blijftmen hier by. Neen; dan was 't met d'*uytbanningh van de Duyvel gedaen.* Men moet noch wat opſoecken, om, waer 't mooge-lijck, aen deeſe *Son een verduyſteringh* te geven.

En op hoedanigh een wijs

„*Indien dit nu nergens miſt, ſoo is de ſaecke klaer.* „*Maer ſoo ick nu bewijſe dat yemand in de hand kan* „*weeſen van ſulck eenen, die ſchoon hy al de kragh-* „*ten had, echter 't minſte reght niet heeft, om ſijn* „*eygene hand aen hem te ſlaen, ſoo blijf ick by mijn* „*ſtuck. Dat bewijs vind ick nu klaer in een geval,* „*daer die gebruyckelixſte ſin geen plaets kan hebben:* „*gelijck dat van den moedwilligen doodſlager, die in* „*geen Vryſtad moght zijn. Maer ſoo hy derwaerts* „*ſigh begeven hadde,* ſoo moeſten d'oudſte ſijner

„Stad senden, en nemen hem van daer, en hem „in de hand des bloedwreeckers geven, op dat hy „sterve. *Niet om dat hem de Bloedwreecker selfs „moght dooden, maer dat op desselfs aenklaghte 't „vonnnis van den Reghter geweesen, en door de gee-„nen die daer toe gesteld waeren, uytgevoerd wierd. „Getuygen moghten yemand steenigen, als onpartij-„digh sijnde, en dat in saecken God betreffende, over „Gods-lasteringh of Sabbath-schendinge, Lev.* 24. „14. *Num.* 15. *v.* 35. 36., *maer geenen aenklager of „bloedwreecker heeft sulcks oyt, nae Godlijcke noch „menschlijcke wetten, daer reght in 't Land was, „vry gestaen. Dewijl ick nu niet kan dencken dat „yemand, wie hy soude mogen sijn, dat van den Bloed-„wreecker anders sal verstaen dan ick daer geseght „hebbe, soo en is'er oock de minste reden niet, om het „in sulck een geval, als wy hier voor hebben, anders „te verklaren. Te weeten, dat het God belieft heeft, „den boosen vyand soo veel toe te geven, dat hy Job in „sulcken swaren lijden sagh. Voor dien tijd was hy „soo verre* in sijne hand, *als de doodslaeger in dien „van de bloedwreecker was; of de Duyvel had soo veel „maght over Job, als de bloedwreecker over den dood-„slaeger hebben moght. D'een en d'ander hadde voor „dien tijd sijnen wille (alsmen spreeckt) van den gee-„nen die hem in den wegh was, en de maght om hem „te doen brengen daer hy hem liefst hadde; gelijck „men seyd in sulcken val;* nu heb ick hem verr' ge-„noegh, ick heb hem in mijne handen, ick weet „nu raed met hem.

't Selve be-voghten word,

Doch met slecht voordeel.

Alsmen eenige *spreeckwijs* in *een Text* van de H. Schrift sal *uytleggen*, is 't niet *billijck*, dat sulcks geschiede *nae honderd andere plaetsen* der selver Schrift, die *opentlijck klaer* zijn, als datmen 't sou willen doen *nae een eenige*, die *misschien een andere sin* moght hebben? Wie siet niet blijcklijck, dat-

Beant-woordingh van 't

men 't *woord Gods* dus niet traght te *verklaren uyt 't woord Gods*, maer 't selve *wil dwingen* tot sulcks, als men selfs *bedagt heeft* te willen stellen. Doch 't is noch soo verr' niet, om soo veel toe te geven. Wy seggen, dat oock *deese plaets niet bewijst* 't geen men wil, en *niets met allen tegens ons doet*, jae *onse meeningh bevestighd*. In de *Joodsche Republicq* waren geen ordentlijcke *Beuls*, gelijck onder ons. Als een Koningh of Overste yemand met de dood wou straffen, beval hy sulks aen eenen ontrent hem sijnde Officier, of eenen anderen. 't Was maer: *Val op hem aen*, en *hy viel op hem aen*. Sie 1 *Kon.* 11.25. en op veel andere plaetsen. Dus deed *Salomon Adonia* doorsteecken, door de hand van *Benaja*, Soon van *Jojada*, 1 *Kon.* 11. 25. En *Joab* door den selven, *vs.* 31, 34. &c. In swaere misdaden tegens de verbooden Gods moest de *geheele gemeente den Misdader steenigen*, en de hand der *Getuygen eerst* tegens hem zijn, om *hem te dooden*; haer ooge *moght niet verschoonen*, sy moghten sigh *sijner niet ontfarmen*, *Deut.* XVII. 7. XIII. 8. 9. De *Straf des doodslagers* was den *naest-bestaenden* aenbevolen; daerom *Bloedwreecker* genoemd. *De doodslager sal seeckerlijck gedood werden.* Wie sal 't doen? *De Wreecker des Bloeds die sal den doodslager dooden; als hy hem ontmoet sal hy hem dooden. Num.* XXXV. 19. Soo wederom *vs.* 21. 27. Indien'er geen *Naebestaende* of *Bloedwreeckers* was, soo moest *de Reghter selfs* dit werck verrighten. Wy komen nu tot de *tegengebraghte* woorden: Als een *moedwillige Doodslager* in een *Vrystad* was gevlooden, soo moesten *d'oudste van sijne Stad senden, en neemen hem van daer, en hem geven in de hand des Bloedwreeckers; dat hy stierve*, te weeten *door den Bloedwreecker*; anders souden de woorden hier geen sin hebben. De *Reghters*, of d'*oudste*, *oordeelden*, of de *doodslagh*

Tegens ons gevoelen ingeworpene,

Uyt de plaets Deut. XIX. 12.

Reghtsplegingh in d'oude Joodsche *Republicq*;

slagh ongevalligh, of *moedwilligh* was geschied. Indien *ongevalligh*, soo *deedense* de *doodslager*, gehaeld sijnde, weerkeeren *in sijne Vrystad*; maer indien *moedwilligh*, soo lietense *hem van daer haelen*, *en gaven hem in de hand des Bloedwreeckers*; niet om hem aen te klagen, want de daed was alreeds beweesen en *geoordeeld*; maer om 't *bevel Gods aen hem uyt te voeren*, dat is, *hem te dooden*. In sulcke gevallen verklaerde d'*Overheyd* hem een *moedwilligen doodslager*; en *des doods schuldigh*. *D'uytvoerer van dit Vonnis* was de *Bloedwreecker*. Sie *Num.* XXIV. 24. 25. 27. De *Vergaderingh sal righten tusschen den Slager en den Bloedwreecker*. Soo de doodslager het onnooselijck heeft gedaen, *soo sal de Vergaderingh hem redden uyt de hand des Bloedwreeckers*, en *hem doen weerkeeren nae sijne Vrystad*, *daer hy gevloden was*. Doch als de *Bloedwreecker* hem *vond buyten sijne Vrystad*, soo *moght* hy hem doodslaen. Maer de *moedwillige doodslager moest* hy dooden, *als hy hem ontmoetede*; te weten, nae dat hy een Doodslager van d'oudste veroordeeld was, vs. 19. Behalven deese getuygenissen uyt de H. Schrift, weeten dit oock de geene, die in de *Joodsche Oudheden* eenighsins ervaren zijn. *Indien* (seght de *Hebreeuwsche Maimony*) de *wreecker des bloeds niet wil* (door flauwhertigheyd), *of indien hy niet bequaem is om hem te dooden*, *of indien hy* (de dood geslagene) *geen Bloedwreecker heeft*, *dan moeten de Regters de Moordenaer met den Swaerde dooden*. Andere getuygenissen uyt de *Joden* gaen wy voorby.

En door wien de moedwillige doodslager de straf des doods aengedaen wierd.

Vermits nu hier de woorden, *in de hand des Bloedwreeckers te geven*, 't selve *beteeckenen*, datse *in al d'andere plaetsen der H. Schrift beduyden*, te weeten, *of selfs de hand aen yemand leggen*, *of sulcks door een ander te laeten doen*, gelijck de *Satan* door de *Chaldeërs* en *Sabeërs*; en dat sulcks *nergens*

Niets met allen doet de voortgedaghte plaets tegens.

gens mist, soo is dan *de saeck klaer*; soo is *beweesen 't geenmen soo sterck ontkend*; de tegenworstelingh te vergeefs; 't stuck voor ons gewonnen; te weeten, *dat God Job in de hand*, dat is, *in de Maght, nae alle stijl der Hebreeuwsche tael, heeft overgegeven*, om door hem beroofd en geplaeghd te werden; doch alleen voor soo verr' als de Heere bepaeld had. Wy gaen derhalven, om niet te langh te sijn, voorby d'oplossingh van noch eenige andere ingebraghte dingen. Daer 't *Hoofd* de kraght is benoomen, sal de *Staert* weynigh swarigheyd meer konnen maken. Indien yemand anders seyde: *Dat God selfs, ten gevalle van de boose vyand, Job sulck een swaer lijden aendeed*, misschien soumen dan al vry wat te berispen vinden. Staet hier, dat de *Satan God ophitstede*; anderwegen leesen wy, dat de *Menschen God hebben geterghd*, Jes. LXV. 3. Jer. XLIII. 3. *Verdriet*, Jer. VII. 18., *jae smerte aengedaen*, Psal. LXXVIII. 40. Doch niet meer hier van. Alleen wilden wy wel eens weeten, hoe men dit overeen sal konnen brengen: De *Satan gantsch uyt de Weereld te bannen*, hem *alle kennis van 't geen in de weereld is, of geschied, te beneemen*; en evenwel te stellen, dat *God* heeft belieft den *boosen vyand soo veel toe te geven*, dat *hy Job in sulcken swaeren lijden sagh.* Dat de Duyvel *voor dien tijdt sijnen wil had van den geenen* die hem in *de wegh was*, &c.

Maer wel diendse voor ons.

Voorgestelde Vraegh.

Verder verhandelingh,

Wijl nu blijckt, dat *God de Duyvel maght* had gegeven, om *Job* van al 't sijne *te beroven*, soo was hem oock *toegelaten*, de middelen, welcke daer toe dienden, te mogen *gebruycken*. Derhalven heeft hy de *lught* soodanigh weeten te *beweegen*, dat een *Wind* tegens 't Huys van *Jobs* Kinderen aenstiet; een *Vyer toe te righten*, 't welck de *Schapen en Jongens verteerde*. Dit alles wierd verright,

niet

niet boven de Natuer, maer *door 't gebruyck der natuerlijcke oorsaecken.* Hoe veel *wind* konnen de *Menschen* niet te weegh brengen door een kleyne *Blaesbalgh*? Wat voor een schielijck, vernielend *vyer* niet doen uytbarsten door *Buskruyd*? Sou de *boose Geest* sulcke *Konsten* oock niet weeten? 't Is waer, God is 't, *die de Bergen verset; die d'aerde beweeghd uyt haere plaetse, Job.* IX. 5. 6.; *die donderd met de stem sijner hoogheyd: Die tot de Sneeuw seght, weest op d'aerde, en tot den plas-regen des regens; dan is'er de Plas-regen sijner stercke regenen*, XXXVII. 4. 6. Die *de Blixemen maeckt met den regen; die de wind voortbrenghd uyt sijne Schatkameren, Psalm.* CXXXV. 7. Maer 't is oock *God, die alleen Wonderen doet, Psal.* LXXII. 18.: En evenwel seght ons de Heere *Christus*, dat oock *de valsche Propheeten Teeckenen en Wonderen sullen doen; soo datse, indien 't mogelijck waere, oock d'uytverkoorne souden verleyden, Matth.* XXIV. 24. *Paulus*, dat de *toekoomst des Antichrists sou sijn nae de werckingh des Satans, in alle kraght, en teeckenen, en wonderen der leugen*, of, om de leugenen te bevestigen, 2 *Thess.* II. 9.; soo dat hy oock *vyer van den Hemel sal doen komen, Apoc.* XIII. 13. Sie desgelijcks *Deut.* XIII. 1. 2. God, als d'*eerste oorsaeck*, maeckt *Donder, Regen, Wind.* Maer dat belet niet, dat de *Satan*, door sijne *toelatingh*, de *Natuerlijcke van God geschapene oorsaecken* gebruyckende, niet oock hier en gintsch *Wind*, of ander *Onweer* sou konnen verwecken. Ondertusschen is'er *God alleen Heer van*, wijl 't de *Satan niet kan doen* sonder sijn verlof; wijl hy 't *niet kan doen* sonder de van God geschapene oorsaecken; *niet doen*, als door de Maght die hy van God heeft; *niet anders doen*, dan soo als God wil. Wy sullen tot eenige Voorbeelden treeden.

Dat de Satan, op Gods vergunningh,

Onweeren van Donder, Hagel, Wind, kan verwecken.

Voorbeeld des Ouden tijds,

Doe de *Gauloisen* onder haeren Vorst *Brennus Asia* plonderden, en nu in aentoght waeren, om den seer Rijcken *Tempel van Apollo* te *Delphos* te beroven; naemen veele der daer woonende Burgers en Landlieden de vlugt. Eenige, wat kloeckmoediger, en begeerigh, soo om haer' eygene Huysen als om den Tempel te bewaeren, *vraeghden 't Orakel*, wat haer in deesen snellen overval der Vyanden te doen stond? D'*Afgod Apollo*, of de *Duyvel door hem*, gaf tot antwoord: *Dat hy selfs sijnen Tempel wel bewaeren, en daer voor sorgh draegen sou met de witte Maeghden.* Soo haest oock de *Gauloisen* den selven begonden te naerderen, ontstond een *verschricklijck Hagelweer*, vergeselschapt van *Donder en Blixem*, over deese aenkomelingen. Desgelijcks een *vreeslijcke Aerdbevingh* in de plaetsen daerse *gelegerd* waeren, soo dat veele daer van verslonden wierden. Een stuck van den Berg *Olympus* viel op een deel der *Galliers*: Een groote meenighte der andere wierden door den *Blixem* verteerd. *Brennus*, gantsch verschrickt, doorstack sigh selfs. Weynige hebben'er 't leven afgebraght. *Pausanias*, *lib.* 10. *Justinus lib.* 2. *Diodor. lib.* 22. Dit geschiedde in 't Jaer der Wereld 3671. Immers staet hier niet te vermoeden, dat *God onmiddelbaer* een *Wonder* sou willen doen hebben, tot *bewaeringh* van een *Afgodischen Tempel*, en *versterckingh der Heydenen* in haere *Afgodery*; maer liever, dat hy, die de *Heydenen liet wandelen in haere wegen*, de *Satan heeft toegelaten*, kraghtigh te *wercken in en ontrent de Kinderen des Ongeloofs*.

Van hem getoond aen de Gauloisen.

Seldsame Hagel-verweckingh in 't

Voor eenige Jaeren hadmen in 't Bisdom *Straetsburgh*, by *Schledstad* op 't Slot *Koninghsbergh*, een *Toveres* gevangen geset, welcke door geenerley pijnigingen tot bekentenis haerer grouwelen

welen kon gebraght werden. Men nam derhalven een besluyt, haer door list t'overtuygen. Tot haer in de gevancknis sondmen *drie persoonen*, aen welckese goede kennis had. Deese toonden een sonderlingh meedelijden over haer. Maeckten haer wijs, dat de Heer des Kasteels elders heenen was getrocken; en *beloofden*, *haer* uyt haere Heghtenis te sullen helpen, indiense haer *yets van haere Konsten wou leeren*. In 't eerst begeerdese hier nae niet te luysteren; maer verweet haer, datse haer soghten te bedriegen. Doch op haere *tegenverseeckeringh* en aenhoudingh begonse sigh op haer te vertrouwen; en vraeghde den eenen, wat voor een Konst hy geerne wou leeren? Sijn antwoord was: Hoemen *Hagel en Onweer kan doen koomen*. Daer op deedse hem *Water in een Schotel gieten*, en beval hem, *met de vinger 't selve te beweegen*. Ondertusschen mompeldese eenige *Toverwoorden*; en terstond *viel een verschricklijcken Hagel over 't Bosch by 't Slot* (welcke plaets hier toe genoemd was); soo datmen in veele Jaeren een diergelijcke niet gesien had. Door deese drie, welcke nu *ooghgetuygen* hier van waren, wierdse overwonnen van Tovery. *Pauli Laymanni Processus Juridicus contra Sagas & Veneficos pag.* 38. Of de Toveressen yets hier toe doen, anders als d'ydele Ceremonien, sullen wy stracks hier nae verhandelen.

Stight Straetsburgh, *En wat de Toveres hier ontrent deed, in de tegenwoordigheyd van drie getuygen*,

Gantschlijck was 't d'Overigheyd *ongeoorloft*, sulck een middel ter hand te neemen, om deese Hardneckige loogchenaerster t'overtuygen: Oock haer op *nieuws sigh te doen besondigen* met desen grouwel: Even als ofmen, om een gevangene *Overspeeler van overspel t'overtuygen*, en hem alsoo aen 't lijf te mogen koomen, een *schoone Hoer by hem* in de Gevancknis sond, om hem *aen te locken* tot deese schend-daed, en deselve met

Van de Reghters gesonden, om haer dit te doen verrigten, en alsoo haer te bedriegen.

haer te doen plegen. Seer qualijck deeden de geene, welcke sigh lieten gebruycken, om de beschuldighde sigh alweer aen den Duyvel te doen koppelen: Deese sonde noch verswaerende door *bedrogh* en *leugen*; nae *valsche belofte*, van haer *uyt haere gevancknis* te sullen helpen; en onder voorwendingh, datse *wilden leeren Toveren*, tegens haere meeningh. De *Jesuiten* echter konnen dit alles *geoorloft* en *goed* aghten. Want, haere *belofte*, van *haer uyt de gevancknis* te sullen helpen, was *geen leugen*, maer *waerheyd*, in *sulck een verstand*, datse, door deese list uyt haer gekreegen hebbende datse een *Toveres* was, daer door souden bevoorderen *haere dood*, en alsoo *haer helpen uyt de plaets haerer Heghtenis*. Sulcke *Æquivocatien*, of dubbelsinnige Redenvoeringen, sijn in 't *Pausdom* niet alleen *toelaetlijck*, maer oock *prijslijck*, jae dickmael *verdienstlijck*. De geene, welcke onder haer in dit stuck *vry bekrompen* gaen, stellen dit tot een regel, waer by men kan afneemen, of eenige gesproockene woorden en gedaene beloften tot de leugen behooren of niet; te weeten: Wanneer *een woord* met sijn' omstandigheden *maer alleen een eenigh dingh* beduyd, en *niet anders* daer door kan verstaen werden, soo is 't een teecken, dat hy, die sulck een *woord* in een *ander verstand* wil voortbrengen, niet de *waerheyd*, maer meer de *leugen* plaets geeft. Doch indien *yet anders daer door kan werden verstaen*, soo behoord het tot d'*Æquivocatie* (waer in men voorbedaghtlijck met de woorden speeld, om yemand te bedriegen), welcke *men magh gebruycken* volgens (seghd de *Jesuit Layman*) aller *Roomschgesinde Doctoren meeningh. Paludan. in q. d. 21. q. 3. a. 3. concl. 1. Cajetan. 22. q. 87. a. 7. Sotus lib. 5. de Inst. q. 6. a. 2. Lopez p. 1. inst. cap. 42. Azor. tom. 1. lib. 11. c. 4.*

Aenmerckingh op deese saek.

Æquivocatien *in 't* Pausdom,

Van haere voornaemste Doctoren *inson-*

c. 4. q. 5. Henriquez lib. 6. c. 19. n. 8. Ægidius de Koningk de act. supernatur. lib. 1. disp. 10. dub. 3. Maer andere gaen noch hooger, en houden 't *gantsch voor geen sonde*, datmen *wat anders in den sin verstaet* als de *woorden eygentlijck meê brengen en beduyden. Nicolaus Serarius in Jud. c. 12. q. 10. Philiarchus t. 1. de off. sacerd. lib. 3. c. 14. Thomas Sanchez lib. 3. Moral. c. 6. n. 35.*, en meer andere, van ons aengeweesen in 't *tweede Deel* onses *grooten Historischen Schouw-tooneels, pag.* 147.; daer wy oock aenmercklijcke *Voorbeelden* van dit stuck hebben bygebraght.

derheyd Jesuiten, Voor onsondigh en goed gekeurd.

By 't voorverhaelde Geval moeten wy noch een ander diergelijck, doch *wonderlijcker*, voegen, onaengesien wy 't selve voorgesteld hebben in 't derde *Deel* onser *groote Historische Rariteyt-Kamer pag. 313.*; want misschien veele, die dit tegenwoordige werck sullen leesen, sal 't andere juyst niet voorgekoomen sijn: Oock sijn'er by de Boeckverkopers weynige Exemplaren meer van te vinden. Daerenboven behoord *dit te meer ingangh te hebben* by d'*ontkenners* van 't geen wy hier soecken te bewijsen, wijl de saeck *beschreven is van den geenen*, die een *Oogh-getuyge* en *Reghter was.* Seeckere vermaerde *Toveres* wierd in *Italien* gevangen, en gebragt voor *Guirlandus*, Reghter en *Inquisiteur*; van *Janus Boissardus* genoemd een verstandigh, sinrijck en bescheyden Heer; alhoewel hy in dit stuck dien lof niet verdiend. Als deese Vrouw *had bekend* een groot getal snoode misdaden, van haer bedreven, heeft *Guirlandus* haer bestraft met harde woorden. Echter *beloofde hy haer*, sy sou *vry en ongestraft* daer van koomen, indiense van haere boosheydt berouw had, en God hertlijck om vergifnis bad; voorts oock met een Eed bekraghtighde, datse voortaen met

D'Inquisiteur Guirlandus *in Italien*

Ondersoeck doende op een vermaerde Toveres,

de Duyvel niet meer te doen sou hebben. Maer daerenboven *moestse ook een proefstuck haerer toverkonst doen* in de *tegenwoordigheyd* van de *Magistraet*, en *sijne meedereghters*. De *Toveres* bedaght haer niet langh. Swoer, te sullen volbrengen 't geen d'*Inquisiteur* en *Reghters* begeerden: Die daer op *met haer buyten de Stad gingen*. Hier badse verlof, om voor een korte tijd alleen wat ter sijden te mogen gaen. Terstond maecktese *met haere vingeren een kuyltje in d'aerd*: Mompelde eenige *Toverwoorden daer over*, en *piste daer in*, met een *opgespalckte mond*, en *verdraeyde oogen*. Haere *grijse hayren* stonden haer op 't Hoofd als *Borstels* overeynd: In 't kort, sy was seer *vreeslijck t'aenschouwen*. Doese nu van boven 't *kuyltje* opstond, *roerdese haere pis om en om*; en riep, met seeckere teeckenen, *de boose Geesten ter hulp*. Sloegh oock met een roede (of rijsken) rondom de *Groef*: Waer uyt *stracks een dicke damp gelijck roock* opgingh; die sigh allenxen *in de lught verhief*, en als een swaere *Wolck* maeckte, gantsch *swart* en *verschricklijck*. Dit alles *saegen Guirlandus en sijne Amptgenooten* met eygener oogen. *Hoorden* oock stracks daer nae uyt deese wolck koomen een *dompigh gemurmel*; 't welck *geduerigh stercker* wierd, en eyndlijck uytborst tot een *rommelenden Donder*. Met een groote schrick saegense *vreeslycke Blixemen*. 't Vyer viel met een geweldigh gebarst van boven neerwaerts; even als had de Hemel sigh opgedaen, om de gantsche aerde te verslinden. De Heeren *Inquisiteurs* stonden t'eenemael beanghst by dit Schouwspel, en *'t berouwde haer*, datse soo *nieuwsgierigh* waeren geweest. Sy wisten niet, watse ter hand souden neemen. Sonder gevaer kondense sigh niet weer nae de Stad begeven. De *Toveres* te doen ophouden, derfdense sigh

Beloofd haer, nae gedaene belijdenis, ontslaging van Straf,

*Indiense hem en sijne meede-*Inquisiteurs *een Proefstuck harer konst tot Onweer-making wou toonen.*

Wonderlijck en gevaerlijck geval,

ſigh niet onderwinden. In deeſe benauwdheyd quam dit Wijf tot haer, ſeggende: Sy ſouden niet bekommerd ſijn, wijl haer geen leedt ſou bejegenen. Maer gy Heeren Reghters, vervolghdeſe, *wijs my een plaets, waer heenen ſigh dit onweer wenden ſal*; want deeſe *wolck* moet ſijnen laſt noodwendigh *ergens uytſchudden.* Doe toonde *Guirlandus* haer een *ſteenaghtigh, woeſt Oord*; en ſeyde: als 't ſoo ſijn moet, ſoo ſal 't daer geen ſchade doen. Nauwlijcks had hy deeſe woorden uytgeſproocken, of daer *verhief ſigh een ſeer vervaerlijcke Stormwind, Donder, Hagel, Blixem,* met een noyt meer gehoordt gekraeck en gebarſt; oock met een grouwlijcke *plasregen.* 't Dight daer by gelegene Riviertje begon over te lopen. D'aerde ſuyſde en bromde. Alles ſcheen te ſullen vergaen. Doe begonden de *Reghters* weer aen haer leven te wanhopen; en wenſchten, datſe de *Toveres* noyt tot dit werck verſoght hadden. Echter *borſt de Wolck*, ſonder haer te beſchaedigen. Deed oock nergens eenigh quaed, als op d'aengeweeſene plaets. *Guirlandus*; en uyt hem *Janus Boiſſardus de Divin. & mag. præſt. c.9. Layman Proceſſus Jurid. contra Sagas pag. 43. Vlimmeri Hiſtor. Ital. pag. 417. Onſe Aenmerckingen* op dit bedrijf des *Reghters* hebben wy in 't genoemde *derde Deel* onſer *groote Hiſtoriſche Rariteyt-Kamer* voorgeſteld. Hier is geen *ſchijn-bedrogh.* De ſaeck is *ſelfs beſchreven* van een perſoon die *alles geſien en gehoord* heeft. De *Magiſtraet*, en andere der Heeren *Reghters* ſijn'er *tegenwoordigh* geweeſt. By haer leven heeft *Guirlandus* ſijn Boeck uytgegeven. Sy hebben 't aen meenighten van menſchen verhaeld, ſchoon tot haer eygene ſchande. Dat dit Onweer by geval ſou ontſtaen ſijn, ſullen geene verſtandige voorwenden. Al d'omſtandigheden leggen'er tegen.

hier op gevolghd,

In haerer aller tegenwoordigheyd;

En van hem ſelfs beſchreven.

Laet

Grouwlijcke Toverbedrijven,

Laet ons nu verhaelen een andere manier van *Onweer-verweckingh*, beschreven selfs van de vermaerde *Jovianus Pontanus*. Eenige der Ingeseetene in de Belegerde en Water-gebreck hebbende Stad *Suesse* in *Italien* trocken, de Waght bedriegende, by naght uyt; begaven sigh over de rauwste Geberghten, en quaemen eyndlijck aen den Oever der Zee. Met haer droegense een *Crucifix*; waer over sy, op voorgaenden raed eeniger Toveraers, eenige *vervloeckte Besweeringen* uytspraecken; en wierpen 't doe in de Zee neer; biddende, dat een *swaer Onweer* Hemel en Aerde moght beroeren. Ter selver tijd bedaghten *eenige Papen* derselve Stad een andere vond, om *Regen te krijgen*. Een *Esel* bragtense onder de *deur haerer Kerck*; en *songen over hem een Requiem*, gelijck als over een gestorven persoon. Daer nae staeckense hem een *geconsacreerde Hostie in de keel*. Nae datse noch veel andere *Ceremonien* ontrent deesen *Esel* hadden verright, *begroevense* hem ten laetsten *levendigh by de Kerckdeur*. Nauwlijcks was deese haere *Tovery* volbraght, of de *lught wierd seer ontsteld*; de *Zee beroerd*; de *heldere dagh gantsch duyster*. De Hemel begon te *Blixemen* en te *Donderen*; een *dwerlwind* de Boomen uyt d'aerde te rucken, en de lught te vervullen met Steenen, afgebroocken van de Rotsen. Flucks volghde soodaenigh een *Plasregen*, en *Watervloed*, dat niet alleen al de Backen te *Suesse* vol Water wierden, maer dat oock de van een geborstene Bergen en Klippen de Beecken tot Water-gooten dienden. De Koningh van *Napels*; die door 't Water-gebreck meester van deese Stad meende te sullen werden, sijne hoop nu verydeld siende, verliet de Belegeringh, en keerde weer nae *Savone*. *Joviani Pontani Histor. lib. 2.*

Der ingeseetene en Papen in de Stad Suesse *in* Italien,

Om regen te verwecken.

Dat

Dat de *Finnen* en *Lappen* aen de Schippers, die door kalmte niet voort konnen, *Wind verkoopen*, sterck of niet sterck, soo alsse willen, is een saeck, die van seer veele ondersoght en *waer bevonden* is. Noch ontrent 't Jaer 1650. heeft de Heer *Martiniere* sulcks *daedlijck en waeraghtighlijck* in volle omstandigheden, met al de geene die in 't Schip waeren, ondervonden, en beschreven. Sijn berighte hier van kan men vinden in onse vertaelde en doorgaens vermeerderde *Noordsche Weereld, pag. 19. en de volgende.* Laet ons nu een andere *Oogh-getuyge* hooren, seer wel, soo veel de saeck aengaet, met *Martiniere* en andere overeenkomende. Als wy, seght hy, van *Drontheim* met een voorspoedige Windt af, en drie daegen voort gevaeren waeren, overviel ons plotsslijck een *kalmte*, soo dat wy niets met allen konden voorderen. Vier daegen laegen wy dus stil, en wisten niet, of wy in een lange tijd noch wel souden konnen voortgeraecken. De *Schipper*, die aen een spoedige overvaert seer veel gelegen was, wierd ongeduldigh, en besloot, met de Boot aen Land te vaeren, om daer *een Toveraer te vinden*, die hem *Wind verkoopen moght.* Ick en dan noch een seer vroom Jongelingh van *Hamburgh*, genoemd *Adolph Friderich*, stelden ons geweldigh hier tegens. Wy seyden rondelijck, *niet te geloven*, dat eenigh Mensch, schoon hoe grooten Duyvels-dienaer hy oock was, *hier toe maght had.* En schoon 't soo sijn moght, soo was 't een *vervloeckte saeck voor een Christen*, nae den *Satan om hulp te gaen.* Maer al ons seggen moght niet gelden. De Schipper, die sijne reys soght te vervoorderen, wou'er meê deur; en 't meeste des Scheeps-volcks, rauwe gasten, was'er wel meê te vreeden. Vermits de gemelde *Adolph Fri-*

Aenmerckelijck verhael

Van ooghgetuygen uyt eygener ervarentheyd,

En met de nauwste aghtneemingh op alles,

Friderich en ick dan saegen, dat alle afraedingh vrughtloos was, soo sweegen wy; en de Schipper nam ons met hem in de Boot, om, seyde hy, *ons t'overtuygen van ons ongeloof*, en te *doen sien hoe alles toegingh*, want hy had meermael dit werck ter hand genomen. Doe wy aen land waeren gekoomen, vraeghde hy nae den *ervaerensten Wind-verkoper*. Haest deed sigh eenen van dit volck op: Die hem wind nae sijnen wil beloofde; doch begeerde daer voor *twintigh Rijcksdaelers*. 't Verdragh wierd gemaeckt op *vijfthien*. De *Toveraer* nam een *stuckje lynwaed*, ontrent twee spannen langh, en een hand breed. Leyde *drie knoopen daer in*. Gaf het doe aen de Schipper. Beval hem, hy sou 't *aen de voorste Mast des Schips* vast maecken, en dan d'*eerste knoop* ontbinden, soo sou hy *Wind tot sijn genoegen* bekoomen: Of soo hy die noch *stercker* begeerde, soo moght hy de *tweede*; noch *harder*, de *derde knoop* ontdoen. 't Selve kon hy verrighten, indien de wind moght komen te verslappen. Dit alles *hoorden wy met eygener ooren aen*, en *saegen*, *hoe hy de knoopen in 't lijnen doeckje leyde*. Soo haest wy weer in 't Schip gekoomen waeren, deed de Schipper 't geen hem belast was; en ontbond d'*eerste knoop*. Van *dat ogenblick af* begon een seer *goede Wind in de Seylen* te vatten, met welcke wy anderhalve dagh langh een spoedige voortgangh maeckten. Doe begonse weer *te gaen leggen*: Derhalven de Schipper de *tweede knoop* los deed; en *terstond ontstack de Wind weer*, maer vry *stercker* als te vooren: Die ons oock by bleef, tot dat wy op vier of vijf Mijlen nae onse reys hadden afgeleght; wanneerse seer begon te verslappen. Echter quaemen wy'er noch meê, alhoewel langhsaem, ter plaets daer wy sijn wilden; sonder dat de *derde*

Aengaende de Wind-verkopingh

Der Toversche Lappen *en* Finnen *aen de Schippers*;

En wat'er volghd

knoop wierd ontbonden. Altijd hadden ick en de genoemde mijne Reys-gesel de *wind verkopingh*, immers d'*uytwerckingh* daer van, voor *een Fabel* gehouden. Nu *moesten wy 't*, die op alles d'aldernauwste aght hadden geslaegen, door eygene ervarenheyd *geloven. Frantz Konig Reise nach die Waygatz und durch die Nordische Landern, pag.* 211. Hier wierd de *derde knoop* niet ontdaen, maer sulcks geschiedde van de Schipper des Schips, waer in de voorgedaghte Heer *Martiniere* was. Waer op terstond soo een *grouwlijcke Storm-wind* ontstond, datse al t'samen meenden, de geheele Hemel sou haer op den kop neergevallen hebben. Wijlse de Seylen niet gebruycken konden, soo moestense sigh overgeven aen de genaede der Golven. Yeder ogenblick meendense, dat haer Schip nae den afgrond sou sincken. Deese vreeslijcke Storm duerde drie dagen langh.

Op d'ontdoeningh der knopen.

Dit doet ons sien, dat de *Noordsche* Bischop *Olaus Magnus* sijne Leesers met geen *Fabulen* heeft bedrogen, doe hy schreef: Nevens andere *Heydensche* Dwalingen gaet onder de *Finnen* oock dese Duyvels-konst in swangh, datse de Kooplieden (en Schippers) welcke door tegen-winden (of kalmte) in haer Schipvaert verhinderd werden, de *wind te koop bieden* voor een drinck-geld; en haer drie knopen overleveren; nevens dit bericht tot waerschouwingh: Indiense verseeckerd willen reysen, datse maer alleen d'*eerste knoop* moeten ontdoen. Dan sullense een *bequame en gunstige wind* hebben. Indiense d'*andere* ontbinden, soo salse *hard opsteecken*; maer op 't ontdoen *der derde grouwlijck beginnen te woeden*, soo datse noch de Seylen inneemen, noch 't Roer regeeren, noch sigh voor de Klippen waghten sullen konnen. Even 't selve schrijft *Zieglerus* van de *Lappen*.

Dit doet ons sien, dat Olaus Magnus, Zieglerus *en andere des vorigen tijds in dit stuck geen* Fabulen *geschreven hebben.*

Men

Niet de Middel*landsche* Lappen,

Men sal misschien hier tegens inbrengen, dat de nieuwe *Sweedsche* Schrijvers, als *Samuel Rheen* en *Johannes Tornæus*, die van *Lapland* hebben geschreven, geen gewagh maecken van deese *Windverkopingh der Lappen.* 't Is waer, maer sy handelen slegts van de *Middellandsche Laplanders*, die noyt aen de Zee komen; en derhalven van deese *konstjens* geen kennis hebben. Alleen de *Noorweeghsche Finlappen* sijn'er ervaeren en vermaerd in. Of nu waer of onwaer is 't geen de *Noorweeghsche* Schrijver *Petrus Claude* van haer seght; te weeten, datse verwecken konnen soodaenige winden alsse willen; doch met deese bepalingh, dat *yeder onder haer* voornaementlijck *sulck een wind* veroorsaeckt, als *ten tijd sijner geboorte gewaeyd* heeft, laeten wy in sijne waerde of onwaerde. Immers, de Toversche *Lap*, die de Schipper van de Heer *Martiniere* gebruyckte, en van hem versoght een goede wind, om hem te brengen nae *Mourmans Koimore*, seyde rondlijck, dat *hy tot soo verr' toe hem niet behulpigh* kon zijn, vermits *sijne maght niet verder* uytstreckte als tot 't *Voorgeberght Rouxella.* Hier uyt schijnd te blijcken, dat deese Duyvels-Slaven van haeren Meester oock bepaeld werden.

Maer alleen de Finlappen *konnen deese konstjens.*

Aenmerckingh.

Seldsaem bedrijf van een Toversche Lap *te* Stockholm, *op de Marckt, ontrent een Voeder Hoy.*

't Is niet veel Jaren geleeden, seght *Schefferus in Præfat. Descript. Lappon.*, dat eenen te *Stockholm* begeerigh was, om een Proefstuck van een *Laplandschen* Toveraer te sien. Deesen beloofden hem, te sullen maecken, dat een *Voeder Hoy*, staende op de Marckt, *in de lught sou opgevoerd*, en op *deselve plaets weer neergeset* werden. Als nu de Lieden, die in een goed getal dit aenhoorden, sigh hier over verwonderden, of sulcks niet konden geloven, soo verhief sigh *in een oogenblick een geweldige Storm en Draey-wind*, die de *Hoywagen*,

t'samen

t'samen *met de Paerden, hoogh in de lught* opnam; doch stracks weer neer-liet, en *neer-settede op even deselve plaets* daerse te vooren gestaen had. *Al de Menschen*, die sigh doemaels op de gedaghte Marckt bevonden, en taemlijck veel waeren, *hebben dit met opmerckingh aenschouwdt*. Indien men hier al een *Oogh-verblindingh* van wou maken, soo salmen echter moeten toestaen, dat deselve niet anders als *door de Satan* heeft konnen geschieden.

Een groot deel andere *Voorbeelden* van *Onweer-verwecking* konden wy noch bybrengen uyt *Schrijvers*, welke *uyt eygene ondervindingh* daer van spreken; doch wy konnen op eene saeck niet langh blijven staen, wijl'er noch soo veel andere te verhandelen zijn. Oock hebben wy in veele onser Wercken alreeds meer andere Geschiedenissen hier van voorgesteld. Indien deese *Onweer-veroorsaeckingh* alleen *rustede* op 't *seggen* en de *belijdenissen* der *Toveraers* en *Toveressen*, soo mogtmen 't, met sommige, houden voor *inbeeldingen* van *verwarde Harssenen*. Maer wijlmen *daedlijcke* en *blijcklijcke Voorbeelden* heeft in een *groot getal*; *gesien*, *omstandiglijk aengemerckt*, van *geloofwaerdige Mannen*; van *veele persoonen* t'*eener tijd* en *plaets*, soo is, dit te willen *loogchenen*, sigh *hardneckigh* en *onbescheyden* te stellen tegens de *meenighvuldige ervarenheyd*, die de *Leermeestres selfs der dwaesen* is. En sulcke persoonen *verdienen*, alsse *selfs yets verhaelen*, 't welckse van andere aengenomen willen hebben, *nergens in geloof* te werden, al seydense schoon honderdmael, datse 't *selfs gesien* hadden; al beriepense haer op *honderd getuygen*.

Korte aenmerckingh.

Tegens de hardneckige loogchenaers.

Ondertusschen sijn 't niet de *Toveraers* of *Toveressen*, die d'*Onweeren* maecken. Sy doen'er *niet 't alderminste toe*. De *Duyvel verright* sulcks, niet *door* de kragt, maer *op* 't mompelen haerer woorden

Tot d'Onweermaeckingh

den, en 't apenspel harer ydele *Ceremonien*; om haer te doen geloven, dat dit haer werck is, om haer alsoo dies te vaster in sijne stricken te houden. Hy *beweeghd* de lught *min* of *meer kraghtigh*, en brengd alsoo een *min* of *meer* stercke *Stormwind* te weeg; 't sy over een geheel *Landschap*, 't sy over een bysondere *Stad* of *Plaets*. Welcke *Lughtbeweegingh* op geenerley wijs de maght der Geesten te boven gaet. Kan hy niet 't *Water* uyt de *Zee* of uyt een *Rivier op trecken*, en weer neer doen vallen als een *Plas-regen*? Of de *druppelen* onderwegen doen *bestallen* tot *Hagel*. Kan hy den *Hagel*, in een ander Gewest gevallen, niet geswindlijck *anderwegen heenen vervoeren*, nae een plaets daer 't Onweer bestemd is? Doch of hy wel deese *magt* van den Almagtigen heeft, soo kan hy echter deselve *niet gebruycken*, als op *bevel* of *verlof* des Heeren.

Doen de Toveressen selfs in der daed niet met allen.

Maer of schoon de *Toveressen* tot d'*Onweermaeckingh niets* met allen toebrengen, *daedlijck* en *waerlijck*, als alleen haeren *boosen wil*, soo sijnse echter daerom *niet onschuldigh*, maer moeten *gestraft* werden; eerst, om datse *met de Duyvel*, 't sy reght-draets, 't sy van ter zijden om, *in een Verbond* sijn getreeden. Daer nae, om dat *haeren wil* is, Onweer, en daer door schaede te veroorsaecken: Waer toe sy oock bybrengen alles watse konnen; en meenen, datse 't waerlijck doen, uyt kragt van haer Verdragh met de boose Geest; alhoewel hy haer daer in bedrieghd. Eyndlijck, om dat de *Satan* dit quaed daedlijck *verright op haere begeerte*, 't Is 't bevel Gods: *De Toveres sult gy niet laeten leven. Exod.* XXII. 18. Maer ondertusschen hebben de Reghters wel toe te sien, datse op *lightvaerdige vermoedingen*, en daer op gebouwde *onbesonnene beschuldigingen* van *bygelovige* of *ligt-gelovende* Menschen; geen *onnosele als Toveressen*

Daerom evenwel sijnse niet onschuldigh; maer moeten gestraft werden.

Doch de Righters moeten hier ontrent niet lightveerdigh te werk gaen.

ressen veroordeelen, of haer door de *Pijnbanck* *dingen dwingen* te bekennen, welckese noyt gedaght hebben te bedrijven. Doch deese saeck staet ons breeder te verhandelen, en daer ontrent insonderheyd te bestraffen de *lightvaerdigheyd der Duytschen* in 't *Tovereſſen branden* met meenigten, als wy hier nae van *Toveraers* en *Betoveringen* sullen spreecken.

Maer gelijck aen d'eene zijde Godvergeetene Menschen sigh *bemoeyen* om *Onweer* van Donder, Blixem, Hagel, &c. te *veroorsaecken*, door haere *Toveryen*, soo sijn'er aen d'andere kant in 't *Pausdom* niet weynige, welcke door *Toveraghtige bedrijven* sigh voor diergelijcke *Onweeren* soecken te *beschermen*. Wy spreecken hier niet van de gewoone *beleesingen* en *besweeringen* haerer Priesteren tegens Donder, &c.; maer van andere heyllose middelen, welcke veele van de hare hier toe in 't werck stellen: En die *Johannes Staricius, Notar. publ. coron. Music. & Organist.*, in sijn *Neu-vermehrter Helden-Schatz*, gedruckt *Anno* 1685., uytgeeft voor gantsch natuerlijck, en buyten alle verdaght; oock voor gantsch gewis en waeraghtigh: Deselve aenprijsende de Veldheeren, alsse met een Leger te Veld leggen; de Huysvaders, om haere Huysen te bewaeren; en de Menschen op d'Ackeren, om sigh te verseeckeren, en alsoo d'ongestuyme Onweeren af te weeren van Leegers, Huysen en Persoonen. *Gelijck sommige aen d'eene sijde door Tovery Onweer willen verwecken, soo willen andere onder 't Pausdom 't selve door toveraghtige middelen verdrijven.*

Men sal, segt hy, d'eerste dagh nae *S. Jan de Doper* in de *nieuwe Maen* (wanneer deesen dagh juyst in de nieuwe Maen koomd) vroegh-morgens voor Sonnen opgangh doen vergaederen *Hypericon*, of *S. Jans kruyd*. Daer nae moetmen aen *de vier hoecken* van de *leger-plaets*, of van 't *Huys*, of van den *Acker*, vier Eyckene Palen *Eerste daer toe gebruyckt middel.*

 slaen,

slaen, op een *Vrydagh* voor Sonnen opkoomst; soo sal 't Onweer voorby trecken.

Tweede, in der daed

Dit is alleen *bygelovigh*: Maer 't volgende is *Toveraghtigh*. Men maeckt een *Kruys* op een Tafelbord. Daer in schrijftmen de vier letteren A. G. L. A.; en dan steecktmen *een Mes* reght in 't *Kruys*, met 't *scharp tegens de wind*; soo sal 't Onweer oock wijcken.

A	G
L	A

'k Laet eenige *omstandigheden* hier af, om lightvaerdige Menschen geen gelegenheyd te geven, van sigh swaerlijck te besondigen. In *Moravien* hebben veele Heeren dit *Tover-teecken* op haere Huysen staen. De Schippers gebruycken 't even alsoo in tegenwinden.

Toveraghtigh middel.

Andere maecken met een stockje, of met de vinger, d'afbeeldingh van *twee Menschen-herten*, alleen met *d'uyterste Linien*, op d'*aerde*; en schrijven daer in even deselve letteren, doch soo, dat geene der selver de *Linien* van de *Herten* koome te raecken. Deese *Herten* moeten boven malkander staen; en reght in 't midden van boven tot beneden een *Linie* gehaeld sijn; soo dat A. G. in 't eene, L. A. in 't ander *Hert* koomen te staen; sonder eenige der *Linien* aen te roeren.

Derde, en Aldergrouw-

Aldergrouwlijckst is 't volgende; aldus van *Staricius* voorgesteld: Tegens *Hagel*, *Donder* en *Blixem* sal men maecken 't *Teecken des H. Kruyces*; en die *Korlen van de Hagelsteenen*, die *aldereerst gevallen* sijn, in een *vyer werpen*, onder *aenroepingh der alderheylighste Drievuldigheyd*. Dan 't *Vader ons* met d'*Engelsche Groetenis* twee of driemael bidden. Voorts spreecken 't begin des *Euangelii S. Johannis*; *In den beginne was het Woord.* Hier nae salmen 't *Teecken des H. Kruyces* tegens de *Hagel* en *Donder-wolcken* voor sigh, aghter sigh, en op beyde de sijden maecken. Wijders 't selve

in-

indrucken op d'aerde; nae de *vier hoecken* des Weerelds. Als dan de *Besweerer* de Spreuck, *'t Woord is vleesch geworden*, driemael herhaeld, en tot elcke herhaelingh geseghd heeft: *Door deese Euangelische groete wijcke dit Onweer van hier*, soo sal 't daedlijck t'eenemael ophouden; insonderheyd indien 't door Tovery verweckt is. Men derf'er noch byvoegen: *Dit Experiment is waeraghtigh en gewis*, oock buyten *alle arghwaen. Johannis Stauricii Helden-Schatz erster theil, pag. 33. seq. des trucks vom Jahr 1685.*

lijckste middel.

Vierde middel.

Men leerd Burgers en Boeren, datse, om voor *Donder* en *Blixem bewaerd* te sijn, *vier Kruycen* sullen maecken, en op *elck Kruys* noemen eene der *naemen* van de *vier Euangelisten*. En schoonse, door botte onweetenheyd, deselve *verkeerd* moghten uytspreecken, 't schaed niet, want de *goede meeningh* maeckt alles goed. Gelijck dan *M. Georg Albert* in *Erklaringh der Litaney, pag. 258.* verhaeld, dat seecker Boer op *elcke Donderslagh* vier soodanige *Kruycen* sloegh, en daer by seyde: *Mattheus, Marcus, Pilatus, Herodes, deese vier Euangelisten helpen gewis.*

Sulcke toveraghtige besweerers der Onweeren komen wel in haer bedrijf op een verschricklijcke wijs in gevaer, of geheel om 't leven.

Maer sulcke heylloose en *toveraghtige Besweerders der Onweeren* koomen wel onder haer bedrijf op een verschricklijcke wijs in gevaer, of geheel om 't leven. By de Stad *Charroux*, op de Grensen van *Angiers* en *Limosin*, ontstond een seer grouwlijck Onweer van Donder, Blixem en Stormwind. De *Vicarius* van de *Parochie Chapelle-Baston* begaf sigh uyt de Kerck nae 't Kerckhof, om door sijne *besweeringen* dit woedend Onweer te verdrijven. Terwijl hy hier meê beesigh was, quam ontrent hem een seer *wonderlijcke Draeywind*, die de *Priester in sijn Choor-kleed*, *Stool, Wywater-quas*, en alles wegh nam; meer

als een halve Mijl weghs van daer voerde, en deesen armen *Vicarius* in een digte dicke Hage liet neervallen; daer hy 'sanderen daeghs van 't Volk sijner *Parochie*, die hem dus langh gesoght hadden, gevonden wierd. Alleen sijn gewaed ontdeckte haer dat hy 't was; anders soudense hem niet gekend hebben; vermits hy seer ellendigh was toegeright. Aengesight en handen waeren jammerlijck opgescheurd; overal als bekrabbeld. Rock en *Choor-kleed* bynae gantsch aen flenteren. De *Wywaters-quispel* was instucken gebroocken. Van dien tijd af verliet hy al sijn *preutel-werck*, en wou sigh noyt meer met besweeringen bemoeyen. *M. de Beaulieu in Tract. de Tonit.* Deesen quam'er noch met 't leven af. Maer arger gingh 't met een andere Paep, die op deselve wijs, en met noch meer *toveraghtige Ceremonien*, *den Donder besweerende*, van deselve *plotslijck dood geslagen* wierd. Anderweegen hebben wy breeder bericht hier van gegeven.

Twee voorbeelden aen twee Papen.

Wy besluyten dit *Hoofdstuck*, met kortlijck noch eens te herhaelen, dat het *de Toveressen*, al t'saemen by malkander genoomen, *onmogelijck* is, eenigh *Onweer* in de lught te verwecken. Maer sulcks is *niet boven de maght en 't verstand des Duyvels*, wanneer 't God hem vergund te doen, 't sy tot *straf der boose*, of tot *beproevingh der vroome*, of *andere* hem bekende *eynden*. Want de *boose Geest* kan 't *eene geschapene dingh tot 't andere voegen*, en daer uyt een *stof voortbrengen*, bequaem, om daer van een *vyer te doen worden*, of een *Wind te doen ontstaen*. Sijne *kennis*, seght de vermaerde *Perkins*, siende op de *Historie Jobs*, in Natuerlijcke saecken is groot. Derhalven was hy niet onweetende van de *stoflijcke oorsaeck des vyers*; Welcke ten vollen bekend en uytgevonden

Korte herhaelingh, hoe de Duyvel Wind en Onweer doet ontstaen.

den sijnde, soo heeft de *Satan vyer* daer toe gebraght: En dus *vyer by de Stof des vyers* voegende, soo heeft hy 't selve, door sijne kraght en geswindheyd, van den Hemel neergebraght, op 't Vee en de Dienstknegten *Jobs*. Over de woorden, *dat de Duyvel Job met boose sweeren sloegh*, seght hy dit: 't Moght vreemd schijnen, dat hy sulck een maght over 's*menschen ligchaem* heeft, om soodanige kranckheden daer in te doen ontstaen. Derhalven moeten wy bevatten, dat sijne *kennis* sigh uytstreckt tot 't *geheele Maecksel en de gesteltenis* van 'smenschen ligchaem; waer door dan d'*oorsaecken aller sieckten* hem bewust sijn; gelijck oock hoe de *voghtigheden in 't lijf konnen verrotten*: Wat *verdorvene voghtigheden* sulcke of sulcke *kranckheden* voortbrengen. Hier op *sijne stof* gereed gemaeckt hebbende, en *d'eene oorsaeck by d'ander voegende*, soo heeft hy dit te werck gesteld aen *Jobs ligchaem*, en hem vervuld met boose sweeren.

Hoe hy Jobs ligchaem met boose Sweeren sloegh.

VI. Hoofd-stuck.

Maght des Satans, *tot* vervoeringh *der menschen door de lught*. Verschil *onder de Godsgeleerde, of de Heere* Christus waerlijck, *of alleen* in een Gesight, *of* Inbeeldingh, *van de Duyvel uyt* de Woestijn *nae* Jerusalem, *en voorts op* de Tinne des Tempels, vervoerd *is geworden.* *'t Eerste gevoelen toegestemd*; *met de redenen voor 't selve, tegens die van andere.* *Onaengesien de gedaghte* verschillentheyd, *is altijd* vastgesteld, *dat de* Satan de versoecker *was.* *Maer* nu wilmen, *gelijck overal, alsoo oock* hier, de Duyvel uytschrabben. *Watmen hier toe* bybrenghd: *Met* beantwoordingh *van 't selve*; *en aenmerckingh*

op d'ingevoerde placts Matth. XVII. 3., *belangende 't* sien *der* Discipelen Christi *van* Moses en Elias *op den Berg.* Spottery *tegens de geene, die de* Duyvel kennis, wijsheyd en ervaerenheyd *toeschrijven.* *Of hy sigh, indien hy* Christus *dus had versoght, sou betoond hebben een* plompen, botten Duyvel *te sijn? Nieuwe en seer vreemde* verklaeringh *van deese* versoeckingh Christi, *met* uytsluytingh van de Satan. *Ongerijmdheden, daer in vervat. Opgesoghte* knibbelingen. *Onderscheydingh der* Satansche vervoeringen *van d'een nae d'andere plaets. Verhael der* Roomschgesinde, *van haeren* Sanct Anthidius, *die de* Duyvel tot sijn Post-Paerd *gebruyckte. Aenmerckingen daer op. Op de voorgewende vervoeringh des* Propheeten Habacucs. Chrysostomi *woorden, net passende op 't* Pausdom. Toveraers *laeten sigh* door de lught voeren. *Geval van Hertogh* Frederick *van* Oostenrijck *met een boose Geest, in sijne Gevancknis by hem komende. Of de* Toveraers *sulck een* maght over de Duyvel *hebben, dat hy op haer bevel moet verschijnen? Of de* Besweeringhs-woorden *kraght hebben, om de Duyvel te dwingen? Of de* Duyvel soo vervaerd is voor 't Kruys-teecken, *dat hy op 't maecken van 't selve wegh vlied. Als 't hem te pas koomd, past hy op* geen duysend Kruycen *of* met 't Kruys geteeckende. *Hoe sou de* Satan voor 't Kruys vervaerd *sijn, daer hy de* Toveraers Kruycen doet maecken *in haere* Besweeringen. *De* Heydenen *hebben dit* Teecken *op haere* Duyvelsche Afgoden *gehad. Seer* seldsaem Geval *van een Speelman te* S. Gallen, *in min dan een half uyr tijds van daer nae Baden gevoerd op de vergaderingh der derthien* Switsersche Cantons. *Seer* wonderlijck geval *met een* Student in Spaenje. *Korte aenmerckingen daer op. Behalven deese Voorbeelden van* gevoellijck wetens en willens vervoerde, *sijn andere* ongevoellijck en onwetens *van d'eene plaets nae d'andere vervoerd.* Seer aenmercklijck en wonderlijck geval *hier van. De Satan vind*

sigh

sigh geerne in geselschappen, daer men ligtvaerdige reden-voeringen houd. Hoe deese vervoeringen by klaeren dagh *geschieden*, sonder datse van andere werden gesien. *Weghvoeringen van Menschen door de Duyvel* sightbaer, voor veeler oogen. *Voorbeelden.* Seldsaem *en* verschricklijck *Geval. Ander diergelijck.* Vervoeringen *der* Toveraers *en* Toveressen *geschieden* meest in Inbeeldingh, *door bedrijf des Satans. Een* Laplander te Bergen in Noorwegen *seght daer een* Schipper van Lubeck, *wat sigh* even doe in sijn Huys *toedroegh. Andere twee* ongemeene seldsaeme Gevallen *van deese Stof. Noch een ander, niet minder vreemd.*

DOor de gedaghte *maght* des *boosen Geests*, vergeselschapt met een groote *snelheyd*, valt hem light, een of meer *Menschen te vervoeren* van d'eene nae een andere, oock selfs verr' afgelegene plaets; jae *geheel wegh te voeren*, soo datse noyt weer te voorschijn koomen, nae dat hy haer op een vreeslijcke wijs heeft om 't leven gebraght. *Ligchamelijcke weghvoeringen*, slegtlijck aengemerckt als een *verplaetsingh* van *hier* na *gintsch*, sou hy, op Gods toelaetingh, oock konnen oeffenen aen *kinderen Gods*: Gelijck hy selfs de *gezeegende Salighmaecker met hem nam nae de Heylige Stad, en hem stelde op de Tinne des Tempels*, Matth. IV. 5.

Maght des Satans, tot vervoeringh der Menschen door de lught.

't Is waer, onder de *Godsgeleerde* valt *verschil*, of de Heere *Christus waerlijck* en *ligchaemlijck* van de *Duyvel is vervoerd* geworden, of dat sulcks is geschied alleen in een *Gesight*, gelijck *Ezechiel* soo wierd gevoerd van *Mesopotamien* nae *Jerusalem*, *Ezech*, VIII. 3., of *Inbeeldingh*; gelijck als was de *vertooningh van de Koninghrycken der weereld.* Eenige meenen, dat 't *eerste gevoelen* te seer *aenstootlyck* is, vermits daer door de *Satan* werd *magt*

Verschil onder de Godsgeleerde

gegeven over *Christi Ligchaem.* Maer hier in is niets met allen *argerlijck.* 't Was maer enckelijck een *overvoeringhs-maght* van d'een nae d'andere plaets. Niet *tegens*, maer *met de wil Christi*; die sigh wel van de *leeden* en *kinderen des Duyvels* heeft laeten *bespotten*, in 't aengesight *spouwen*, *geesselen*, *kruycigen*; en nu sigh *onderwierp* aen de *versoeckingen des Satans.* De *Heyland* heeft de *boose Geest* dus veel *maght* over sijn ligchaem willen toelaten, op dat de *gelovige*, sijne *leedematen*, dies te meer *troost* vonden, wanneer hy oock voor een wijl tijds *maght* over haere *ligchamen* bequam, gelijck hem toegelaten was te gebruycken over dat van *Job*, *Job.* II. 7.; van een *Dochter Abrahams*, die hy aghtthien Jaren lang had t'saem geboogen, *Luc.* XIII. 16., &c.

Of de Heere Christus waerlijck

De H. *Text* luyd aldus: *Doe nam hem de Duyvel meê nae de Heylige Stad, en stelde hem op de Tinne des Tempels.* Belangende d'eerste woorden, *doe nam hem de Duyvel meê nae de H. Stad*; de geene, die willen, dat dit in een *gesight* sou geschied zijn, brengen by de gedaghte plaets *Ezech.* VIII. 3. *En hy stack de gelyckenis eener hand uyt, en nam my by den hayre mijns Hoofds, en de Geest voerde my op tusschen d' Aerde en tusschen den Hemel.* Doch in den selven adem werd'er bygevoeghd, dat het in een *gesight* geschiede: *En braght my in de gesighten Gods te Jerusalem.* Maer in 't *Historisch verhael* van *Matthæus* werd van *gesight* gantsch geen gewagh gemaeckt. Sie oock *Ezech.* XL. 2. *Christi versoeckingen* sijn *waerlijck*, sijn *daedlijck* geweest, derhalven kanmen hier geen *Gesigt* vermoeden; noch oock niet in de volgende woorden; welcke uytdrucklijck luyden, *dat hy hem stelde op de Tinne des Tempels*; waer van stracks breeder.

Of alleen in een Gesight

Andere meenen, dat de woorden, *doe nam hem*

Of Inbeel-

hem de Duyvel meê nae de H. Stad, beteeckenen, dat de Satan hem *leyde op den gewoonen wegh*, uyt de *Woeſtijn* nae *Jeruſalem.* Maer indien men 't dus neemd, ſoo moeſt *Chriſtus*; Of *uyt hem ſelven vrywilligh* ſijn gegaen; doch dat konnen de woorden, *de Duyvel nam hem meê*, nauwlijcks lijden; behalven noch, dat de *Heyland in de Woeſtijn was gekoomen om verſoght* te werden, en de *verſoeckingh noch niet geheel vervuld* was; derhalven hy oock *van hem ſelven* daer niet uyt heeft willen gaen. Of door *aenraedingh van de Duyvel*; maer *Chriſtus* heeft de *Satan* in al ſijne Verſoeckingen *nergens in te wil* geweeſt; en derhalven oock hier niet. Staet dan te ſtellen, dat de *booſe Geeſt 't ligchaem Chriſti*, op Gods toelatingh, *uyt de Woeſtijn nae Jeruſalem heeft gevoerd door de lught.* Dit is 't gevoelen van de voornaeme Godsgeleerde *Perkins* en veel andere.

dingh, van de Duyvel

Aengaende 't ſtellen *op de Tinne des Tempels*, wy houden 't daer voor, dat dit *waerlijck* is geſchied door de gedooghde *maght des Satans*, om *Chriſtus de Menſch* van *d'aerde* tot op deeſe *hooghte* te voeren. D'*aenſtootlijckheyd*, die ſommige hier in meenen te ſijn, hebben wy hier boven wegh genoomen. *Veel aenſtootlijcker* aghten wy 't, deeſe *vervoeringh* te ſtellen *in d'Inbeeldingh Chriſti.* Want dan moeſt des Heeren *Inbeeldingh* door de *Satan bedrogen* ſijn geweeſt; ſoo dat hy ſou *gemeend* hebben, van de booſe Geeſt *wegh gevoerd* te worden, daer hy doch *op ſijne plaets bleef.* Belangende de *vertooningh* van de *Koninghrijcken deeſer weereld, en der ſelver heerlijckheyd*, wy erkennen oock hier geen *indruckingh in d'Inbeeldingh.* De *Duyvel* kon de *Salighmaecker* wel hebben *geweeſen* de Geweſten daer deeſe Rijcken laegen, en derſelver *Heerlijckheyd voorgeſteld* met *praghtige woorden*; 't welck oock, door een gemeene ſpreeckwijs ver-

Uyt de Woeſtijn na Jeruſalem,

Op de Tinne des Tempels vervoerd is geworden.

't Eerste gevoelen toegestemd

vertoonen werd genoemd. Wijl evenwel *Lucas* daer by voeghd, dat deese *vertooningh* geschiedde *in een oogenblick tijds*; soo schijnd daer uyt genoegsaem te blijcken, dat hy in *de lught een daedlijcke voorstellingh* der gedaghte Koninghrijcken heeft gemaeckt als in een *doorsightige Schildery*. Op deese wijs saghse *Christus waerlijck* in *vertooningh*. Hy sagh dese *verbeelding des Satans*, en *wist*, *dat het een verbeeldingh* was; gelijck wy een *Stad*, een *Huys*, in een *Schildery* sien, en daer uyt konnen afneemen derselver *gelegenheyd* en *heerlijckheyd*. Was derhalven noch in *'t sien*, noch in sijn *oordeel* bedrogen; gelijck hy sou geweest sijn, indien de *Satan* maer alleen een *indrucksel in sijn Inbeeldingh* had gemaeckt; soo dat hy sou *gemeend hebben* op een *hogen Bergh*, op de *Tinne des Tempels* te *Jerusalem te staen*, daer hy doch *op de vlacke aerde* in de *Woestijn* stond. Daerenboven is 't noch al een geheel *andere saeck*, in een Vertooningh *uytwendigh 't gesight*, als *inwendigh d'Inbeeldingh* te *bedriegen*. Dwaeslijck waer 't van de *boose Geest* geseght, *Werp u selven van de Tinne des Tempels neerwaerts, want daer is geschreven, dat hy sijn' Engelen van u beveelen sal, datse u op de handen sullen nemen*, indien hy *Christus* niet waerlijck op de *Tinne had gesteld*. Ydel sou oock geweest sijn d'*antwoord des Heeren Jesu*: *Daer is wederom geschreven, Gy sult den Heere uwen God niet versoecken*, indien hy niet waerlijck *op de Tinne had gestaen*; of *ten waere dat de Satan sijn Inbeeldingh en oordeel gantsch verdorven had*; uyt welcke Stellingh seer *gevaerlijcke gevolgen* konden getrocken werden. De vermaerde Reghtsgeleerde *Andreas Alciatus* meend, *Parer. lib. 8. cap. 22.*, dat *Christus van selfs vrywilligh op de Tinne klom*. Doch daer op is alreeds hier boven geantwoord. Daer staet uytdrucklijck, dat de

Met de redenen voor 't selve,

Tegens die van andere.

Duyvel

Duyvel hem stelde op de Tinne des Tempels; en 't is ons niet geoorloft, buyten *noodsaecklijckheyd af te wijcken* van de woorden, *die de H. Geest* heeft doen schrijven. Vraeghdmen, indien men een geheele *vervoeringh* van de *Woestijn* af tot in *Jerusalem* steld, hoe veel Mijlen weghs 't *ligchaem Christi* van d'eene plaets nae d'ander *gebraght is* geworden? wy antwoorden, datmen met geen seeckerheyd hier van reeckeningh kan maken, wijl in de H. Schrift de naem der *Woestijn* niet werd uytgedruckt. Is 't geweest de geene, die tusschen *Jerusalem* en *Jericho* lagh, soo sal de *vervoeringh* moeten gesteld werden ten minsten op *twee en een halve Duytsche Mijl*. Maer was 't de *groote Woestijn Sinai* (gelijck eenige willen), soo kanmen niet minder als *dertigh der selver Mijlen* reeckenen.

Hoe veel Mijlen de Woestijn van Jerusalem *lagh.*

Of nu wel de *Geleerde* dus *verschillen* in 't uytleggen der woorden: *Doe nam hem de Duyvel meê, en, stelde hem op de Tinne des Tempels, &c.*, soo hebbense echter alle gevoeld, en vastgehouden, dat de *Satan* waerlijck hier de *Versoecker* was. Maer nu onderstaetmen sigh, gelijck overal, daer van eenige werckdadigheyd of 't sijn der boose Geesten in de weereld werd gesproocken in 't woord Gods, alsoo oock hier, *de Duyvel uyt te schrabben.*

Onaengesien de gedagte verschillen, is altijd vastgesteld, dat de Satan de Versoecker was.

„ *Al is 't, dat beyde Lucas, en Matthæus dit*
„ *omstandighlijck verhaelen, soo moetmen echter sigh*
„ *wel hoeden, datmen alles nae de Letter niet verstae,*
„ *Of men moest met een geloven, dat Moses en Elias*
„ *beyde even seer op den Bergh persoonlijck geweest, en*
„ *met den Salighmaker t' samen gesproocken hebben,*
„ *gelijck dat eens en andermael, jae ten derdenmael*
„ *werd vermeld,* Matth. 17. 3. *Mar.* 9. 4. *Luc.* 9.
„ 30. *Nochtans was Moses niet ligchamelick, gelijck*

Maer nu wilmen, gelijck overal, alsoo oock hier de Duyvel uytschrabben.

„ Elias,

„ *Elias, nae den Hemel opgenoomen, maer gestor-*
„ *ven, en wel seeckerlick begraven, want God heeft*
„ *het selfs gedaen, Deut. 34. 6. Was hy nu dan van*
„ *de dood verresen, en Lijf-haftigh in den Hemel op-*
„ *gevaren, wonder, dat de Schrift soo grooten won-*
„ *der nergens meld.*

Aenmerckingh op 't gestelde;

Waer sal een *Christen de voet voortaen vast setten*, als hy de *H. Schrift* (selfs in *enckele Historische verhaelen*, en schoon *honderd plaetsen* 't selve en 't selve *stelligblijck getuygen*, sonder dat in *een eenige* plaets *yet anders daer tegens lopende* werd geseghd) *niet magh vertrouwen*, de waerheyd te spreecken soose is; maer hy altijd moet dencken, datse, hoe klaer oock de woorden moghten leggen, *wat anders meend alsse seyd?*

Aengaende 't sien

Moses en *Elias* sijn *waerlijck* van *Christi Discipelen gesien.* Duydlijck staet'er: *Van haer wierden* gesien *Moses en Elias, met Christus t' samen spreeckende*, Matth. XVII. 3. *En van haer wierd* gesien *Elias en Moses, en sy spraecken met Jesu*, Marc. IX. 4. *En siet*, twee Mannen *spraecken met hem*, welcke waeren *Moses en Elias*; *de welcke* gesien *sijnde in heerlijckheyd, seyden sijnen uytgangh, dien hy soude volbrengen te Jerusalem*, Luc. IX. 30. 31. *Moses* als de *Wetgever* op Gods bevel; *Elias* als een *Propheet*, die seer had geyverd voor den Heere de God *Israels*; de verdorvene Godsdienst weer opgereght, de Wet hersteld, wierden hier van God tot *Jesus* gesonden, om te *beteeckenen*, dat de *Wet* en de *Propheeten* enckelijck *op hem* hebben gesien, &c. Maer wat *reden* geeftmen, om niet te mogen aenneemen 't geen 't Woord Gods hier soo duydelijck seghd? *Moses was niet ligchaemlijck, gelijck Elias, nae den Hemel opgevaeren, maer gestorven, en wel seeckerlijck begraven.* Kon hy daerom niet *met sijn eygen ligchaem* op den Bergh

Der Discipulen Christi

sijn

ſijn verſcheenen; van God, die de *ligchaemen* en *Zielen* in ſijne hand heeft, tot dit buyten-gewoone werck geſonden ſijnde? Sijn niet korts hier nae by de dood of verrijſnis *Chriſti* uyt 't Graf, *de Graven geopend, en veele Ligchamen der Heylige, die ontſlapen waeren, opgeweckt; en uyt de Graven uytgegaen ſijnde, nae ſijn' opſtandingh gekoomen in de Heylige Stad?* Sijnſe daer niet *veele verſcheenen? Matth.* XXVII. 52. 53. Waeren deeſe *ligchaemlijck*, gelijck *Elias*, nae den *Hemel* opgenoomen? Waerenſe niet *geſtorven*, en *wel ſeeckerlyck begraven?* Hebben deeſe nu, door een ſonderlinge beſtieringh Gods, ſigh *waerlijck met haere ligchamen* vertoond, ſijnſe van *veele geſien* geworden voor een ſeeckere tijd; waerom *oock niet Moſes?* van wien ſulcks *even ſoo uytdrucklijck* werd getuyghd. Of ſoumen, om immers niet te ſwighten, hier oock wel *derven ſeggen*, dat deeſe *opweckingh* en *ſigh vertooningh* der Heylige een *ſchijn* is geweeſt; en datmen *ſigh wel hoeden moet*, dit niet *nae de letter te verſtaen?* God dan heeft 't *ligchaem Moſis* opgeweckt, gelijck *dat van de Heylige*. 't Behoefde niet *lijf-haftigh in den Hemel op te vaeren*, om hier op Aerden ſigh te vertoonen; niet meer als der anderer ligchamen; welcke God *opweckte uyt haere Graven*; en alſoo oock *Moſes uyt ſijn Graf*. Immers beſchrijft de H. Geeſt dit *wonder op drie plaetſen der H. Schrift*. En ofmen ſchoon 't ſien van *Moſes* en *Elias* wou neemen geſchied te ſijn in een *geſight*, men kon 't *daer noch toelaten*, wijl'er geen quade gevolgen uyt ſouden ontſtaen; *hier niet*; vermits men dan *moeſt vallen in d'ongerijmdheden*, om niet harder te ſpreecken, welcke wy hier nae ſullen voordragen.

Van Moſes *en* Elias *op den Bergh, ligchaemlijck, 't welck men wil te ſijn*

„ *Die dan van ſulcks als in Geſighten is geſchied,*
„ *ſoo ſpreeckt, als yet dat nae de letter word ver-*
„ *ſtaen;*

Geſchied in een

„*staen; die weet, als Petrus, oock niet wat hy*
„*seyd.*

Gesight. Wy stellen hier tegens 't geen wy hier boven geseght hebben, en noch voorts volgen sal.

Spottery tegens de geene, die de Duyvel kennis, wijsheyd, ervaerenheyd toeschrijven,

„*Soo wil't hier mede gaen, besien wy eens ter de-*
„*ge dit verhael. Want ick sie't gemeen gevoelen niet*
„*gemackelyker te weer-leggen, dan dat ick 't nae de*
„*Letter neem. Stelt eens, dat de Duyvel, die soo slim,*
„*so loos, soo veel ervaren is, die de Menschen versoeckt,*
„*kettery en dolingh sticht, alle heymelike guyteryen*
„*weet en werckt; jae de grootste Godgeleerde in ken-*
„*nis is, gelijckmen sigh gemeenlijck niet ontsiet te*
„*spreecken; dat meer is, die hier self in 't strijd-parck*
„*tegen Jesus treed, op hoop van hem als den tweeden*
„*Adam te verleyden, gelyck hy aen den eersten heeft*
„*gedaen: dese diepsinnige, hoogh geleerde, wel er-*
„*varene, seer voorsienige Doctor Satan,* gelijck
„hem onse eygene Leerraers *roemen, is nu noch soo*
„*bot, dat hy Christus niet en kend.* Soo gy Gods
„Sone sijt, *seyd hy: Hy heeft de Klocke gehoord,*
„*maer en wist niet waerse hingh. Plompe Duyvel als*
„*gy sijt, meend gy dat Gods Soon noch plomper is dan*
„*gy? Sal hy wel Gods Sone sijn, die sigh van den*
„*Duyvel laet bedriegen? Sal Gods eygen Soon niet*
„*weten, wien sijn Vader over* alle Koninghrijcken
„deeser weereld *heeft gesteld, sal hy daer den Duy-*
„*vel een goed woord om geven; ick swijge,* neder
„vallende hem aenbidden? *Siet daer deesen wijsen*
„*Duyvel, die in dit bedrijf betoond heeft, dat hy*
„*gaeuw is om met Schriftuer om te gaen. Want dit*
„*is 't bewijs datmen daer voornamelijck toe neemd.*

Dat hy, indien hy Christus

Hier versoght had,

Voor af seggen wy, niet te weeten, dat yemand onser Leerraers met *spottische lippen* de *Satan* sulcke *Titels* hebben gegeven, als een *gepromoveert Doctor Theologiæ.* Van sijne *loosheyd, ervarenheyd* en *versoeckingen* handelen wy bynae doorgaens in dit

dit werck. Wijl den *Hemel* sijn *eygene Woonstee-de* is geweest, en wijl hy *in de Weereld alles kan ondersoecken*, soo heeft hy buyten twijffel een *grooter kennis* van veele voor ons verborgene dingen Gods, als wy: Te meer, wijl God hem, tot d'*uytvoeringh sijner oordeelen*, veele saecken *openbaerd*. En wijl hy *niet uyt de Weereld is gebannen*, gelijck wy doorgaens toonen, soo kan oock 't *beschrevene woord Gods* hem niet onbekend zijn. 't Koomd niet wel overeen, de *Satan soo bot* te stellen, dat hy *Christus niet kende*; en stracks daer op te seggen: *Plompe Duyvel, meend gy dat Gods Soon noch plomper is als gy.* Want sou hy dit *van Gods Soon meenen*, soo moest hy hem immers voor *Gods Soon kennen*. Maer tot de saeck selfs; en dat kortlijck.

Sigh sou betoond hebben

I. *Jesus wierd van de Geest* (dat is, door de drijvingh des Geests) *wegh-geleyd in de Woestijn*, enckelijck *om* daer *versoght te werden van de Duyvel*. Derhalven moest de *Satan hier in den raed Gods dienen*. Leerd ons 't woord Gods, leerd ons d'ervarenheyd niet, dat in sommige Gevallen d'alderwijsste wel d'alderdwaesste buytenspoorigheden begaen. Gelijck de Heere somtijds in de Menschen 't *gebruyck* en de *voorsightigheyd harer wijsheyd* weerhoud, soo kon hy 't hier oock aen de *Satan* gedaen hebben. II. Behalven of by deese *bestieringh Gods* was de *boosheyd des Duyvels* soo groot, doe nu de *Salighmaker 't Predick-ampt* sou beginnen aen te vangen, dat hy, als in *verwoedheyd* geraken, in deese woede sijn *uyterste kraght* wou aenwenden, om te sien wat hy sou konnen verrighten. Uyt een *dwase daed*, die yemand begaet wanneer hy door *spijt* en *toorn* als in *raserny* valt, moetmen niet oordeelen, dat hy *geen wijsheyd* sou hebben, als hy buyten sulck een woede is. III. Ondertusschen toonde hy in sijn bedrijf, waer ontrent bey-

Te sijn een seer botte, plompe Duyvel.

Met beantwoordingh

de de *beſtieringh Gods* en ſijn *eygene wanhopige boosheyd* werckte, *loosheyd* genoegh, daer in, 1. Dat hy de *Menſch Chriſtus* aenviel doe hy op ſijn *ſwackſte* was; doe hem *hongerde* nae een veertigh-daegſche Vaſten. 2. Dat hy ſeer *behendige* en *aendringende argumenten* voortbraght, om *Chriſti geloof* te doen *waggelen*, of hem tot *vermeetenheyd* te beweegen. IV. De woorden, *indien gy Gods Soon zijt*, brengen niet meê, dat de *Duyvel Chriſtus* niet ſou gekend hebben voor de beloofde *groote Propheet* en *Meſſias*; maer hy gebruyckte deſelve tegens den *Heyland* op een *liſtige wijs*, om ſijn geloof aen te vallen: *Indien gy Gods Soon waert, ſoo ſoud gy*, hongerigh zijnde, *van deeſe Steenen brooden* konnen maecken. Maer *dit kond gy niet* (hier door ſoght hy bedrieghlijck *Jeſus* te brengen, om *hem yets tegeval* te doen, of anders hem te doen *wanckelen* in ſijn vertrouwen op God): *Derhalven kond gy Gods Soon niet zijn.* Of: *Benje Gods Soon*; doe het eens *blijcken*; en ſegh tot deeſe *Steenen*, datſe *brooden* werden; ſoo ſult gy ſien, dat *gy bedroogen zijt.* Evenwel willen wy niet loogchenen, dat hem *onbekend* moght geweeſt ſijn de *perſonele vereeniging der Godheyd met de Menſchheyd.* Dat hy derhalven noch *hoop* gehad heeft, de *Menſch Chriſtus*, alhoewel *volmaeckt Heyligh*, te ſullen konnen *verleyden*, gelijck hy *Eva* in den ſtaet der *volmaeckheyd* had gedaen. V. De Heere *Chriſtus* had hem hier *vernederd* tot den ſeer *laegen ſtaet* van een *behoeftigh hongerigh Menſch.* Wijl nu de *Duyvel wiſt*, dat hy in *veertigh dagen niet gegeeten*, dat hy *honger* had, en evenwel *geen ſpijs* hem toequam, ſoo kon hy wel gedaght hebben, *dat God hem had verlaeten*, geen ſorgh meer voor hem droegh; en dat'er derhalven nu miſſchien *kans was*, om yets op hem te winnen, 't gingh voorts ſoo 't gingh,

Van dit ingebraghte,

En aenwijſingh, dat hy,

gingh, immers had hy'er dit van, dat hy *Jesus quellingh veroorsaeckte*; en alleen daerom sou hy dit alles, 't moght soo *dwaes sijn* als 't wou, wel in 't werck gesteld hebben.

Kortlijck dan (want wy willen niet alles bybrengen, veel min uytbreyden 't geen hier kon geseght werden, om niet te langh te sijn; behalven noch dat wy de dingen, die wat *subtyl* vallen, opsetlijck voorbygaen, wijlse van d'*eenvoudige* soo wel niet gevat souden konnen werden), wy sien hier wel een *vermeetene stoutheyd*, een *uyterste onbeschaemdheyd*, een *vertwijffeld voorneemen* des *Duyvels*, in *Christus te derven aenvallen*; maer te gelijck een *sonderlinge loosheyd* in sijne *Bespringingh*. Ondertusschen hebben wy te *geloven*, en niet nae ons *verdorven vernuf* te willen *schicken*, 't geen de *H. Geest klaer genoegh* seght, op drie verscheydene plaetsen. Souden dan alle drie d'*Euangelisten* dit hebben voorgesteld als een *waeraghtige Historie*, sonder dat *eenen van haer* sou gerept hebben, dat dit een *enckele verbeeldingh* was, die de *Soone Gods sigh selven maeckte*? Ons staet niet daer in *te wroetelen*, of de *Duyvel* in dit stuck *plomp* of *scharp*, wijs of dwaes gehandeld heeft; maer *te geloven*, dat dit is geschied door *Gods bestieringh*, nae *sijnen raed*; die de *Satan heeft moeten dienen*. En schoon hy hier in een *botte*, *plompe daed* had begaen, soo sou dit evenwel niet wegh genoomen hebben sijne *hem eygene loosheyd*, *verstand*, *kennis*. Anders moestmen een *wijs Man*, die eens een *dwase daed* begingh, geheel en in *alles voor verstandeloos* houden; en de geene, die een *sot*, *onbesonnen Leerstuck* moghten komen te drijven, geheel op de *Lijst der Gecken* stellen. Indien yemand van *deese* of *die Stof* een *dwaes Boeck* uytgaf; 't welck van alle vroome, verstandige *verworpen*, jae *ver-*

Schoon hy oock een dwaesheyd in den aenval moght begaen hebben.

Echter in d'aenvallen selfs

soeyd wierd; men kon seggen, dat hy hier in *sotlijck gehandeld* had. Maer die daer over wou uytbulderen, *plompen Autheur, botten Autheur*; en in 't geheel geen *geleerdheyd* of *wijsheyd* in hem sou willen erkennen, sou desgelijcks *dwaeslijck doen.*

Een sonderlinge

God wou *Christus* dus laeten *versoecken*, tot *waerschouwingh* der gelovige voor *sorghloosheyd.* Want heeft de *Duyvel* soo *stout* geweest, dat hy de *Soon Gods* dersde *bespringen*, 't *Hoofd* aenvallen; hoe veel te meer sal hy 't de *leeden* doen. Tot *leeringh*, dat wy *ons selven* niet in *versoeckingh* moeten werpen; wijl *Christus* die niet selfs *gesoght*, maer *geleden* heeft. Want hy *wierd van den Geest weghgeleyd in de Woestijn.* Tot *troost*: Vermits *Christus* ons *Hoofd versoght* is geweest, dat oock de *Versoeckingen* ons *niet vreemd* moeten voorkoomen. Wijl hy de *Versoecker overwonnen* heeft, dat wy oock *in en door hem* sullen *overwinnen*: Want dit is sijne belofte: *Ick sal u bewaeren in d'uyr der versoeckingh.* En *in 't geen hy selve versoght sijnde geleden heeft, kan hy de geene die versoght werden te hulp komen*, *Apoc.* III. 10. *Hebr.* II. 18. Deese en meer andere *eynden* had God voor in de *versoeckingh Christi*: En hier toe *moest* de *Duyvel* de *Versoecker* sijn. Die (om noch eenmael te doen sien, dat hy soo *plomp* niet was alsmen hem uytroept) *Christus* nae een *langhduerigh vasten* gantsch *hongerigh* sagh. By deese gelegenheyd heeft hy vermoedlijck gedaght, dat hy wel *van God*, die hem in veertigh daegen geen spijs had beschickt, en nu noch in de Hongers-nood hem niet te hulp quam, *verlaten moght* sijn. Nam derhalven voor, *'t uyterste* te wagen. Eerst soght hy *Christus* te brengen tot een *misvertrouwen* van sijns Vaders voorsienigheyd; of hem aen te setten, om *sigh selven te helpen* door een ongeoorloft middel.

Listigheyd heeft getoond.

welcke saeck, met insluyting van

middel. Want of wel *Christus* soo wel *Steen* in *brood*, als *water* in *wijn* had konnen veranderen; soo moght hy 't evenwel sonder sonde niet doen in deese gelegenheyd, uyt *twijffel* van Gods voorsorge, of op de *begeerte des Duyvels*; onaengesien hy hem daer toe parste op sijn Soonschap: *Indien gy Gods Soon sijt.* Als nu sijnen eersten aenval, waer door hy *Christus* had getraght te doen *twijffelen* aen sijns Vaders voorsienigheyd, misluckt was, soo pooghde hy hem te brengen tot *vermeetenheyd* op sijns Vaders *voorsienigheyd* en *beschermingh.* Hier toe dringhd hy al weer aen op sijn Soonschap, en Gods belofte: *Indien gy Gods Soon sijt, werpt u selven neerwaers; want daer is geschreven, dat hy sijn' Engelen van u beveelen sal, en sy u op de hand sullen neemen, op dat gy niet t'eeniger tijd uwen voet aen een steen stoot.* *Christus* had te vooren een plaets uyt de H. Schrift tegens den *Satan* bygebraght. De *Satan* brenghd nu een andere tegens *Christus* voort, om hem te dringen tot 't voldoen van 't geen hy begeerd had. Eyndlijck viel hy den mensch *Christus* aen met 't *verlockings-aes*; dat hy hem *groote heerlijckheyd* sou geven; wel met *leugenaghtige woorden*, maer evenwel met een *groote list*, wijl hy wist, dat de menschen seer light door *Staetsught verleyd* werden. God selfs heeft dit soo bestierd, om in de *versoeckingh Christi* ons te doen sien, dat de *drie sterckste aenvallen des Satans* sijn, waer te neemen de gelegenheyd van *nood*, om in deselve ons te brengen tot *misvertrouwen* op God; 'en daer door tot het byderhand neemen van *ongeoorlofde middelen.* Ons aen te dringen tot *vermeetenheyd*, om te *misbruycken* de *beloften* Gods. Ons te *verlocken* door de *weelde* of *praght der* weereld, om door boose middelen daer toe te mogen geraecken. Ons ter *waerschouwingh*, om in deesen

Eenige andere tot stightingh,

Hier wat breedclijck

sen allen wel op onse hoede te sijn. Wat al seer nutte gedaghten vloeyen uyt deese *Historie* van *Christi versoeckingh* door de *Duyvel*, soo alsse van drie verscheydene *Euangelisten* beschreven is! Welcke alle *verdwijnen*, indien men de *Satan* hier uytsluyt. Tot die sulcks doen willen, moghten wy gebruycken de woorden *Prov.*XXIII.4. STA AF VAN UW VERNUF. Want immers mogen wy deesen *Text* soo wel hier op passen, als onlanghs eenen gedaen heeft, en deselve voorgesteld met groote of *Capitael-letteren*, om te toonen, dat wy, als wy ons stellen om de *H. Schrift te leesen*, geen *eygen wijsheyd* moeten meebrengen *alle vooroordeel* moeten afleggen; daermen doch selfs niet anders doet, als de *woorden Gods te buygen* na sijn *vooroordeel*, of *selfs bedagt ontwerp*, en overal op *eygen-wijsheyd steunen*, om volgens deselve de H. Schrift te verklaeren; sulckerwijs, datse diend tot haer ooghmerck.

Werd verhandeld.

Korte, en alleen

Op 't geen nu verder bygebraght werd, seggen wy alleen ter loops, als van kleyn gewight sijnde: Dat wy van de *daedlijcke vervoeringh* des ligchaems *Christi* hier boven hebben gehandeld. En dat sulcks de Geesten light valt, sullen wy hier nae bewijsen. Of deselve *by dagh of by naght* is geschied op de Tinne des Tempels, seght ons de *Text* niet, wijl ons aen de saeck, niet aen deese omstandigheyd gelegen is. Daer staet oock niet, datse *van geene menschen gesien* sou sijn. 't Kon by *dagh*, en evenwel voor 't volck *onsightbaer* sijn geschiedt, in een *Wolck*, of *verdickte lught*, gelijck een *lughtige Wolck Moses en Elias overschaduwde* doese met *Christus* en de *Discipulen* op den *Bergh* waeren. Hoe hy de *Koninghrijcken der Weereld* aen *Christus* heeft *vertoond*, is oock aengeweesen; en daer meê beantwoord, 't geenmen

Als overlopens wijse be-

(ge-

(gelijck veelerwegen, alsoo oock hier) de *Leviathansche Hobbes heeft afgeborght.* De *Duyvel* voerde *Christus* op een *hoogen Bergh.* Van daer *toonde* hy hem de *Koninghrijcken* rondom *Judea waerlijck.* D'andere in een *Verbeeldingh*, of als in een *doorsightige Schildery.* 't Was niet nodigh, om de *heerlijckheyd* der Koninghrijcken voor te stellen, oock de beslootene *Koninghlijcke Schatten* te toonen. En evenwel kon 't de *Satan* hebben gedaen *als in geopende Kameren.* In de *Historie* is *alles eygentlijck verhaeld. Christus* wierd *gevoerd* op een Bergh. De *Satan* toonde hem 't geseyde als in een *Schildery*, of *verbeeldingh in de lught.* De *saeck* dan werd *eygentlijck* vermeld: *Hy toonde hem.* De *manier* der vertooningh werd niet uytgedruckt, wijlse light te begrijpen is. Soo doet de H. Schrift meenighmael. 't Is oock *valsch*, als 't *eene deel* eener *Historie oneygentlijck* magh verklaert werden, datmen 't dan 't *andere deel* oock sou mogen doen. Meenighte van Schriftuerplaetsen toonen 't tegendeel. Wat anders is 't *verhael van een Bevel Gods*, en de nakoming, in een *Prophetisch gesight*, en by *gelijckenis* gegeven, als *Hos.* 1. 2, 3, 4. Wat anders een saeck te beschrijven als een *geschiedenis buyten Prophetie.* Hoordmen *niemand reght uyt seggen*, dat *Stephanus Christus* ligchamelijck, of met ligchaemlijcke oogen, gesien heeft? Immers onse geleerde Oversetters seggen 't in de *Kant-teeckeningh* op de woorden, *sagh de Heerlijckheyd Gods, en Jesum*, &c.: *Namentlijck, soo verre deselve met menschen oogen kan gesien werden.* De groote Godsgeleerde Calvinus seght het: '*t Mirakel is in sijn oogen geschied: Door de kraght des H. Geests wierden Stephani oogen* soo gescherpt, dat hem geen plaets te verre kon sijn, daer *sijn oogen niet hadden konnen doordringen.*

antwoordingh,

Van noch eenige andere

Voortgebraghte dingen,

gen. Soo veel andere voornaeme *Theologanten* seggen 't. Men seght: *Tot een vleeschlijck gesight was de Geest in sulcken volheydt niet nodigh.* 't Was een *gesight in den vleesche*, gesien *van eenen* die *vol des H. Geests was.* Anders, *geestlijckerwijs* sien alle *waere gelovige* de *heerlijckheyd Gods*, en *Jesus ter regterhand Gods.* Maer laet ons nu hooren, hoemen deese *versoeckingh Christi*, met uytschoffelingh van de Duyvel, wil verstaen hebben.

Nieuwe en vreeme verklaringh

„ *God wilde dan, dat hier sijn welgeliefde Soon,* „ *in de eensaemheyd geweecken, sigh den Duyvel eens* „ *verbeelden sou, als den geenen die den menschen soo* „ *veel ramps had aengebraght, wiens werck hy nu en* „ *tegengingh, en die sigh oock met alle kraght daer* „ *tegen stellen soude, soo hy konde.* Hy die in alles „ is versoght geweest gelijck als wy (doch sonder „ sonde) *Heb. 4. 15. door vasten en door bidden* „ *langh geoeffend in den Geest; sagh, soo als hem* „ *doght, den* Versoecker *koomen, die hem dus en* „ *soo tot den afval soght te brengen.* De droefheyd,

Van Christi *versoeckingh,*

„ anghst *en* vreese, (*die Paulus seyd dat hem in de* „ *dagen des vleesch overquamen Heb. 5. 7.*) *hebben* „ *hem, gelijck daer nae op 't eynde in den Hof Matt.* „ *26. 37. doe op 't begin in 't woeste Land bevangen.* „ *En d'uytkoomst was bynae gelijck, hier dat hem* „ d'Engelen quamen dienen, *en daer dat een En-* „ *gel uyt den Hemel* hem versterckte. *Luc. 22. 43.*

Met uytsluytingh van de Duyvel.

„ *Een klaer bewijs, dat de tweede Adam vaster stond* „ *dan de eerste. Dunckt yemand, dat hier swarig-* „ *heyd in steeckt, soo ick het dus verklaer, en dat die* „ *dan soo groot wel is, datmen liever dan mijne uyt-* „ *leggingh toe te staen, den Duyvel, die 't van elders* „ *niet en is, uyt deese plaets soo groot wil maecken,* „ *datmen eyndlijck met hem verlegen staet? Liever* „ *segh ick, dat ick de Schrift in sulcke dingen niet* „ *verstae, dan die soo te verklaeren, dat'er misver-*

,,stand uyt rijsen moet. Het is veel veyliger yets niet ,,te weeten, dan soo te verstaen, datmen 't onmoge- ,,lijck niet goed kan maecken. En hoe is het goed te ,,maecken, datmen aen den Duyvel toeschrijft het ,,geene hem te groot is, het geene hem ten God maeckt, ,,het geene nergens toe dienstigh is, het geene God ,,niet verheerlijckt meer verkleynd?

I. Hoe sluyt deese *verklaringh* op, hoe vloeyd-se uyt de woorden van 't Historisch verhael der drie *Euangelisten*? Ja, stootse niet reght daer tegens aen? Men heeft selfs wel gesien, datse *op Kruc-ken gingh*; en daerom moetmen seggen: *Dunckt yemand dat hier swarigheyd in steeckt? ... Liever segh ick, dat ick de Schrift in sulcke dingen niet ver-stae.* Dit *Pleghtancker* gebruycktmen al meermael, alsmen sigh verleegen bevind. Anders, alsmen de woorden der H. Schrift *buygen en drayen* kan, dan *verstaetmense*. II. Wy wilden wel, datmen eens *rondelijck en reght* uyt seyde, *hoe de Duyvel de Menschen soo veel ramps* heeft aengebraght, hoe hy d'oorsaeck van 't eerste quaed is, na dien men steld, dat hy niet *kan wercken nae buyten*; niet is geweest ontrent de *verleydingh van Eva*, waer door d'*eerste sonde* en *ramp* in de weereld is gekomen. III. *Chri-stus* is dan *niet versoght* geworden *van buyten*, maer heeft *sigh selven versogt* en *willen versoecken*. Wierd *sijns selfs versoecker*. Hy heeft ons leeren *bidden, dat wy niet in versoeckingh mogten koomen, Luc.* XXII. 40.: En sou hy *sigh selven versoght hebben*? IV. Waer toe sou *Jesus* sigh de *Duyvel* hebben *verbeeld*, om sigh voor te stellen, *wat hy doen sou*, daer hy *niets met allen doen kan*. V. Sou de Duy-vel *soo sot soo plomp* geweest zijn, in de *Versoec-kingh* en *manier der versoeckingh*, gelijckmen roept, soo datmen oock daerom *hier geen Duyvel* wil ge-dogen; en *versoeckt sigh dan Christus selfs* met *sulcke*

Verschey-dene

Korte aen-merckin-gen

Op d'onge-rijmdhe-den

even deselve plompe botte tegenwerpingen, of *voorstellingen*? Hoe is hier uyt te koomen? insonderheyd soo wy de saeck *noch swaerder* wilden vertoonen: Doch wy schricken voor lasterlijcke gedaghten ontrent den Soone Gods. VI. Sagh *Christus*, soo als *hem docht*, den *Versoecker* komen, die'er *niet was*, soo is dan sijn *Inbeeldingh verdorven* geweest. Maer van wie, of hoe! Dit koomd oock niet wel overeen met de voorheenen gestelde *vrywillige Verbeeldingh* van de Duyvel. Die *weetentlijck* sigh yets *verbeeldde*, en sulcks *kende* voor sijn *eygen verbeeldingh*, van dien kanmen niet seggen, dat *hem doght* yet *weesentlijcks*, als hier de *Versoecker*, te komen. VII. Dat'er *Duyvelen sijn*, hebben wy alreeds getoond, en sullen 't noch verder toonen. Noyt maecken wy de boose Geest *soo groot*, datmen eyndlijck met hem *verleegen* sou staen. Uyt onse *Stellingh* kan geen *misverstand* rijsen, ten sy men onse meeningh wil *verdraeyen* gelijck men '*t Woord Gods* doet. Al wat wy seggen maecken wy goed. Geenssins schrijven wy de Duyvel toe 't geen hem *te groot* is, wijl wy niet buyten Gods woord gaen, en de meenighvuldige ervarenheyd; veel min maecken wy hem *ten God*; ten waere in sulck een verstand, als hy genoemd werd de *God deeser Eeuw*, 2 *Cor.* IV. 4. Weynigh pastmen op de *verheerlijckingh Gods* en *Christi* (welcke door onse stellingh op geenerley wijs *verminderd*, maer by haeren *luyster* gehouden werd), alsmen de Heere *Christus sijns selfs Versoecker* steld; hem berooft van d'*eere der overwinningh des Duyvels*; wijl hy *sijn eygene Versoecker* sijnde, de *versoeckingh niet stercker* behoefde te maken als hy selfs wou. Alsmen sijne *Mirakelen verkleynd*, ja tot *geen Mirakelen* maeckt, maer alleen tot een *geneesingh* van *Natuerlijcke Sieckten*, enckelijck om datmen *geen Duyvelen*

In de voorgestelde

Verklaring vervat.

len wil gedogen ; gelijck wy hier nae sien sullen. Veel andere aenmerckingen gaen wy voorby.

„ *D'Engelen, Gods kraghtige Helden, die altijd* „ *voor sijn aengesigt staen, hebben ten hooghsten maer* „ *met sondige Menschen gesproocken; en sou die ver-* „ *vloeckte Duyvel Gods eygene Soon op sulcken wyse* „ *aengesproocken, en gintsch en weer geslingerd heb-* „ *ben? Heeft oyt goeden Engel yemand soo van d'ee-* „ *ne plaets nae d'andere vervoerd, daer hy self niet* „ *weesen wilde, en dat tot eene saeck die soo seer was* „ *tegens sijnen sin? D'Engelen (segh ick noch eens)* „ *hebben noyt, soo veel men leest, tot hem, maer slegts* „ *van hem tot anderen gesproocken. Hoe komt een Hels* „ *gevangen dan aen d'eere, dat hy selfs sijnen grooten* „ *Reghter soo vry soo stout, soo onverdragelijck ver-* „ *waend toegesproocken heeft?*

Eenige andere

Onnodige *knibbelingen* tegens 't *beleyd van Gods Geest* in 't *woord Gods.* Die heeft doen beschrijven 't geen ons *nodigh* was tot *leeringh, vermaningh, vertroostingh, waerschouwingh, &c.* Dit *beschrevene geloven* wy; en te gelijck, dat'er veel is geschied 't welck niet beschreven is. Wy hebben getoond, wat *nuttigheyd* voor ons leght, in te weeten *Christi versoeckingh door de Duyvel.* Dat d'Engelen tot den Salighmaecker hebben gesproocken, kan ons tot geen *bysonder nut* dienen. 't Is ons genoegh, te weeten, *datse hem dienden.* En op dat wy mogten *afneemen,* hoe *groot sijne benauwdheyd,* hoe geweldigh sijnen anghst was, doe hy nu 't werck onser saligheyd sou uytvoeren, God met ons versoenen, soo werd geseght, *dat een Engel uyt den Hemel quam, die hem versterckte.*

Opgesoghte knibbelingen

Dit is sonder *spreecken* niet toegegaen. Dat een *goeden Engel* yemand van *d'eene plaets nae d'ander* heeft gevoerd, sullen wy hier nae doen blijcken. *Christus* heeft sigh *gewilligh den raed sijns Vaders,*

Met weynige woorden tegens gegaen.

en *deese versoeckingh onderworpen.* Van dien *helschen gevangenen*, wat sijne *ketenen* sijn, en hoe God hem de selve *ruym geeft*, is voor heenen in 't *derde Hoofdstuck* gehandend. Sulcke inbrengingen sijn ydele beuselingen. Op de vraegh van andere, of de *Duyvel de Heere Christus sightbaerlijck*, *of onsightbaerlijck* heeft versoght, kanmen met geen volle *seeckerheyd*, maer wel met groote *waerschijnlijckheyd* antwoorden, dat hy (gelijck by de *verleydingh van Eva* in 't Paradijs) de *gedaente* of 't *ligchaem* van eenigh *Schepsel* heeft *aen* of *ingenoomen.* De woorden: *De Versoecker tot hem gekomen sijnde*, en 't *spreecken*, schijnen sulcks te kennen te geven.

Onderscheydingh van de Satansche vervoeringh van d'eene na d'ander plaets.

Wy sullen nu koomen tot de *daedlijcke vervoeringen van menschen* door de boose Geesten uyt de Weereldlijcke *Historien* en d'*ervarentheyd*: Maer daer in *opreekeningh der Roomschgesinde* (die vry wat mild in verdightselen ontrent haere *Sancten* sijn), yets vooraf laten gaen. Eerst evenwel sullen wy de *Duyvelsche vervoeringen* van d'eene plaets nae d'ander *onderscheyden* in sulcke, welcke geschieden of *gevoellijck en weetens*; of *ongevoellijck en onweetens*, ten aensien der geene die vervoerd werden: Doch somtijds oock maer *alleen* in *Inbeeldingh.*

Verhael uyt aensienlijcke Roomsch-gesinde *Schrijvers*

Weetens en willens heeft sigh een groot Geestlijck persoon in 't *Pausdom* van de *Satan laeten opneemen*, en heenen brengen ter plaets daer hy snellijck sijn wou; indien anders waeraghtigh is 't geen de *Roomschgesinde* tot sijnen (onloflijcken) lof daer van verhaelen, en in haere geschiedboecken aengeteeckend staet. De *Heylige Anthidius*, Aerts-Bisschop van *Besançon*, wierd door een (voorgewendede) openbaeringh bekend gemaeckt, dat de *Roomsche Paus* sigh gantsch *groflijck had vergreepen.* Spoedigh wou hy by hem sijn

sijn; en *dwongh derhalven de Duyvel*, hem in *eenen dagh* van *Besançon* na *Romen* te moeten brengen; alwaer hy de *Pauslijcke Heyligheyd* bestrafte van sijnen sonden-val. Dit verright hebbende, is hy op even 't selve *Post-paerd* weer te rugg' gekeerd. Hier van daen sou 't koomen, dat de *Pausen*, wanneer eenigen *Aerts-Bischop van Besançon* voor haer verschijnd, *uyt haeren Stoel opstaen*. Datmen hem oock, boven alle andere, pleegh te noemen, Den *Waerdigen van Besançon. M. Louis Gollut, Advocat au Parlement à Dole, les Memoires Historiques de la Republique sequanoise & des Princes de la Franche comte de Bourgogne, liv. 1. chap. 26. fol.* 53. 't Is waer, de Kardinael *Baronius* (dit stuck, en de *gevolgen* daer uyt te trecken, naerder insiende) verwerpt alles als een Verdightsel, in *Not. Martyrol. Rom. 25. Juny.* Maer daer tegens verdeedighd *Johannes Jacobus Chiffletius* deese Geschiedenis (welcke hy wijdlopigh beschrijft) tegens den gedaghten *Baronius*. Onder meer andere woorden gebruyckt hy oock deese: *De Historia S. Anthidii Romam Vectore Dæmone profecti, adeò multa sunt certaque Monumenta, ut eam, vel ut spuriam rejicere, vel reticere ut indecoram, nec Historici esse putem, nec æqui rerum æstimatoris.* Soo veel als: Van de *Historie S. Anthidii*, die nae *Romen* reysde, van de *Duyvel* derwaerts gevoerd, sijn soo *veele* en *seeckere* gedaghtenissen, datick het noch 't werck van een *Geschiedschryver*, noch van een billijck *waerdeerder* der saecken aght te sijn, deselve of als *valsch* te verwerpen, of als *onbetaemlijck* te verswijgen. *Joh. Jac. Chiffletii (Patricii, Consularis & Archiatri Vesontini) Vesontio civitas Imperialis libera, sequanorum Metropolis, pag. 72. & 93. Edit. Lugd. in 4. Anno* 1618.

Van haren S. Anthidius, *Aerts-Bischop van* Besançon

Die de Duyvel tot sijn Post-paert gebruyckte,

Om hem in eenen dagh na Romen *te brengen.*

Indien nu de vermaerde Kardinael en Geschiedschrijver

Aenmerc-

kingen op 't verhael-de Geval van Anthidius,

schrijver *Baronius*, die deese *Historie* (omder snode gevolgen wil) voor een *Fabel* verwerpt, *gelijck heeft*, soo sien wy, wat te houden staet van der *Roomschgesinden Legenden*, of levens-beschrijvingen der *Sancten*; en van de voorgewendede *Mirakelen* in 't *Pausdom*, schoon hoe *veele* en hoe *seeckere* (genoemde) *Gedaghtenissen* daer van sijn moghten. Maer heeft *Baronius*, enckelijck uyt *schaemte*, dit voor een *Verdightsel* uytgeroepen; en heeft *Anthidius* sigh waerlijck van de *Satan* na *Romen* laeten voeren, soo verdiend dien Aerts-Bischop niet de naem van *Heyligh*, maer veel meer dien van een *Duyvels-konstenaer*. Immers, 't was een *vervloeckt bedrijf*, de *Duyvel tot sijn Post-paerd* weetens en willens te gebruycken. Alle *Kinderen Gods* hebben een *afgrijsen van de Satan*; niet soo seer om sijn afgrijslijckheyd wegens sijne boosheyd en schaedlijckheyd in hem selven, als wel, om dat hy is een *geswoorne vyand Gods*. Noch de Heere *Christus*, noch d' *Apostelen*, noch eenige der *Heylige*, hebben oyt de *Duyvel tot haeren dienst* willen gebruycken. Jae selfs, als de *waerseggende* (dat is boose) *Geest* in de Dienstmaeghd, *Paulus* en sijne medgesellen aghter nae gingh, en een heerlijck getuygenis van haer gaf: *Deese menschen sijn Dienstkneghten Gods, die den wegh der saligheyd verkondigen*, soo heeft dien grooten *Apostel* van de *Duyvel* geen *Attestatie* of *Recommandatie* begeerd; maer wierd daer over t'onvreeden; en gebood dien *Geest*, inden naem des Heeren *Jesu Christi*, uyt de Dienstmaeght te vaeren. Hoe veel min sou hy hem van den *helschen Booswigt* hebben willen laten dienen, om sijnen *Voerman* te sijn? Wanneer hy *reysde*, gingh hy of *te voet*, of voer *in een Schip*; gebruyckende alsoo de *gewoone Reys-middelen*. Verr' was 't van hem, dat hy,

Geensins voor een Sanct,

Maer veel meer voor een Duyvels-konstenaer te houden.

hy, schoon hy dickmael *seer soght te spoedigen*, tot verrigtingh van 't werck des Heeren; ja oock eenige Gemeenten, welcke sijne tegenwoordigheyd noch wel een wijl tijds van noden hadden, verliet, *om te Jerusalem te mogen sijn op 't Feest*, de *Duyvel* ten *snellen Overvoerer* sou genoomen hebben.

De *Roomschgesinde* brengen tot verontschuldigingh des Aerts-bischops in, dat de *Propheet Habacuc* sigh wel *by 't Hayr sijns Hoofs* door de *lught* liet *voeren* uyt *Juda* nae *Babylon*, om sijne *Pap* en 't *gebrockte brood*, 't welck hy voor de Maeyers had bereyd, te geven aen *Daniel*, die in den *Kuyl der Leeuwen* was geworpen. Maer, I. deese geheele soo genoemde *Historie* uyt 't *vierde Aenhangsel Daniels* is *Apocryph*, en een enckele *Joodsche Versieringh*. Schoon oock de Geschiedenis waeraghtigh was, soo heeft II. *Habacuc* sulck een vervoeringh niet *gesoght*. Hy gingh hier *lijdende*, niet *werckende*, gelijck *Anthidius* deed. III. Deese *vervoeringh* wierd *niet door de Duyvel*, maer door een *Engel des Heeren* verright. IV. Indien dit geval waeraghtigh waere, soo sou 't wel *bewijsen* de *mogelijckheyd* van de *vervoeringh* der Menschen door *Geesten*, 't sy goede 't sy quaede (want de Duyvelen hebben door haren val niet verlooren de haer ingeschapene *maght*, alhoewel die, wijlse die misbruycken, van God werd *betoomd*); maer niet, datmen sigh van de *quade* sou mogen laeten *vervoeren*. D' *Apostelen* was *maght* gegeven *over de Duyvelen*, om haer *uyt te drijven*, maer niet om haer te dwingen, haere *Schippers* of *Voerlieden* te zijn. Had deesen *Anthidius* soo een *groote Heyligheyd*, alsmen hem toedight, en soo een *groot belangh*, om te *Romen* te zijn, waerom hier toe de *Satan*, en niet een *Engel Gods* versoght, welcke doch van *God uytgesonden werden ten dienst*, *Hebr.* 1. 14.

Aenmerckingh op de voorgevende vervoeringh

Des Propheten Habacus.

Niet toepasselijck op deese vervoering Anthidii.

1. 14. Was 't *betaemlijck* voor soo een Heyligh Man, meer van de *Duyvel* als van een *Engel* gevoerd te werden? Dit is 't bedrijf van *Toveraers*, niet van vroome *Christenen.* Van sulcke *Sancten* hebben wy een *afgrysen*; schoon de *Roomschgesinde* veel van haer houden, en haer *Feestdagen* verordonneert hebben. Hier komen ons in gedaghten de woorden des Oudvaders *Chrysostomi*, *Homil.* 4. *in Op. imperf.* „De *Dienaren des Satans* konnen de *Dienaren Gods* allerley *Gestalten* eens *opreghten wandels nae-apen*,„ uytgesonderd de *liefde.* De *Duyvel* heeft onder sijnen Hoop oock „*saghtmoedige* en *ootmoedige* Lieden. Hy heeft'er „die sigh *kuysch* en *eerbaer* aenstellen (gelaten); „veel *aelmoessen* geven, strengh *vasten*; met een „*groote schijn* verrighten alle *goede wercken*, die „God heeft verordonneert tot heyl der Menschen. Diergelijcke *Schijndeughden* gebruyckt „de Satan tot sijn voordeel; op dat d'*eenvoudige* „geen reght *onderscheyd* souden konnen maecken „tusschen de *reght-heylige* en *schijnheylige* wandel; en alsoo dies te lighter *verleyd* wierden; „terwijlse de *Dienaren des Satans aensien* en *aenhangen* als loutere *Heylige Mannen Gods.* Indien 't *Pausdom* ter dier tijd in weesen was geweest, kon deese vroome *Oudvader* de *schijnheylige Monicken* en *blinde Papisten* wel eygentlijcker hebben afgeschilderd?

Aenmerklijcke woorden des Oudvaders Chrysostomi, *net passende op 't* Pausdom.

Dat de *Toveraers* sigh dickmael door de *boose Geesten* binnen weynigh tijds hebben laeten brengen in *verr'-afgelegene Landen*, is uyt de Geschiedboecken genoegh bekend. Ter deeser plaets sullen wy alleen eenige weynige Voorbeelden bybrengen: Doch hier nae meer, als wy eygentlijck sullen handelen van *Toveraers*, *Toveryen*, en *Betoveringen*: Wanneer wy oock sullen *oplossen* 't geen *daer tegens werd ingebragt.*

Toveraers laeten sigh door de lught voeren.

Anno 1323. had *Frederick*, Hertogh van *Oostenrijck*, uyt *Hongariers* en *Turcken* een Heyr by een gebraght. Met 't selve trock hy op tegens Keyser *Ludovicus Bavarus*. Tusschen *Muldorf* en *Oetingen* in *Bayeren* geschiedde een swaere Slagh (waer van wy breeder bericht hebben gegeven in 't *vierde Deel* onser *Kronijck der Kronycken*, *pag.* 34. *en de volgende*). Keyser *Lodewijck* behield d'Overhand. Hertogh *Frederick*, sijnen Tegen-Keyser, wierd gevangen, door Koningh *Johannes* van *Boheemen*: die hem overgaf aen *Lodewijck*, onder voorwaerde, dat hy hem niet sou mogen dooden. Dus wierd hy in heghtenis gehouden op een sterck Kasteel. Eenige tijd hier nae vertoonde sigh een *Toveraer* voor Hertogh *Leopold*, hem aenbiedende, sijnen Broeder *Frederick te sullen verlossen*, en hem door sijne konst *binnen een uyr tijds* uyt de plaets sijner Gevancknis in *Oostenrijck* te leveren. *Leopold* tradt met deesen *Duyvelsdienaer* in een Verdragh, over sijnen Loon, als hy 't werck sou verright hebben. Daer op gingense beyde in een *Circkel* staen. In de daer toe bestemde Naght heeft de *Toveraer* met sijne *Besweeringen* de *Satan geroepen*. Hy *verscheen* in de gedaente eens *Vreemdelinghs*, en ontfingh *bevel*, om *Frederick* van uyt 't Slot by *Napurgh* terstond in *Oostenrijck* te brengen. Meester, antwoordde de *boose Geest*, gewisselijck sal *ick de gevangene hier leveren*, indien hy *selver sigh daer niet tegens steld.* In even deese Naght quam dien *vervloeckten Boode* by den Hertogh, en seyde tot hem: Uwen Broeder *Leopold* heeft my herwaerts gesonden t'uwer verlossingh. Haest u, *gae op dit Paerd sitten*, soo sal ick u by den gemelden uwen Broeder voeren. Wien zijt gy, vraeghde *Frederick*? Daer aen, was 't bescheyd des Satans, is u niet gelegen. *Gae maer*

Hertogh Frederick *van* Oostenrijck *door Keyser* Lodewijck *de* Bayer *gevangen.*

Een Toveraer beloofd des selven Broeder Hertogh Leopold, *hem binnen een uyr tijds in* Oostenrijck *te sullen leveren.*

Wat daer op gevolgd is.

terstond opsitten, indien gy tot vryheyd wilt geraken: Op deese woorden gevoelde de Hertogh, nevens al de geene die by hem waeren, een groote *schrick in 't Hert.* Al t'saemen maecktense een *Kruys-teecken*; en daer op *verdween* de boose Geest; die leedigh weer tot sijnen Meester quam, met bericht, dat *Frederick* de Reys niet had willen aenneemen. *Casparis Hedionis Chronica*, *fol.* 576. *Quassii Chronicon*; *fol.* 319. *D. Apolephthes. Ingolstadius*, *en veel andere.*

Drie Vragen, uyt dit Geval voorgesteld.

Eer wy tot andere *Voorbeelden* voortgaen, koomd hier in bedencken: *Eerst*, of de Toveraers soodaenigh een *maght over de Duyvelen* hebben, dat deselve *moeten komen* op haere *Besweeringen*, en verrighten 't geense willen? Ten *anderen*, of in de *besweerings-woorden* sulck een *kragt steeckt*, dat op 't uytspreecken derselve de *boose Geesten moeten verschijnen*? Ten *derden*, of de *Satan* soo *vervaerd voor 't Kruys-teecken is*, dat hy, wanneer 't selve van een Mensch werd gemaeckt, moet *wegh vlieden*?

Voor derselver beantwoordingh

Kortlijck sullen wy deese drie *Vragen* beantwoorden: Maer voor af moeten wy dit seggen, dat Hertogh *Leopold* een seer *sware sonde* bedreef, traghtende sijns *Broeders verlossingh* te bekomen door *bedrijf des Satans*. Die de *hulp eens Toveraers*, en dienvolgens des *Duyvels*, wil gebruyken, is soo *schuldigh* voor *God*, soo *strafbaer* by d'*Overheden*, als de *Toveraer* selfs. Want *tot een Duyvels-dienaer* of *tot de Duyvel selfs* te lopen, heeft alleen dit *onderscheyd*, dat d'eene *middelbaer*, d'ander *onmiddelbaer*; d'eene door een *Maeckelaer*, d'andere *vlack toe* nae den Satan gaet, en desselven *hulp* ontfanghd. Oock blijckt uyt dit Verhael genoeghsaem, dat de *Helsche Booswight*, volgens de belofte des Swart-konstenaers, buyten twijffel Hertogh

Twee dingen kortlijck

Hertogh *Frederick binnen een uyr tijds*, of immers binnen weynigh tijd-verloop, sou gebraght hebben uyt sijne Gevancknis by *Napurck* (of *Nabpurck*), een Steedeken in 't Noorderdeel van de *Bayer* of *Opper-Paltz*, aen de Rivier *Nab*, in de Landstreek *Nortgauw*) tot in *Oostenrijck*, vermoedlijck te *Weenen*, sijnde waerlijck een groote tusschen-wijdte, indien de gevangene gewilligh was geweest, om sigh dus te laten wegh-voeren. *aengemerckt.*

Wat d'*eerste Vraegh* belanghd, *of de Toveraers soodanigh een Maght over de Duyvelen hebben, dat deselve moeten komen op haere Besweeringen, en verrighten 't geense willen?* D'antwoord is, *Geensins.* Echter *koomd de Duyvel*, wanneerse *hem roepen*, en *doet* oock 't geense *begeeren*, wanneer 't *begeerde* hem *behaeghlijck*; niet tegens sijn' *aengelegenheyd*, niet boven sijn *vermoogen* is, of dat hy van God daer in niet *verhinderd* werd. Eerst, om dat hy 't *geerne doet*; vermits hy hier door sijne Dienaers te vaster in sijne Stricken houd, andere in de selve verward, en altijd genegen is, om of quaed of Guygchelryen te verrighten, of yets te bedrijven, waer door hy *wat groots* mogt schijnen. Ten anderen, uyt kraght van 't *Verdragh* tusschen hem en de Toveraer, of de geene die met hem in een *ingewickeld verbond* staen. Dus *diend hy haer* (indien 't een dienst magh genoemd werden) voor een *korte tijd*, om *eeuwigh over haer te tyrannisee-ren*: En *doet gewilligh* 't geense willen, om dat *haere wil* altijd of *tot quaed streckt*, of *andere in 't quaede inwickeld*. Oock op datse, wanneer hy 't verdragh niet nae quam, geen gelegenheyd mogten neemen om berouw te krijgen, en hem te verlaten. Om sijne Slaven dies te beter in sijne klauwen te houden, soo gelaet hy sigh, van haer te konnen *gedwongen* werden, op datse sigh mogh-

Beantwoordingh der eerste voorgestelde Vraegh,

Of de Toveraers sulck een magt over de Duyvel hebben, dat hy op haer bevel moet verschijnen?

ten *inbeelden* wat *groots* te zijn, vry *veel* te konnen verrighten, wijlse *maght over haer* hebben, soose meenen.

Der tweede Vraegh: Of de Besweerings-woorden kragt hebben om de boose Geesten te dwingen tot verschijningh.

Hier meê is oock beantwoord de *tweede* Vraeg, *of in de Besweeringhs-woorden sulck een kragt steeckt, dat op 't uytspreecken der selve de boose Geesten moeten verschijnen?* De Duyvel koomd wel *op de woorden*, maer *niet uyt kraght* der selve. Jae, niet altijd koomense, wanneerse geroepen werden van de geene, die met haer in een daedlijck Verbond staen; of, noch buyten een daedlijck verdragh, daer in soecken te treeden, of begeerigh zijn, eens met hem gespreck te houden. *Ick ken* (seght de vermaerde *Casparus Scottus*, in sijne *Physica curiosa*) een *voornaem Vorst*, die, noch een Jongen, der Toveraeren *Ceremonien* en *besweerings-woorden* van anderen had geleerd. Uyt *curieusheyd* (vervloeckte *curieusheyd!*) begaf hy sigh dickmael, soo by naght als by dagh, buyten op 't Veld, en in eensaeme plaetsen; daer hy de Duyvel gantsch *ernstigh* en *onophoudlijck beswoer*, echter kon hy niet te weegh brengen, dat hy aen hem verscheen.

Voorbeeld eens bekenden Vorsts.

In 't *Pausdom* werd voorgegeven, dat de *Duyvelen*, met welcke de *Toveraers* een Verbond opreghten, de *hooghste* en *voornaemste* boose Geesten zijn; welcke dan de *minder Duyvelen* dwingen, te moeten passen op de beveelen des geenen, die met haer in een Verdragh is getreeden. *Torquemade Hexamereon Dial.* 3. Voor ons, wy bekennen, in de geheymen der boose Geesten soo diep niet *gestudeert* te hebben, dat wy hier van eenige gewisheyd souden derven stellen.

Derde vraegh, of de Duyvel soo ver-

Op de *derde Vraegh*, of *de Satan voor 't Kruysteecken* (waer meê men sigh zeegend, om op de wijs der *Roomschgesinde* te spreecken) *soo vervaerd is, dat hy wegh vlied, als 't selve van een mensch*

werd

werd gemaeckt? antwoorden wy, dat in 't gedaghte *Teecken* gantsch geen kraght tot verdrijvingh der boose Geesten steeckt. 't *Geloof*, waer meê den *Gekruycighden* werd aengevat, doet de Duyvel vlieden; en beschermd ons voor hem door de *maght* des *gekruycighden*; niet 't *Kruys-teecken*; niet 't *Bygeloof* ontrent 't selve. *Jesus in 't hert*, niet een *kruys op de borst* of voor 't *voorhoofd*, doet de *Satan schricken*. 't Is een seer groote godloosheyd, een slagh van *Tovery*; een afval van God, aen een *bloot Teecken* toe te schrijven 't geen *alleen Gods werck* is; te weeten, onse bewaeringh tegens den Satan. Maer, seghtmen, *immers wyckt hy*, alsmen sigh met dit *Teecken Zegend*. 't Is gebleecken in de stracks verhaelde Geschiedenis. Wy antwoorden: Hy *wijckt niet voor 't Kruys dan als 't hem te pas koomd*. Schoon Paus *Benedictus de* IX. *Kruycen* genoegh over sigh maeckte, soo liet daerom de *boose Geest* niet nae, hem op 't alderellendighste den *neck te breecken*. Selfs de *Roomschgesinde* Geschied-schrijvers verhaelen, dat de Duyvel wel *Crucifixen* heeft verbroocken, vernield; hoe sou hy dan voor een *enckel Kruys vervaerd* sijn. Evenwel *gelaet hy sigh somtijds*, daer voor *te wijcken*, wanneer hy sijn voordeel daer by siet: Insonderheyd om de menschen daer door te *verstricken* of te *versterecken* in Ziel-verderflijk afgodisch bygeloof: Haer te doen vertrouwen op dingen die geen nut doen, jae haer van God aftrecken. Vermoedlijck hebben de boose Geesten op de Toveraghtige bedrijven der *Sonen van Sceva* al dickmael *uyt de beseetene geweecken*, om 't volck te verleyden, want sy werden uytdrucklijck genoemd *Duyvel-besweerders*, *Act.* XIX. Alderseeckerst verward de Satan de lieden in sijne stricken, wanneer hy haer kan brengen

vaerd is voor 't Kruys-teken, dat hy op 't maecken des selven weg vlied?

Somtijds gelaet hy sigh soo, om de menschen dies te vaster in Bygeloof te verstricken of te versterken.

Anders past hy op

gen tot *afgodery* en *bygeloof*, door sigh tot *veynsen*, dat hy voor dit of dat moet vlieden. Want hier door treckt hy de Zielen af van 't *alleen vertrouwen*, 't *alleen sien op Jesus*, en wickeld haer in een vreeslijcke Afgodery, vereeringh en aenbiddingh van maghtloose dingen; op welckese haere hoop setten; by welckese hulp soecken. Maer ondertusschen, als 't *hem ernst* is, past hy op geen *duysend Kruycen* of met *Kruycen geteeckende*. 't Welck de *Roomschgesinde* selver moeten bekennen, wijl 't d'ervaerenheyd haer soo dickmael geleerd heeft.

geen duysend kruycen of met kruycen getekende.

Aenmerckingh op 't geen hier ontrent voorkoomd

Belangende 't bysonder Geval van Hertogh *Frederick*, wie kan weeten, of hy niet in sijn Hert *Christus* heeft gehad; en in dien tijd der *aldergrootste onweetenheyd* en *stick-donckere Egyptische duysternis des Pausdoms* alleen uyt *gewoonte* dit *Teecken* heeft gebruyckt; of eenvoudighlijck, om daer door te kennen te geven, dat hy *een Christen* was. Maer uyt *d'omstandigheyd* schijnd te blijcken, dat de *Satan niet veel lust* heeft gehad, om hem uyt de Gevancknis te helpen, wijl hem sulcks *weynigh nut* doen kon. Want vermoedlijck sou nae sijne verlossingh alles in rust sijn gebleven. Maer als hy in heghtenis wierd gehouden, sou sijnen Broeder *Leopold* daer over aenvangen een *nieuwen Oorlogh* (welcke der *Duyvelen grooten Ooghst*, en een *spoedige vervullingh der Hel* is); gelijck oock geschiedde met groote bloedstortingh. Dit was hem meer voordeel: En derhalven kon hy wel deese goede gelegenheyd hebben waergenomen, ter oorsaeck van 't ingeworteld bygeloof, om den Toveraer te vreeden te stellen, wegens de nietverrightingh sijns bevels; en dan voorts *twee vliegen met eene lap* te slaen; 't gedaghte seer schaedlijck *bygeloof versterckende*, en niet *wegh neemende*

In de verhaelde Geschiedenis van Hertogh Frederick.

d'oor-

d'oorsaeck van den gevolghden Oorlogh. Eyndlijck, de Duyvel verliet *Frederick*, niet om sijn *Kruycen-maeckens* wil, maer om dat hy *niet wou opsitten*, en met hem wegh vaeren.

Hoe sou doch de *Satan* door een *bloot Teecken* eens *Kruys*, in de lught gemaeckt, met een geswaey der armen, of geswier der vingeren; of met krijd, of met houtskool, of met asch, of met inct geschreven, 't een onsightbaer, 't ander sightbaer, sigh laeten *verjaegen*, daer hy selfs sijne Slaven de *Toveraers* in haere *besweeringen, om hem te doen koomen*, *Kruycen* doet gebruycken, onder meer andere haerer Duyvelsche Teecken-beelden? Sullense yemand betoveren, of een betoverde weer geneesen, of een Onweer verwecken; meerendeel gaen'er *Kruysmaeckingen* by. Sulck een *Beroepinghs* en *Besweeringhs Tover-cedel*, gevonden by een *Toveraer* te *Lemgo*, voorsien met *negen* ✠, tusschen vijftigh seldsaeme naemen (waer onder *Buro*, *Baro*, *Kiru*, *Ofel*, *Jop*, *Mansio*, *Broit*, *Zorobam*; selfs oock de naemen Gods *Elohim*, *El*, *Emanuel*, *Jehovah*, nevens *Jesus*, *Maria*, *Matthæus*, *Johannes*, &c.) en veertigh *Caracteren* van allerley slagh, konden wy hier ter neer stellen, indien wy 't niet ongeraedsaem oordeelden. Al langh voor de geboorte onses gezeegenden Salighmakers, en oock daer nae, hebben de *Heydensche* Afgodische *Egyptenaren*, door inblasingh des Duyvels, 't *Kruys-teecken* ingegraveerd gehad op de borst van haeren *Afgod Serapis*. Dit bekennen selfs de *Paepsche* geleerde; en onder haer *Petrus Messias, lib. 1. cap. 3.* Soo weynigh is de *Satan* voor diergelijcke *Kruycen* verschrickt, dat hy wel selfs in een *Crucifix*, of een houten Beeld van *Jesus* aen 't Kruys, sijne *Guychelryen* heeft

Hoe sou de Duyvel voor 't Kruys-teken vervaerd sijn, daer hy de Toveraers kruycen doet maecken in hare besweeringen.

De Heydenen *hebben dit Teken op haere Afgoden gehad, voor en nae* Christi *geboorte.*

heeft bedreven. Waer van wy in een ander Werck verscheydene Voorbeelden verhaelen.

Seer seldsaem geval, van een Speelman te S. Gallen,

't Geen Hertogh *Frederick* weygerde, heeft eenen anderen sigh onderstaen, en alsoo een *Speelreys door de lught* gedaen. Wy sullen 't verhaelen uyt *aensienlycke Schrijvers*, onder welcke eenen het selfs *heeft opgeteeckend uyt den mond* des persoons, die 't weervaren is, en de Gesant des *Abts van S. Gallen*, die'er *getuygenis* van gaf. Op een *groote Vergaderingh te Baden* van de *Switsersche Cantons*, souden op seeckere dagh, al d'Afgesanten der derthien *Eedgenootsche Oorden* heerlijck *getracteert* werden in de *Heeren-Gaerde* aldaer. N. *Steuchler*, een *Speelman* te *S. Gallen*, quam op even dien dagh ter genoemder plaets op de Brugh onder de *Multer-Poort*. Vond daer, nevens andere voornaeme Burgers, de soo seer berughtede *Theophrastus Paracelsus*; sittende op de banck der gedaghte Brugh, en seyde tot hem: Nu sullen de Heeren Gesanten te *Baden* in de *Heeren-Gaerde* sigh lustigh maecken; want ick heb gehoord, datse heden een groote Maeltijd sullen hebben. Indien *ick nu daer* was, soo sou ick met mijn Speeltuygh misschien wat verdienen. Hebt gy lust, gaf *Paracelsus* hem tot antwoord, een *drinckpenningh* te winnen, soo gae heenen, treck andere Kleederen aen, neem uwe Fluyt, en koom weer hier; want *ick sal u een Paerd beschicken*, waer op gy *binnen een halve uyr tijds* te *Baden* sult konnen sijn. Heer *Theophrastus*, seyde *Steuchler*, 'k weet wel, dat gy *meer kond dan andere* lieden. 'k Wil heenen gaen, en doen soo als gy gesegt hebt. Flucks gingh hy nae Huys; verkleedde sigh; nam sijn Speeltuygh; quam weer onder de *Multer-Poort*, en liet *Paracelsus* hooren: Heer *Doctor*, 'k heb my opgesmuckt: Waer is nu 't Paerd, dat

In min dan een half uyr tijds van daer

Na Baden *gevoerd,*

my in een *half uyr* tijds te *Baden* sal brengen? Gae, seyde *Theophrastus*, nae de *Spies-Hut*; daer sult gy een *gesadeld wit Paerd* aengebonden vinden. Maeck het los, en *set u daer op*; maer sie toe, dat gy *niet een eenigh woord spreeckt*, voor dat gy weer afgeseeten sijt; en ick verseecker u, dat gy *binnen een half uyr tijds* te *Baden* sult sijn. *Steuchler* vond dit *Post-Paerd* gelijck *Paracelsus* hem gesegt had. Ontbond het. Gingh'er op sitten; en *voer soo door de lught*. Quam oock *binnen een half uyr* in de genoemde Stad; 't welck anders een wegh is *van sesthien groote uyren*. Vlack by 't Slot daelde 't Paerd neer, en *verdween*, soo haest *Steuchler* afgeseeten was. Terstond begaf hy sigh nae der *Heeren-Gaerde*; en begon voor den Gesant van *S. Gallen* seer konstigh op sijne Fluyt te speelen. Deesen hem gewaer werdende, borst uyt: *Welcken Duyvel heeft u hier gedraegen? Steuchler* gaf hem in sijne Tael tot antwoord: *Ja Herr! Ja Herr! der lebendige Teuffel, und kein anderer Heiliger.* Jae Heer, jae Heer, de levendige Duyvel, en geenen anderen *Sanct.* Daer op verhaelde hy hem, hoe hy noch voor een half uyr in de Stad *S. Gallen* was geweest, en nu sigh hier in *Baden* bevond. Daer by voegende: *God sal my voortaen behoeden. Van al myn leven wil ick op sulck een Paerd niet meer ryden.* De Gesant *teeckende de juyste tijd aen*, wanneer hy *Steuchler te Baden* had gesien. Doe hy te *S. Gallen* quam, vraeghde hy, *wanneer deese Speelman daer noch geweest* was? en bevond, *niet meer als een half uyr* tijds tusschen beyden te sijn verloopen. *Bertholomæi Anhorn Magiologiæ Tom. 2. cap. 7. §. 2. pag. 625. Happelii Relationes Curiosæ, tom. 3. pag. 482. Philippi Altorfii Florileg. Histor. pag. 322.*

op de Versgaderingh der Switserschen Cantons:

't Welck is een wegh van sesthien groote uyren.

Laet ons hier byvoegen een ander *seer seldsaem* *Seer won-*

 geval,

derlijck Geval van een Student *in* Spaenje,

geval, desgelijcks uyt de *mondlijcke verklaeringh* en *beëedigingh* des geenen, *aen wien 't geschied* is, aen hem, die 't ons beschreven heeft: Waer in wy wederom sullen sien een *gevoellijcke Duyvelsche vervoeringh*, wel *weetens* aengegaen, doe *sonder te weeten*, dat de *Duyvel de Voerman* sou sijn. Doe ick, seght mijnen Schrijver, my noch een *Student* bevond, had ick een Medgesel, die soo vlijtigh *studeerde*, en soo een geluckigh verstand had, dat hy naederhand is geworden *Lijf-Medicus* van Keyser *Carel* de V. Deesen heeft my *verhaeld*, en 't *verhaelde met een Eed bevestighd*, dat hy, doe hy te *Guadalupe* in 't Monicken-Klooster de *Grammatica* leerde, eens 's avonds nae buyten gingh wandelen. Op den wegh ontmoetede hem een *Manspersoon in Geestlijck gewaed*; daer heenen rijdende op een *Paerd*, nae uyterlijcken schijn soo *vermoeyd* en *afgemat*, dat het nauwlijcks een voet meer voortsetten kon. Doe deese *Geestlijcke* by hem quam, seyde hy: Goede Vriend, doe my soo veel te geval, van in 't hier bygelegene Vleck te gaen, en aldaer yets te kopen tot mijn avondeeten. Door deese moeyte op u te neemen, sult gy my een groot welgevallen veroorsaecken, wijl ick, om seeckere redenen, niet selver derwaerts kan rijden. De *Student* bood hem geerne sijnen dienst aen: Ontfingh geld: Gingh heenen; koght, en braght alles wat dien *Geestlijcken* had begeerd. Die sijnen Mantel op d'aerde uytbreydde, een Tafel-laecken daer over spreyde, en alsoo sijne Maeltijd hield. Hy noodighde de *Student*, om met hem t'eeten, die 't oock deed; en, onder meer andere redenen, den aengekoomenen vraeghde, *waer hy heenen* wou? D'antwoord was: Nae *Granade*. 'k Ben voorneemens, liet den anderen hooren, met d'eerste gelegenheyd

Die tegens den avond buyten de Stad Guadalupe *gaende wandelen*,

Een Geestlijck persoon op een gantsch vermoeyd Paerd sagh komen aenrijden.

heyd oock my derwaerts te begeven, om te besoecken mijne daer woonende Moeder, die ick in lange niet gesien, noch eenige tijdingh van haer ontfangen heb; *Wel*, seyde deesen Man, *indien ghy met my wilt reysen, soo sal ick de reyskosten voor u betalen; en soodaniger wijs u meê voeren, dat ghy op dien wegh gantsch geen ongelegenheyd of moeylijckheyd sult gevoelen.* Doch voeghde daer by: Gy moest terstond meê gaen, wijl ick niet langer kan vertoeven. De *Student*, die niet veel ten besten had, bejegende deese aenbiedingh met danck-seggingh. Alleen bad hy, hem te willen vergunnen, dat hy snel heenen loopen, en sijn afscheyd neemen moght van de geene, welcke 't opsight over hem was aenbevoolen: Oock sijne Boecken opsluyten, en een schoon Hembd aentrecken. 't Wierd hem toegestaen: Dies spoedighde hy nae de Stad, en van daer weer nae deesen *Reysiger*; dien hy bad, wijl 't nu alreeds begon laet te werden, sijn vertreck te willen uytstellen, tot den volgenden morgen. Doch de *Vreemdelingh* berightede: 't Was nu in de Maend *Julius*, en derhalven, wegens de groote hitte over dagh, veel aengenaemer in de koelte des naghts te reysen. Dus gingense met malkander voort: De *Geestlijcke* te Paerd; de *Boeck-oeffenaer* te voet. Onderweegen spraeckense van veelerley dingen. Korts hier nae noodighde de *Vreemdelingh* den anderen, *aghter op sijn Paerd* te gaen sitten. De *Student* begon te lagchen, seggende: *Hoe sou dit Beest twee Persoonen konnen dragen, daer 't soo vermoeyd is, dat het met u alleen nauwlijcks kan voortkoomen?* Hy, die'er op sat, liet hier op hooren: *Ghy kend dit Paerd noch niet* reght. 't Heeft *sijns gelijck* in de geheele wee-reld niet; en om een groote meenighte gelds sou ick

Gespraecken met hem gehouden.

Wierd van hem bewogen, meê op sijn Paerd te gaen sitten.

Brenghd hem dus in eene seer korte

Somersche naght

ick 't niet willen missen. Soo verr' braght hy 't, dat de *Student* plaets aghter hem nam: Die sigh niet weynigh verwonderde, dat *dit Paerd* nu *boven maten snel* en *light* daer heenen vloogh. Waer op desselven Meester hem vraeghde: Hoe 't hem nu aenstond? Daer by voegende: 't Sou tot aen den lighten morgen toe deesen gangh houden: Doch hy moest sigh waghten, van in slaep te geraecken. Deeser wijs reysdense met malkander, tot dat den morgenstond begon aen te breecken. Wanneer de *Student* sigh bevond te sijn in een seer schoon Landschap, vol treflijcke Boomgaerden. Oock sagh hy, een weynigh voorwaerts uyt, een seer groote Stad leggen. Derhalven vraeghde hy sijnen Reysgesel waerse nu waeren? En kreegh tot antwoord: In 't Veld voor *Granade*; by welcke Stad sy sigh nu bevonden. Voorts deed'er dien schoonen *Geestlijcken* by: 'k Bid u, dat gy, tot vergeldingh van deesen u betoonden dienst, *aen geen Mensch*, wien hy oock sijn moght, *bekend maeckt*, wat sigh tusschen u en my heeft toegedragen. Gy mooght nu gaen waer heenen gy wilt; maer ick moet een andere wegh inslaen. Hier op nam de *Student* afscheyd van hem; en gingh in *Granade*, met een *verbaesde verwonderingh*; wijl hy sulck een verre wegh van meer als *vijftigh Spaensche Mijlen* in eene *korte Somersche naght* had afgeleght. *Antonius de Torquemada in Hexamereon, Colloq. 3.*

Van Guadaloupa *nae* Granade,

Sijnde een wegh van meer als vijftigh Mijlen.

Korte aenmerckingen

Een van beyden moet hier waeraghtigh zijn; of de *Duyvel* heeft deese *Student onmiddelbaer door de lught* soo een verre wegh heenen gevoerd, maer ondertusschen, 't sy *waeckende*, 't sy *slapende*, hem *ingebeeld*, dat hy te *Paerd* sat: Of hy heeft hier toe *gebruyckt 't middel van een natuerlijck Paerd*, 't sy *levendigh*, 't sy *dood*; doch waer in

hy

by gevaeren was, en 't selve deeser wijs soo geweldigh deed voortgaen. Of oock heeft hy 't *Beest selfs door de lught* dus snel heenen gevoerd. Immers, 't is een werck van de *boose Geest* geweest; wijl geen Paerd, natuerlijcker wijs, mogelijck is, binnen min als *vijf uyren* die een *korte Somersche naght* duerd, een wegh van *vijftigh Spaensche Mijlen*, maeckende *seven-en-vijftigh uyren gaens*, af te lopen. 't Schijnd oock *vreemd te luyden*, dat de *Satan* aen den *Student versoght*, aen geen Mensch, wien hy oock sijn moght, te willen *ontdecken*, wat sigh tusschen haer beyden had toegedragen. Doch wy weeten niet, wat sijne *arghlistige gedaghten* hier ontrent geweest mogen zijn. Men sou, soo hier uyt, als uyt andere *omstandigheden*, oock mogen *vermoeden*, dat dit *waerlijck een Geestlijck* persoon in 't *Pausdom*, maer te gelijck een *Toveraer* was; die door bedrijf des Duyvels deese *snelle reys* verrightede: Doch de *Student* bad, niets hier van te willen seggen, wijl hy vreesde, dat hy anders, op ondersoeck en beschrijvingh sijner gestalte, ontdeckt had mogen werden.

Op 't verhaelde seldsaem Geval.

Sommige sijn gantsch *ongevoellijck* en *onweetens* van de *Satan* op *klaren dagh* van d'*eene plaets nae d'andere* vervoerd geworden; een *seer verre wegh*, binnen een *gantsch korte tijd*. Waer van deselve Schrijver 't volgende *Voorbeeld* verhaeld. 'k Wil, seght hy, een diergelijcke Geschiedenis vertellen, welcke t'*eenemael waeraghtigh*, en my bekend gemaeckt is van *eenen mijner Vrienden*, die de *saeck in eygener persoon bejegende*, en nu *noch leefd*. Deesen, eenen anderen ten Reys-gesel by sigh hebbende, trock uyt *Valladolid* oock nae *Granade*. Doese door 't Dorp *Olmeda* waeren geraeckt, quam haer op den wegh *een Man* te gemoet; die

Sommige sijn ongevoellijck en onweetens door den Satan van d'eene plaets nae d'andere gebraght.

tot

tot haer seyde, dat hy nae even deselve Stad wou; en derhalven geerne in haer Geselschap wilde zijn. Sy waeren'er wel meê te vreeden, en reysden dus met malkander voort, onder allerley *lustige* en *kortswijlige gespraecken.* Yeder beurt om beurt braght *yet belagchelijcks* (veel-light oock *oneerlijcks*) te berde. Doese nu ontrent twee of drie Mijlen weghs voortgereden waeren, versoght de *nieuwlijcks-aengekomene*, datse wat *stil houden*, en by een lustige aen 't Pad geleegene Beemde *af-sitten wilden.* Sy bewilligden hier in. Hy *spreyde sijne lange Reys-mantel op 't Gras uyt*; sulckerwijs, dat'er geene vouw meer in gesien wierd. Op deselve stelde hy allerley spijsen. D'andere deeden de hare daer by, en lieten haere Paerden daer ontrent gaen weyden. Dus *atense* en *dronckense met groote vrolijckheyd*; onder 't uytwerpen van *allerley potsen.* Soo langh blevense hier in beesigh, datse bynae haere reys vergaten. Eyndlijck evenwel stonden de twee Jongelingen op, om haere Paerden te krijgen. Doch haeren Medgesel seyde tot haer. *Gy Heeren, haest u soo niet; want gy sult noch heden, en vroegh genoegh, binnen de Stad Granade zijn:* Welcke hy haer wees, nauwlijcks 't vierde deel eener Mijl weghs van haer afgelegen. Niet weynigh waerense hier over verwonderd. Doch de *Vreemdelingh* liet haer hooren, datse *sijnen grooten Mantel* hier voor hadden te bedancken. *Idem Torquemade ibid.*

Waer van hier een seer aenmercklijck

En wonderlijck Voorbeeld werd verhaeld.

Geerne vervoeghd sigh de *Duyvel* in sulcke *Geselschappen*, daermen sigh beesigh houd met *ydele* en *lightvaerdige redenvoeringen.* Waer *twee of drie in Christi naem sijn vergaderd*, tot heylige oeffeningen en t'saemenspreeckingen, *daer is de Heere Christus* met sijne genaede en Geest *in 't midden, Matth.* XVIII. 20. Maer waer *twee of drie* sigh

De Satan vind sigh geerne in Geselschappen, daermen lightvaer-

sigh by een voegen tot *boose Gesprek-houdingen, ontughtige redenen, ydele bedrijven,* daer is oock *de Duyvel midden onder,* en *gantsch in haer* tegenwoordigh. In 't verhaelde *Geval* sien wy de *snelheyd, geswindheyd, behendigheyd* der *boose Geesten*; die deese Jongelingen binnen *twee of drie uyren* tijds voerden van 't Dorp *Olmeda* tot by de Stad *Granade*; welcke Plaetsen *taghtigh Spaensche Mijlen*, of ruym *een-en-tnegentigh uyren gaens* van malkander afleggen; *onmiddelbaer*, sonder *Wagen, Schip, Paerd*, of yet anders, en soo *ongevoellyck*, datse niet d'*alderminste beweeginгh* van vervoeringh gewaer wierden. Noch dies *te verwonderlijcker* is dit geval, wijl oock *te gelijck de Paerden* der Jongelingen wierden vervoerd, en met haere meesters by *Granade* waeren gekomen. 't Is wel dickmael gebeurd (waer van hier nae verwonderlijcke Voorbeelden sullen verhaeld werden), dat de *Satan* sommige *een Schijn voor d'oogen* maeckte, soo datse, op den wegh sijnde, *onverwaght* voor haer *meenden te sien* de *Stad*, of 't *Kasteel*, daerse nae toe wilden; doch, nae haeren *waen*, daer binnen getreeden sijnde, dan, of korts daer nae, sigh *bedrogen*, en *niets met allen* van eenige *Stad* of *Slot* vonden. Doch deese quaemen *waerlijck binnen Granade*: Hebben *waerlijck* daer *gesien* en *gesproocken* 't geense en diese soghten; *verright* 't geense daer te doen hadden. De *manier* deeser snelle overbrengingh is ons onbekend. De Duyvel kon deese twee Reysende persoonen hebben *doen slaepen, op haere Paerden sittende*: Dus *Mannen* en *Beesten te gelijck door de lught* heenen gedragen; en haer *Inbeeldingh ingedruckt* hebben 't geense *meenden* waerlijck en wacker op de Beemd te hebben gesien, gesproocken, en gedaen. De *Vervoeringh* kan oock *wacker* sijn geschied; doch sulcker

dige, oneerlijcke Redenvoeringen houd.

Verder aenmerckingh

Op 't gedaghte Geval.

sulcker wijs, dat hy *haer' oogen verblindde*, haer *inbeeldingh verwarde*; soo datse geduerigh *meenden te sijn op deselve Beemd*, op welckese sigh neer geset hadden, terwijlse *ongemerckt door de lught* wierden heenen gevoerd.

De wind vervoerd wel swaerder dingen, als menschen zijn.

Indien alleen de *Wind* menschen, en *dingen van meerder swaerte* als *Menschen* sijn, door de lugt van d'eene plaets nae d'ander kan brengen (waer van wy aenmercklijcke Voorbeelden hebben verhaeld in 't *eerste deel* onses *grooten Historischen Schouw-tooneels pag.* 181. 186. 279. 312. *Historische Oceaen, pag.* 165. *&c.*; waerom sou 't de *boose Geest* niet konnen doen? De *Satan* is uyt *eygener Natuer* seer veel *stercker* als de *Wind.* Kan derhalven diergelijcke dingen veel *maghtiger*, en wegens sijne *kennis* veel *gereeder*, veel *geswinder* verrighten.

Hoe deese vervoeringen by klaren dagh geschieden, sonder dat het van andere werd gesien?

Maer, sal yemand hier inbrengen, wijl sulcke *vervoeringen* oock wel by *klaeren dagh* geschieden, gelijck uyt 't laetste geval blijckt, waerom werden dan deselve *niet gesien van andere menschen*? Wy antwoorden: *Dickmael sijnse gesien*, gelijck wy stracks hier nae sullen toonen. Oock gaet het wel *onsightbaer* toe; 't sy, soo eenige willen, om dat de *Satan de weghgevoerd werdende soo hoogh in de lught verheft*, datse op d'aerde niet gesien konnen werden: 't Sy, 't welck ons waerschijnlijckst dunckt, om dat hy *de lught rondom deese rampsalige soodaenigh verdickt, verdonckerd* en *t'samen trekt*, dat'er de straelen des Gesights niet konnen doordringen, om te sien wat in die verdickte lught is.

Weghvoeringh van Menschen

Met meenigte van *Voorbeelden* souden wy konnen toonen, dat de *Satan* eenige *Booswigten* heeft *wegh gevoerd voor veeler Menschen oogen.* Van de *Jesuit* te *Frauwenzel*, die in 't Jaer 1601. op den dagh

dagh van *Mariæ geboorte* in sijne Predicatie uyt-riep, *dat de Duyvel hem moest wegh haelen*, indien de *Roomsche Leere niet regt*, de *Calvinische en Luthersche niet valsch* was; en hoe daer op de *boose Geest* hem *wegh voerde* voor d'*oogen aller sijner toehoorers*, heb ick verhael gedaen in 't *derde deel* mijns *grooten Historischen Schouw-tooneels pag.* 506. Van een *Dom-Paep* te *Forcheim*, die niet alleen d'*Euangelische Leere lasterde*, maer oock opentlijck seyde, *indien Pauli Leere van 't Sacrament reght, de Catholijcke onreght was, dat de Duyvel hem met Lijf en Ziel moest haelen*: Die hem oock van sijnen *Predikstoel weghnam* op *Witten-donderdagh* des Jaers 1537., in mijne *Goudene Spreucken der Godsalige Martelaeren en getrouwe Helden Gods, pag.* 442. In andere onser wercken hebben wy verscheydene andere vreemde Weghvoeringen door de Duyvel ter neer gesteld. Wy sullen'er nu noch deese byvoegen; en onder deselve de *voortoght* geven eenen, die in *Staet* en *Hoogheyd* de *Rangh boven andere* had.

door de Duyvel,

Sightbaer voor veeler oogen.

Arnulph, in orde d'aghtste *Roomsch* Keyser uyt de *Duytschen*, had een Soon, oock *Arnulph*, of, volgens andere, *Arnold*, genaemd. Hy wierd Hertogh van *Bayeren*, en *Stam-Heer* der *Bayersche Hertogen*, desgelijcks der *Paltsgraven aen den Rhijn*. Wegens sijn' uytsteeckende booskoppigheyd, in welcke hy uytborst tot grouwlijcke vloecken, Godloosheyd, en andere ondeughden, kreegh hy den bynaem van *Malus*, of de *boose*. Als hy eens op de Brugg' te *Scheyeren* stond, ontstack hy in een *onsinnigh-woedende gramschap*. Trock sijn eene *Handschoe van de hand* af, wierpse nae om hoogh in de lught, en riep: *Hou daer Duyvel, hael deese Handschoe, ten onderpand, dat ick my selven, en mijn deel aen Bayeren, u in eygendom heb*

Arnulphus *Hertogh van* Bayeren, *Soon van Keyser* Arnulph,

Een seer Godloos Vorst, levendigh, voor veeler oogen, van de Duyvel wegh genomen.

overgegeven. Nauwlijcks waeren deese afgrijsselijcke woorden uytgesproocken, of *de Handschoe verdween.* Doch de *Satan* hield sigh niet te vreeden, met 't *Pand* dus wegh te haelen; maer vattede oock de *Pandgever* by den kop: Voerde *hem wegh voor veeler oogen*: Brack hem de neck, en wierp 't vervloeckte Ligchaem in 't Ried en Ruyght des Meirs te *Scheyeren.* Van dien tijd af tot langh daer nae hebben de *boose Geesten* ontrent die plaets dapper *gerumoerd*; veelerley *Spoockeryen* aengereght. *Munsteri Cosmographia fol.* 773. *Johannes Adelphus in vita* Frederici *Lit. L. Ichthovius de occult. Nat. pag.* 213. *Ladenburgius de Judic. Dei pag.* 191. *Michael Sachs Kaiser-Cronick part.* 3. *fol.* 83.

Seldsaem en seer verschricklijk Geval,

Geheel *Duytschland* heeft goede kennis gehad van 't volgende Geval; en veele, soo *geleerde* als *voornaeme* Mannen, hebben'er *aenmercklijckheyd genoegh* in gesien, om het, ontrent de tijd dat het voor viel, haere Schriften in te lijven. Seecker *Soldaet*, sieck sijnde, begaf sigh in een *Herbergh*; om bequaemlijck gediend te mogen werden. Sijnen *Holster*, waer in een taemlijcke Som gelds was, gaf by den *Waerd* in bewaeringh. Doe hy sigh weer gesond gevoelde, reeckende hy vriendlijck met sijnen Hospes af, en eyscht doe sijnen *Holster*, om hem van 't daer in sijnde geld te betalen. Deesen, die de Schat daer uyt gelight had, wou nergens van weeten; en begon, op verder aendringingh, *grouwlijck te sweeren*, dat hy niets van hem ontfangen had. De *Krijghsknegt*, siende datmen hem dus van sijne met groot gevaer bekoomene en suynigh gespaerde penningen wou beroven, ontstack in een woedende gramschap; trock sijnen Degen uyt; en 't stond daer op, dat hy den Diefschen *Herbergier* in sijn eygen Huys

Tusschen een Soldaet, een Waerd, en de Satan:

soude

ſou om 't leven gebraght hebben; doch eenige Bueren, welcke op dit gerught toeſchooten, verhinderden ſulcks. Wegens dit *gepleeghd geweld* wierd hy in *gevancknis* geworpen. En wijl hy geen bewijs kon bybrengen, dat hy den *Waerd Holſter of Geld* in handen had geſteld, maer daer tegens ſijne bedrevene Geweldenary openbaer was, ſoo wierd hy *ter onthoofdingh veroordeeld.* Terwijl de *Beſoldelingh* in grooten anghſt d'uytvoeringh van dit Vonnis verwaghtede, quam de *Duyvel* in een *menſchlijcke gedaente* in de Gevancknis by hem. Seyde: Uw onſchuld is my bekend. Echter leght 't oordeel des doods tegens u geveld. Doch *indien gy mijnen raed volghd*, ſoo wil ick u *uyt deeſen nood helpen.* Morgen ſal men u voor 't Gereght ſtellen, om uwe *ſententie* aen te hooren. Verſoeck dan, *dat u een Advocaet magh werden vergund*, om u te verantwoorden. Dit ſal u, nae Lands gebruyck, werden toegeſtaen. 'k Sal my daer ontrent bevinden; en gy ſult my kennen aen een *blauwen hoed met roode pluymen*, welcke ick op 't Hoofd ſal hebben. Neem my voor *uwen Voorſpraeck*, en laet my voorts begaen. Eenige onder mijne Schrijvers verhaelen, dat de *Satan* deeſen *Krijghskneght* eerſt ſou hebben *aengegaen*, om ſigh in *eygendom aen hem over te geven*; met belofte, dat hy hem dan ſou redden uyt de dood, welcke hy anders niet ontgaen kon. Doch deeſen, ſchoon een *Soldaet*, had noch ſoo veel *ontſagh voor God*, dat hy met grooten ernſt ſulcks afſloegh; rondelijck betuygende, dat hy liever thienmael wou ſterven, als tot dien grouwel vervallen. Waerop dan de *booſe Geeſt* hem 't andere middel voorſloegh; 't welck hy oock, uyt levensliefde, aennam, 's Morgens wierd hy voor 't Gereght gebraght. Beſchuldighd van gepleeghd

Die de gedaghte Waerd

Voor de Heeren des Gerights,

En in de tegenwoordigheyd veeler menschen,

geweld, en openbaere schendingh van 't gemeene Reght; derhalven *dood-schuldigh.* Hy versoght, een *Voorspraeck* te mogen verkiesen, om hem te verantwoorden. 't Wierd toegestaen. Flucks trad de *Satan*, met een *heerlijck Gewaed* aengedaen, voor de *Gerights-Heeren*, en seyde: Deese Man is onschuldigh. Dien valschen *Waerd* heeft het hem toevertrouwde geld nae sigh genomen. 't Bestaet in sulck en sulcke Munten. Op soodanigh een plaets van sijn Huys heeft hy 't verborgen; en daer sult gy 't vinden. De boose *Herbergier* meende met *vloecken en sweeren* deese betightigingh van hem af te schuyven. Borst oock los in deese woorden: *Wel aen nu, indien de Soldaet my eenigh geld in bewaeringh heeft gegeven, soo koome de Duyvel; haele my van deese plaets wegh, en voere my door de lught heenen.* Terstond liet dien schoonen *Advocaet* af van *Disputeeren*; maer greep de *Waerd* aen, en *voerde hem wegh*, voor d'*oogen van een groote meenighte* des daer tegenwoordigh sijnde Volcks. Tsederd heeftmen van hem of sijn ligchaem niet 't alderminste vernoomen. 't Geld wierd gevonden ter plaets die de Duyvel genoemd had; en aen den Besoldelingh weer gegeven. Dit geschiedde in 't Jaer 1551. *Jobi Fincelii Wunderzeichen, edit. 1566., lib. 1. Camerar. Meditat. Histor. tom. 1. lib. 5. cap. 6. I. Wierus lib. 3. cap. 19. Georgius Steinhart in Epit. Histor. fol. 37. Quassii Chronicon fol. 359. Fredericus Junius de Conviv. pag. 190. Paulus Nicasius in Hist. sui temp., pag. 211. &c.*

Op sijnen gedaenen vloeck sightbaerlijck wegvoerde.

Ander diergelijck

Laet ons hier byvoegen een *diergelijck*, maer *jonger* geval. In 't Steedeken *Forst*, gelegen in *Neder-Lausznitz*, ontnam *Anno* 1638. een *Ruyter* in 't bygelegene Bosch een Vleeschhouwer honderd Rijcksdalers aen geld, waer meê hy was uyt-

uytgegaen, om Beeſten te kopen. De beroof-de klaeghde hier over aen den *Commandant* of *Bevelhebber*: Die wel de *Ruyter* deed ontbie-den; doch hy *ontkende* 't geen waer meê hy be-ſchuldighd wierd: En om ſijne *loogcheningh* dies te *meer geloof* te doen vinden, *vloeckte* hy gewel-digh; jae ſeyde: *Indien hy den Vleeſchhouwer ee-nigh geld had ontnoomen, ſoo moeſt de Duyvel hem koomen haelen.* Flucks *verſcheen* in des *Bevelheb-bers Kamer*, daer deeſe verhooringh geſchiedde, een *Alamodiſche Joncker*, aengedaen met een *roode Rock*, nae 't nieuwe *fatſoen*: Die de *Ruyter*, ſonder yets te ſeggen, *aenvattede.* 't Ligchaem wierd 'sanderen daghs gevonden in 't Boſch, even ter ſelver plaets, daer hy de Rovery had begaen. Onder deeſe *weghvoeringh* ontvielen hem de *geroof-de Rijcksdalers*, welcke de beroofde dus weer bequam. *Sigiſmundi Latomi Relat. Hiſtor. autumn. de Anno* 1638. *pag.* 46. *Martini Zeileri Epiſt. num.* 229. *pag.* 671. Hoe *Folpert* van *Arckel*, Heer van der *Lee* en *Haeſtrecht*, op *klaren dagh*, voor d'*oogen ſijner Kamer-Raden*, van de *Duyvel wierd opgenoomen*, noyt meer geſien, en alleen drie bloed-druppelen wierden gevonden op de plaets daer hy geſtaen had, doe vervuld met een *afgrijs-lijcken ſtanck*, hebben wy verhaeld in 't *eerſte Deel* onſes *Grooten Hiſtoriſchen Schouw-tooneels, pag.* 310. Dat doch d'afgrijſlijcke *Vloeckers* en *Duyvel-roe-pers* hier door moghten afgeſchrickt werden van haer grouwel-bedrijf. Indien niet, de *Duyvel ſal haer gewiſſelijck haelen.* Is 't niet ſightbaerlijck en ligchaemlijck by haer leven; 't ſal ſijn nae een korte tijd, dat hy haere Ziel in de Hel ſal voeren; en ten dage des Oordeels oock haer ligchaem. Maer ſeer *ſtaet te vreeſen*, dat deeſen *grouwel* noch dagelijcks ſal *toenemen*, wijl de *vervloeckte Vloec-*

Vreeſlijck Geval Anno 1638.

Met een Ruyter te Forſt.

Met Heer Folpert *van* Arc-kel.

De Toom, die de Vloeckers noch al dickmael de heylloſe mond brey-delde,

kers sigh *kussens onder d'Elleboogen* sullen maecken uyt de *nieuwe Leere*, dat'er *geen Duyvelen in de Weereld zijn.* Datse *geen werckingh nae buyten* hebben: Niemand *quaed konnen toevoegen.* Alsmen deese *Toom*, die de heylloose *Mond der Godloose noch al dickmael breydelde*, en gesloоten hield, oock *wegh neemd*, waer toe sullense niet voortgaen? Hoe sal door haer *ongestraft vloecken* den *vloeck noch meer over ons Land* getrocken werden! Doch wy raden deese *vloeckende Monsters*, sigh niet te verlaeten op *ydele woorden*, noch te *leunen* op *sulck een Ried-staf*, die, *breeckende*, haer de *hand sou door-booren.* Wy besluyten deese Stof (van welcke wy een geheel Boeck souden konnen maecken) met 't volgende Geval, beschreven van een voornaem en geleerd Persoon. Seecker al te nieuwsgierigh en onvoorsigtigh Prins (wiens naem de Schrijver opsetlijck verswijghd, doch by andere uytgedruckt staet), was van een *Toveraer beloofd*, dat hy hem *op een Tooneel* sou doen sien, even als in een *Comedie*, hoe alles *juyst eygentlijck was toegegaen* in de *Belegeringh van Troyen*; en 't *geveght van Achilles tegens Hector.* Doch de *Satan* quam, en haelde deesen sijnen *Dienaer ligchaemlijck wegh. Johannes Picus Mirandula lib.* 4. *cap.* 9.

Wilmen nu verscheuren.

Toveraer van de Duyvel wegh gevoerd.

Hier sou nu d'orde vereysschen, dat wy oock handelden van de *vervoeringen der Toveraers en Toveressen*; doch vermits wy de dingen, welcke deese *Duyvels-Slaven* aengaen, hier nae gevoeghlijck by malkander sullen schicken, soo stellen wy dit tot daer toe uyt. Evenwel, vermits dit een seer rijcke Stof is, soo sullen wy hier seggen, dat deese *Vervoeringen* van d'eene plaets nae d'andere *meerendeel* geschieden door een *stercke indruckingh des Satans in de Phantasy* of *Inbeeldingh der*

Vervoering der Toveraers en Toveressen.

Geschieden moest in Inbeel-

der geene, die *vervoerd meenen* geweest te zijn. Wy sullen dit toonen in eenige *aenmercklycke Voorbeelden*. 't Eerste, oock in een ander Werck van ons voorgesteld, sullen wy wat kort in een treccken; d'andere wat breeder voordragen.

dingh, door bedrijf des Satans.

't Is maer *weynige Jaeren* geleeden, dat een *wel bekend Schipper van Lubeck* te *Bergen in Noorwegen* aenquam. Hier geraeckte hy met een *Laplander* in eenige Redenvoeringen: Eyndlijck oock in een Gespreck van de Tovery. Geduerende 't selve liet de Schipper hooren: Hy kon niet geloven, dat de *Lappen* van uyt verre Landen yemand tijdingh van eenige saecken souden konnen brengen. Wijl nu deesen sulcks beweerde, soo begeerde hy, *ten proef*, van hem te weeten, *wat sijne Huysvrouw ter dier tijd te Lubeck deed*. Terstond maeckte de *Lap* sigh gereed tot de reys. Braght nae weynige uyren de tijdingh, dat hy te *Lubeck* by sijne Vrouw was geweest; en ten *waer-teecken* 't *Mes van des Schippers Echtgenoot* meê; seggende, datse met even 't selve *brood had gesneeden*, om in *Wijn-kandeel* te doen, en 't *Bruyloftsmael* voor eenen sijner doe getrouwde Bloedverwanten te bereyden. Beschreef oock de *gestalte* en *Kleederen des Bruydegoms*, der *Bruyd*, der *genoodighde*, soo juyst, dat de *Schipper* daer over *verbaesd* wierd, en naederhand alles net soo bevond. Ondertusschen had de *Lap* gelijck als dood op d'aerde neergelegen. *Johannis Frisschii Ruh-stunden dritter thiel, pag.* 444. *Arnoldi Brasky Hist. Norveg. pag.* 217. Terwijl deese *Toversche Lap* in een seer *vaste Slaep* lagh, heeft de *Satan* sijne *Phantasy ingedruckt* de gestalte der gedaghte Persoonen, en wat in 't Huys te *Lubeck* omgingh. Oock des *Schippers Huysvrouw* 't *Mes* ontstoolen, en deesen *Toveraer toegebraght*. Doe hy nu

Een Lap *te* Bergen *in* Noorwegen *seght daer een Schipper van* Lubek, *binnen drie of vier uyren tijds*

Wat sigh even doe in sijn Huys toedroegh.

Aenmerkingh.

nu *ontwaeckte*, heeft hy, door 't sterck *indruck-sel in sijn' Inbeeldingh*, *gemeend*, alles *selver gesien* te hebben, en alsoo daer van bericht gedaen. Breeder Redenvoeringen over deesen handel kan-men vinden in 't *tweede Deel* onser *Groote Histori-sche Rariteit-kamer*, *pag.* 386. *tot* 390.

Ongemeen seldsaem Geval,

Boissardus verhaeld een diergelijcke *wonderlijcke Geschiedenis*, van hem aengeteeckend uyt de Mond van *Petrus Lepidus*, een voornaem Koninghlijck Bediende, wiens sonderlingh-goeden Vriend, van een hoogh aensien en *voornaem Geslaght*, de *saeck selver bejegend* is. Hy wierd van sijnen Vorst nae *Sweeden* gesonden, om met dien Koningh over eenige dingen te handelen. Ontrent drie Maenden te vooren had hy een seer van hem *geliefde Adelijcke Juffer ten Houwlijck* genoomen: Derhalven viel 't deese nieuwe Echtgenooten seer swaer, van een te scheyden. Doch om haer te vertroosten, beloofde hy, sijne reys soodaenigh te sullen spoedigen, dat hy, onder Gods bystand, ten langhsten nae verloop van vier Maenden weer by haer sou zijn. Geluckigh quam hy in *Sweeden* aen. Verrightede daer oock sijnen last met een goeden voortgangh. Kreegh sijn afscheyd van deese Majesteyt met Koninghlijcke vereeringen. Op sijne te rugg'-reys wou hy *Lijfland* besoecken. Ondertusschen verliepen de vier Maenden, binnen welcke hy sijn Echtgenoot had beloofd, weer t'huys te sullen zijn: En hy was noch in *Lijfland*. Toonde derhalven in sijne Herberg een seer *treurigh gelaet*. De *Waerdin*, sulcks gewaer werdende, vraeghde hem, waerom hy in soo diepe gedaghten sat? En deed'er by: Misschien *was hy bekommerd* over sijn' onlanghs-getrouwde Liefste, en hoe 't, by sijne lange uyt-reys, t'huys, en met haer moght staen: offe sigh noch gesond bevond; en

Van een Ambassadeur *uyt* Duytschland *aen 't Koninghlijk* Sweedsche *Hof,*

Van daer weer over Lijfland

en offe sigh niet moght quellen, wijl hy langer uyt bleef, als hy haer had toegeseght. Hy *verwonderde sigh*, hoe dit *Wijf soo nauw sijne gedaghten* moght weeten, [hier moetmen aenmercken, dat hy buyten twijffel in sijn eenigheyd, of tegens sijne Dienaers, in sommige *klaegh-woorden* is uytgeborsten: Of dat de *boose Geest* uyt sijne *treurigheyd d'oorsaeck* daer van heeft konnen *vermoeden*: Anders sijn des *Menschen gedaghten* den *Satan* gantsch *niet bekend*, ten waere hy deselve kon *afneemen* uyt eenige *uyterlijcke gebeerden*] ; en seyde, dat dit gewisselijck de grootste swaermoedigheyd in hem baerde. Waer op de *Waerdin* hem liet hooren: Sijt maer wel te vreeden. Indien gy my een *goed Drinck-geld* wilt geven, soo sal ick maecken, dat gy, *eer morgen den dagh aenbreeckt*, goed *bericht sult ontfangen* van den staet en gesondheyd uwer Liefste. Hy beloofd haer een penningh, en begeeft sigh daer op nae bed. *Vroegh-morgens* quamse in de Kamer voor sijne bedsteede, en seyde: Hy sou sigh geen bekommerlijcke gedaghten maecken, wijl *sijn Echtgenoot sigh in goede gesondheyd* bevond. Daer by voegende: Sy *was selver* by haer geweest. Beschreef hem daer op *sijn Huys*; de *gestalte haers ligchaems*; 't *fatsoen haerer kleedingh*; en wie by haer geweest waeren. Hooghlijck verwonderde hy sigh, hoe dit Wijf *in eene naght* soo een *verre wegh*, als uyt *Lijfland* tot aen den *Rhijnstroom*, en *van daer* weer in *Lijfland*, had konnen afdoen. Dit was noch niet genoegh. Uyt haere *Tasch namse een Ringh*, voorsien met een seer kostlijcke Steen (die hy sijne Bruyd ten Trouw-ringh had gegeven), en boodse hem aen, ten *waer-teecken* datse by haer had geweest. Doe moest hy 't geloven. Nam de *Ringh*, en gaf haer 't toegeseyde *Drinck-geld.*

nae Huys kerende:

Die, bekommerd over sijne eerst onlanghs getrouwde Echtgenoot,

Door sijne Waerdin in Lijfland *in eene naght tijds*

geld. Stracks daer op vervolghde hy sijne Reys. Quam eyndlijck weer t'huys, en vond sijne Vrouw in goede welstand, behalven dat de quellingh over sijn afsijn haer wat verbleeckt had. Nae eenige vriendlijcke verwelkoomingen en begroetinghs-redenen, sagh hy, datse de *Ringh* (die hy van de Waerdin in *Lijfland* had bekoomen) niet aen de vinger had; en vraeghde haer, waerse was? Sy, hier over verschrickt, en in haer aengesight van verwe veranderende, verhaelde hem, hoese die verlooren had; te weeten: Voor eenige weecken hadse vroegh-morgens door haere Dienstmaegd wat Visch op de Marckt laeten koopen. Alsse die nu selfs in de Keucken wou schoon maecken, soo trockse de *Ringh* van haere hand, om deselve niet te besoedelen, en leydese op de Tafel neer. *Geen Mensch* ter weereld was doemaels ontrent haer gekoomen, als *een Vrouw, die een Aelmoes versoght*, en tegens de Dienstmaeghd voorgaf, *datse uyt Sweeden quam*: Daerse *een Heer kende*, die van den *Rhijnstroom* seyde te zijn, en van den Koningh seer hoogh geaght wierd. Deese moest den *Ringh* gestoolen hebben; want alsse over al soght, stracks nae haer wegh-gaen, hadse die nergens konnen vinden. De Dienstmaeghd *beschreef hem de gestalte van dit Wijf*; en deselve *quam seer nauw over een met die van sijne Waerdin in Lijfland.* Daer op verhaelde hy sijne Liefste, wat hem met deselve was gebeurd, en gaf haer de Ringh weer. *Jonas Jacobus Boissardus de Divinatione & Magicis Præstigiis cap.* 8.

Wierd verwittight van haere staat en gesondheyd; En wat voor een waer-teecken sy hem braght.

Vermits deese *Lijflandsche Waerdin* aen den *Rhijstroom was gesien* van deeses Heeren Dienstmaeghd, ter dier tijd als sijne Gemaelin de *Ringh wierd ontnomen*, soo schijnd hier uyt te volgen, *datse*

Korte aenmerckingh op 't verhaelde.

datse waerlijck vervoerd moet geweest zijn. Maer oock kon de *Satan* hier dit *guygchelspel* verrighten, en de *gedaente der Waerdin* aengenoomen hebben, om *dien Heer*, als hem alles sou bekent zijn, in *dies te meer verwonderingh* te stellen. Vermits oock de *Waerdin* hem vroegh-morgens als de Dagh aenbrack, den *Ringh* gaf; en deselve de Vrouw *ontstoolen* was terwijlse *Visch schoon maeckte*, 't welck, vermitse eerst *op de Marckt gekoght* was, *soo vroegh niet sijn* kon, soo heeft de *Satan* deese *Dief-stal* buyten twijffel *een dagh vroeger* gedaen, en derhalven is 't de *Lijflandsche* selver niet geweest; ten waere dan, datse sigh had laeten vervoeren, eerse deesen Heer d'aenbiedingh deed, alreeds 't *waer-teecken* in haer geweld hebbende.

Noch een ander *diergelijck*, en niet *minder*, jae *noch meer seldsaem Geval.* Voor eenige Jaren bevond een *Hollandschen* Koopman, nevens eenige andere, sigh in *Lijfland.* Inde Herbergh, daer hy sijn verblijf had, tot dat hy sijne saecken sou verright hebben, wierd verhaeld, datmen hier Lieden vond, welcke, om een seeckere penningh, een *verre wegh in weynigh tijds reysden*, waer heenen men haer oock sond, en echter *met 't ligchaem daer tegenwoordigh bleven.* De Koopman wou 't *niet geloven*, sonder *ervarenheyd* daer van te hebben. Vraeghde derhalven sijnen Waerd, of hy *yemand wist*, die nae *Holland reysen*, en hem *tijdingh van sijne Huysvrouw* seggen wou? Deesen beloofde, hem eenen sulcken te sullen leveren. Braght oock stracks daer nae een Manspersoon in de Kamer, die voor eenigh geld aennam, na *Holland* te sullen gaen, en bescheyd te brengen van 't geen hy begeerde. De *Hollander* vraeghde hem, *hoe langh hy sou uytblijven?* D'antwoord was, *niet boven een uyr*; en versoght, datmen een *Sandlo-*

per

Ander diergelijk, *Noch seldsamer Geval* *Van een* Hollandsch

Koopman in Lijf-land,

Die begeerigh was, de waerheyd hier van

Door een proef t'ondervinden:

per wou omsetten; want eer noch deselve was uytgelopen, sou hy *weer daer* zijn. Daer op gingh hy ter Kamer uyt, keerde weer met *wat Hout onder sijn armen.* Maeckte *een vyer daer van* in 't midden des Vertrecks. *Liep'er soo langh rondom,* tot dat *het Hout verbrand* was. Doe *viel hy met* sijn *gantsche ligchaem* op de vloer neer, even *als dood,* sonder sigh eenighsins te bewegen. Als de *Loper ten eynde* was, begon hy sigh *weer te verroeren*; stond van d'aerde op; wreef sijn' oogen, gelijck yemand die uyt sijnen slaep ontwaeckte; trad voor den Koopman, en seyde, *dat hy sijne reys had volbraght.* Deesen vaeghde hem, *waer hy geweest was?* Hy gaf tot antwoord: *In uw Huys in Holland*, by *uwe liefste*, in *sulck een Stad*; in *sulck een Straet*; daer *sulck een Berd* uythanghd. Voorts beschreef hy hem 't Huys *uytwendigh* en *inwendig*; waer de Trap was nae de boven-kameren: Wat hier en gintsch in de Vertrecken stond. Wat voor Schilderyen daer en daer hingen; alles nae d'eygentlijcke waerheyd, tot d'uyterste verwonderingh des Koopmans; daerenboven verhaelde hy, hoedanigh de *gestalte sijner Huysvrouw* was: Wat *voor een Kleed* sy aen had. Dat *eenige Kinderen* by haer in de Keucken waeren geweest, die hy desgelijcks nae 't leven beschreef; waer uyt de Koopman kon bemercken, dat het sijn eygene Kinderen waeren; en bleef geheel verbaest. Voorts *tastede deese Toveraer in sijne Dgiesack*; haelde een *silvere lepel* daer uyt, op welcke des *Hollanders naem* stond; gaffe hem, en seyde, hy braght dit ten *waer-teecken*, ten eynde hy seeckerlijck moght geloven, dat hy in sijn Huys was geweest. Doe de Koopman *deese sijne lepel* sagh, wist hy niet, wat hy sou dencken; en seyde, dat dit'er *een was van een Dousijn*, welcke hy sijne Vrouw t'huys

had

had gelaeten, doe hy vertrock. Vraeghde oock deesen Mensch, hoe hy'er aen was gekoomen? Die hem tot antwoord gaf: Doe hy in de Keuc-ken quam, was 't Huysgesin gereed om ter Tafel te gaen; op welcke *deese Lepel* lagh, die hy van daer had weghgenoomen. Andermael *tastede hy in sijne Dgiesack*; braght een *Ringh* te voorschijn, en vraegde den *Hollander*, of hy deesen oock kende? Geheel verschrickt riep hy uyt: Dit is de *Trouw-ringh*, die ick mijn Echtgenoot gaf. Gedurigh heeftse die aen haere hand. Hoe dan sijt gy'er aen geraeckt? Daer op verhaelde de *Toveraer*, dat sijne Liefste, haere handen willende wasschen, de *Ringh* van de vinger getrocken, en nevens haer op een omgestelpte Emmer geleghd, doch hy die daer van daen genoomen had. Doe moest de Koopman geloven, dat dien Mensch (of de *Satan*, op de gehoorde wijs) binnen een uyr tijds in sijns Huys en by sijne Huysvrouw was geweest. Gaf hem oock daer op 't beloofde Drinck-geld. *Arnoldi Braskii Histor. Norveg. pag.* 223. *Everhardi Guarneri Happelii Relationes Curiosæ Tom.* 3. *pag.* 472. *Schlingeri mirabil. mund. pag.* 407.

Met een eygentlijck bericht,

Wat daer ontrent voorviel.

Vermits d'*Engelen*, soo de *staende geblevene* als de *gevallene*, van een bovenmaten groote *snelheyd* zijn, soo moetmen niet vreemd oordelen, dat de *Duyvel* in seer *weynigh tijds* een *groote reys* kan verrighten. Naederhand, als wy van de *Vervoeringh der Toveraers* en *Toveressen* handelen, sullen wy op de verhaelde gevallen naerder aenmerckingen neemen. Wy besluyten hier met de volgende Geschiedenis.

Naderhand sullen aenmerckingen hier op genomen werden.

Een voornaem *Fransch* Koopman, de *Schrijver*, uyt wien ick dit aenteecken, *wel bekend*, en die alles uyt sijn *eygene mond* heeft gehoord, was in 't

Een Toveraer in Italien

Jaer

Seghd daer een Fransch *Koopman*, *Wat even ter selver tijd sigh in sijn Huys in* Franckrijk *toedroegh.*

Jaer 1631. nae *Italien* getrocken, om daer eenige reeckeningen te vereffenen. 't Liep vry langer aen als hy gedaght had, eer hy weer nae huys kon keeren. Op seeckere voormiddagh ten *negen uyren* seyde hy tot een Persoon, die hem in sijne Herbergh was koomen besoecken, dat hy een seer groote begeerte had, om te mogen weeten, *hoe 't t'sijnent staen moght.* Deesen liet hier op hooren: Hy sou maer met hem gaen, soo wou hy hem brengen by eenen, die sijn verlangen terstond sou vergenoegen. Hy, door een *godloose nieuwsgierigheyd* aengenoopt, maeckte sigh met den anderen op wegh. Ten *thien uyren* quamense aen 't Huys eens Toveraers. Aen wien de Koopman openbaerde, dat hy wel geerne wou bereght zijn, hoe 't met sijne Huysvrouw en Huyswesen stond. De Duyvels-konstenaer beval hem een weynigh te waghten. Gingh van haer af in een ander Vertreck. Quam een weynigh over *half elf* weer by hem, en seyde: Sijn Echtgenoot *was dien morgen ten half negen uyren verlost van een Soon en Dochter*, beyde levendigh. Doch sijnen *jonger Broeder* (die by hem woonde, om de Koophandel te leeren) *een uyr te vooren gestorven.* Anders stond alles noch wel. Alleen sijne *Dienstmaeghd* had hem een *Sackje met honderd Rycksdalers aen geld ontstoolen*, en 't selve *verborgen* op soo een plaets, als hy aenwees. De Koopman teeckonde alles aen in sijn *Memorie-boeck*; en t'huys koomende, bevond het *even soo*, en op de genoemde uyren geschied te zijn. *P. Beauchamp Histoir. divers. pag.* 319. By welcke Schrijver men dit geval in 't breede voorgesteld kan vinden.

Vreemd, en Duyvelsch gesight,

Terwijl ick, seght *Frantz Sidels*, in sijn *Auszgestandene Meergefahren*, *pag.* 219. den 17. *Juny* 1630. buyten *Batavia* wat gingh wandelen, sagh ick

ick een *Doodkist op een Baer* voorby my heenen gaen, even op sulck een wijs, alsmen in mijn Vaderland (*Duytschland*) d'overleedene ten Grave brengt. Niet weynigh verschrickte ick hier over. Andermael quam *de Baer weer voorby my*; de Kist wierd vlack voor my *neer'geset*; 't *Decksel afgenoomen*; en ick *sagh'er gantsch eygentlijck mijn eenige Suster in leggen*, aengedaen met een Doodkleed. De hevige beroerte, welcke my bevingh, veroorsaeckte my een daeghlijcksche Koorts, welcke meer als drie Maenden duerde. Ruym een Jaer hier nae ontfingh ick tijdingh van mijne Vooghden, dat de gedaghte mijne Suster *Margaretha Sidels* overleeden, en *op even den selven seventhienden Juny*, wanneer my dit *Gesight* verscheen, en van my aen meer als honderd persoonen ter selver tijd verhaeld wierd, begraven was geworden. Wie kon op even deselve dagh hem in *Oost-Indien* vertoonen 't geen in *Duytschland* geschiedde? Wie kon soodanigh een *Spoockery* veroorsaecken, anders als een *Geest*? Van een *Engel* staet sulcks niet te vermoeden. 't Moet derhalven de *Duyvel* geweest zijn.

Frantz Sidels *te* Batavia *bejegend, hem toonende 't geen ter selver tijd sigh in* Duytschland *met sijne Suster toedroegh.*

VII. HOOFD-STUCK.

Dæmons *en* Genios *der oude* Grieckscho *en* Latijnsche Heydenen. Dæmon *en* Diabolus *is by de H. Schrijvers 't selve; en beteeckend beyde de* Duyvel. *Bewijs hier van. Tot verkleyningh der* Mirakelen Christi *onderstaetmen sigh te beweeren, dat de* Beseetenheyd *alleen een* sieckte *of natuerlijcke* dolheyd *was; waer in men ploeghd met 't Kalf van den* Leviathanschen Hobbes. *De Beseetene* Marc. 1. Luc. v. *De* Duyvel *in dien beseetenen sleghts gemaeckt tot een* raserny, *tot*

tot een Inbeeldingh *in dien mensch, dat hy* selfs een Duyvel *was. Hoemen hier ontrent de* H. Schrift verwringhd; *en haer een* uytleggingh *geeft* vlack tegens de woorden, sin en inhoud. *Tweede geval, van de* Beseetene *in 't Land der* Gadareenen, Matth. VIII. Marc. V. Luc. VIII. *Al meê uytgegeven voor een* enckel dol mensch, *die sigh* inbeeldde door en door vol Duyvelen te sijn. *Wijl men ontrent deese saeck alderwijdlopighst beesigh is, soo werd hier oock deselve wat breed verhandeld; en de waeraghtige beseetenheyd van dien mensch beweerd tegens alle ingebraghte verdraeyingen. Aenmerckingh op de woorden des Duyvels*: Wat heb ick met u te doen Jesu, gy Soone Gods des alderhooghsten. *Op de vraegh van* Jesus *aen de boose Geest*, hoe sijnen naem was? *Op desselven antwoord:* Mijnen naem is Legio. *Knibbelingen. Gevaerlijcke Stellingh, van de H. Schrift. Op 't versoeck der Duyvelen, datse* in de Swijnen moghten vaeren; *en wat daer tegens ingebraght werd. Geduerige* verdraeyingen *van de woorden der H. Schrift. De* seven Duyvelen, *uyt* Maria Magdalena *geworpen, gesteld of een* inbeeldingh *datse* seven Duyvelen *in haer had, of datse met* seven boose qualen *behebt was. 't Geval van de* Maensiecke en van de Duyvel-beseetene, Matth. XVIII. Marc. IX. Luc. IX. *Al meê op deselve wijs tegens gesproocken, om de boose Geest daer uyt te schoffelen, en een enckele* vallende Sieckte *te stellen. Ingebraghte Swarigheden op de woorden van de Vader des Beseetenen, dat sijnen Soon* Maensieck *was. Of de* Maen, *buyten lightgevingh*, eenige Werckingh *heeft ontrent andere ligchamen. Op deselve wijs, alsmen handeld met de* Beseetene, *konmen noch sterc-ker beweeren, dat de Heere* Christus geen waerlijck doode, *maer alleen in een* doodlijcke flauwte leggende, *heeft* opgeweckt. *De* Vrouw, *aghtthien Jaeren langh* van de Duyvel gebonden *geweest*, Luc. XIII. *Hoe hier al meê de boose Geest uytgebannen. Al de* Schriftuer-plaetsen, *welcke van de* Duyvel,

Satan

Satan, boose Geest *spreecken, ellendigh* verdraeyd. *Voorwerpingh, dat 't* Uytdrijven der Duyvelen *door de* Messias *noyt* van de Propheeten voorseghd *is geweest. Schendige* verdraeyingh *van de woorden* Jac. II, 19. *Aendringingh, dat'er waerlijck van de Duyvel-beseetene sijn. Korte bedenckingh op 't Geval der* seven Soonen van Sceva, Act. xix.

Wat d'oude *Grieckſche* en *Latijnſche Heydenen* door haere *Dæmons* en *Genien* verstonden: Waer voorse deselve hielden: Watse haer toeschreven: Hoese oock daer door beteeckende 't selve, dat wy door de woorden *goede* en *quade Engelen*, of *Engelen* en *Duyvelen* aenwijsen, sou hier te langh vallen, om sulcks uyt de grond op te haelen, en duydlijck te verhandelen. Wy doen 't in 't breede en voorbedaghtlijck in een ander nu by ons onderhanden genoomen Werck, wiens *Titel* is: *Aenmerckingen over veelerley sonderlinge Voorvallen, Stellingen, Spreeckwijsen, Gevoelens en Bygeloven der over-oude en oude Heydenſche Griecken en Latijnen.* 't Sal, voor ditmael genoegh zijn, kortlijck te toonen, dat by de *Heylige Schrijvers* in de *Grieckſche* Tael 't woord *Dæmon* beteeckend 't selve dat wy door *Duyvel* te kennen geven. Of, dat d'*Euangelisten*, wanneerse 't woord *Daimonizomenous* (soo veel als *bedæmonde*, die *Daimones hadden*) gebruycken van de *Beseetene*, daer door hebben aengeweesen, datse *van de Duyvel beseeten* waeren.

Dæmons *en* Genios

Der oude Grieckſche *en* Latijnſche Heydenen.

Klaerlijck sien wy dit, I. Uyt *Actor.* x. 38.: *Belangende Jesum van Nazareth, hoe hem God gesalfd heeft met den H. Geest, en met kraght; welcke 't Land door gegaen is, goed doende en geneesende alle die van* DE DUYVEL OVERWELDIGHT *waeren, want God was met hem.* Daer

Dæmon *en* Diabolus *is by de H. Schrijvers 't selve.*

X even

even deselve *Euangelist Lucas*, nevens d'andere *Euangelisten*, in sijn *Euangelium* van de *Beseetene* spreeckende, had gebruyckt 't woord *Daimon*, steld hy hier *Diabolus*, tot een openbaer teecken, dat door *Dæmon* en *Diabolus*, even 't selve, naementlijck, de *Duyvel* werd te kennen gegeven. II. 't Blijckt duydlijck uyt de *lasteringh* der *Joden* tegens *Christus*, en *Christi antwoord* op deselve. In haere lasteringh seydense: *Dat hy de Duyvelen uytwierp door Beelzebul den Oversten der Duyvelen.* Sy gebruyckten 't woord *Daimones*. Dat nu dit *Duyvel* beteeckend, of 't selve met *Duyvel* is, toond ons de *Saligmaecker* in sijn' *antwoord*, als hy 't daer voor soo opneemd, en voor *Dæmon Satan* noemd, seggende: *Hoe kan de Satan de Satan uytwerpen?* Marc. III. 22. 23. Matth. XII. 24. 26. Luc. XI. 15. 18. 19. Soo is dan *Dæmon*, en *Satan*, of *Duyvel*, 't selve. III. Deese *Dæmons*, welcke de Heere *Jesus* en sijn *Apostelen* uytdreven, werden seer dickmael genoemd *Geesten*, Marc. x. 20. Luc. IX. 39. x. 20. *Boose Geesten*, Luc. VII. 21. VIII. 2. *Actor.* XIX. 13. *Onreyne Geesten*, Matth. x. 1. Marc. I. 23., &c.; waer door de Duyvelen werden beschreven. IV. Even deselve, welcke van de *tseventigh* uytgesondene en weergekeerd sijnde *Discipulen* in de *Beseetene* werden geheeten *Duyvel* van *Dæmon*, noemd de Heere *Christus* terstond *Satan*, *Vyand*, *Geest*, *Luc.* x. 17. 18. 19. 20. V. De *Grieckſche* Oudvaders in d'eerste *Christen* Kerck, die immers de *Grieckſche*, als haere Moeder-tael, en 't woord *Daimon* wel verstonden, hebben 't uytgeleght door weesentlijcke boose Geesten, en de *Beseetene* gehouden voor sulcke, die waerlijck Duyvelen hadden, van de *Satan* ingenoomen waeren; van hem geplaeght wierden.

En beteeckend beyde Duyvel.

Waer toe eenige bewijs-redenen werden bygebragt

In

In de *H. Bladeren* vinden wy veelerley *Voorbeelden* van *Beseetene*, uyt welcke de Heere *Christus* en sijn' *Apostelen* de *Duyvelen, boose, onreyne Geesten*, hebben uytgeworpen. Maer oock onderstaetmen sigh, tot *verkleyningh der Mirakelen des Soons Gods*, hem alleen een *Geneesmeester van Sieckten* te maecken: Soo dat hy *niet meer* heeft gedaen, als 't geen een *geneeskundigh Mensch* kan verrighten: Behalven dat de Salighmaecker *schielijck*, en als met een *woord* deed, 't geen van andere *langhsamer* en door *middelen* werd uytgewerckt. Dus *ontrecktmen* hem dat *seer heerlijck bewijs* der *kraght Gods in hem*, dat hy de Menschen niet alleen *van Sieckten genas*, maer oock, dat selfs *de Duyvelen hem onderworpen* waeren, en dat hy *haer uyt de Menschen wierp*: 't Welck d'*Euangelisten* aenteeckenen met *onderscheydingh* van andere ligchaems-qualen. *Sijn gerught gingh van daer uyt in geheel Syrien, en sy braghten tot hem alle die qualijck gesteld waeren, met verscheydene sieckten en pijnen bevangen sijnde, en van den Duyvel beseeten, en Maen-siecke, en geraeckte, en hy genas deselve*, Matth. IV. 26. *Die gekoomen waeren om hem te hooren, en om van haere sieckten genesen te werden, en die van onreyne Geesten gequeld waren; en sy wierden genesen, Luc.* VI. 18. en op meer andere plaetsen.

Tot verkleyningh der Mirakelen Christi

Onderstaetmen sigh te beweeren,

Men onderstaet sigh, hersegg' ick, te beweeren, „*dat deese uytgeworpene Duyvelen seeckere boo-„se sieckten waeren, die de harssenen belemmerden, „en daer door d'inwendige sinnen, bysonderlijck d'In-„beeldingh, krenckten; by tijden sigh verheffende „gelijck de Koorts, oock wel met Koortsen vermengd, „en met stuypen, d'een swaerder dan d'andere, tot „raserny en dulligheyd overslaende; waer uyt die „swaere toevallen, van sommigen in d'Euangelien „verhaeld, ontstonden. In sulken sin werd aen den*

Dat de Beseetenheyd alleen een sieckte was.

„*geenen die somtijds eenen overval van dulligheyd* „*hadde, een* onreyne Geest, *of* Dæmon *toegeschre-* „*ven; ende waeren oock d'uytwerckingen der soo ge-* „*naemde boose Geesten, dickmaels en voornaemlijck* „*deselve als van dulligheyd.*

En daer in ploeghdmen

In dit alles *ploeghdmen* met 't *Kalf* van den *Leviathanschen Hobbes* (wiens Boeck, gelijck wy noch eenmael geseght hebben, roemlijck door de hooge Overheyd *verbooden* is); sonder evenwel ergens *sijnen Naem* te noemen. Hier valt my in 't konstje van *D. Conradus Vorstius.* Allerwegen in sijne Schriften saeyde hy de *Kettery Socini* (wiens Wercken, schoon hier noch niet verbooden, echter seer beswaerlijck te bekoomen waeren) sonder *sijnen naem* te melden, wijl die by alle *waere Christenen in verfoeyingh* was. Ondertusschen konmen den heylloosen *Socinus* genoegh *in sijne Boecken* vinden. Wy sien hier, datmen voortaen de H. Schrift niet meer sou mogen gelooven in 't geense *stellighlijck* van de *boose Geesten* seght; maer dat het alleen *soo genoemde boose Geesten* moeten gehouden werden; dingen *die'er niet sijn.* En dit sien wy door 't geheele werck, enckelijck aengeleght, om over al, daer 't *woord Gods* van *Duyvel, Satan, boose Geest* spreeckt, deselve *uyt te sluyten.* Ons voorneemen is hier, alleen te verdeedigen de *Voorbeelden*, welcke wy uyt de *H. Schrift* bybrengen tot *bewijs van ons gevoelen* en d'*oude waerheyd.* Willen derhalven geen *Aenmerckingen* maecken op 't geen daer buyten is, om niet gedwongen te zijn, van deese Stof groote Boecken te schrijven. Wy treeden dan tot d'*Exempelen*, van de *H. Euangelisten* aengeteeckend, en 't geen daer tegens ingebraght werd.

Met 't Kalf van den Leviatanschen Hobbes.

De Beseetene, van wien

Wy leesen *Marc.* I. 23. 24. 25. 26. *Luc.* IV. 33. 34. 35. *In de Synagoge was een Mensch, hebbende eenen Geest eens onreynen Duyvels (een Mensch met eenen*

eenen onreynen Geest), en riep uyt met grooter stemme, seggende: Laet af, wat hebben wy met u te doen gy Jesu Nazarener? Sijt gy gekoomen om ons te verderven? Ick kenne u wie gy sijt, namentlijck, de Heylige Gods. En Jesus bestrafte hem, seggende: Swijgh stil, en gae van hem uyt. En de Duyvel hem in 't midden geworpen hebbende, voer van hem uyt, sonder hem yet te beschadigen. (En d'onreyne Geest hem scheurende, en roepende met een groote stem, gingh uyt van hem). Hier was een *Mensch.* Een Mensch *met een onreynen Geest*; die *eenen Geest* eens onreynen *Duyvels* had. De H. Schrijvers verhaelen wat dien *boosen Geest in en door* deesen Mensch sprack. Daer op volghd dan, eerst de *bestraffingh Christi*, en sijn *bevel* aen dien *Duyvel*: Hier nae, dit *bevel* van de *Satan gehoorsaemd*; doch wat hy hier ontrent *voor sijn laetste werck* noch deed, om den aert en de woede sijner boosheyd te toonen aen den persoon dien hy beseeten had; te weeten, *hy wierp hem in 't midden*, en *scheurde hem*; sonder hem evenwel te konnen *beschadigen* tot gevaer.

Gesproocken werd Marc. I, Luc. IV.

„*Het was een Geest van dulligheyd, de kraght der* „*Inbeeldingh bedorven zijnde. Gelijck Nebucadnet-* „*zar seven Jaeren langh hem selven voor een Beest* „*hield, Dan. 4. 33. Desgelijcks meende deese Man,* „*dat hy een boose Geest was, en dat Jesus hem geen* „*goed kon brengen, hem die sulcken vyand was van* „*'t goede, als d'onreyne Geesten zijn. Sijns gelijcke* „*Menschen heb ick selfs ervaeren, die niet beeter* „*wisten, of se waeren Gods geslagene vyanden, en dien* „*men niets te danck kon spreecken, dat daer niet op* „*sloegh. Daerom deese Man, gehoord hebbende wie* „*Jesus was, ten minsten hem siende daer soo eerwaer-* „*digh sitten in de Synagoge, en hoorende soo kragh-* „*tigh uyt de Schrift bewijsen dat hy de Messias was:* „*soo schrickt voor hem soo swaermoedigen Man, en* „*roept uyt:* Wat hebben wy met u te doen, Je-

De onreyne Geest, de Duyvel, in den Beseetenen.

Sleghts gemaeckt

„ sus gy Nazarener, sijt gy gekoomen om ons te „ verderven? Ick kenne u wie gy sijt, namelijck „ de Heylige Gods. *Van half kennen maeckt sulck „ een Mensch meer dan heel: alsoomen doorgaens „ eerst gelooft het geene men meest hoopt of vreesd.*

Tot een Geest van dolheyd,

Wat seghtmen hier niet al, daer d'*Euangelisten niet een woord* gewagh van maecken. Jae, wat seghtmen niet al *vlack tegens* 't geen deselve seggen. „ *'t Was een Geest van dulligheyd, de kragt der „ Inbeeldingh bedorven sijnde.* Doch „ *ick soude 't „ meede wel geloven, soo de Schrift dat seyde.* Maer nu seggen beyde *Marcus* en *Lucas* wat anders. 't Was een Mensch *met* een onreynen Geest; een Mensch, *hebbende* een Geest eens onreynen Duyvels. Waerom souden wy *verwerpen* 't geen'er staet, *Geest des Duyvels*, om daer voor te *stellen* 't geen'er niet staet, *Geest der dolheyd.* D'*Euangelisten* stellen, hy *had sulck een Geest*: Wie veroorloft ons te seggen: Neen; hy *meende dat hy sulck een Geest was.* Dit verschild immers als jae en neen. Daer-en-boven: D'onreyne *Geest*, *roepende* met een groote stem, *gingh uyt van den Mensch.* Immers, de *dolheyd selfs* kon niet *roepen*, maer wel de dolle. Doch hier werd uytdrucklijck *onderscheyd* gemaeckt tusschen de *Mensch* en d'*uytvaerende roeper.* Niet de *Mensch selfs*, maer *die uyt den Mensch voer*, riep door hem. Voer de *dolheyd* uyt hem; die had immers *geen stem.* 't Was dan *hy*, die *genoemd* staet, de *Geest eens onreynen Duyvels.* Van wien soo *stellighlijck* werd geseght: *De Duyvel voer van hem uyt.* Indien de H. Schrift de Koningh *Nebucadnezar* ergens stelligh *een Beest* noemde, en daer by, dat hy *sigh ingebeeld had, een Beest te sijn*, so mogtmen dit Voorbeeld bygebragt hebben: Maer nu koomd het niet te pas; wijl niet van yet sulcks gerept werd. Waerom lapmen

Tot een Inbeeldingh van dien mensch;

Dat hy selver een onreyne Geest was.

men al weer by de *Historie* der *Euangelisten*, dat deesen Man *had gehoord wie Jesus was*; en dat hy hem uyt de Schrift *kraghtigh hoorde bewijsen, dat hy was den Messias.* Immers staet alleen by *Marcus*, dat *Jesus op den Sabbathdagh binnen Capernaum leerde*; en dat de Toehoorders *haer over sijne Leere versloegen*; *want hy leerde haer als maght hebbende* (met een Godlijcke authoriteit), *en niet als de Schriftgeleerde*: By *Lucas*: Hy *leerde haer op den Sabbathdagh*: *En sy versloegen haer over sijne leere, want sijn woord was met maght.* Meenighmael heeft de Salighmaecker gepredickt, sonder *kraghtlijck te bewijsen*, dat hy de *Messias was*. Heeft meerendeel soo *klaer niet willen* spreecken. Jae sijne *Discipulen verbooden* te seggen, dat hy *de Christus* waere. Hoe weetmen dan, dat hy 't hier gedaen heeft? Uyt wat omstandigheden van den *Text* blijckt het? Wat bescheyd heeftmen, dat de *Man hier over verschrickt* zijnde, *Jesus kennende*, hem hoorende *bewijsen dat hy den Messias*; sigh daer tegens *inbeeldende*, *dat hy de Duyvel* was, daer over sou *uytgeborsten sijn in de verhaelde woorden*? Soo steldmen alles wat schijnd te konnen helpen *gantschlijck buyten* de H. Schrift, om 't geenmen *tegens de Schrift* bedaght heeft staende te houden. Maer soo *los* als 't *geseght* werd, soo *light verwerpen* wy 't; en houden ons aen 't getuygenis der *onfeylbaere Euangelisten*; welcke ons voordragen de saeck gelijckse hier boven verhaeld is. 't Was de *boose Geest* die deesen *Mensch besat*. Die *door en uyt* dien Mensch *sprack*. Dien *Jesus beval* te *swijgen*; en van dien Mensch *uyt te gaen*. Die oock *gehoorsaemen* moest; doch noch eerst sijne boosheyd toonde; en *uytgaende*, hem *scheurde*, *in 't midden wierp*.

Hoedaenigh men

Hier ontrent

„*Maer wie was het dan*, *welcken Jesus hier* bestrafte,

De Heylige

Schrift verwringt, ,, strafte, *sult gy seggen, die Man, of d'onreyne* ,, *Geest? Ick segge, beyde gaer; alsoo die Man hem* ,, *selven daer voor hield, dat hy was, als geseyd is,* ,, *sulck een onreyne Geest. Dien bestrafte Christus even* ,, *eens als hy* de koortse bestrafte *Luc.* 4. 39., de ,, winden en de zee bestrafte, *en soo als die hem* ,, gehoorsaen *waeren Matt.* 8. 26. 27. *alsoo oock hier* ,, *d'onreyne Geest. Deese* hem in 't midden gewor- ,, pen hebbende, scheurende, en met een groote ,, stemme roepende, gingh uyt van hem, sonder ,, hem yets te beschaedigen, &c.

En haer een uytlegging geeft, *Petri* Schoonmoeder had *waerlijck*, niet by *inbeeldingh*, de *Koorts*: Meende niet, datse de *Koorts selfs* was. D'*onstuymigheyd* der *Zee*, de *wind* (*Matth.* VIII. 24. 25. 26.) *speelden niet in 't hoofd der Discipulen*, maer *woededen inderdaed.* Soo *bestrafte* dan de Salighmaker 't geen'er *gewisselijck was*, de *Koorts*, d'onstuymigheyd der *winden* en *Zee.* Desgelijcks hier *bestrafte* hy de *boose Geest*, soo wel *stellighlijck* genoemd, als de *Wind*, *Zee*, *Koorts.* Bestraffen beteeckend *gebieden*, *bevel geven.* Dit deed *Jesus* aen d'een en d'ander. Hier gebood hy de *Duyvel*, niet d'*Inbeeldingh van een Duyvel te sijn* ('t welck men met geenerley nijptangen uyt de woorden of omstandigheden der H. Schrift sal trecken) te *swijgen*, en *uyt te gaen.* Dit *bevel gehoorsaemde* d'*onreyne Geest*, de *Geest eens onreynen Duyvels*, wijl hy 't doen moest. 'k Weet niet, waer toe dit van de *koorts*, *wind*, *zee*, bygebraght werdt. Immers selfs d'eenvoudighste sullen sigh hier door *geen sand in d'oogen* laeten werpen. Want dat *dien Geest* niet anders sou geweest sijn als een *dolheyd* of *Inbeeldingh* in dien mensch, een enckele Natuerlijcke *quael*, gelijck de *Koorts* in *Petri* Schoonmoeder was, sal wel eeuwigh onbewesen blijven: En werd immers

Vlack tegens de woorden, sin, en inhoud der Historie.

hier

hier door, noch door de *zee* noch door de *wind* beweesen. Brenghdmen dit by, om te toonen, wat *bestraffen* beteeckend; onnodigh, deese en noch veel volgende woorden te maken, wijl 't *verschil* is, niet hier over, maer over *wie bestraft* wierd; en wat doen daer toe de bygebraghte voorbeelden: Hier meê scheydmen van d'*eerste Beseetene* af. Wy oock.

Tweede Geval, van de

„*Het tweede voorval Matt.* 8. 28-34. *Marc.* 5. 1. „17. *Luc.* 8. 26-39. *sal ons mogelijck het meeste werck* „*geven. In 't verhael daer af koomen Marcus en* „*Lucas beeter t'saemen overeen, dan sy beyde met Mat-* „*theus doen. Want die spreeckt van twee Beseetenen,* „*sy van eenen, die mogelick de voornaemste was, en* „*met wien de redenen tusschen Christus en den Geest sijn* „*voorgevallen. Ondertusschen heeftmen niet te twijf-* „*felen, of het is een selfde voorval daer sy alle drie van* „*spreken: De plaets, het Land der Gadarenen, een* „*Legioen Duyvelen, en dat gevaeren van de menschen* „*in de Swijnen, 't misnoegen der inwoonders over dat* „*verlies, by hen allen eenpaerigh verhaeld, geven* „*dat genoeghsaem te verstaen.*

Beseetene

Men siet, datmen *werck* sal vinden, om hier de *Duyvel uyt te sluyten*; echter maecktmen sigh gereed, om 't te wagen. Den arbeyd sal te ligter vallen, wijlmen een Voorganger heeft: Datmen oock met handen en tanden vast houd dien Regel, *dat de H. Geest in de H. Schrift spreeckt nae de vooroordelen en dwalende meeningen des volcks.*

In 't Landt der Gadarenen,

„*Laet ons 't geene sy daer van seggen t'samen stel-* „*len; en voor eerst besien hoedanigh deese Man gesteld* „*was, eer hem Christus quam genesen, daer nae,* „*hoe dat toegingh; en ten laetsten wat den Verckens* „*weervoer. Daillon geeft 'er wel oplossingh van; doch* „*die my dunckt dat ick wat bescheydelicker stellen* „*moet: alsoo ick de sijne d'eerstemael leesende, self* „*noch niet in alles was voldaen. Van beyde besetenen*

Waer van de Historie beschreven staet

„ *schrijft Mattheus*, datse uyt de Graven quamen, „ ende seer wreed waeren, alsoo dat niemand „ door dien wegh voor by gaen konde. *Marcus* „ *en Lucas van dien eenen, die het quaedste hadde*, „ dat hy van over lange met Duyvelen (*Mattheus* „ *seght sleghts* Duyvel, *Marcus*, onreyne Geest) „ was beseten geweest, ende was met geen Klee- „ deren gekleed, ende en bleef in geen Huys, „ maer inde Graven, ende niemand en konde hem „ binden, oock self niet met Ketenen. Want hy „ was meenighmael met boeyen en ketenen ge- „ bonden geweest, maer de ketenen waeren van „ hem in stucken getrocken, en de boeyen ver- „ brijseld; ende wierd van den Duyvel gedreven „ (*hier is 't wederom* Duyvel; *te vooren heeft hy* „ Duyvelen *geseyd*) in de woestijne, soo dat nie- „ mand maghtigh was hem te temmen. Ende „ hy was altijd naght en dagh op de bergen, ende „ in de Graven, roepende, en slaende hem selve „ met steenen.

Matth. VIII. Marc. V. Luc. VIII.

Al mee uytgegeven

Daillon krijght noch somtijds wel d'eer van *genoemd* te werden. Maer de *naem van Hobbes* werd *nergens* eens gemeld. Wat behoefdmen soo *sorghvuldigh*, en op *sulck een wijs*, *Duyvel* en *Duyvelen* tegens malkander te stellen, even als ofmen een *weereldlijck Schrijver* voor had, dienmen over *aghteloosheyd*, of *tegenspraeck* tegens sigh selven wou *beschimpen*? 't Is immers bekend genoegh, I. dat door de naem *Duyvel* dickmael *veele*, jae *alle Duyvelen* werden verstaen. II. *Lucas* spreeckt van *Duyvelen*, in 't *getal van veele*, om dat'er veele in dien mensch waeren. En van *Duyvel*, in 't *een-tal*, om dat *Christus* alleen met *eenen Duyvel* gespreck hield. In 't *Historisch verhael* voortgaende, nae tusschen-voegingh van yets 't geen tot de *Historie* behoorde, soo behoud hy 't woord

Voor een enckel dol, rasend mensch:

Duyvel. Waer toe sulcke *knibbelingen*, welcke doch tot de saeck, in verschil, niets met allen doen; en derhalven nergens anders toe strecken, als om de Godloosheyd der *Atheisten* en *Libertijnen* te stercken. *Duyvel* en *onreyne Geest* beteeckend by d'*Euangelisten 't selve*. Die *Marcus* vs. 2. had *onreyne Geest* geheeten, noemd hy vs. 12. *Duyvel.* Die *Lucas* vs. 27. de naem van *Duyvel* geeft, geeft hy vs. 29. dien van *onreynen Geest.*

„ *Dit waeren altemael bewijsen van volstreckte dul-* *Met een gantsche*
„ *ligheyd, soo ergh als 't immers wesen moght. Doch*
„ *men behoefd hier t' Amsterdam sleghs dickmael in 't*
„ *Dolhuys te komen, om diergelijcke Menschen te sien;*
„ *of de genen daer nae vragen, die der dagelijx met*
„ *ommegaen; sonder die gedachten, datse van den Duy-*
„ *vel dus beseeten sijn. Men sal u oock wel seggen, of-*
„ *se ketenen en boeyen breecken konnen. Hadmense daer*
„ *binnen niet verseeckerd gehad, eer de dulligheyd op 't*
„ *hooghste was, of met list daer in gekregen, men sou-*
„ *dese genoegh in 't wild sien lopen hebben; en vergeefs* *Uytsluytingh van de Duyvel.*
„ *gesoght te temmen. Selfs dit niet tegenstaende, sal-*
„ *men noch wel somtijds sien datse uytbreecken; soo ver-*
„ *re dat daer af noch wel een spreeckwoord is:* Hy siet'er
„ uyt, als of hy uyt een dulhuys uytgebroocken wae-
„ re. *Noch onlanghs heb ick eenen Jode hier gekend,*
„ *die tweemael uytgebroocken is, men weet niet hoe. Be-*
„ *langende de Gargesenen, 't sy datse Heydenen of Jo-*
„ *den waeren; ick dencke niet dat by hen soo goede op-*
„ *sight op de dulle menschen was; soo dat het daer wel*
„ *lightlijck gebeuren konde, dat sulcke menschen in 't*
„ *wild heenen liepen.*

'tVerschil is hier *niet* eygentlijck, of *dolle Menschen* haere Kleederen verscheuren, *Keetenen verbreeken*, in 't *wild loopen* konnen; maer of de *Duyvel* in *deesen Beseetenen* sulck een *dolheyd veroorsaeckt*, immers, *onder een natuerlijcke dolheyd geweldadigh gewerckt* heeft? Dit geloven wy, om dat d'*Euangelisten* 't selve klaerlijck getuygen. Uyt- *Welcke saeck, alsoomen,*

druc-

druckliick staet'er, dat hy *van de Duyvel*, *van veele Duyvelen beseeten* was, dat hy een *onreyne Geest*, een *Legioen Duyvelen had.* Voorts werd hier op een *bysondere wijs*, en met *groote naedruck* geseght, dat *niemand hem kon binden*, *selfs niet* met *Ketenen.* Want *meenighmael* was hy *daer meê gebonden geweest* (buyten twijffel soo dick en sterck, datmen sigh verseeckerd hield, deselve door geen menschlijcke magt te konnen verbroocken werden); maer hy *hadse verbroocken*, en de *Boeyen* niet alleen *in stucken geruckt*, maer selfs oock *verbrijseld.* Niemand kon hem temmen. De H. Schrijvers stellen dit voor als een saeck *boven Menschen vermoogen*; en schrijven 't *den Duyvel toe.* Geschied het somtijds, dat *rasende Lieden* haer' *Ysere Ketenen* in stucken breecken (van *Boeyen te verbrijselen*, heb ick noch noyt gehoord), wie sal ons *verseeckeren*, dat de *Satan*, door Gods toelaetingh, de *hand oock niet in 't spel* heeft? Om ons hier van te vergewissen, moesten wy *al andere Borgen*, als de *sleghte woorden der Duyvel-loogchenaers* hebben. 't Werd als *wat sonderlinghs* voorgesteld in *Simson*, dat hy, *met twee nieuwe touwen aen sijn armen gebonden sijnde*, *deselve verbrack als Lijnen draden*, *die van den vyere gebrand sijn.* Maer 't was Gods *Geest*, die dit verrigtede. *De Geest des Heeren wierd vaerdig over hem, en de touwen*, &c. *Jud.* XV. 13. 14. Soo oock *verbrack* niet de Mensch, maer de *boose Geest* in en door den Mensch, dese *Ketenen* en *Boeyen.* Nu maecktmen de *rasende stercker dan Simson*; als die niet alleen *touwen*, maer *Ysere Ketenen* uyt haer selven konnen *verbreecken*; *Ysere Boeyen verbrijselen.* 'k Meen, datmen weynigh sulcke *verbroockene Ketenen* gesien heeft; of se moesten niet seer sterck sijn geweest. Anders is 't waeraghtigh,

Alder-wijdlopighst

Daer ontrent besigh is,

datse

datse sigh wel dickmael *van haere Ketenen of Boeyen hebben los gemaeckt*; en alsoo, *men weet niet hoe*, ontkoomen zijn. Uyt de plaets sijner *opsluytingh te breecken* (dit geschied al dickmael van gevangene, die wel by haere sinnen sijn, en somtijds *weetmen* oock *niet hoe*) is noch *op verre nae niet*, de *Ketenen en Boeyen*, waer meê men *gebonden* is *in stucken trecken, verbrijselen*. Laet ons soo een sterck, *enckelijck dol* Mensch eens getoond werden; die 't niet alleen *eens*, maer *meenighmael* gedaen heeft. Uyt de woorden *meenighmael met Boeyen en Ketenen gebonden* geweest, volgd oock, dat de Vrienden deeses *Gadareners* t'elckens de *Ketenen sullen verswaerd* en *stercker gemaeckt* hebben. Evenwel, alles moght niet helpen. Hy trockse in stucken. *Hier oock wat breed*

Vermits nu in 't vervolgh verscheydene dingen komen, welcke 't *verschil niet raecken*, daer buyten omlopen, en hier niet anders als tot *verwarringh der Leesers* dienen souden, soo sullen wy, om tijd en papier uyt te winnen, alleen daer uyt neemen 't geen d'*Euangelische Historie* en ons gevoelen tegens gesteld word. Want hier heeftmen sigh bysonderlijck op gespitst, volgens de woorden: ,, *Maer ick heb al langh voorsien, datmen my* ,, *met eenen hoop beseetenen ontmoeten sal, en aen de-* ,, *selve dat doen sien, dat ick tot hier toe tegen-spreke* (te weeten, dat'er Duyvelen in de wereld zijn, datse yets vermogen te wercken op der menschen ligchamen of gemoed). ,, *Doch dat is een stuck,* ,, *daer ick met den meesten ernst op uytgeweest ben om* ,, *het nae te speuren, en wat ick eyndlijck gevonden* ,, *hebbe, dat sal ick den Leeser duydlijck voor oogen* ,, *stellen.* Danck heb *Hobbes*, die sulcke *verlighte-de oogen* des verstands kan maecken. Maer wy vreesen seer, dat de Duyvel hem *de sinnen heeft* *Werd verhandeld; Tot gerust-stellingh der eenvoudige.*

ver-

verblind gehad. Wy souden hier, t'onsen voordeel, wel konnen bybrengen dien vermaerden *Coccejus*, diemen soo *hoogh-verlight* roemd; doch 't sou ons niet mogen helpen; want terstond souden wy moeten hooren: „ *Hier laet ick nu den* „ *Heer Coccejus sijn gevoelen houden.*

Uytlegging der woorden

„ *Dat Christus tot deesen* Gergesener *seyde*, onreyne Geest, gae uyt van deesen mensch; *dat sprak* „ *hy eensdeels als een ander oock wel doet, yemand* „ *voor eerst in sijne inbeeldinge* (*dat hem dit of dat* „ *van binnen queld*) *wat toegevende, om hem daar af* „ *te verlossen, anderdeels gelijck hem dat bysonder-* „ *lijck betaemde, om uyterlijck te toonen, dat hy* met „ maght en kraght den onreynen Geesten gebied. „ *Het was dan soo veel te seggen, als*; Boose quel- „ linge verlaet deesen Man; *of, gelijck hy tot eenen* „ *anderen seyde*; Stae op en wandeld; *alsoo hier*, „ weest verlost van deese jammerlijcke quael.

Onreyne Geest, gae uyt van deesen mensch,

I. Een *uytleggingh*, welcke *reghtdraets strijd* met de *klaere woorden* en den *gantschen inhoud* der *Euangelische Historie*, beschreven van *drie Euangelisten*: Een *uytleggingh* welcke de *woorden* der H. Schrijvers *weghneemd*, en gantsch *andere* in de plaets *inflanst*; met *Duyvelen beseeten* veranderd in, met Inbeeldingh geplaeghd; *onreyne Geest* in, boose quellingh; *den onreynen Geest gebieden van den mensche uyt te vaeren* in, word van uwe inbeeldingh, of van uwe jammerlijcke quael geneesen, *van de Duyvel gedreven in de Woestijn* in, van sijne dolheyd gedreven; *die 't Legioen gehad had* in, die sigh selven ingebeeld had een Legioen te hebben, en noch soo veel andere uytdruckingen die wy hooren sullen, in vlack daer tegens aen loopende voorgevingen, heeftmen met soo veel *Godvrughtigheyd* te *verwerpen*, alsmen *dwaesheyd* en *vermeetenheyd* ontrent 't woord Gods

Strijdende reght-draeds

sou

ſou betoonen, in de ſelve *aen te neemen.* II. Dat de *Menſchen* ſomtijds doen, of ſpreeken tot yemands geneeſingh, had de *Soon Gods* niet van noden; als die geen middelen behoefde, en alleen met een woord genas. Een *Geneesmeeſter* handeld wel met *inſchickingh* ontrent den waen eens *Inbeeldenaers*; maer, wy *ontkennen* rondelijck, dat de *Beſeetenheyd* des *Gadareners* een enckele *Inbeeldingh* was. De H. Schrift ſpreeckt'er *geheel anders* van. Sulck een bedrijf eens *Geneesmeeſters* is niet vry van alle *ſchijn des quaeds*, van *bedrogh*, van *veynſery*; ten deelen van *leugen*; welck alles men van de Heere *Chriſtus verre af* moet ſtellen. Sou *hy ſigh laten aenleunen*, ſoo *geſproocken*, ſoo *gedaen* hebben, *als of hy de Duyvelen uytdreef*, en ſou'er ondertuſſchen *geenen Duy*vel ontrent geweeſt zijn? Hy alleen een *Inbeeldingh*, een *booſe quael* hebben geneeſen? III. Hoe *gebied hy met kraght en maght d'onreyne Geeſten*, die niet in de weereld zijn; de menſchen noch nae ligchaem noch nae gemoed quaed doen, niet nae buyten wercken konnen? *Veynſde* de Salighmaker met *woord* en *daed* te *doen 't geen hy niet deed*, om *uyterlijck deeſe maght te toonen*? IV. Wat koomd hier de *Hiſtorie* van den *geraeckten* te pas? Immers noch minder, als hier boven de *Koorts*, de *Wind*, de *Zee*. Staet van deeſen, tot wien *Chriſtus* ſeyde, *Stae op en wandel*, dat hy een *onreyne Geeſt*, dat hy *de* Duyvel had. Waer in't Woord Gods gehandeld werd van *geraeckte*, *blinde*, *dove*, *qualijck-geſtelde* door *natuerlijcke kranckheden*, van de Heere *Jeſus* geneeſen, ſtaet van deeſe wel ergens, datſe *van de* Duyvel *beſeeten* waren? Datſe *onreyne Geeſten* hadden? Dat deſelve *van haer uytvoeren*? ten ware datſe *daedlijck daer by waeren*, en de *ſtomheyd* of *doofheyd* veroorſaeckten; 't welck dan *uytdrucklijck* daer by gevoegd werd; waer

Tegens de klaere woorden

En den gantſchen inhoud

Der Euangeliſche Hiſtorie.

waer van hier nae breeder. *Onreyne Geesten*, *Duyvelen*, te veranderen in *boose quellingh*; van den *Duyvel beseeten* in met *dulheyd geslaegen* buyten de Duyvel, laeten wy voor de geene, die *meer stoutheyt* hebben, om de *meesterlijcke hand* te slaen aen *'t woord* des levendigen *Gods*, op datse 't selve *buygen moghten* nae haere ydele inbeeldingen, en sigh selfs verdightede *Concepten*.

Aenmerckingh

Maer al verder: Deese Man: *uyt wien de* Duy*vel sprack* (gelijck blijckt uyt 't *gespreck Christi met*, en sijn *bevel aen* de boose Geest), riep met een groote stem: *Wat heb ick met u te doen, Jesu gy Soone Gods des alderhooghsten*: *Ick bid u dat gy my niet pijnighd.*

Op de woorden des boosen Geests,

„*Deese Man, sigh inbeeldende, dat het in sijn lig-*
„*chaem van verdoemde Geesten krielde, was oock dus*
„*vervaerd voor Jesus, wetende ten minsten wel, dat*
„*sulck een groot Propheet, als hem nae gingh dat hy*
„*was; en die reeds sulcke Duyvelen al meer had uyt-*
„*geworpen, den sijnen mede lightlijck niet spaeren*
„*soude.*

Wat heb ick met u te doen, Jesu gy Sone Gods des Alderhoogsten?

I. Alweer *vastgesteld* waer van 't *alderminste blijck* niet is, jae 't geen *vlack uyt tegens de Historie* aenloopt. Wy *ontkennen*, dat de *Beseetenheyd* een *Inbeeldingh* was, *soo dickmael*, alsmen 't *dickmael seggen sal.* „*En die 't seyd, sal het my moeten*
„*bewysen, want het niemand vry staet al te seggen*
„*wat hem lust. Indien 't soo waere, de* drie Euan-
„geliſten *souden 't ons wel geseght hebben. Ick sou*
„*'t meê wel geloven, soo de Schrift dat seyde.*
II. Een mensch, *soo langen tijd* beseeten geweest, of, gelijckmen hier wil, *volstreckt dol, soo argh als 't immers wesen moght*: Die in *geen Huys bleef*; maer *dagh en naght in de Graven*, of *in de Woestijn* was; die niet gebonden, niet geketend kon werden; sou die *geweeten*, jae *ten minsten geweeten* hebben, dat *Jesus* (dien hy *noyt gesien had*, want hy

Diemen wil, dat alleen de dolle, sigh inbeeldede

hy *ontmoetede* de Salighmaker *soo terstond* als hy *in't Landschad der Gadarenen* te Land was gegaen) *een groot Propheet* was; dat hy *alreeds veele sulcke Duyvelen had uytgeworpen*? Dat hy oock *den sijnen niet verschoonen* sou? Hoe kon sulck *een overlegh* in een *volstreckt rasende*, en *ter dier tijd rasende* vallen? Hoe *kende hy Jesus bynaeme*, daer hy *noyt by hem* was geweest? En schoon hy uyt andere moght geweeten hebben ('t welck wy noch geensins toestaen), dat deesen *Jesus een groot Propheet* was, dit verschilde noch veel, van dat hy was *de Soone Gods des alderhooghsten*; 't welck *de wel by haere sinnen sijnde Joden* en andere selfs *noch niet wisten*. Sou 't niet *dollemans werck* sijn dit te willen *geloven* van eenen *volstreckt dollen*? Naderhand sullen wy een naerder *aenmerckingh* maecken op dit *kennen der Beseetene*, of der *Duyvelen in de Beseetene*, dat *Jesus* was *de Christus*, de *Soon des alderhooghsten Gods*. 't Geenmen al weer bouwdt op 't seggen, dat *dien Man enckelijck sprack als dol*, ontkennen wy al weer, en stellen daer tegens uyt d'*Euangelisten*, dat de *Satan sprack uyt dien dollen*: Wiens dolle raserny of geheellijck door de Satan wierd veroorsaeckt, of onder welcke natuerlijcke onsinnigheyd hy geweldelijck werckte.

vol boose Geesten te sijn,

Op den naem derselve sou gesproocken hebben; en afweeringh van deese voorgevingh.

Jesus vraeghd, niet den *Man* voor hem selven, niet de *raserny* in dien Man, maer *de boose Geest*, van wien hy *beseeten* wierd, *hoe sijnen Naem was?* Die alles wist, die aller herten en gedaghten kende, behoefde dit niet te vraegen, om *kennis* daer van te krijgen: Maer hy had daer ontrent sijn *bysonder insight*; en wou oock, tot *verheerlijckingh van't Mirakel*, de *Duyvel selfs* doen seggen voor veeler ooren, dat in deesen Mensch *seer veele boose Geesten* waeren; daermen anders sou gemeend hebben, dat hy *maer eenen Duyvel* had uytgewor-

Vraegh van Jesus *aen de Duyvel,* hoe sijnen naem was.

pen. Gelijck hy de Vader van de *Maen-siecke* en *Beseetene* vraeghde: *Hoe langen tijd is't, dat hem dit overkoomen is*; op dat de toesienders uyt desselven bericht: *Van sijn Kindsheyd af*, verneemen moghten, hoe ingeworteld, hoe langhduerigh, en derhalven hoe seer ellendigh dese quellingh des Satans was. Op de gemelde *Vraegh* kreegh de Salighmaecker tot antwoord; *Mijnen Naem is Legio, want onser sijn veele.* Hier moet al weer de Duyvel wegh.

Tegen-gestelde

„*Deese Man, hebbende sijn Hoofd vol Muysene-„sten, gelijckmen spreeckt, geloofd dat die vol Duy-„vels zijn, en dat hem des de naem van* Legio *wel „toebehoord.*

Knibbe-lingh

Soo *light* als dit *buyten* en *tegens de H. Schrift* werd *gesteld*, soo *light verwerpen* wy 't *met* en *volgens* deselve. Men sie, wat wy hier boven daer van geseght hebben.

Over d'ant-woord des Duyvels,

„*Want de Duyvelen en past dat antwoord niet, het „sy dat sy te samen, of dat een voor allen spreeckt. „Niet alle t'saemen: die moesten seggen,* onse; *en „niet* mijn *naem is soo. Oock hadde Jesus den onrey-„nen* Geest, *en niet de* Geesten, *gevraeght,* welcke „is dijn naem? *Ende niet,* welck is u lieder naem. „*Oock niet een voor allen, die als't Hoofd van d'an-„dere konde geweest zijn. Want wat seggen soude dat „sijn, soo een Capitain gevraeghd sijnde, hoe heetje, „soude antwoorden, ick heet Compagnie; of een Col-„lonel, ick heet Regiment, of een Brigadier, ick „heet Brigade?*

Mijnen Naem is Legio:

Eenen der *Duyvelen* had uyt den Beseetenen tot *Jesus* geroepen: *Wat heb ick met u te doen.* Daer op *vraegde Jesus dien roependen* Geest: *Hoe is uwen Naem?* om dien *Satan* selfs te doen bekennen, dat in dien Mensch *veele Duyvelen* waeren. *Christi Vraegh* was *gericht tot* en *nae den Spreecker.* Nu vinden wy by d'*Euangelisten*, wat de *Duyvel heeft geantwoord*, en bemoeyen ons weynigh daer meê,

of

of hy daer in *de regelen der Grammatica* heeft waergenoomen of niet. Als wy nauw wilden siften, wy konden toonen, dat de geene, die hier de boose Geest van een *misslagh in de Tael-kunde* beschuldigen, *diergelijcke feylen* al dickmael selver begaen, tegens d'eygenschap van onse Tael; doch hebben noyt aenmerckingh daer op willen stellen; schoon een Kind selfs de feyl sien kan. 't Geen de *boose Geest* met *Woord-verkorting* sprack (seer gemeen in de *Grieckſche* Tael), kanmen met een *kleyne invullingh* tot een *vollen sin* brengen: *Mijnen Naem is* ['t Hoofd van een] *Legioen, want onser sijn veele.* Sulck een *opvullingh* moetmen maecken in even 't selve *Capittel* van *Marcus vers. 35. De wijle hy noch sprack quamen van des Oversten der Synagoge seggende.* Om verstaen te werden, moeten hier twee woorden, *eenige* en *Huys*, ingevoeghd werden; *quamen* [eenige] *van des Oversten der Synagoge* [Huys]; *seggende.* Daermen soo veel *gevaerlijcke dingen* uytwerpt *tegens de H. Schrift*, en *buyten* d'alderminste *seeckerheyd*, mogen wy oock wel eens *sonder gevaer, sonder tegens* de *woorden* en *sin* der H. Bladeren aen te gaen, *voor waerschijnlijck* stellen, dat de Duyvel hier *opsetlijck sulck een manier van spreecken* heeft willen gebruycken (*mijnen naem is Legio*), om daer door te kennen te geven, dat *soo veele Duyvelen* by een, echter gantsch *eendraghtigh*, en als *maer een eenige Geest* waeren, om quaed te doen, en deesen Mensch te plagen: Sou 't oock soo vreemd zijn, dat een *Capitain*, diemen alleen *voor een enckel* en *gemeen persoon* aensagh (gelijck buyten twijffel de daer tegenwoordige *Gadareners* hebben gemeend, dat dien Mensch alleen met *eenen Duyvel* beseeten was), en nae sijnen Naem vraeghde, op een *oneygentlijcke* wijs, en

En korte bejegening

Van deselve.

om sijn *gesagh bewimpeld* te kennen te geven, antwoordde: *Mijnen naem is een Compagnie Soldaten*: te weeten, Bevelhebber over een geheele Bende. Maer 't is de moeyte niet waerdigh, ontrent sulcke beuselingen de tijd te verslijten.

De stellige bevestigingh

Uytdrucklijck staet'er, dat de *Gadarenen tot Jesus quamen, en sagen den beseetenen, die het Legioen* GEHAD HAD. Sy vonden den Mensch, *van wien de Duyvelen uytgevaeren waeren*. Hier getuyghd de H. Schrift *stelliglijck*, dat'er een *Legioen Duyvelen in hem was* geweest; en datse van hem *waeren uytgegaen*. Derhalven heeft hy niet in *Inbeeldingh*, maer in der *daed* van *boose Geesten* beseeten geweest. Doch oock deese soo klaere woorden mogen niet gelden. Men moet'er yets tegens op soecken.

Des H. Geests weersprooken:

„ *'t Volghd geenssins, dat het niet by Inbeeldingh,*
„ *maer in waerheyd alsoo was; niet meer dan dat Sa-*
„ *muel in waerheyd met de Toveres gesproocken heeft;*
„ *om dat'er duydlijck staet*, dat de Vrouw Samuel
„ sagh, dat Saul vernam dat het Samuel *was, en*
„ dat Samuel sprack tot Saul, 1. *Sam.* 28. 12.
„ 14. 15.

En daer toe bygebraght 't Bybelsch verhael

In 't verhael van *Sauls* bedrijf en der Vrouw die een *waerseggenden Geest* had, *waerschouwd* ons de *H. Schrift voor af*, dat dit een *Toveressen-werck* was; en derhalven, dat *Samuels verschijningh* maer alleen moet gehouden werden voor een *guygchelspel van de boose Geest*, die gantsch geen maght had een *doode te verwecken*, als alleen *in schijn*; eenen die nu *soo langh* dood was geweest te *doen opkoomen*. (Anders kon hy wel eenen *versch-gestorvenen*, als 't God hem toeliet, uyt 't Graf neemen, en soodaenigh beweegen, dat hy levendigh scheen). Dit was '*t Volck Gods bekend*. Daer op, en nae dit gestelde *voorhoedsel*, werd verhaeld,

wat de Toveres sagh, te weeten, *Samuel* (in schijn), of diese voor *Samuel nam*; en *Saul vernam sulcks uyt haeren mond.* De *H. Geest* steld *voor uyt*, dat het *Tover-bedrijf* was: En daer uyt konmen *besluyten*, dat 't geen de *Toveres meende* te *sien*, was een *Satansche begoogchelingh*: Alhoewel seer langh daer nae eenige onder de *Joden* gemeend hebben, dat de *ware Samuel* sigh had vertoond. Maer waer gebruycken d'*Euangelisten* eenige *Vooruytstellingh* in 't verhael des *Gadareners*, eenige *woorden*, waer uyt men in 't alderminste sou mogen *afnemen*, dat hy alleen een *Inbeeldingh* had van *vol Duyvelen* te zijn. Jae, niet de minste *schijn* hier van vindmen in al de *Historien* van *soo veele Beseetene*: Maer wel, uyt al de *woorden*, uyt al d'*omstandigheden*, uyt 't *geheele verhael* reght het *tegendeel.* Kortlijck, d'*omstandigheden* 1. *Sam.* XVIII. toonen, datmen daer een *valschen Samuel*; d'*omstandigheden* in d'*Euangelische Historien*, datmen *waerlijck boose Geesten* verstaen moet.

Van den valschen Samuel; doch afgeweesen.

„*Die eene Geschiedenis verhaeld, gelijck hier* „*d'Euangelisten, brenghd de saecken voor soo alsse* „*uyterlijck sijn voorgevallen, sonder over d'oorsaec-* „*ken, daer de waerheyd in verborgen leyd, ondersoeck* „*te doen. Wy self sijn soo gewoon te spreecken. Want* „*gelijckmen Menschen vind, die sich vastlijck inbeel-* „*den, datse 't een of 't ander levendigh Dier in haer* „*ligchaem hebben, soo sullen wy hen dickmael vol-* „*gens die inbeeldingh oock soo noemen; als,* de Man „met den aexter in sijn lijf, de Man met de trommel „in sijn Hoofd, de Man sonder ingewand, *sonder* „*daer mede te beteeckenen, dat die Luyden waerlijck* „*soo gesteld zijn.*

Gevaerlijcke stellingh, aengaende de Verhalen der H. Schrift;

Een *getrouw Geschied-schrijver* verhaeld niet alleen een saeck soose *uyterlijck schijnd*, of *van 't Volck werd gehouden*, maer *toond oock*, als 't Volck daer ontrent in een *valschen waen is*, en hy sulcks weet,

Kortlijck aengemerckt,

weet, *de dwalingh*: Want sulcks vereyscht de *waerheyd*, en d'*opreghtigheyd* der *Historie*. De *H. Geest* beschrijft de Geschiedenis des *Gadareners*, so als die sigh *waerlijck heeft toegedragen*; en voegt'er noch *stellighlijck bevestigender* wijs by, dat de *Beseetene een Legioen Duyvelen had gehad*. De *Menschen spreecken* wel somtijds soo, gelijckmen hier steld; doch *spottender wijs*; en by derselver Tael moetmen die van de Geest Gods niet vergelijcken. Indien een *Historie-schrijver* aenteeckende: *Daer was in onse Stad een Man met een Trommel in sijn Hoofd*, stellighlijck, sonder daer by te voegen, *in sijn Inbeeldingh*, soumen hem niet *belagchen*, of voor een *leugenaer* houden? Volgens 't geen men hier steld, soumen *noyt konnen weeten*, of de *H. Schrift eenige saeck nae waerheyd* verhaeld of niet. Jae, dus konmen de *grootste van Christi Mirakelen* vernietigen; en beweeren, dat hy geen *waerlijck-doode*, maer alleen *sulcke*, diemen *meende dat dood waeren*, opgeweckt heeft; waer van hier nae breeder.

En verworpen.

Vervolgh der Historie, van 't

De *Duyvelen* nu, siende datse uyt desen *Mensch moesten*, *baden Jesus*, dat hy haer *niet wou gebieden nae den afgrond heenen te vaeren*. Dat hy haer *niet wou senden buyten dit Land*. Niet in den *afgrond*, wijl haere pijnen daer veel swaerder waeren; gelijck blijckt uyt haere woorden: *Sijt gy gekoomen om ons te pijnigen voor den tijd*. Niet *buyten dit Landschap*, en *in den afgrond*; wijlse dan de Menschen geen quaed meer souden konnen toevoegen. Datmen deese woorden al weer d'*Inbeeldingh deses Mans* wil toeschrijven, als die *meende vol Duyvelen* te zijn, is alreeds genoegh afgeweesen. Daer-en-boven, hoe kan van d'*Inbeeldingh* deeses *eenen Mans* geseghd werden, *al de Duyvelen* baden hem? En: *Christus* liet het *haer* toe.

Versoeck der Duyvelen,

toe. Hoe konden *al de Duyvelen bidden*, daer'er *geen waeren*, als (soomen seght) in d'*inbeelding* des Mans? Hoe passen de woorden *al*, en *haer* op *eene Man*, of op *eene Inbeeldingh*? Doe hier toe, dat van den *eenen Duyvel*, die met *Christus sprack*, staet: *Hy bad* hem seer. Maer daer nae van *al de Duyvelen*, *sy baden* hem. Met *meer reden* konden wy op *dese woorden aendringen*, alsmen (in ons IV. *Hoofd-stuck*) heeft gedaen op die van *Moses*, *de Slangh*; en stracks noch op die des Satans, *mijnen Naem is Legio*.

„*Maer neem dit hier eens, dat het Duyvels waeren die hier soo spraecken, soo stond het by hen vast, datse nae den afgrond moesten, wanneerse geen verblijf meer op der aerde 't sy in Menschen of in Beesten hadden; dat was hun vaste plaets. Wonderlijcke dingen, dat de Gevangens by meenighten van Legioenen uyt de Hel gelaten werden, om de arme Menschen langh en veel te plagen; want het op dien eenen of twee niet aenquam, die van of seven, of een Legioen beseeten waeren. Oock laet geen Reghter yemand uyt den Kercker buyten nood; veel min sal dat de Reghter der Engelen en Menschen doen. Maer wat nood wasset, soo hy dien eenen Man voor dien tijd kastijden wil, op 't minste drie duysend Duyvels uyt de Hel te laeten. Een derselven alleen maeckte 't Paulus, die soo veel grooter Man was dan deesen armen bloed, al suer genoegh. Ick spreecke nae den Mensche; verstaetmen 't een hier eygentlijck het ander dan oock. Anders heb ick mijn gevoelen van dat* „vuyst-slaen *al geseyd*. Te weeten, dat het *geen boose Geest* was, maer dat het *Pauli boose vyanden waren, die de waerheyd tegenstonden, en sijnen goeden naem met lasteringen beswaerden*. Hoe draeymen 't soomen wil! Had *Paulus* deese niet al gehad van 't begin sijns *Apostelschaps af*? Ondertusschen scheydmen hier met weynigh woorden uyt; alsoomen bekend, *den eygentlijcken sin dee;er plaets*

Datse inde Kudde Swijnen moghten vaeren.

Wat daer tegens ingebraght werd; en bygaende schimpery.

Aenmerckingh op des Satans *vuyst-slagen.*

niet te verstaen: Maer men doet'er by, *datse niemand verstaet,* Voor ontrent twintigh Jaeren *meendemen*, datmense *wel verstond*, doemen beyde *Paulus* en *Job betoverd* seyde te zijn. Waer in de *vuyst-slagen* eygentlijck bestonden, weeten wy niet; maer dit wel, dat deese quellingh *Paulus* door de *Satan* wierd veroorsaeckt, wijl hy 't selver getuyghd. Uyt de woorden *Christi*: *De Duyvel en sijn Engelen*, kanmen genoegh verstaen wat hier *Engel des Satans* te seggen is. Doch wy komen tot onse aenmerckingen op 't voorgestelde.

Kortlijck afgewesen, Wy behoeven 't hier niet sleghts *soo te neemen*, dat het *Duyvelen waeren* die soo spraecken. 't Woord Gods segt ons, dat het *sulcke geweest sijn*, Sy wisten, dat de Heere *Christus*, als haeren *Reghter*, maght had, haer nae *den afgrond te senden*; nae haere *vaste plaets*, als d'Almaghtige haer daer Kerckerd, haere *keten kort inbind*: En dan, als 't hem 't geliefd tot d'uytvoeringh sijner oordelen, haer deselve weer *langh laet*. 't Valt moeylijck, datmen gedwongen werd, een dingh meermael te moeten herseggen; wijlmen deselve saeck dickmael op de baen brenghd, en *herkoockte hutspot* voordischt. De volgende *schimpery* geld *niet ons*, maer de *H. Schrift* selfs; die 't getuyghd, en die wy geloven. Sijn oock geen antwoord waerdigh, of alreeds te vooren afgeweesen. Wie

Om niet dickmael wil *God bepaelen*, of de *Wet stellen*, of hy *veel*, dan of hy *weynige Duyvelen* sal gebruycken tot de verrightingh en uytwerckingh sijns Besluyts? Hy doet ons in sijn woord sien, dat hy, wanneer 't hem soo behaeghd, *eenen Duyvel uytsend*, om een *gantsch volck te plagen*: En wederom *veele Duyvelen*, om op *eenen mensch aen te vallen*. Gelijck hy somtijds *eenen Engel steld* ten Voorstander eener *geheele Natie*; en *veele*, tot *bewaeringh* ter salig-

heyd

heyd van *een eenige Vroome.* Hier heeft hy, door *d'uytdrijvingh* van *soo veele Duyvelen* uyt *eenen mensch*, de *grootheyd sijner genaede*, en 't *Mirakel sijns Soons* willen *verheerlijcken.* Oock *ons leeren*, hoe voorsightigh wy dienen te wandelen; hoe geduerigh in den gebeede tot hem te sijn; hoe sorghvuldigh ons te wapenen met de geheele Wapen-rustingh Gods; wijl soo *veele duysend boose Geesten op een eenigh mensch* loeren; hem bespringen, hem gantsch inneemen en besitten konnen. 't Waere te wenschen, datmen niet soo geduerigh, soo groof *nae den mensche*, nae de verdorvene menschlijcke bedenckingh, *Rom.* I I I. 5.; jae niet *soo geheel menschlijck*, met *woorden der menschlijcke wijsheyd* tegens 't woord Gods *sprack.* Daer men *nergens de Duyvel* wil toelaten te sijn, moestmen immers oock *Pauli Quel-Geest*, d'*Engel des Satans*, uytwisschen. *Deselve dingen te herseggen.*

De Duyvelen, en met noch grooter naedruck, *al de Duyvelen* (hoe kanmen dus spreecken van *niet sijnde* Duyvelen, anders als by *Inbeeldingh* in de harssenen eens dollen) *baden hem*, datse *moghten vaeren in de kudde Swijnen*, aldaer weydende aen de Bergen. *Christus liet het haer toe.* En *sy voeren in de Varckens.* *Van 't versoeck*

„*Men siet wel, dat het maer een seggen van den* „*armen lijder was, dat hy als op den naem van veele* „*Duyvelen bad, om in den afgrond niet te vaeren. Dit* „*openbaerd sigh noch te meer, nadien de beede daer* „*beneffens was, om in de Swijnen sleghts te mogen vae-* „*ren. Want soo dat was, om voor eerst noch van den* „*afgrond, soo als 't woord is, vry te sijn, wat wonnen* „*sy toch uyt? wanneer de Verckens allegaer verdronc-* „*ken waeren, waer vlogen doe de Duyvels heen. Heeft* „*hen Jesus langer tijd vergund, dan sy selfs begeerd* „*hadden? dat denck ick niet. Aen Jacob, David,* „*Salomon heeft God wel meer dan hunne bede toege-* *Der Duyvelen* *Datse in de Kudde*

Swijnen moghten vaeren.

„*staen; en hy is gewoon, langhmoedigh over sijne Kin-*
„*deren te sijn: maer den Duyvel, wiens wercken hy*
„*met voordaght komt verbreken, sal hy geenssins toe-*
„*geven, dan soo hy hem een geessel in't besonder schul-*
„*digh is, hy steld hem heel kort dagh. 't Is doch 't*
„*gemeen gevoelen oock, dat hy hem eer binnens tijds*
„*als laeter op sijn dack sal komen. Het roepen was hier*
„*doch, en volgens dien 't gevoelen of de vrees altoos,*
„*dat Jesus hem quam pijnigen* voor den tijd. *Soo*
„*heeftmen dan te dencken, dat sy geen langer uytstel*
„*hadden, om tot den afgrond weer te keeren, als datse*
„*slechs noch in de Swijnen vaeren moghten. Doch dat*
„*was om eenen oogenblick te doen; de Swijnen raeckten*
„*aenstonds om den hals: soo waeren sy dan door dat*
„*middel van den afgrond niet bevrijd.*

Wat daer tegens ingebraght werd:

Alle *Christlijcke* en eenighsins *verstandige Leesers sien wel*, datmen de *H. Schrijvers geweld aen doet*, en haere woorden allesins *verdraeyd*, om'er uyt te trecken 't geen'er niet in is, maer vlack daer tegens aen loopt. *Wie baden hier?* De H. Schrift seght: *Al de Duyvelen.* Hier tegens seghtmen, *neen*, 't was maer *een seggen van den armen lijder*, die *als op den naem van* veele Duyvelen bad. *Wat badense?* Twee dingen; *eerst*, dat *Christus haer niet nae den afgrond* wou senden. *Daer nae*, dat hy haer *wou toelaeten*, *in de kudde Swijnen te mogen vaeren.* Sy seggen niet: *Send ons niet nae den afgrond, voor dat wy eerst in de kudde Swijnen gevaeren sijn*: Maer versoghten *'t een en 't ander afsonderlijck.* Met haer *eerste beede* biddense af *'t senden nae den Afgrond.* Wijlse hier in *geenen tijd bepalen*, soo heeft oock *Christus haer geen langer tijd vergund* alsse *begeerd* hadden. Even deese gantsch ongerijmde en niet te pas komende knibbelingh heeftmen met deselve aerdigheyd in de *Historie Jobs* ingeworpen. Dus raepten al by een, rijp en onrijp, om de sack te vullen. *Waerse beenen*

En aenmerckingh op't selve:

nen vloogen, doe de *Verckens verdroncken* waeren, daer aen is ons niet gelegen. Evenwel, wijlse oock *baden*, dat *Christus haer niet buyten dat Land wou senden*, en van *Jesu weygeringh niets* werd geleesen, soo moghtmen vermoeden, datse voornamentlijck in 't Landschap der *Gadarenen* sigh hebben onthouden. Ondertusschen, hadden de *boose Geesten geen langer uytstel* om tot den *afgrond weer te keeren*, als datse *sleghts noch in de Swijnen vaeren moghten*, soo moestmen'er al wederom wel *botte en plompe Duyvelen* van maken, datse dan *soo haest* deese *Kudde in de Zee* gestort souden hebben, om *dies t'eerder nae den afgrond* te vaeren, 't welckse immers *afgebeeden* hadden, en daerse soo *verväerd* voor waeren. Dickmael kan de Leeser sien, hoemen, om sijn ooghmerck te mogen bereycken, de *woorden* der H. Schrift, en de *saecken* daer in voorgesteld, met een *duydlijcke onderscheydingh*, ondereen *vermenghd*, *verward*, *t'saemen hutseld*; en dan weer, 't geen t'*saemgebonden* is van malkander *af-sonderd*. De Heyland quam, *om de Wercken des Satans te verwoesten*, voor soo veel deselve d'*uytverkoorne* aen haere saligheyd konden schaedlijck sijn: *Niet, om hem alle werckingen te beneemen*; want soo wel de *Duyvelen* als d'*Engelen* moeten den *Raed Gods dienen*. De *toekoomst des Antichrists* moest noch *eerst sijn nae de* werckingh *des Satans in alle kraght en Teeckenen en wonderen der leugen*, 2 *Thess.* II. 9. Hy moet *wercken* in de Kinderen der ongehoorsaemheyd, *Eph.* II. 2. Hy moet de voorsienigheyd Gods dienen; om te sijn de *Versoecker* der gelovige; 1 *Cor.* VII. 5. 1 *Thess.* III. 5.; oock haere *Plager* tot haeren besten en een goedt eynd, door des Heeren bestieringh, 2 *Cor.* XII. 7.: De *Godloose* ten *aendrijver*, *aenporrer* tot 't quaed; haeren *Voerman* nae

Meest bestaende

In beuselaghtige

de

En niet te pas komende knibbelingen.

de Hel. Soo *voer hy in 't hert van Judas Iscarioth*, om hem aen te stouwen tot 't verraed tegens sijnen Heer, *Luc.* XXII. 3., nae den *bepaelden Raed en voorkennisse Gods*, *Act.* II. 23. Soo sal hy sijne *werckingh in de boose* hebben soo langh de wereld staet; en *ontrent de gelovige* t'haerer beproevingh, *Ephes.* VI. II. Want de Belofte is noch niet vervuld, maer sal eerst in 't geheel vervuld werden op 't eynd der wereld: *De God des Vreedes sal de Satan haest onder uwe voeten verpletteren*, *Rom.* XVI. 20. Tot soo langh sal hy *verblinden de sinnen* der geene die verlooren gaen, 2 *Cor.* IV. 4. Haer *hert vervullen*, *Act.* V. 3., en sijnen *Throon hebben* daer Afgodery en Tyranny regeerd, *Apoc.* II. 13. Ondertusschen wenschten wy nochmaels wel, datmen eens *klaer* en *rondelijck* seyde, watmen verstaet *met de wercken des Duyvels*; door welcke en diergelijcke woorden de *Leesers*, sonder een eygentlijcke verklaeringh, in *verwarringh* werden gehouden.

Christi Mirakel gesteld alleen te sijn geweest

„ *Nu komt'et dan op 't eygen werck van Christus* „ *aen; die dien ellendigen met een enckel woord, tot* „ *bewijs van Goddelike maght en kraght genas. Dit* „ *is klaer gebleecken, nae dien dat alle man hem sagh* „ aen Jesus voeten sittende gekleed, en wel by „ sijn verstand; *en die 't* gesien hadden, verhael- „ den hoe de beseetene was verlost geworden. *Soo* „ *was de Man van Duyvelen verlost, wanneer hem* „ *die uyt sijn hoofd gedreven, en sijn verstand hersteld* „ *was. Doe hy dat miste, was sijn onverstand, dat* „ *hy door en door vol Duyvelen was. Soo kraghtige* „ *veranderinge braght de Heylaud in een ogenblick te* „ *weegh.*

Een geneesingh van dulligheyd.

Wy hebben uyt de *H. Historie* genoegh getoond, dat deesen *Gadarener* geen *Duyvelen by Inbeeldingh* in sijn hoofd, maer *Duyvelen inder-*

daed

daed in sijn ligchaem had. Sullen 't stracks noch eenmael doen. De *boose Geesten* hadden deesen Man geslagen met *dolheyd*, en soo hem van sijn *verstand* beroofd. Doe de Salighmaker haer had geboodeu *uyt te gaen*, en doe sy *uytgevaeren waeren*, was sijn *verstand* weer in volle vryheyd. Hy wierd *niet van de Duyvelen verlost*, *doe sijn verstand hersteld was*; niet eene Letter hier van staet in de H. bladeren: Maer *doe de Duyvelen uytgevaeren waeren*, *quam hy weer tot sijn verstand.* Dit getuyghd de H. Schrift; want dat hy *wel by sijn verstand was*, werd geseght *nae 't uytgaen der boose Geesten.*

,, *Ende was dit groot stuck wercks echter noch de helft* ,, *maer van dit wonder. Want* de Duyvelen uytvae- ,, rende voeren in de Swijnen, en de kudde stortede ,, van de steylte af in 't Meir, en versmoorden, *en* ,, *dat wel tot* twee duysend *toe. Den mensch nu heb-* ,, *bende verlost van deese dulligheyd*, *beliefde 't hem de* ,, *Verckens met alsulcken tuymel-geest te plagen*, *en d'in-* ,, *woners van hun Vee soo plotselick te ontsetten: daer hy* ,, *buyten twijffel reden toe gehad heeft*, *schoon ons on-* ,, *bekend. Dus verkleyn ick seecker het mirakel niet:* ,, *alsoo ick niet kan sien dat het meer is den gevangen 't* ,, *een gat uyt en 't ander in te jaegen; dan dien mensche* ,, *van de swaerste raserny te helpen*, *en het Vee daer meê* ,, *te plagen.* *'t Varen der Duyvelen*

De *Duyvelen*, *al de Duyvelen*, 't *Legioen*, hadden van *Jesus versoght*, datse *in de Kudde Swijnen moghten vaeren.* Uytdrucklijck staet'er, *niet* dat de Salighmaecker de *Varckens* (onmiddelbaer) *met sulck een tuymel-geest plaeghde*, datse sigh in de Zee storteden, gelijck hier tegens de waerheyd en den gantschen inhoud der *H. Schrift* werd gesteld; maer dat *Jesus het terstond de* Duyvelen *toeliet*: En daer op; dat d'*onreyne Geesten* (uyt den Mensch) *uytgevaeren sijnde*, *in de Swijnen voeren.* *In de Swijnen* *Al meê verworpen:*

Chri-

Christus nam de *dolheyd* niet uyt den *Gadarener*, en sondse de *Varckens* toe. Maer de *Duyvelen*, even *die geene*, die hem, die hem *alle*, daerom *gebeeden* hadden (op datse, wanneerse den *Mensch* niet meer *plagen* moghten, immers de *Beesten*, en door haer de *Gadarenen schade* toevoeghden; te gelijck *Jesus*, wegens deese vergunningh, in *haet*; immers haer in *vreese* brengen moghten, dat haer sulcks meer sou mogen bejegenen; waeromse hem oock baden, dat hy van haere Landpalen wegh wou gaen), stond hy dese *haere begeerte toe*. Waer op even deselve *onreyne Geesten uyt den Mensch*; en *in de Swijnen* voeren. Salmen dus 't geen de *boose Geesten* uyt *eygener boosheyd* begeerden te doen, soo *onmiddelbaer*, uyt *eygener beweegingh*, den *Heyland toeschrijven*? Heeft hy oyt Beesten of Menschen een doodlijcke, of seer schaedlijcke plaegh toegevoeghd, en sou hy 't hier gedaen hebben? De *Leeser* gelieve wederom te letten op 't verhael der *H. Schrijvers*; getuygende, dat *even dat* 't welck *in den Mensch geweest* was, *in de Swijnen voer*. Dat dit waeren *Duyvelen*; *al de Duyvelen*; tot een *Legioen* toe. Men seght, de Man had alleen een *Inbeeldingh* dat hy vol Duyvelen was. Soo moest dan deese *Inbeeldingh* in de *Varckens* gevaeren zijn. Maer hoe kan yet dat *niets met allen* is van d'eene plaets in d'andere overgaen? Daer-en-boven, wilmen nu de *Beesten*, diemen anders *alle kennis* ontneemd, *inbeeldingh* geven. Dat alleen de *dolheyd* uyt den Mensch in de Varckens sou gegaen sijn, seghtmen niet, immers niet klaerlijck genoegh. 't Kan oock niet sijn, want op *dolheyd* passen niet de woorden: *Al de Duyvelen* baden hem, in 't getal van veelen; en *Jesus* liet het *haer* toe; en d'*onreyne Geesten* uytgevaeren sijnde, voeren in de Swijnen.

En korte aenmerckingh daer op.

Yeder kan nu ſien, datmen in de *verklaringh* (liever *verdraeyingh*) deeſer *Euangeliſche Hiſtorie* niet gebleven is (gelijckmen oock doorgaens niet doet) by *een eenige Letter* der H. Schrift; maer alles *reght daer tegens aen* geſchickt heeft. Men overweege de geheele t'ſaemenhangh der Geſchiedenis, en het daer tegens ingebraghte; om t'oordelen, of dit *uytleggingh* of *tegenſpreeckingh* des woords Gods is te noemen.

Tegens een ſtellingh

Een Menſch was met Duyvelen beſeeten [Neen; hy had ſigh ingebeeld vol Duyvelen te zijn]. *Wierd van de Duyvel gedreven in de Woeſtijn.* [Neen; van ſijne dolligheyd]. *D'onreyne Geeſt kende Chriſtus voor de Soon des alderhooghſten Gods.* [Neen, de dolle Menſch kende hem voor een groot Propheet]. *Jeſus gebood d'onreyne Geeſt uyt te vaeren.* [Neen; daer was geen booſe Geeſt; maer Chriſtus gaf d'Inbeeldingh van deeſen dollen wat toe, om hem daer van te verloſſen]. *Jeſus ſeyde: Onreyne Geeſt, gae uyt van deſen Menſch.* [Neen; niet Duyvel, maer booſe quellingh, verlaet deeſen Man.] *Chriſtus vraeghd de Duyvel, die voor al d'andere 't woord voerde: Hoe is uwen naem? En de Duyvel antwoordde: Mijnen naem is Legio.* [Neen; dit ſeyde de dolle Man, die meende vol Duyvelen te ſijn, en ſigh inbeeldde, dat die door hem ſpraecken; en dat dit ſulck een ſpraeck was als hem paſte. [*Al de Duyvelen baden hem, dat hy haer niet nae den Afgrond wou ſenden.* [Neen, de dolle bad dit op den naem van veele Duyvelen]. *De Duyvelen voeren uyt; en doe was de Man wel by ſijn verſtand.* [Neen; geen Duyvelen ſijn uytgevaeren; maer doe Jeſus des Mans verſtand herſteld had, was de Man van d'ingebeeldede Duyvelen verloſt]. *Deeſe Duyvelen uyt den Menſch gevaeren ſijnde, voeren in de Varckens.*

Van de getuygeniſſen der H. Schrift

En deeſe nieuwe verdraeyingh.

Varckens. [Neen ; maer 't beliefde Christus, de Swijnen met een Tuymel-geest te plagen]. Nae 't verhael der *Historie* voeght'er de *H. Geest stelligh-lijck* by, en bevestigender wijs ; dat dien Mensch *een Legioen Duyvelen had gehad*; dat *van hem de Duyvelen uytgevaeren waeren.* [Neen, d'Euangelisten spreecken gelijck wy wel gewoon sijn van een Inbeeldenaer te seggen, de Man met de Trommel in sijn Hoofd. Daer waeren geen Duyvelen, maer de Man meende veele Duyvelen te hebben].

Aenmerckingh op een bygebraght Voorbeeld

Belangende 't bygebraghte Voorbeeld van eenen *rasenden* in *Friesland*; of yemand daer op seyde, dat sulck eenen, die geen getuygenissen en verseeckeringen van andere in 't verhalen van Geschiedenissen, alsse in sijnen Marsch niet dienstigh sijn, geloven wil; oock geen geloof verdiend in 't geen hy selfs verhaeld? Evenwel, wy neemen 't soo aen; maer sien een seer groot onscheyd tusschen deesen maer *half-dollen*, en dien *Beseetenen*. De *raserny* heeft verscheydene oorsaecken. In sommige isse *natuerlijck*; in andere *Duyvelsch*: En soo wasse in den *Gadarener*. Daeren-boven, wie sal ons verseeckeren, dat niet den *Satan* by den *Frieschen rasenden* oock eenighsins, doch niet met sulck een woede, heeft *gewerckt*; hem aenporrende, om niet alleen sigh met sijne *nagelen te verwonden*, maer oock *voor en na lappen van sijnen Endel-darm af te scheuren.* Nu laeten wy 't *in twijffel*; maer *seeckerlijck* souden wy 't *geloven*, indien sulck een geval door de pen der *Heylige Schrijvers* verhaeld, en, nevens andere omstandigheden, daer by gevoeghd waere, dat dien Mensch *van den boosen Geest was beseeten* geweest.

Eens rasenden in Friesland.

Of men 't

Alle *verstandige* laeten wy *oordelen*, of 't *Mirakel*

kel Christi niet waerlijck daer door *verkleynd* werd, datmen hem steld *alleen eenen Dollen geneesen*, niet *maght over de Duyvelen* geoeffend te hebben, door welcker *uytwerpingh hy toonde*, datse hem *onderworpen* waeren; dat hy *volmaghtigh over haer had te gebieden*; dat hy d'*uytverkoorne*, hem van sijnen Vader gegeven, voor derselver *geweld* in 't Geestlijk soo wel *beschermen* kon, als hy 't de Menschen deed in 't ligchaemlijck: Van de *Gevangene Duyvelen* is voor desen genoegh gesproocken. *Christus joegh* haer niet *'t eene gat uyt 't ander in*; maer *gebood haer uyt den Mensch* te gaen; en *liet haer toe, op haere begeerte, in de Swijnen* te mogen vaeren. Wy werden gedwongen, deselve saeck dickmael te moeten herseggen, om datmense t'elckens wat anders verklutst voorsteld.

Mirakel Christi *niet verkleynd, wanneermen dolheyd in plaets van met Duyvelen beseeten steld.*

Op 't verhael der H. *Euangelisten* van *Maria Magdalena* seghtmen alleen met weynige woorden:

't Verhael

„ *Sleghts op twee plaetsen werd gesegt, dat de Hee-*
„ *re haer van seven Duyvelen verlost heeft, waer voor*
„ *sy haer danckbaer toonde.*

Der H. Schrift

Sulck een manier van spreecken, *sleghts op twee plaetsen*, luyd niet seer wel. Waer 't niet genoegh, indien 't de *H. Geest* alleen op *eene plaets* gesegt had. Doch wy willen 't ten besten opvatten, en houden 't daer voor, datmen gemeend heeft: *Op twee plaetsen werd sleghts* (of sleghtlijck) *geseght, dat de Heere haer, &c.*

Van Maria Magdalena,

„ *Dan daer van word niet met allen meer geseyd, wat*
„ *haer die seven Duyvelen gedaen hadden, en hoe het*
„ *uytdrijven des selven was toegegaen. 't Sy dan datse*
„ *sigh selven gelijck de Gergesener Man een Legioen Duy-*
„ *velen, door krancksinnigheyd heeft ingebeeld, of dat-*
„ *se sevenderhande quale teffens, of meer dan eene al-*
„ *toos, dan dus dan soo (gelijck het sevental meermaels*
„ *voor onbepaeld, dat veel of dickmaels komt, geno-*

Uyt welcke de Heere Christus

„ men word) in waerheyd onderhevigh was : Daer heeft „ haer onse Heer genadigh en kragtdadig af verlost. Wat „ swaricheyd (gemerckt nu al't voorseyde) dat in dee„ se verklaringh steeckt, kan ick als noch niet sien.

Seven Duyvelen

De H. Letteren seggen, dat van *Maria Magdalena seven Duyvelen waeren uytgegaen*, *Luc.* VIII. 2. Dat de Heere *Christus uyt haer seven Duyvelen had uytgeworpen*, *Marc.* XVI. 9. Wat haer de *Duyvelen gedaen* hadden, heeft de H. Geest niet geliefd, ons uytdrucklijck voor te stellen; en der Menschen *curieusheyd* moet sigh hier meê te vreeden houden. *Hoe 't uytdrijven* was toegegaen, kanmen *afneemen* uyt de breeder *Historische verhalen van andere Beseetene*; te weeten, door een *Bevel Christi.*

Had geworpen.

Datmen hier van al meê of *kranck-sinnige Inbeeldingen*, of andere *qualen* wil maecken, is d'oude sangh, en genoeg in 't voorgaende weerlegt. Eenparigh spreeckt de H. Schrift overal van *met den Duyvel*, met *onreyne Geesten beseetene*; van *Duyvelen uytwerpen, &c.* Nergens vae *Inbeeldingh*; van *Duyvelen in waen*; of dat het maer *boose qualen* souden geweest zijn.

Aenmerckingh op de verdraeyingh der woorpen Gods.

Vroome *Christenen*, die een heyligh ontsagh en diepe eerbiedigheyd hebben voor 't *woord* des levendigen *Gods*, sien geen kleyne *swarigheyd* in sulcke *verklaringen* van 't selve, die'er vlack tegens aen lopen, en 't anders willen doen spreecken als 't spreeckt. Sy aghten niet yet geringhs, soo een *groote meenighte Schriftuer-plaetsen* voorbedaghtlijck te *buygen*, op datse moghten schijnen niet te strijden tegens een *selfs-verdightede waen*. Sy oordeelen, datmen in 't *uytleggen der H. Schrift* niet moet *speelen* met derselver woorden: Maer daer ontrent gantsch *andere gedaghten* hebben, alsmen sigh sou mogen maecken, om over de *Metamorphosis Ovidii* of de *Fabulen Æsopi* sulcke *Glossen* te schrij-

ſchrijven, alſmen ſigh wou voorſtellen, om ſijn ſcharpſinnigh verſtand te toonen; ten dien eynde de *woorden* en *ſin draeyende* en *wendende*, om'er ſulck een aen te geven, als men hebben wou.

Wederom vinden wy van *drie Euangeliſten* aengeteeckend een ander *geval* van en met een *Beſeetene.* Maer oock deeſen ellendigen ſteldmen *van de Duyvel geen gebreck* gehad te hebben. De *Hiſtorie* ſtaet beſchreven *Matth.* XVII. *Marc.* IX. *Luc.* IX. Laet ons ſien, hoeſe voorgeſteld werd van de geene, die oock hier *geen Mirakel Chriſti* van *Duyvel-uytwerpingh* willen erkennen.

't Geval van de Maenſiecke en van de Duyvel beſeetene,

„*De ſaeck is, dat een Vader ſijn Kind eerſt by d'A-*
„*poſtelen brenghd, willende den Heere ſelf, ſoo 't*
„*ſchijnd, om alle ſijne beſigheden van die moeyelijck-*
„*heyd verſchonen: maer niet by hen te recht geraeckt,*
„*ſpreeckt den meeſter ſelf ten laetſten daerom aen. Sijn*
„*eygen ſeggen is aenmerckens weerdigh; te meer, alſoo*
„*de Euangeliſten in 't verhael verſchillen. By Mat-*
„*theus ſeyt hy, dat ſijn Sone* maenſieck *is; by Mar-*
„*cus, dat hy* eenen ſtommen Geeſt *heeft; by Lucas*
„*leeſtmen ſleghs dat* een Geeſt *hem quelde. Voorts*
„*word het van Mattheus ſoo verhaeld, als 't voor*
„*oogen was te ſien, ſonder 't minſte daer te melden van*
„*den Geeſt.* Hy is, *ſeyt de Vader,* in ſwaer lij-
„den: want meenighmael valt hy in 't vier, ende
„meenigmael in 't water. *Maer Marcus, de toe-*
„*vallen der ſieckte omſtandiger verhaelende, ſeyt:*
„waer hy hem oock aengrijpt, ſoo ſcheurt hy
„hem, en ſchuymt, en knerſt met ſijne tanden,
„en verdort. *Daer nae;* en meenighmael heeft
„hy hem in 't vuur en 't water geworpen, om
„hem te verderven. *Lucas meede:* ſiet een Geeſt
„neemt hem, en van ſtonden aen roept hy, en
„ſcheurt hem dat hy ſchuymt, en wijckt nauwe-
„lix van hem, en verplettert hem. *By Marcus*
„*ſtaet noch nader, dat dit dien Kinde* al van ſijne

Beſchreven door drie Euangeliſten

„ Kindsheyd was aengekomen. *Dus verre sijn 't* „ *de woorden van den Vader: nu verhaeld ons Lucas* „ *verder met sijn eygen, dat noch*, als hy na Jesus „ toe quam, soo scheurde hem de Duyvel, en „ verscheurde hem. *Dat is, soo als ick dat ver-* „ *stae; hy scheurde hem soo kraghtigh, of hy hem* „ *verscheuren woude. Marcus seyt'er by, dat* hy sigh „ wentelde, al schuymende. *Wanneer 't dan tot* „ *geneesen komt, soo noemd Mattheus meede eenen* „ *Geest, seggende, dat Jesus* hem bestrafte, *(te* „ *weten, dat komt nu, wie)* en de Duyvel gingh „ van hem uyt, en het Kind wierd geneesen. „ *Maer Marcus toond, dat deese Geest noch meer* „ *gebreken hadde, wanneer hy Jesus woorden dus ver-* „ *haelt:* Gy stomme en dove Geest, ick beveele „ u, gaet uyt van hem, en komt in hem niet „ meer, &c.

Matth. XVII. Marc. IX. Luc. IX.

Al mee op deselve wijs tegengesproocken,

D'*Euangelisten* stellen de woorden des *Vaders* d'eene *korter*, d'andere *breeder* en *omstandiger* voor. *Marcus* doet het *wijdlopighst.* Meenighmael beschrijven deese Heylige Schrijvers 't *selve Geval* d'eene *ingedrongener*, d'andere *uytgebreyder.* Doch by haer is *geen verschil.* Alleen seght d'eene *meer* als d'ander; en *alle drie getuygense* uytdrucklijck, dat *Christus den Duyvel*, d'*onreyne Geest* bestrafte. *Mattheus* en *Marcus*, dat de *Duyvel* daer op van 't Kind *uytgingh. Lucas*, dat *Jesus*, den *onreynen Geest* bestraft hebbende, 't Kind gesond maeckte. Waer by noch koomd, dat de *Discipulen* haeren Heere vraegen, waerom sy *deesen Duyvel* niet hadden konnen *uytwerpen*? En hy haer antwoord: *Dit Geslaghte* (van Duyvelen) *vaert niet uyt, dan door bidden en vasten.* De *stomheyd* en *doofheyd*, deesen *Geest* toegeschreven, waeren *geen gebreecken* in hem, of in sijne Natuer; maer *stom* en *doof* werd hy genoemd in opsight van sijne *werckingh,*

om de boose Geest

kingh, daer in bestaende, dat hy dit van hem *beseeten* werdende Kind *stom* en *doof* maeckte; belemmerende de wercktuygen der *spraeck* en des *Gehoors*.

„*Nu laet ons sien, hoe datmen nu dit alles magh* „*verstaen. Om te weeten wat dien Jongelingh gedeerd* „*heeft, moetmen nae de reden die de Vader gaf niet* „*hooren; alsoo die met vooroordeel sprack, nae 't ge-* „*meen gevoelen van de Joden, hier voor heenen al* „*geseyd. En hoe sigh de Schrift in 't spreecken daer na* „*voeghd, is met eenen al verstaen. Het sy dan dat hy* „ Maensieck *of* beseeten *werd genoemd: dat seyt niet,* „*dat de Maen daer yets toe deede, of sigh de Duyvel* „*daer in menghde, gelijck dat doorgaens soo begrepen* „*werd; maer wel, dat die menschen dat geloofden,* „*en om datse 't soo geloofden, oock soo spraecken; en om* „*dat elck een soo sprack, een ander, schoon hy beter* „*wist, soo sprack gelijck men was gewoon te spreecken;* „*om van alle Man verstaen te sijn, wat quale datmen* „*meende, alsmen die den name gaf, daer alle man dat* „*door verstond. Maer dan buyten sulcke namen op de* „*quale self onse ogen slaende; soo als die door de toeval-* „*len moet te kennen sijn: wat werd hier doch verhaeld,* „*dat in de vallende sieckte niet en is, of natuerlick by* „*deselve weesen kan, gelijck als stom en doof te sijn.* „*En daer laet ick het by berusten.*

Daer uyt te schoffelen; een enckele vallende sieckte te stellen,

En de H. Schrift toe te dighten, datse spreeckt nae de dwalingh des volcks.

Indienmen al, om niet veele woorden te maecken, toestond ('t welck wy noch niet behoeven te doen), dat 't woord *Maensieck*, van de *Vader* gebruyckt, een *dwalingh in dien Man*, en in de geheele *meenighte des volcks* was, soo konmen immers seggen, dat de H. *Geest*, nae 't verhael sijner redenen, deselve *hier niet stellighlijck bevestighd*, door te seggen, *dat dit Kindt Maensieck was*; gelijck hy *stellighlijck* doet, *dat de Geest hem had gescheurd in Christi tegenwoordigheyd*: Dat *Jesus de boose Geest beval uyt te gaen*: Dat daer op *de Duyvel van hem uytgingh*. Die *seer gevaerlijcke*

Met aenmerckingen

Op deese inbrengingen;

Regel, dat de *Schrift sigh voeghd nae de Vooroordelen der menschen; spreeckt nae de dwalende meningh des volcks*, is voor deesen meer aengemerckt. Veele geleerde, Godsalige Mannen hebben d'*onwaerheyd* en *schaedlyckheyd* daer van kraghtigh aengeweesen. Alsmen in *Gods woord eenige plaetsen* siet, daer gesproocken werd *nae de dwalingen des volcks*, of die een onwaere spreeck-wijs bevatten, soo salmen bevinden, dat sulcks geschied, of met een *vooruytstellingh*, waer uyt men sulcks terstond kan gewaer werden; als 1. Sam. XXVIII. 7....20. *of om de Menschen t'overtuygen door haer eygene gronden*, wel *valsch*, maer *diese voor waerheyd* houden; en derhalven sulckerwijs *kraghtighst stom* gemaeckt konnen werden. Sie 2. *Par*. 28. 22. 23. *Matth*. XXV. 26. vergeleecken met vs. 29. Of *schimpenderwijs*, ten *verwijt* haerer dwaesheyd; als *Gen*. III. 22. I *Reg*. XVIII. 27. Of door een *geestige Tegen-segh-wijs* (*Antiphrasis*), waer door *vlack het tegendeel der saeck* werd vertoond, sulckerwijs, dat het van de sleghtste gevat en verstaen kan werden. Sie 1. *Cor*. 1. 25. Maer wat raeckt dit (alleen maer weynighmael voorvallende) d'*ordentlijcke stijl van Gods woord*? En dat noch in 't *verhaelen van Historische beschrijvingen*, die voor al nae *reghte waerheyd* moeten voorgesteld werden.

Van seer saedlijcke gevolgen;

Is de saeck, *te geloven dat'er geen Duyvelen in de wereld sijn; datse niets met allen ontrent de menschen doen; noch op haer gemoed noch op haer ligchaem wercken; haer niet inneemen, niet plagen konnen*, *van 't uyterste gewight; is'er d'eere Gods op 't hooghst aen gelegen; kan de waerheydt der Religie anders niet bestaen; sijn de geene, die anders gevoelen, betoverd*: En sou de *H. Geest* in de *H. Schrift* niet alleen soo een *noodsaecklijcke waerheyd* gantsch *niet geleerd*, voor soo een *schaedlijcke doo-*

Tot een korte afwijsingh

lingh

lingh gantsch *niet gewaerschouwd*; maer *in tegendeel* deselve *doorgaens met een volle toestemmingh bevestighd*, soo meenighmael *stelliger wijs versterckt* hebben? Was 't een *volkomene onwaerheyd* by de *Joden*, by d'eerste *Christenen*, alsse geloofden, alsse seyden, dat'er *van de Duyvel beseetene* waeren; en souden de *H. Schrijvers*, sonder eenige de minste *waerschouwingh*, met haer *onwaerheyd hebben geschreven*; haere *schaedlijcke dwalingh* soo geduerigh, met sulcke *stellige woorden bekraghtighd*; de *betoverde betoverd* willen laeten hebben, tot dat eenen *David Joris*, *Hobbes*, en die *haere borsten suygen*, nae soo veel eeuwen souden opstaen, om *haere woorden*, waer door de gantsche *Christenheyd* tot noch toe *verleyd* sou geweest sijn, eenen *anderen sin* te geven? Sou de *Salighmaker geveynsdelijck* sigh hebben gelaten, de *Duyvelen uyt te werpen*, daerse *niet waeren*? Wy laten sulcks geloven die willen, maer sullen'er ons wel voor waghten.

En weerlegginghder selve.

't *Verschil* is hier niet, of *diergelijcke toevallen*, als hier werden uytgedruckt, *by de Vallende sieckte konnen sijn.* Jae oock niet, of *deese Jongelingh niet wel de vallende sieckte moght gehad hebben*: Maer of'er *de Satan niet by geweest is*, dit quaed verwackerende, en *daer onder werckende*; sijne woede daer nevens oeffenende? Dit laetste geloven wy, om dat het de *H. Schrift getuyghd*: En al 't *daer tegens ingebraghte* heeft gantsch *geen gewight.* Waerlijck was hier *vry meer* als een *gemeen vallend Evel.* Die met deese quael behebt sijn, *vallen wel*, onder 't schielijck neerstorten, *in water of vyer*, maer werden'er niet *ingeworpen.* Werden niet *soo kraghtigh gescheurd*, dat het als een *verscheuren* is. *Stellighlijck* werd geseght, niet van de *Vader*, maer van de *H. Geest* door de pen der

Waer in 't verschil niet bestaet,

En waer in het bestaet.

Euangelisten, dat dit (niet door de *vallende Sieckte*, of *Maen-kranckheyd*, maer) *door de Duyvel geschiedde*; die de Jongelingh *noch scheurde*, als hy *nae Jesus toe quam*. En dat de Heyland, niet de *Sieckte*, maer den *onreynen Geest* bestrafte. Om ons te beneemen onse *vasthoudingh aen 't woord Gods*, moestmen al vry wat anders seggen als hier voorgegeven is, en 't met het soo sleghtlijck geseyde niet *laeten berusten*. Maer nu steldmen sigh weer schrap, om tegens 't verhaelde in de H. Schrift *swaerigheden* op te werpen.

Ingeworpene

,, Of soomen wil dat ick noch meer sal seggen, het sal ,, sijn dat ick de reden vraege, waerom dat deese Man ,, seyt, dat sijn Sone Maensieck is. *Want de Maen ,, is geen onreyne Geest. Soo 't hem de Maen dan gedaen ,, heeft, soo is de Duyvel buyten schuld.*

Swarigheden,

Uyt de *vergelijckingh* der *drie Euangelisten* blijkt ten vollen, niet dat de Vader de M*aen* voor een *onreyne Geest* heeft gehouden, of dat *Maen-sieck* en *onreyne Geest* voor 't *selve* werden genoomen; maer dat hy den Heere *Jesus* heeft voorgedraegen sijns Soons *kranckheyd*, en 't geen'er *noch boven* gingh; of die'er d'oorsaeck van was. Hy seght, *sijnen Soon Maen-sieck te sijn*: Maer dat daer-enboven *een Geest*, de Duyvel, *hem scheurde*. De H. Schrijvers hebben des *Vaders woorden na waerheyd*, alhoewel niet *elck* van haer *al de woorden* aengeteeckend. *Mattheus* meld alleen in de Vaderlijcke woorden de *Sieckte*. *Marcus* en *Lucas* 't geen'er *noch by gingh*, en *erger als deselve was*. Alle drie evenwel seggense *eenparigh*, aengaende de geneesingh deeses ellendigen, dat de *Duyvel uytgeworpen*, d'*onreyne Geest* van *Jesus* bestraft wierd. Wat reden steeckt'er dan in de woorden: *Soo 't hem de Maen gedaen heeft, soo is de Duyvel buyten schuld.* Want *by en onder de Sieckte werckte de Satan gewelddadigh.*

Op de woorden des Vaders van den beseetenen,

,, Neen,

„Neen, seght gy, maer dat de Mane en de Duyvel „t'samen gaen, gelijckmen seer wel weet, dat eene „selfde saecke meer dan eenerley oorsaeck hebben kan. „'t Is buyten twijffel soo; maer seght my dan, wat „was'er van de Maen, en wat was van den boosen „Geest, soo elck voor sijn deel oorsaeck van de quellingh „was. Ongehouden dat te seggen, als onmogelijck te „weeten. Gehouden dan te swijgen, segg' ick wederom, „van 't geenmen niet weeten kan. Waerom? Want „het moght wel sulck een saeck weesen, die sich op „seeckere tijden der Maen verhief; en de Duyvel daer „op passende sich daer by schickten, om den armen „lijder op sijn swackste noch meer te plagen. Ick beken, „over 30. of 40. Jaeren heeftmen my dat al geleerd, „en noch moet ick vragen, of dat allegaer die eene Duy- „vel doet? Soo moet hy dan wel een Weeteveel, *dat „is, een reghte* Daimon *wesen, die soo wel weet waer „de Menschen door de gantsche wijde weereld Maen- „sieck sijn. Indien't bysondere Duyvels sijn, hoe lo- „pen die soo dick, datter de weereld vol af is (want „het met de Maen-siecke alleen niet te doen is) en dat „geduerigh aen, sonder eens de Hel, daer sy in gevan- „gen sijn, leegh te lopen?*

Dat sijnen SoonMaen-sieck was, En een onreyne Geest had;

De *Leeser* siet, met wat kraght van redenen men voor den dagh koomd. In *ernstige saecken*, en daer men handeld van *dingen uyt 't woord Gods*, betaemd alle *Christenen deftige bescheydenheyd, betooningh des Geests*; veel meer *Theologanten*: Laetende alle *scherssferyen* en *spotteryen* voor de *Comedianten*. De *Tegenwerpingen*, diemen selfs sigh selven hier gesteld heeft, sijn, door 't geen daer op geseght werd, *niet ter neer geworpen*, maer staen noch in haere kraght. Als *eenige saeck meer als eene oorsaeck* kan hebben (gelijckmen bekennen moet, dat'er veele sulcke sijn), moestmen dan *swijgen*, alsmen juyst *niet kon seggen wat van elcke oorsaeck by de saeck is*, soo souden dese *vragers* selfs al dickmael de *mond moeten houden*; diese nochtans

Met korte bedenckingen Op de bygebraghte dingen,

tans genoegh openen in dingen daerse niet van weeten als in haeren waen, of waer van niemand met seeckerheyd yets weeten kan. Als yemand onweetende *tweederley vergif* had ingeswolgen, waer uyt ellendige toevallen ontstonden; soumen juyst *moeten weeten*, *welcke toevallen uyt dit*, en welcke *uyt dat gif* voortquamen. Gedenckt men niet meer aen 't geen men selfs voor-uyt gesteld heeft by de verhandeling der Slangh in 't Paradijs: „*De Leeser moet weeten, dat ick niet gehouden ben alle* „*swarigheden op te lossen, die ons ligt ontrent den sin van* „*'t een of 't ander, of de wijse hoe 't geschied sy, soude* „*konnen tegens koomen.* Dit echter kon men noch seggen: Van de *Maen* was de *natuerlijcke aenkoomingh* en *verheffingh* der kranckheyd. Van de *Duyvel* was de daer by gaende *uyterste verswaeringh*, en *ongemeene geweld dadigheyd*, die by andere *Vallende sieckten* soo niet gevonden worden. Indien'er *Engelen genoegh* sijn, van God gesteld tot *bewaringh* der vroome, soo dat een *geheel Leger* is ontrent de geene die den Heere vreesd, sonder dat daerom *den Hemel ledigh* blijft; soo sijn'er oock *Duyvelen* genoegh, om te sijn de *Beuls* en *uytvoerers* der oordelen Gods ontrent de Menschen, sonder datse *de Hel behoeven ledigh te lopen.* Alle *Maen-siecke*, of met 't *vallende Evel* behebte, hadden, en hebben noch, de *Duyvel niet*; jae seer weynige, in aenmerckingh van de veele hier meê gequelde. De *Beuselingen* van *een* of *meer Duyvelen*, van *gevangen in de Hel*, sijn kinderlijck, van een Kind te beantwoorden; en 't is oock al voor deesen gedaen.

Van gering gewight.

Of de Maen, buyten lightgevingh,

„*Waer leerd de Natuer, de Schriftuer, ondervin-* „*dingh, dat de Maen ons anders yet doet dan by naght* „*te lighten, en de tijd door haeren loop te meeten. De* „*kraght der Sonne is te openbaer, om die te loochenen:* „*maer die light en warmt ons door haer eygen vuur, de*

„*Mane*

„ *Mane door geleenden glans, en die maer eenen ogen-* „ *blick tijds om de* 14. *of* 15. *dagen vol is. Buyten dat* „ *neemdse altijd af of toe.*

Eenige andere Werckingen

Wy verwonderen ons, datmen in dit stuck van de *Schriftuer* gewagh maeckt. Immers, indien 't deselve *ons leerde*, soumen niet terstond seggen, *datse spreeckt nae de vooroordelen en dwalende meeningen des volcks? Datmen in natuerlijcke saecken niet moet passen, niet sien op 't geen de Schrift daer van seght, wijlse niet voor heeft gehad, yets daer van te bepalen, maer sulcks overlaet aen de Reden, en der Menschen verstand?* Vreemd is 't dan, datmen hier *Schriftuer eyscht*, welckers woorden men doch, alsse voortgebraght wierden, *sou verwerpen.* Indienmen haer voorhield de plaets *Matth.* IV. 22. *En sy braghten tot hem alle die qualijck gesteld waeren, met verscheydene sieckten en pijnen bevangen sijnde, en van de Duyvel beseten, en Maensiecke, en Geraeckte*; soudense dan te vreeden sijn? Ondertusschen sien wy hier, dat een *klaer onderscheyd* gemaeckt werd tusschen *van den Duyvel besetene*, en *Maen-siecke*; by welcke *quael* buyten twijffel 't *vallend Evel* werd verstaen. En evenwel steldmen, *van de Duyvel beseten* niet anders als *met de vallende sieckte* behebt te sijn. Uyt de *Natuer* konmen besluyten, dat God soo een *groot lighaem*, als de *Maen* is, boven de *lightgevingh* by naght, oock niet gelaeten heeft sonder eenige *ingeschapene eygenschappen* en *werckingen* ontrent *andere ligchamen*: Gelijck de *Son*, boven sijn *light*, de kraght van *verwarmingh, ontsteeckingh, opdrogingh, t'samentreckingh, &c.* heeft. Belangende d'*ondervindingh*, veele *voorname Mannen* hebben aengemerckt bysondere *werckingen der Maen* ontrent *Menschen, Dieren, Boomen, Kruyden*, en *gesteltenis des We'ers.* Wy selfs hebben niet weynige *Watersughtige* gesproocken. Eenige *enckele* onder

Heeft op en ontrent

Andere ligchamen?

onder deselve seggen wel, datse geen *sonderlinge swellingh* of *swaerder ongelegenheyd* by 't *toenemen*, geen *mercklijcke slinckingh* by 't *afnemen der Maen* konnen gewaer werden (veellight door eenige inwendige gestalte; of door yets, dat in de sieckte selfs, of in de gebruyckt-werdende Genees-middelen is), maer daer tegens verklaren *veel' andere*, datse deese *veranderingh wel degelijck gevoelen*. Niet weynige seer *geleerde Geneesmeesters* stellen de *naeste oorsaeck der vallende sieckte* in een *damp*, die door een bysondere en verborgene *quaedaerdigheyd* de *Breynvliesen prickeld*, en in 't *scharp gevoel der Harssenen*: Met byvoegingh, dat dit quaed, door een langhduerige *ervaerenheyd*, is bevonden sigh *vry veel te reguleeren* nae de *veranderingh der Maen*. Brengdmen eenige Schrijvers voor den dagh, die sigh stellen tegens de *Maen-werckingh* ontrent andere ligchamen, wy konnen'er *twintigh tegens een* noemen, die in geleerdheyd voor geene der andere wijcken, en uyt *ondervindingh* het tegendeel beweeren. Doch wy willen ons hier niet verder inlaeten, alhoewel vry veel sou te seggen vallen op eenige van de *Maen* ingebraghte dingen; wijl wy de *Hoofdsaeck*, dat deesen ellendigen *met de Duyvel beseten* was, klaerlijck hebben getoond uyt 't woord Gods. Liever sullen wy hier *kortlijck aenmercken*, waer over *Christlijcke Leesers* sigh *wijdlopiger gedaghten* konnen maecken; dat de *Heere onse God*, alhoewel hy desen Jongelingh van sijne kindsheyd af soo verr' in de *magt des Satans* had overgegeven, dat hy hem dickmael *in 't vyer en in 't water wierp*; *scheurde*, en als *verscheurde*; echter de *boose Geest* soodaenigh *in Toom*, soo *gebonden* hield, dat hy hem niet *kon beschadigen nae sijnen wil*. D'Almaghtige *bewaerde* deesen soo hevigh geplaegden, tegens

Oock by de Vallende Sieckte.

Korte stightelijke bedencking op deesen beseetenen Jongeling.

tegens al 't *geweld des Duyvels*; onder andere eynden oock daer toe, om te dienen tot *verheerlijckingh Christi*, en betooningh *sijner maght over de woedendste boose Geesten.* Weet oock de Satan de *ligchaemlycke swackheden* der Menschen tot *sijn voordeel* waer te neemen, hoe veel meer sal hy loeren op de *kranckheden onser Ziel*; en hoe moesten wy ons dit doen dienen t'onser *waerschouwingh*, om ons te waghten voor *sonden*, en sterck te werden in 't *Geloof.*

Op deselve wijs alsmen handeld ontrent Beseetene

Waerlijck, indien 't *duldelijck* is, soo met de *H. Schrift om te springen*; soo veele honderd plaetsen te *verdraeyen*, om de *Duyvel over al uyt* te sluyten: Indienmen magh soo *opsetlijck* soo *veel arbeyd* aenwenden, om *Christi Mirakelen* te *verkleynen*, en hem te *benemen* die *Parel aen de Kroon sijner Eere*, dat hy *met kraght en maght de boose Geesten gebood*, de *Duyvelen uytwierp*; wie sou dan *yemand verhinderen*, op *deselve wijs*, en met deselve *manier van redenkavelingh*, jae met noch *veel stercker schijn-redenen*, voor te geven en te *beweeren*, dat de *Heere Jesus geen waerlijck-doode* heeft levendigh gemaeckt; maer alleen *sulcke*, die *dood scheenen*, diemen *meende dat dood* waeren, *heeft gesond doen werden*, en by 't leven behouden. Staet'er *Luc.* VII. 12., *dat een doode wierd uytgedragen*, en dat *Christus hem weer deed leven*; men sal seggen: *De Schrift spreeckt nae 't uyterlijck aensien*; nae de *meeningh des Volcks*, 't welck *meende*, dat dien Soon der Weduw *dood was*, daer hy doch maer in een *doodlijcke flauwte* lagh: Gelijckmen dan veele Voorbeelden heeft van voor *dood-gehoudene*, op 't stroo geleyde, jae alreeds *begravene*, die *weer tot haer selven* gekoomen zijn. Daer-en-boven, *Christus* seght niet, *gy doode stae op* (gelijck hy wel seyde, *gy boose Geest gae uyt*; en evenwel

Konnen noch stercker beweeren

wilmen,

wilmen, dat'er *geen boose Geest*, als alleen in den *valschen waen* des Volcks was), maer alleen: *Jongelingh, ick segge u, stae op. En de doode*, te weeten, die 't Volck voor dood hield, *stond op.* Seghtmen: De Schriftuer steld. *De dooden werden opgeweckt.* Jae, maer *Christus sprack soo nae de meeningh des Volcks*; 't welck de *doodlijck-flauwe*, en die oock, buyten de hulp van *Jesus*, waerlijck gestorven souden hebben, alreeds *voor dood aghtede.* Immers seghd de Heere selfs: *Het Dochterken is niet dood, maer slaept*, Matth. IX. 24. *Het Kind is niet gestorven, maer 't slaept*, Marc. V. 39. *Lazarus onse vriend slaept*, *Joh.* XI. 11., doe hy haer *alle* weer in 't leven herstelde. Seght *Johannes*: Hy sprack *dit van sijne dood*, en dat *Jesus* daer nae *vry uyt seyde*: *Hy is gestorven.* Al weer aen: *Gelijck 't Volck meende*; volgens d'*uytleggingh*: *Die 't Legioen gehad had*, te weeten, *die 't gemeend had te hebben.* Waer souden wy met ons gevoelen van de *Duyvelen* blijven, (geworpene uyt de *Besetene*) tegens de *Duyvel-loogchenaers*, indien maer eens in de H. Schrift stond, dat *Christus*, alsmen eenen *Besetenen* tot hem braght, geseght had: *Hy heeft de Duyvel niet, maer de vallende Sieckte.* Hoe woumen ons dan *overschreeuwen*, en als wy by 't onse bleven, dubbel *betoverd* noemen. Is 't niet *schricklijck*, van 't *dierbare woord Gods* dus te maeken de *Speelpop des dertelen vernufs*; indienmen noch 't woord *vernuf* hier gebruycken magh. Wilmen *sulck een voet van uytleggen* stand doen grijpen, soo hebben 't de *Socinianen gewonnen.* Soo kanmen *geen Ketteryen* ontrent d'aldergewightighste Hoofdstucken der Religie *den mond stoppen.* Soo kanmen alle *oude waerheden verwerpen*, en dagelijcks *nieuwe valsche Leerstucken* voor den dagh brengen: *Hel* en *eeuwi-*

Dat de Heere Christus geen waerlijck doode heeft opgeweckt.

Gevolgen hier uyt.

ge

ge verdoemnis soo wel als de *Duyvel wegh schoffelen*; gelijck 't eenige onder de *Socinianen op deselve voet* hebben begonnen; waer van voor deesen gewagh is gemaeckt.

Luc. XIII. leesen wy van een *Vrouw, die een Geest der kranckheyd aghtthien Jaeren langh gehad had. Sy* was *t'saemgebogen, en kon haer gantschlijck niet opreghten. Jesus haer siende, riepse tot hem, en seyde tot haer: Vrouw, gy sijt verlost van uwe kranckheyd.* Vermits nu deese geneesingh geschiedde op den *Sabbath*, als de *Salighmaecker* in eene der *Synagogen* leerde, soo namen d'Overste derselve sulcks seer qualijck; berispten deese *gesond gemaeckte*, en met haer den *Gesondmaecker*; als of 't *niet geoorloft was, op den Sabbathdagh te genesen*, of sigh te *laeten genesen. Christus* verwijt haer haere *geveyndsdheyd*, en toond, dat elck van haer op den *Sabbath* sijnen *Os of Esel wel van de Krib los maeckt, en heenen leyd, om hem te doen drincken.* Maeckt daer op dit besluyt, t'haerer beschamingh: *En dese, die een Dochter Abrahams is, welcke de Satan, siet, nu aghtthien Jaeren gebonden had, moeste die niet los gemaeckt werden van desen band, op den dagh des Sabbaths?*

De Vrouw, Luc. XIII. *aghtthien Jaren lang*

Van de Satan gebonden.

Wat voor een *sieckte* dit geweest is, verklaerd ons de H. Schrift niet. D'*Euangelist* seght, datse *een Geest der kranckheyd had*; datse *seer t'saemgebogen was, en haer gantschlijck niet opreghten kon.* Of'er andere geweldige toevallen by gingen, staet'er niet. Maer *Jesus*, die alles wist, seght uytdrucklijck, *dat dese kranckheyd van de Satan was.* Hier werd nu geen *Daimon*, maer *Satan* genoemd: Aen wien d'Almaghtige in sijne voorsienigheyd haer soo een lange tijd had overgegeven, *tot verdervingh des vleeschs, op dat de Geest behouden wierd.* Nu men 't op *Daimon* niet vinden

Al de Schriftuerplaetsen,

Welcke

van den Satan spreecken,

den kan, soeckt men 't op *Satan.* Om dat 't woord *Engel Bode* beduyd, een naem aen deese Geesten gegeven van haer *Ampt*; en die de Menschen, sulck een *Ampt* bedienende, met haer *gemeen* hebben, soo heeftmen, om de *gevallene Engelen te verbannen* uyt de plaetsen *Jud.* ℣s. 6. 2 *Pet.* II. 4., daer van de *Bespieders des Lands Canaan gemaeckt.* Om dat *Duyvel Lasteraer* beteeckend, soo verwringhdmen al de plaetsen, die van de wercken des *Duyvels* spreecken, als ofmense verstaen moest van *lasterende Menschen.*

Leelijck verdraeyd,

Om dat 't woord *Satan* soo veel als *Tegenparthy* is, en beyde van de *Menschen* en van de *boose Geesten* werd gesegd, soo wilmen, dat *over al, waer Satan staet*, moet gesien werden op *vyandige, weerstaende* Menschen. Om eenige schijn hier aen te geven, arbeydmen met d'uyterste vlijt; wringdmen sigh in allerley boghten; verdraeydmen op alle manieren 't woord Gods, niet sonder verontheyligingh van 't selve. *De Satan porde David, dat hy Israel sou tellen.* Dat is, een heymlijcke tegenparthy van *Israel* aen 't Hof *Davids* deed het. *Werckingen des Satans*, 2 *Thess.* II. 19., dat is, werckingh der Sonde. *Maght des Satans*, *Act.* XXVI. 18., dat is, der boose Menschen. *Diepten des Satans*, *Apoc.* II. 24., dat is, bedriegery der Menschen. *Geeft den Duyvel geen plaets*, *Eph.* IV. II., dat is, geeft den Lasteraer geen plaets. *Weerstaet den Duyvel*, *Jac.* IV. 7., dat is, weerstaet den Lasteraer. *De Duyvel gaet rondom ons*, I *Pet.* V. 8., dat is, een slagh van Menschen, die onsen goeden wandel in Christo lasteren. *De vyand, die 't Onkruyd onder de Tarwe saeyd, is de Duyvel*, *Matth.* XIII. 39. Segh (soo dersmen gebiedender wijs de sin van *Christi* woorden veranderen) Lasteraer, die de gesonde Leere

En menschen in de plaets gesteld,

re tegenstaet, niet sonder lasteren en schelden. *Listige omleydingen des Duyvels*: Neen, der tegenspreeckers. *De Duyvelen geloven dat'er een eenigh God is*; neen, de *Heydensche* Priesteren. En soo geduerigh voort, ten *herten-leed van* alle *vroome*, die *eerbiedigheyd* dragen tot 't woord des levendigen Gods, een *light op onse wegen*, *schijnende in de duysternis*; doch datmen deeler wijs soo *duyster* maeckt als de *duysternis* selfs.

Even soo handeldmen oock in dit Geval. *Christus* seght uytdrucklijck, *dat de Satan haer gebonden had*. Hier kanmen voor *Satan* geen *Tegenparthy* stellen; want 't sou gantsch niet sluyten, hier een *tegenpartijdigh Mensch* te willen soecken. Daerom de saeck evenwel niet verlooren gegeven. De *Duyvel moet uyt alle Schriftuer-plaetsen gebannen zijn*. Nu veranderdmen *tegenparthy* in *belet*, of *tegenspoed*; welcken *Satan* David *gehad heeft soo langh hy regeerde, die hem den Tempelbouw verhinderde*. „*En een andere Satan* (*dat is te*„*genspoed*), *nae die van dese Vrouw gelijckende, was* „*die Geest der kranckheyd, over welcken* David „*klaeghde*, Ick ben krom geworden, ick ben „uytermaten seer neergeboogen, ick gae den „gantschen dagh in 't swart. *Psal.* XXXVIII. 7. „*Sie daer de Satan, die den Soon van Abraham, den* „*Vader des verlossers oock gebonden hadde, en soo* „*die* Dochter *oock*. Die sigh selven soo veel *Sluyphoolen maeckt*, kanmen niet light *nae-jagen*; maer ondertusschen siet elck, hoemen 't *eene gat uyt 't ander in kruypt*, om sigh voor de waerheyd te verbergen. Wanneermen de *woorden magh vertalen soomen wil*, en *allerley sin* geven; voor *Satan* nu *aenklager*, dan *tegenparthy*, en als dit in de kraem niet diend, *tegenspoed*, *beletsel*, stellen; alsmen van *Duyvel Heydensche Priesteren* die *op den naem* der

Hoemen te werck gaet

In de Historie der gedaghte van de Satan gebondene Vrouw.

der Dæmons spraecken, maecken magh, soo moetmen 't gewonnen geven: Maer dan sal oock de *H. Schrift* reghtschapen een *Wassche-neus* zijn, diemen *buygen, draeyen, om en omkeeren,* en soo *langh recken* kan alsmen begeerd: Of een *Chameleon,* diemen *sulck een verwe kan doen aennemen,* als de *saeck is,* waer *op mense setten wil.* Waer maeckt *David* in sijne klaght *Psal.* XXXVIII. *Ick ben krom geworden, &c.* 't minste gewagh, van *Satan,* of van de *Satan gebonden* te sijn, gelijck Christus van de *Vrouw* seght, dat haer de *Satan* aghtthien Jaren langh had gebonden? Maer dus neemdmen voor *hem selven ruyme keur,* daermen andere geduerigh soo *stiptelijck* aen de *nauwste beteeckeningh der woorden wil binden.*

Aenmerckingh

In 't voorbygaen en ter loops moeten wy noch een *paer dingen aenmercken,* diemen in de *Hoofdstucken der Beseetene* heeft bygebraght.

Op 't geen geseght werd

„*Insonderheyd is 't aenmerckens waerdigh, dat-* „*men nergens in den Bybel vind, dat het uytdrijven* „*der boose Geesten oyt door Gods Propheeten is voor-* „*seyd.*

Dat 't uytdrijven der Duyvelen van de Messias

Noyt van de Propheeten voorseght is.

Als 't sulcke *nieuwe Uytleggers* maer te pas quam, soudense 't wel weeten te *vinden* of te *wringen.* (want 't een of 't ander is haer even eens, als 't haer maer in den sin schiet) uyt *Jes.* XL. 9. 10. *O Sion, gy verkondighster van goede boodschap, hef uwe stem op met maght; Heffe op en vrees niet; Seghd den Steeden Juda: Sie hier is uwe God. Sie, de Heere Heere sal komen* TEGENS DEN STERCKEN, *en sijnen* ARM SAL HEERSCHEN. Den *Stercken* nu noemd de Heere *Christus* in gelijckenis *de Duyvel, Matth.* XVI. 29. *Marc.* III. 27. *Luc.* XI. 21. Tegens *deesen heerscht sijnen arm,* om hem *uyt te drijven,* en de van *hem gebondene, Jes.* XLII. 7. (gelijck de gedagte *Dochter Abrahams* aghtthien Jaren langh was geweest, *Luc.* XIII. 16.), de *van hem gevangene,*

gene, vryheyd te geven, Jes. LXI. 1. Maer wy soecken 't soo verr' niet. Stellen alleen tegens 't ingebraghte: Daer is oock *niet voorseght*, dat de *Messias doode sou verwecken.* Heeft hy 't daerom niet gedaen? Soumen'er sulcke besluyten uyt maken? Waer wou dit heenen?

Waerom men alleen ten tijde Christi *van soo veel beseetene leest.*

Op de vraegh, *waerom men alleen ten tijde Christi van soo veele Beseetene leest*, heeftmen sleghts t'antwoorden: I. Alle Geschiedenissen van *particuliere* persoonen sijn in de Boecken des O. *Testaments* niet beschreven. II. God heeft de *Satan toegelaeten*, in den tijd des *Leer-ampts Christi meer te mogen woeden.* 1. Op dat Heyland alsoo oorsaeck had, om sijne Leere door de hooghste *Mirakelen* te betoonen waeraghtigh te zijn. 2. Om *Christus* dies te meer te verheerlijcken. 3. Om de *Sadduceërs*, welcke ontkenden *dat'er Geesten waeren*, dies t'opentlijcker en kraghtlijcker van haere schaedlijcke dwalingh t'overtuygen. 4. Op dat de *Salighmaecker*, door derselver *uytdrijvingh* sou *toonen*, dat hy was *gekoomen*, om de *wercken des Duyvels te verbreecken*, ten goede der *uytverkoorne.* God heeft sijne redenen, waerom hy de *Duyvel* op d'eene tijd *meer ontbind*, de Keten langer laet, als op d'andere. III. Waer leestmen van *soo veel dolle, rasende*, met de *vallende Sieckte* behebte Menschen, *Inbeeldenaers*, die *door en door vol* Duyvelen *meenden te sijn*, gelijckmen wil maecken van de *Beseetene* ten tijde *Christi*?

Op 't ingebraghte

Men wil, dat de H. Schrift 't woord *Daimones* gebruyckt, om dat de *Heydenen* en *Joden* geloofden, dat'er *Daimons* waeren, doch *valschlijck*, wijls'er *noyt geweest* zijn. Derhalven, datmen de *bedaimonde* (beduyvelde, beseetene) *moet houden*, niet voor die *den Duyvel hadden*, maer voor

sulcke, van welcke *de Joden valschlijck geloofden,* datse *met den Duyvel beseeeen* waeren. Alsmen daer tegens steld de plaets *Jac.* 11. 19.: *Gy geloofd, dat God een eenigh God is; gy doet wel; de Duyvelen,* (Daimones) *geloven 't ooek, en sy tsidderen*; om te toonen, dat de *Daimones*, daer 't Woord Gods van spreeckt, sijn *weesentlijcke boose Geesten, Duyvelen*, geen *verdightselen* van deese of geene, vermits 't *geen niet is niet kan geloven, niet tsidderen*, soo seghtmen:

Tegens de woorden Jac. 11. 19.

„*Men moet hier verstaen de Heydensche Priesteren,* „*die op den naem de* Daimones *de Menschen antwoord* „*geven. En deese geloven, dat de Godheyd in der daed* „*maer een is. Wederom:* „*de Papen dan, schoon 't* „*volck door veelerley Verdightselen verleydende, gelo-* „*ven echter, dat'er maer een eenigh Godlijck Wesen is;* „*en door wroegingh van haer Gewisse, wanneer dat by* „*gelegentheyd wacker werd, sy tsidderen wanneerse* „*daer aen dencken.*

Van 't geloof der Duyvelen

Sie al weer *Leeser*, hoemen u geduerigh *eygene Harssen-vonden* voor 't *woord Gods* in de hand soekt te steecken: En oordeel nochmaels, of de *H. Schrift*, alsmen'er allerwegen soo meê sou te werck gaen, ons voortaen tot *eenigh nut* kan zijn. Ofmen hier door d'aldersnoodste Ketteren in hare *verdraeyingen* van 't woord Gods niet reghtvaerdighd, en haer *den wegh wijst*, om 't voortaen noch grover te maecken. Ofmen andere *dertele verstanden* hier door geen *aenleydingh* geeft, om alle tot noch toe *beledene waerheden* tegens te gaen; d'*alderydelste vindingen* haerer Harssenen te beweren; en rondlijck uyt te seggen, gelijck voortijds eenige onder de *Remonstranten*: *Men moet niet sien wat tot noch toe geleerd is, maer watmen voortaen leeren sal.* Dat de *Heydensche Priesters* of *Papen* souden geloofd hebben, dat'er *een eenigh God is*, is blijcklijck valsch. Sommige onder hare

Dat God een ee-

wijsste Philosophen, gelijck wy in ons *eerste Hoofd-stuck* hebben getoond, waeren wel soo verr' gekoomen, datse *een God*, een *Weesen sonder begin*, erkenden; maer dit gaet den *gemeenen hoop der Papen* niet aen, die de *veelheyd der Goden* seer sterck dreven; 't Volck inprenteden, en *ter dood toe vervolghden*, die maer *een eenigen God* wilden belijden. En offe schoon *eenen* onder de *Goden* voor den *Opperslen* hielden, soo was 't noch verr' van daer, datse *God* souden geloofd hebben *een eenigh God* te zijn. Let noch eenmael op *Jacobi* woorden, en deese *nieuwe uytleggingh*, soo sult gy, sonder dat wy yets meer behoeven te seggen, de *gevaerlijcke ongerijmdheyd* klaerlijck sien. D'*Apostel* seght: *Gy geloofd, dat God een eenigh God is; gy doet wel; de Duyvelen* (*Daimones*): Neen, seghtmen, daer sijn geen *Daimones*. 't Sijn enckele Verdightselen der Heydenen. Soo seggen veele der *Socinianen*, dat de *Hel* een Heydensch en Paepsch verdightsel is. *Geloven*. Hoe kan *geloven* 't geen *niet is?* Jae maer, men moet hier verstaen de Heydensche Priesteren. Hoe konnen *Dæmons*, die *noyt waren*, *Heydensche Priesteren*; of hoe konnen *Heydensche Papen* noyt geweesene *Dæmons* zijn? Neen, men moet het dus neemen: De Heydensche Priesteren, die op den naem der *Daimones* de Menschen antwoord gaven. Sie wat een omhalingh. *Hoe hanghd of kleefd dit*. Sijn dat niet schoone Verklaringen? Is dat niet *uyt 't woord Gods weghnemen* 't geen'er uytdrucklijck staet, en de *grootste kraght* aen des *Apostels Argument* geeft: In tegendeel *daer in flanssen* 't geen'er in wegh noch veld te sien is? Sou op deese wijs de *H. Schrift* ons niet sijn 't *alderduysterste Raedsel-boeck*, oock *selfs daer*, daermen *niet anders sien* kan, of sy *spreeckt op 't alderklaerste*? Is'er wel

nigh God is.

Met afwijsingh

Van de geweldige verdraeyingh

yet

yet soo *waer* of *valsch*, soo *bespotlijck*, soo *Ketterschh*, 't welck men uyt Gods woord niet sou konnen om verr' stooten of beweeren, alsmen sulcke *uytleggers* en *uytleggingen* plaets gaf? Als *Christus* seyde: *Sie, ick werp* Duyvelen uyt (*Daimones*); laetmen dan ook seggen: *Christus* heeft *Heydensche Priesteren*, die op den naem der *Daimons* antwoord gaven, uytgeworpen: Neen, dat schickt sigh hier niet. Hier moetmen *Sieckten, raserny, dolligheyd* verstaen. Soo moetmen de woorden des H. Geests opvatten, nae datse tot *sijn eygen bedaght Concept* te pas koomen. Hier sullen *Dæmons Qualen*; daer *Heydensche Priesteren*; gintsch *Menschen* die door en door vol Duyvelen *meenden* te steecken, sijn moeten. Maer wat sullense sijn Apoc. XVI. 14. *Geesten der Duyvelen*? Wat Apoc. XVIII. 2. *Woonsteede der Duyvelen* (*Daimones*)? Wat 1. Cor. X. 20. 21. *Ick wil niet dat gy met de Duyvelen gemeenschap hebt. Drinck-beecker der Duyvelen, &c.*

Deeser woorden des Apostels.

De gelegenheyd deeses Wercks laet niet toe, aenmerckingen op meer andere gestelde dingen te maecken. Maer eer wy van dit stuck af-scheyden, gelieve de Leeser noch eens te letten op de plaets *Marc.* I. 34.: *Hy wierp veele Duyvelen uyt, en liet de Duyvelen niet toe te spreecken, om datse hem kenden.* Hier staet *Daimones.* Konden deese hem *kennen*, indiens'er *niet waeren*? Kon de Salighmaecker *gebieden te swijgen* 't geen'er *niet was*? Jae maer, men moet hier verstaen *de Menschen*, welcke *meenden datse vol Duyvelen, door en door vol Duyvelen waeren.* Konden dan hem *kennen* deese *Besetene*, welcke tot *hem gebraght* wierden, daerse *hem noyt gesien* hadden? Want men *braghtse tot hem*, soo *haest* hy, *terstond soo als* hy in eenigh Landschap of Stad was aengekoomen. Waerom staet'er

Korte aendringingh,

Dat'er waerlijck van den Duyvel beseetene

ſtaet'er ſoo uytdrucklijck, *hy liet de Duyvelen niet toe te ſpreecken, om datſe hem kenden*? Kenden dan deeſe *ellendige Lieden Jeſus meer* als *al d'andere*; en moeſt *haer alleen* boven alle andere 't *ſpreecken verboden* werden om datſe hem kenden? D'*uytvarende Duyvelen* riepen: *Gy ſijt de Chriſtus, de Soone Gods, Luc.* IV. 41. Maer de Salighmaecker haer beſtraffende, *liet haer niet ſpreecken, om dat ſy wiſten, dat hy de Chriſtus was.* Hoe *konden de Beſetene* (diemen voor geen *beſetene* wil kennen; diemen ſeght, maer alleen *Duyvelen by inbeeldingh* gehad te hebben), *enckelyck als Menſchen* aengemerckt, *dit weten*, daer doe *geen andere Joden* dit noch wiſten? Want als de Heere *Jeſus* ſijne *Diſcipulen* vraeghde, *Matth.* XVI. 13.: *Wie ſeggen de Menſchen dat ick, de Soone des Menſchen, ben?* ſoo was haer antwoord: *Sommige Johannes de Doper*; *en andere Elias*; *en andere Jeremias, of een van de Propheten.* Soo hieldenſe *Jeſus* dan *niet hooger als een Propheet.* Gantſch geen gewagh van *Chriſtus, de Soon Gods.* Hoe wiſten nu deeſe *kranckſinnige* 't geen *geene der andere Joden* was bekend; wijl 't de tijd noch niet was, dat de Salighmaecker opentlijck daer voor bekend wou zijn. Want als *Jeſus* ſijne *Diſcipulen* vraeghde: *Wie ſeght gy-lieden dat ick ben?* En *Petrus* daer op ſeyde: *De Chriſtus Gods*, ſoo *verbood hy haer ſcharplijck, datſe dit niemand ſeggen ſouden*, te weeten, voor dien tijd, *Luc.* IX. 21.

geweeſt ſijn,

Uyt eenige plaetſen der H. Schrift; waer in ſulcks nadrucklijck te ſien is.

Wy konden noch de daedlijcke *Werckingh* der booſe Geeſten kraghtlijck beweeren uyt *Luc.* VIII. 12. *Matth.* XIII. 19. *Marc.* IV. 15.: *Soo koomd de Duyvel, de Booſe, de Satan* (ſeer aenmercklijck is 't, dat yeder *Euangeliſt* de Helſche Geeſt een byſondere naem geeft, doch alle op even den ſelven ſiende), *en neemd 't woord wegh*,

Andere plaetſen in 't woord Gods,

 't welck

't welck in haer herte gesaeyd was. Matth. XIII. 39.: *De Vyand, die 't selve gesaeyd heeft, is de Duyvel.* Joh. XIII. 2. 27.: *Doe nu de Duyvel in 't hert van Judas Simonis Iscariot gegeven had, dat hy hem verraden sou. En nae de beete, doe voer de* Duyvel *in hem.* 1. Pet. V. 8.: *Uwe tegenparty de* Duyvel *gaet om als een brieſſchende Leeuw. Luc.* XXII. 13.: *De Satan heeft u seer begeerd te siften als de Tarwe.* 2. Cor. II. 20.: *Op dat de Satan over ons geen voordeel krijge,* en soo veel andere. Wy kondense beschermen tegens al de seer gevaerlijcke verdraeyingen: Maer hoe veel plaets sou dit in dit Werck niet beslaen moeten? Wy hebben alreeds te langh hier meê beesigh geweest.

Bevestigende de werckdadigheyd der Duyvelen.

Korte bedenckingh

Evenwel moeten wy voor 't laetste noch overweegen de woorden *Act.* XIX. 13. *En sommige van d'omswervende Joden, sijnde Duyvel-besweerders, hebben haer onderwonden, de naem des Heeren Jesu te noemen over de geene die boose Geesten hadden, seggende: Wy besweeren u by Jesum, dien Paulus predickt. Deese nu waeren seeckere seven Soonen van Sceva, een Joodsche Over-priester, die dit deeden. Maer de boose Geest antwoordende seyde: Jesum ken ick, en Paulum weet ick, maer gy-lieden, wie sijt gy? En de Mensch, in welcken de boose Geest was, sprongh op haer, en haer meester geworden sijnde, kreegh d'overhand tegens haer, soo datse naeckt en gewondet uyt dat Huys ontvlooden.*

Op 't Geval der seven Soonen van Sceva,

Onder de *Joden* waeren *Duyvel-besweerders,* welcke sigh onderstonden met seeckere *Ceremonien* en woorden de *Duyvel te besweeren,* en uyt de *Besetene te drijven.* Wy willen hier niet ondersoecken, of de *Propheten* des ouden Testaments *boose Geesten* hebben uytgeworpen uyt de *Besetene.* Dat onder sulcken schijn de *Joden sommige Besweeringen* gebruyckten; waer uyt, buyten 't bevel Gods, onder haer 't *Besweer-Ampt* is opgeko-

men

men. Dat hier door oock, gelijck *Calvinus* niet onwaerschijnlijck houd, somtijds *wel yets verright* is; niet om dat God aen soo een *versierd Ampt* een wel-behaegen had, maer om dat de *Joden* dies te liever by haer *oude Godsdienst* souden blijven tot op de koomst *Christi*. Wy laeten dit onseecker; gelijck oock, of deese *seven Soonen Sceva* waeren uyt d'*orde der gewoone Besweerers*, of *enckele Bedriegers*. Sy werden genoemd *omswervende Joden*; dat is *Landlopers*, wijlse hier en gintsch liepen, om met haere voorgewendede konst winst te doen. Sy voeren den naem van *Duyvel-besweerders*. 't Sy nu, dat de *Satan* somtijds op haere *besweeringen* was *geweecken*, om alsoo de *Mirakelen Christi* en sijner *Apostelen* by 't Volck in minder aensien te brengen; doch *niet altijd*; of 't sy, datse sigh *ydelijck beroemden*, *Duyvel-banners* te zijn, 't Volck wat op de mouw speldende; immers, sy wilden 't *op een andere manier besoecken*, en *Paulus naebootsen*. S'onderwonden sigh, *de* Duyvelen *uyt te werpen door den naem Jesu*. Doch 't gingh hier: *Twee doen wel 't selve, maer 't is niet 't selve*, en heeft *niet deselve uytkoomst*. Men sagh hier, dat de *kraght* niet leght in 't *geluyd der stem*, niet in 't *bloot noemen van de* N*aem Jesus*; want de *Satan*, in plaets van daer op *uyt te vaeren*, *viel door en met den Besetenen op haer aen*; soo datse sigh gantsch qualijck gehandeld bevonden. *Stellighlyck* noemd de H. Geest in de *vier Verssen* deeser Geschiedenis tot *driemaelen* toe de *boose Geest*; en dat noch *tweemael* met *onderscheydmaeckingh* tusschen de *persoon des besetenen*, en de *geene die hem besat*: De *Mensch*, *in welcke de boose Geest was*; de geene, *die boose Geesten hadden*. Gelijck nu de Duyvel *antwoordde door de Mensch*, soo viel hy oock *door en met den selven* op dese Duyvel-

Sijnde omswervende Joden, en Duyvel-besweerders

Met eenen Beseetenen, over wien sy de naem des Heeren Jesu noemden.

besweerders aen. Enckelijck een *Mensch*, hoe *rasend* hy oock sijn moght, sou d'overhand niet konnen behouden over *seven andere*, buyten twijffel alle frissche Jongelingen. Want terwijl hy op den eenen sprongh, kon hy van d'andere ses ligtlijck bedwongen sijn geworden. 'k Heb in mijne Jeughd een geweldigh-dol, en in sijne grootste raserny los gebroocken Mensch gesien, van een meer als gemeene grootte; en te vooren, doe hy wel by sijne sinnen was, van een buyten-gewoone sterckte. Alleen van *drie Manspersoonen* wierd hy naegeloopen. Den eersten, daer hy op aen quam, handelde hy vry qualijck; maer de *twee andere* waeren hem *terstond meester*. Wat souden dan *seven Mannen tegens eenen dollen* niet konnen doen, indien hy *al dol* geweest waere; want daer is wel *beseetenheyd* sonder *woedende raserny*. Is een *rasend Mensch ongemeen sterck*, om dat hy sonder *vrees*, sonder *overlegh*, t'eenemael *onbesuysd* al sijne kraghten uyt laet; de *nood*, in welcke deese *seven* sigh bevonden, en die, gelijck 't spreeckwoord seght, oock *Yser breeckt*, heeft desgelijcks haere *kraght verwackerd*, om haer te beschermen, en den aenvaller af te weeren: Doch wijl haer dit niet heeft mogen helpen; dat al haere Kleederen gantsch van haer afgescheurd, haere ligchamen gewondet wierden, soo kanmen lightlijck afneemen, datse *met een meer als menschlijcke maght* te doen hadden, 't welck oock uytdrucklijck van de H. Schrijver gemeld werd. Dus blijckt dan soo klaer als den dagh uyt soo veele Gevallen in 't *woord Gods*, dat'er sijn *bedæmonde, beduyvelde*; dat is, Menschen, *die de Duyvel in haer hebben* op een sonderlinge wijs; waer in *de Duyvel woond*; en waer in hy *werckt*.

Voorgesteld Actor. XIX. 13.

VIII.

VIII. HOOFD-STUCK.

Voorbeelden van Beseetene *uyt* d'ondervindingh. *In 't Weeshuys te* Romen tseventigh jonge Dochters *in eene naght van de Duyvel beseeten geworden.* Seldsaeme parten *door de Satan gespeeld aen de* Nonnen *in 't* Convent te Wertet *in 't Graefschap* Hoorn; *en vreeslijcke quellingen haer aengedaen. Voorbeelden deeser Eeuw. De Soon van een voornaem en aghtbaer Edelman in* Boheemen *van de Duyvel* beseeten. *Hoe, en waer op. Grouwlijcke vreeslijckheden. Hoe verlost. Seldsaemheyd ontrent een vermaerd Man in* Duytschland, *gequeld van een onstuymige Geest, welcke openbaerd de* Parijssche moord *even ter tijd alsse geschiedde. Voorsightigheyd moetmen gebruycken ontrent 't* oordeelen over voorkondigingen, *offe door de boose Geest geschieden. Twee seer aenmercklijcke Voorbeelden van voorkondighde Branden.* Wonderlijcke vreemdigheyd *aen de Pestsiecke te* Basel, *even te vooren eerse stierven. Seer* wonderlijck verhael *van een* Beseetene *Vrouw, om een rijck Houwlijck te doen van d'*onroomsche *tot de* Roomsche Religie *overgegaen: En gantsch* ongemeene seldsaemheden *in en ontrent haer' ellendige Toevallen; soo van* bekendmakingen *der dingen die ter selver tijd anderwegen voorvielen, als* voorseggingen *van 't toekomende, en andere* sonderlinge aenmercklijckheden. *Wonderlijck Geval*, Anno 1649. *overkomen* Anna Ericks *in* Deenemarcken; *en seldsaeme* uytbraeckingen. *Korte antwoord op een* spottische inbrengingh *tegens deese uytbraeckingen. De* Geesten, *die* uyt de Beseetene, *of* tot yemand in 't bysonder spreecken, *moetmen soo light niet voor* goed *houden, schoonse* goede woorden *voortbrengen. De* Duyvel *kan sigh wel voor* Christus *selfs uytgeven. Voorbeeld. Waerom God de* Satan *toelaet, sigh in een* Engel des lights *te veranderen. Antwoord in 't algemeen. In 't bysonder. Seeckere*

eer-

eerlijcke, rijcke Juffer, van de Satan *besprongen, werd dies te stercker in 't Geloof. Derhalven geeft by sigh by haer uyt voor een* goeden Engel, *en doet haer veel goede vermaeningen. Hoe eyndlijck ontdeckt.* Schijnheylige Duyvel *in een Kind binnen* 'sHertogenbosch; *en seldsaemheden daer ontrent. Ongemeen-seldsaem geval van een aensienlijck* Godvrughtigh persoon, *die geduerigh van een* gemeensaeme *en hem* waerschouwende Geest *wierd vergeseld. Aenmerckingen hier op. Hoe men sigh, indien ons yet sulcks gebeurde, te dragen heeft.* Seldsaemheyd *aen een noch levende Vrouw te* Neurenbergh, *en haeren* Familiaren Geest. *Schijnheylige Geest t'*Utersen Anno 1685. Beseetene Smits Dochter *by* Joachims Dal. *Godslasterlijcke, schimpige en andere redenen des Duyvels uyt haer. Eyndlijcke verlossingh.* De Satan *spreeckt de snoode woorden dickmael tegens wil en buyten weeten der Beseetene.* Oock vreemde Talen *uyt Lieden die noch lesen noch schrijven konnen. In 't* Pausdom *wilmen de* Duyvel uyt de Beseetene drijven *door* Briefjens, vol barbarische woorden. *Voorbeeld.* Belagchlijcke *waen van* Gaudentius Merula *en andere* Roomschgesinde *van de* Duyvelen in de Menschen. *Meenighte van* Beseetene *in* Marck-Brandenburgh. *Sonderlinge seldsaemheyd. Wonderbaere vreemdigheyd aen een* beseetene *Dochter.* Wonder-Geval, Eliseus Behrman *met een boose Geest in een Beseetene bejegend.* D'onreyne Geest spreeckt uyt de Schaemte *eener Vrouw.* Wonder-braeckingen. *Naerder* aenmerckingen, *op 't geen tegens deselve* spotlijck werd ingebraght. *Ongemeen-wonderlijk geval van* Margaretha Achils; *die een* Mes *in haeren schoot liet vallen, 't welck de Satan* in haer ligchaem *braght. Op hoedaenige* manieren de Duyvel sulcks kan verrighten. *Wondergevallen aen een Boer in* Boheemen: *In 't Bisdom* Aichstad, *&c.*

In

IN 't voorgaende *Hoofdstuck* hebben wy uyt des *Heeren woord* getoond, door aenmercklijcke daer in voorgestelde *Voorbeelden*, dat'er *waerlijck van den Duyvel beseetene* Menschen sijn; oock, nae gelegenheydt deses wercks, afgeweesen 't geen daer tegens werd ingebraght, om de *Duyvel overal uyt te bannen.* Wy sullen 't nu desgelijcks uyt d'*ondervindingh* doen blijcken: Doch hier maer alleen eenige weynige Geschiedenissen aenteeckenen; eerst twee of drie uyt de *voorgaende Eeuw* kortlijck; daer nae *een paer* uyt deese *tegenwoordige* wat breeder. Naederhand sullen'er noch andere koomen.

Voorbeelden van Beseetene uyt d'ondervindingh.

Men heeft niet alleen hier en gintsch een *enckel Mensch*, maer somtijds *geheele t'samenwooningen* van Menschen *Beseeten* gesien. In 't Jaer 1555. heeftmen te *Romen* in 't *Weesbuys* een verschricklijcke saeck vernoomen. Gantsch onvoorsiens, en *in eene naght*, wierden ontrent 't *seventigh* in 't gemelde Huys opgevoed werdende *jonge Dochteren*, aen welcke men te vooren niet de minste ongelegenheyd vernoomen had, plotselijck van de *Satan beseeten*, met veelerley vreeslijcke Toevallen, en onder deselve wonderbaere *ontdeckingen van verborgene*, *voorseggingh van toekomende dingen*; en spreeckingh van *vreemde Talen*; vermenghd, somtijds met *spotlijcke*, somtijds met *Gods-lasterlijcke redenen.* Meer dan twee Jaeren langh blevense in dien ellendigen staet. *Vlimmeri Histor. Ital. pag. 309. Cardanus de variet. cap. 76.* Dickmael heeftmen *geheele Kloosteren van Nonnen* gesien, in welcke al deselve of *geheel beseeten* waeren, of op een andere wijs van de boose Geest *geplaeghd* wierden.

In 't Weesbuys te Romen tseventigh Dochters schielijck in eene naght beseeten geworden.

Seer seldsaem sijn geweest de quellingen welcke de boose Geest aengedaen, en wonderlijck de parten,

Seldsame parten,

parten, welcke hy gespeeld heeft de Nonnen in 't Convent te *Wertet*, in 't Graefschap *Hoorn*. D'oorsaeck hier van vermoedde men te sijn seekere arme Vrouw, die in de Vasten een Maet Sout van ontrent drie pond had geleend, en een weynigh voor Paesschen ses ponden in de plaets leverde. Van dien tijd af aen vondense in haere Slaepkameren kleyne witte bollekens, als Erweten van Suycker gemaeckt; soutaghtigh van smaeck: Doch niemand at'er van; oock wistmen niet, van waerse koomen moghten. Korts daer nae hoordense gelijck als 't *gekarm van een sieck mensch*: Oock de *stem van sommige Nonnen*, vermaenende d'andere *op te staen*, om een *krancke Suster* te gaen helpen: Maer alsse quaemen aenloopen, saegense niets met allen. Wanneerse haer *Water* by naght *wilden maecken*, soo bevondense, terwijlse hier meê beesigh waeren, *de Pot haer schielijck ontruckt*; waer door laeckens en bed gantsch nat wierden. Dickmael wierdense *met de Beenen van haere slaep-plaets afgetrocken*, en een wijl tijds over de vloer gesleept. Of soo *onder 't plat der voeten gekitteld*, datse door 't hevigh lagchen in onmaght ter neervielen. Eenige wierd *een stuck vleesch uyt 't ligehaem genepen*. Andere d'*armen anders omgedraeyd*, en den *hals sulckerwijs omgekeerd*, dat 't aengesight boven den rugg' stond. Noch brood noch eenige andere spijsen kondense in 't lijf krijgen. Evenwel gaven sommige van haer een voghtigheyd over, in een geweldige braeckingh, soo swart als inct, schoonse ses weecken langh niet auders hadden genuttighd als enckel Radijs-sop. Van sulck een scharpheydt en hitte was dat uytbraecksel, dat het 't gehemelt en de lippen deed oploopen met pijnlijcke blaederen. Sommige deeser *Nonnen* wierden *eens mans lenghte hoogh in de lught*

door de Duyvel gespeeld

Aen de Nonnen in 't Convent te Wertet, *in 't Graefschap* Hoorn:

En seer

lught opgeheven, en terstond weer *tegens d'aerde neergeworpen.* Eenige haerer vrienden, derthien in getal, quaemen in 't Klooster; om de geene, diemen bynae verlost meende te sijn, wat te verlustigen. Maer sommige derselve vielen terstond aghterwaerts over van de tafel, daerse aen saeten; sonder yemand te kennen, sonder te konnen spreecken. Andere wierden even als doode, met *omgekeerde armen en beenen.* Eene uyt haer wierd *in de lught opgeheven;* en hoe seer de bystanders sigh bemoeyden, om sulcks te beletten, en haer op d'aerde te houden, soo was doch al haeren arbeyd te vergeefs; tegens haeren danck wierdse haer ontnoomen, daer nae met sulck een geweld tegens d'aerd geworpen, datse dood scheen te sijn. Haest daer nae stondse op, als uyt een diepe slaep, sonder eenige verseeringh. Eenige *gingen op 't voorste haerer Scheenen,* even als offse *geen voeten* hadden gehad. Andere *klauterden als Katten op de boomen,* en daelden gemacklijck weer nae beneden. Terwijl d'*Abdis* sprack met Vrouw *Margaretha*, Gravin van *Hoorn*, kreeghse een *felle neep in de heup*, even als of'er een stuck vleesch uytgehaeld wierd; dies begonse geweldigh te schreeuwen. Flucks wierdse nae haer bed gedragen; en men bevond de plaets seer swart-blauw. Deese *tormenten* der *Nonnen* duerden *drie Jaeren* langh in 't openbaer. Naederhand heeftmen voorts alles heymlijck gehouden. *Glimmeri* Collectanea, *pag.* 417. *Joh. Wierus*, *lib.* 4.

vreeslijcke quellingen,

Haer aengedaen meer als drie Jaren langh

Wy koomen nu tot eenige *bysondere Beseetene* persoonen *deeser Eeuw*, waer in sigh sonderlinge *aenmercklijckheden* sullen opdoen. De saecken selfs sijn beschreven van aensienlijcke *oogh-getuygen.*

Voorbeelden deser Eeuw

Te *Leutmeritz* in 't Koningrijck *Boheemen* woonde een voornaem *Edelman*, van goede Aghtbaerheyd.

Seecker Jongeling,

de Soon heyd. Hy had een Soon, die hy nae alle vermogen opvoedde in allerley *Christlijcke* deughden; oock hem tot de *Studie* hield: Ten welcken eynde hy hem had toegevoeghd een seer *vroom en eerlijck Leermeester.* Deese Jonckheer vergeselde sigh met een ander studerend Jongelingh, de *Soon*, doch *verloorne Soon*, van een *Godvrugtigh* en *seer geleerd* Man; die sigh heymlijck tot de *Toverkonst* had begeven. Door dit boos Geselschap liet hy sigh verleyden, om op dien selven verderflijcken wegh te wandelen. Ten dien eynde trad hy *met de Duyvel in een Verbond*; en wierd van hem, gelijck hy naederhand bekend heeft, tot eenige maelen toe *in de lught omgevoerd.* De gedaghte sijnen *Leermeester* bemerckte in hem een groote veranderingh, doch ten boosen; en te gelijck, nae een vlijtige aghtneemingh op alles, tot welcken grouwel hy hem begeven had. Door veelerley getrouwe vermaeningen en waerschouwingen uyt Gods woord soght hy hem af te schricken van voort te gaen op dit pad nae d'eeuwige dood; doch te vergeefs. Niet eene sijner *goede woorden* kon vat krijgen op 't hert deeses dus *boosgewordenen* Jongelinghs. Die sijnen getrouwen *Onderrighter* een bittere vyand wierd; soo dat hy hem eyndlijck niet meer hooren noch sien wou. Als hy hem yets uyt des Heeren woord voorlas, en een *Christlijcke* verklaeringh daer op deed, *spoogh hy beyde op hem en op den Bybel.* Dit dwongh de *Præceptor*, sijn afscheyd te neemen. Stracks daer nae volghde, door een reghtvaerdigh oordeel Gods, *sijne gevancknis onder de maght des Satans*, die hem wierd tot een *grouwlijcken Tyran*; een *tormenteerenden Beul*; en hem stelde in een erbarmlijck-rampsalige staet. De *beseetenheyd* begon ontrent 't begin van de Maend *December*, of met den aen-

Van een voornaem, en aghtbaer Edelman

Te Leutmeritz *in*

aenvangh der *Advent-tijd* des Jaers 1602. nae den ouden stijl; met een inwendige scheuringh in 't ligchaem; waer op een seer afgrijslijck geschreeuw volghde, geheele drie dagen nae malkander; vergeselschapt van een noyt meer gesiene *verdraeyingh* en *uyt reckingh* der leeden. Meenighmael was hem *gehoor* en *spraeck* t'eenemael benoomen. Evenwel behield hy 't *verstand* noch. Men *hoorde in sijn ligchaem 't geschal* van Trommelen; oock van hem uytgaen 't gefluyt om Vogelen te locken; alles op een seer ongewoone wijs: Maer haest daer nae verschricklijcke *Laster-redenen*. Dickmael nam de *boose Geest hem om hoogh*. Dickmael *druckte hy hem t'saemen* als een *kloot*, en *rolde hem* over de vloer heenen. *Wrongh hem oock den Hals om*; soo dat de Mond op den rugh gesien wierd. D'*oogen* draeyde hy in 't Hoofd om en om. Stiet hem de *tongh*, soo langh alsse was, ten hals uyt. Trockse stracks daer nae weer soo diep in, datmen'er byna niets van sien kon. Eenige *Ribben* sijns lijfs wierden ter hoogte van twee of drie vingeren *uytgedreven*, soo datmense hoorde kraecken, en d'Aenschouwers vreesden voor een gantsche weghruckingh: D'andere daer tegens wierden even soo diep *ingedruckt*. Haest volghde een geheele verstijvingh aller leeden. Ses stercke Mannen hadden genoegh te doen om hem te houden. De grouwlijcke aenvallen des Duyvels duerden somtijds twee of drie, somtijds ses of seven uyren nae malkander. Altijd *wist de Beseetene* eenige uyren te vooren, wanneerse komen souden, en schreef op een Ley, hoe langh sijne pijnigingh sou aenhouden in elcken aenval. Men sagh hier een Voorbeeld des *Godlijcken toorns tegens de Sonde*. Die 't niet gesien heeft, sou niet lightlijck konnen geloven, hoe seer de *Satan* in en uyt hem

Boheemen,

Terwijl hy studeerde door quaed Geselschap gebraght

Tot 't aengaen van een Verbond met de Duyvel,

woedede. Niemand van al de daer tegenwoordige oogh-getuygen, die seer veel in getal waren, was soo God en *sorghloos*, die niet op 't uyterste daer over bewoogen wierd. Drie voornaeme Genees-geleerde, *D. Adam Huberus*, *D. Wilhelmus Anshelmi*, Keyserlijcken Hof-Artz, en *D. Israel Brunnerus*, hebben deesen *Beseetenen* dickmael besoght. In 't eerst meendense, dat het alleen een *boose* en *geweldige kranckheyd* was; maer uyt de boven-natuerlijcke toevallen wierdense wel haest anders gewaer. Dickmael bespottede de Satan haer. Begon oock, soo uyt de H. Schrift als andere Boecken, seer scharpsinnigh tegens haer te *disputeeren*. Eyndlijck is deese *Beseetene Jongelingh*, op sijns selfs seer ernstige begeerte, uyt *Boheemen* nae *Pirn* in *Meissen* gebraght. De Predikanten te *Dresden* wierden gebeeden, deesen armen mensch met *Geestlijcke Wapenen* behulpigh te willen sijn. Op 't geduerigh aenhouden sijner Vrienden (alle persoonen van goeden Adel en Aensien) heeft 't *Opper-Consistorium*, nae veelerley beraedslagingen, derwaerts afgevaerdighd Heer *Nicolaus Blumius*, Prediker te *Dohna*; en hem bevolen, niet alleen den *Beseetenen* te besoecken, maer oock alle *Geestlijcke middelen* aen te wenden. Hy begaf sigh dan nae *Pirna* by deesen ellendigen. Twaelf dagen langh heeft hy met andere daer by sijnde persoonen, en een *verdreven Predikant* uyt *Oostenryck*, God vyerigh gebeeden voor de verlossingh van deesen mensch uyt de grouwlijcke besittingh en pijnigingh des Duyvels. Geduerigh hieldense aen, somtijds met 't Leesen der H. Schrift, deselve verklaerende en toepassende; nu met 't uytstorten van ernstige smeeckingen tot den Heere in geloof en vertrouwen; dan met 't singen van *Psalmen* en Geestlijcke Liederen.

Werd van de boose Geest Anno 1602. *ellendigh beseeten,*

En jammerlijck gepijnigd, met seldsaem-geweldige tormenten.

deren. Desgelijcks wierden in de Gemeenten te *Pirn*, *Dresden* en *Dohna* geduerige Gebeeden gedaen. Eyndlijck heeft op *Saterdagh* voor *Sexagesima*, 'savonds tusschen aght en negen uyren, de *Satan*, in een schielijck ontstaene *roock*, en in deselve een *vyerigh Garsten-Koorn*, deesen adelijcken Jongelingh *verlaten*, midden onder 't singen des Lieds: *Een vaste Burght is onse God, &c.* Soo haest daer op sijn' *ooren geopend* waeren, den *band sijner tongh los* geworden was, begon hy schielijck en met een heldere stem te singen: *En wenn die Welt vol Teuffel war, &c.* Al de daer tegenwoordige, niet weynigh verwonderd, roemden God voor deese sijne genaede. De *verloste* stond op, en deed desgelijcks. Hield oock veel' uyren aghter een aen met Bidden, Leesen, en Danckseggen. 'sMorgens vroegh gingh hy in eygener persoon nae de Kerck; God opentlijck danckende en lovende voor de gantsche Gemeente. Ook wierden twee Sondagen nae den anderen te *Pirn* en *Dohna* Danck-dagen gehouden, *Anno* 1603. *Nicolaus Blumius*, hier van ooghgetuyge, heeft alles wijdlopiger beschreven, en in druck uytgegeven; Nevens hem verhaelen dit *Martinus Grundman, Geist und Weltlicher Geschicht-Schulen erster theil, pag.* 75. *Melchior Kaiser in Psalm.* 1. *pag.* 90. *Adamus Huberus in Epist. ad Amic. pag.* 3.; die, als *Doctor* in de Geneeskonst, deesen beseetenen dickmael besoght heeft. *Ladenburgius de Judicii Dei pag.* 207.; die de namen van derthien persoonen noemd, welcke veele weecken langh alles gesien hebben.

Hoe verlost Anno 1603.

Wijdlopiger beschreven door de Predikant en Doctor in de Genees-konst, die alles bygewoond hebben.

Eer wy voortgaen tot een andere en vry *wonderlijcker Geschiedenis* deeser Eeuw, sullen wy hier invoegen 't geen de geleerde *Philippus Camerarius* verhaeld. 'k Sou, seght hy, konnen noemen,

Seldsaemheyd aen een vermaerd Man

gequeld van een onstuymigen Geest.

en 't waere my geen moeyte, in mijne Buert te toonen (terwijl ick dit schrijf) een vermaerd Man, seer kloeck in 't beleyd veeler saecken: Doch diemen van over langen tijd seer nauw gelijck als *gevangen* heeft gehouden, om dat hy nu en dan van een *wonder-seldsaemen* en *onstuymigen Geest* werd gequeld. Als *eenige hem koomen besoecken*, wanneer hy sijn verstandt ten vollen heeft, soo *groet hy haer*, schoon hy haer te vooren *noyt heeft gesien*, by haere *naemen en toenamen*. Seer net spreeckt hy met haer van haere *Bloedvrienden, Houwlijcken, Stam-Wapenen* en *Devisen*; even als of hy den gantschen tijd sijns levens in haere Huysen had verkeerdt. Doch indien hy *toornigh* werd, soo sal hy'er *leugenen* en *schendlijcke lasterwoorden* onder mengen. Maer anders seght en doet hy *wonderbaerlijcke dingen*. In de *Parijssche Moord Anno* 1572. saghmen aen deesen Man (in *Duytschland*), dat hy *wonderlijcke Gesighten* had. En lightlijck konmen aen sijn weesen afneemen, datmen ergens seldsaem te werck gingh. Onder anderen riep hy dickmael op den 24. van *Augustus* des selven Jaers (even op dien *Bartholomæi dagh*, op welcke de *grouwlijcke* en *verraderſche Moord* door de *Papisten* aen de *Gereformeerde* in *Franckrijck* wierd gepleeghd): *Sie, sie, hoopen van Duyvelen, welcke sigh uyt verscheydene Landen in de lught versamelen; malkander feesteeren, en van blijdschap danssen, om datse in een seeckere saeck tot haere begeerte sijn gekoomen; al over langh by haer gesmeed, doch diese nu met een ongemeene wreedheyd hebben uytgevoerd. 'k Sie haer, 'k Sie haer gintsch en herwaerts door de lught lopen.* Voorts voeghde hy daer by: Dit alles is buyten *Duytschland* gebeurd. *Philippi Camerarii Meditat. Histor. Tom.* 1. *lib.* 4. *cap.* 10.

Spreeckt in Duytschland *van de* Parijssche *Moordt, op deselve dagh datse geschiedde.*

Dick-

Dickmael heeftmen in de *Beseetene* gesien, datse *bekend maeckten* 't geen *even ter dier tijd* in verr-afgelegene Landen sigh toedroegh, of oock *voorseyden* 't geen *korts daer nae* geschiedde. Naederhand sullen wy voorbeelden hier van by brengen. Ondertusschen moetmen niet lightlijck oordelen, alsmen geen kenbare blijken van *beseetenheyd* siet, dat alle *Voorseggingen* in verruckingh van sinnen, of yets dat van sulck een slagh is, door *bestel des Duyvels* souden geschieden. Nae gelegenheyd van de persoonen, en d'omstandigheden van de saeck kanmen somtijds *vermoeden*, dat het wel *Godlijcke Ingevingen* souden mogen sijn. Immers, in sommige gevallen is 't veylighst, *niet seeckers* te stellen, of 't van een *goede* of *quaede Geest* sou mogen voortkomen. *Anno* 1563. ontstack binnen *Rotterdam* een brand, met sulck een geweld voortdringende, dat binnen weynige uyren tijds over de negen honderd Huysen tot Asch vervielen; nevens een meenighte van Scheepen. Drie dagen te vooren was ontrent ter middernaght overleeden een seer *deughdsaeme Vrouw*, die, nu *Ziel-togende*, en eenige uyren *gantsch sonder spraeck* gelegen hebbende, *schielijck* met een taemlijck-luyde stem uytriep: *O brand, O brand! Hoe sult gy deese Stad verwoesten; hoe veele goederen en menschen vernielen!* Terstond daer nae gaf se de Geest. Was genoemd *Elisabeth vander Laen*. Uyt de *geschrevene Aenteeckeningen van F. V. Veen. Anno* 1584. inde Pinxter-weeck stack de Blixem de Stad *Stargard* in *Pomeren* aen. Drie daegen langh duerde de brand, soo dat meer als de helft deeser Stad te niet gingh. *Antonius Remeldingh*, oudste Predikant aldaer, voorkondighde dit onheyl op sijn *doodbed*, vier weecken eer 't geschiedde. Want hy *sagh een Man*, aghter wien *een Vyer opgingh*; desgelijcks

Voorsighnigheyd moetmen gebruycken ontrent 't oordeelen van voorkondigingen, offe door de boose Geest geschieden.

Twee aenmercklijcke Voorbeelden

Van voorkondighde Branden.

gelijcks eens *Menschen-hand*, die aen de *Muer boven-natuerlijcker wijs* schreef. *Micrælius lib.* 6. *Pomer. pag.* 579. *Zeileri Handbuchs erster theil, pag.* 246. Noch seldsaemer in 't volgende. *Anno* 1564. woedede een seer hevige *Pest* aen den *Rhijn.* By veele *stervende persoonen* te *Basel* wierd het als een *gemeene gewoonte*, datse is 't selfste van haere sieckte, en *korts voor haere dood*, met *naem en bynaem riepen* yemand van haer *Maeghschap*, of van haere *bekende*, of van haere *Bueren.* 't Miste niet, of deese *genoemde* wierd stracks daer op *kranck*; en *riep*, eer hy den Geest gaf, *weer eenen anderen*; dien 't even alsoo *gingh*; en oock even alsoo *deed.* Dit gingh soo voort tot den *derden*, *vierden*, *vijfden*, &c.; en altijd wierden *de dus geroepene sieck*; *stierven oock gewisselijck*: Even als of deese krancke *Gods Deurwaerders* waeren geweest, om *voor hem te dagen* de geene, die sijn Besluyt 't lot des doods had opgeleght. *Th. Zwingerus*, *Vol.* 5. *Theatr. vit. hum. lib.* 4. *Jac. Schlingeri mirabil. mund. pag.* 602. *Glimmeri Collectanea pag.* 333. *Philippi Ericii Virga Dei in German. pag.* 487. Wy keeren ons weer tot de *waerlijck-beseetene*, en een *Geval*, dat inder daed *ongemeen wonderlijck* is, beschreven van een oogh-getuyge; doch vry ingedrongener van ons voorgesteld.

Wonderlijke seldsaemheyd aen de Pest siecke te Basel, *even te vooren, eerse stierven.*

In de *Parijssche* Voorstad *S. Germain* woonde een eerlijck Ambaghtsman, van geringe middelen; toegedaen de *Gereformeerde*, of, soomense daer noemd, *Hugenotische* Godsdienst. By sijn overlijden liet hy een eenige Dochter nae, onder 't opsight van sijne Huysvrouw, haere Moeder. Doch als deese oock korts daer nae den wegh alles vleeschs gingh, soo wierd de gedaghte Dochter aengenoomen en opgevoed van haere Moey, of Vaders Suster, desgelijcks van d'*Onroomsche Religie*,

Seer wonderlijck verhael

ligie, en Weduw. Dit Weeskind, ten ouderdom van aghtthien Jaeren gekoomen, vertoonde in haer aengesight een ongemeene schoonheyd. Onder veele op haer verliefde was een Ouderloose nu mundigh-gewordene Koopmans Soon, van groote middelen, doch van de *Roomsche* Godsdienst, en daer in seer bitter. Deesen, siende dat hy door geen andere deur, als door die des Houwlijcks, tot sijne begeerte sou konnen geraecken, bood aen, haer ten Echtgenoot te willen neemen; onder voorwaerde, datse de *Hugenotsche* Leere verlaeten, en de soo genoemde *Catholijcke* omhelsen moest. De Rijckdom deeses Jongelinghs, d'eer en 't gemack, 't welck *Guillaume* (soo was de Dochter genoemd) uyt dit Houwlijck verwaghtede, bewoogen haer (in weerwil van haere Moey) tegens haer gemoed de waerheyd des *Euangeliums* te versaecken, en haer de *Roomsche* Kerck te laeten inlijven. Hier op gingh d'Echt voort. Haeren Man beminde haer hoogh genoegh. Sy bevond sigh by hem in overvloed en weelde. Twee Jaeren gingen door, datse sigh gelijck als in Roosen wentelde. Maer doe wierdse gegeesseld met scharpe Doornen. Op den 9. van *Martius* des Jaers 1621. wierdmen d'eerste ontsteltenis aen haer gewaer. 't Quaed quam haer aen met de toevallen van een *vallende Sieckte*, waer voor men 't oock hield, tot dat sigh andere dingen daer by openbaerden, welcke blijcklijck toonden, dat de *boose Geest* haer had ingenoomen. Dickmael, terwijlse aen de genoemde vallende kranckheyd (die haer gewoonlijck in d'eerste veerthien dagen driemael; daer nae tweemael in elcke dagh van vier-en-twintig uyren aen quam) ter neer lagh, *swolse soo geweldigh op*, datse soo dick wierd als een *Oxhoofd Wijn*, van den

Van een Beseetene Vrouw, om een rijk Houwlijcks wil van d'Onroomsche tot de Roomsche *Religie over gegaen,*

In de Parijssche *Voorstad* S. Germain.

hals af tot beneden aen den buyck. De *Tongh*, *omgedraeyd* als een *Kabeltouw*, hing haer seer langh ten Mond uyt. Ondertusschen hoordemen *in haeren buyck* een seldsaem vermenghd geluyd, als dat van *quaeckende Kiekvorsschen*, *piepende Muysen*, *meauwende Katten*, *singende* en *tsjirckende Vogelkens*, &c. Alsse weer tot haer selven quam, wasse geweldigh afgemat; en in een Stoel geset zijnde, bewoogse sigh in een lange tijd gantschlijk niet. Echter hoordemen haer dickmael, en somtijds met een *gantsch geslootene mond* (of liever de *boose Geest* uyt haer) *wonderlijcke*, evenwel *noyt Godslasterlijcke dingen spreecken*, gelijck anders de *beseetene* wel gewoon zijn. Yeder van dese ellendige toevallen duerde ten minsten een half uyr, meerendeel ontrent een uyr tijds; selden langer. Doch als 't *vallend Evel* haer verlaeten had, bleefse noch wel twee of drie uyren in groote swackheyd, sonder sigh veel te konnen beweegen: Sonder oock uyt haer selven eenige redenen te gebruycken; doch veeltijds *sprack de Satan door haer*, gelijck wy stracks hooren sullen. Want wy volgen onsen *Autheur* wel *stiptelijck in de saecken* selfs; maer *niet in d'orde* die hy gehouden heeft; wijl ons dienstiger daght, *dingen van gelijcken aert* by malkander te schicken, en niet juyst d'*orde des tijds* waer te neemen. Eens ter neer leggende, wierdse schielijck *van d'aerde opgenoomen* tot boven *aen de balcken* der Kamer. Hier *hinghse ontrent honderd tellens in de lught*; en daelde doe saghtlijck weer nae beneeden. Dit geschiedde door een *onsightbaer geweld*, in de tegenwoordigheyd van veerthien Persoonen, alle, op twee nae, van de *Roomsche Religie*. De treckingen des ligchaems, diemen aen haer gewaer wierd, waeren ellendigh t'aenschouwen; en pijnighden

Ongemeene seldsaemheden by haere ellendige toevallen,

In 't eerst gehouden voor de Vallende-Sieckte.

haer boven maten seer. Doch veele bysonderheden hier ontrent voorby gaende, laet ons by een voegen eenige haerer gesproockene woorden, waer uyt klaerlijck sal blijcken, dat de *Duyvel* in en door haer sprack.

Als *Doctor de Voiture* haer op den 19. *April*, 's avonds ten ses uyren, quam besoecken, seydese tot hem, soo haest hy in de Kamer trad: *Wat doet gy hier? Gae by uwen* Patient Monsr. Badinot, *die soo terstond een* Apoplexie *heeft gekregen; waer van hy gewißlijck binnen een half uyr sal sterven, indien gy hem niet te hulp koomd.* De *Doctor*, om te sien of 't waeraghtigh was, snelddde nae 't Huys van den genoemden Heer; en bevond, dat dit quaed hem onverwaght was aengevallen op even deselve tijd, als *Guillaume* de gedaghte woorden had gesproocken. Op een anderen avond (den eersten *Martius*) seydese tot hem: *Loop, loop, loop in allerhaest na uw Huys, en help uw jonghste Kind, 't welck met sijn aengesigt in 't vyer is gevallen.* Op dat eygen ogenblick was 't oock waerlijck geschied. Tegens een *Paep*, daer gekoomen, om de boose Geest te *besweeren*, seydese: *Ga heenen, de Deerne, daer gy te naght by gelegen hebt, heeft soo terstond haer been gebroocken.* Korts daer nae hoordemen, dat de Dochter eens Waerds, woonende in de Buert van deesen *Geestlijcken*, sulck een ongeval was overkoomen. Op den een-entwintighsten van *Martius*, als *Doctor de Voiture*, een Monick, drie Gebueren, en noch twee andere Persoonen, nevens haeren Man selfs, by haer waeren, wasse, nae dat 't gewoone *Evel* had opgehouden, ontrent twee uyren langh gantsch stil geweest, sonder in al dien tijd een eenigh woord te spreecken, of op eenige Vragen t'antwoorden. Maer doe begonse gantsch schielijck

Vreemde bekendmakingh van dingen,

Welcke even ter selver tijd anderwegen,

En selfs in verr' afgelegene Landen gebeurden.

te roepen: O! ô! ó! *Hy ſterft; hy ſterft.* En ontrent een half uyr daer nae: *Hy is geſtorven. De Koningh Philips van Spaenje is dood. Hy is dood.* Deeſe woorden, en de juyſte tijd op welckeſe geſproocken waeren, teeckende men op. Weynige dagen daer nae quam de tijdingh te *Parijs*, dat de gemelde Vorſt op dien eygenen dagh en uyr de Geeſt had gegeven, tot ſeer groote verwonderingh der geene, die dit uyt haeren mond hadden gehoord.

Ontdeckingh van heymlijcke ſonden eeniger perſoonen.

Somtijds *ontdecktese* de *heymlijcke Sonden* van deeſen en geenen. Een *Procureur*, Neef deeſer *Beſeetene*, verweetſe, in 't by ſijn van twaelf of veerthien Perſoonen, dat hy den voorigen dagh had ontfangen *taghtigh Kroonen* van ſulck eenen, om den geenen, dien hy in een Reghtshandel diende, ſijne goede ſaeck te doen verlieſen. Deſgelijcks ſeydeſe tot een *Monick*, dat hy *boeleerde met ſijne Biecht-dochter*, welckeſe noemde. Evenwel heeftſe van niemand anders ſijne verborgene miſdaden geopenbaerd, als alleen die van de gedaghte *Paep*, *Procureur*, en *Monick*. Als'er *aen de deur geklopt* wierd, ſeydeſe ſeer dickmael, *wie de geene was* die klopte. Eens heeftmen waergenoomen, datſe in de tegenwoordigheyd van aght Perſoonen, en daer onder twee van haers Mans Neven, die de meeſte Landen van geheel *Europa* hadden door-reyſd, in een korte Reden van vijftigh of tſeſtigh woorden, aghter den andere *vijfderley Talen* ſprack, beginnende met de *Franſche*, voortgaende met de *Latijnſche*, *Spaenſche*, *Engelſche*, en eyndigende met d'*Italiaenſche*; ſchoonſe noyt van eenige andere, als haere Moeder-ſpraeck, de *Franſche*, yets 't minſte geweeten had.

Andere ſeldſaemheden; en ſprekingh van vreemde talen.

Voorſegingh van

Tot den *beſchrijver deeſer Geſchiedenis* ſeydeſe eens, terwijl hy gekoomen was om haer te beſoec-

ſoecken: *Sie wel voor u, want morgen avond ſult gy een gevaerlijcken val doen.* Even op de genoemde tijd, ſoo als hy van ſijne *Studeer-kamer* nae beneden wou gaen, *viel hy*, ter oorſaeck van eenige op de trappen geſtroyde Erweten, men weet niet door wie, *van al deſelve af*; ſoodanigh verſeerd, dat hy negen dagen langh 't bed moeſt houden. Op een andere tijd borſtſe (of veel meer de *Satan door haer*) tegens hem dus los: *O hoe geerne, hoe geerne wou ick God laſteren! Maer ick kan, ick kan niet. 't Werd my verhinderd.* Als hy eens ſijne Snuytdoeck uyt ſijne Dgieſack wou halen, om de Neus te reynigen, moeſt hy eerſt een *Latijnſch* Boeckje, 't welck hy, als hy uytgingh, dickmael by hem ſtack, om'er wandelende wat in te leeſen, daer uyt nemen. Soo haeſt ſy 't hem in de hand ſagh hebben, ſeydeſe: *Jae, jae, Boëthius de Conſolatione Philoſophiæ* (Boëthius van de Vertrooſtingh der wijsheyd): En 't was even 't Boeck, 't welck dien *titel* droegh. Veel andere diergelijcke dingen, doch van minder gewigt, heeftmen van haer gehoord, en even ſoo bevonden. Somtijds ſeydeſe tot de Dienſtmaeghd, alsſe in de Kamer by haer was: *Vliegh nae de Keucken, de Pot loopt over.* Of: *Stracks ſal ſulck een arme Vrouw koomen, geef haer een ſtuck eeten, &c.*; en 't wierd altijd ſoo bevonden.

't toekomende.

Sonderlinge vreemdigheden

Alsſe weer ten vollen by haer verſtand was, *wiſtſe niets met allen van 't geenſe geſeght* had; of liever, 't geen de booſe Geeſt door haer had geſproocken: Doch alsmen de van haer geſproockene woorden herhaelde, ſoo hadſ"er geheugenis van. Toonde ſigh ſeer droevigh over haer' ellendige ongelegenheyd. Verſogt dan, wat alleen te mogen zijn; en men bemerckte, datſe dan bad. Doch deſe tuſſchen-poos van een goede tijd duerde niet langh.

Haere Godvrughtigheyd noch in deeſe gelegenheyd.

Alder-vreeslijckſten aenval, nae verloop van ontrent een half Jaer:

Nae verloop van ruym een half Jaer, op een naemiddagh ontrent ten drie uyren, kreeghſe een *aenval, veel verſchricklijcker* als eenige van de voorige; oock *veel langhdueriger.* Soo geweldigh wierdſe gelijck als *geſcheurd*, ſoo *om en omgewenteld*, ſoo met 't *Hoofd tegens d'aerde geſtooten*, ſoo haer *gantſche ligchaem opgeblaſen*, dan weer *in een getrocken*, dat yeder meende, dit ſou 't *laetſte van haer' ellende* in deſe weereld ſijn geweeſt. Maer in 't *alderhooghſte van haer lijden* geraecktеſe *plotslijck in ſtilte*; en lagh ontrent 't vierdedeel eener uyr *als dood.* Doe bequamſe weer; *ten vollen by haer verſtand*; ſprack oock geen andere als beſcheydene woorden; doch bevond ſigh, ſchoon ſonder eenige verſeeringh aen haer ligchaem, *doodlijck afgemat.* Men leyde haer te bed, ſeer bekommerd, datſe den aenſtaenden *nieuwen aenval* niet ſou konnen door ſtaen. Doch dien naght gingh voorby, ſonder dat haer *yets bejegende.* De volgende dagh deſgelijcks, tot elcks verwonderingh, wijlmen ſoo een *lange aghterblijvingh* van dit quaed niet gewoon was. Doemen oock op den *derden* en *vierden dagh* niets met allen vernam, en ſy allenxen tot kraghten begon te koomen, hadmen hoop, dat met den *laetſten alderhevighſten aengreep* de *booſe Geeſt ſou geweecken* ſijn. Tſederd dien tijd iſſe oock van ſijn geweld vry gebleven. Vermits nu haeren Man, die haer ſonderlingh lief had, bemerckte, datſe ſeer *ongeerne weer in de Mis* en andere *Godsdienſtige oeffeningen der Roomſchgeſinde* ſou gegaen hebben; ſoo wou hy haer daer toe niet parſſen; vreeſende, dat'er 't ſelve ſpel weer uyt ſou mogen ontſtaen. Om nu van de moeylijckheden der *Geeſtlijcke* (die hare *beſweeringen* hier te vergeefs hadden aengewend) ontſlagen te mogen zijn, ſoo begaf hy

Waer nae dit ellendigh quaed

Plotſlijck heeft opgehouden.

ſigh

ſigh met haer uyt *Parijs* nae een andere verr'-afgelegene Stad, ſijne Geboorte-plaets. Derhalven heeft de Schrijver niet konnen vernemen, hoe 't verder met haer gegaen is. Alleen wierd hem eens geſeght (doch ſonder dat hy 't voor vaſte waerheyd derf uytgeven), dat oock *haeren Man 't Pausdom ſou verlaten*, en ſigh tot de *Gereformeerde Kerck* begeven hebben. *Jean Pêcheur Hiſtoir. notabl. de ſon temps, pag. 339.* De voornaemſte deeſer dingen ſijn ook verhaeld van *P. Beauchamp, in Hiſtoir. diverſ. pag. 711.*

Niemand, die 't verhaelde in al ſijn' *omſtandigheden* aenmerckt, ſou, hoe ſeer hy oock wilde, ſigh ſelven konnen wijs maecken, dat hier eenigh *bedrogh* onder had mogen ſchuylen, wijl niet dit, maer regt het tegendeel d'*aengelegenheyd* der Man en Vrouw was. Of dat *yet anders* als de *booſe Geeſt* ſommige der gemelde dingen aen *Guilliaume* had konnen doen, of *uyt haer ſpreecken.* De ſaecken ſelfs ſijn geſchied in 't *byſijn*, ſijn *gehoord* van ſoo veele voornaeme, en daer onder geleerde Perſoonen; beſchreven van een *oor* en *oogh-getuyge* ſelfs. *Aenmerckingh.*

Noch een laeter Geval ſullen wy hier invoegen uyt den vermaerden *Bartholinus*, van een *beſeeten*, of, ſoomen meend, *betoverd* Perſoon in *Deenemarcken.* Seeckere Dochter, genoemd *Anna Ericks*, gingh ontrent *S. Martensdagh* in 't Jaer 1649. met *Brigitta Jacobs*, een andere hare Mededienſtmaeghd, 's avonds uyt, om eenige dingen van wegen haere Vrouw te verrighten. Nauwlijcks waſe buyten de deur, als haer (onaengeſien het we'er doemaels ſeer *helder, aengenaem en ſtil* was) een *geweldigh light*, even gelijck een *Blixem, voor d'oogen ſchoot*; vergeſelſchapt van een *Draeywind.* Sy, hier over gantſch verſchrickt, *Wonderlijk Geval, Anno 1629. overkoomen*

riep

Anna Ericks *in* Deenemarcken.

riep de gedaghte *Brigitta* toe, datse sigh begon vry qualijck te gevoelen. Soo haestse deese woorden had uytgesproocken, *vielse in beswijmelingh* ter neer; en terwijlse ter aerden lagh, *saghmen een groote Vliegh*, eerst *heen en weer voorby haeren mond vliegen*, daer nae *door de keel ingaen*, en nae *beneeden dringen*. Gelijck als dood wierdse in Huys gedragen; en sy stelde sigh gantschlijck aen als de geene die de *Vallende-Sieckte* hebben. Doch de manier van dit *Evel* was *verwonderlijck*. Wanneer 't haer aenquam, vielse stil en saght, soo alsse haer werck deed, op de vloer neer. Dus bleefse eenige uyren langh leggen met geslootene mond en oogen. De Borst, geweldigh op en neer vliegende, scheen de laetste adem te willen uytblaesen. Weynige weecken voor Paesschen gevoeldese een vinnige pijn aen de reghter duym haers hands. Deese smert liep voort over den geheelen arm; tot datse naederhand stilde door een openingh inde reghter borst.

Eerste aenkoomst van dit ellendig quaed,

In 't voorby gaen konnen wy hier aenmercken, dat 't geen tot noch toe verhaeld is, sou konnen gehouden werden voor een *enckele Sieckte* uyt *natuerlijcke oorsaecken*. Doch dat dit quaed haer *eerst en soo plotslijck* aenquam op 't *gesight* van een ongewoonen *Blixem voor haer' oogen*, een *draeywind ontrent haer ligchaem*, daer 't anders een *seer stil we'er* was: De *groote Vliegh*, juyst *ter dier tijd* ontrent haeren mond swierende, en door deselve in haer ligchaem dringende, schijnen *wat anders* te kennen te geven: En dat'er waerlijck de *boose Geest* ontrent geweest is, sal uyt 't vervolgh deeser *Historie* blijcken.

En seldsaemheden daer ontrent.

Op den aghtentwintighsten der Grasmaend, sijnde *Sondaghs*, 's Naemiddaghs, heeftse *uytgebraeckt* een groote meenighte van swart bloed.

Wonderlijke uytbrakingen

Daer

Daer nae een *scharp stuckje Hout*; een *Lap blauw sijde Laecken*, t'samengenaeyd met een *groenen draed*, waer in verborgen waeren *drie stuckjens Lood*; twee stuckjens *Glas*; drie *Amandelen*; drie stucken van een *Tabacks-pijp*, en voorts een deel witte *Keysteenkens*. Hier van sijn oogh-getuygen geweest *Janus Olai*, *Erasmus Engelbert*, *en Brigitta Canuts*. De volgende dagh wierdse al weer van geweldige pijnen aengetast. In de tegenwoordigheyd van de Predikant der Plaets, desselven Huysvrouw, *Gulbrand Annevold*, *Tostel Annevold*, en *Paulus Olai*, braecktese verscheydene andere dingen uyt; te weeten, een *Visch-graet*, een *binnen-beurs*, t'saem-gebonden met *menschen-hayr*; waer in gevonden wierden eenige stucken *rauw menschen-vleesch*, hier en gintsch met *scharpe Houtjens* beset. Voorts, twee scharpe *Doornen*, een stuck swarte *Turf*, met een wit *steenken*; nevens een stuck van een *Rijgh-veter*, een halve vinger langh. Hier nae bleeffse tot vier uyren 'saghtermiddaghs in rust, sonder yets te nuttigen. Doese weer tot haer selven gekomen, en de *Predikant* ontbooden was, heeftse uytgebraeckt een *Lijnen Snoer* (ontrent een vinger lang; met *drie knoopen* daer in. Inde *middelste knoop* stack een *speld*, gedraeyd met een dubbel *Stroyken*; in d'andere was een *kromme speld*. Daer aen volghde noch ander *Stroo*, met *slijck* bestreeken. Eenige *plaetjens Tin* waeren'er aen vast. Den tweeden der Bloeymaend heeftse, inde tegenwoordigheyd van *Theodorus Bermantz*, Dienaer des Stadhouders, *Bockor Ruhwurchel*, *Thuan Christiaens*, *Brigitta Canuts*, en *Johanna Budeis*, uytgeworpen een *steen*, wegende drie vierde deelen van een lood. De volgende dagh, in 't bysijn des Predikants en sijner Huysvrouw, wederom een

Van veelerley

Onnatuerlijcke dinden.

een *leedere Buydel*, met *menschen-hayr* bewonden, vol *Buskruyd*. Al deese *overgevingen* geschiedden met seer groote smert.

Wat van sommige hier tegens ingebraght werd,

Onlanghs geleeden heeftmen diergelijcke *uytbraeckingen* gesien aen twee persoonen te *Beckington* in d'*Engelsche Provintie Somerseth*, volgens 't geen van daer geschreven wierd. Maer vermits dat *Duyvels-bedrijf* en *Tovery* te kennen gaf, soo was men terstond in de weer, om een *Weerlegginght* van dit *Engelsch verhael* uyt te geven. Waer in men al meê geduerigh beesigh is met *vragen*; of met seeckerheyd dingen vast te stellen, wat de Persoonen gedaen hebben om te bedriegen; daer men nochtans, t'*Amsterdam* sijnde, sulcks in *Engelland* niet heeft konnen sien. „*Wie heeft de Menschen geleerd, dat God de Duyvel toelaet, om een* „*Speldemaeckers Winckel in 's Menschen ligchaem op te* „*setten? Heeft de Duyvel al dien dreck in 't ligchaem* „*gemaeckt, of van buyten daer in gebraght.* 't *Eerste* „*maghmen niet eens dencken, sonder den Almaghtigen* „*grootlijcks te lasteren, die alleen het Yser, Koper,* „*Tin of Lood of diergelijcke scheppen kan, maer die* „*nochtans noyt Lepel, Speld of Spijcker schiep.* Maer wie seght, dat de *Duyvel*, als hy diergelijcke dingen de Menschen doet uytbraecken, deselve *geschapen* heeft. Uyt *Tin een lepel maecken*, uyt *Koper een speld bereyden*, is dat *Lepel en Speld scheppen*, soo doen 't oock de Menschen. Maer de *Satan* behoefd geen *Speldemaker*, *Lepelgieter*, &c. te sijn. D'alreeds *gemaeckte* kan hy wel in 's Menschen ligchaem *brengen*, sonder evenwel, *die van onderen in 't Lijf te steecken*. Doch hier van sullen wy hier nae onder de *betoverde* moeten handelen, en dan al de, 't sy *nietige* of *spottige*, tegenwerpingen afwijsen. Ondertusschen weeten wy wel, dat hier ontrent dickmael van *geringe lieden bedrogh* gepleeghd werd, om door der toesienderen meedelij-

Om de Duyvel alweer uyt te bannen,

En dit te houden voor een enckele bedriegery van menschen.

delijden geld te mogen bekoomen. Maer de bedriegery van sommige bewijst niet, dat sulcke saecken oock niet waerlijck aen andere gebeuren. Wy sullen *Voorbeelden* bybrengen, dat seer *aensienlycke*, *rijcke*, *aghtbaere* persoonen soodanige *braeckingen* tijn onderworpen geweest, die wel groote geld-sommen hadden willen geven, indien de saeck voor yeder verborgen had mogen blijven. Wy gaen voort in 't verhael.

Van den sesden *May* tot den een-en-twintighsten *Juny* bevond *Anna Ericks* sigh redelijck wel; en deed haer Huyswerck gelijck te vooren. Maer daer nae wierdse weer aengevallen van de benauwdheyd, pijn en ongerustheyd: Waer over een opene Sweer in haere lincker borst geweldigh begon te bloeden. Drie dagen daer nae genootse 't *H. Avondmael.* Klaeghde terstond, dat een Wind door haere borsten schoot, soo dickmael alsse haeren adem herhaelde; en nam hier uyt hoop, dat de dood haer wel haest uyt haer' ellende sou verlossen. Daer op begonse te rusten; maer haest daer nae ontwaeckende, gafse de bystaeners te kennen, *dat haer in haeren slaep rust was beloofd; tegens 'sanderen daeghs 'smorgens ten seven uyren.* Datse oock niet twijffelde, of *Christus*, dien grooten Genees-meester van de Soon des Hoofdmans over honderd, kon en wou haer geneesen. Dus bleefse slapen tot aen den naesten dagh; maer met sulck een gesnorck, als offe in de laetste doods-uyr was geweest. Doese wacker wierd, bevondse *haere borst t'eenemael geneesen* van de sweeringh, sonder dat'er 't minste *lid-teecken* van over was gebleven, als alleen een kleyn schrapje, van deese vorm †; gelijck als gekratst met een speld. In deese staet verlietse 't Bed, en begaf haer weer aen haer Huyswerck. Op den

Vervolgh van 't begonnene Geval;

Met de verdere

 sesthien-

sesthiende *Juny* gevoeldese sigh wel gesond; maer wierd echter tegens den avond gedwongen, weer te bed te gaen. Stracks begonden de twee gaten in haere lincker borst een *meenighte van bloed* uyt te werpen. Door groote pijn afgemat, rustedese tot den volgenden dagh. Ondertusschen *wierd haer in den Droom gesondheyd beloofd, tegens dat de Klock ses uyren sou slaen.* Op de *lincker wangh* en *borst* gevoeldese als 't *drucken eener vinger.* Wat over ses uyren quam de Predikant en sijn' Echtgenoot haer besoecken. Sagen de lincker borst gesond, en daer in gelijck 't *indrucksel van twee vingeren*; blijvende geheele vijf dagen langh soo staen. Hier nae wasse weer frisch, en deed haer werck als voorheenen. Op den negenthienden *July* scheense met een seer benauwd hert eenige *Besoeckingen van de boose Geest* te vernemen; die haer tot *wanhoop* soght te brengen. Doch sy gingh hem te gemoet met een dappere antwoord, en vast vertrouwen op God. Den drie-en-twintighsten der selver Maend voorsaghse d'aenstaende *versoeckingh*; doch ontginghse door geduerige Gebeeden met den Leerraer. De volgende dagh vernamse *in sigh een eygentlijcke strijd tusschen den boosen en goeden Geest*; en dat de *Satan versoght uytstel* voor twee daegen; doch tot antwoord kreegh, *hy moest vertrecken als de Klock twaelf sloegh.* Hier op nu wierdse seer hevigh van de *Satan* geplaeghd; oock *herwaerts en derwaerts geworpen.* Echter besweeckse niet in haer vertrouwen op den Almaghtigen; en borst uyt in deese woorden: *Noch dood noch leven, noch Engelen noch Maghten sullen my scheyden van de liefde Gods, welcke is in Christo Jesu.* Daer nae leydese sigh te rust; en wierd weer van de Predikant besoght; die op haere *lincker wangh de gedaente van een Kruys sagh*; en noch *een ander op haer*

Seldsaeme toevallen,

En andere wonderlijckheden,

Deese Dochter overkomen.

haere borst. Doemen haer opgeweckt had, verklaerdese, als *uyt yemands mond gehoord* te hebben, *Ick ben de waere Harder Israels.* Een uyr tijds hier nae bevondse sigh weer wel. Op den derthienden *Augustus* 's avonds viel in de Keucken een *klompje aerde op haer Hoofd*; waer in was een *groen plantje* met *vijf bladerkens*, eene vinger langh, nevens noch een soort van *Geranium*, of *Kranenbeck.* Oock noch een ander slagh, daer *blauwaghtige Bloemen* aen waeren. Twee dagen daer nae, met 't aenbreecken van de morgenstond, gevoeldese een ongewoone slapheyd van kraghten: Derhalven sy, vol vrees zijnde, de Prediker weer deed ontbieden. Sy verhaelde hem, dat haer *in haeren slaep bekend was gemaeckt*, vermits der Menschen gehoorsaemheyd tot het *Euangelium* hard is, datmen *heden haer tot een voornaem Voorbeeld* sou hebben te stellen, vermits *haere tranen in bloed* moesten veranderen. Als nu de Gebueren hier toe tot getuygen waeren geroepen, overviel haer een groote benauwdheyd, in welcke haer, ontrent 't vierde deel eener uyr langh, de *tranen overvloedigh uytborsten.* Daer nae sprongh *bloed uyt d'oogen*; hervattende, hoe dickmael het afgewischt wierd, t'elckens sijnen loop. Oock vloeyde *bloed uyt de wortelen haerer Nagelen*, niet sonder groote smerten; voorts uyt de *geopende borsten.* Dit duerde een geheel uyr langh; in de tegenwoordigheyd van wel twintigh Getuygen. Als nu deese toevallen een weynigh opgehouden waeren, begonse d'omstanders dus aen te spreecken. *Alle Menschen vermaen' ick, datse my tot een voorbeeld nemen, en, terwyl haer noch tijd werd gegeven, waere boete doen; sigh bekeeren van haere sonden; op datse niet deese of dierglijcke Besoeckingen moghten koomen te lijden, en de*

Voorsegging, dat haere tranen in bloed souden veranderen:

't Welck oock geschiedde.

Haere vermaeningh tot boet en bekeering.

reghtvaerdige wraeck Gods dragen. Maer indiense den Duyvel af-sweeren; aflaten van haer boos bedrijf, en opreghtlijck Gode leven, soo sullen haere Bladeren en Bloemen wassen tot in eeuwigheyd. Alsse nae dese dingen sigh tot rust begeven had, wierd haere borst weer t'eenemael geneesen; echter bleef de pijn in deselve en in haer' oogen haer noch eenige dagen by. Dat dit alles waeraghtigh is, getuyghd met eygener hand *D. Paulus Nicolai Friis*, Predikant deeser Plaets, geschreven den 17. van *Augustus Anno* 1650. in sijn Huys, genoemd *Lumbs*, in *Guldbrands-Dalen*; die oock de geheele Geschiedenis schriftlijck heeft overgesonden aen den *Superintendent M. Henningh Stockfleeth*; en desen (vermitsmen allerwegen van dese saeck wist te spreecken) aen den geleerden *D. Olaus Wormius* te *Koppenhagen. Thomæ Bartholini Histor. Anatom. Cent. 1. Cas. 52. Adrianus Ichthovius de occult. Natur. pag. 512.*

Getuygenis der waerheyd deeses Gevals.

Ondertusschen moetmen wel toesien, datmen de *Geest*, die of uyt een *besetene* tot andere Menschen, of tot eenen *Mensch in't bysonder* koomd te *speeecken*, niet *soo light voor een goede Geest* houde, of sijnen raed als die van een Engel volge; of hy schoon al eenige *goede dingen* quame te seggen, of daer toe te vermanen: Want oock *de Satan kan sigh veranderen in een Engel des lights*, om te bedriegen; en derhalven heeftmen voor de *witte* of *geblanckettede Duyvel* meest toe te sien. Hy heeft sigh niet ontsien, om hem *in Gesighten voor Christus uyt te geven*; waer van wy hier nae *Exempelen* sullen voortbrengen. 't Geen *Sulpitius Severus* verhaeld van *Martinus*, Bischop van *Tours* (dese beyde hebben t'eener tijd geleeft, met den uytgangh der vierde Eeuw) behoeftmen wel niet aen te neemen als een *onfeylbaere waerheyd*; maer oock

De Geesten, die of uyt beseetene, of tot yemand in't bysonder spreecken, moetmen soo light niet voor goed houden, schoonse goede woorden voortbrengen.

oock niet te verwerpen voor een *moedwilligh verdightsel.* De Duyvel seght hy (*in vita Mart. cap.* 25.) verscheen eens deesen Bischop, aengedaen met een *Purpure Mantel*; vercierd met een *Kroon op sijn Hoofd*; en sprack hem aen met deese woorden: *Sie hier en ken*, Martine, *den geenen dien gy eerd. Ick ben* Christus: *En vermits ick haest van den Hemel afkoomen sal, soo heb ick my te vooren aen u willen openbaeren.* Als *Martinus* hier op stil sweegh, gingh hy dus voorts: Martine, *waerom twijffeld gy te geloven, daer gy my doch siet. Ick ben* Christus. Waer op dien Bischop, in den Geest gesterckt zijnde, tot hem seyde: *Mijnen* Christus *is gekruycighd en gewondet; derhalven neem ick u in sulck een Habijt niet aen: Geloof oock aen u niet.* Op welcke woorden de boose Geest terstond verdween. *D'Esel* by *Esopus* deed een *Leeuwen-huyd* aen, ten eynde hy voor andere Dieren verschricklijck moght zijn. De *Satan*, als sijne verschricklijckheyd de Menschen sou afschricken, of hem hinderlijck vallen, vermomd sigh in een *Engels-gestalte*, om onder dien schijn te konnen bedriegen. Onderwijl bleef den *Esel* een *Esel*; en de *Duyvel* blijft een *Duyvel*.

De Duyvel kan sigh wel voor Christus *selfs uytgeven.*

Met een Voorbeeld.

Indien yemand hier *vragen* wou, waerom *God den Satan toelaet*, sigh by de Menschen te vertoonen als een *Engel des lights?* Soo kanmen kortlijck antwoorden: God is een allessins *vry God*, en behoefd ons geen reeckenschap te geven van sijne Regeeringh, doen en laeten. *Veele dingen*, seght *Ambrosius lib.* 1. *de vocat. Gent. cap.* 5., geschieden door *orde en schickingh des Heeren*, waer van d'*oorsaecken verborgen* zijn; en werden maer alleen de *wercken gesien*: Als, wanneer *openbaer* is, dat *dit of dat geschied*; maer 't is *niet openbaer*, *waerom* en uyt welcke *oorsaecken* het geschied. Dan

Waerom God de Satan toelaet, sigh in een Engel des lights te veranderen.

Antwoord in 't algemeen:

 moet

moetmen seggen met *Chrysosthomus in cap.* 9. *Rom. Eyscht van den Schepper aller dingen geen oorsaecken.* Of liever met *Job*: *Wie sal tot hem seggen, wat doet gy?* *Job.* IX. 12. En met *Paulus*: *O Mensch, wie sijt gy die tegens God antwoord?* *Rom.* IX. 20. Evenwel, als wy in 't *Heylighdom Gods ingaen*, konnen wy bemercken, dat God sulcks toelaet I. *Om sijns selfs wil*; op dat hier nae d'eere sijns Heyligen en grooten naems te meer bevoorderd wierd. D'*Almaghtige* seghd *Augustinus in Enchyrid.*, die over *alle dingen maght heeft*, sou, wijl hy ten vollen goed is, *geensins yet quaeds toelaeten*, of *doen sijn*, indien hy niet soo *almaghtigh* en *goed waere*, dat hy ook *uyt 't quade goed kon maken*. Als de Heere den *Duyvel sijn Apen-spel toelaet*, soo moet 't *eynd t'sijner eere sijn*. Want niet alleen set hy den *Satan*, gelijck de *Zee*, *sijn parck*, tot *daer toe sult gy koomen*, *en verder niet*; maer oock eyndlijck *ontdeckt hy sijn bedrogh* voor d'oogen sijner Dienaeren; en dan werd sijnen *naem geroemd*, sijn' *eere verbreyd*, dat hy de listen des boosen Geest te schande maeckt. II. *Om der Menschen wil*; 1. op dat de *vroome beproefd* wierden. Want oock op sulck een wijs *versoeckt de Heere haere God haer*, *om te weeten*, *offse den Heere haeren God lief hebben met haer gantsche Hert*, *en met haere gantsche Ziel*, *Deut.* XIII. 3. Op datse de *diepten des Satans*, *Apoc.* 11.24., dies te beter leerden kennen: Sorgvuldig sig *wapenden met den Schild des Geloofs*, *waer meê sy de vyerige pylen des boosen konnen uytblusschen*, *Eph.* VI. 16.: Aenhoudende *met alle biddingh en smeeckingh*, *op dat de God aller genaede haer bevestighde*, *versterckte*, *fondeerde*, 1 *Pet.* V. 10.; ten eynde de *Satan geen voordeel over haer kreegh*, 2 *Cor.* 11. 10.; maer sy *staende moghten blijven tegens alle listige omleydingen des Duyvels*. 2. Op dat de *boose* reght-

In 't bysonder

I. Om sijns selfs wil.

II. Om der Menschen wil,

1. Soo der vroome

2. Als der boose.

reghtvaerdigh *gestraft* wierden; welcke, 't woord Gods veraghtende en aghter haeren rugg' werpende, billijck van de Duyvel werden bedrogen; om *de leugen te geloven*, wijlse de *liefde der waerheyd* niet willen aennemen. III. *Om des Duyvels wil*, op dat hy dies te beeter moght *aenlopen en te schande werden*. God laet hem een wijl tijds sijnen wil tot soo verr' toe. Maer als hy 't nu meend *gewonnen* te hebben, keerd sijn' onmeetlijcke Almaght en onbegrijplijcke wijsheyd 't *blad om*; soo dat d'*eere* hem, de *schande* den vermomden Satan blijft. Wy konnen dit nu niet verder uytbreyden. Sullen evenwel een aenmercklijck Voorbeeld hier van den Leeser meê deelen.

III. Om de Duyvels wil.

'k Heb, seght mijnen Schrijver, gekend een seer *eerlijcke*, *vroome*, oock met *groote goederen voorsiene Juffer*. Door een twijffelmoedige bekommeringh over haere saligheyd geraecktese in een groote *swaermoedigheyd*: Welcke gelegenheyd, gelijck naederhand bleeck, de *boose Geest* waer nam, om sijn voordeel daer meê te doen. Op seeckere middagh, soo alsse met haeren Man aen tafel sou gaen, vielse plotslijck op de Vloer neer, met even sulcke toevallen, als in de *vallende Sieckte* gemeen zijn; voor welcke quael men dit oock hield. Tsederd dien tijd gevoeldese seer dickmael stercke *aenblasingen tot wanhoop*; maer even dan begafse sigh tot ernstige *gebeeden*, en wierd gewaer, dat in en op deese *aenvallen* haer *geloof meer verwackerd* wierd, als 't geweest was voor deselve. 't Vallend Evel, wanneer 't haer aenquam, verswaerde wel, doch overviel haer niet dickmael, en ten weynighsten hadse een tusschentijd van veerthien dagen. Men had niet 't minste vermoeden, dat een *boose Geest* sijn werck ontrent haer had, wijl noch in de quael selfs, noch in eenige

Seecke eerlijck, met groote goederen voorsiene Juffer

Van de Satan seer besprongen,

nige andere dingen, sigh eenigh blijck daer van vertoonde. Ondertusschen verswacktese wel nae 't ligchaem, maer wierd stercker nae den Geest. Derhalven de *Satan*, siende dat hy op dese wijs, en door sijn' aenvallen, geen vat op haer kon krijgen, 't stuck op een andere manier wou aenvangen. Eens ter middernaght weckte hy haer op. Seyde, sy sou sigh *niet verschricken*, wijl hy haer een goede boodschap braght. Hy was *een Engel*, van *God uytgesonden, om haer*, die soo wel gestreeden had, *te vertroosten*. Verseeckerde haer, dat hy de *Duyvel*, die haer de *vallende Sieckte had veroorsaekt*, had *wegh gedreven*; en dat hy haer met geen twijffelmoedige gedaghten meer sou bespringen. Van nu af aen wou hy haer geduerig ontrent sijn; niet soo als voor deesen, want wel *altijd had hy haer bygeweest*, om te verhinderen, dat de Duyvel niet d'overhand over haer behield; doch *buyten haer weeten*. Voortaen wou hy *kenbaer by haer blijven*, en *door stem* sigh aen haer openbaeren, om haer te raden, en te beletten, dat de Duyvel oyt weer tot haer quam. Sy sou *God van herten dancken* voor deese genaede. Vermaende haer, datse *niet meer soo gierigh* sijn moest als tot noch toe (sy was wat meer als betaemlijck vasthoudend geweest); want even hier om had God *den boosen soo veel maght* over haer vergund. Veel andere *goede waerschouwingen* en *onderrightingen* voeghde hy hier by; soo dat de *Juffer* (meenende dat de Heere haere gebeeden verhoord, en *eenen sijner Engelen* gesonden had, om haer op een *ongemeene wijs* te bewaeren, te leyden op sijne wegen, te bevoorderen tot haere saligheyd) sigh wonderlijck wel te vreeden bevond. In deesen *waen* wierdse seer *versterckt*, als 't *vallend Evel gantsch aghter bleef*; en sy *geen aenveghtingen* meer gewaer wierd.

Werd dies te stercker in 't geloof.

Derhalven hy 't op een andere manier begind;

Dick-

Dickmael ſprack hy tot haer, ſoo by naght als by dagh, altijd haer *opweckende tot deeſe of die goede plicht*, doch (gelijckſe naederhand indaghtigh wierd) *noyt tot een vaſt geloof op de verdienſten Chriſti.* Somtijds waerſchouwde hy haer oock, hoeſe eenigh naeckend quaed ſou afweeren. Eens ſeyde hy, laet in den avond, tot haer: *Laet uwen Man met beyde ſijne Dienaeren gaen in ſoo een Vertreck van 't Huys*, als hy noemde; *want daer heeft ſigh een Dief verborgen, om u van deeſe naght te beſteelen.* 't Wierd ſoo bevonden. Dit duerde dus ontrent een Jaer; ſoo datſe ſigh gantſchlijck *op hem verliet*, en in alles *ſijnen raed volghde.* Maer doe begon hy ſijnen aert te toonen. Eerſt hield hy haer voor, hoe ſeer lief ſy God was. Begon 't daer heenen te wenden, datſe moght vertrouwen op haere goede wercken, en ſigh inbeelden, veele *verdienſten* te hebben. Noch daghtſe op geen quaedt. Hy gingh voort, om haer levendigh af te beelden de *heerlijckheyd des Hemels*; de nietigheydt der aerdſche dingen. Hoemen *met Paulus moeſt wenſchen*, *ontbonden* te ſijn, om by *Chriſtus* die onbedencklijcke geluckſaligheyd te genieten. Dat de geene, die van haere *Saligheyd verſeeckerd* waeren, gelijck ſy op een buyten-gewoone wijs, moeſten traghten *haeſtlijck daer toe te geraken.* Datſe derhalven, om *ſpoedigh in den Hemel te* ſijn, *in de Put*, aghter haer Huys ſtaende, *ſou ſpringen*; ſoo wou hy terſtond *haere Ziel in die onuytſpreecklijcke vreughd* overbrengen, by *Jeſus*, dienſe ſoo ſeer beminde. Wijl oock *haere twee Kinderen* ('t oudſte was drie Jaeren) indienſe *oud wierden*, met deeſe Godlooſe wereld *Godloos konden werden*, en *eeuwigh verdoemd*; waer tegens ſy, in *deeſe Kindsheyd ſtervende*, gewiſlijck *ſaligh ſouden ſijn*, ſoo ſouſe *met deſelve ſigh* in

En ſigh by haer aengeeft voor een goeden Engel, van God tot haer geſonden.

Doet veel goede vermaningen aen haer.

in de Put neerwerpen. Dus konden, soo sy als haere dierbaerste panden, *in een ogenblick tijds uyt deese ellendige weereld over gaen in de plaets der eeuwige heerlijckheyd*, die noyt oogh gesien, noyt oore gehoord heeft. Dit alles en noch meer braght hy met sulcke cierlijcke beweeghlijcke woorden voort, dat de *Juffer* in't eerst *haer hert van blijdschap voelde als huppelen.* Maer terstond kreeghse andere gedaghten. Bemerckte, dat deesen *raed* niet anders als van de *Satan* kon koomen, die sigh had veranderd in een *Engel des lights*; en borst daer op uyt: *Wijck van my, gy boose Duyvel: De Heere schelde u. Jesus* Christus *sy met my. 't Saed der Vrouwen heeft u, Satan, den kop vermorseld. Geloofd sy de Heere, die my niet heeft doen vallen in de kuyl, die gy voor mijne voeten haddet gegraven. God sal my d'overwinningh over u geven door Jesus mijnen Salighmaker.* Van dien tijd af aen heeft die *witte Duyvel* niet meer tot haer gesproocken, en aen veele, oock aen onsen *Schrijver*, heeftse dit alles dickmael verhaeld, ten waerschouwingh voor yeder, datse wel op haere hoede moeten sijn ontrent *Openbaeringen* en *verschijningen* van Geesten. *Jean Pêcheur Histoir. notabl. de son temps, pag. 372.* Doe hy dit beschreef, om in druck uyt te koomen, was 't alreeds negen Jaeren geleeden, dat deesen *Schijnheyligen Duyvel* haer had verlaten. Tsederd dien tijd wasse geduerigh geweest in een seer goede gesteltenis des ligchaems en gemoeds; dagelijcks aenwassende in reghte Godsaligheyd. Alhoewel de Schrijver geen gewagh van haere *Religie* maeckt, soo kanmen echter uyt d'omstandigheden genoeghsaem afneemen, datse die der *Gereformeerde* in *Franckrijck* toegedaen was.

Maer hoese eyndlijck ontdeckte,

Dat hy de Duyvel was, die sigh had veranderd in een Engel des lights.

Laet ons nu oock hooren 't verhael van een *Schijnheyligen Duyvel* in een Kind onder 't *Pausdom,*

Schijnheylige

dom, beschreven selfs van eenen der haere, die'er by geweest is, (*D. Henrick Colen* van *'sHertogenbosch*, in een Brief aen *D. Augustinus Hunæus* te *Leuven*, geteeckend den 3. *Martius Anno* 1574.) Een jongh Kind in onse Stad, seghd hy (te weeten, de genoemde) *voorkondighd*, dat de boose en tyrannige t'samenspanningh der *Geusen* in deese *Nederlanden* sal *eyndigen*. Echter vreesen wy, dat het wel een *bedrogh des Satans* magh zijn. Alhoewel niemand onder de Geleerde, welcke sigh hier bevinden, yets daer van heeft konnen gewaer werden. Dit *Kind* roept, en wil, datmen *God geduerigh* en van gantscher herten *sal bidden*. Selver *bid het drie uyren 'sdaeghs* met uytgestreckte armen. *Wonderlijcke dingen voorseght het* van onse tijden. En alles *wat het tot noch toe voorseyd heeft is geschied*, sonder dat het in eenige omstandigheden heeft gemist. 't Betuyghd, dat d'*Engel Gabriel* hem heeft geopenbaerd, hoe al de *Tragedien* en ellenden in *Vlaenderen* sullen een eynd neemen eer de helft van d'aenstaende Somer sal voorby zijn. Dat de Koningh van *Spaenje* in de *Nederlanden* sal komen, en *alles in vreede* stellen door seer geluckige middelen. 't Heeft *geprophet eert* 'toogenblick tijds, wanneer *Middelburgh* sou ingenomen werden. Ontelbaere andere dingen sijn geschied, even volgens sijne voorseggingh. Ick onwaerdige ben oock geroepen, om op dit *jonge Kind* ondersoeck te doen. En ick was t'eenemael verwonderd, doe ick sagh soo een eenvoudigh Wigt; 't welk, onaengesien het leesen noch schrijven kan, seer *vaerdigh antwoordde op alle vragen*, en *oploste de meeste swarigheden*, diemen hem voorstelde. Vermits nu de *Satan* sigh veranderd in een Engel des lights, soo heb ick dit *Kind* veelerley vraegen voorgehouden: Maer soo verr' is 't daer

Duyvel

In een Kind binnen 's Hertogenbosch.

En seldsame

Vreemdigheden

van

van daen, dat *dat deesen Engel sou verschricken* of voor 't *Kruys* des Heeren, of voor den naem *Jesus*, dat hy in tegendeel dit Wight heeft geleerd een gebed, waer van den Inhoud is: O *Jesu van Nazareth, die voor ons gekruycight sijt, ontfarm u onser. Koom ons arme Sondaeren te hulp, op dat wy weer tot den gelove keeren. J. Wierus lib.* 1. *cap.* 10.

Daer ontrent.

De *Leugen-prophetie*, van 't eyndigen des Oorloghs in de *Nederlanden*, en d'overkoomst des Koninghs van *Spaenje*, is een blijcklijck bewijs, dat dit *Kind* niet van een *goede* maer *boose Geest beseeten* was; die op den naem van *Gabriel* dit bedrogh in 't werck stelde, tot sulcke eynden als hy voor had; waerschijnlijck oock, om 't volck dies te meer verstrickt te houden in de dwalingen der *Roomsche Kerck*, welcke ter dier tijd veele begonden te verlaeten in de Landen onder de gehoorsaemheyd des Koninghs van *Spaenje*; alhoewel heymlijck, wegens de wreede vervolgingh.

Ongemeen seldsaem Geval,

't Geen Bodin verhaeld van seecker *hem bekend* persoon, die noch leefde *Anno* 1580., sal niet t'onpas hier uyt hem aengeteeckend werden; te meer, wijl 't over-een-komingh heeft met de weervaeringh van een ander persoon *in deese dagen.* Hy verhaelde de genoemde *Schrijver*, dat *een Geest hem geduerigh by was*; dien hy had begonnen *te kennen* doe hy den ouderdon van ontrent seven-en-dertigh Jaeren had bereyckt. Doch meende, dat deselve hem sijn gantsche leven had vergeselschapt, ter oorsaeck van sijne voorgaende *Droomen* en *Gesighten*, hem *waerschouwende voor sonden* en *swaerigheden.* Echter had hy hem noyt *gevoellijck* vernoomen, voor ter gedaghter tijd; nae dat hy een Jaer langh God van gantscher herten 'smorgens en 'savonds had gebeeden, *dat hy hem sijnen*

Heyligen Engel wou senden, om hem in al sijn doen te geleyden. Voor en nae 't Gebed had hy eenige tijd beesigh geweest, om des Heeren wercken te betraghten. Somtijds sat hy twee of drie uyren alleen in aendaghtige betraghtingen, en 't leesen des Bybels, om t'ondersoecken, welcke van al de *Religien* de beste moght sijn. Dickmael bad hy uyt den CXLIII. *Psalm*: *Maeck my bekend den wegh dien ick te gaen heb, want ick hef mijne Ziel op tot u. Leer my uw wel behagen doen, want gy sijt mijn God. Uwe goede Geest geleyde my in een effen Land.* In sulcke gedaghten geduerigh voortgaende, begon hy, volgens sijn berigt aen *onsen Schrijver*, te krijgen *Droomen* en *Gesighten* vol *onderwijsingen*; tot *bestraffingh* van deese of die *sonde*; tot *waerschouwingh* voor eenigh *gevaer*; tot een *besluyt-neemingh* in d'een of d'andere *swaerwightige saeck*, niet alleen *Godlijcke*, maer oock *Menschlijcke*. Eens daght hem, dat hy *slapende de stem Gods* had gehoord, welcke tot hem seyde: *Ick sal uwe Ziel saligh maecken. Ick ben 't, die u te vooren verscheenen ben. Van dien* tijd af aen *klopte yeder morgen* ontrent ten drie of vier uyren *de Geest aen sijne deur.* Somtijds stond hy op, en opende deselve, doch vernam niemand. Hier in gingh de *Geest* voort, naght op naght. Indien hy dan niet opstond, soo *klopte* hy noch eens, en weckte hem dus, tot dat hy opgestaen was. Doe begon hy te vreesen, dat het wel eenigen *quaeden Geest* mocht sijn. Derhalven gingh hy voort in sijne *Gebeeden tot God*, dat hy hem *sijnen goeden Engel wou senden.* Songh oock meenighmael *Psalmen.* Eyndlijk maeckte sigh de *Geest bekend* terwijl hy *wacker* was. D'eerste dagh *klopte hy saghtjens* tot verscheydene maelen toe *op een glaesene Viool*, soo dat hy 't hooren kon. Dit maeckte hem vry ver-

Van een aensienlijck, Godvrughtigh persoon.

Die sigh, nae veel ernstige Gebeeden tot God,

Geduerigh bevond vergesel-

schapt van een Geest, verbaesd. Twee daegen daer nae, als eenen sijner Vrienden, *Secretarius des Koninghs*, 't middaghmael met hem deed, *klopte de Geest* op een Schabel, dight by haer. Dit deed de Geheym-schrijver rood in 't aengesight, en bevreesd werden. Doch sijnen Gast-gever moedighde hem aen, en verhaelde, wat van deese saeck was. Hy heeft my, seght onsen *Bodinus*, verseeckerd, dat van dien tijd af aen *deese Geest hem altijd vergeselde*, en een *gevoellijck teecken* gaf. Wanneer hy *yets deed* 't welck *niet goed* was, soo *roerde hy sijn reghter*; was 't *wel*, sijn *lincker oor aen*. Quam yemand om hem *quaed te doen*, of te *bedriegen*, soo wierd terstond sijn *reghter*; maer anders, indien 't een *vroom Man* was, die sijn beste soght, sijn *lincker oor* aengeraeckt. *welcke, door teekenen aen sijn reghter of lincker oor,* Wou hy yets *eeten of drincken*, 't geen hem *schaedlijck* sou zijn, stracks vernam hy 't *teecken*. Twijffelde hy, of hem eenige *saeck te doen stond of niet*, de gedaghte *aenroeringh* maeckte 't hem bekend. Had hy eenige *quaede saeck* in sijne gedaghten, berustede hy daer op; hy kreegh de *waerschouwingh* van sulcks te laten. Als hy God somtijds met eenigen *Psalm* begon te loven, of van sijne wonderwercken te spreecken, soo gevoelde hy in sigh een Geestlijcke kraght, die hem moed gaf. Om hem te doen *onderscheyd* maecken tusschen *Droomen door ingevingh*, of die *ontstaen natuerlijcker wijs* uyt d'Inbeeldingh, onpaslijckheyd des ligchaems, of ongesteldheyd des gemoeds, soo wierd hy *van de Geest 'smorgens* ten twee of drie uyren *opgeweckt*. *Hem vermaende tot alle goede plighten;* Daer nae viel hy *weer in slaep*, en had dan *waeraghtige Droomen* van wat hy moest *doen*, of *geloven*, ontrent 't geen waer aen hy twijffelde; of van dat hem stond te *gebeuren*. Hy verklaerde, dat tsederd dien tijd hem bynae niets was *weervaren*,

waer

waer van hy *te vooren niet verwittigd* was geweest; geen *twijffelingh* in hem was ontstaen over yets 't geen men moet *geloven*, waer op hy geen *bericht* had gekreegen. Maer ondertusschen bad hy den Heere daeghlijcks, hem sijnen wil, wet en waerheyd te leeren. Las de *Bybel* eenen dagh in de weeck, boven den Sondagh, en overdaght daer nae 't geen hy geleesen had. Nam dan sijn vermaeck, in God met een *Lof-Psalm* te prijsen, &c. In sijn andere bedrijven was hy vrolijck genoegh en van een bly gemoed. Doch indien hy in eenigh Geselschap een *onbetaemlijck woord* had gesproocken, of eenige dagen naegelaten *God te bidden*, soo wierd hy stracks daer over *bestraft in sijnen slaep*. Las hy in een *niet goed boeck*, de *Geest sloegh' er op*, op dat hy 't liet vaeren. Deed hy yets *tegens sijne gesondheyd*, 't wierd hem, door 't gedaghte *teecken*, *afgeraeden*. Kortlijck, hy verhaelde my (seght de *Schrijver*) hier soo veel van, dat het te langh sou vallen, alles te vermelden. Boven al wierd hy gewaerschouwd vroegh op te staen, gemeenlijck ten vier uyren; en hoorde een stem in sijnen slaep, seggende: *Wie sal d'eerste oprijsen, om te bidden?* Wierd dickmael vermaend tot 't geven van Aelmoessen; en hoe hy meer gaf, hoe sijne saecken beeter geluckten. Sijne vyanden, weetende dat hy te Water sou gaen, naemen een besluyt, van hem te dooden. Maer in den *Droom* kreegh hy een *gesight*, dat sijnen Vader hem *twee paerden* toebraght, 't eene *rood*, 't ander *wit*. Dit deed hem sijn voorneemen veranderen, en sond sijnen Kneght uyt, om *twee Paerden* te hueren; die met een *rood* en een *wit* aen quam, sonder dat hy hem geseght had, van wat Hayr hy deselve begeerde. 'k Vraeghde hem, vervolghd *Bodin*, *waerom hem den Geest noyt aensprack.* Waer op

Afmaende van alle quaed;

Oock hem waerschouwde voor uyterlijcke gevaeren:

op hy my antwoordde: Hy had hem eens gebeeden, tegens hem te willen *spreecken*, doch hy *sloegh daer op tegens de deur* als met een Hamer; te kennen gèvende, dat dit versoeck hem onaengenaem viel. 'k Vraeghde wederom, *of hy den Geest oyt in eenige gedaente had gesien*? 't Bescheyd was, dat hy, wacker sijnde, noyt yets had vernoomen, behalven eenigh *light*, *seer klaer*, in de gestalte van een Rondeel. Doch eens, doe hy sigh bevond in 't *uyterste levens-gevaer*, en hy God van gantscher herten gebeeden had, hem te willen bewaeren, had hy, op sijn bed leggende, met 't aenbreecken des daghs, een *jongh Kind* vernoomen, van aengesight *wonderlijck schoon*; bekleed met een *witten Rock*, welcke *veranderde in Purpur-verwigh*. Op een andere tijd, desgelijcks in d'uyterste nood sijnde, en als hy wou nae bed gaen, wierd hem sulcks van de Geest verhinderd; en als hy alreeds lagh, wierd hy gedwongen op te staen. Waer op hy dien gantschen naght in gebeeden toebraght, sonder te slapen. De volgende dagh bevrijdde de Heere hem *uyt de handen der Moordenaeren* op een seer vreemde en ongelooflijcke wijs. ſ. *Bodinus lib.* 1. *Dæmonomonia cap.* 2.

Vol sonderlinge vreemdigheden.

Welcke Geest wierd gehouden,

Voor een goeden Engel.

Deese *Schrijver* steld vast, dat dit een *Engel* of *goede Geest* is geweest. Wat my belanghd, 'k wil 't niet vermeetelijck ontkennen: Maer oock niet gantschlijck voor gewis houden. 'k Sal *God bidden*, dat hy my door den dienst sijner *Heylige Engelen* gelieve te *bewaeren op alle mijne weegen*. Maer niet, dat hy *my een Geest toevoege*, om in alles mijnen *Raedsman* te sijn. Indien echter *sulck eenen aen my voorquam*, en soodaenigh ontrent my handelde, als van dien persoon verhaeld is, 'k sou 't *goed*, *waer toe hy vermaende*, *doen uyt plight*,

en om dat het my van God gebooden is. Maer in *twijffelingen over stucken des geloofs* my op sijne *teeckenen niet verlaeten*; in tegendeel tot 't *Woord Gods gaen*; en indien ick bevond, dat hy my *een ander Euangelium predickte*, als 't geen ons in de H. Schriften is voorgesteld, 'k sou hem niet voor een *Engel*, maer voor een *Duyvel* houden, hoe schoon hy sigh oock moght voort doen. 'k Wil niet loogchenen, dat God niet yemand *sulck een goede Geest sou konnen toevoegen.* Maer wel seggen, dat *wy daer van geen belofte* in 't woord des Heeren hebben, dat een *Engel* ons door *uyterlijcke Teeckenen* sou *vermaenen tot Geestlijck goed*; *waerschouwen voor tijdlijck quaed.* Derhalven, als sigh yet sulcks moght toedragen, datmen *seer voorsightigh daer ontrent sijn*, en altijd *gedencken moet*: De *Satan kan sigh veranderen in een Engel des lights.* *Met korte aenmerckingen daer op.*

Vraeghdmen my, *hoe ick my dragen sou ontrent de teeckenen van waerschouwingh voor uyterlijck gevaer?* 'k Sal antwoorden: Wijl ick *niet kan verwerpen*, dat God yemand sulck een *Engel* sou konnen toesenden; maer *oock weet*, dat hy sulcks *niet beloofd* heeft: Dat ick ondertusschen noyt yet *quaeds*, altijd *goed* in sijne *vermaningen* had bemerckt: Oock dat ick, door sijne *waerschouwingen*, een en andermael uyt een *groot gevaer was gereddet*, soo sou ick, *enckelijck op God* siende, de verdere *waerschouwingen my tot nut* konnen laeten dienen; maer altijd met die *omsightigheyd*, dat ick *nauw toesagh*, of niet een *Adder in 't Gras* moght verborgen leggen; of niet *yets voor den dagh quam*, 't welck my van *God en Christus af*, of tot *Bygeloof aentrecken moght.* Ondertusschen *den Heere geduerigh biddende*, my te willen *bewaeren* voor de *diepten* en *listige omleydingen des Satans.* *En hoemen, wanneer ons yet sulcks gebeurde, Sigh daer ontrent te dragen had.*

Wy sullen hier byvoegen een diergelijcke Fa- *Seldsaem-*

 miliare,

heden aen een noch levende Vrouw te Neurenbergh

miliare, doch *sightbaere* en *spreeckende* Geest, van een Vrouwspersoon te *Neurenbergh*, vermoedlijck noch *tegenwoordigh in 't leven.* S'is de Vrouw van een Goudsmit in de genoemde Stad; by wiense geluckighlijck ses Kinderen had gewonnen, *Anno 1672.*; ter welcker tijd sy had bereyckt 't dertighste Jaer haers Ouderdoms. Van gemaetigheyd of *temperament* wasse *bloedrijck.* Wonderlijck is 't, datse *soo veel Kinderen* heeft ter weereld gebraght, onaengesien *het haer tot dien tijd toe noyt na der Vrouwen wijs* had gegaen; soo datse nimmermeer van diergelijcke onreynigheyd yets had geweeten. Daerenboven wasse *soo verstopt van ligchaem*, datse in *veerthien daegen tijds nauwlijcks eens haer gevoegh deed.* ['k Moet hier tusschen in voegen, dat ick een aensienlijcke Vrouwspersoon ken, die nu, veele Jaeren aghter den anderen, noyt meer als eenmael ter weeck afgangh heeft gehad, en evenwel ten vollen gesond is]. Dickmael heeftse veele *Pruymen*, oock met de *Steenen ingeslickt.* En schoonse *geene der selve door de Stoel-gangh weer quijt* is geworden, soo heeftse doch *niet de minste beswaernis* daer van gevoeld; maer bevind sigh altijdt gesond en seer wel te pas. Geduerigh houd sigh ontrent haer een *Genius*, of *gemeensaeme Geest*; die haer *voorseght*, *wat haer bejegenen* sal. Deese vertoonde sigh aen haer in de gestalte van een *Kind* in een *wit Kleed*, met een *Sandloper in de hand.* Eens sprack hy haer op de volgende wijs aen: *Vrouw, gy waert dood geweest, indien sulcks niet verhinderd had een Sand-kornken, 't welck 't gaetje in dit Glas gestopt heeft.* De volgende Weeck wierdse van een swaere Koorts aengetast, die haer de dood dreyghde. Evenwel ontquamse dit gevaer. Op een andere tijd waerschouwde hy haer, *datse niet uyt haer Huys sou*

En haeren Familiaren Geest,

gaen,

gaen, indiense sigh niet in gevaer wou werpen. Geerne hadse deesen raed willen volgen; doch haere Huys-geschaften dwongen haer tot het tegendeel; waer op haer een ongeluckigh toeval bejegende. By naght *houdse dickmael gespreck met deesen Geest.* Singhd met hem seer aengenaeme *aendagtige Liederen en Psalmen*; 't welck haeren Man de Goudsmit over dagh noyt van haer verneemd. Oock hoord en verstaet hy maer alleen de stem sijner Vrouw, sonder yet anders, 't sy door gehoor, 't sy door gesight, gewaer te werden. Eens *kreeghse lust*, om de Geest, die *gemeenlijck onsightbaer* ontrent haer was, *ligchaemlijck* te sien. Versoght hem derhalven soo langh hier toe, dat hy haer eyndlijck haere beede toestond; doch met waerschouwingh, *dat haere nieuwsgierigheyd haer te laet sou berouwen.* Alsse nu weynige daegen daer nae in haere Kamer yets te doen had, wierdse *aen de Muer* gelijck als *in een schaduw een Kind* gewaer, van sulck een gedaente, als hier boven geseght is; doch stracks daer op verdween 't. Korts daer nae vielse in een swaere kranckheyd; *en de Geest had haer verlaeten.* Of hy naederhand weer tot haer gekoomen, en wat voorts daer op gevolghd is, vinden wy by onsen Schrijver niet. Oock heeft hy 't niet konnen vermelden, wijl hy geschreven heeft even ter dier tijd als dit laetste sigh had toegedragen. *D. Johannes Georgius Volkamerus, Physicus Primarius te Neurenbergh in Ephemer. Natur. Curios. Ann. 3. Observat. 265. pag. 479., de dato 22. d. Aug. Anno 1671. Eberhardi Guerneri Happelii Relat. Curiosæ tom. 4. pag. 316.* Deese *Geest* moght soo veel *Psalmen en Geestlijcke Liederen singen* als hy wou, voor mijn deel, 'k sou *geen goed vertrouwen* van hem hebben. Gelijck oock niet van *dien Geest*, die *Anno* 1685. sigh in 't Gewest *Utersen*, in een Huys op 't Land, liet hooren, tot

Nevens verscheydene vreemdigheden van den selven.

Beschreven van D. Volkamer, Physicus Primarius *in deselve Stad.*

Schijnheylige Geest in 't Gewest Utersen, Anno 1685.

yeders hooghste verwonderingh. Hy sprack met de Lieden, doch liet sigh niet sien. Berightede haer van dingen, die geen mensch ter weereld natuerlijcker wijs kon weeten. Bad; songh aendagtige Liedekens, en maeckte veel weesens; soo dat yeder genoegh van hem wist te seggen. *Idem Happelius ibid., tom. 1. pag. 289.*

Beseetene Smits Dochter,

Wy sullen noch een Geval van een *Beseetene*, en derselver *verlossingh* verhaelen. Korts nae dat't *light der Reformatie* was ontstoocken en doorgebroocken in de *duysternissen des Pausdoms*, woonde twee Mijlen weghs van *Joachims-Dal*, aen de *Boheemsche* Grensen, seeckere Smit, die een Dochter had van een seer goed getuygenis by alle, datse was vroom, eerbaer, Godvrughtigh. Vlijtigh ginghse tot 't gehoor van Gods woord. De gewoonlijcke *Sondaghs-Euangelien* hadse van buyten geleerd (in dien tijd wat raers onder gemeene Lieden, insonderheyd in *Duytschalnd*), en dickmael ginghse tot d'ontfangingh van des Heeren Avondmael. Door toelatingh Gods wierdse, ontrent de *Vastenavonds-tijd Anno* 1559. van de *boose Geest beseeten*: Dickmael van hem *ter neer geworpen*, als hadse de *vallende Sieckte* gehad. Indienmen 't getuygenis des *Satans* magh geloven, soo heeft hy wel deese ellende uyterlijck haer veroorsaeckt, doch *geen besit in haer gekregen*, voor dat *haer' Ouders ongeoorlofde en Godloose middelen* ter hand namen. Want sy sogten *raed en hulp by een Toveres*, doch vondense niet. Nae Paesschen begon de *Duyvel uyt haer te spreecken*. Sightbaerlijck vertoonde hy sigh in de Kamer, of Keucken, nu als een *Koeckkoeck*, dan als een *Raven*, *Hommel*, en soo voorts: Maeckte oock sulck een geroep en gehommel; als soodaenige Vogelen gewoon zijn. Grouwlijcke dingen, welcke alle

By Joachims Dal, aen de Boheemsche *Grensen.*

niet

niet mogelijck, oock niet nut sijn beschreven te werden, sprack hy uyt deese ellendige Dochrer. Eenige derselve sullen wy aenteeckenen, doch oock veele voorby gaen, om niet te langh te zijn. Meenighten van Inwooners en Vreemdelingen quamen by haer, om dit *vreeslijck Schouw-spel* t'aenschouwen. Veele vroome *Christenen* desgelijcks, die sigh onderstonden met den *Satan* te spreecken, en hy gaf haer op alles antwoord. Ondertusschen was deese geplaeghde *seer geduldigh*, en *bad geduerigh* met d'andere tot God, soo haestse eenigsins tot haer selven was, om verlossing in den Naem *Jesu Christi.* Maer terstond hervattede dan de boose Geest sijn' aenvallen. Dreef haer d'*oogen uyt 't Hoofd*, so datse *uytpuylden* gelijk *groote Hoender-eyeren*; en de *tong* een span lang uyt haren mond; *om en om gedraeyd*, gelijk gevlogtene Teenen tot 't Oor eener Mand. De *hals verwrong* hy soodanigh, dat 't aengesight boven den rugg' stond. Niemand kon dit aensien sonder d'uyterste beweging. Alsse wat rust had, en datmen haer dan vraeghde, hoese gesteld was geweest? so gafse tot antwoord: Haer had gedagt, datse in 't water lag, en verdrincken moest; doch altijd verschenen veel goede Lieden t'haerer hulp. Alle *Predikers* van daer rondom quamen by haer, en hielden met haer gespraken: Doch de *boose Geest* gaf seer schimpige antwoorden uyt de Dochter. Alsmen van *Christus* sprack, wierp hy altijd seer *schendlijcke Fabulen* uyt, onbetaemlijck om op 't pappier te brengen. Doemen hem vraeghde, *hoe hy in haer gekoomen was?* seyde hy: *Sy had hem in de Vasten-avond in een dronck bier ingedroncken, in de gedaente eener Vliegh. Twee Jaeren langh had hy haer nae getragt, doch geen maght in haer konnen krijgen, voor dat haer' Ouders by de Waersegh ster waeren gegaen:* Doe had hy plaets

Gods-lasterlijcke, schimpige

En andere redenen,

Van de

Duyvel uyt haer,

bekoomen. Eenen *Elias Hirsch* was bynae yder naght by haer, en deed yverige gebeeden. Dickmael vloeckte de Duyvel deesen seer heftigh. Wist oock, wanneer hy buyten de deur van sijn Huys trad, om herwaerts te gaen; en seyde: Nu *koomd de Schelm Elias om my te pijnigen.* Somtijds woedde hy met *scheldingen*; dan weer gebruyckte hy *spotternyen* tegens hem. Eens seyde hy: *Huy, Elias, huy! doe een Dans met my; en ghy, dans voor of nae.* Gy booswight, borst *Elias* los, dans na den afgrond der Hellen. *Ga wat ter sijden,* hernam de boose Geest, *soo sult ghy een braven Dans sien.* Stracks begon hy *te fluyten.* Op dat eygen oogenblick quam een *Kat* in de Keucken, en een *Hond* van onder de Tafel. Deese *dansten* met malkander een vry lange tijd op een gantsch seldsaeme manier. Daer nae *verdweenense.* Diergelijcke *Potsen* rightede hy dickmael aen. Twee dagen nae *Trinitatis* quamen *Predikanten* by hem, en vraeghden: *Wie hem hier heenen gesonden had?* Sijn bescheyd was: *God heeft het gedaen, om 't ligchaem te pijnigen.* De Prediker van *Schlackenwalda* vraeghde wederom: *Ghy booswight, daer u de Heere had geschapen tot soo een schoonen, heerlijcken Engel, waerom sijt gy niet in den Hemel gebleven?* Hier op liet hy hooren: *Ey lieve, daer sat ick niet vast. Maer gy, gy mooght wel t'huys blijven, en my met vreeden laeten. 'k Weet wel, dat gy te Pinxteren voor dese Griet* (dus noemde hy altijd de Dochter, schoon haeren Doop-naem *Anna* was) *op uwen Predick-stoel gebeeden hebt.* Jae, seyde de Leerraer, 'k heb 't gedaen; wil 't noch verder doen, en u, nevens mijne Gemeente, door gelovige smeeckingen in den Afgrond der Hellen bidden. Maer gy booswight, sijt gy oock ontrent den vroomen *Job* geweest? *Jae gewislijck,* ant-

Die anders van een vroom leven was, gesproecken;

Soo tegens Predikanten

antwoordde de Satan. *En had ick nu ſoo veel toelatingh van geweld over de Menſchen, als doe over Job, hoe wou ick met Peſt en Sweeren onder haer woeden.* Wederom hervattede de Prediker: Sie, wat een ſchoonen Schepſel ſijt gy geweeſt! 't heerlijckſte onder alle. En nu verberghd gy u onder de gedaente van een Varken of ander Beeſt. Hier op ſchimpte de Duyvel: *O lieve Prediker, dickmael werd ick een Haes, en de groote Hanſſen eeten my geerne.* Op een andere vraegh: Waer hy heenen ſou vaeren, als hy deeſe Dochter verliet? gaf hy tot antwoord: *In de Pluderhooſen.* Dus noemdemen d'*onmatigh-wijde Broecken*, welcke men doemaels droegh. Eenige daegen hier nae deeden de Leerraers deeſen *Beſeetenen* in de Kerck dragen, daer een groote meenighte Menſchen by een vergaderd waeren, om God ernſtigh voor haer te bidden. Doch de tijd haerer verloſſingh was noch niet gekoomen. In 't weerom keeren liet de *Satan op den wegh hooren 't geluyd eener Ketel-trom*, en ſeyde ſpotlijck: *Ey, hoe haeſt haddenſe my 't gat uytgeboent. Wy ſijn hier honderd in getal, en aght mijner Geſellen waeren alreeds wegh.* Den dertighſten *May* wierd de Predikant van *Schlackenwalda* weer by haer geroepen, nevens thien andere Leerraers. Heer *Johannes Mattheſius*, Leerraer in *Joachims-Dal*, ſond van daer twee *Diaconen.* Van 'smorgens tot 'smiddaghs ten twaelf uyren hieldmen geduerigh aen met bidden, ſingen, en 't woord Gods te leeſen. Nae de maeltijd is de *Pfarheer* van *Schlackenwalda* nevens de Slots-hoofdman van *Praegh*, daer aengekoomen. Over de duyſend Perſoonen waeren by malkander. Deeſe gantſche Gemeente *bad tot God*, met d'uyterſte vierigheyd, voor de verloſſingh deeſer ellendige, en dat hy wou toonen ſijne

Als andere perſoonen.

Eyndlijcke Verloſſingh

Van deeſt ellendige,

Op de vyerige Gebeeden der Gemeenten. ne maght over de boose Geest. Die oock daer op *dese Dochter verliet*; door een Venster uytvliegende even als een *swarm Muggen.* Hier op braght-men haer uyt haers Vaders Huys in een ander. Sy was nu wel by haere sinnen; seer bescheyden, doch swack. *Melchior Kaiser in Psalm.* 1. *pag.* 411. *Newhausz von Beystand Gottes*, *pag.* 191. *Jobus Fincelius de mirac. lib.* 3. *Petrus Paulus Nitzschka Historischer Blumenlust part.* 1. *pag.* 76.

De Satan spreeckt de Gods-lasterlijcke of vuyle woorden dickmael tegens wil en buyten weeten der beseetene. 't Is aenmercklijck, dat veele Predikanten en andere Godsalige lieden, die sig by Beduyvelde gevonden, en alles op 't nauwste in aght genoomen hebben, in haere Schriften getuygen, dat *of wel de Satan door de Beseetene* (onder welcke sommige van een *vroom leven* sijn geweest) seer *grouwlijcke*, dickmael *Godslasterlijcke woorden* voortbrenght, dat sulcks niet alleen *buyten derselver wil*, maer oock meest *buyten haer weeten geschied.* Want als-se weer tot haer selven sijn gekoomen, hebbense gantsch *geen kennis* van 't geen geseyd is. Als 't haer verhaeld werd (wy spreecken van de *vroome*), bekommerd haer sulcks op 't hooghste; bidden God om vergifnis, en wenschen van gantscher herten, dat het noyt meer geschieden magh. Als hy uyt d'*alderongeleerdste vreemde Talen spreeckt*, soo blijckt immers, dat dit gebeurd *sonder kennis* des geenen, uyt wien hy spreeckt. *Vlimmerus, in Hist. Ital. pag.* 517. verhaeld, dat hy, in tegenwoordigheyd van noch *twee andere geleerde Mannen*, in 't gebied van *Padua* heeft gesien een *sleghte Boeren-dochter*, die noch leesen noch schrijven kon; doemaels ontrent drie Maenden van den *boosen Geest beseeten* geweest. Uyterlijke pynigingen leedse weynigh. Alleen deed hy haer somtijds soo geswind als een Kat op hooge Boomen klimmen, welker Stammen onder aen gantsch geen

Eenige voorbeelden van seer sleghte Lieden;

Tacken

Tacken hadden; en settede haer dan weer beneden op d'aerde, eenige roeden weghs van den Boom af. Tot de gemelde *Vlimmerus* seyde deese Geest in cierlijck *Latijn*, dat hy *op 't soo veelde blad sijner Historie een misslagh had, die hy verbeeteren moest.* Met d'uyterste verwonderingh wierd dit van hem en sijne vergesellers aengehoord; van welcke d'eene deese Boeren-dochter aensprack in 't *Griecksch*; en kreeg van de Duyvel uyt haer antwoord in deselve Tael. 't Is nu 12. Jaren, segt de vermaerde en Godsalige Godsgeleerde *Philippus Melanchthon in Epist.*, dat sekere Vrouw in *Saxenland*, die noch leesen noch schrijven kon, van de *Satan* gequeld wierd. Beyde in de *Grieksche* en *Latijnsche* Talen sprackse van d'Oorlogen in *Saxen*, welcke daer nae ontstonden. Seyde noch in die selve Spraecken: *dat'er groote benauwdheyd op aerden, en oproer onder 't Volck sou zijn.* Oock was in *Italien* een sleghte Vrouwspersoon van de *Satan* beseeten. De geleerde *Lazarus Bonami* vervoegde sigh met sijne *Discipulen* by haer, en vraeghde, *wat 't beste Vers in de Poët Virgilius was?* Terstond bequam hy tot antwoord, *Discite Justitiam moniti, & non temnere divos*; soo veel als: Leer Reght doen, en veraght God niet.

Uyt welcke de Duyvel Cierlijck Latijn *en* Grieckſch *heeft gesproocken.*

Vermits de gave der *Mirakelen* in de Kerck heeft opgehouden, soo is nu geen ander middel, om degeene, welcke van de *Duyvel geplaeghd* werden, te hulp te koomen, als *vyerige en gelovige gebeeden* tot God, in 't bysonder by, en soo 't mogelijck is met de *Beseetene*; in 't openbaer in en van de gantsche Gemeente. De *Roomsche Duyvel-banners* laeten wy haer *gewijd Sout, Water, Kruyden*, en ander *Afgodisch Narren-werck* behouden. By de *Papisten* in *Duytschland* is 't seer gemeen geweest, wanneer ergens van eenen *Beseetenen* wierd

In 't Pausdom willen de Duyvel uyt den Beseetene verdrijven

gehoord, datse op *Pappier schreven* een deel onverstaenlijcke woorden, welcker beteeckeningh sy selfs niet wisten; als deese: *Amaratonta, tiros, posthos, cicalos, cicaltri, cliapoli, starras, polen, solemque, livarrasyne, edipos, edulpes, mala, draphanus, ulphanus, trax, capatorontis, jacet hoc in virtute montis.* Deese *Cedel* dus toegeright, leydense *heymlijck op 't hoofd des Beseetenen*, om daer door de Duyvel uyt te drijven. Sy roemen, dat *daer op de boose Geest dickmael geweecken is.* Laet het soo sijn; maer als de *Satan op sulck een wijs uyt de ligchamen* schijnt te vaeren, soo *besit hy haer geestlijcker wijs* sevenmael meer dan te vooren; en verknoopt hier door meenighten van menschen dies te vaster aen de Ziel verderflijcke dwaelingen der *Roomsche Kerck*, wanneer hy wijckt op de Besweeringen der Priesteren.

Door Briefjens met onverstaenbaere woorden.

't Is oock somtijds sulcke heylloose menschen, die met *Toveraghtige Briefjens* den *Satan* meenen uyt te drijven, niet ten besten vergaen, jae noch arger als de *seven Soonen van Sceva*, *Act.* XIX. In *Neder-Oostenrijck* was *Anno* 1627. een *beduyveld Kind* van ontrent aght Jaeren. Eenen onder de *devoote Catholijcken*, die kennis van de hier boven gestelde woorden had, onderstond sigh, d'ellendige Jongen te willen verlossen. Schreesse op Pappier, deed een Gebed tot seeckeren *Sanct*; en leyde dit Schrift op de Hoofd-schedel des *Beseetenen.* Die, schoon noch maer een Kind, na 't uyten van een deel spot-woorden, op den *Duyvel-banner*, een volwassen sterck Maen, aenvlogh; hem onder de voet wierp; d'oogen uyt 't Hoofd haelde; de mond, weersijds tot aen d'ooren toe, op-scheurde, en den hals omdraeyde; soo dat hy op de plaets dood bleef. *Andr. Olphardi Historia Hungar. pag.* 398. *Vlimmeri Collectan. pag.* 511.

Eenen van sulcke Duyvel-verjagers daer over qualijck gevaeren.

Om

Om den Leeser in deese *swaermoedige* stof wat te *verlustigen*, sullen wy hem voordragen 't belagchlijck gevoelen van *Gaudentius Merula* en andere *Roomschgesinde*, aengaende de *beduyvelheyd*: Waerom de *boose Geesten soo light in een mensch vaeren*; soo *beswaerlijck*, en d'*eene noch veel arger als d'andere, daer weer uyt te krijgen* sijn. Of wel, seggense, de Duyvelen der Menschen hevige vyanden moeten gehouden werden, soo vaerense juyst alle niet daerom in deselve, op datse haer beschaedighden; maer *sy soecken een levendige warmte*; insonderheyd dat slagh, 't welck in *diepe en gantsch koude* Oorden *woond*, daer de lught suyver en sonder eenige voghtigheyd is. Deese traghten geduerigh *nae warme en voghtige plaetsen*. Maer waerom God haer toelaet, somtijds soo in te sluypen, weetense niet. Deese Duyvelen gebruycken des Menschen Geest als haer *Instrument*: Spreecken door haere tongh al watse willen. Maer d'*arghste* sijn de geene, *die in den diepen afgrond der aerde woonen*, en 't light schouwen. De sulcke maecken de Menschen doof, stom en onsinnigh: Beroven hem van alle kraghten; en wijcken alderbeswaerlijckst weer van hem. Seecker, sulcke *subtile Doctoren* hebben al vry *groove gedaghten* van *enckele Geesten*.

Belagchlijcke waen van Gaudentius Merula *en andere* Roomsch-gesinde, *van de Duyvelen in de Menschen.*

Wijl wy hier met de Stof van *Beseetene* beesigh sijn, soo sullen wy noch eenige aenmercklijcke dingen daer van aenteeckenen. In 't Jaer 1594. waeren in *Marck-Brandenburgh* en daer ontrent seer veele van de boose Geesten geplaeghde. *D. Jacobus Colerus*, *M. Albertus Colerus*, *Johannes Mullerus*, en meer andere, hebben in 't breede geschreven van een jongh Kneghtken, door de Duyvel beseeten, die seer vreemde dingen deed en sprack. Men seyde, dat alleen te *Fridbergh*, ontrent

Meenighten van Beseetene in Marck-Brandenburgh

ontrent *anderhalf honderd beduyvelde* waeren, soo oude als jonge. Onsigtbaer liet de boose Geest sigh hooren door de Straten der Stad. Bedreef oock sightbaer voor d'oogen veeler Menschen gantsch seldsaeme dingen. *Stroyde uyt, goudene en silvere Munt; goudene knoopen; messen, naelden*, en diergelijcke dingen. Al de geene, *die yets hier van opraepten*, wierden terstond *van de Satan gequeld*. Derhalven in *alle Schoolen en Kercken verbooden* wierd, sulcke dingen meer op te neemen. *Jacobi Schlingeri Mirabil. mund. pag.* 501. *Ladenburgius de Judiciis Dei, pag.* 207. *Adr. van Meerbeeck Kronijck van de gantsche wereld, fol.* 784.

Sonderlinge seldsaemheyd.

Wonderbare vreemdigheyd aen een beseetene Dochter.

De vroome *Philippus Melanchthon* doet verhael (gelijck oock *Casparus Peucerus, de divinat.*), dat in 't selve *Marck-Brandenburgh* sigh een jonge Deerne bevond, met de boose Geest behebt. Dese *ruckte af* van de Kleederen der om haer staende, of voorbygaende, d'*uytsteeckende noppen*, welcke in haere handen *veranderden in Muntstucken*, van sulck een soort, als in dat Land gangh-baer was. Deese *knauwdese* met een vreeslijck tandgeknars. Eenige *ontnaemen haer deese stucken*; bevonden dat het *goed geld* was, en *bewaerdense* tot gedaghtenis. Somtijds wierdse van de Satan seer geplaeghd: Doch nae eenige Jaren van dien tyrannischen gast verlost, op geduerige Voorbiddingen der Gemeenten; sonder datmen eenige de minste *Ceremonien* hier ontrent gebruyckte. Dit heeft sigh toegedragen *Anno* 1538. Andere Schrijvers doen'er by, datse oock *gloeyende koolen*, van den Haerd genoomen, *op-at*.

Beseetene Kinderen t'Amsterdam.

Van de *veertigh Kinderen t'Amsterdam*, die op den 18. *Martius Anno* 1566. gelijckelijck van de *Duyvel* begonden *gequeld* en *beseeten* te werden, heeft

heeft M. *Adrianus Nicolai*, *Cancellier* van *Gelderland*, een openbaer bericht uytgegeven.

Aenmerckens waerdigh is 't geen *Elizeus Behrman* verhaeld. Terwijl hy te *Wittenbergh studeerde*, was daer een *beseetene* Dochter, uyt welcke de *Satan* veel seldsaeme dingen sprack, en verborgentheden openbaerde. 't Gebeurde, seght hy, dat ick versoght wierd om een *Latijnsch Bruylofts-gedight* te maecken op den Trouwdagh van eenen mijner bekende. 'k Begaf my hier toe vroegh in de Morgenstond, en ontwierp eenige Verssen, soo alsse my in gedaghten vielen, om deselve naderhand te beschaven. Ondertusschen wierd ick van mijnen Vader geroepen, of ick met hem nae de *beduyvelde* wou gaen. Ick, nieuwsgierigh sijnde, verliet mijn *Poëtiseeren*, en vervoeghde my derwaerts. Niet weynigh verwonderde ick my, als ick op mijn' eerste intred in de Kamer de *Beseetene* hoorde roepen, of de *boose Geest* uyt haer: *Poët*, *Poët*, *Poët*! Stracks daer op herhaelde hy de van my voor een paer uyren gemaeckte Verssen, bestaende in *aghtthien regelen*, even soo als ick deselve op 't pappier had geklad, en die van niemand ter weereld gesien waren. Daerenboven, by elcke *feyl* riep hy spotlijk 't woord *Heu*! uyt. Ter selver tijd was'er een *Doctor* in de *Medicijne* by, dien ick met my na Huys nam, en mijn schrift toonde; 't welck hy, tot sijne hoogste verwondeeingh, bevond juyst overeen te komen met de van den Satan uytgesproockene Verssen. *Elizeus Behrman*, *de Tentat. pag.* 91.

Wonderlijk Geval, Elizeus Behrman

Met een boose Geest in een Beseetene bejegend.

In mijne geboorre Srad, seght *Cœlius Rhodiginus*, *lib.* 8. *cap.* 10. *Lect. Antiq.* (by *Harsdorffer*, *Geschicht-Spiegel*, *pag.* 516.) woonde een Wijf je, genoemd *Jacoba*; uyt welckers *Buyck* ick heb gehoord een *onreyne Geest*, spreeckende met een duyd-

D'onreyne Geest spreeckt uyt de schaemte

eener Vrouw, duydlijcke, verstaenbaere, doch swacke stem. Niet alleen *ick*, maer oock *veel andere*, jae *bynae gantsch Italien*, sijn hier *getuygen* van. Eenige *groote Heeren* lieten haer *gantsch naeckt ontkleeden*, om t'ondersoecken of'er geen *bedrogh* onder schuylen moght; maer bevonden, *dat de Satan uyt haere schaemte sprack*, en toekomende dingen voorkondighde. Deese Geest noemde sigh *Concimatulum*; en die hem dien naem toevoeghden, gaf hy antwoord op haere vraegen van voorleedene en toekomende saecken; tot yeders verwondering. Ondertusschen loogh hy dickmael ontrent dingen die noch te geschieden stonden; of gaf oock wel, door een *gemurmel*, te kennen sijn' onweetenheyd.

In veeler tegenwoordigheyd.

Sulcke *Beseetene* hebben de *Griecken* genoemd *Engastrimythos*, of *Buyckspreecksters*. *Jamblichius de Myster* heeft het daer voor gehouden, dat de *Sibylla Pithia* by die van *Delphos* op tweederley wijs Wisseggingen deed; of *door de mond*, met een gantsch teedere saghte stem; of *sittende*, met *wijd van malkander gestreckte Beenen*; en dat *van tusschen deselve 't geluyd* uytquam.

Sulcke Buyckspreecksters sijner meer geweest.

Cornelius Gemma lib. 2. *Cosmocrit.* verhaeld de *wonderlijcke vreemdigheden*, *van hem selfs dagelijcks gesien* en wel nauw ondersogt aen *Catharina Wouters*, geboortigh van *Leuven*, oud vijfthien Jaren. Wy sullen 't geen hy in 't breed verhaeld, kort by een trecken. *Anno* 1571. *wierdse aan haeren Neef en Gespeel gedwongen*, *een stuck geroost Brood* t'eeten. Stracks vielse in een *swaere kranckheyd*; welckers toevallen *Gemma* seght, *noyt geloofd* te sullen hebben, indien hy *selfs geen geduerige oogh-getuyge* was geweest. In d'aghtste Maend nae d'aenvangh haerer sieckte ginghse door de *Stoelgangh een Slangh* quyt, een duym dick, en ander-

Seer seldsame uytbraeckingen

anderhalve voet langh. In haer ligchaem hadmense hooren *tzissen* of *schuyffelen.* Doese gestorven was, en men, tot gedaghtenis, de *Huyd* wou *af trecken*, *verdweense* terstond. Doe begon *Catharina* een groote meenighte *Water uyt te braeken*; daglijks ontrent *vierentwintigh ponden*; veerthien dagen langh. Echter saghmen haer ligchaem niet geswollen; en yeder dagh dronckse niet meer als eene Beecker Bier of Wijn. Hier nae lostese veele *grauwe hayren*, met *Etter en geronnen bloed*; *Duyven* en *Gansen-dreck*, *Spaenderen* van Hout; *Boom-mos*, *Koolen*, en een *Sap* gelijck *Inkt*; dagelijcks tusschen de *twee en drie ponden* weegende. Drie dagen daer nae braecktese ontrent *twee ponden bloed* uyt. Dan quam 't *swarte voght* weer. Dit duerde een geheele Weeck. Naderhand braecktese tot drie malen toe gelijck als een *ontijdige geboorte.* 't Laetste deeser Braeckingen had de gedaente der voorgedaghte *Slangh.* Voorts gaffe over een ontelbaere meenighte *Steenen*, soo groot als Haselnooten. Somtijds waerense de *Kalcksteenen* gelijck. Op deese volghde *Hout*; Nae 't Hout *Glas*, *Metael*, &c. Dickmael meendemen, dat in deese *uytwerpingh* sou sticken: En nae deselve vielse in onmaght.

Van allerley vreemde onnatuerlijcke dingen,

Inde gedurige tegenwoordigheyd van Cornelius Gemma.

Veeltijds is'er *Beseetenheyd sonder sulcke uytbraeckingen* van onnatuerlijcke dingen. Dickmael oock sietmen deese *Braeckingen sonder Beseetenheyd*: Dan werd het genoemd *Betoveringh*; waer van t'sijner plaets breeder. Evenwel moeten wy dit noch seggen, tegens de hier boven ingebraghte *spotaghtige tegenwerpingh*; dat sulcke *Braeckingen* konnen geschieden sonder eenigh *bedrogh van Menschen*, maer door een *bedriegery van de boose Geest*; die onder 't braecken des Siecken heymlijck en door *verblindingh* sulcke dingen doet vallen in de

Naerder aenmerckingh op 't geen tegens deese braeckingh werd spotlijck ingebragt; en hoe sulcks toegaet.

pot of 't becken, *sonder datse in 't ligchaem* geweest sijn. Ondertusschen weeten noch de siecke noch d'omstanders niet beeter, of se sijn uyt 't ligchaem gekomen. Maer sulcks kan oock *waerlijck geschieden*; wijl eenige deeser dingen *uyt boose voghtigheden in 't lijf natuerlijcker wijs konnen groeyen*, als Hayr, Steen, Slangen, &c.; en waer ontrent de *Satan door sijne konst de Natuer te baet* kan koomen. Andere stoffen, welcke niet uyt *vervuylingh* konnen ontstaen, als, spelden, naelden, meskens, &c., wijl geen innerlijcke hitte soo sterck is, datse 't Metal sou konnen of smelten of verharden, *brenghd hy*, 't sy in den slaep of anders, *ongevoellijck in 't Lijf*. Indien een mensch een *geheel Mes* heeft konnen door de keel inslicken (gelijck dien in *Pruyssen*), en sou de *Satan door dien selven wegh* geen *kleyner dingen* konnen doen doorgaen? *Hieronymus Cardanus* getuyghd, *lib.* 8. *de Variet.*, dat hy een mensch heeft gesien, die voor een weynigh geld *stucken glas*, *ysere nagelen* en veel andere dingen inswolgh; en als hy den buyck daer meê gevuld had, 't een stuck voor 't ander nae *weer uytgaf*. Desgelijcks verhaeld de vermaerde Genees-Heer *Amatus Lusitanus*, dat een Man te *Ferrare* stucken van *aerdene Potten*, van *Le'er*, van *gebroockene Glasen* inslockte, ter welcker oorsaeck hy *de Struys* wierd geheeten. Noch onlanghs leefde te *Basel* in *S. Albani Voorstad* een Man van taemlijcke Middelen, genoemd *Rudolph Durr*, swaermoedigh en mager, doch sterck in kraghten, en ontrent ses-en-vijftigh Jaeren oud doe hy stierf. Deesen was gewoon, *Hout*, *Le'er*, *Yser*, *Stael*, jae een Jaer voor sijne dood *vijftigh Hoef-nagelen* te verswelgen. Meer andere en noch sonderlinger vreemdigheden van deesen *Rudolph*, gelijck oock van veel andere persoonen, verhael ick

Sonderlinge Voorbeelden,

Van seer wonderlijke inslockers,

En toepassingh op 't

ick in mijn onder handen genoomen werck, *'t Geopend Historisch Cabinet der verwonderlyckste Natuer-wonderen, en raerste vreemdigheden in, aen en ontrent meest alle geschapene dingen.* Door noch andere middelen, welcke wy niet weeten, kan de *Satan* dingen in der Menschen ligchaem brengen, sonder die *daer in te scheppen, of een Speldemakers winckel daer in op te setten.* 't Is een t'eenemael valsch besluyt: *Ick kan geen oorsaecken sien, hoe sulcks sou konnen geschieden, derhalven kan 't niet geschieden.* Wijl wy met deese Stof beesigh sijn, moeten wy noch een sonderlingh vreemd Geval verhaelen, 't welck *verwonderingh* sal verwecken in al de geene, die 't noch niet geleesen hebben.

voorgestelde.

Te *Leeuwenstad*, een Dorp, behoorende de Hertogen van *Brunswyck*, leefde een Dochter van ontrent twintigh Jaeren, genoemd *Margaretha Achils.* Op seeckere dagh namse, om haere *Schoenen te reynigen*, een *Mes*, ontrent een *halve voet langh.* Gingh sitten in den hoeck haerer Kamer, wijlse, wegens de koorts, die haer een wijl tijds geplaeghd had, sigh noch vry swack bevond. Terwijlse met haer werck beesigh was, quam een *oude Vrouw* by haer, vragende, of haere koorts noch duerde: Sonder *antwoord te verwaghten* ginghse weer heenen. Ondertusschen had *Margaretha* haere schoenen schoon gemaeckt, en *liet 't Mes in haere schoot vallen*; 't welckse, schoon hoe vlijtigh sy soght, *niet weer kon vinden.* Gantsch verbaesd wasse hier over; en noch meer, wegens 't onverwaght sien van een *swarten Hond* onder de Tafel; diense echter wegh joegh, hopende 't *Mes* daer te sullen vinden. Ondertusschen stelde sigh de gedaghte *Hond grimmigh* aen, en liet de *tanden blickeren*; gingh evenwel buyten 't huys op de

Ongemeen wonderlijck Geval.

Van Margaretha Achils, *te* Leeuwenstad.

straet, doch wierd *niet meer gesien.* In 't *selve oogenblick* bemerckte de Dochter, dat haer als *een koude voghtigheyd van den rugg' neerwaerts af* liep. Terstond vielse in een *swaere onmaght*, en bleef soo tot op den derden dagh in groote swackheyd leggen. Daer nae begonse weer een weynigh adem te scheppen. Alsmen haer vraeghde nae d'oorsaeck van deese haer' onpasslijckheyd, gafse tot antwoord, *wel verseeckert te sijn, dat 't Mes*, 't welckse in haeren schoot had laeten vallen, *in haere linckter sijde was ingedrongen*; en datse daer groote pijn gevoelde. Onaengesien haere Vrienden haer seer bemoeyden, om deese (nae haeren waen) *inbeeldingh haer uyt 't hoofd te praeten*, soo bleefse echter by haere meeningh. Liet niet af van weenen, sughten, en door geduerigh waecken haer ligchaem af te matten; soo datse neergebogen aen een stock moest gaen, en sigh nauwlijcks overeynd kon houden. De grootste oorsaeck haerer smerten was de geduerige vaste indruckingh, dat '*t Mes in haer ligchaem stack*, en hier by (hoe seldsaem dit oock voorquam al de geene die haer besoghten) bleefse onwanckelbaer eenige Maenden langh. Al dien tijd braghtse door met sughten, klaegen, weenen: Tot datse eyndlijck, *een weynigh boven de Milt, tusschen de twee korte Ribben, een Geswel* gewaer wierd, soo groot als een Ey; van *gestalte als een halve Maen*; 't welck oock *met der selver aenwassen en afgaen toe en afnam*, nae dat de quael meer of min was. Hier op nu seyde deese ellendige tot haere Vrienden: Tot noch toe hebt gy my niet willen geloven, niet begeeren toe te staen, dat 't Mes in mijn ligchaem leght; maer wel haest sal sigh de saeck openbaren, en gy sult bevinden, dat ick de waerheyd heb gesproocken. Alsse nu *derthien Maenden langh* seer ellendigh had ge-

Die een Mes in haeren schoot liet vallen.

't Welck terstond door de Satan in haer ligchaem wierd gebraght:

Met de daer

gequynd, *brack de Sweer* op, en daer liep een groote veelheyd van Etter uyt. Terstond *verminderde 't Geswel*, en men *begon de punt van 't Mes te sien.* Sy bemoeyde sigh om 't uyt te trecken; doch wierd van haere Vrienden daer in verhinderd: Welcke lieten haelen de *Wond-Artz van Hertogh Henrick*, die sigh doemaels te *Wolffenbuttel* onthield. Deesen gekoomen sijnde, versoght den Predikant dier Plaets, de Dochter te willen vertroosten, onderwijsen, moed in te spreecken, en wel aght op haere redenen te slaen, wijl yeder meende, datse beseeten was. Gewilligh gaffse sigh onder de handen deeses Meesters, doch had geen hoop van 't leven te sullen behouden. D^e^ Artz greep met eene sijner Wercktuygen 't *punt van 't Mes*, en *trock het geheel uyt.* Doe bevondmen, dat het *gantschlijck 't verloorne Mes* gelijckvormigh, behalven dat het bynae tot op de helft der sneede toe verteerd was. Door bequame middelen wierd 't Geswel en de wonde geneesen; de Dochter ten vollen gesond. *Johannes Wierus lib.* 4. *de Fraude Diaboli cap.* 14. *Everh. Guern. Happelii Relationes Curiosæ tom.* 1. *pag.* 412. *Adr. Ichthovius de occult. nat. pag.* 609. *Qualmii Mirabilia mundi pag.* 517. *Jonathan Schottelius de Caus. nat. pag.* 110. Welcke laetste Schrijver verklaerd, dat hy deese *Margaretha*, door *Brunswijcker* en *Lunenburgerland* treckende, in 't begin haerer Sieckte selfs gesproocken; daer nae van den Wond-Artz haere geneesingh, en de vreemdigheyd des Mes-uyt-treckens, gehoord heeft.

bygaende en opgevolghde

Sonderlinge seldsaemheden.

En eyndlijcke geneesingh.

Wijlmen dan billijck *niet kan twijffelen* aen de *waerheyd* deeser Geschiedenis, soo kanmen geen andere *oorsaeck* bedencken, hoe 't *Mes in 't ligchaem* deeser Dochter gekomen is, als dat het een *bedrijf des Satans* is geweest. Maer *op wat voor een*

Aenwijsingh van eenige manieren,

manier hy 't daer in gekreegen heeft, wijlmen aen haer ligchaem gantsch geen verseeringh, niet de minste openingh vernam, voor dat sigh nae eenige Maenden een Geswel begon te vertoonen, salmen niet lightlijck met volle seeckerheyd konnen seggen. Men kan *vermoeden*, dat hy 't daer *ingebraght* en *neerwaerts doen sincken* moght hebben, doese *gevoelde*, *gelijck als een koude voghtigheyd op haeren rugg' af te lopen.* Of doese daer op in *een swaere, langhduerige onmaght viel*; in welcke tijd hy dit werck wel kon verrighten, sonder datse 't gewaer wierd; door *eenigh Lid t'openen*, stracks weer *te sluyten*, en soodaenigh *te geneesen*, dat'er geen blijckteeken van overigh bleef. 's Menschen *Huyd* is seer *toegeeflijck*; en laet sigh *gemacklijck uyt-recken*. Derhalven meenen eenige, dat de *boose Geest* in sulcke gevallen een *openingh in de Huyd des Hoofds onder 't hayr* kan maecken; daer in brengen 't geen hy wil, en dan door 't vleesch doen neersacken. De *wonde*, als *verborgen onder de hayren*, werd niet gemerckt, en hy *geneestse* beyde *saghtlijck* en *haestigh*. Deese meeningh meenense daer door onderstut te werden, dat de Dochter *gevoelde als een koude voghtigheyd op haeren rugg' te lopen van boven nae beneeden*; waer op d'*Onmaght* volghde. 't Voorgeven van *Paracelsus*, dat de Duyvel de *Sweetgaten wijd genoegh* kan maecken, om'er Messen en andere dingen in te brengen, sal soo light niet aengenoomen werden. Wederom andere sijn van gevoelen, dat de *Satan haer*, geduerende de tijd datse *van haer selven* lagh, *'t Mes door de keel* heeft ingekreegen; 't welck dan nae verloop van soo veele Maenden tusschen de twee korte Ribben boven de Milt weer uyt gesvooren is.

Op welcke de Satan 't Mes in 't ligchaem der Dochter gebragt kon hebben.

Welcke wijs ons de waerschijnlijkste dunckt.

En hoe wy

Wat *my belanght*, dit *laetste gevoelen* dunckt my *waer-*

waerschijnlijkst: En ick werde hier in versterckt, wijl my *voorkoomd een bynae diergelijck Geval*; niet door de *Duyvel*, maer door *verduyvelde menschen* veroorsaeckt. *François Guillemet*, Wond-Arts te *Sammires*. een Steedeken ontrent vier Mijlen van *Mompellier*, heeft, volgens 't getuygenis van den beroemden *Ambrosius Pareus*, sulck een *Mes-in-hebber* onderhanden gehadt. Eenige omswervende Rovers hadden een *Harder* in dit Gewest *gedwongen, te moeten inslicken een Mes*, langh een *halve voet*, met een *hoorne Heght*, ter dickte van *een Duym*. Geheele *ses Maenden langh* moest hy deese last in sijne Maegh draegen. Leed seer groote smerten; en teerde soodaenigh uyt, dat hy gantsch mager wierd. Eyndlijck vertoonde sigh een *Geswel*, niet verr' van sijn Gemaght; waer uyt niet alleen veel seer lelijck-stinckende Etter liep, maer oock heeft de gemelde *Guillemet*, in de tegenwoordigheyd der *Officieren* van de *Justitie*, 't *Mes uyt deese Sweer getrocken*; 't welck de seer vermaerde Genees-Heer *Joubertus*, als wat sonderlinghs, in bewaeringh heeft gehouden. *P. Beauchamp, in Histoir. divers.* dit selve Geval verhaelende, seght, dat de booswighten 't Mes in des Harders keel staecken, met 't Heght voor uyt, en soo diep indruckten, dat hy gedwongen was 't selve voorts door te slicken.

daer in bevestighd werden,

Door een sonderling hier seer wel mee overeenkomend Geval.

Sie daer *een Mes* (van *deselve lenghte* als dat van de *Dochter*) door *de keel in 't lijf* gekreegen. Sou de *Satan* dit niet veel *gemacklijcker* hebben konnen doen, door *verwijdingh van 't Keel-gat*, en *buygingh van 't Mes*, om de doorgangh lighter te maecken, terwijl se in een *doodlijcke onmaght* lagh? Sie voorts in den *Harder* en de *Maeghd* deselve *pijnlyckheyd*; bynae een selve *langhduerigheyd* van de *Mes-inhoudingh*, doch in *Margaretha* langer.

Toepassing, en vergelijckingh met 't voorige

Een selve *Geswel*; en een selve *uyt-treckingh van 't Mes* uyt de Sweer. Dit geval doet my voor *alderseeckerst* houden, dat de *boose Geest 't Mes door de keel* heeft ingebraght.

Andere diergelijke geschiededenissen.

Wy sullen'er noch dit by doen. Te *Weenen* in de Keyserlijcke Konst-Kamer toond men 't *Mes*, 't welck een *Boer in Bobeemen* had *ingeslickt*; negen Maenden langh in 't ligchaem gehouden, en eyndlijck geluckigh *by 't punt wierd uytgehaeld*, nae dat het sigh selfs een gat in de Maegh had geboord. *Happellii Relationes Curiosæ tom. 1. pag.* 411. De Heer van *Rohan* had een *Hof-Narr*, die 't *punt van een Swaerd inslickte*. Twaelf dagen daer nae is 't selve hem door de Stoel-gangh weer afgegaen. *Ambrosius Pæreus lib. 24. cap.* 16.

Een Boer in 't Bisdom Eichstad *gevoeld onlijcke smerten in sijn ligchaem.*

Wy laten alle verstandige bedencken en oordelen, of 't geen wy hier noch verhaelen sullen, heeft konnen koomen *in 't ligchaem van een mensch*, buyten desselven weeten, *sonder bedrijf van de Satan*. In 't Dorp *Fugenstal*, behoorende onder 't Bisdom *Eichstad*, woonde ontrent 't Jaer 1536. een Boer, genoemd *Uli*, of *Utz Newsesser*. Onverwaght, en sonder te weeten waer door, gevoelde hy seer *swaere smerten binnen sijn ligchaem*. Erbarmlijck klaeghde hy, en riep geduerigh om hulp. Eyndlijck *vernam hy yets hards, sittende tusschen vel en vleesch*. Hy hield het met sijne *handen vast*, op dat het niet moght verschieten, en deed de plaets terstond *opsnijden*. Doe vondmen een *ysere Nagel*. Evenwel gingh de pijn niet wegh, maer wierd hoe langer hoe swaerder, sonder dat yemand hem wist te helpen. Soo wanhopigh wierd hy hier over, dat hy sigh selven *om 't leven* soght te brengen; doch sijne Vrienden verhinderden hem sulcks, door een nauwe aghtneemingh. Echter stelde hy ten laetsten op *Matthæi dagh* 's mor-

Brenghd sigh selven om 't leven.

morgens vroegh sijn voorneemen, in 't werck, en sneed hem selven *met een Mes in de keel.* Doch wijl sijne hoeders noch ten deelen den arm weerhielden, soo was de Gorgel niet gantsch afgestoocken: Waerom hy oock noch eenige daegen in't leven bleef; wel by sijn verstand, doch even erbarmlijck geplaeghd. Nae sijne dood quaemen, *door bevel der Overheyd, twee Genees-meesters by 't Lijck;* 't welck, met bewilligingh van 't Maeghschap, wierd *geopend.* In sijne *Maegh* vondense de volgende dingen. 1. *Een stuck Houts*, ontrent een span langh; dun als Spaen. 2. Een *roestigh, seer geschaerd Mes*; met een *swart Heght* van Yser. 3. Een *ander Mes*, sonder Ysere Heght, desgelijcks verroest en schaerdigh. 4. *Een Mes*, geheel van Yser, taemlijck groot en breed, vol schaerden. 5. *Een vierkant Yser*, gesteld als een Vijl; een geheele Span langh. 6. 7. *Twee spitse verroeste Ysers.* 8. Een lange afgesneedene *Hayrlock.* Niet weynigh waeren al d'aenschouwers hier over verwonderd; en onmogelijck was 't, dat deese dingen, gantsch buyten sijn weeten, in sijn ligchaem konden gekomen sijn, als door bestel van de boose Geest. *Honsdorfii Theatr. Historic. part. 1. fol. 237. Johan. Herold van Wunderwercken Gottes, fol. 501. Jobus Fincelius de Mirac. lib. 2.* D'eygentlijcke *Afbeeldingen* der Messen en andere dingen, nae de *juyste grootte en gestalte* afgeteeckend, heb ick onder my.

Werd geopend: En ongeloof lijcke dingen in sijne Maegh gevonden.

De Dienstmaeghd van een aensienlijcke Juffer in *Italien* geraeckte eens in gekijf met een andere, de Dochter van seeckere Vrouw, van welckemen vermoedede, datse wel een Toveres moght sijn. Stracks daer nae (den derden van *Februarius Anno* 1603.) gevoeldese seer hevige smerten in haer ligchaem; welcke haer dickmael doodlijcke flauw-

Noch een ander seldsaem Geval,

ten veroorsaeckten. De Juffer deed verscheydene Genees-meesters koomen, om haer te helpen; doch alles te vergeefs. Nae ontrent *elf Maenden* konse de quellingen niet langer uytstaen; soo datse door de dood daer van verlost wierd. Voor haer overlijden hadse gebeeden, datmen haer wou doen *openen*, op datmen sien moght, *wat haer dus ellendigh geplaeghd had.* 't Is geschied; en men vond in *haere Maegh de reghte helft van een Schaer*, gelijck de Vrouwen gewoon sijn te gebruycken, langh, *met de Beugel*, die juyst midden door gebroocken was, ruym *seven gemeene duymen. Vlimmeri Historia Ital. pag.* 509. Wy hebben, ter oorsaeck van de voorheenen gedaghte *spotlijcke tegenwerpingh*, van deese Stof wat meer Voorbeelden bygebraght, als wy in den aenvangh deeser verhandelingh voorneemens waeren ter deeser plaets te doen. Vertrouewen venwel, dat de Leeser geen verdriet daer in gevonden sal hebben. Schoon in 't *uytbraecken* van Naelden, Spelden, stucken Hout, gebrokene Lepel-steelen, &c., *menschlijck bedrogh* plaets kan hebben, soo kanmen echter op geenerley wijs arghwaenen van *bedriegery* ontrent sulcke persoonen, welcke men de Messen en andere dingen of by haer *leven uyt haer ligchaem getrocken*, of nae haere *dood daer in gevonden heeft.*

Aen seeckere Dienst-maeghd in Italien.

Besluyt van

IX. HOOFD-STUCK.

Dus beweesen sijnde, dat de Duyvel een Ligchaem inneemen, *soo werd voortgegaen tot 't bewijs, dat hy oock een* ligchaem aenneemen kan. *Niet alleen* Menschlijcke, *maer oock* Beestlijcke *kan hy of* in *of* aenneemen; *waer van eenige Voorbeelden werden bygebraght.* Wonder-geval *in 't Leger der* Romeynen,

nen, *daer een* dood-geslaegene opstaet en spreeckt. *Seldsaeme vreemdigheyd aen den Oversten* Publius. *Hoe de Duyvel* sigh sightbaerlijck kan vertoonen *door of een* dood ligchaem, *of een* ligchaem uyt de lught *aen te neemen. De* sightbaere Verschijningen der H. Engelen *is onloogchenbaer waeraghtigh. Wijl de* Duyvelen eene Natuer *met deselve hebben, soo* konnense desgelijcks doen. *Der* Engelen verschijningh *ter nauwer nood toegestaen.* Wonderlijck geval *ontrent de plotslijcke geneesingh eener Dochter binnen* Amersfort, *die vijf-en-twintigh Jaeren langh te bed had gelegen, op de* verschijningh van een seer heerlijcke Geest. *Bedenckingh op deese Geschiedenis. Waerom d'*Engelen soo weynigh, de Duyvelen soo dickmael verschijnen. *Waerom* God de Satan dickmael uyt den band laet springen, om guygchelryen in de weereld te bedrijven. *Dat de* Duyvel deselve alleen voor suffende Besjens, onbedrevene Jongens, Mannen als Kinderen *sou doen, is valsch: Alhoewel oock waeraghtigh is, dat de sulcke sigh dickmael door onkunde bedriegen. Of het* met de verwaendheyd des Satans niet over een koomd, dat hy sigh sou vernederen, om niet als geringe vodderyen te bedrijven ontrent 't geringe volck. *Of 't* vertoonen in een ligchaem, of ligchaemlijcken schijn tegens 't Weesen van een Geest, tegens alle Reden en Verstand strijd. *Evenwel van d'Engelen toegestaen. Voorbeelden van* sightbaere *en* tastlijcke Satans verschijningen. *Een Edelman, sijne* Vrouw vermoord *hebbende, gaet, om den arghwaen van sigh af te weeren, by een* Toveraer, *die haer* noch eenige dagen door 't Huys doet gaen. *Tastlijck Spoock, een noch levend seer geleerd Heer bejegend. Wonderlijck geval van* sigh selfs sieningh. *Andere diergelijke* Voorbeelden. *Seer* seldsame verschijning *van den Satan aen een Vader en Soon, gaende van* Culemburgh *na* Utrecht. Ongemeen wonderlijcke bejegeningh, *een voornaem* Italiaensch *Heer onlangs geleeden binnen de Stad* Luca *weervaeren: In 't*

begin gantsch seldsaem; *naederhand op 't* hooghst-verschricklijck. *De* boose Geest *kan een ligchaem in of* aenneemen, *bequaem tot* vermenging. *Seer* wouderlijck Voorbeeld *hier van in* Franckrijck. *Diergelijck Geval, een Vrouw in* Noord-Holland *bejegend. Doch de Satan van beyde deese Vrouwen ontdeckt, eer 't noch tot de daed quam; en hoe. Ander Geval van twee Toveressen te* Berlitz, *die sigh met de* Satan vermenghden; *nevens andere dingen.*

Dus beweesen sijnde, dat de Duyvel een ligchaem kan inneemen, soo kan hy oock aenneemen

LAet ons nu weer voortgaen in d'orde die wy ons selven hebben voorgesteld. De twee voorgaende *Hoofdstucken* hebben ons doen sien, beyde uyt des Heeren woord en d'ervaerenheyd, *dat de Duyvel een ligchaem kan inneemen;* 't selve plagen; daer door spreecken, &c. Niet alleen *Menschlijcke*, gelijck wy beweesen, en tegens de loogchenaers beweerd hebben; maer ook *Beestlijcke*: Van welk laetste de *H. Schrift* ons een Voorbeeld steld aen de *Slangh, Gen.* III. I.; aen de *Swijnen der Gadareenen, Mar.* V. *Luc.* VIII.: En daer oock de Weereldlijcke Historien, soo Heydensche als Christlijcke, dickmael gewagh van maecken. In 't Jaer vijf-hondert en aghtthien nae de bouwingh der Stad *Romen*, heeft daer *een Os*, toebehoorende *Gneus Domitius*, duydlijck deese *woorden* uytgesproocken: *Romen, waght u, Valer. Max. lib.* I. *cap.* 6. *Hedions Chronica, fol.* 41. Onder de Regeeringh van *Julius Cæsar* heeft in eene der *Roomsche* Voorsteeden een *Os gespreck* gehouden met eenen die hem voortdreef om te ploegen; den selven aenseggende, *dat hy hem te vergeefs sloegh; wijl'er doch binnen weynigh tijds gebreck sou zijn, niet van Landvrughten; maer van Menschen. Idem Hedion fol.* 82. *Herold fol.* 218. De Wonderen, seght *Valerius Maximus*, welcke

Niet alleen Menschlijcke, maer oock Beestlijcke,

welcke ten tijde der Burgermeesteren *P. Volumnii* en *S. Sulpitii* in onse Stad *Romen* geschiededen, sijn van een uytneemende verwonderingh. Want een *Os, 't loeyen in een Menschlijcke spraeck veranderende,* heeft door de vreemdigheyd van sulck een monstreuse saeck de toehoorers verschrickt. *Val. Max. lib. 1. cap. 6.* Wie anders als de *Satan heeft uyt deese Dieren gesproocken?* Door wien anders, als door deesen *boosen Geest* verrightede dien *Hond in Italien* sulcke dingen, als wy daer van verhaeld hebben in 't *tweede Deel* onses *grooten Historischen Schouw-tooneels, pag. 245.*

Waer van eenige Voorbeelden werden bygebragt.

Ten tijde van *Antiochus* hebben uyt de *Romeynen Acilius Glabrio, Portius Cato,* en *Lucius Valerius* tegens hem geoorloghd; oock by *Thermopylas* hem in de vlught geslagen. Nauwlijcks kon 't de Koningh met vijf honderd sijner Ruyteren ontkomen; die sigh nae *Ætolien*, voorts nae *Ephesen* begaf. *Glabrio* sond *Cato* nae *Romen*, om den Raed kennis van sijne bekoomene Zeege te geven. Ondertusschen quaemen de *Roomsche* Soldaten, nae den Slagh, in *Antiochi* verlaten Leger, om 't selve te plonderen. Onder de doode vondense eenen *Buplagus*, des gevloodenen Koninghs grootste Vertrouwelingh; *met twaelf wonden omgebraght.* Evenwel wierd hy weer als *levendigh*; stond op; en waerschouwde de *Romeynen* met een *verhevene stem*, datse van haere wreedheden souden afstaen; of anders sou de groote God *Jupiter* sigh vertoornen, en een volck uyt *Asia* over den *Hellespont* in *Europa* doen komen, waer door de *Roomsche* Maght sou vernederd, jae onder een vreemd Jock gebraght werden. Dit geseght hebbende, *viel hy plotslijck weer dood* ter aerden neer. Hier over wierd 't geheele Heyr der *Romeynen* niet weynigh verbaesd.

Wondergevallen in 't Leger der Romeynen.

Daer een dood-geslagene opstaet, en spreeckt.

Glabrio

Glabrio beval, datmen 't met reyn water sou wyen, en *Jupiter Alexicus* een sonderlingh Offer brengen. Sond oock eenige Gesanten na *Delphos*, met groote Geschencken, om 't *Apollinisch Orakel* raed te vragen, wat doch te doen stond, om de Goden weer te versoenen? *Pythia* gaf tot antwoord: Men moest van den oorlogh afstaen, op dat *Pallas*, sigh vergrimmende, 't *Roomsche* Volck geen vyanden verweckte. Vermits nu *Heraclea* alreeds ingenomen was, soo begavense sigh nae *Naupactum*, Hoofdstad van *Ætolien*, daer *d'algemeene Tempel* van geheel *Griecken* stond; en hebben hier de Goden d'Eerstelingen van haren Roof geofferd. Nauwlijcks was dit verright, als *Publius*, een *Roomsch Krijghs-Officier*, in sulck een *onsinnigheyd* viel, dat hy voor d'ooren van ontelbaer-veel Soldaten luyd-keels uyt riep: *O erbarmens-waerdigh Vaderland! Nae dat gy d'Asiatische Volckeren onder 't Jock gebraght, Sicilien, 't welck Jupiter seer lief en waerd is, bestreeden sult hebben, soo sal een maghtigh Krijghs-volck van der Sonnen opgangh koomen, 't welck uwe Steeden verwoesten, en met Vyer verbranden sal.* Nae noch eenige woorden in sijne wansinnigheyd te hebben ge-uyt, sweegh hy; gingh voor yeders gesight, en tot aller verwonderingh, uyt sijne Tent; klom op de naest daer by staende Eyckenboom; settede sigh op de Tacken neer, en begon weer: *Hoor toe gy Roomsche Soldaten en Medgesellen; op dat gy moght geloven waeraghtigh te sijn 't geen ick door ingevingh der Goden u geseght heb,* soo sal terstond een rode Wolf in 't Leger koomen; die mijn lichaem sal verscheuren en opvreeten. *Verhinder hem niet in sijn' onstuymigheydt; want dit geschied alles door en nae der Goden verborgen Raeds-besluyt.* Terstond begaf hy sigh van den Boom af, en leyde

De Roomsche Republicq *dreygende*:

Daer den Oversten Publius *onsinnigh wierd*;

Romens *ondergang, en sijn eygene daedlijcke verscheuringh door een seldsaeme Wolf*,

leyde ſigh op ſijnen rugg' ter aerden. Stracks quam uyt 't naeſt-gelegene Boſch een *roode Wolf*, van een ſeer vreeſlijcke aenſchouwingh, met opgeſpalckte Kaecken en *vyer-vlammige oogen* in 't Leger ſpringen. Maeckte ſigh gelijck als woedend aen *Publius*, en ſcheurde hem in ſtucken: Vrat deſelve als in een ogenblick op, en *verdween* ſnellijck, ſoo dat niemand wiſt, waer hy heenen gekomen was; tot groote verbaeſdheyd des gantſchen volcks; 't welck hier en gintſch ter ſijden was afgeweecken, door hevige vrees. Eyndlijck quaemen *Publii* Vrienden, om ſijn Hoofd, van de *Wolf* onverſeerd gelaten, nevens eenige overgeblevene ſtuckjens ſijner leden te begraven. Doch doe begon 't gedaghte *Hoofd ſigh te beweegen*; d'*oogen* te verdraeyen; de *lippen* te verroeren, en met een *opgedaene mond* deeſe woorden duydlijck te ſpreecken: Laet af van mijn overblijfſel te begraven. Dit ongeluckigh Hoofd moetmen aen de Son en Wind overlaten, om 't ſelve te droogen. Gy lieden, ſijt voorſpoedigh in uw onderneemingen, en ſtrijd moedigh voor de *Roomſche Republicq*. De *Romeynen*, t'eenemael ontroerd over al deſe wonderen, bouwden den *Apollo Licio* een Tempel, om der Goden toorn te verſaghten; ſetteden 't Hoofd van *Publius* daer op, en voeren weer nae *Italien*.

voorkondighd.

't Ligchaem geheel opgevreeten ſijnde, ſoo ſpreeckt ſijn Hoofd noch.

In dit verhael, geſchied in de tegenwoordigheyd van een geheel Leger, ſien wy, dat de *Satan* oock of *in de Beeſten* vaert, haer tot dit of dat aendrijvende; of de *gedaente van een Beeſt* vertoond, en in ſulcken ſchijn ſijn voorneemen verright. Want wat was *dien Wolf* anders, dan of *beduyveld*; of de *Duyvel in een Wolfs-ſchijn*. Te gelijck blijckt hier uyt, dat hy *een dood ligchaem*, jae oock *een deel* van 't ſelve, gelijck als *belevendigen*,

Aenmerckingh op 't verhaelde.

Hoe de Duyvel sigh sightbaerlijck kan vertoonen, door of een dood ligchaem, of een ligchaem uyt de lugt aen te neemen.

gen, dat is, 't selve beweegen, en daer door spreecken kan. Van dit stuck sullen in dit *Hoofddeel* meer Voorbeelden volgen; vermits wy in 't selve moeten toonen, dat de *Satan sigh kan voortdoen in een sightbaere gedaente*; niet alleen in een enckele *Schim*, maer oock *gevoellijck* en *tastlijck*; 't sy dat hy of een *dood menschen ligchaem* hier toe gebruyckt, of een *ligchaem uyt de lught* aenneemd; met welcke hy *ligchaemlijcke wercken* verrigt. Want de *lught* kan hy *verharden*, even gelijck de koude 't Water doet. Of liever *verdicken*, vervullen met *groove aerdsche dampen*, tot een *wolck t'saemen trecken*, en alsoo een *ligchaem daer van vormen*; 't welck hy te gelijck voorsiet van de *wercktuygen*, die noodigh en bequaem sijn tot 't *slaen van een onderscheydentlijck geluyd*, de *spraeck* der menschen naebootsende.

De sightbare verschijningh der Heylige Engelen

Dat de *Heylige Engelen sightbaerlijck* verscheenen sijn, en *gesproocken* hebben, is bekend uyt verscheydene Historien des *Ouden Testaments*. In 't *Nieuwe* sijn'er oock voornaeme Voorbeelden van. Terwijl *Zacharias* 't Priester-Ampt bediende voor God in de beurte sijner Dagh-orden in den Tempel des Heeren, en de meenighte des Volcks buyten was, biddende, soo wierd van *hem gesien* een Engel des Heeren, *staende* ter reghter sijde van den Altaer des reuck-offers. *Zacharias nu hem siende*, wierd ontroerd, en vreese viel op hem. Maer d'Engel *seyde*, *&c.*, *Luc.* I. *van vs.* 8. *tot* 14. Desgelijcks *saegen* de Vrouwen, die met *Jesus* uyt *Galilea* waeren gekomen, en nae sijn Graf gingen, doe hy opgestaen was, twee Engelen, *Matth*, XXVIII. 2., in gedaente van *Mannen*, aengedaen met *blinkende kleederen*; welcke tot haer *seyden*, *&c. Luc.* XXIV. 4. Soo stonden oock *twee Mannen* (Engelen) by d'*Apostelen* in *witte kleedingh*;

Is onloogchenbaer waeraghtigh

dingh, doe *Christus* ten Hemel voer, welcke haer *aenspraecken*, *Act.* 1. 9.

Wijl nu d'*Engelen* en *Duyvelen* van *eenerley Natuer* zijn, en datse door haeren val deselve niet, maer wel de *goedheyd*, verlooren hebben, soo konnense sigh desgelijcks *sightbaer* vertoonen. En dit doense noch *op eene wijs meer als d'Engelen*; want deese *Heylige* en *reyne Geesten* sullen geen *stinkend Aes* aen neemen, om daer in te verschijnen gelijck wel d'*onreyne Geesten* doen; 't sy datse 't uyt 't *Graf*, of van de *Galgh* haelen; of, verdroncken zijnde, uyt 't Water opvisschen. Waer van hier nae aenmercklijcke Voorbeelden sullen volgen.

Wijl de Duyvelen eene Natuer met haer hebben, soo konnense desgelijcks doen.

De *verschijningh der Engelen* staetmen *ter nauwer nood* toe: „*Wat wil ick dan, alle Spoocken ontkennen? Bynae. Van d'Engelen, dat missaeck ick niet, of yemand seggen moghte, dat die nu en dan noch wel verscheenen. Maer datmen soo veel spoocks van Spoocken maeckt, &c.* Wederom: *Soo noch heden hier of daer noch wel een van Gods Engelen verschijnd, soo yemand dat geloven wil, ick strafse 't niet. Want mitsdien datse voormaels meenighmael verscheenen zijn, soo de Schriftuere leerd, sy en seyd ons nergens, dat sulcks niet meer gebeuren soude. Maer het is my noch niet voorgekomen, met volstreckte seckerheyd, het geene van verschijningh der Engelen noodsaecklijck te houden sy, &c.* Yemand moght hier dencken, *staetmen dus toe*, dat d'*Engel-verschijningh in Gods woord geleerd* werd, waerom heeftmen dan *soo veel arbeydt* aengewend, om van d'*Engelen*, verscheenen in de gedaente van *Mannen*, doe God *Sodom* wou verderven, *Gen.* XVIII. en XIX., *enckele Menschen* te maecken? 't Was daerom, om datmen dan in d'*Engelen wat meer* als *enckel dencken en willen* sou moeten toestaen, en de *werckdadigheyd* niet sou konnen tegens gaen.

De verschijningh der Engelen

Ter nauwer nood noch toegestaen.

Wonder-geval ontrent de plotslijcke geneesingh van een Dochter binnen Amers-fort, *die* 25. *Jaren langh te bed had gelegen.*

Eer wy ons stellen tot de verhandelingh van ons eygentlijck voorneemen, moeten wy den Leeser voordraegen een Geval in ons *Utrechts Stight* gebeurd. Binnen *Amersfoort*, gelijckmen gewoonlijck speld, doch eygentlijck *Eems-Fort*, woonde een jonge Dochter, die meer als *vijfentwintigh Jaren langh* bynae geduerigh te *bed had gelegen*, als onmaghtigh sijnde te *gaen*, te *staen*, of *eenigh werck te doen.* In de *naght* van den negen-en-twintighsten der Maend *Augusti* des Jaers 1619. *verscheen* haer een seer *helder Light*; te gelijck oock de *gedaente van een Mansperssoon*, grooter als nae gewoonte; van een *gantsch heerlijcke*, *blinckende* en *schoone aenschouwingh.* Deesen seyde tot haer, *N. N. Stae op in den naem des Heeren.* Op 't selve oogenblick *beurde hy haer van 't bed af*, en *verdween* stracks daer nae. Van doe *af aen heeft* deese Dochter 't *gebruyck haerer leedematen* gehad: Gingh door 't Huys en op de Straet, waer heenense sy wou; en verrightede 't Huyswerck, tot haere en haers Moeders groote blijdschap; niet minder tot verwonderingh van elck, die haere langhduerige ellende, en nu soo snelle, ongemeen-vreemde verlossingh bekend was. *Guillelmus Baudartius*, *in sijne Memorien*, *of gedenckwaerdige Kercklijcke en Weereldlijcke geschiedenissen*, *elfde Boeck*, *fol.* 95.

Op de verschijningh van een seer heerlijke Geest.

Korte bedenckingh

Wy hebben alreeds in 't voorige *Hoofdstuck* aengeweesen, datmen in 't *oordeelen*, of eenige saeck, alwaerse schoon in sigh selven goed, door een *goede* of *boose Geest* geschied, seer *voorsightigh* moet zijn, om door de *Satan niet bedrogen* te werden. Doch indien yemand, nae een langhduerigh lijden, met onderwerpingh aen, en gebeeden tot den Almaghtigen, op *sulck een wijs* als hier geschied is, sonder eenige ongeoorlofde middelen gebruyckt te hebben, gelijck als *miraculeuslijck*

sigh

sigh geneesen bevond, soo magh hy 't *daer voor houden*, jae *geloven*, dat *God sijnen Engel heeft gesonden*, 't sijner hulp; op dat hy *den Heere behoorlijcke danckbaerheyd* magh toebrengen. Maer soo *dien Geest* hem daer nae *noch eens verscheen*, en hem soght te brengen of *tot een quaede daed*, of tot een *valsche Leere*, soo moet hy dencken, of dat de *Satan* sigh had veranderd in een *Engel des ligts*; doe hy d'*eerstemael* sigh vertoonde: Of dat *nu de Duyvel onder schijn des voorigen Engels* koomd, om hem te verleyden. Buyten dit moet 't geseyde plaets grijpen. Deese *niet onderscheydingh*, en versuym van *nauwe toesight*, is d'oorsaeck, datmen in 't *Pausdom* soo meenighmael de werckingen des *Duyvels* voor die van een *Engel* neemd; en daer door in d'Afgoderyen en dwalingen der *Roomsche* Kerck verstrickt blijft. Maer oock moetmen niet al t'aghterdoghtigh sijn, om altijd een *Duyvel* te vermoeden, daer wel een *Engel* kon wercken; want daer door sou men God d'*erkentnis sijner weldaden* ontrecken, en in *gebreck van schuldige danckbaerheyd* blijven. Naederhand sullen wy deese stof, die al vry gewightigh is, wat eygentlijcker en wijdlopiger verhandelen.

Op deese Geschiedenis;

Tot berigt der eenvoudige.

Men vraeghd, „*waerom d'Engelen soo weynigh*, „*de Duyvelen soo dickmael verschijnen*? D'ant„woord is gereed. I. Die *goede Geesten* doen 't werck, haer van God aenbevolen, *ten goede* en tot *bewaeringh* der uytverkoorne. Hier toe is *niet van noden*, datse sigh *sightbaerlijck* souden vertoonen. Maer de *boose Geesten* moeten, soo dickmael het haer toegelaten werd, *Spoockeryen* en veelerley *bedriegeryen* aenstellen, 't sy om te *verleyden*, 't sy om te *verschricken*; 't sy om sigh *wat groots* te doen aghten. Anders, in *ongemeene Gevallen*, of tot *bysondere eynden*, hebben sigh oock wel

Waerom d'Engelen soo weynigh, de Duyvelen soo dickmael verschijnen?

Engelen laeten *sien*, en *sightbaerlijck* gewerckt. II. 't Sou *niet dienstigh* sijn, dat d'*Engelen* sigh *dickmael* en *gemeensaem vertoonden*, wijl de Menschen daer door souden aengeleyd werden tot den *Dienst der Engelen*; waer van 't *Pausdom*, daer men alleen valsche Engel-verschijningen heeft, ons ten *voorbeeld* kan verstrecken.

Waerom God de Satan soo dickmael uyt den band laet springen.

„ *Die soo ernstige gedaghten van den Duyvel niet en* „ *hebben, maecken van hem liever een Bulleback, of* „ *potsemaker, die allerhande spel met allerhande men-* „ *schen heeft. Te weeten, soo als veel van ons volck* „ *meede beter niet en weten, of God laet dien vervloeck-* „ *ten rekel om een kleynigheyd, en dat dagelix uyt den* „ *band springen, om een deel nietige cabriolen op der* „ *aerde te maken. Dat is, om een Glas of Kanne son-* „ *der handen te versetten, om het decksel eener Kanne* „ *toe te klappen, om eene doodt-kist toe te kloppen, om* „ *met eenen Kloot over de Solder te rammelen, om voor* „ *Schildwaght in een hoecksken of voor eene deur te staen,* „ *sonder yets te seggen of te doen, om eenen Rouw-winc-* „ *uyt te kramen: en soo voor aenspreker over dooden,* „ *of op sijn Paepsch voor Cellebroer, voor Kocks of* „ *schenckers-jonge, of op 't best voor onder-timmerman* „ *te speelen.*

Om guygchelryen in de weereld te bedrijven.

God laet de *Satan* sulcke *Guygchelryen* toe, tot de *bysondere eynden*, welcke hy daer in voor heeft; onder welck oock sijn. I. Op dat selfs hier door de *Menschen bekendt* wierd; niet alleen dat'er *Duyvelen* sijn, maer datse oock *werckdadigh ontrent ons* sijn, op dat wy ons dies te *meer op onse hoede* moghten houden. II. Om dat oock dit diend 't sy tot *schrick* of tot *straf* der *Godloose*; tot *beproevingh*, tot *opweckingh* der *vroome*: Niet alleen dan, wanneer men 't *selfs ondervind*, maer oock als men *hoord* of *leest* d'ondervindingh van andere. III. Om selfs hier in te laeten blijcken, dat *God regeerd over de minste bedrijven des*

Satans, en deselve tot seeckere *eynden* bestiert, die men dickmael uyt d'*uytkoomst* eenighsins kan afneemen. Doch hier van staet ons wijdlopigh te handelen, als wy tot de *Wonder-gevallen der Spoockeryen* sullen treeden. Ondertusschen doet de *boose Geest* niet alleen sulcke *geringe*, maer oock *groote dingen*.

Dat de Satan deselve

„En dit dan noch te doen voor 't een of ander suf-„fend Besje, of onbedreven Jongen, of een Man „als een Kind, of eenigen anderen sleghten bloed, „die niet en weet wat geest of vlees is, en of hy wit of „swart behoord te weesen.

Alleen voor suffende Besjens, onbedrevene Jongens, &c. sou doen, is valsch.

Niet alleen *oude Vrouwen*, onervaerne *Jongens*, *Kindsche Mannen*, *sleghte Bloeden* (onder welcke oock selfs d'*Apostelen* werden gesteld, met deese woorden: „*D'Apostelen, luyden sonder opvoedingh, „uyt het geringhste volck der Joden, die insonder-„heyd te dien tijd seer tot bygelovigheyd genegen wae-„ren, scheenen in 't begin niet wijser als de rest. „Want siende Jesum ter vierde Naght-wake op Zee „wandelen, wierdense ontroerd, seggende, het is „een Spooksel, &c. Jae oock nae Christi opstandingh*), maer *Mannen van verstand* en *geleerdheyd*, die oock *Doctors in de Theologie* waeren; *Mannen*, die dappere *Krijghslieden* wierden geroemd, en in *Helden-moed* voor niemand weecken; *Mannen*, die in *Godsaligheyd* uytmunteden; vast in 't *Geloof*, verseeckerd in de *Hoop*, werckdadigh in de *Liefde* stonden, hebben soodaenige *Duyvelsche Spoockeryen* in eygener persoon ervaeren, gelijck wy t'sijner plaets overvloedigh sullen toonen. Derhalven is 't bygevoeghde: „*Verhevene Verstanden en „doorsightige oogen sien hem soo niet spoocken, alsmen „hoord dat soo veel sleghte menschen doen*, maer „ten deelen waer. 't Is seecker, dat van sleghte, onkundige lieden veele dingen voor *Spoockeryen*

Alhoewel oock waer is, dat die sigh dickmael door

onkunde bedriegen.

werden gehouden, die 't *niet sijn.* Dat *persoonen van verstand*, wijlse een bequaemer oordeel, een grooter kennis van natuerlijcke of gevallige dingen hebben, soo veel van voorkoomende Spoocken niet weeten te spreecken. Maer ondertusschen sijn oock deese deselve *met'er daed* gewaer geworden; hebbense *klaer en distinct* vernoomen.

Dat het met de verwaendheyd des Duyvels niet overeenkoomd,

„*Sulcks komt met d'uyterste verwaendheyd, die den*
„*boosen Duyvel eygen is, en d'oorsprongh niet alleen sijns*
„*eygenen vals, maer oock des Menschen geweest is,*
„*gantsch niet over een. Sal men geloven, dat de Duy-*
„*vel met geheele Koninghrijcken spoockt, en den naem*
„*wil hebben, dat het alles sijn is watmen siet, gelijck*
„*het by Mattheus schijnd dat hy Jesus selve soghte wijs*
„*te maken: en dan noch meynen, dat hy sigh soo ne-*
„*derigh en geringe draeghd, om niet als met vodderyen*
„*voor 't geringhste volck te spelen? Sal ick hier over*
„*mijn gevoelen seggen; my dunckt, het hanght noch*
„*kleeft.*

Dat hy sig sou vernederen,

Hier steldmen al weer voor gantsch *vast*, 't geen men ten hooghsten maer alleen als *waerschijnlijck* kan *vermoeden*; te weeten, dat *verwaendheyd*, of hovaerdy, d'*oorsprongh van des Duyvels val is geweest.* D'oudvader *Irenæus* (gelijck wy in 't *tweede Hoofdstuck*, daer wy van deese saeck handelden, hebben geseght), was soo *vermeeten* niet, van dit *seecker* te houden; maer seyde liever: D'*oorsaeck* (de bysondere sonde) *van den val der Engelen heeft ons noch de Schrift verhaeld, noch eenig Apostel geseght, noch de Heere geleerd.* Anders houden wy 't voor soo ongeoorloft niet, buyten een Theologisch disput, ter loops eens te seggen, nae 't gemeen vermoeden, dat de *hovaerdy d'Engelen tot Duyvelen* heeft gemaeckt. Maer die andere soo gantsch stipt willen binden, moeten selfs so een groote vryheyd en ruymte niet neemen, om

Om niet als met geringe vodderyen

al

al 't geen haer luſt als ſeecker uyt te geven. Dat van de *Koninghrijcken* is in 't *ſeſde Hoofdſtuck* verhandeld. De *Duyvel* houd ſigh niet alleen beſigh met *vodderyen*, maer oock met *groote dingen.* Speeld dus niet alleen ontrent 't *geringhſte* volck, maer wel ontrent de *voornaemſte* Mannen. Hy doet het niet *uyt nedrigheyd*, maer uyt *boosheyd* en *loosheyd*. Alles is hem evenveel, als hy de Menſchen maer quellen, verſchricken magh. Hy heeft oock hier ontrent ſijn byſonder ooghmerck. Als op ſulcke *geringe Spoockeryen* yets volghd, ſoo werd hy by veele ſeer *groot*, en geaght voor eenen die alle *toekomende dingen weet.* Brengd ſigh in *verwonderingh.* Door minder *apenſpeelen* maeckt hy d'*ydele nieuwsgierige gaende*; doet haer op d'een of d'andere wijs ſigh *beſondigen*; 't ſy door haer te *verluſtigen* in ſijne bedrijven; 't ſy om haer *begeerigh* te maecken, ſulcke Konſtjens van hem te leeren: Gelijck dan veele hier door tot een *reghtdraedſche* of *ingewickelde verbindnis* met hem, en ſigh te begeven tot *tovery*, bewogen ſijn geworden. *Ons dunckt*, dat alles watmen bybrenghd maer een *gebouw ſonder grond* is.

Ontrent 't geringe volck te ſpeelen.

„ *Het ſtrijd derhalven tegens alle reden en verſtand,*
„ *dat de Duyvel, of een booſe Geeſt, wie hy ſoude*
„ *mogen zijn, hem ſelven of yet anders in een ligchaem*
„ *of ligchamelijcken ſchijn vertoonen ſoude: en het*
„ *ſtrijd oock tegens 't weeſen van een Geeſt.*

Of 't vertoonen in een ligchaem;

Dit nu is de *ſaeck* waer toe wy koomen, en deſelve door Voorbeelden beweeren ſullen. *Strijd* het tegen 't *Weeſen van een Geeſt*, ſigh *in een ligchaem* of *ligchamelijcken ſchijn te vertoonen*; ſoo *ſtrijd* het oock tegens 't *Weeſen der goede Engelen*; en nochtans hebben wy met getuygeniſſen der H. Schrift getoond, datſe *ſighthaerlijck* (dat is immers *in een ligchaem* of *ligchamelijcken ſchijn*, want

Of ligchaemlijcken ſchijn

Tegens 't

Weesen van een Geest,

al wat *geen ligchaem is of toond*, is *onsightbaer)* sijn verscheenen; jae in de gedaente van *Mannen*, aengedaen met *witte kleederen*. Men heeft doch selfs toegestaen datse *verscheenen* zijn. Soo valt dan de voorgewendede *strijd* tegens 't *Weesen van een Geest*. Immers konnen d'eenvoudighste sien, op wat *nietige gronden* men sulck een *swaer gebouw* wil timmeren. Maer 't *strijd* oock tegens *alle Reden en Verstand*. Hoe doch ?

Tegens alle

„*Geen Geest werckt anders dan met sijnen wille, en* „*de wille blotelick door dencken: Hoemen 't wend of* „*keerd, men kander anders geen begrip van maec-* „*ken; het komt daer telckens wederom op uyt.*

Reden en verstand strijd.

't Is immers yeder bewust, dat deese *nieuwe Philosophie*, voor vijftigh Jaren noch gantsch onbekend, en die alreeds *soo veel misdraghten gebaerd* heeft, van welcke deese *Duyvel-loogcheningh* eene is, niet werd toegestemd. Wy *ontkennen* rondelijck, dat een *Geest niet anders kan wercken of werckt*, dan *alleen met willen* En men behoort gedaghtigh te sijn 't geenmen selfs steld, datmen *een saeck, die noch in verschil staet, niet moet bybrengen tot bewijs.* Wy sijn niet gesind, ons in een *Philosophisch disput* in te laeten. Men kan hier ontrent naesien de Schriften van geleerde Mannen, die deese *Harssen-pop van Cartesius* al 't *palleersel* hebben afgetrocken.

Evenwel

Ondertusschen evenwel *staet vast*, dat d'*Engelen in een ligchaem* of *ligchaemlijcke schijn* verscheenen sijn. Men siet geen kans, om hier met ontkenningh door te komen. Echter moet wat geseght werden.

Staetmen 't toe van d'Engelen.

„*Een goeden Engel is geheel wat anders, want die* „*heeft Gods gunst en maght te bate, om hem een lig-* „*chaem, of ligchaems-gelijckenis toe te voegen, in 't* „*geen hy uyt last der hooghste Majesteyt verrighten*

„*moet.*

„*moet. Maer meynen wy dat de hooghste Reghter den*
„*vervloeckten vyand uyt den Kerker los gelaten, noch*
„*daerenboven overal en in alles wat hem lust gerieven*
„*sal, om tot sijn believen niet als wonderen te doen,*
„*met tellekens wat nieuws te scheppen, 't gene hy tot*
„*oneer van den Schepper en sijn liefste schepselen mis-*
„*bruycken sal.*

Wy seggen hier op: I. *Kan een goeden Engel sigh in een ligchaem of ligchaems-gelijckenis vertoonen*, soo *strijd immers sulcks niet* tegens de *Natuer of 't Weesen van een Geest*, gelijckmen te vooren geseght heeft. Een Geest kan niet ligchaemlijck zijn, of als Geest een ligchaem hebben; maer wel in seeckere geleegenheden een ligchaem aenneemen, en daer in verschijnen. II. Staetmen nu toe, *dat een goede Engel ligchaemlijck* sigh kan vertoonen; en dat hy *yets kan verrighten* uyt last der Hooghste Majesteyt, waerom heeftmen dan te vooren met *soo grooten arbeyd*, met soo een *leelijcke Schrift-verdraeyingh*, tot de *hooghste argernis* aller *reghte Godvreesende*. d'*Engelen willen verbannen*, uyt de *Historie van Sodoms ondergangh*, selfs oock de *Heere Christus Jehova*, *Gen.* XVIII. en XIX. Waerom van *Jacobs Worstelingh met den Soone Gods*, in welcke hem *de heup verwrongen* wierd; verdight, dat het *alleen een Droom* was, waer in hy *soo woelde*, dat hy *dit gebreck* bequam? Waerom *ontkend al de verrightingen der Engelen*, van welcke de H. Schrift soo dickmael spreeckt: En de Menschen ingeboesemd, datse sigh niet moeten verlaeten op 't geen God in sijn woord daer van seght? III. Om een *ligchaem aen te neemen*, hebben d'*Engelen geen ongemiddelde bysondere Magt Gods* van nooden. Sy konnen 't doen *door middel der haer ingeschaepene Maght*. Soo oock de *Satan*, wijl hy *deese Maght* door sijnen val *niet verlooren*

Met eenige korte Aenmerckingen op de gestelde woorden.

 heeft,

heeft, alhoewel God deselve *bepaeld*, *bedwingt*; vermits hy, gantsch boos geworden, deselve tot alle boosheyd soeckt te misbruycken. IV. God *geriefd de Duyvel niet overal* en *in al wat hem lust*, om *nae sijn gelieven niet als Wonderen* te doen: Maer laet hem toe te verrighten *'t geen diend* om te *bekomen d'eynden*, van hem besllooten: Want niet alleen de *goede*, maer oock de *boose Geest*, moeten *God* hier toe *dienen*. V. 't Is ten hooghsten *valsch*, dat, 't sy *Engel* 't sy *Duyvel*, een *ligchaem* aenneemende, 't selve sou *scheppen*. Sy *bereyden* 't sigh alleen uyt een van God alreeds *geschapene Stof*. Deese misslagh heeftmen al meer begaen. VI. De *bedrijven des Satans sijn niet* (of hy 't schoon soeckt) *tot oneer*, maer tot *eer des Scheppers*, als die al deselve *regeerd*, en tot sijnen *roem* doet uytvallen. 't Is een lesse voor ons, hoe *maghtigh dien God* moet sijn, die *sulck een maght sijne Schepselen* heeft verleend: Hoe *wijs*, die deese *maght* soodaenigh *bedwinghd*, datse *niets kan doen* als 't geen *hy wil*; tot sulck *een eynd*, als hy sigh heeft voorgesteld, en hem *altyd heerlijck* is.

Over de gestelde woorden.

Wy koomen nu, om door *Voorbeelden* te bewijsen, dat de *Duyvel waerlijck een ligchaem aenneemen* kan, *sightbaer* en *tastlijck*. Van de *Schijn-vertooningen* eens ligchaems, inderdaed maer een *schaduw* of *Schim*, sullen wy hier nae onder de *Spoockeryen* spreecken. En oock aldaer noch voortbrengen aenmercklijcke *Exempelen* van *tastlijcke Spoocken*, boven de weynige die wy hier sullen stellen. Somtijds gebruyckt hy hier toe *gestorvene Menschlijcke ligchamen*; gelijck wy alreeds gesien hebben in de Geschiedenis van den verslagenen *Buplagus*, en 't Hoofd van *Publius*. Maer noch klaerder sal 't blijcken uyt de volgende Gevallen.

Voorbeelden van sighbaere en tastlijke Satans-verschijningen.

In *Franckrijck* was een Edelman, die *over sijn Echt-*

Een Edel-

Echtgenoot yverde; en had oock genoeghsaeme reden, om sulcks te doen; maer niet, om te verrighten 't geen hy sigh ondernam. Hy daght op middelen, om sigh van haer t'ontslaen; en nae veelerley beraedslaegingen by hem selven, *verworghde hy haer* op seeckere naght. Doe 't werck volvoerd was, vreesde hy, dat deese Moord, ontdeckt sijnde, hem oock 't leven sou kosten. Flucks begaf hy sigh tot een *Toveraer*, die te vooren hem yets aen 't lijf had gehangen, om bewaert te sijn voor houwen en steecken. Deese *Duyvels-Slaef* deed hem belofte, te sullen verschaffen, *dat sijne doode Vrouw eenige daegen door 't Huys gaen*, en sigh aen 't Gesin vertoonen sou. Ondertusschen moest hy uyt de Stad vertrecken; op dat hy, wanneerse in sijn af-sijn dood gevonden wierd, buyten alle arghwaen moght blijven. Dit wierd dus in 't werck gesteld. De Moordenaer verreysde. De *Juffer gingh hier en daer* door deese en die Kamer. Doch *nae weynige dagen saghmense dood ter aerden leggen*. Vermits men nu eenige uyren te vooren haer, soo men meende, noch levendigh had gesien; maer dat nu 't *Lijck plotslijck geweldigh stonck*, en alreeds aen 't *verrotten* was, soo begon men te *vermoeden*, dat het *geen reght spel* moest sijn. Men wist, dat d'Edelman in een geduerige twist met haer had geleeft. Derhalven arghwaenden haere Vrienden, dat hy haer eenigh boos vergif had toegebraght. Boven dien naemen veele een quaed vermoeden tegens hem op, wegens sijne gemeensaemheyd met den *Toveraer*. 't Eene dus by 't ander koomende, veroorsaeckte, dat hy in Gevancknis wierd geset. Hier ontwaeckte sijn Gewisse. Hy beleed, beyde de bedrevene Moord, en wat hy met de *Swart-Konstenaer* had aengesteld, om buyten verdaght te blijven, dat hy de

man sijne Vrouw vermoord hebbende, gaet by een Toveraer,

Die de doode eenige dagen door 't Huys doet gaen, terwijl de Moordenaer sigh van daer had begeven, om buyten arghwaen te sijn.

Hoe ontdeckt en gestraft,

de Moordenaer was. 't Vonnis wierd tegens hem uytgesprookcen, datmen hem levendigh sou radbraecken; gelijck oock geschied is. De *Toveraer* ontquam 't voor dien tijd wel met de vlught; doch is naederhand anderweegen levendigh verbrand geworden. *Happelii Relationes Curiosæ tom.* 3. *pag.* 519. *Jean Pêcheur Histoir. Notabl. de son temps*, *pag.* 440. Gewisslijck is 't de *Satan* geweest, die de *verworghde Romp innam*, en deselve soodaenigh *bewoogh*, datse stond en gingh, als waerese levendigh. Meer diergelijcke Gevallen hebben wy anderwegen verhaeld.

Een Lieutenant te Lions *vermenghd sigh met eene schoone Juffer, soo hy meende; doch een dood Aes, daer de Duyvel in gevaeren was.*

Hoedanigh *La Jaquiere*, een gantsch ontughtigh Mensch, *Lieutenant* der *S*chaer-waght te *Lyon* in *Franckrijck*, met *vijf andere* 'snaghts de Ronde doende, en in onreyne driften brandende, waer over hy tot sijne Medgesellen seyde: *Hy moest sijne lust boeten, al sou 't met de Duyvel selfs sijn*, een *schoone Juffer* bejegende; aen welcke hy den Vryer maeckte: Hoese hem en twee der andere nae haer *heerlijck Huys* voerde: Hoe *deese drie* sigh *met haer vermenghden*: Hoese doe, haere *rocken opraepende*, haer liet sien een *afschouwlijck stinckend dood aes*; waer op 't *schoone Huys* met al de *kostlijcke Huysraed verdween*, en sy haer op een *vuyle Mest-hoop* bevonden; met sulck een schrick, dat *den eenen terstond*; *La Jaquiere* op de *tweede*, den *laetsten* op de *vierde dagh* stierf, nae een breed verhael van alles wat sigh had toegedragen, hebben wy voorgesteld in 't *derde deel* onses *Grooten Historischen Schouw-tooneels*, *pag.* 376. *en de volgende.* De Heer *Rosset* betuyghd, dat *Anno* 1621. twee van de drie overige Waghters, die de *Helsche Dame* oock gesien hadden, noch in 't leven waeren.

Andere

Een diergelijcke Geschiedenis van een voornaem

naem persoon te *Parijs*, die op den eersten *January* des Jaers 1612. sigh meende tot sijne snoode Lust-boetingh verworven te hebben een *seer schoone eedele Juffer*, doch de volgende morgen bekend wierd, in de tegenwoordigheyd der Heeren van 't Gereght en eeniger Genees-geleerde, voor 't *lig-chaem eener Vrouw*, korts te vooren *aen de Galgh opgehangen*, en van de *Satan* daer afgenomen, sullen wy veellight hier nae in 't breede verhae-len. Veel andere sulcke Gevallen, van tastlijcke Spoocken, hebben wy beschreven in ons ge-noemde Werck.

diergelijcke Gevallen.

Doe ick (seght de geleerde en Tael-kundige Heer *Erasmus Franciscus*, hedensdaeghs geaght een vercierfel van *Duytschland*) noch een *Student op d'Academie* was, had ick een Kamer, Tafel en Slaep-genoot, die dickmael laet in de naght t'huys quam; gelijckmen dan op de *hooge Schoo-len* veele sulcke *Naght-ravens* vind, insonderheyd als sulcke Gasten weeten, dat haer' ouders mid-delen hebben, en de *dwaese Moeders* haer heym-lijck van geld voorsien. Als nu deesen mijnen Medgesel, volgens sijn' onaerdige gewoonte, eens ontrent ter middernaght in mijne Kamer trad, en sigh by my te bed leyde, wierd ick wacker, en *sagh wel bescheydentlijck*, vermits de Maen seer helder scheen, dat *tusschen my en hem noch eenen anderen* in 't midden lagh; sonder te weeten wie 't sijn moght. Niet weynigh verwonderde ick my hier over; doch bekommerde my niet seer, wijl ick daght, dat hy eenen sijner *Suyp-broeders* met sigh gebraght had. 'k Viel derhalven weer in slaep; alhoewel de begeerte, om te mogen weeten wat voor een vreemde dit was, my dick-mael weer wacker maeckte. Eyndlijck, als ick met den aenbreeckenden dagh voor de laetstemael ont-

Tastlijck Spoock, van

Den noch levenden seer geleerden Heer

ontwaeckte, *sagh ick niemandt meer*, als my selven en mijnen meede-*Student*; die seer hoogh beveſtighde, dat hy *geen mensch* met sigh gebraght had. Ondertusschen sagh hy, even soo wel als ick, een *oogh-blijcklijck ingedruckt Teecken in 't bed*, dat *een derde* tusschen ons beyden had gelegen; 't welck hem niet weynigh verbaesde. Dit heb ick, met *opene en wakende oogen*, niet alleen *gesien*, maer oock *gevoeld*; sulcker wijs, dat ick in 't bed nauwlijcks ruymte had om te konnen leggen. *Erasmi Francisci Schauwbuhnen erster theil, pag.* 931. Andere diergelijcke, doch veel *wonderlijcker* en *verschricklijcker* gevallen, hebben wy in verscheydene onser andere Wercken verhaeld; insonderheyd in ons *Schouw-tooneel*, *Rariteit-Kamer*, en *Ocean.* En daer onder oock uyt even deese selve geleerde Schrijver een seer aenmercklijcke saeck. Wijl 't hier te pas koomd, en onse Schriften niet in aller handen sijn, oock het daer in verhaelde niet altijd in geheugenis is, soo sullen wy ons niet ontsien, dit Geval noch eens voor te stellen, vermits 't doch hier niet veel plaets beslaen sal.

Erasmus Franciscus *gesien en gevoeld, in sijn eygen bed.*

My is, seght deese seer vermaerde Man, in *Duytschland* een *Vorstlijck Slot* bekend, waer in de *boose Geest*, gelijck ick *wel-verseeckerd weet door eygen-selfs ervaerenheyd*, geweldigh rumoerd. Hier gebeurden 't, dat des daer inwoonenden *Amptmans Vrouw* uyt de *Keucken* nae haers *Mans Schrijf-Kamer* gingh, om, op sijn bevel, yets van daer te haelen. Does'er gekomen was, *saghse hem*, dienſe *in een andere plaets had gelaten*, *in sijnen Stoel sitten*, soo *levendigh* en *eygentlijck*, datse, gelijck *Alcumena* by *Plautus*, begon te *twijffelen*, of *deesen* dan of den *anderen* haren *reghten Man* mogt sijn. Met een seer groote verbaesdheyd liepse de Trappen weer af, om te sien, offe van haer

Seer wonderlijck Geval

Van sijn selfs-

oogen, dan offe van een *Spoock* bedrogen wierd. Doch sy vond *haeren Heer gelijckse hem had gelaten*; nergens van weetende. Sy verhaelde hem met groote ontroeringh, 't geen haer was voorgekomen; doch bad hem, niet derwaerts te gaen, op dat hem geen ongeluck moght weervaeren: Want sy hield dit, volgens den gemeenen waen, een voorteecken sijns doods te sijn. Doch hy, van een kloeckmoedige natuer, gelijck my wel bekend is, wou met *eygener oogen* sien, wat van deese saeck sijn moght. Klom derhalven de Trappen op. Sijn Echtgenoot volghde hem aghter nae. Doe *vond hy*, even gelijck sy te vooren, sijn eygene gestalte, sittende in een *Naght-rock*, t'eenemael gelijckvormigh de geene die hy aen sijn lijf had; en *schreef* op sulck een wijs als hy selfs gewoon was. Sijne Gemaelin bad hem wel ernstigh, te willen wijcken, en met haer weer nae beneden te gaen; doch sijn onvertsaeghdheyd liet hem sulcks niet toe. In tegendeel trad hy vrymoedigh *nae de Stoel*, op welcke dit *Duyvels Spoock sat*. Beval de *verdoemde Geest* op te staen, en seyde: *Hoor Gesel, 't koomd my toe hier te sitten, en niet u. Gy hebt hier niets te doen. Wyck.* Met deese woorden *ruckte hy de Stoel wegh*; en daer op *verdween dit Helsch gedroght. Idem Erasmus Franciscus ibid.*

sieningh.

En wat daer op gevolgd is.

Hier nae, daer wy eygentlijck van de *Spoocken* sullen handelen, sal ick verhaelen een diergelijcke *reght-eygentlijcke verschijningh* eener Vrouwspersoon, *van my selfs*, en te gelijck van *twee andere*, yeder van ons op een *bysondere plaets*, en in een *bysondere*, doch nevens een staende *Kamer* sijnde, *gesien*; oock op 't selve oogenblick malkander toeroepende: *Daer is N. N.*; alhoewelse sigh doemaels op een geheel andere plaets bevond, en

Andere diergelijcke Gevallen.

beyde

beyde de Poorten, door welckese had moeten inkoomen, wel vast gesloote waeren. Desgelijcks een ander Geval van de *Huysvrouw* eens *vermaerden Professors in onse Stad*; die haeren *by haer leggenden Man voor 't bed aen een Tafel sagh schrijven*, gelijck hy wel gewoon was te doen, als sijn Ampt hem veele beesigheden veroorsaeckte.

Seer seldsaeme

Deese laetst gedaghte *Spoockeryen* sijn onder de bloote *Schimmen* of *Schaduwen* te reeckenen. Wy keeren weer tot *gevoeld sijnde Spoocken*.

Verschijningh van de Satan,

Een seer vroom Godsaligh Man, voor deesen te *Culemburgh*, naderhand in onse Stad *Utrecht* gewoond hebbende, heeft my verhaeld, en betuyghd by d'opreghtigheydt van een *Christen* waeraghtigh te sijn, dat hy, doe hy ontrent twaelf Jaeren oud was, eens met sijnen Vader van *Culemburgh* nae *Utrecht* gingh. Ontrent ter halver wegh saegense nae haer toe koomen een *geweldigh hinckend* mensch; doch soo *snel* in 't voortgaen, dat hy als in een ogenblick haer voorby was. Omkijckende, was hy al een goed stuck weghs aghter haer. Stracks gingh hy haer voorwaerts weer voorby; maer keerde doe weer nae haer toe, met een sonderlinge *geswindheyd*, onaengesien hy *deerlijck Kreupel* scheen; en voeghde sigh by haer, vraegende, waerse nae toe wilden? D'antwoord was: *Nae Utrecht*. Hy weer, dat hy oock derwaerts, en haer geselschap houden wou. T'elckens was hy een goed stuck weghs voor uyt; maer waghtede haer dan weer in. Beyde de Vader en de Soon verwonderden sigh, dat een *mancke* soo veel *rapper te voet* was, als sy waeren: En d'eerstgedaghte begon t'arghwaenen, dat dit wel *geen reght spel* moght sijn. Niet weynigh werd hy in sijn vermoeden versterckt, als deesen *Hincke-poot*

Aen een Vader en Soon,

Welcke van Culemburgh

tot

tot haer seyde: *Daer ginder in dien hoogen boom sit een Exter; 'k wil hem gaen vangen.* Met'er vlught gingh hy daer heenen. *Klom den boom* op, soo spoedigh *als eenige Kat* had mogen doen; quam met deselve vaerdigheyd weer af; voorts by haer; en toonde haer den Exter. Een weynigh daer nae scheen hy te struyckelen, en plofte soodaenigh tegens haer aen, datse beyde ter aerden vielen. Hy evenwel *beurde haer flucks* op, met *gevoellijcke handen*; en dus vervolgdense weer haren wegh. De Vader derfde sijne gedaghten tegens sijnen Soon niet openbaeren, uyt vrees van hem te verschricken. Wederom gingh de *Kreupel* voor haer heenen. Maer ontrent aght of thien treeden weghs voor uyt sijnde, *verdween hy in d'aerde* voor haer' oogen. Doe borst de Vader los: *De Heere sy geloofd, die ons verlost heeft van sulck een quaed geselschap*: Doch de Soon wierd seer ontroerd; en noch meer, als onverwaght voor haer quam te staen een *oud Besje*, nae alle schijn van *meer als hondert Jaeren*, die evenwel *immers soo sterck gingh* als sy, en geduerigh ontrent ses of aght schreden voor haer was; oock tot haer seyde: *Wat dunckt u van sulck een rappen Ouderdom.* De Vader gaf haer geen antwoord; maer begon te singen met een aendaghtigh gemoed den XCI. *Psalm* nae de vertalingh van Petrus Dathenus: *Die in Godes bewaeringh sterck Hem begeeft onbesweecken*, &c. De Soon, alhoewel seer verschrickt, songh met sijnen Vader. Doese nu uytgalmden de woorden van 't seste vers: *Hy geeft den Engelen bevel, Sijnde tot u genegen, &c.*, soo *verdween oock dit wijf* schielijck; en *op de plaets*, daer de *verdwijningh* geschied was, saegense *een groote Slangh* leggen, van een ongemeene dickte. Saghtlijck gingense daer voorby, en nae dien tijd is haer niets meer bejegend. Ondertusschen

na Utrecht *gingen*

Inde gedaente van een kreupel Man;

Daer nae van een seer oudt Wijf; en der selver verrighttingen.

dertusschen had de vrees in den Jongelingh soodaenigh gewerckt, dat hy seven Maenden langh aen een tweede-daeghsche Koorts gingh quijnen; doch tsederd dien tijd, tot aen sijnen Ouderdom toe, altijd gesond is geweest. *Uyt mijne geschrevne aenteeckeningen.*

Ander diergelijck Geval.

Een diergelijcke, maer noch veel wonderlijcker en vreeslijcker *verschijningh* van een *Duyvelsche Jonckvrouw* aen den *Schout van 's Gravenhaegh*, Heer *Willem Sonder-danck*, en sijnen Dienaer, 'snaghts by een heldere Maneschijn van *Delf* nae de genoemde Plaets gaende; haere woorden en dreygementen tot hem; de belofte diese hem afdwongh, en wat daer op volghde, verhaelen wy in 't nu onder de Druckpars sijnde *vijfde Deel* onser *Kronyck der Kronycken.*

Ongemeen-wonderlijcke

Wy sullen, op 't *Credit* eens seer *curieusen Franschen Schrijvers*, wiens Werck eerst onlanghs uytgekoomen is, dit volgende den *Leeser* voordragen; en 't sal buyten twijffel hem genoeghsaeme stof tot *verwonderingh* verschaffen.

Bejegegening,

Een voornaem Italiaensch *Heer*

Een voornaem *Italiaensch* Heer, van d'eene Plaets nae d'andere reysende, om sijne nieuwsgierigheyd te vergenoegen, quam, noch *maer eenige Jaren geleeden*, met sijne Reys-gesellen by de Stad *Luca* aen. Onder de Poort quamen haer te gemoet drie Persoonen te Paerd, in sulck een gestalte, als offe nae buyten hadden willen rijden. Soo haest deese *Alessandro* (onder dien werd sijnen reghten naem verborgen gehouden) gewaer wierden, betoonden twee der haere hem een seer diepe eerbiedigheyd, en verwelkoomden hem, als haeren seer geëerden Landsman. Hy bedanckte haer wel vriendlijck, doch wist sigh niet indaghtigh te maecken, dat hy haer oyt had gekend. Sy daer tegens noemden hem den

dagh

dagh en d'uyr, op welckese hem in die en die Stad' op sulck een plaets, in sulck een Herbergh gesien hadden. Vermits nu de geheugenis van *Alessandro* hem verseeckerde, dat hy even ter sulcker tijden in sulcke Oorden was geweest, soo geloofde hy, datse hem kenden, en dat sijne kennis aen haer hem uyt gedagten was gewaeyd. Eenen deser drie vraeghde hem, of hy en sijne Reys-genooten sigh voor heenen oyt te *Luca* hadden bevonden? Doe hy Neen had geantwoord, prees hy hem eenen uyt de drie aen, wijl hy in deese Stad woonde. Als hy weer te rugg' quam van den begeleydingh, welcke hy haer beyde wou doen, sou hy hem komen besoecken, en sigh tot alle diensten gereed toonen. Hier meê scheydense van malkander; en *Alessandro* met sijn Geselschap begaf sigh in eene der aensienlijkste Herbergen; daerse wel ontfangen, en nae behooren onthaeld wierden. Tegens den avond quam de gedaghte *Lucaner*, aen wien *Alessandro* van de twee andere was aenbevolen geworden, by hem. Hy noemde sigh *Donati*; en onderhield deesen Reysiger met allerley aerdige en aengename Redenvoeringen. Doe de tijd van ter rust te gaen aenquam, nam hy sijn afscheyd; met belofte, dat hy de volgende morgen weer voor hem wou verschijnen, om hem de *rariteyten* deeser Stad te laeten sien. Deed oock 't geen hy geseghd had; quam ter bestemder tijd; begeleyde deesen Vreemdelingh nae sulcke plaetsen, daer voornaeme sonderlingheden waren aen te mercken. Als *Alessandro* alles besightighd, en daer meê bynae de gantsche dagh toegebraght had, nodighde hy sijnen *Geleydsman Donati* tot d'avond-maeltijd; en was tot aen de middernaght toe vrolijck met hem. De volgende dagh bleef hy tot aen den middagh toe te bed leggen,

Voorgesteld onder

De naem van Alessandro

 om

om den Wijn, die hy te veel ingenoomen had, uyt te slapen. Doe hy nu ten laetsten sigh van de Vederen opgelight had, quam *Donati*, op een seer kostlijck vercierd Paerd, en in een heerlijck gewaed voor de Herbergh. Noodighde *Alessandro* tot een uytrijdingh buyten de Stad; en beloofde hem, dat hy daer door vermaeck sou genieten. Deesen was'er gewilligh toe: En sijnen *leydsman* toonde hem eenige seer schoone Lust-hoven, schoon 't de tijd des Jaers niet was, datmen veel vermaeck in deselve mogt vinden. Echter kon desen vreemdelingh aen d'uytsteeckende *Grootten, Cascaden* en andere *rare dingen*, in een groot getal en meenigvuldige verscheydenheyd, ligtlijck bemercken, dat in dese Stad seer rijcke Burgers moesten woonen. Tegens den avond quaemense weer binnen de Poort. En wijl *Alessandro* liet blijcken, dat hy den volgenden morgen wou vertrecken, soo noodighde *Donati* hem tot een *Avond-Collation.* Met alle Hoflijckheyd soght de *Vreemdelingh* sigh hier van t'ontslaen, en wou liever de *Lucaner* in sijn eygene Herbergh onthaelen: Doch op desselven geduerigh aenhouden, en de toesegging, dat hy van dien avond hem yets wou toonen, 't welck hy in geheel *Italien* niet sou vinden, soo liet hy eyndlijck sigh beweegen, met *Donati* na sijn Huys te gaen: Die hem, geduerende de Maeltijd (welke bereyd was van d'*alderdelicaetste spijsen*, d'*alderseldsaemste en kostlijckste Wijnen*) onderhield met seer aengenaeme Gespraecken. Oock liet hy sijnen Dienaer *Francisco* op de *Guitarre* speelen; 't welck gedaen wierd met een verwonderlijcke *Melody.* Alsmen nu wel gegeeten en gedroncken had, seyde *Donati* tot *Alessandro*, wijl hy voorgenomen had, de volgende dagh van hier te reysen, soo wou hy hem noch eerst van dien avond

Onlanghs geleeden

Door een Duyvelsche Spoockery

In de Stad Luca

tot

tot een *voorname Dame* geleyden, by welcke hy dingen van een *sonderlinge raerheyd* sou vinden. *Alessandro* liet hier op hooren: 't Sou hem tot onbeleefdheyd werden toegereeckend, indien hy, terwijl de naght aenquam, een aensienlijcke Mevrouw door sijne besoeckingh ongelegenheyd veroorsaeckte. S'is, antwoordde *Donati*, mijne seer goede vriendin, en van mijn Maeghschap. Evenwel sal ick mijnen Dienaer heenen senden, om van haer te verneemen, of deese laete Besoeckingh haer niet moeyelijck sou vallen. *Alessandro* stelde wel voor, dat hy sijn vertreck des volgenden daghs wat wou opschorten, om vroeghmorgens by haer te gaen; doch *Donati* seyde hier tegens, datse met Sonnen-opgangh nae *Pisa* sou reysen. Eyndlijck bewillighde de Ridder, en *Francisco* wierd afgevaerdighd: Die terstond weer quam, en tot antwoord braght, dat *Donati* met sijnen Gast wel terstond moght komen, wijl deese *Visite* haer aengenaem sou zijn. Flucks begavense sigh op wegh, yeder met sijnen Dienaer by hem. Alsse ontrent vierhonderd schreeden voortgegaen waeren, quamense by een seer *praghtigh Pallays*. De Poort wierd geopend. Sy gingen in een kleyne Voorhof. Wierden hier ontfangen van een aensienlijcke Mevrouw, aengedaen met een Naght-gewaed van Goud laecken. Twee jonge *Dames* hadse by haer; meer om haer geselschap te houden, als om haer te dienen. Eerst verwelkoomdese *Donati*; daer nae *Alessandro*: Diense by de hand vattede, en met hem voor uyt in 't *Pallays* trad. *Donati* volghde haer met d'andere Juffers. Men opende een groote *Sael*; waer in onsen Vreemdelingh soodaenige *Schilderyen* sagh, dat hy, als een goed kenner deeser Konst, moest belijden, van sijn gantsche leven geen soo

By naght voorgekoomen.

Voorname groote Dame

Uytsteeckend kostlijck Pallays;

uytmuntend-konstrijcke gesien te hebben. Al de Beeldenissen waeren soo eygentlijck, datter, om te leven, niets anders aen ontbrack als *spraeck* en *gehoor*. Onder andere Stucken sagh hy den *brand van Troyen*; en 't scheen, dat somtijds in den swarten roock sigh *waeraghtige voncken vyers* vertoonden. Alsse nu deese *Sael* genoegh besightighd hadden, bemerckte *Alessandro*, dat *Donati* met de twee jonge *Dames* sigh nae een beneven-kamer had begeven. Ondertusschen wierd hy van sijne *Dame* in een andere noch veel pragtiger *Sael* gevoerd, behangen met enckele *Tapitseryen*, omset met goudene en sijdene Franjen. De daer in gewerckte Historien en Beelden waren van Sijde; soo suyver, *subtyl*, en konstigh, dat *Alessandro* geheel verruckt stond. Dit behaeghde de *Mevrouw* seer wel; en sy deed hem een vaerdige verklaringh van al de Geschiedenissen; te gelijck daer onder mengende soo veel oude en nieuwe Gevallen, met sonderlinge annmerckingen op deselve, dat hy haer oordeelde voor eene der geleerdste Vrouwen, die de Weereld oyt had gesien. Als hy noch eenmael deese *verwonderlijcke Tapyten* wou besightigen, seydese tot hem: *Mijn Heer, wy souden ons te langh ophouden, indien gy een dingh tweemael woud bekijcken. Indien 't u gelieft, 'k sal u noch een andere Sael toonen, by welcke deese maer alleen voor kinderwerck is t'aghten. Alessandro* over deese woorden ten hooghsten in verwonderingh gesteld, volghde haer. Andermael *vattedese hem by de hand*: Gingh met hem een Trap op; en quam in een *groote Kamer*, welcker *Wanden* doorgaens van *Goud* bloncken; en door de weerschijn van twee groote op de Tafel staende Kaerssen sulck een light gaven, als of 't op de heldere middagh waere geweest. Al de sijden deser

Een seer groote meenighte

Van onbeschrijflijke

En onwaerdeerlijcke

ſer *Sael* waeren beſet met d'alderheerlijckſte *Beelden*, meerendeel yeder uyt eenigh ſtuck Marmor. Andere waeren van Alabaſter; onbeſchrijſlijck konſtigh. Noyt had *Aleſſandro* gedaght, datmen ſulcke onwaerdeerlijcke dingen in *Luca* ſou gevonden hebben. Terwijl hy hier over in een verbaeſde verwonderingh ſtond, toondeſe hem in al de vier Hoecken deeſes Vertrecks een *Clavicymbal*. Wenckte oock *Franceſco*, dat hy daer op ſpeelen ſou. Als hy nu ſulcks deed op eene der ſelve, wierd onſen Vreemdelingh gewaer, dat de *drie andere*, in d'andere *drie hoecken*, te gelijck haer geluyd gaven. Hoe dit moght toegaen, kon hy niet begrijpen. En als de *Dame* vraeghde, wat hem hier van daght? ſoo antwoordde hy, dat het een ſeer treflijcke vindingh was. Nae dat ick ſien kan, vervolghdeſe, is mijn Heer geen liefhebber vau kleyne Speel-tuygen. Daer op gaffſe *Franceſco* weer een wenck; die doe een ander Stuck op de *Clavicymbal* begon te ſpeelen. Ondertuſſchen hoordemen de *Melody* van vier groote *Orgelen*; voorts van twaelf *Trompetten*, eenige *Heirpaucken*, en andere *Veld-Inſtrumenten*, gelijcklijck onder malkander; met ſoo een *ſterck geſchal*, dat *Aleſſandro* niet wiſt wat te dencken. Maer terſtond wierd hy in een andere *Sael* gebraght. In deſelve was niet anders te ſien, als eenige *konſtigh-koſtlijcke Kaſſen*. Eene derſelve deedſe op, en toonde hem meer als *honderd Schuyf-laden*, vervuld met d'*alderkoſtlijckſte Eedele Geſteenten*. Onder deſelve was een *Parel-Snoer*, yeder Parel ſoo groot, ſoo ſuyver, dat hy elck ſtuck wel op *vijftigh duyſend Kroonen waerdeerde*. In een andere Kas waeren allerley *Mans* en *Vrouwen-kleederen*, by welcke de *konſt* en de *koſtlijckheyd* om de prijs ſcheenen te ſtrijden. *Aleſſandro* wiſt niet, of hy

Koſtlijckheden,

Onvergelijcke konſtſtucken

En hoogſtverwonderlijcke Rariteyten

sijn oogen moght vertrouwen. Is 't mogelijck, dagt hy in sijn hert, dat dese *Dame* wettigh aen soo veel onwaerdeerlijcke en onvergelijcklijcke *Rariteyten* kan gekomen zijn? De Groot-hertogh van *Florencen* heeft wel uytsteekende *Cabinetten*, maer wie sou deselve met deese konnen of derven vergelijcken? Slaep ick! Droom ick! Wat geschied my? Evenwel ben ick verseeckerd, dat ick waerlijck sie, en dat mijn' oogen niet betoverd zijn.

Aen hem vertoond.

Tot hier toe heeft de *Leeser* wel *wonderlijcke dingen* gehoord, maer die echter *Natuerlijck* soo hadden konnen sijn; schoon dat van de *Clavicymbalen* een weynigh aghterdencken moght geven. Tot noch toe heeft oock *Alessandro* niet anders als *verwonderlijcke* en *vermaecklijcke* saecken aenschouwd. Maer nu sal 't *Blad sigh omkeerem.* De *Leeser* sal de *Duyvel in 't Spel* verneemen; en de *verwonderingh* van *Alessandro* sal veranderen in een *uyterste schrick.*

Tot sijne hooghste verbaesdheyd, over sulcke Wonderen.

Terwijl hy als verruckt was door 't gesight van soo veele *vreemdigheden*, begon *op een andere Kas een sneeuw-witte Haen te kraeyen.* Daer nae vloogh hy af op de *Tafel*, en *sloegh* met sijne breede vleugelen 't *light van beyde de brandende Kaerssen uyt.* Doe was 't t'eenemael duyster in de Kamer; en ter selver tijd gevoelde *Alessandro* een koude ysingh door sijn geheele ligchaem. Hy wou nae de deur loopen; doch bedaght sigh anders; wijl hy meende, een *Cavallier*, als hy was, niet te betamen, door een Haen sigh te laeten verschricken, of eenige vrees te laeten blijcken. Hy bleef dan staen; insonderheyd wijl de *Dame* te kennen gaf, datse moeylijck was over deese onbeleefdheyd des *Kraeyers*; oock hem van de Tafel afjoegh. Voorts tradse van hem af; en *klopte met een Sleutel tegens de Muer*; uyt welcke terstond een

Doch haest keerd sigh 't blad om.

En sijne vermaecklijcke verwondering

kleyne

kleyne vlam voer, even gelijck een lught-blixem; *ontsteeckende* niet alleen de twee *Kaerssen* op de Tafel, door den Haen uytgebluscht; maer oock noch twaelf andere, welcke stonden in uytsteken-de goudene Armen aen de Wanden. Hier door was in een ogenblick 't geheele Vertreck meer verlight als te vooren: Doch *Alessandro* wist niet wat hy hier van dencken sou. Als nu de *Dame* hem een weynigh tijds had aengekeecken, vraeg-dese hem, of hy sigh niet ontroerde over 't geen hy hier soo stracks gesien had? Hy, door haer' aenspraeck moed neemende, seyde: 't Betaemd mijns gelijcke niet, sigh t'ontsetten, schoon wat voor gevaerlijckheden ons moghten voorkoomen. Echter wou ick wel weeten, hoe 't hier meê ge-legen is. 'k Sal u, antwoordde deese *schoone Juffer*, van alles genoeghsaem bericht doen, indien gy *herts genoegh hebt*, om 't eynd af te wag-ten. Nae deese woorden opendese *een andere Kas*, waer in allerley leggende *Sceletons*, of *Geraemten van doode*, waeren te sien; en onder deselve *twee ontvleeschte* Lijcken, enckelijck uyt *Knoocken* bestaende (gelijck d'*ontleedede Menschen* in d'*Anatomie-Kameren* opgesteld werden), behalven datmen d'*aengesighten ten vollen kon kennen*, wijl 't scheen, dat deselve door een kraghtige Balse-mingh in haere vleeschlijckheyd behouden wae-ren. De *suyvere Dame* seyde wel niets met allen, maer braght ondertusschen *Aleßandro* by dit *on-aengenaem Schouw-spel*, en toonde hem met de vingeren 't geen in deese Kas was. De Ridder keerde in 't begin sijn oogen daer van af; en wenschte in sijne Herbergh te mogen sijn. Ech-ter herstelde hy sigh als een dapper-moedigh Held. Gingh nae de meergedaghte Kas; en vraeghde, nae dat hy insonderheyd de twee nevens een leg-

Veranderd in d'uyterste schrick;

Wegens de t'eenemael seldsaeme

En noyt meer ge-

gende *Geraemten met noch vleessche Hoofden*, wel aengemerckt had, of dit *Mumien* waeren, uyt *Egypten* gekomen, waer meê sy haer *Cabinet* dies te raerder had willen maecken? Sy scheen hier over eenighsins bedroefd; daer nae als toornigh te werden. Gaf hem geen antwoord; maer *stiet 't eene Geraemt met haer eene voet.* Op 't selve ogenblick *begon 't sigh te roeren.* Stiet de nevens hem leggende met de lincker Elleboogh in de sijde; en terstond scheen hy *ook leven* te toonen. Stracks verhieven beyde deese *Sceletons* sigh van haere plaets; en uyt de Kas gaende, stondense op haere voeten. Yeder van haer *ruckte een been van d'andere Geraemten*, en gingen dus op *Alessandro* los. Hy keeck de *Dame* wel aen, doch bemerckte, datse alle voorige vriendlijckheyd en beleefdheyd had afgeleght. Trock derhalven *sijnen Degen uyt*, en stelde sigh, om hem tegens de *Doodsbeenderen* te verweeren; welcke hem *dreyghden* te slaen met haere in de hand hebbende *Knoocken*. Hy stond nu in gedaghten, dat dit alles *Duyvelsche Verblindingen* en *beguygchelingen* moesten sijn: Dat deese *Dame* hem een part soght te speelen, of vervaerd te maecken; insonderheyd als hy haer hoorde seggen: *Indien gy moed hebt, soo toonse nu; anders sullen deese u den hals breecken.* Hy stiet derhalven met sijn Rappier dapper op haer toe, doch kon haer noch wonde geven, noch de minste druppel bloed af tappen. Eyndlijck quaemen *oock d'andere Geraemten* uyt de Kas springen. Yeder van haer had een *kort Mes* in de hand. Met sulck een vreeslijck geweld drongense op hem aen, dat hem de Hayren begonden over eynd te rijsen. Vermits hy nu wist, dat *in een ligchaemlijck geveght tegens de Duyvel geen eere* was te behaelen, soo keeck hy om nae de deur; en wijlse open stond,

hoorde vreeslijckheden,

Die hem in 't Pallays (soo 't sigh uyterlijck vertoonde)

Van deese Helsche Dame *bejegenden;*

ſoo ſnelde hy met vry wijde ſtappen daer uyt; liep de trappen af, en riep *Donati.* Doch wijl hy noch hem noch yemand anders gewaer wierd, ſoo ſpoedighde hy ſigh nae den Voorhof; daer hy ſijnen Dienaer vond, de brandende Toorts in de hand hebbende. Deeſen wiſt niet te bedencken, wat'er te doen moght ſijn, dat hy ſijnen Heer met den blooten Deegen dus ſagh komen aenlopen. Hoe ſal ick dit verſtaen (ſeyde hy, wijl hem ſijns Meeſters dapperheyd wel bewuſt was), dat ick *Aleſſandro* tegenwoordigh ſie lopen, daer hy doch den Deegen in de hand heeft; jae daer hem niemand jaeghd? Deeſen kon, door de ſchrick, hem niet een eenigh woord antwoorden: Maer bleef ſtaen, om lught te ſcheppen. Ondertuſſchen ſagh de Dienaer de *Geraemten*, of *Doodsbeenderen*, met haer *ſeldſaem Geweer van enckele knoocken* in haere *handen*, daer aen koomen, en op ſijnen Heer aenvallen. Flucks nam hy ſijne Fackel, en ſloegh daer meê 't eene *Sceleton 't Mes uyt de vuyſt*, ſoo dat het ter aerden viel. Voorts liep hy met *Aleſſandro* in de geſwindſte haeſt door de Poort op de Straet. Quamen in hare Herberg, en leyden ſigh terſtond te bed, om te ſien, of door ruſten de ſchrick haer ſou willen verlaten. De volgende morgen vertelde *Aleſſandro* ſijnen Dienaer, wat hem bejegend was; tot des ſelven hooghſte verwonderingh. Daer nae wapende hy ſigh, met een voorneemen, van *Donati* in ſijn Huys te gaen ſoecken, om ſigh aen hem te wreecken over de ſchimp, de voorige avond hem aengedaen. Hy vervoeghde ſigh nae de *wooningh*, daer hy *meende van hem getracteert* te ſijn geweeſt. Klopte aen. Een oud Man opende de deur. *Aleſſandro* vraeghde nae *Donati*? Deeſen gaf tot antwoord, dat in ſijn huys geenen *Donati* woonde.

Inſonderheyd een Geveght van

Doode Menſchen-Geraemten tegens hem:

de. De Ridder wou 't niet geloven. Meende, dat deesen bedrieger last had gegeven, hem te loogchenen. Liep de trappen op nae de Kamer, daer hy waende den *voorigen avond met Donati gemaeltijd* te hebben. Sagh deselve vol stof; en genoegsaeme blijcken, datse in een Jaer tijds niet gereynigd was geworden. Oock laghse vol Huyden van afgesponnene Sijde-wormen; en gereedschappen, nodigh tot de Sijde-spinnery. Doe bemerckte hy, bedrogen te sijn; dat *Donati*, even soo wel als de *Dame*, en alles wat hy gesien had, enckele *Spoockery* en *Satans-Guygchel-spel* was geweest. Dit vernieuwde sijne schrick weer. Evenwel vraeghde de Dienaer den ouden Man, ofer in sijn Huys niet een Kneght was, die sigh *Francesco* deed noemen? Ja gewisselijck, gaf hy tot antwoord; en indien gy hem sien wilt, soo sal ick hem terstond voor u stellen. Wijl nu *Alessandro* sigh hier toe begeerigh toonde, soo braght hy voor hem een kleyn, gebugcheld Manspersoon, ontrent veertigh Jaeren oud; een-oogigh, en die gantsch geen gelijckheyd met *Donati* Dienaer had. Des Ridders Kneght echter, sigh inbeeldende dat hy veellight hem dus vermomd moght hebben, viel op hem aen; vattede hem by 't Hayr, en wierp hem ter aerden. Hier op begon d'oude Man soodanigh te schreeuwen, dat de Naebueren toeliepen, en soo wel *Alessandro* als sijnen Dienaer voor den *Confaloniero*, of *Regent*, braghten. Die haer voor oogen stelde, wat voor een groote straf in deese Stad onderworpen waeren de geene, die een Burger in sijn eygen Huys overlast deeden. *Alessandro* droegh hem sulckerwijs voor 't geen hem bejegend was, dat de *Confaloniero* hem niet alleen vry sprack, maer oock ter Middagh-maeltijd hield. By welcke hy hem

Waer nae alles verdween.

Wat voor een beright

De Confaloniero, *of* Regent *van* Luca,

Aen den

hem verhaelde, dat voor deesen een *Waerd* in *Luca* veele *vreemde by hem herbergende Lieden 'snaghts vermoord had*; tot dat sijn grouwel-bedrijf openbaer; hy nae verdiensten gestraft, en *sijn Huys tot de grond toe afgebroocken* wierd, behalven een stuck van de *Steene Poort*. Tsederd hadmen ter dier plaets *veele boose Geesten* vernoomen. Somtijds vertoonde sigh een kostlijcke *Dame*; meenighmael *twee aensienlijcke Ridders*, die de voorbygaende nodighden in haer ('t oogh soo voorgestelde) *heerlijck Pallays* te koomen: Waer in sy dan de geene die binnen traeden allerley raere dingen lieten sien; doch altijd met een sleghten uytgangh voor deselve. Alreeds waeren *vier persoonen daer over van schrick gestorven*. Belangende *Donati*, en de twee andere *Italianen*, of die sigh daer voor uytgaven doe hy in de Stad quam, hy moest deselve voor geen natuerlijcke Menschen, maer wel voor *Spoocken* der *Duyvelen* houden. Na de Maeltijd bedanckte *Alessandro* den *Regent* deeser *Republicq*; met beede, hem eenen Dienaer meê te willen geven, die hem by de *puynhoopen van 't afgebroockene Huys* braght. Want vermits 't nu dagh was, soo wou hy sigh derwaerts vervoegen; hopende, dat hem nu niet quaeds sou weervaeren. De *Confaloniero* bewillighde in sijn versoeck. Waerschouwde hem echter, wel voor sigh te sien. Doese by 't verwoestede Huys quaemen, kende *Alessandros* Dienaer de groote *Steene Poort*, by welcke hy gestaen had; en noch saghmen, hoe hy met de brandende Toorts daer tegens aen had geslaegen. Vond oock 't *Mes*, 't welck hy 't *Geraemt* uyt de vuyst had doen vallen; doch niemand wou 't opneemen. Wijlse nu hier niet anders vernaemen als Steen-hoopen, soo maecktense sigh van daer weer wegh.

Ridder van deese Spookeryen gaf.

Welcke geschieden op de puynhoop van een neergeworpen Huys,

Waer in veele Moorden bedreven waeren.

E. *Hap-*

E. Happelii Relationes Curiosæ tom. 3. pag. 510. seq.

Korte aenmerckingh

Dat de *Satan*, door Gods toelaetingh, insonderheyd *rumoerd in plaetsen*, daer of *Menschen vermoord*, of andere *grouwlijcke sonden* gepleeghd sijn, sullen wy hier nae in verscheydene *Exempelen* doen blijcken. De *Schilderyen*, *Beelden*, *Kleynodien*, aen *Alessandro* getoond, sijn enckele *verblindingen* van de boose Geest geweest. 't Selve kon men vermoeden van de *Geraemten*; of oock, dat de *Satan de Beenderen der vermoordde* menschen heeft by een gehaeld; daer *Sceletons* van gemaeckt; doch de *vleesschige Hoofden* op deselve alleen soo heeft doen *schijnen*. De *Dame* kan een uyt 't *Graf* of ergens van de *Galgh* genoomene Vrouw, of een *ligchaem uyt de lught* toegesteld, geweest sijn. Immers, de *boose Geest* liet sigh *voelen*, doe hy den Ridder een en andermael *by de hand* nam.

De boose Geest kan een ligchaem aenneemen, of inneemen, bequaem tot vermengingh.

Dat hy een *ligchaem aenneemd*, voor soo verr' *bequaem*, dat *Menschen sigh daer meê vermengen*, blijckt in de voor heenen gedaghte Gevallen; welcker gelijcke hier nae noch sullen volgen. Ondertusschen kan hy oock wel d'*Inbeeldingh* der *Toveressen* soodaenigh verwarren, soo stercken indruck geven, datse meenen van hem beslapen te werden, schoon'er geen ligchaem tegenwoordigh is. Van *waeraghtige Duyvelsche vermengingen* hebben wy verscheydene Voorbeelden verhaeld in 't *derde deel* onses *Grooten Historischen Schouwtooneels, pag. 376. en de volgende.* Hier alleen noch deese Gevallen.

Ongemeen wonderlijck Geval in

In den Oorlogh, die *Henrick* de IV., by genoemd de *Groote*, Koningh van *Franckrijck*, in den aenvangh sijner Regeeringh moest voeren tegens de *t'saemverbondene*, woonde in eene der

Voorſteeden van *Parijs Catharina Renard*, welc-ker Man onder de *Ligue* tegens den Koningh in dienſt was. Den derthienden van *Auguſtus*, 'savonds ontrent ten thien uyren, wierdt aen haere Deur geklopt. De Suſter haers Mans, by haer woonende, deed op, en ſagh gantſch onver-waght *haeren Broeder*. Vraeghde, hoe hy hier quam, daer nochtans 't Leger, waer onder hy Sergeant was, veele Mijlen weghs van daer lagh? Kreegh tot antwoord: Hy had verlof bekoomen, om voor eenige daegen t'huys te mogen ſijn. Met blijdſchap wierd hy van *ſijn Wijf* ontfangen. Sy wou hem eeten en drincken voorſetten; doch hy ſeyde, noch honger noch dorſt, maer wel *luſt*, *om nae bed te gaen* te hebben. Hy leyde ſigh neer. Sijne Vrouw volghde hem, nae dat ſijne Suſter ſigh in haer Slaep-vertreck had begeven. Onaen-geſien 't in 't *heetſt van de Somer* was, ſoo bevond-ſe hem echter *ſeer koud*. Ter ſelver tijd gevoel-deſe gelijk als een *Yſingh over haer geheele ligchaem*, en een geweldige *ontroeringh haers Gemoeds*. Riep, *Heere God, bewaer my*. Vloogh van 't bed af, en liep nae haere Schoon-ſuſter; tot wienſe ſey-de: *Stae op; 't moet hier geen reght ſpel ſijn. Koom, en help my uwen Broeder te deegh bekijcken*. Doe-maels was 't ontrent twaelf uyren in de naght. Flucks ontſtaeckenſe light. Gingen nae de *Bed-ſteede*, en vonden *daer in een dood menſch*; even den geenen, die voor *twee dagen aen de Galgh ge-hangen* was geweeſt. In d'uyterſte ſchrick klop-tenſe eenige Bueren op; onder welcke twee wae-ren, die de Man van *Catharina*, ſooſe meenden, 'savond ſien t'huys koomen, en oock hem ver-welkoomd hadden. 'sMorgens wierd de ſaeck aen d'Overigheyd gebraght; en men vond *de Dief aen de Galgh niet*, maer *wel hier*; van waer hy wegh

Franck-rijck.

Daer een booſe Geeſt by een Wijf koomd als haren Man.

In een van de Galgh genomen ligchaem.

wegh genoomen, en weer aen sijne plaets gebraght wierd. *Jean Pêcheur, Hist. Notabl. de son temps, pag.* 290.: Welcke Schrijver getuyghd, *goede kennis van de waerheyd deeser saeck* te hebben.

Diergelijk Geval,

Yet *diergelijcks* heeft sigh onder ons toegedragen; te weeten, in *Noord-Holland*, op den *Bobel-dijck*, tegens over de Kerck van *Berckhout*. Op den vijf-en-twintighsten van Somer-maend des Jaers 1616. 'sNaghts, verscheen daer de *Satan* voor 't bed eener *wel bekende Vrouw*, in de gedaente van haeren Man *Cornelis Theunisz.* Sy vraeghde, *wien hy was?* Hy antwoordde, *haeren Man.* Die is, seydese, *ter Zee* gevaeren; en derhalven *kond gy 't niet* sijn. Ick quam, hernam hy, een *weynigh te laet.* 't Schip was alreeds afgestoocken. Hoe benje, hervraeghde de Vrouw, *in Huys geraeckt.* Al heel wel, liet hy hooren; en gingh voorts met d'armen op de Bedsponde leggen. Op 't Hoofd had hy een *Vilten-hoed*; wiens rand sy twee of driemael opbeurde, om dies te beeter te mogen sien, *of 't oock haeren Echtgenoot* was. Noch aen sijne gedaente, noch aen sijne spraeck konse anders bemercken, of 't *was waerlijck haeren Man.* Beval daer op deesen Quant, *te bed te komen*; 't welck hy deed. Doch vermitsse t'eenemael ongerust was in haer gemoed, en dickmael gedaghten kreegh: *Sou dit wel de Satan mogen sijn in mijns Mans schijn?* en daer by sigh erinnerde, wel te hebben hooren seggen, dat de boose Geest sigh niet in alles kan hervormen in de gedaente van een waeraghtigh mensch, soo hadse, doe *by sijne Koussen uyt trock*, vlijtigh gelet, of hy oock sulcke *korte dicke voeten* had, als haeren *Cornelis Theunisz.*; maer kon niet 't alderminste onderscheyd gewaer werden. Doch als hy sigh nevens haer had geleght, bevondse hem, onaengesien het

Een Vrouw in Noord-holland *op den* Bobel-dijck

Den 25. *van* Ju-

in

in de heete Somer was, *soo koud als Ys.* Ten hoog- nius Anno
sten wierdse hier over verschrickt; en riep God, 1616.
met diepe aendaght en groote beweegingh des *bejegend.*
herten, om bystand aen. Waer op dit *Duyvels-Spoock verdween*; en sy God met grooten yver danckte. *Albertus Jansonius*, Predikant tot *Berckhout*, heeft dit voor waeraghtigh verhaeld aen *David Martensz.*, Predikant tot *Ursem*; en deesen aen *Wilhelmus Baudartius*, Leerraer te *Zutphen*; die deese Geschiedenis heeft beschreven in sijne *Memorien, aghtste Boeck, fol.* 54.

Wederom

Noch maer een geval sullen wy hier van deese Stof bybrengen; naederhand meer. Vermits de Beschrijver desselven een *Leerraer onder de Lutheranen* is, soo moet de *Leeser* niet vreemd voorkomen, dat hy 't Woord *Hostie* hier sal vinden. Wy verhaelen 't te liever, om *dat hy selver* is geweest *ontrent en by de persoonen*, welcke in deese *Historie* begreepen sijn.

Een ander Geval des Jaers 1633. *te* Berlitz

Anno 1633. (seght *M. Henricus Sebaldus, Inspector* te *Berlitz*) droegh sigh in deese Stad een verschricklijcke *Tover-handel* toe. Een *oude Hex* had van haeren *Boel* de *Satan* gehoord, dat hy een jonger hebben, en haer geerne *los laeten* wou, indiense hem een *gezeegende Hostie* kon verschaffen. Stracks begafse sigh by een Weduw van middelmatigen ouderdom. Deese had een Soon van ontrent vijfthien Jaeren, die noch noyt ten *Avondmael* had geweest. D'oude beloofde haer *ses Rycksdalers*, indiense haer soodanigh een *Hostie* kon leveren. Sy, van een geringh vermogen, liet haer door 't aengeboodene geld beweegen; en beval haeren Soon, ten *Sacrament* te gaen; maer dan 't *brood des Avondmaels* aghter den *Altaer uyt de mond* te neemen, en *haer te brengen.* Deese *Boef deed* sulcks; doch de Koster en eenige andere wier-

Van twee Vrouws-

persoonen aldaer.

wierden 't gewaer; hielden hem in den ingangh der Kerck vast, en gaven 't *my te kennen.* Als ick nu de *gezeegende* en alreeds *uytgedeelde Hostie* hem af-eyschte, en daer over hem ondervraeghde, gaf hy tot antwoord: Hy had gemeend, 't was even veel, of hy deselve hier of t'huys genoot. D'Overigheyd deed hem in een sagte gevancknis leggen. De Stads-Schrijver gingh tot hem, en vermaende hem tot een goedwillige bekentnis. In den aenvangh bleef hy wel by sijn eerste voorgeven, doch haest daer nae beleed hy, sijne Moeder had hem dit bevoolen; doch waer toese de *Hostie* wou gebruycken, wist hy niet. Stracks wierd dit Wijf gehaeld, en tot eenige maelen toe verhoord; doch wou niets bekennen. Vermits nu de Soon bestendigh bleef, en sijne gedagte Moeder sulcks in 't aengesight seyde, soo wierdse in een Thoorn geworpen, en met de Pijnbanck gedreyghd. Ondertusschen quam d'*oude Hex*, Weduwe van *Gabriel Schultz*, voor den Thoorn, haer *Kaes en Brood* toebrengende, om daer van t'eeten: Met vermaeningh, datse *niets sou bekennen*, want dan souse seecker blijven. Oock wouse haer *een Boel* bestellen, naementlijck *Meester Hans*; die sou haer verder goeden raed geven. Of nu wel de Gevangene niets van de spijs wou nuttigen, soo quam doch *Meester Hans by haer*, als een *langh Man*, met een *swarten Baerd, geele, magere Kinnebacken, Ossen-voeten*, en met de handen in de sijde. Op den Hoed had hy een swarte Plumagie. Hy bood haer sijnen dienst t'haerer verlossingh aen, indiense *sigh aen hem wou overgeven.* Toonde haer oock een Buydel vol geld; met belofte, van haer die te sullen schencken; doch hield daer nae sijn woord niet. Of nu dit Wijf hem in 't begin wel af wees, soo quam echter

Welcke met de Satan Boe-leerden.

wat sigh daer ontrent toedroegh;

echter dien onbeschaemden Gast dickmael weer. Deed haer oock toeseggingh, hy wou haer twintigh Jaeren langh rijcklijck van kost, dranck, en alle andere behoeften versorgen; soo datse, sonder t'arbeyden, goede daegen sou hebben. Sou haer oock helpen uyt alle noden, &c. Eyndlijck *bewilliGhde deese rampsalige.* De *Satan* bragt Spijs, aen; sy stelde haeren dranck daer by, *en dus atense met malkander.* Daer nae quam hy (volgens haere belijdenis) weer; *leyde sigh by haer*, en *bedreef met haer ontught*; doch sy bevond hem *seer koud.* D'eerbaerheyd wenckt my, om t'overige voorby te gaen. Dit werck pleeghde hy tot verscheydene maelen, op verscheydene tijden. Eerse sigh noch aen hem overgaf, hielp hy haer een Sluyer en Muts verbreecken; een *strop* daer van maecken; en *ried haer*, sigh selven te *verhangen.* Ondertusschen loogchendese hardneckig 't geen haeren Soon volstandigh betuyghde. Eyndlijck evenwel beleedse, dat de Weduw van *Gabriel Schultz* haer ses Rijckdales voor de *Hostie* had beloofd: Tegelijck oock, wat sigh tusschen *haer en den Satan* in de gevancknis had toegedragen. Hier over wierdse onthoofd, daer nae verbrand.

En waer door sy

D'oude Toveres was gehaeld; en schoon de gemelde jonger Weduw haer in 't aengesight had geseght, datse haer 't genoemde geld voor de *Hostie* had aengeboden; oock daer op stierf, soo wou echter deese *niet bekennen*; onaengesien sy meer als eenmael *schricklijck gepijnighd* wierd. Meester *Wolf*, Scharpreghter van *Brandenburgh*, wist geen raed meer, om haer door pijnigingh tot belijdenis te brengen. Echter wierd hem opgeleght, om 't noch eenmael te besoecken. Eerst evenwel vermaenden de *Secretarius* en andere Heeren haer met beweeglijcke woorden, voor haere ziel te sorgen, &c.

Ontdeckt sijn geworden

Beschreven door de Predikant,

&c. Doe weeck de Satan van haer, en sy bekende. I. Datse de *Hostie* had begeerd voor vier, niet voor ses Rijckdaelers, wijl *haeren Boel* die had willen hebben; onder belofte, van haer dan *los te laten.* II. Dat de *Satan ontrent drie Jaren* langh by haer was gekomen in de voorbeschrevene gestalte van *Meester Hans.* III. Dat hy *tweemael met haer ontught* had bedreven. IV. Datse *uyt dese vermengingh* had *gebaerd drie dingen* als *jonge Muysen*; welckese wegh geworpen had. V. Dat hy haer, doe hy eerst by haer quam, had gegeven *drie Rijcksdaelers*, twee *Saxische*, en een *Keyserlijcke*; diese oock toonde, hebbende de Munt van *Anno* 1634. VI. Hy was niet altijd by haer geweest; en had geseght, meer Vrysters te hebben. Doese vraeghde wie? had hy tot antwoord gegeven: Oude Hoer, sou ick dat u seggen? Echter had hy de voorgedaghte Weduw *Anna Koppen* genoemd. Eer noch 't Vonnis tegens haer geveld wierd, gingh ick tot haer; en vermaende haer, by haere gedaene bekentnis te blijven; oock geduldigh te lijden 't geen tegens haer sou uytgeweesen werden. Deed voorts, 't geen mijn Predick-ampt betaemde. Maer doe begonse *alles weer te loogchenen.* Klaeghde, datmen haer soo veel ongelijck gedaen, soo qualijck gehandeld had. Nam *my tot getuyge*, hoe vlijtigh sy *ter Kerck gegaen*, by de *Predick-stoel geseeten*, en altijd 't *oogh op my gehad* had terwijl ick predickte. *Bad oock eenige Rijm-gebedekens*, sonder *ergens in te haperen*; schoonse *anders in al haer andere woorden seer stamelde.* 'k Verwonderde my hier over; en sprack haer nae behooren aen; insonderheyd, wijl ick uyt al d'omstandigheden kon bemercken, dat de *verdoemde Geest niet verr' van haer* sijn moest. Als ick oock dien Gesel geen *Titelen* nae sijn singaf,

Die selver is geweest

Ontrent en by de persoonen,

gaf, toonde dit Wijf sigh soo onbandigh, dat ick bemercken kon, de Satan op haer Lijf te sitten. 'k Meende deese ellendige tot berouw en belijdenis haerer Sonden te sullen bewegen, doch sy bleef hardneckigh; derhalven ick weer daer van daen gingh, en den Raed mijn weervaeren liet weeten. De *Secretarius* wierd tot haer gesonden; die haer 't gewisse soodaenigh raeckte, datse wel *niet verder loogchende*, doch tot geen hertlijck berouw en genegentheyd om sigh met God te versoenen kon brengen. Dus isse in haere sonden gestorven; en, eer noch 't Vonnis des doods aen haer uytgevoerd wierd, *heeft de Satan*, immers soo men meend, *haer den hals omgedraeyd.* Men hoorde haer wel roepen *Biechten, Biechten!* doch daer was geen tijd toe. Men wierp haer in een Sack hals over kop de Trappen der Gevancknis af; en 't ligchaem wierd onder de Galgh begraven. Vier weecken daer nae wierd het van de Honden, andere meenen van de Wolven, uyt d'aerde gehaeld, verscheurd, en opgevreeten. De Beenderen waeren hier en gintsch heenen gesleept. De Sack was in d'aerde gebleven. *M. Henr. Sebaldus in Nucl. Hist. Petrus Paulus Nitzschka Historischer Blumenlust erster theil, pag.* 81.

Welcke in deese Historie begrepen sijn.

Met den uytgangh derselve.

Over de gedaghte *Hostie* is een groot bedencken onder de *Luthersche* Geestlijke geweest. *M. Sebaldus* leydese in een Doosken; verseegelde 't selve, en bewaerde 't in de Kerck. Liet daer na een Vergaderingh van al de *Pastooren* onder sijn opsigt aenstellen; om haer gevoelen te hooren, watmen met dese *Hostie* sou aenvangen. Met haer oordeel noch niet vergenoeghd, wierd de *Theologische Faculteyt van Wittenbergh* daer over gemoeyd: Welke besllooten, men sou de meer gedaghte *Hostie in een vaetje Water dissolveeren* (ontdoen, verbreken);

Oordeelen der Luthersche Theologanten,

daer na in een *vlietende Rivier gieten.* Andere voornaeme *Theologanten* (welcker oordeel oock versoght wierd), meenden, datmense behoorde *te verbranden.* Wederom andere, datmense ter gedaghtenis moest *wegh leggen, en bewaeren.* Noch andere, datmen, als de Jongen weer met de Kerck sou versoend zijn, de *Hostie noch eens sou consacreeren,* en deselve hem geven, wijl hy te vooren uyt den Drinckbeecker des Heeren had gedroncken. Sommige hier tegens, datse *niet op nieuws geconsacreert* behoefde te worden; men souse hem maer geven soo alsse was. De *Theologische Faculteyt te Jene* gaf dit Oordeel: „Wy aghten voor geraedsaem en stigtlijck, of wel dese *Hostie,* wijlse van den *Communicant* niet gebruyckt is tot dat eynd, waer toese van den Predikant in den naem en plaets *Christi* was uytgedeeld, buyten de *Sacramentlijcke* genietingh voor *gemeen brood* is te houden; dat echter, wanneer de Jongen, op voorgaende waere hertlijcke boete en versoeningh met de Kerck, weer ten Avondmael sal toegelaeten werden, deese nevens en met een andere *geconsacreerde Hostie* aen hem sal worden uytgedeeld, en hem toegelaeten uyt den gezeegenden Kelck te drincken, &c. Doch vermits men ondertusschen bevond, dat deese *Hostie* (in de Doos in suyver pappier bewaerd, en verseegeld) nae d'openingh gantsch swart ende verdorven was, so heeftmense digt by de Muer der Kerck in d'aerde begraven, sonder verder *disputen* daer over te houden.

Hoe men 't met de geconsacreerde *En aen den Jongen gegevene* Hostie *Sou maecken.*

Wy hebben dit hier willen byvoegen, als yet aenmercklijcks, om den Leeser te doen sien, wat al *onnoodige bekommeringen* oock onder de *Lutheranen* werd gemaeckt, over 't geense selfs oordeelen, buyten de *Sacramentlijcke genietingh* maer *gemeen brood* te zijn.

Be-

Belangende de *Satansche Vermengingen*, waer van hier boven gesproocken is, en van de Tove-ressen bekend wierd; alhoewel wy toestaen, dat deselve *waerlijck met een aengenoomen ligchaem* kan geschieden, oock *met'er daed* dickmael geschied is, waer van wy twee blijcklijcke Voorbeelden hebben aengeweesen, en naederhand noch andere met wijder uytbreydingh sullen voorbrengen; soo bekennen wy echter oock, dat de *Duyvel* door een *stercke indruckingh in d'Inbeeldingh*, of door *andere middelen*, welcke niet behoeven uytgedruckt te werden, sijne *Slaven* en *Slavinnen kan doen meenen*, oock *gevoelen*, een *vleeschlijcke bekenningh*, schoon hy daer toe *geen Menschlijck ligchaem* gebruyckt. Wijl wy ongeerne van soodaenige grouwelen gewagh maecken, soo scheyden wy'er oock op't kortste van. Echter diend het al meê aengeweesen, tot *waerschouwingh* voor *verhittede Hoeren-Henghsten* en *Hoeren*, dat, terwijlse *haer' ontughtige gedaghten koesteren*, sy wel eens de *boose Geest tot haer Boel* moghten krijgen, gelijck andere haers gelijcke geschied is.

Korte aenmerckingh op de Satansche Vermengingh.

X. HOOFD-STUCK.

Wijl de Duyvel *kan* verschijnen *in een* ligchaemlijcke gedaente, *soo konnen oock de Godloose met hem* in een Verbond treeden. *Hoe de* boose Geest sigh een ligchaem *kan toestellen.* Verbond, *of* Verdragh, *wat het is? Dat het met de* Satan *kan aengegaen werden.* Uytdrucklijck *en* pleghtlijck verdragh *met de Duyvel.* Verdragh van ter sijden om, *en* verborgen; *is tweederley.* Ingewickeld verdragh *met de Duyvel.* Toversche manier, *om een* Degen te bereyden, *die alle andere Degens, daer van aengeroerd*

 sijnde,

sijnde, in stucken doet springen. *Om door* middel van een Ringh niet gewond *te konnen werden.* *Om* sigh hard te maecken *tegens Mes, Degen, Musquet-kogel, &c.* *Om* wonden te geneesen. *Om een* Dief t'ontdecken. *Om* Wind tot Wannen *te bekomen.* *Om* quaelen te verdrijven. *Aenmerckingh ontrent de geene, die sulcke dingen plegen.* Tover-bedrijf der Ceylonners, *om een Dief t'openbaeren door een van selfs voortgaende Kocosnoot.* *Voorbeeld, dat de* Besweeringhswoorden uyt haer selven geen kragt hebben, *maer dat de* Satan alles doet. *Geval van een* Straetsburghsche *sigh aen den Duyvel overgegeven hebbende* Spoock besweerer. *Seldsaemen* Hond, *en sijn bedrijf ontrent deesen Toveraer.* *Somtijds* verschijnd de Satan *aen sijne Dienaers in een* aengenaeme; *maer oock wel in een* afgrijslijcke gedaente; *met een* Voorbeeld *van 't laetstgestelde.* *Aenmerckingen.* *Rampsaligh eynd van een* Toveraer te Noyon, *met de Satan in een Verbond staende.* Jongen van derthien Jaeren, *door eenige* Jesuiten *tot een* Verbond met de boose Geest *gebraght, werd, nae belijdenis sijner afgrijslijcke grouwelen, te* Straetsburgh *met de dood gestraft* Anno 1633. Seer seldsaem geval, *'t welck sigh* Anno 1645 *sou toegedragen hebben met een* Ruyter in Sweedschen dienst; *nae schijn* veranderd in een Esel: *Wat hem in sijn gewaend* Eselschap *bejegende; en hoe hy onttoverd wierd.* *Aenmerckingen op 't verhaelde.* *Wonderlijcke* Inbeeldingh *eens* Students *te* Padua. *'t Is* in aller Duyvelen maght niet, *een* Mensch in een Beest *te veranderen.* Vreemd geval *eener Toveres, in de* gedaente eener Kat. *Twee* Indianen, *d'eene in de gestalte van een* Leeuw, *d'andere van een* Tyger; *treden met malkander in een Geveght, en d'uytkoomst.* *Wijl hier* geen waere veranderingh *geschied, hoe 't dan* toegaet, *datmen*, als sulck een Dier geschooten of geslagen *werd, de* wonde aen de Toveres of Toveraer selfs *vind.* *Seldsaem en* waerlijck gebeurd Geval *van een gevangene Toveraer.*

veraer. Aenmerckingen daer op. Wat de Satan *daer ontrent deed.* Vervoeringh der Toveressen *van d'een nae d'andere plaets geschied meerendeel door* Duyvelsche inbeeldingh. *Maer oock werdense wel* in der daed ligchaemlijck vervoerd. *Seldsaem* Voorbeeld *daer van in 't Dorp* Oostbroeck *by* Utrecht. Vervoeringen op besmeeringh *met Salf geschieden in* Inbeeldingh *in een vaste Slaep*; buyten besmeeringh inder daed. *Schoon wy geloven dat'er* Toveraers sijn, *soo meenen wy oock, dat* veele buyten schuld *daer voor gehouden en verbrand werden. In 't* Pausdom, *en in* Duytschland *gaetmen hier ontrent* seer lightvaerdigh *te werck. Pijniginghs-wijsen. Grouwlijck* Toveressen-branden *in de Jaeren* 1616. 1617. 1618. *Daer onder* drie Toversche Mis-Priesters. *Haere grouwelen. Hoe ontwijd, en aen 't vyer geleverd. Ligchaemlijcke verschijningh des Duyvels. In andere Landen handeldmen t'*onbedaght, *hier al te slof tegens* Toveraghtige *Menschen.* Schuld *of* Onschuld proeven *der Toveressen.* Teeckenen, *waer aen men de* Toveraers sou konnen kennen. *Seldsaem geval des* Krystal-schouwens. *Aenmerckingh.* Krystallyne Tover-ringen. *Schijnheylige Tover-Paep.* Bedriegeryen des Satans, *in der Menschen* Gesight te begoogchelen. Egyptische Toveraers. *Eenige* korte Stellingen, *voordragende ons gevoelen van de* Tovery, *en wat de* Satan daer ontrent *doet.* Toversche Beelden van Wasch. *'t Quaed 't welk men deselve aendoet, van de* Satan overgebraght *aen den Mensch, nae wien de Beelden sijn gemaeckt. Voorbeelden.* Arabische Toveres, *een Jongelingh betoverende. Dit werd van d'*Indianen *genoemd* 't hert eeten. *Wonderlijck bedrijf eens Toveraers, ontrent een* Concommer. *Verder berigt van 't gewaende* hert eeten. *Ten besluyt van dit* eerste Deel *werden noch eenige Aenmerckingen gemaeckt op sommige dingen, tegens 't gevoelen van ons en de geheele* Gereformeerde Kerck *ingebraght.*

Wijl de Duyvel kan verschijnen in een ligchaemlijcke gedaente,

WYl nu getoond is, dat de *boose Geest sightbaerlijck*, in een *ligchaemlijcke gedaente* kan verschijnen, soo is oock niet te loogchenen, of Godloose Menschen konnen een *verbond met hem maecken*, en hebben 't oock dickmael gedaen; sommige uyt *eergierigheyd*, en *Staet-sught*; als onder de Pausen *Benedictus de IX.*, *Sylvester de II. Alexander de VI. &c.* Andere uyt *nieuwsgierigheyd* en *Weet-begeerte*, om seldsaeme dingen te mogen verrighten, of boven alle menschen in Konsten en Weetenschappen uyt te steecken. Wederom andere uyt *wraeckgierigheyd*, om sigh aen sijne vyanden te mogen wreken: Of uyt *nood*, om van de Satan een rijcklijcker onderhoud te bekomen: Of uyt een *rasend-ontughtige drift*, om Vrouwen en Dochteren tot sijnen wil te mogen krijgen; gelijck dien vervloeckten *Roomschen Mis-Priester Louis Gaufredi* te *Marsilien*, wiens grouwlijck *Verdragh met de boose Geest*, vervloeckte *bedrijven* en *rampsalige dood* door levendige verbrandingh; welck Vonnis (oock bevattende sijne gedaene belijdenis) is uytgesproocken van 't *Parlament t'Aix* den laetsten *April Anno* 1611.; wy verhaeld hebben in ons *Groot Historisch Schouw-tooneel*, *derde Deel*, *pag.* 106. *en de volgende.*

Soo konnen oock de Godloose met hem in een Verbond treeden.

Perkinsi *oordeel,*

Sulck een *reghtdraedsche Verbond-maeckingh* met de Duyvel geschied door een *stemmelijcke Gespreckhoudingh*, wanneer hy sigh vertoond in eenigh *gestoolen* en van hem *ingenomen ligchaem*, 't sy van *mensch* of *beest*; of dat hy sigh *een ligchaem heeft toebereyd* uyt een *verdickte lught*, of door eenigh ander middel. Want, seght de vermaerde Godsgeleerde *Guillelmus Perkinsus*, sijne Maght is niet soo breed, dat hy een *ligchaem sou konnen scheppen*, of weer een Ziel in een [dood] ligchaem brengen:

Hoe de boose Geest sigh een

gen: Maer evenwel kan hy wonderlijck wercken door sijne *behendigheyd* en *kennis* van de natuerlijcke oorsaecken. Want als hy *bequame Stoffen* by een gebraght heeft, soo is hy *maghtigh, 't eene lid by 't andere te voegen*, en een *waeraghtigh ligchaem* toe te stellen; 't sy nae de gelijckenis van eenigh Mensch, of ander Schepsel. Nae deese verrightingen kan hy *daer in vaeren*; 't selve *beweegen*; op en neer verroeren; daer in *sightbaer* en *gevoellyck* aen een mensch verschijnen.

Al schijnd dit *vreemd*, en *buyten den gewoonen loop der Natuer*, 't is echter *niet* sleghtlijck of enckelijck *boven der selver vermoogen*. Even hier om kan hy oock *verschijnen* in soodaenige gedaenten als hy wil; seer *schoon* en *heerlijck*, om te *verleyden*, te *bedriegen*; seer *grouwlijck* en *afschouwlijck*, om te *verschricken*; nae dat het hem tot sijn voorneemen te pas koomd. *Ligchaem toe kan stellen.*

Verbond, of *Verdragh*, is een *over-een-komingh tusschen twee partyen*, waer by d'*eene beloofd dit*, d'*andere dat* te sullen doen. Dat nu sulck een *Verdragh* met de *Duyvel* kan opgereght werden, blijckt uyt de *meenighvuldige Voorbeelden* daer van; uyt de *gemeene Belijdenis* aller Toveraers en Toveressen, die sigh in dien grouwel hebben ingelaten. Wy *sien 't oock* in de *Versoeckingh des Heeren Christi*; doe de *Satan* hem besprongh met de belofte, *van hem te sullen geven al de Koninghrijcken der Aerde en der selver heerlijckheyd, indien hy neervallende hem wou aenbidden.* Daer was d'*aenbiedingh* aen de *sijde des Duyvels.* Wat *ontbrack'er*, om een *volkomen Verdragh* te sijn, anders, als d'*aenneemingh* en *bewilligingh* aen de *sijde des Heylands*? Vermits nu de *Satan* altijd gereed is, om door *beloften* sijn voordeel te bejaegen, en veele *Menschen* haer' *ooren daer toe leenen*, is 't dan vreemd, *Verbond, of Verdragh, wat het is; En dat het met de Satan kan aengegaen werden.*

 dat'er

dat'er sulcke *Verbonden* werden opgereght? Somtijds bespringhd de *boose Geest* den Mensch eerst met groote toeseggingen. Maer dan werd hy al dickmael afgeslaegen. Meest soecken de *heylloose menschen* hem selfs eerst, hem roepende, om haere begeerte van hem te verwerven. Wy spreecken hier van *uytwendige voorkomingen*, en *stemmelijcke aenspraecken*: Anders is hy altijd in de weer, om de Godloose sulcke *gedaghten in te blaesen*, en haer daer toe *aen te setten*. Jae oock selfs heeft hy wel Godsalige dus aengevallen; maer moet dan hooren: *Wyck Satan, gae van my*.

Uytdruckelijck en pleghtlijck Verdragh met de Duyvel.

Een *uytdrucklijck Verbond* of *Verdragh met de Duyvel* te maecken, geschied maer op *eenerley wijs*, door een *woordlijcke onder-handelingh*; waer by de *God-afgegaene mensch* sigh aen *den Satan overgeeft*, 't sy met *afsweeringh van God*, en *eeddoeningh aen hem*; 't sy oock met *overleveringh van een Handschrift*, geschreven met *eygen bloed*. De *Satan* daer tegens beloofd hem, in sulcke en sulcke saecken te wil te sullen sijn. Dit is een *pleghtlijck*, *openbaer*, *reghtdraets Verbond* met de boose Geest. Hier in staen de grootste Toveraers, en Duyvels-Konstenaers.

Verdragh van ter sijden om, en verborgen;

Dan is'er noch een *intreeden in een Verdragh met de Duyvel* van *ter sijden om* en *verborgen*. Dit geschied op tweederley wijs: I. Alsmen van een *Toveraer leerd Toverwoorden* en *besweeringen*, dan deselve *gebruyckt* om dit of dat te verrighten; 't sy met *aenroepingh van de Duyvel*, of 't *prevelen van Duyvelsche Toverwoorden*. Want of wel hier geen *beswooren* en *woordlijck Verdragh* tusschen de *Satan* en de *Mensch* is, opgereght door *Gespreckhoudingh*; soo is 't echter een *verborgen Verdragh*, wijl'er een *overeenstemmingh* is tusschen de *Satan* en dien *Mensch*, die des *Satans hulp* gebruyckt,

en aenroept. Dit konmen noemen een *Verdragh met de boose Geest door een Maeckelaer*; dat is, door de *Toveraer*, van welckemen de Tover-ceremonien leerd. II. Alsmen sigh begeeft tot *Bygelovige middelen*, om yets daer door uyt te wercken; schoonmen *weet*, *dat die dingen by haer selven de kraght niet hebben* om sulcks te verrighten; en derhalven, dat'er een *werckingh des Duyvels* moet by koomen. Dit is een *ingewickeld Verdragh met de Satan*. Want wijlmen *weet*, dat sulcke saecken voor haer selven gantsch *maghtloos* sijn tot soodanige eynden, *sonder toedoen des booseu Geests*; en datmen echter deselve in 't werck steld, soo blijkt daer uyt, dat die sulcks doen, *heymlijck in haer hert met de Satan in verdragh treeden*, om sijnen bystand te hebben tot 't geense verrighten willen.

Tweederley; en welcke.

Om eenige weynige *Voorbeelden* hier van te geven: Men koopt een *Degen* in d'uyr als *Mars* regeerd, sonder *yet af te dingen*; waer van 't *kruys op een dinghsdagh* gesmeed is; op geenen anderen dagh; en op dien dagh ten vollen afgedaen. In 't *Heght* laetmen besluyten een *stuckje hout* daer de *Donder* aengeslaegen heeft; of by gebreck van dit een *stuckje* van 't *Rad waer op een misdader geradbraeckt* is geworden. Dit alles laetmen verrighten in d'*uyr van Mars*. 't Rappier dus toegesteld, sou, alsmen in een Geveght treed, de *Degen sijns Vyands*, soo haest die van deese aengeraeckt werd, in *stucken doen springen*. Om van *geen s' menschen geweer gewond* te konnen werden, bindmen op de bloote Huyd des reghter arms een *Slangen-balgh*, overtrocken met een gegerwt *Aels-vel*. Dan laetmen een ysere *Character* smeeden van een *stuck des Swaerds eens Beuls* in d'uyr van *Mars*; in een *Ringh setten*; en alsmen veghten wil, soo druckt-men dese *Ringh voor 't Voorhoofd*. Daer na steeckt-

Ingewickeld verdragh met de Duyvel.

Toverschе manier, om een Degen te bereyden, die alle andere Degens in stucken doet springen.

mense

Om, door middel van een Ringh, niet gewond te konnen werden.

Om sigh hard te maecken

Tegens Mes, Degen, Musquet-Kogel, &c.

mense aen de vinger naest de pinck des reghterhands; soo soumen *geenerley wonde* konnen ontfangen. Rondom den Ringh graveerdmen de woorden: *O Castres, Vorst der Wapenen, door God Abraham, Isaac en Jacob.* De Letteren, die in 't *Signet des Ringhs* gesteld werden, begeer ick niet uyt te drucken, om geen oorsaeck te geven, dat yemand sigh hier door grouwlijck besondigde. Seecker Monick (sulck slagh van Volck is dickmael al *familiaer* met de swarte Geest) te *Florencen* heeft sulck een Swaerd vereerd aen d'Oom van Heer *Hincke van Wurben*, die met 't selve te *Freudenthal* sigh verweerde tegens sesthien persoonen; welcker Klingen, van de sijne aengeroerd sijnde, alle in stucken sprongen. Eenige onder de *Roomschgesinde* in *Duytschland* gebruycken een toveraghtigh middel, om haer selven *hard te maecken* tegens Messen, Deegens en Geschut. Sy soecken de *Harssenpan* van een *gehangene* of *geradbraeckte*, daer *Mos* op gegroeyd is; en soo haest haer sulck een *kleynood* in 't gesight koomd, teeckenense de plaets; doch laeten 't stil leggen. 's Anderendaegs gaense weer derwaerts, en schicken de *Harssenpan reght*, sulckerwijs, datse 't *Mos* daer van afneemen konnen; sonder dit echter voor dien tijd te doen; want 't moet geschieden *op een vrydagh* voor Sonnen opgangh. Doch voor d'aflightingh van 't *Mos* spreeckense deese woorden, welcke ick sal stellen in haer eygene Tael: *Ich NN. bitte heute zu dieser Frist † Dich meinen Herrn Jesum Christ, der reinen Magd Mariæ Sohn † Du wollest mir beystahn auff diesem Plan, † und mir helffen binden aller meiner feinde hand, † und wollest mir helffen Zureissen, † ihr Stachel und al ihr Eysen, † Jesu Mariæ Sohn, † Hilft mir von diesem Plan, † im Namen des Vatters, Sohnes und*

des

des H. Geistes, Amen. Wat vroom *Christen* schrickt niet, voor sulck een grouwlijck misbruyck des Godlijcken Naems. Dit *Mos bindense dan in een Doeckje,* en laten 't *in haer Wambais naeyen* onder den *lincker arm*; doch soo, *datse niet weeten,* waer 't sit. En dan soudense noch door *Mes,* noch door *Degen,* noch door *Musquet-kogel* gewond konnen werden. Eenige omstandigheden heb ick, om de voorgedaghte reden, voor by gegaen. Die sigh *swaer gewond* bevinden, gaen 'savonds by een *Hoendernest.* Maecken *al d'Eyeren swart.* Vinden echter 'smorgens *een dat wit is.* Dit gegeeten, sou haer geneesen. Sommige, wanneer haer yets *ontstoolen* is, en datse den *Dief geerne wilden weeten,* neemen een *Bijl*; leggen 't *scharp eynd* van haer af; 't plomp nae haer toe; spreecken eenige *woorden uyt een Psalm*: Noemen dan *al de naemen der persoonen,* op welckese eenigh *vermoeden* hebben; en op 't uytspreecken van de *naem* des geenen die de *Dief-stal* gepleeghd heeft, soo *beweeghd sigh de Bijl.* In 't Westen van *Engelland* sijn eenige Lieden, volgens 't verhael van de voornaeme Godsgeleerde *Josephus Hallius, de Cas. Conscient. Dec. 3. cap. 2.,* oock van *Paulus Kramberus, in descript. Angl. pag. 91.,* welcke, alsse *Wannen* willen, op een seeckere manier *fluyten,* om een voor haer dienstige *Wind* te bekoomen. Wat voor Toveraghtige middelen sommige gebruycken, om de *Tandpijn* te verdrijven; 't *vallend Evel,* de *tweede* en *derdedaeghsche Koorts* te verjaegen; *wonden* te geneesen; doodlijcke *bloedvloeyingh* te stelpen; *Melck* in der Vrouwen Borsten, die Suygelingen hebben, te verschaffen; *Melancholijcke* en *half-rasende* te helpen, &c., Willen wy hier niet voordragen. Wy schricken voor 't verschricklijck *misbruyck der Bybelsche woorden,*

Om wonden te geneesen.

Om een Dief t'ontdecken.

Om wind tot Wannen te bekomen.

Om qualen te

verdrij-ven.

den, welcke met seeckere *Ceremonien* tot sulcke geneesingen werden uytgesprooken of geschreven. Wijl nu bekend is, dat door *bloote woorden*, ydele *gebeerden*, maghtloose dingen buyten haer eygen gebruyck, geen *daedlijcke werckingen* tegens lighaemlijcke qualen, &c. konnen verright werden; en dat echter dickmael *sulcke uytwercksels daer op volgen*; soo blijckt, dat de geene, die *soodaenige dingen doen*, in een *stom* of *ingewickeld Verdragh* met de Satan staen; die op haere nietige bedrijven dit werck verright. Evenwel konnen'er eenige sijn, die *gantschlijck door onkunde meenen*, dat de *kraght* enckelijck in de *woorden* bestaet, of in de dingen, welckese gebruycken; als, een *Spijcker uyt een Dood-kist*; een *stuckje Hout van de Galgh*; of van de *Ladder*, op welcke een Dief nae de Galgh opgeklommen is, op *soo een dagh* gehaeld, &c., sonder *eenigh opsight op de boose Geest*, en uyt een *enckele waen*, dat'er veele verborgentheden in de Natuer sijn, die elck niet weet. Van de sulcke willen wy niet oordelen, dat tusschen *haer en de Satan een stom verdragh* sou sijn; gelijck wy derven seggen van de geene, welcke *wel weeten*, dat de van haer gebruyckt werdende middelen *van haer selven geen maght* hebben tot haer voorgenoomen eynd, sonder toe doen van een *onsightbaere hand*: Maer ondertusschen, schoon d'*onweetenheyd* haere *sonde* wat magh *verminderen*, soo neemdse echter deselve *niet wegh*. Hier door koomd men oock *op 't pad* nae d'*eygentlijcke Tovery*; en vervalt soo ten laetsten, aengedreven door *eygene boose nieuwsgierigheyd*, of *aenraedingen des Satans*, tot 't aengaen van een Verbond met den selven. Wy sullen hier van een *Voorbeeld* deeser Eeuw geven, als wy eerst sullen verhaeld hebben 't *Tover-middel* der *Ceylonners*

Die soodanige dingen doen, en weten, dat de gebruyckte saecken van haer selven daer tegen geen kragt hebben, staen in een ingewickeld verdragh met de boose Geest, en op den wegh, om te komen tot een pleghtlijck Verbond-

om

om een *Dief t'ontdecken*; beschreven van *Robert Knox*, die in 't *Middellandscbe Ceylon*, tot noch toe d'*Europæische Natien onbekend*, twintigh Jaeren langh een gevangene geweest, en *Anno* 1680. weer in sijn Vaderland *Engelland* gekoomen is tot de sijne.

Tover-bedrijf der Ceylon-ners *in 't Middel-landsch Gewest*,

Wanneer yets *gestoolen* is, soo *besweerense*, om den Dief bekend te doen worden, een *Cocos-noot* door seeckere woorden. En elck, die deselve weet uyt te spreecken, kan de *Besweeringh* verrighten. Dan steeckense deese *Noot* aen een Steel, en stellense of voor de *deur* of voor 't *Gat* van 't Huys, waer door de *Dief*, nae de bedrevene dievery, weer uyt en wegh gegaen is. Daer na vat yemand de *Steel* met de daer aen steeckende *Noot* in de hand; sulcker wijs, dat de *Noot* op d'aerde leght; die dan sigh *bewegende*, *voortgaet*, en de *selve wegh* volgd, die *de Dief genoomen* heeft. Terwijlse dus *voor-rold*, gaen d'andere geduerigh in de *Besweeringhs-woorden* voort; en werpen onophoudlijck aghter den selven de Bloessem van een *Betel-boom*; tot datse eyndlijck koomd *stil te staen* by 't *huys* of de *plaets* daer den *Dief* is. Somtijds wend sigh de *Noot* wel hier of gintsch heenen; blijft oock nu en dan stil staen; doch dan hervattense hare Tover-spreucken en bloessem-stroying, tot datse weer in gangh is gebraght, en den *Dief* heeft aengeweesen. Echter is dit noch niet genoegh om hem t'overtuygen. Maer als men nae sulck een *nytvorsschingh* hem wil aentasten, soo moet de *Besweerder* tegens hem een *uytdrucklijcken Eed* doen, dat hy den *Dief* is; welcke hy oock dickmael af-leght, steunende op de gewishey van sijn *Tover-middel*. Dan moet de dus ontdeckt sijnde *Dief* door een *Tegen-eed* sigh suyveren, of 't *Vonnis* over hem laeten gaen. Maer somtijds gebeurd

Om een borgene Dief t'ontdecken,

gebeurd het wel, dat een kloeckmoedigh en stout Mensch, dus van Dief-stal betight, een *goede Knuppel* grijpt, en daer meê den *Toveraer* nevens sijn Geselschap soodaenigh te keer gaet, datse de vlught neemen, en dien handel laeten steecken. Indien de *Dief soo voorsightigh* is, dat hy een *stuck*, of 't *eynd van sijn Kleed, op de wegh neerleght*, soo sal de *Cocos-noot, daer by koomende, stil staen*, daer *rondom lopen*, doch *niet verder voortgaen*. Vermits ick, seght onse Schrijver, aen de waerheyd deeser saeck twijffelde, soo heb *ick selfs* eens de Steel genoomen, en in de hand gehouden, terwijlse met dit werck beesigh waeren; doch de *Noot wou niet voortgaen*, soo langh ick deselve hield; onaengesien sy daer Bloemen op stroyden, en haere *tover-woorden* murmelden, omse voort te drijven. Maer soo haest *een ander* de gedaghte Steel aengreep, liep de *Noot* als voor heenen. Dit verweckte in my op nieuws een *twijffel*, offe niet selfs met de hand de *Noot* voort stieten: Doch sy *swoeren*, dat de *Noot haere hand leyde. Robert Knox Ceylon, lib. 3. cap.* 10.

Door 't van selfs voort-lopen eener beswoorne Cocos-noot.

Korte aen-merckingh.

Wy hebben dit, tot verlustigingh der Leesers hier willen invoegen; sonder ons oordeel te geven, of hier *bedrogh* onder moght schuylen of niet. Doch vermits dickmael hier door *gantsch onbekende Dieven ontdeckt* werden, by welcke *de Dief-stal werd gevonden*, soo kanmen *vermoeden*, dat de *Duyvel de hand in 't spel* moet hebben. Meenighmael gebeurd het, dat *yets geschied op 't uytspreecken van eenige woorden door eenen*, die met de boose Geest in een pleghtlijck of ingewickeld Verbond staet, 't welck *gantschlijck niet geschied*, wanneer *even deselve woorden* werden ge-uyt van *yemand buyten sulck een Verbond*. Ick heb, seght mijnen Schrijver, eens in *Italien* by seecker Heer

Voorbeeld, dat de Be-sweerings-woorden uyt haer selven geen kragt hebben, maer dat de Sa-

ter

ter Maeltijd geweest. Soo als wy met ons derthien persoonen aen Tafel saten, stond *eenen derselve op.* Sprack eenige *Fransche woorden*, en terstond *keerde sigh een op den Disch staende Roemer tot vijf of ses maelen toe om en om.* Eenen *anderen* gingh desgelijcks van de Tafel; en uytede even deselve woorden; doch de *Roemer kreegh geen beweegingh.* Een gewis teecken, dat d'eerste beeter kennis met de Satan had, als den anderen: En dat de werckingen door Tovery niet geschieden uyt kragt der woorden, maer door bestel des Duyvels. *Johannis Udens Reisz durch Franckreich, Italien, &c. pag.* 210.

tan alles doet.

Wy treeden nu tot het even hier boven beloofde *Voorbeeld*, om te toonen, dat de geene, die door *bygelovige* en *toveraghtige middelen* te gebruyken, den *Satan soo nae koomen*, dickmael *geheel in sijne Stricken* verward werden. Seecker persoon te *Straetsburgh* (seght de vermaerde en geleerde *G. P. Harsdorffer*, Meede-lid des Raeds te *Neurenbergh*) *Anno* 1625. met eenige *Studenten* op een Wagen rijdende, hoorde, datse van *Spoockeryen* spraecken; en te gelijck, hoemen deselve *beśweeren* kon. Vlijtigh nam hy op dit alles aght; en druckte de *Besweeringhs-woorden* wel vast in sijne geheugenis. Als hy nu vernam, dat op een Dorp by *Straetsburgh* sigh een *Geest* liet sien, verstoutede hy sigh, den selven met de van hem geleerde woorden te beleesen. 't *Spoock* seyde, dat een *Boeren-deern* haer' in onecht gewonnene *vrugt heymlijck had omgebraght*: Dat hy derhalven spooken sou by 't Graf van dit Kind, tot dat de Moorderes gestraft sou zijn. *Dubbel voordeel* heeft de *Satan* hier in beooghd. Eerst soght hy hier door de Menschen te verstercken of te brengen in den *valschen waen*, van de *verschijningh* en *omwaeringh* der

Een Straetsburger, *by geval gehoord hebbende de woorden waer mêe men de Spoocken besweerd,*

Steld deese Spoockbeswee-

ringh in 't werck *der Zielen.* Daer nae deesen *Straetsburger*, die hem alreeds *soo nae by* quam, geheel *hem eygen* te maecken: Gelijck hy hem dan oock op sijne *Geesten-besweeringh* of *antwoord* gaf, of *weeck* van de plaets daer hy gerumoerd had. Hier door wierd deesen Mensch door gantsch *Straetsburgh*, en in geheel *Elsas* bekend. Maer wel haest quam de *Bolder-Geest* by hem; begeerende, vermits hy hem soo veel gelds deed verdienen, dat hy *hem sou geven 't eerste Kind*, 't welck sijne *Huys-vrouw* sou baren, soo haest het ter weereld quam. Deesen grouwlijcken Booswight bewillighde hier in, om sijn voordeel niet te missen. Doch sy, die van sijn snood bedrijf gantsch geen kennis had, bleef onvrughtbaer. Derhalven quam de *Satan andermael by hem*, en braght hem daer toe, dat hy hem gaf een met *sijn eygen bloed geschreven hand-schrift*, waer in hy *Lijf en Ziel* hem toe-eygende. Beyde *voor* en *nae* deese grouwel-daed, maer insonderheyd *nae* deselve, *veroorsaeckte hy veele Spoockeryen* in de Huysen der rijcke Lieden, en *verbande dan deselve*; doch de geene, die hy deesen dienst deed, moesten op seeckere daegen Aelmoessen geven, of aen arme Huysen yets bespreecken, &c. 't *Consistorium* te *Straetsburgh* braght het soo verr', dat hy in gevancknis geraeckte. Doch hy beriep sigh op de Schrift, seggende: *Dat hy niet door Beelzebul*, maer *door Gods woord* de Duyvelen of *Spoocken* verjoegh. Anders, *indien hy door de Satan de Satan verdreef*, *hoe sou dan desselven Rijck konnen bestaen.* Soo schoon wist hy te praeten, dat d'Overigheyd hem los liet; en hy sijn *Spoockhandel* arger als te vooren dreef. Doch betrapt sijnde, dat hy een deel van 't geld, 't welck hy voor d'arme bedongh, voor sigh selven hield, soo geraeckte hy andermael in hegtenis. In sijn Huys

Geeft sigh daer nae geheel

Aen de Duyvel over.

vondmen veele *Tover-Cedels*, en andere dingen, die grooten arghwaen veroorsaeckten. Men pijnighde hem, doch hy wou niets bekennen, en scheen als *ongevoellyck*. Eyndlijck verliet hem de Satan voor soo verr', dat hy een gantsche *ontdeckingh* deed van sijn' *onderhandelingh met de boose Geest*, en hoe hy eerst daer toe geraeckt was. Eer 't noch hier toe quam, en eens als hy *voor 't Geregt verhoord* wierd, versoght hy, *wat ter sijden af* te mogen gaen. Stracks verscheen in deselve *Geregts-Kamer* een *kool-swarte Hond*, die *hem opnam*, en *door een geopend Venster wegh voerde*. Dien rampsaligen meende, de boose Geest sou hem seer verr' van daer in seeckerheyd gebraght hebben; doch *hy liet hem vallen in de Stads-Graght*; van waer men *hem weer haelde*. Nae overtuygingh van veelerley toveryen en betoveringen, wierd hy veroordeeld, eerst onthoofd, daer nae verbrand te werden, met al sijne Tover-tuygen. Doe hy uytgevoerd wierd, bad hy weynigh; en dat noch sonder eenige aendaght. In tegendeel spottede hy met den Beul; hopende dat de Duyvel, dien hy gediend had, hem sou komen verlossen. Doch op de Gerights-plaets ontviel hem 't hert. Hy begon te tsidderen, en stierf met *Judas* berouw, gelijck ick (seght mijnen Schrijver, de gedaghte Heer *Harsdorffer*) gesien en aengemerckt heb.

Seldsamen Hond; en sijn bedrijf.

Des Toveraers rampsaligh eynd.

Vermits deesen Godloosen Booswight met de *Satan* een en andermael *gesproocken*, selfs oock hem een *Handschrift overgeleverd* heeft, soo moet dan de *boose Geest* hem *sightbaerlijck* verscheenen, en hy met hem in een *Verbond* getreeden sijn.

Aenmerckingh

Eenige mercken aen, dat de *Satan* in sijn *eerste Verschijningen* aen de geene die met hem in een *Verbond* willen treeden, sigh gemeenlijck laet sien in een *aengenaeme gedaente*. Soo vertoonde hy sigh ter

Somtijds verschijnd de Satan aen sijne

ter

Dienaren in een aengenaeme;

ter *eerster aenkoomst* aen dien vervloeckten *Roomschen Mis-Priester* te *Marsilien*, *Louis Gaufredi*, in de gestalte van een *aensienlijck Man.* Maer als hy haer vast genoegh in sijne stricken heeft, of oock om anderer ons onbekende oorsaecken wil, kan hy sigh wel *seer vreeslijck* voorstellen. De vermaerde *Philippus Camerarius* doet meldingh van een *Hooghduytscher*, die in sijnen tijd ter Oorlogh nae *Italien* trock. Hy vergeselschapte sigh met een *Soldaet*, seer genegen tot d'*oeffeningh van Toveryen.* Soo verr' liet hy sigh van deesen *Toveraer* verleyden, dat hy nevens den selven gingh staen in een *Circkel*; met soo veel *Tover-Marckbeelden* gewapend, dat hy, soo wel als sijnen Meester, sigh liet voorstaen, genoeghsaem verseeckerd te sijn tegens alle geweld der boose Geesten. Met veele verschricklijcke *Besweeringhswoorden* beriep de Duyvels-Slaef een *Duyvel*; die eyndlijck, gelijck als *gedwongen*, verscheen, en sigh seer verbaest toonde. Op 't Hoofd had hy een geheel *verscheurde Bonnet*, met een *Plumagie* van een vry groote hooghte. Was *omwonden* met een *verscheurd Laecken*, gelijck 't *ligchaem van een Doode*, dat aen een *Vyer* of in de *Son gedrooghd* is; daer nae van de *wormen geknaeghd.* D'*oogen* stonden seer verschricklijck; en de *voeten* hadden een geheel andere vorm als die der Menschen. De *Toveraer* wou van hem weeten, *of Goulette van de Turcken was ingenoomen?* Dit *Duyvels-Spoock* gaf tot antwoord, dat hy *op dat oogenblick sulcks niet kon seggen*; doch dat de Belegerde den voorigen dagh sigh noch Ridderlijck verweerd hadden. Voorts beklaeghde hy sigh over den *Besweerer*, dat hy *door sijne vreeslijcke Beroepingen de Geesten al te moeylijck viel.* Als nu deesen hem noch eenige andere *Vragen* voorstelde, versoght hy *tijd*, *om daer*

Maer dan oock wel in een seer afgrijslijcke gedaente:

Met een Voorbeeld van 't laetstgestelde.

daer op te dencken; en verdween: Met aghterlaetingh van sulck een *stanck*, *vrees* en *schrick*, dat beyde de *heylloos-curieuse vragers* van anghst bynae op de plaets dood gebleven waeren. De *Duytscher* (vervolghd *Camerarius*) swoer, dat hy *tsidderde van benauwdheyd*, soo dickmael als hem in gedaghtnis quam d'*afgrijsllijckheyd van dit Spoock*, met sijne *schraele, verroestede*, met *horten voortkoomende*, en als *uyt een verworghde keel* schietende stem. *Philippi Camerarii Meditat. Histor. part.* 1. *lib.* 4. *cap.* 10. *Jacobus Schlingerus*, deese saeck oock verhaelende, *in Mirabil. Mund. pag.* 407., oordeeld, soo uyt de vertoonde *gedaente*, als uyt 't geluyd der *stem*, dat de Satan ergens een Dief van de *Galgh*, of een Moordenaer van 't *Rad* heeft genoomen. Ondertusschen blijckt hier uyt, dat de *Geesten*, schoon hoe *snel* van *beweegingh*, nochtans niet altijd kennis hebben van 't geen in verr'-afgelegene plaetsen geschied, wijlse *niet t'eener tijd hier en gintsch* konnen sijn; maer wel *in een korte tijd gintsch en hier*. De *klaght* deeses Duyvels over den *Toveraer*, dat hy door sijne *besweeringen de Geesten te moeylijck viel*, is maer *veynsery* geweest, om sijne Slaven in den *waen* te houden, datse al vry veel door de Tover-woorden konnen verrighten, en *selfs hem dwingen*: Daer hy doch niet koomd uyt kraght der *besweeringh*, maer om te voldoen het met haer gemaeckt *Verbond*.

Korte aenmerckingh op 't verhaelde Geval.

Een Toveraer te *Noyon* had met de *Satan* een *Verdragh* gemaeckt, dat hy sulcke en sulcke dingen door sijne hulp sou verrighten: Waer tegens hy sigh aen hem over gaf; doch de leverantie sou eerst nae verloop van soo veel tijds geschieden. Welcke verstreecken sijnde, soo deedt dien heylloosen booswigt meldingh van sijnen Staet aen den *Noyonschen Bischop*; en noemde *den dagh*, waer

Toveraer te Noyon, *met de Duyvel in een Verdrag getreden, werd op den bevoor-*

waerden dagh van hem doorstoocken, onaengesien de Bischop hem soght te bewaeren.

waer in de *boose Geest*, volgens de voorwaerden des Verbonds, hem sou *koomen haelen.* Deesen *Prælaet* meende hem te sullen *bewaeren*, en hield hem op de *genoemde dagh by sigh in sijne Kamer.* 't Ontbrack niet, aen den Toveraer met *Kruycen* te voorsien, en veelerley *Ceremonien* tegens de Duyvel aen te stellen. Ondertusschen versoght een *Vreemdelingh* te mogen spreecken met den Bischop; die, wijl hy niet van den Toveraer wou af gaen, beval, datmen hem *binnen sou laeten koomen.* Soo haest hy by den *Satans-Slaef* was genaerderd, *doorstack hy hem*, sonder dat de Bischop hem sulcks verhinderen kon. Lightlijck kanmen vermoeden, wat voor een Gast dien vreemdelingh was. *P. Beauchamp Hist. divers. pag.* 397. *Happelii Relationes Curiosæ, tom.* 3. *pag.* 467.

Jongen van sesthien Jaren, door eenige Jesuiten *tot een Verbond met de Duyvel gebraght,*

Anno 1633. wierd te *Straetsburgh* ter dood veroordeeld een Jongen van *Moltzheim*; oud ontrent *sesthien Jaeren*; doch die, met de *Helsche Geest in een verbond* getreeden, alreeds een meenighte van grouwelen had bedreven. Hy was in de genoemde Stad gekomen, met voorneemen, om een *Toverstuckje* in 't werck te stellen aen den Heer *Doctor Smidt, Superintendent* aldaer. Doch als hem op de Straet een ander Predikant bejegende, heeft hy den selven gegroet, de hand gegeven, en die een tijd langh gedruckt. Terstond wierden *Hoofd en handen* deeses Leeraers *soo vol bladeren en sweeren*, dat hy sonder afgrijsen niet t'aenschouwen was. Men braght deese Jongelingh in gevancknis; en flucks bevond de *Pfarheer* sigh in voorgaende gesondheyd hersteld. Deese jonge Booswight deed een ronde belijdenis van sijne gepleeghde snoodheden, en hoe hy *tot dit vervloeckte leven* geraeckt was; hier in bestaende:

En alreeds, noch niet ouder sijnde, veel

Sijnen

Sijnen *Leermeester in de Toverkonst* was geweest een *Jesuit te Moltsheim*; die nevens hem noch meer andere Jongens dus had verleyd. De *Satan* was, in de gedaente van een *aensienlijck swart Man*, by hem *in 't School* gekoomen: Had hem eenigh geld vereerd ('t welck hy naederhand had bevonden enckele Scherven te sijn); hem aengesproocken, en daer toe gebraght, dat hy sigh *door een Handschrift aen hem had overgegeven*; na dat de Satan hem eerst, met sijne Klauwen aen de vingeren, een *Marck-teecken*, 't welck noch te sien was, op de hand had gedruckt; soo dat'er 't bloedt uyt liep; waer meê hy de gedaghte *Verschrijvingh* had gedaen. Stracks daer na had de Duyvel hem 't eene Konst-stuckje voor, 't andere nae geleerd; oock *hem verlooft aen een boose Geest*, die hem voorgesteld wierd in de gedaente van *eene der schoonste Jonckvrouwen des werelds*. Deese was altijd by hem en sijne bedrijven geweest. Veel kleyne Kinderen had hy verlamd; sommige aen quijnende qualen doen sterven; veel andere diergelijcke boosdaden verright. Sijn eygene Vader lam gemaeckt. Te *Lucern* in *Switserland* en anderwegen veele Menschen door sijn vergiftighd stockje en pulver rasend doen werden. Een groot deel Beesten omgebraght. Eenige Dochters beswangerd. Sigh in de *gedaente van een Raven* (hoe de Satan hier d'Inbeeldingh der Toveraers bedrieghd, d'ogen der aenschouwers beguygcheld, sullen wy hier nae verhandelen) op den rugg' van een Koe geset, en daer van gebeeten, tot datse stierf. Met een Schaep de grouwel-sonde bedreven, ter wijl hy eens *Honds gedaente* had aengenomen. Hy noemde sommige *Paters Jesuiten*, welcke *Toveraers* waeren. Onder deselve leefden'er doemaels noch twee, d'eene tot *Brisack*, d'ander te *Schletstat*.

afgrijsslijcke grouwelen bedreven hebbende,

Werd, nae gewillige belijdenis van alles,

Anno 1633. te Straetsburgh *met*

de dood gestraft.

Geduerende de Belegeringh van *Benfeld* had hy Brieven daer in gebraght van de *Jesuiten*; sittende (dit waeren Duyvelsche Verblindingen) op een Wagen, voor welcke *ses Katten* gespannen waeren. Hy toonde seer groot berouw; leed de dood gewilligh, en waerschouwde yeder, datse sigh souden waghten voor de listen der *Jesuiten*; want even deselve hadden hem in deesen rampsaligen staet gebragt. *Hermannus Oræus in Theat. Europ. Continuat.* III. *Petrus Paulus Nitzschka, in Historischer Blumenlust erster theil, pag.* 165.

Ongemeen-seldsaem Geval,

Wy hebben in 't verhael deeser Geschiedenis alreeds met een woord aengemerckt, dat de *veranderingh deeses Jongens in een Raven*, in een *Hond*, een *enckele indruckingh* van de Duyvel in sijn *inbeeldingh* was. Eer wy in deese Stof voortgaen, moeten wy, om den Leeser te verlustigen, een *seldsaem geval* verhaelen, voor soodaenigh als wy 't beschreven vinden by verscheydene Schrijvers, met volle omstandigheden. Ten minsten sal 't in deese *swaermoedige Stof* de *Sinnen wat vervarschen.*

't Welck sigh Anno 1645. *sou toegedraegen hebben*

Twee Mijlen van *Berlitz* in *Saxen* leght een Steedeken, genoemd *Bruck*. Eens Burgers Soon uyt deese plaets had dienst genoomen onder 't *Sweedsche* Heyr, doemaels in *Duytschland* oorlogende. *Anno* 1645. lagh hy *geinquartierd* in een *Silesische* Stad, ten Huyse eener Weduw. Hy verloofde sigh aen haere Dochter ten Man; doch met geen ander insight, als om plaets in haer bed te mogen krijgen sonder haer noch getrouwd te hebben. Doe hy haer *beswangerd* had, moest de Besettingh, en hy met deselve vertrecken. Echter gaf hy beyde de Moeder en de Dochter goede woorden; met dierbaere toeseggingen, dat hy sou koomen, om deese sijne Ondertrouwde af te haelen,

haelen. 't *Oude Wijf* vermoedde bedrogh. Seyde tot haere Dochter, *dat haeren gewaenden Bruydegom haer gewisslijck sou laten sitten*; doch daer voor wouse *hem ten Esel* maecken. Deese liet daer op hooren: Indien hy schelmaghtigh met haer wou handelen, soo verdiende hy sulck een straf. De *Ruyter* reed wegh. Quam by een Boschje. Gevoelde een *parssingh*, als of hy sijn gevoegh moest doen. Trad af. *Wierd tot een Esel*; en bleef in soodaenigh een Gestalte by sijn paerd staen. Andere aghter aen koomende Ruyters vonden 't *leedige Paerd*; en den *Esel*, als desselven *Compagnon*, daer by. Wijlse niet wisten, wie deese Dieren toe behoorden, soo naemense, volgens haere gewoone barmhertigheyd, sigh haerer aen; en schickten 't sulcker wijs, datse 't *Paerd* behielden, om by gelegenheyd geld daer van maecken, en d'*Esel* aen een *Molenaer* verkoghten, om desselven Last-dragend Dier te sijn. Deesen leyde *hem een Sack op den rugg'*; doch hy was *moedwilligh*. Kreegh ter dier oorsaeck *noch een Sack* op 't lijf; maer beyde *wierp hyse af*. Vermits nu de *Molenaer* bevond, dat dit Beest hem niet diende, soo verkoght hy 't aen eenen sijner Gilde-broeders; by wien deesen *Mensch-Esel* sigh niet vroomer droegh. 't Gebeurde, dat even deesen *Molenaer* in de Stal met sijne *Dienstmaeghd yet oneerlijcks* sogt aen te vangen. D'*Esel* wou hem de volbrengingh sijner lusten niet gedoogen; maer begon, nae *Esels* aert, op 't cierlijckst en luyd-keels te balcken. Sloegh oock aghter uyt nae de dus beesigh sijnde. Wijl nu de *Molenaer* deese en andere sijne parten niet verdraegen wou, soo verkoght hy hem in de selve Stad, daer hy de Dochter sijner voorige Waerdin had bedrogen. Eens gingh hy, met een Sack belaeden, *voorby 't Huys der Toverer.*

Met een Ruyter in Sweedschen Dienst

Door een Toveres, welcker Dochter hy beslapen had,

Veranderd in een Esel:

Juyst stond de Moeder met haere Dochter voor de deur: Die, soo haestse dit Dier gewaer wierd, seyde: *Ey Moeder, sie daer ons Eselken! Sou hy dan niet weer een Mensch konnen werden?* Jae, was d'antwoord der Oude, 't kon gebeuren *in den tijd als de Lelyen bloeyen,* en dat hy dan van *deselve at.* Dit hoorde de *Mensch-Esel*, en onthield het. Doe nu de *Bloey-tijd der Lelyen* was gekomen, sagh hy op eens *Apotheeckers Venster* een deel deeser *bloemen in Potten* staen. Terstond wierp hy sijnen Sack af. Sprongh met de voorste voeten op 't gedaghte Venster: Hapte nae de *Lelyen*: At daer van; en wierd daer op flucks *weer ten Mensch*; doch stond *Moeder-naeckt op d'openbaere Straet.* Soo haest deesen handel voor d'*Overigheyd* quam, wierd hy ondervraeghd. Beyde de *Moeder en de Dochter greepmen by de kop.* Nae gedaene belijdenis van schuldigh aen *Tovery* te sijn, wierdense *ter dood veroordeeld.* De *Ruyter* betuyghde, dat hem, in de *twee Jaeren sijns Eselschaps*, het torssen der Sacken niet suer had gevallen. Oock had hy de Sweep op sijnen rugg' weynigh geaght. Doch alsmen hem onder den buyck raeckte, en de *Schamelheyd* te nae by quam, had hy de slaegen niet konnen uytstaen. Daerenboven, alsmen hem *Hoy of Haver* voor leyde, had hy die *drooge kost niet door de keel* konnen krijgen: Doch *Semmelen, Draf* en *Meel* noch konnen door worgen. Dickmael was hy nae de Molen gelopen, om aen de *Meelsacken te lecken.* Doe hy sigh nu *weer Mensch* bevond, vervoeghde hy sigh by den *ontughtigen Molenaer*, sijnen tweeden Meester; en dreyghde hem, indien hy geen geld nae sijne begeerte schoot, dat hy sijn bedrijf met sijne Dienstmaeghd aen 't Gereght sou brengen. Hier door kreegh hy soo veel, dat hy weer een *Paerd en toerustingh*

Wat hem in dit sijn Eselschap bejegende.

Hoe en waer door hy na twee Jaren tot sijne voorige gestalte quam:

En baedaenig hy sigh

toerustingh kon koopen. Soo *dapper* droegh hy sigh, dat hy in 't *Sweedsche Heyr een Lieutenants plaets* bequam. *Henricus Sebaldus, in Nucl. Hist.* (welcke Schrijver betuyghd, dat verscheydene geloofwaerdige persoonen hem dit voor gantsch waeraghtigh hebben verhaeld). *Petrus Paulus Nitzschka, Historischer Blumenlust erster theil, pag.* 29. *Arnold Friedlof Historische lust-garten, pag.* 217. *Henrici Qualmii Mirabil. mund. pag.* 411. *&c.* De Heer *Martinus Zeilerus* (een geleerd, vermaerd, seer vroom Man) beschrijft, *Epist.* 575. een diergelijck geval (hem voor gantsch waeraghtigh betuyghd in de Voorwinter des Jaers 1648. door een voornaem Krijghs-Overste), van een *Soldaet*, die sigh met een *verkeerde Salf had besmeerd*: Daer op een *Esel* wierd: *Esels-voeder* at, en van een *Molenaer* harde slagen moest uytstaen. Sijn *volle verstand* behield hy, doch kon niet spreecken. Doe nu de *Roosen tijdigh* wierden, bequam hy, door der selver *reuck*, sijne voorige *Menschlijcke gestalte* weer. Even 't selve wierd hem bevestighd van een *Boeckdrucker*, die *goede kennis* aen de veranderde persoon, en van de geheele gelegenheyd der saeck had.

bevond, terwijl hy een Esel scheen.

Ander diergelijk Geval.

Wat salmen hier van seggen? Wou men de saeck, op soo veel getuygenissen, voor *waeraghtigh* aenneemen, soo was in onsen tijd weer een en andermael een nieuwen *Lucius Apulejus* op de baen gekoomen. En 't sou niet ontbreecken aen sulcke, die de Geloof-gevers *schamperlijck* souden doorstrijcken met *bespottingen.* Ons belangende, wy laeten dit verhael in sijne waerde of onwaerde. Seggen echter, dat het hier voorgedragene *gebeurlijck* kon zijn. Hoe dan, *sou een Mensch in een Esel konnen veranderen?* Geenssins. Maer (indien 't dus geschied is) de listige *duysend-konstenaer*

Korte aenmerckingh op de verhaelde dingen.

naer heeft d'*oogen der Menschen*, die de Ruyter, die de *Soldaet voor een Esel* aensaegen, *begoogeheld*: Oock d'*Inbeeldingh* des Soldaets, des Ruyters, *bedorven*, soo datse *meenden Esels* te zijn; en haer *de tongh gebonden*, soo datse geen ander geluyd konden maecken, als dat van balcken, gelijck een *Esel*. *Johan Udens* verhaeld in sijn *Reysboeck*, *pag.* 191., dat hy te *Padua* een *Student* heeft gesien en meenigmael gesproocken, die sigh gantschlijck had ingebeeld een *groote Visch* te zijn. Soo haest hy buytens deurs quam, snelde hy nae 't Water, om met de Visschen daer in te swemmen. Uyt vrees dat hy dus verdrincken moght, moestmen hem nauw bewaeren. Dit was alleen een *stercke Inbeeldingh* in de *Student*, sonder dat hier ontrent de *Satan* de hand in 't spel behoefde te hebben. Maer al die by hem quaemen, kenden hem voor een Mensch. Dus was oock d'*Inbeeldingh* des Ruyters en Soldaets *verdorven*; doch *door de Satan*; die te gelijck d'*oogen der geene*, die haer *aenschouwden*, *verblindde*, soo datse *waeraghtige Eselen meenden* te sien, daerse doch beyde haere *Menschlijcke gestalte* (doch nu op handen en voeten gaende) en *Menschlijck verstand* hadden behouden. Oock kon hy ontrent hare ligchaemen een *verdickte lught* of andere middelen gebruyckt hebben, de *vorm eens Esels* voorstellende.

Wonderlijcke Inbeeldingh

Eens Studenrs *te* Padua.

't Is in *aller Duyvelen* magt niet, een *Mensch* in een *Beest*, een *Beest* in een *Mensch* te *veranderen*, als alleen in *Schijn*, door *verblindingh des gesigts* aen d'eene, door *een stercke Inbeeldingh* aen d'*andere sijde*.

't Is in aller Duyvelen maght niet,

Maer, seghtmen, als *soo een tot een Wolf of Kat geworden mensch* dood geslagen werd, soo bevindmen een *waeraghtigh mensch*; en derhalven kan 't geen *Schijn* sijn. *Philips*, een *Schoelapper te Farrare*, had sijn Soontje sieck leggen. Een *Vrouwspersoon* quam

Een Mensch in een Beest te veranderen.

quam tot hem, die hem de *geneesingh* des Kinds beloofde; maer te gelijck *hem beval*, indien hy dit geluck wou genieten, dat hy *niet moest beschadigen een Kat*, die sigh somtijds by de Jongen sou laten vinden, om met hem te speelen. Soo haestse wegh gegaen was, *sagen Philips en sijn Huysvrouw een Kat* van een ongemeene grootte sigh nae 't Kind toe begeven. Beyde vreesdense voor eenigh onheyl. Drevense derhalven dickmael af, doch t'elckens quamse weer. Eyndlijk sloot de Man de deur toe; nam *een stock* in de hand, en *joegh met deselve de Kat* van d'eene hoeck der Kamer na d'andere. Ondertusschen *kreeghse goede slagen* op 't Lijf, tot datse ten laetsten *door een Venster uytsprongh*; ter aerden viel, en daer als dood bleef leggen; doch haest daer nae met groote moeyte sigh wegh maeckte. Terstond bevondmen, dat 't by hem gekoomene *oud Wyf sieck en kreupel te bed lagh*. Ook wierd men allerwegen aen haer ligchaem *blijcktekenen van ontfangene Stock-slagen* gewaer. Van al 't voorgaende hebben *Philips* en sijne *Huysvrouw* voor 't *Gereght beëedighde Getuygenissen gegeven. Vlimmeri Histor. Ital. pag.* 502. *Weberi Quellen ander theil pag.* 44.

Seecker Toveres, in de gedaente van een Kat in ons Schoenlappers Huys gekoomen,

Werd van hem dapper afgerost; en men bevond de slagen aen de Toveres selfs.

Eer ick hier op antwoord, sal ick noch een ander Voorbeeld bybrengen, om te toonen, dat oock deese *Duyvelsche Guygchelry* onder d'*Americaensche Indianen* niet onbekend is. In 't Dorp *Pinola*, in de *Spaensche West-Indien*, waeren een goed deel *Toveraers* en *Toveressen*, alhoewelse in schijn de *Christlycke Religie* hadden aengenomen. Heymlijck was onder deselve eenen *Juan Gomez*, de voornaemste des Dorps, oud ontrent taghtigh Jaren, Hoofd van d'aensienlijckste Stam onder deese *Indianen*. Uyterlijck had hy al de Teeckenen van een eerlijck Man; toonde sigh een yverigh *Christen*, en quam dagelijcks in de *Mis*. Schielijck

Twee Indianen, d'een in de gedaente van een Leeuw, d'andere van een Tyger,

lijck wierd hy sieck. Onse Schrijver (doemaels aldaer *Roomsch Priester*, de *geleerdste* en *geaghtste* in dit geheele Gewest; een *Engelschman* van een voornaem Geslaght; die rondlijck heeft aengeteeckend 't boven-maten schendigh leven der *Roomsche Geestlijckheyd* in *America*; waerom oock *Monsr. de Beaulieu*, dien *Monsr. Colbert*, de groote Staets-Dienaer des tegenwoordigen Koninghs van *Franckrijck*, had belast, de *Beschryvingh* sijner Reys uyt 't *Engelsch* in 't *Fransch* over te brengen *Anno* 1672., in sijne Vertalingh aen de kant segt: *Datmen reden heeft, te geloven, dat d' Autheur niet altijd by de Catholijcke Religie bestandigh is gebleven*): Onse Schrijver, herlegg' ick; doemaels in 't Dorp *Mixco*, wierd, door de *Bedellen der Broederschap van Maria*, op 't spoedighste van daer gehaeld, wijlse vreesden, dat hy sonder Biecht moght sterven. *Gage* (dit is de Naem des *Autheurs* en *Priesters*) quam in de volgende morgenstond by hem. Vond sijn geheele *aengesigt bewonden*. Hy deed sijne Biecht, en toonde een sonderlinge *Christlijkheyd*. Terwijl hy hem de neus, lippen, oogen, handen en voeten bestreeck met 't laetste Olysel, bevond hy hem seer *geswollen*, en met *blauwe plecken*. Haest daer nae stierf hy. Ick, seght onse Schrijver, wierd besoght van twee of drie *Spaenjaerden*, welcke dight by 't Dorp woonden. Seyde tot haer, dat ick seer gestight was door de *Christlijcke* dood van *Juan Gomez*. Dat ick gantsch niet twijffelde van sijne saligheyd. Dat 't Dorp veel aen hem verloor, &c. De *Castilianen* keecken malkander aen. Begonden te lagchen. Seyden, dat ick reghtschapen bedrogen was, en soo voorts. Ick nam 't op als uyt haet gesproken, wijl de *Spaenjaerden* vyanden der *Indianen* sijn. Doch eenen van haer gaf my tot antwoord: Dat *Gomez* onder

Treeden met malkander in Geveght.

Dien, in de gestalte eens Leeuws,

onder d'Indianen was bekend geweest voor de grootste *Toveraer* van 't Dorp. Dat hy gewoon was, *sigh in een Leeuw te veranderen*; en in die gedaente door bergen en bosschen te lopen. Dat hy altijd een doodlijcke vyandschap had gedragen tegens *Sebastiano Lopez*, een oud *Indiaen*, en Hoofd eener andere Stam; desgelijcks een *Toveraer*. Dat deese beyde voor twee dagen malkander waeren ontmoet, *Gomez* in de gestalte van een *Leeuw*; *Lopez* in die van een *Tyger*. Datse dapper tegens den anderen hadden *gevoghten*; tot dat *Gomez*, als d'oudste, soodanigh door krabben en bijten was toegerieght geworden, dat hy daer over korts daer nae de Geest had gegeven. Voegde daer by, datmen *Lopez* over dit werck alreeds gevangen had genomen. Dat beyde de Stammen ter dier oorsaeck seer tegens een verbittert waeren, &c. Dit quam my soo wonderlijck voor, dat ick besloot, geenen *Indiaen* meer te vertrouwen, indien ick kon ondervinden, dat dit verhaelde van *Gomez* waeraghtigh was. Voorts beschrijft hy, hoe hy door veele Getuygenissen, blijcken, &c. aghter de waerheyd is gekoomen, en alles soo bevonden heeft. Wy verhaelen maer een kleyn gedeelte deeser *Historie*, van de gedaghte *Thomas Gage* in 't breede voorgesteld, met byvoeginingh van andere diergelijcke Voorbeelden, in sijne *Reys door de Spaensche West-Indien*, *derde Boeck*, *een-en-twintighste Hoofdstuck*.

Werd soodaenigh verseerd, *Dat hy korts daer nae van d'ontfangene wonden stierf.*

Meendmen nu, wijl de *wonden*, die een *Kat*, een *Hond*, een *Wolf ontfanghd*, aen den *mensch selfs gevonden* werden, dat daer uyt volghd, soo een *Mensch waerlijck* in sulck een *Beest veranderd* te sijn geweest; wy seggen, dat het een groote dwalingh is, waer in veele *Roomschgesinde* steecken, en onder deselve oock d'*Inquisiteurs*. 't

Wijl hier geen waere verandering geschied.

Weesen

Weesen van 't *eene Schepsel* te *veranderen* in dat van *een ander*, van een *Mensch* een *Beest*, en weer van een *Beest* een *Mensch* te maken, is een werck *gantsch boven de Natuer*, en kan van geen *Schepsel*, van geenen *Duyvel*, van *al de Duyvelen t'saemen*, niet geschieden. *God alleen* is maghtigh, de *Natueren* te *scheppen*, te *veranderen*, te *vernietigen*.

Hoe 't dan toegaet, wanneer een Dier geschooten of geslagen werd,

Maer, vraeghdmen hier, *hoe gaet het dan toe*, als sulck een *Kat* of *Wolf* geslagen, gestoocken, geschooten werd, datmen de *wonde in de Toveraer* of *Toveres selfs vind*, indien'er soodaenigh een *veranderingh* niet geschied is? Wy antwoorden: I. Of de *Duyvel verblindt der Menschen oogen*, en *verderfd d'Inbeeldingh*, gelijck alreeds geseght is, soo dat d'eene een *Wolf meend te sien*, d'andere een *Wolf meend te sijn*; en onder deese *schijn-gedaente* waerlijck in sijn *eygen weesentlijck ligchaem* gewondet werd. II. Of de *Satan beweeghd een Wolf*, 't sy door *in hem te vaeren*, of door hem *aen te drijven*, om dit of dat te doen; mensch of beest te beleedigen; en als dan de *waere wolf* (of eenigh ander Dier) d'een of d'andere *verseeringh* ontfanghd, soo *draeghd hy even deselve aen de Toveraer of Toveres over*, selfs haer ligchaem op deselve wijs quetsende. Nae *d'omstandigheden* by sulcke gevallen moetmen afneemen, offe op deese of die wijs gebeuren. By voorbeeld: Men *doorschiet een Wolf*, en terstond *sietmen een Mensch op de plaets dood leggen*, sonder meer een *Wolf* te verneemen: Of men treft een *Kat*; welcke *weghloopt*, doch men bevind een *Vrouw ter selver tijd even soo gequetst*. Dit geschied op de gedaghte *eerste wijs*. Maer men *quetst een Wolf*; de *Wolf blijft gewond*, en *te gelijck een Toveres*; soo is 't op de *tweede manier* gebeurd. Of oock III. De *Duyvel selfs*

Datmen de wonde in de Toveraer of Toveres selfs vind?

selfs neemd de schim-gedaente van een Beest aen; verschoond Mensch noch Beest, en *schijnd van eenen anderen getroffen* te werden, doch de *wonde bekoomd een Toveres*; soo is hier *verblindingh van 't gesight des geenen* die een *Beest meend gewond* te hebben; en *overdragingh der wonde aen de Toveraer of Toveres*, die'er verr' genoegh van daen is; doch die hy heeft sterckljick ingebeeld, in eenigh Dier veranderd te zijn.

Wy moeten hier byvoegen een *aenmercklijck Geval*, alhoewel 't oock te vinden is in een onlangs uytgekoomen Boeckje in de *Nederlandsche* Tael. Wy sullen de Beschrijver daer van noemen, om *gewight aen de geloofwaerdigheyd* te geven, als sijnde een *Godsaligh Predikant* in 't Gewest, daer dese saeck is voorgevallen, by sijnen tijd. In 't Jaer 1595. woonde op 't Slot *Echaleus*, gelegen in 't Landschap *Vaux*, een *Bailliu* van *Bern*; die op seeckere dagh ter Middagh-maeltijd had genoodighd de *Leerraer* der genoemde plaets. Juyst ter dier tijd lagh in 't gemelde Kasteel een *Toveraer* gevangen, alreeds ter dood veroordeeld. Dit gaf gelegenheyd, om over Tafel van *Toveraers* en hare *bedrijven* te spreecken. De *Bailliu* verhaelde den *Predikant* seer veele dingen, die de *Gevangene* had beleeden gedaen te hebben; doch voeghde daer by: Seer *beswaerlijck kon hy geloven*, de beleedene dingen waeraghtigh te zijn. Doese van den Disch opstonden, begaf hy sigh nae de Gevanckenis. Deed de *Veroordeelde* voor hem koomen. Stelde hem voor, 't geen hy bekend had; en hoe hy daer over was verweesen om te sterven. Seyde voorts: Hy sou wel overdencken, *of hy sigh selven niet schaedlijck was geweest*, door te *belijden dingen*, welck hy *niet had gedaen*; en waer van hy hem eenige voordroegh. De *Gevangene*, die sigh nu

Seer seldsaem en waerlijck gebeurd verhael,

Hoe een gevangene Toveraer in 't Landschap Vaux, *in de tegenwoordigheyd des* Baillius, *Predikants, enz.*

Op sijne gepleeghde Tover-ceremonien als dood neer-viel.

al gereed gemaeckt had om de dood uyt te staen, antwoordde met een bedaerd gemoed: Alles wat hy geseghd had, was waeraghtigh. En indien hy hem wou toelaeten een *proef* te doen, soo sou hy hem laeten sien, dat in sijne maght stond, te *dooden d'Ossen* sijns Buermans, die hy noemde; onder voorwaerde, dat hy hem sou doen behandigen de *Sweep en Roede*, welcke in sijn Huys laegen op sulck een plaets, als hy aenwees. De *Bailliu*, om sijne nieuwsgierigheyd te vergenoegen, en om een *blijcklijcke ondervindingh* van de *waerheyd* of *leugen* deeses voorgevens te mogen hebben, besloot, de ge-eyschte dingen te laeten haelen: Met voorneemen, indien de Gevangene quam te verrighten 't geen hy seyde, dat hy den Eygenaer der Ossen voor sijn verlies vergoedingh sou doen. Dus wierd *Roede en Sweep* den *Toveraer* over geleverd. Die inde tegenwoordigheyd des *Baillius*, des *Predikants*, en eeniger *andere*, met deselve sijne *Tover-Ceremonien* begon in 't werck te stellen, tot dat hy eyndlijck gelijck *als dood* voor haerer aller voeten neer-viel; sonder *eenige beweegingh* of *gevoellyckheyd*. Ontrent een uyr tijds daer nae quam hy als *van de dood weer tot 't leven*; of liever, hy *ontwaeckte als uyt een diepe slaep*. Doe vraegde de *Bailliu* hem, van waer hy quam? 'k Heb, was sijn bericht, volgens uwe toelaetingh, d'*Ossen om 't leven gebraght*. Terstond sond de Land-Drost eenen sijner Dienaeren uyt, om te verneemen, of waeraghtigh waere 't geen hy voorgaf. En men bevond, dat d'*Ossen in even deselve uyr* waeren gestorven. *F. Perreaud Dæmonologie, pag. 77.*

Ondertusschen echter eenige naebuerige Ossen ter selver tijd gedoodt wierden:

Gelijck hy gesegt had, te sullen doen.

Aenmerckingen op dit Geval:

't Ligchaem des Toveraers *weeck niet van de plaets* daer hy neergevallen was, even als dood. Evenwel wierden *juyst ter selver tijd d'Ossen omgebraght,*

braght, gelijck hy *geseght had, te sullen doen*. Hoe is dit toegegaen? Heeft *de Ziel* deeses rampsaligen, *uyt 't ligchaem* vaerende, soodaenigh een werk verrigt? Niets is gewisser, als dat d'*uytgangh der Ziel* d'eenige *beschrijvingh des ligchaemlijcken doods* is. De *Satan* kan wel *in een dood ligchaem vaeren*, en 't selve voor een korte tijd *beweegen*, een *schijn-leven* veroorsaecken: Maer *al de Duyvelen op eenen hoop* konnen een Mensch, daer de *Ziel eens uytgevaeren* is, de *Ziel of 't leven* niet weer geven. Heeft de *Satan* de *geheele Toveraer* met Ziel ee Ligchaem wegh gevoerd nae de plaets daer hy d'*Ossen doodde*, soo moest hy d'*oogen* der toesieners, die hem daer saegen leggen, en haere *handen*, die hem voelden, *bedroogen*, *beguygcheld* hebben. Maer dit is gantsch niet vermoedlijck. Reedlijcker en seeckerder oordeelen wy, te stellen, dat de *boose Geest* deesen sijnen Slaef een seer *stercke Slaep* heeft veroorsaeckt, op sijne *Tover-ceremonien* met *Sweep en Roeden* (welcke van haer selven *niets met allen* doen, doch *waer op* hy, om de Toveraers sigh te doen wijs maken, datse veel konnen uytwercken door sulcke grillen, selfs doet 't geense meenen door haer te geschieden), onder een geheele *verduysselingh des verstands*. Geduerende deese *Slaep bond hy sijne sinnen*; *verhinderde de beweegingh der Leeden*; *nam wegh 't uyterlijck blijck der adem-halingh*, en *verberghde alle teeckenen van leven*. Ondertusschen evenwel *bewaerde* hy hem voor *verstickingh*, door verfrisschingh des herts. Maeckte sigh *meester van de Harssenen*, en *druckte in de Phantasy seer sterck* de saeck, welcke hy, *ontwaeckende*, meende verright te hebben: Doch *hy selfs* volbraght d'Ossen-doodingh even ter selver tijd; 't sy *onmiddelbaer*, door een onsienlijck geweld; of *middelbaer*; door aenneemingh

Hoedaenigh deese saeck niet,

En hoese immers geschied kon sijn.

Ook wat de Satan daer ontrent doet.

mingh van een ligchaem. Hoe de Toversche *Lappen*, alsse yemand, op sijn versoeck, willen bekend maecken, hoe 't met haere Vrienden of Huysgesin in verr'-afgelegene Gewesten staet, in een diergelijcke *slaep* vallen, hebben wy alreeds hier boven door Voorbeelden getoond. Deese in *slaepvallingh* geschied gemeenlijck nae datse op haere *Tover-trommel* hebben geslaegen; van welcke wy hebben gehandeld in 't *tweede Deel* onser *Groote Historische Rariteyt-Kamer*, *pag.* 386.

Vervoering der Toveressen nae d'een en d'andere plaets, geschied meerendeel in Inbeeldingh.

In soodaenigh een *slaep*, en enckelijck door een *stercke indruckingh in d'Inbeeldingh*, geschieden meerendeel de *vervoeringen der Toveraers en Toveressen* na haer gewaende *Vergaderingen*. Sy bestrijken haer met een *Salf*, welcke de *Duyvel haer leerd maecken*, en d'*eygenschap* heeft van een *swaere duyselingh*, een *diepe slaep* te verwecken. Dan druckt hy haere *Phantasy* seer sterck in, datse op een *Besem-stock*, op een *Bock*, *&c.*, door de lught vaeren nae sulck of sulck een Oord, daer haere Medgesellen t'samen komen. Datse daer dit en dit hooren; dat en dat doen; jae selfs de *Byslaep* plegen; waer ontrent de *verdoemde Geest* sijn *vervloeckt spel* heeft. Alsse dan *ontwaecken*, meenense alles *waerlijck gesien*, *gehoord*, *gedaen*, te hebben, schoon haer ligchaem niet is geweest van de plaets, daer 't sigh voor de besweeringh, en de daer op gevolghde slaep, bevond.

Maer oock vervoerd de Duyvel de Toveressen waerlijck en ligchaemlijck

Wy seggen, dat dit *meerendeel* geschied door een *Duyvelsche* stercke *Inbeeldingh*: Maer *niet altijd*. Dat'er oock *waere vervoeringen* sijn, hebben wy in verscheydene onser andere Wercken voorbeeldlijck getoond. Alleen eene Geschiedenis, by onse Stad *Utrecht* voorgevallen; sullen wy hier invoegen. In 't Dorp *Oostbroeck* woonde seeckere *Weduw*. In haeren dienst hadse een

Knecht,

Kneght, die op 't Land-werck paste. Eenige maelen was hy gewaer geworden, dat *sijne Vrouw*, als 't gantsche *Huys-gesin in slaep* was, *nae de Stal gingh*. De nieuwsgierigheyd bewoogh hem, om eens 'aght te neemen, watse daer doen moght. Hy sagh, datse een *Hoy-gavel vattede* met uytgestoockene handen. Een en andermael dit afgeloerd hebbende, en sigh verwonderende, waeromse dit deed, wijl hy haer daer nae niet weer vernam; soo besloot hy, *even 't selve te willen doen*, om te weeten, wat op deese *Ceremonie* volghde. Als hy hier nae sijne Meesteres in de Stal sagh gaen, en stracks daer nae haer miste, gingh hy oock derwaerts; stack desgelijcks sijne handen uyt, en *tastede nae de Gavel*. Terstond *wierd hy in de lughe opgenoomen*, en bevond sigh in een *Spelonck onder d'aerde*, *in 't Steedeken Wijck*. Hier vond hy een *vergaderingh van Toveressen*, onder malkander spreeckende van haere bedrevene schelmstucken. De *Weduw* was niet weynigh *verwonderd*, alsse soo gantsch onverwaght haeren *Dienaer* hier sagh. Vraeghde hem, hoe hy in dit Geselschap was gekoomen? Hy verhaelde haer alles op 't nauwste. Een geweldige haet en gramschap namse tegens hem op; vreesende dat hy haere Naghtlijcke by een koomsten moght ontdecken. Sy beraedslaeghde met haere Meede-Toveressen, wat in deese gelegenheyd te doen stond. Men vond goed, deesen nieuwen aenkomelingh vriendlijck t'onthaelen, en hem *den Eed af te neemen*, dat hy van haere verborgenheyd noyt yets melden sou. Deesen ellendigen, sigh in deese nood en doods-gevaer siende, indien dit vervloeckte volck op hem wou aenvallen, veynsde, eenen van haer Geselschap te willen sijn, en beloofde alles watmen hem af eyschte. Op d'uyr des

Seldsaem Voorbeeld daer van

Van sekere Weduw

En haeren

kneght

des vertrecks wierd andermael raed gehouden, op aendringingh deeser Weduw, of 't niet best waere, deesen Kneght te dooden, om haer alle buyten vrees te stellen. Echter wierd met gemeenen raed besslooten, wijl hy *geswooren* had, niet te sullen klappen, hem weer t'huys te brengen. Sijne Meestres nam deese last op sigh, en torste hem op haere schouderen, nae nieuwe weer-sijdse beloften. Onderweegen saghse een *Poel, vol Biesen en Ried*. Dit daght haer een goede gelegenheyd, om sigh *van haeren Dienaer t'ontslaen*; wijlse altijd arghwaende, dat hy, in vryheyd sijnde, berouw moght krijgen van sijne toeseggingh aen de Toveressen gedaen, en alsoo haer geheym ontdecken. *Stiet hem derhalven van haer af*; in hoop, dat deese Jonghman *door sulck een hooge val soo diep in 't Moeras* sou sincken, dat hy noodwendigh moest *versmooren*, en daer in begraven sou blijven. Echter geluckten 't haer niet nae haeren boosen wil. Hy quam neer op een plaets, seer dight en dick met Ried bewassen. Op deese saghte Stof wierd 't geweld des vals eenighsins gebroocken. Evenwel bleef hy swaerlijck gekneusd en gewond daer leggen. 't Overige van dien geheelen naght moest hy over brengen in dit *ongemacklijck Bed* van Ruyght en Water, met uytsteeckende smerten aen sijne leeden. Doe 't dagh was geworden, quamen, op sijn erbarmlijck gekarm, eenige voor-by-gangers nae hem toe. Vonden deesen ongeluckigen (en evenwel noch geluckigh) *half dood*; de *lendenen bynae gebroocken*; beyde *de heupen verstuyckt*. Sy vraegden hem, van waer hy was, en wie hem dus toegesteld had? Hy vertelde haer alles. Doe naemense hem op van sijn ellendigh Leger; en deeden hem *op een Karr' nae Utrecht* brengen. Ter

In 't Dorp Oost-broeck.

Gelegen in 't Stight Utrecht:

dier

dier tijd was Burgermeester de Heer *Johan van Culemburgh*, een seer vroom eerlijck Edelman. Deesen, over soo een *seldsaem geval* gantsch verwonderd, deed op alles een seer vlijtigh ondersoeck, en te gelijck de Toveres gevangen neemen. Sonder pijnigingh, sonder bedreygingh met de pijnbanck, gewilligh beleedse den gantschen handel, juyst over een komende met 't verhael 't geen haeren Kneght gedaen had. Door een algemeen oordeel des gantschen Raeds der Stad *Utrecht* wierdse *ter verbrandingh* verweesen; en dit Vonnis is aen haer uytgevoerd. Seer langh liep 't aen, eer de Jonghman sigh geneesen bevond van sijne Leeden-verseeringh; en alderlanghst, eer sijne Heupen konden te reght gebraght werden. Behalven dat dit Geval beschreven is van verscheydene Geleerde Mannen, welcker Wercken in openbaeren druck sijn uytgegaen, heb ick onder my twee *schriftlijcke oude aenteeckeningen* van de saecken onser Stad, met 't voor verhaelde overeenkoomende, behalven dat de Heer *Johan van Culemburgh* niet *Burgermeester*, maer *Schout* werd genoemd.

In welcke Stad oock de gedagte Weduw Toveres

Verbrand is geworden.

Een groot deel andere diergelijcke Geschiedenissen, oock daer onder van sulcke, die geleerde Mannen waeren; en alleen uyt een heylloose *curieusheyd* met een Toveraer sulck een vervloeckte lught-reys deeden; sigh desgelijcks van om hoogh ter aerden geworpen, en in een Land bevonden, meer als honderd *Duytsche* Mijlen van de Stad haerer wooningh, souden wy komen verhaelen, uyt de *Processen* daer over gehouden, de *Sententien* daer op gevolghd, de *getuygenissen* der geene, die goede kennis aen de dus vervoerde persoonen, en alles uyt haer eygene mond gehoord hadden; doch wy willen ons niet te verr' in deese Stof in laeten.

De Vervoeringen op Salf-besmeeringh geschieden door inbeeldingh in een vaste slaep; buyten de besmeering in der daed.

laeten. 't Is genoegh, dat wy uyt de gestelde Voorbeelden sien, dat de Toveressen dickmael *alleen in Inbeeldingh*, somtijds oock *waerlijck en ligchaemlijck* vervoerd werden. 't Eerste geschied met en door *Salf-bestrijckingh*. 't Ander *sonder deese besmeeringh*, en inderdaed.

Schoon wy geloven dat'er Tuveraers sijn, soo meenen wy oock, dat veele onschuldigh daer voor gehouden en verbrand worden.

Maer alhoewel wy op 't getuygenis der *H. Schrift*, en op veelvoudige *ondervindingh*, geloven, dat'er *waerlijck Toveressen* sijn, welcke in een *Verbond met de Satan* staen; die dan op haere begeerte, en ydele, voor haer selven kraghtloose grillen, dit of dat verright, 't welckse selver meenen te doen; soo *vertrouwen wy echter oock*, dat *veele onschuldige* met dien naem gebrandmarckt, ten onreght daer voor gehouden, en onreghtvaerdigh daer op ter dood veroordeeld worden. Mijn gemoed ontroerd sigh, wanneer ick my voorstelle, hoe lightlijck men in 't *Pausdom*, oock in 't gemeen door *geheel Duytschland*, met de verdaghte van Tovery *nae 't vyer sneld*. Overkoomd yemand eenigh sonderlingh leed: Sterft hem sijne Koe af: Wil de Kern in een reys of twee geen booter maecken: Gevoeldmen eenige ontsteldheyd in 't ligchaem, waer van men d'oorsaeck niet kan uytvinden: Werdmen lam of beroerd: Kan 't Kind niet suygen, &c.; terstond roeptmen van *betoveringh*; en men werpt een *arghwaen* op dit of dat *oud wijf*, insonderheyd indiense oyt ontrent de persoonen of Beesten geweest is. Op dit *gantsch losse vermoeden* bouwdmen *beschuldigingh*. Op de *betightingh* werdse *gevangen* genoomen. Van d'*Inquisiteurs*, of *Reghters*, scharp *ondervraeghd*; door *dreygementen verschrickt*, door *valsche beloften aengelockt*, en alsoo op d'een of d'andere wijs gedwongen, niet alleen *haer selven*, maer oock *andere* te beschuldigen.

In 't Pausdom *en in* Duytschland *gaet-men seer lightvaerdigh te werck*

gen. Wilse niet goedwillig bekennen, men werpt haer op de *pynbanck*. Jae, men *pijnighd haer op ongemeene en onmenschlijcke wijsen.* Lightlijck kan men bedencken, dat de grouwlijckheyd der smerten d'eene, de belofte van genaede en bevrijdingh voor de pijnbanck d'andere doet belijden 't geense noyt gedaght hebben. Veele willen liever *eens onschuldigh sterven*, als *dickmael soo getormenteert* werden, en eyndlijck *evenwel branden.* Op *eene getuyge alleen*, of op de woorden, door beloften uytgelockt uyt de mond van een andere meede-gevangene en van Tovery beschuldighde, maghmen in 't *Pausdom* een verdaghte of beschuldighde van deesen grouwel op de Pijnbanck leggen; volgens de Stellingh van *Gomezius*, *Blanchus*, en veel andere. Offse schoon niet bekennen, echter gaetmen'er meê door. Evenwel sijn eenige onder de *Jesuiten* tegens de veroordeelingh sonder bekentnis, aengaende *Tovery*; maer niet aengaende soo genoemde *Kettery*. Men sie hier van de *Jesuit Laimannus in Processf. Jurid. contra Sagos*, &c.

Met yemand van Tovery te beschuldigen,

En als schuldigh te verbranden.

Onder de *pijnigings-wijsen* houden *Binsfeldius* en *Marsilius* voor de *lightste* en *prijslijckste* deese volgende. De Beschuldigde werd *op een banck geset*, en *twee Gerigts-Dienaers nevens haer*, welcke haer *geduerig den slaep moeten verhinderen.* So haest haer d'oogen toe gaen, of 't hoofd na d'eene sijde knikt, stoot de Beuls-knegt, aen die kant nevens haer sittende, haer aen, en beurd 't hoofd weer op. 't Selve doet de geene die sigh aen d'andere sijde bevind. Wanneer dese Oppassers selver vaeckerig werden, soo komen andere in haere plaets, tot even 't selve werck. Dus werd haer *dagh noch naght d'alderminste rust gelaten.* Ondertusschen *beloofdmen* haer, datse, soo haestse bekend sal hebben, sal mogen slapen nae haer welgevallen. Alsse nu deeser wijs

Onder de pijnigings-wijsen

Gebruycktmen oock de geduerige slaep-belettingh:

 langh

langh genoegh door slaep-belettingh gemarteld is, moetse eyndlijck seggen 't geen men wil, om rust te mogen genieten. De gemelde *Marsilius* seght, dat een beschuldighde deese *pijnigings-wijs niet boven twee naghten en eenen dagh* kan uytstaen. Datmen oock noyt yemand soo hard of woest heeft gevonden, die door dit *torment*, 't welck *seer saght schijnd*, en 't *ligchaem geen smert* veroorsaeckt, niet verwonnen is geworden. Wy maecken geen swarigheyd, om 't laetste te geloven. Doch dat dit een *saghte pijnigingh-manier* sou zijn, salmen geen verstandige konnen wijs maecken. Daerenboven, door de geduerige *Slaep-verhinderingh* werden de *sinnen der beschuldighde verward*. En hoe kanmen *vonnis wijsen* op de *bekentnis van sulck een in de Harssenen ontstelde*? Echter gaetmen op soodanigh een belijdenis voort met de verwijsingh ter dood, onaengesien deselve duysendmael herroepen werd. *Mijne ziele koome niet in den raed van sulcke Reghters.*

Wel gepresen van Roomsch-gesinde *Reghtsgeleerde, maer waerlijck ongeoorlost.*

In 't Jaer 1616. heeft de Bisschop van *Aichstad*, en geweesene *Proost* t'*Elwangen*, de *verbrandingh der Toveressen* aengevangen met sulck een scharpheyd, of liever woede, dat in sijn Gebied noch rijcke noch arme, noch Vrouwen noch Kinderen, noch stock-oude verschoond bleven; van Tovery beschuldigd, en op de gehoorde wijs overwonnen sijnde. Sijnen naesaet gingh'er in 't volgende Jaer meê voort. Alleen *in vier Maenden tijds* moesten over de *twee honderd persoonen* de dood des vyers lijden. *Anno* 1617. wierden al weer een groote meenighte wegh-geruymd. Of al deese Lieden *reght is geschied*, laeten wy aen de *verantwoordingh deeser Reghters* voor den *opperstten Reghter*. Onder de dus veroordeelde waeren oock *drie Mis-Priesters*, met d'*Organist* t'*Elwangen*; als die met *de*

Grouwlijk Toveressen-branden in Duytsch-land.

Inde Jaren 1616. 1617. 1618.

Duyvel,

Duyvel in een Verbond waeren getreeden, sigh aen hem overgegeven, en veele *Tover-grouwelen* gepleeghd hadden. Nae voorgaende ontwyingh wierdense aen een Staeck verbrand. Met deese *Papen* ginghmen vry *behoedsamer* en *langhsamer* te werck, als met d'andere, en men quam niet tot 't Vonnis, als door nood; op sulcke bewijsen, en vrywillige bekentnis, met ontdeckingh van al 't gepleeghde, datmen niet kon ontgaen, haer te straffen, om der argernis wil; schoonmen haer anders wel geerne gespaerd sou hebben. De grouwelen, van haer beleeden, waeren seer meenighvuldigh, en onder deselve oock deese. Sy waeren d'oorsaeck, dat 't *Elwangen* sigh soo veel Toveraers en Toveressen bevonden; wijl eene deeser Priesteren aen *al de Kinderen*, tsederd vier Jaeren van hem gedoopt, den Doop had gedaen *in den naem des Duyvels*. Met de *geconsacreerde Hostien* haddense verschricklijke Toveryen aengereght; en andere Toveressen deselve meê gedeeld. Veele Menschen smertlijck om 't leven gebraght: Terwijlse *Mis* deeden, haere Toveryen toebereyd, &c. Sy bekenden, door *dronckenschap* en lust tot *ontught* tot dit vervloeckte werck te sijn gekomen. Met andere persoonen gingh deesen *Aichstadschen* Bischop in 't genoemde Jaer spoediger voort. *Al d'Inwooners in 't Dorp Stimpffen*, behoorende onder *Elwangen*, sou hy *als Toveraers en Toveressen hebben doen verbranden*, alleen twee uytgesonderd, noch geen seven Jaeren oud, indien de Marckgraef van *Ansbach*, die 't hals-gereght daer over heeft, sulcks niet had verhinderd. *Johan Georg Schiel Europæische Schand und Laster-Chronick, erster theil pag.* 88. 90. *Glimmeri Collectanea pag.* 207. In d'*Oostenrijcksche*, *Silesische* en *Moravische* Steeden gingh 't Anno 1618. seer grof

En daer onder drie Toversche Mis-Priesters.

Haere verschricklijcke grouwelen.

Al d'Inwooners van gehee-le Steeden

en Dorpen voor Toveraers en Toveressen gebonden.

grof toe met Toveressen-branden. Op eenen dagh, en alleen in eene Stad, gafmen *veerthien*, *sesthien*, *twintigh* en meer persoonen aen 't vyer; selfs geen minder getal in een eenigh Dorp. Men kon *niet genoegh Beulen bekomen*, om de veroordeelde tot Asch te maecken. *Andr. Olphardi Hist. Hung. fol.* 487. D'Alweeter weet, of niet by sommige Reghters, boven d'*onweetenheyd*, oock *haet*, en *gierigheydt*, om aghter de Goederen der veroordeelde te mogen geraken, de voornaemste aendrijvers tot de veroordelingh sijn geweest. Sommige Leesers sullen misschien begeerigh sijn, om te mogen weeten, hoedaenigh d'*ontwyingh* der gedaghte drie *Mis-Priesters* toegingh. Wy sullen 't derhalven kortlijck voordraegen. De *Wy-Bischop* verscheen in sijn Bischoplijck Gewaed. Yeder der *Papen* wierd in de *reghter hand*, desgelijcks in de *kruyn op 't hoofd*, *een gat gesneeden*. Daerenboven *'t voorhoofd geopend*. In deese *wonden gootmen Sout en Edick*. Beyde deese dingen wierden'er *seer sterck ingewreeven*; daer nae *uytgewasschen*; op dat de *H. Oly der Wyingh* daer uyt koomen, en niets daer van in blijven mogt. Daer nae wierden al de Nagelen haerer vingeren met een nijptangh afgeruckt; 't welck een onverdraeghlijcke smert was. Men ontnam haer de Priesterlijcke Kleedingh, en deed haer een andere van gemeene lieden aen; in 't welckse verbrand wierden; niet als Priesters, maer als Leecken en Toveraers. *Idem Schiel pag.* 90.

Hoe de gedaghte drie Papen ontwijd wierden.

Andere geweldige weghruymingh van Toveraers en

In 't Jaer 1657. gingh 't al weer seer hevigh aen met 't *verbranden* van soo genoemde of waerlijck sijnde Toveraers en Toveressen; insonderheyd op aendrijvingh der Predikers, en onder deselve van eenen *Soldan*. Laet ons eenen sijner Bloedvrienden hier van hooren spreecken. In 't ge-

noemde Jaer, en in eenige volgende (seght hy) heeft, op hevige aendringingh der voortreflijcken *Theologants* en scherpen Wetpredikers *Mauritii Soldan* sal: gedagtenis (mijnen oock na de dood hoogh-geliefden naesten Neef), sijne Hoogh-Furstlijcke doorlughtigheyd van *Hessen-Homburgh* te *Bingenheim* de Toveraers geweldigh vervolghd, sulcker wijs, dat uyt 't eenige Vleck *Echzel*, daer ick doemaels *Studeerde*, tusschen de *veertigh en vijftigh* persoonen wierden omgebraght: En daer onder een Man, genoemd *Haubenmacher*, met sijn *gantsche Huysgesin* ter dood gevoerd. Jammerlijck was 't t'aenschouwen, als oock ter selver tijd *thien Kinderen*, alle boven de thien en beneden de veerthien Jaeren, nae datmen een gantsch Jaer vrughtbaerlijck aen haere bekeeringh had gewerckt, in eene uyr (d'een aghter d'ander gaende tusschen twee Predikers) in een beslootene kringh wierden onthoofd. Hy voeght'er by: Met een woord, de *Satan* was doe, en aen de gemelde plaets reght uytgelaten. Gelijck hy dan oock op seeckere naemiddagh sigh *ligchaemlijck in den Hof met den gemelden saligen Mauritius Soldan in een Gespreck*, of veel meer twist, inliet; vermits hy deeses Leerraers Kneght, die Hout kloofde, door gladde woorden van den swaeren arbeyd tot sijnen dienst soght te locken. *Happelii Relationes Curiosæ tom. 3. pag. 465.*

Toveressen Anno 1657. *in* Hessen-Homburg; *en daer onder veele* Kinderen.

Ligchaemlijcke verschijningh des Duyvels.

't Geen wy geseght hebben, dat veel' *onschuldige* als *schuldigh* wegens Tovery sijn verbrandt geworden, is niet geschied, om de *Reghters af te schricken* van behoorlijcke straf tegens de Duyvels-konstenaers t'oeffenen: Maer alleen om haer *te waerschouwen*, datse hier in niet *onbedaght*, niet *bygelovigh*, niet *light-gelovigh*, niet te *wreed* ontrent de *pijnigingh*, niet te *haestigh met de pijnbanck*, niet

Dus handeldmen in andere Landen t'onbedagt en al te lightvaerdigh te.

gens de beschuldighde van Tovery.

niet *onbetaemlijck* in den geheelen *Gerightshandel*, moeten gaen. Wy besughten wel d'al te groote *lightvaerdigheyd* in veelerley Landen, ontrent de veroordelingh van persoonen, enckelijck op een *lossen arghwaen beschuldighd*; welcke men dan door *onuytstaenlycke pynigingh* de *schuld-bekentnis afparst*: Maer traghten geenssins een *regtmatigh ondersoeck*, en, nae *genoeghsaem blijck*, de *wettige straf* te verhinderen. Jae selfs, wy *beklaegen*, datmen in *onse Landen* soo gantsch *ongestraft verdraeghd* soodaenige persoonen, welcke sigh onderstaen de naem van *Waersеggers* of *Waerseghsters*, *Krystalschouwers*, &c. te voeren; *verborgene Dief-stallen* t'ontdecken; yemand te *voorkondigen wat hem weervaeren*; hoe veel *Vrouwen* of *Mannen*, hoe veel *Kinderen* hy of sy hebben sal. Haer *in een Spiegel* haere toekomende *Bruyd* of *Bruydegom* toonen. Die oock sigh uytgeven, datse *door woorden de Koorts* konnen *af leesen*; de *sieckten geneesen* door een briefje, waer op 't woord ABRACADABRA t'elckens met eens Letters verkortingh geschreven staet; de *Betoverde ont-toveren* door *Segen-spreucken*, &c. Een van beyden, of *sy doen*, door hulp des Duyvels, *t'geense seggen*; en dan sijnse *Toveraers*, die of in een *eygentlijck*, of in een *ingewickeld verbond* met de Satan staen; derhalven *moetense*, volgens 't Gebod *Gods*, *sterven*. Of sy *konnen 't niet doen*; en dan sijnse *grouwlycke bedriegers*, jae oock *Toveraers in Belijdenis*. Moeten derhalven op 't *ernstighste gestraft* werden. Te meer, wijlse de geene, die *by haer koomen*, tot een *af-val van God*, en *onder sijnen Vloeck* brengen. Want al die soodaenigh een volck raed vraegen, of van haer, 't sy verborgene, 't sy toekomende dingen, weeten willen; of op de gedaghte wijs geneesingh by haer soecken, gaen soo

In d'onse is men al te slap en agtloos

In 't laeten loopen van de soo genoemde Waerseggers, Krystalschouwers,

En diergelijcke ten

veel als by den Duyvel om hulp. En oock dese moest-men niet soo *ongemoeyd* daer heenen laeten treeden, als of 't een lighte saeck was, sulcke grouwelen te bedrijven. *Wanneer'er een Ziel is, die sigh tot de Waerseggers en tot de Duyvels-konstenaers sal gekeerd hebben, om die nae te hoereeren, soo sal ick mijn aengesight tegens die Ziele setten, en salse uyt 't midden haers volcks uytroijen,* seght de Heere onse God, *Livit.* XX. 6. *Onder u sal niet gevonden werden een Besweerer die met besweeringen om gaet, of die een waerseggenden Geest vraeghd; want al wie sulcks doet, is den Heere een grouwel, Deut.* XVIII. II.

minsten Schijn-Toveraers.

Vande *Proeven*, door welcke men niet alleen voortijds onder 't *Pausdom*, maer oock noch hedensdaeghs in sommige Gewesten de *schuld* of *onschuld* eener van *Tovery* of andere swaere misdaden aengeklaeghde ondersoeckt, sijnde t'eenemael *ongeoorloft*, gantsch *bedrieghlijck*, *bygelovigh*, ten deelen oock *toveraghtigh*; hebben wy gehandeld in onse *Groote Historische Rariteyt-Kamer, derde Deel, pag.* 143. *en de volgende.* Insonderheyd in onse *Curieuse Aenmerckingen der bysonderste Oost en West-Indische verwonderens-waerdige dingen,* derde Deel, *van pag.* 296. *tot* 301.

Schuld of onschulds-proeven der Toveressen.

Men heeft oock *Toveressen willen kennen* aen deese *Teeckenen*: Datse haere *Mannen weynigh aghten*; niet geerne *aensien*, en haer d'*Echte pligt* weygeren. Datse gemeenlijck *eenigh ingedruckt* of op een andere wijs haer gegeven *Marckteecken* aen haer ligchaem hebben. Datse op den *Donderdagh*, *Vrydagh* en *Saterdagh* sonderlinge *Ceremonien* gebruycken. Ongeerne de *Pot koocken*. Haer *voorhoofd noyt wasschen*. Geerne *alleen sijn*. Geduerigh *wat nieuws* soecken te leeren. *Aghterwaerts uyt de Kerck gaen.* Gewisslijck, alle, of meest alle, niet anders

Teeckenen, waer aen men een Toveraer sou konnen kennen.

anders als *ydele grillen*; immers, *swacke bewijsen.*

Seldsaem Geval tusschen een Edelman,

Wy hebben even hier boven gewagh gemaeckt van *Krystal-schouwers. Jonas Jacobus Boissardus* verhaeld een *seldsaem Geval* daer van. En wijl hy 't heeft opgeteeckend uyt d'*eygene mond* des geenen dien *sulcks weervaeren* is, sijnen sonderlingen vriend, soo sullen wy 't hier in voegen; om te doen blijcken, dat'er *waerlijck Toveraers* sijn, die door *bestel des Duyvels* verborgene dingen openbaeren; alhoewel de *boose Geest* hier ontrent oock dickmael *bedrieghlijck* te werck gaet, om meer en meer quaed te veroorsaecken.

Wegens een doodslagh uyt sijn Land gevloden,

Een *geleerd persoon* uyt *Adelijck bloed* in *Franckrijck* had in een *Twee-geveght* eenen anderen doorstoocken. Moest derhalven een *Ballingh* in vreemde Landen werden. Besogt verscheydene *Academien*, om door gespraecken met geleerde Lieden sijne treurigheyd wat te versetten; want in 't selve Jaer had hy ten Houwlijck genoomen een *Edele Juffer* van *sonderlinge schoonheyd*; om welcker wil, stracks nae de Bruyloft, hy met sijnen voorigen Meede-vryer in een *Duel* was getreeden: En dit af-sijn van sijne Geliefde smertede hem ten hooghsten. Een vervloeckte nieuwsgierigheyd (dus valtmen van 't eene quaed tot 't andere), meer als vertrouwen op de swarte konst, bewoogh hem, tot een beroemden *Toveraer* te gaen; dien hy vraeghde, of hy hem wel bericht kon geven, *wat sijne liefste Echtgenoot t'Huys maeckte*? De Duyvels-Slaef beloofde, nae eenige daegen hem sulcks in Krystal te sullen toonen. Op de bestemde tijd gingh d'Edelman met eenige goede vrienden nae 't Huys des *Swartkonstenaers*: Die een *Dochterken van aght Jaeren* deed halen, welke in 't Krystal sien, en dan seggen sou 't geenmen begeerde. Eerst wierd haer 't *Hayr* ont-

Een Toveraer die hem

ontvloghten; en de *Toveraer*, onder 't mompelen van eenige *toverwoorden*, beſprenghde haer *met Wywater*. Voorts ſtelde hy haer in een *Circkel*, geteeckend met allerley ſeldſaeme *Charaćteren*, of Marckbeelden; en beval haer, vlijtigh te ſien in de haer voorgehoudene *Tover-ſpiegel*. Tot driemaelen toe vraeghde hy haer, watſe ſagh. Waer op ſy, nae datſe een tijdt langh d'*oogen* en 't *gantſche lijf wonder-ſeldſaem verdraeyd* had, met een bevende en half-gebroockene ſtem tot antwoord gaf: *Ick ſie, ick ſie, ick ſie!* Wat ſiet gy, hervraeghde dit Satans werck tuygh? Ick ſie, berightede 't Maeghdeken, een *groote Kamer*, vercierd met ſeer *ſchoone Beelden*. Ick ſie een *Treſoor*, beſet met Silvere en Goudene Vaten; en een ſeer heerlijcke Kandelaer. Op de Banck leght Matras en Deecken. Op de Tafel een *Mantel*, *Hoed* en *Degen*. D'Edelman begon met groote bekommeringh toe te luyſteren. Doch de Toveraer vraeghde al voort, wie dan in de Kamer was? 'k Sie niemand, ſeyde 't Dochterken, als een *witten Hond*, die by den Oven (Kagchel) leght. Maer ſtracks daer nae riepſe: *'k Sie een ſeer ſchoone heerlijck-opgepronckte Dame*, in een *groen Gewaed*. Wat doetſe, de Duyvels-konſtenaer weer? 'k Weet niet, was d'antwoord, wat voor *yet ſwartaghtighs* ſy in 't hol van de *lincker hand* heeft; 't welckſe met de *duym der reghter hand* door haer ſpeeckſel nat maeckt, uytbreyd, en ondertuſſchen *vriendlijck lagcht*. Nu ſie ick oock *een Jongelingh*, met ſchoon-gekruyſd geel hayr, die by den Oven ſtaet, en ſijne *Broeck tot op de knie neerlaet*. D'Edelman wierd op deeſe woorden boven maten ſeer verſchrickt; en vattede een arghwaen op, dat tuſſchen ſijn Echtgenoot en deſen Jongelingh yet onbehoorlijcks om-gingh; vermits *alles*

Door middel van een Tover-Spiegel

Ontdeckte wat ſigh

Even ter selver tijd

wat dit Dochterken geseght had van de Kamer, de *Persoon* en *Kleedingh* der Vrouw, *seer nauw met de sijne over een quam*, *schoon meer als honderd Mijlen weghs* van de plaets daer hy sigh bevond. In deese smertlijcke Inbeeldingh gingh hy met een ontroerd gemoed van de Toveraer wegh; en nam voor, de gewaende Echtbreeckster over deesen hem aengedanen hoon 't leven te benemen. Huerde een Paerd; gingh'er op sitten, en haestede sigh soodaenigh, dat hy binnen thien daegen tijds dight by sijn Huys quam. Wegens de gedaene doodslagh derfde hy niet in de Stad verschijnen; maer begaf sigh in een nae-by gelegen Dorp. Herberghde by een onbekende Boerin; en vraeghde haer, offe niet sulck een *Adelijcke Dame* kende; die op sulck een plaets der Marckt woonde, en soo genoemd was? Ick ken, berightede de Boerin, die eerlijcke Juffer seer wel. 't Is noch maer drie dagen geleeden, dat ick haer Eyeren, en eenige vrughten uyt mijn Hofje braght. Wat deedse, hervraeghde deesen? En de Boerin gaf tot antwoord: Wat souse doen! Sy treurd in groote swaermoedigheyd, wijlse haeren geliefden Man nu drie Maenden langh heeft moeten missen; sonder te weeten, of hy levendigh of dood is; en hoe 't hem in vreemde Landen gaen magh. Haeren tijd brenghdse door in 't uytwerpen van klaghten en storten van tranen: Wil geenen troost van haere vrienden aenneemen; en wenscht meer de dood dan 't leven. D'Edelman siende, dat dese Vrouw sijn' Echtgenoot soo wel kende, versoght haer, aen haer een Briefje, en te gelijck haer by hem te willen brengen; alsoo hy onlanghs geleden haeren Man had gesproocken. De Boerin snelde nae de Juffer, en braght haer den Brief, waer in de Ringh was, die de Joncker op sijn

In sijn Huys met sijne Gemaelin, en een Edelman toedroegh,

Schoon meer als honderd Mijlen weghs daer van daen.

ver-

vertreck van haere vinger had genoomen. Met de hooghste blijdschap gingh d'*Adelijcke Vrouw* met d'andere na 't Dorp. Soo haestse haren Man gewaer wierd, vielse hem om den hals: Doch hy *leyde haer ter sijden af*, om met haer in 't geheym te spreecken, en soo *in 't naeste Bosch*; in *voorneemen*, van deese, soo hy meende, trouwloose daer *te vermoorden*, en dan weer wegh te rijden. Doch wijlse hem sulcke vriendlijcke woorden gaf, sigh soo hoogh over sijne tegenwoordigheyd verheughde, hield hy sijnen toorn noch wat in toom; settede sigh met haer neer onder een Boom; en vraegde nu dit dan dat met een treurigh gelaet; tot dat hy eyndlijck uytborst: *Segh my, wat gy op sulck een dagh t'huys deed. Waert gy niet soo en soo gekleed.* Haer antwoordt was jae. Doe gingh hy voort: Wie was doe by u? *Wat had gy in uwe hand, dat gy met uw speecksel nat maeckte? Wie was dien schoonen geel-hayrigen Jongelingh, die by den Oven stond, met een neergelaetene Broeck?* Ach mijn Liefste, begon deese schoone, wat voor snoode gedagten hebt gy van my? Uwen Broeder *Frederick* had een seer *boose Sweer* boven de Heup; op welcke ick een Plaester leyde, die ick eerst met mijn speecksel wat nat en weeck maeckte, Vraegh hem selfs hier nae, en gy sult de waerheyd deeser saeck uyt sijnen mond verneemen. Hier over wierd d'Edelman seer verbaesd. Wist door schaemte niet wat hy seggen sou, wijl hy sigh door de Guygchelryen des Satans had laeten bedriegen; en bad sijn eerlijcke Echtgenoot om vergifnis; die hem deselve goedwilligh vergunde. Voor datmael moest hy sigh weer wegh maecken; doch keerde korts daer nae weer, wijl sijn Vrienden *Pardon* voor hem hadden uytgewerckt.

Wat daer op volgde,

En hoe een ellendigh quaed noch gestuyt wierd.

Korte aenmerckingen op 't verhaelde Geval.

Sie daer een Geval, opgeteeckend *uyt den mond* des geenen, dien 't *selfs weervaeren* is; een geleerd, aensienlijck Edelman. Buyten de *boose Geest* kon 't *aghtjarigh Dochterken* in de *Tover-Spiegel* niet *gesien*, en daer uyt *geseght* hebben wat *honderd Mijlen weghs van daer in een beslootene Kamer gedaen wierd*: Wat *persoonen daer in waeren*: Watse *verrighteden*; en alles op 't aldereygentlijckste. Maer sie hier oock de *snoode arghlistigheyd des Duyvels*; die wel *vertoonde* soo veel *als genoegh was*, om in den Edelman een *geweldige yver*, en daer op een *moorddadigh besluyt* te verwecken; maer *aghterhield*, 't geen hem had konnen *ontwarren* uyt den Doolhof sijner arghwanende gedaghten. Dus meende hy de *vervloeckte nieuwsgierigheyd* deeses Edellinghs te doen *eyndigen in een grouwlijcke moord* aen sijn *eygene Echtgenoot*.

Eenige, die Krystallyne Tover-ringen hadden gekoght,

't Is oock aenmercklijck, dat de Satan al dickmael de *Toveraers selfs* in haer *Krystal*, of *Tover-Spiegel*, de begeerde dingen niet wil laeten sien; maer *kleyne Kinderen* daer toe laet neemen; veellight om die *swacke herten*, door de *wonderlijckheyd* van sulcke *gesigten*, aen te locken, om naderhand sigh *gantschlijck tot de Tovery* en sijnen dienst te begeven. Eenige *selfs wel geen Toveraers*, maer bewogen door een *ziel-verderflijcke curieusheyd*, hebben van Toveraers, 't sy een *Krystal-Spiegel*, of *Krystal-Ringh* gekoght; doch 't is haer *qualijck bekoomen*. De vermaerde *Joachimus Camerarius* heeft gesien en gekend een Burger van *Neurenbergh*, die een *Krystallijne-Ringh* door koop aen sigh braght, waer door een *jongh Kind sagh* en *seyde* alles watmen begeerde te weeten. Doch wel haest bevond deese *heylloose koper sigh van de Duyvel beseeten*; en daer op wierd de Ringh aen stucken ge-

Is 't ellendigh-qualijck bekomen.

brooc-

broocken. Eenen anderen, die op deselve wijs meester van sulck een *Ringh* was geworden, wierd de tweede dagh nae de koop *door de Satan den neck gebroocken*. Noch eenen anderen liet een *sesjarigh Dochterken* in sijnen *Ringh* kijcken; Die daer op seyde; *Datse hem dood sagh leggen in een Dood-kleed.* Soodaenigh *verschrickte* hy hier over, dat hy *plotslijck ter neer viel*, en de geest gaf. *Quaringius de Relig. Jud. & Arab. pag.* 281.

De *Geestlijcke* in 't *Pausdom* weeten haere *Toveryen* voor *Mirakelen* uyt te geven, en hare *Duyvels-bedrijven* een *Engelsch aengesight* aen te setten. *Lælius Cleopassus Hydruntinus* heeft my verhaeld (schrijft *Boissardus de Spirituum Apparitione*, *pag.* 81.) dat hy te *Brundusium* (in *Calabria*) een ouden *Priester* kende, seer beroemd, wegens de gewaende *Heyligheyd* sijns levens; doch niet seer geleerd. In sijn Huys had hy 't *Doods-hoofd* van een Vrouw, die hy seyde een *heylige Non* te sijn geweest; en noch *wonderen* deed nae haere dood. Uyt dit *Hoofd*, 't welck hy als een *Heylighdom* in een houte Kastje beslooten hield, vernam hy veele verborgene en toekomende dingen, wanneer hy (seyde hy) met *Vasten*, *Bidden*, *Biechten*, en andere *heylige oeffeningen* sigh daer toe bereyd had. Dit geschiede met groote *verwonderingh* en *schrick* der Aenschouwers en Toehoorers, welcke eenige *vragen doen wilden*; want sonder ontsettingh kondense de *beweegingh der kinnebacken deeses Dooden kops* niet aensien. Deese fijne *Priester* gaf oock voor, dat hy de *Ziel van een yeder gestorvene te voorschijn* kon doen komen, in even soodanigh een ligchaems-gestalte, alsse by haer leven gehad hadden; en dan moestense op sijne vragen antwoord geven. Doch deed'er by, dat dit een *gevaerlijck werck* was; wijl sulcke *Zielen* sonder veel-

Schijnheylige Toverpaep, die 't Duyvels-bedrijf een Engelsch Momaengesight wist aen te setten.

Spreeckend Doods-hoofd; of de Satan door 't selve spreeckende.

Voorwendingh van de Zielen der verstorvene te voorschijn te konnen doen komen;

voudige *Ceremonien* niet konden gebraght werden tot een *duydlijcke antwoord-gevingh.* De geene, die met de *Ziel van eenen overleedenen* (liever met de *boose Geest in sijne gedaente*) wilden spreecken, moesten 'snaghts in een donckere plaets gaen sitten, by een brandende Lamp, gevuld met *gewijdde Oly.* Veele *Characteren, Kruycen, Tover-verssen* wierden hier ontrent gebruyckt, yeder in 't bysonder. De *Priester* stond met een aengesight vol schrick; met een *Tover-roede* in de hand; met een *gewijd Rockje,* kruys-wijs over sijn andere kleederen gebonden. Hy opende de deur, en riep by naeme sulck een Ziel, als hy begeerde. Indiense sigh niet gewilligh in 't midden van de Kamer wou stellen; soo gebruyckte hy geweldige en maghtige woorden. De *Geest* (die'er seer bleeck, af-schouwlijck en bevreesd uytsagh) sleepte een asch-verwigh kleed nae sigh. Bleef op den Dorpel staen, en eyschte yets, 't sy met wencken des Hoodfs, of der handen; 't welck dan terstond van de Toesieners moest volbraght werden. Hier nae scheen hy *uyt te schudden gelijck als den roock* en *verborgene vlammen,* die sigh *onder sijn kleed verborgen* hielden; en gingh tot eenige maelen toe *herwaerts en derwaerts over de Kamer,* op een vreeslijcke manier. Weerby den *Dorpel* gekomen sijnde, *verdween hy plotslijck,* met een seer verschricklijck geraes; niet sonder gevaer der toekijckers; welcke van anghst als dood ter aerden vielen; en vier-en-twintigh uyren langh bleven sonder kennis van 't geense gesien hadden.

En op wat voor een vreeslijcke wijs sulcks toe gingh.

Korte aenaenmerckingh hier op.

Belangende dit verhael, soo als 't daer leght, men kan deese *Schijnheylige Paep* voor een *Toveraer* houden, die dit alles *door Satans bedrijf* verrightede. Echter is 't niet kraghtigh genoegh, om hier door de *Duyvel-loogchenaers* t'overtuygen, dat'er

Toveraers inder daed, en *boose Geesten* sijn, gelijck wel sijn d'andere van ons bygebraghte en noch verder by te brengene Voorbeelden: Vermits men kon voorwenden, dat hier niets voorgedragen is, 't welck de *mogelijckheyd van menschlijck bedrogh* te boven sou gaen. Als wy hier nae eygentlijck van de *Spoocken* handelen, sullen wy breeder hier van spreecken.

Bedriegery des Satans in der Menschen gesight te googchelen.

't Is eene der *bedriegeryen der Satans*, dat hy d'*oogen der Menschen begoogcheld*, soo datse meenen dingen te *sien*, die'er gantsch *niet sijn*; of die *anders sien, alsse sijn* in sigh selven. Door een *geswinde behendigheyd* konnen de *Guygchelaers*, sonder Satans hulp, ons *Gesight wel verwarren*, soo dat wy in een ogenblick *wat anders sien als wy gesien* hebben. Maer konnen onse oogen *niet soodaenigh verblinden*, als d'*Egyptische Toveraers* deeden d'oogen van *Pharao* en sijner Kneghten. Hier toe was de *hulp des Satans* noodigh, om de *waeraghtige Mirakelen van Moses en Aaron nae te bootsen.* Dit blijckt uyt de woorden der H. Schrift: *Sy*, de Toveraers, *deeden oock alsoo met haere BESWEERINGEN.* Tot een *enckele Menschlijcke gauwigheyd* waeren geen *Besweeringen* van nooden. En deese *Besweeringen* sijn uytdrucklijck van *God verbooden*: *Dat onder u niet gevonden werde een Besweerder, die met besweeringen omgaet*, *Deut.* XVIII. 11. *Besweeringh* is een *Tover-spreuck*, bestaende in eenige *woorden* van een *vreemden inhoud* en *uytspraeck*; gebruykt als tot een *leus-gevingh aen de Duyvel*, om hem yet *wonderlijcks* of *schaedlijcks* te doen verrighten. Wy seggen dan, *dat de dingen*, welcke de *Toveraers van Egypten Moses nae aepten*, enckele *schijn* waeren, wijl 't in aller Duyvelen maght niet is, eenigh *waeraghtigh Schepsel* te maecken. Want de *Scheppingh*, soo d'*eerste*,

D'Egyptische Toveraers hebben niet waerlijck

in welcke God alles *uyt Niet* maeckte, als *de tweede*, wanneer hy in een *waeraghtigh Mirakel een Schepsel* voort-brenghd; echter *sonder uyt Niet yet te maken*, gelijck in d'eerste Scheppingh, is *alleen d'almaghtige eygen.* Derhalven sijn dan de *Slangen der Toveraers geen waere Slangen* geweest, want sulcks moest *van God*, met de Toveraers werckende, of *van de Duyvel* sijn geschied. *Niet van God*, want *hy wou niet*, wijl hy dan voor en tegens hem selven sou gewerckt hebben. *Niet van de Duyvel*, want *hy kon niet.* Dit blijckt oock daer uyt, dat *de Slangh van Aaron de Slangen der Toveraers verslond.* Waerschijnlijck sijn de Slangen van d'een en van d'andere van een *gelijcke grootte* geweest. Nu kan *een Dier geen ander Dier van deselve grootte in sigh ontfangen*, met behoudingh sijns selfs; hoe veel min *meer als een.* Doch 't sal hier nae te pas koomen, naerder hier van te handelen.

Slangen, &c. gemaeckt.

Eenige stellingen.

Wy sullen eens kortlijck Voordragen ons gevoelen van de *Toveraers*, en *wat de Satan* door haer *kan wercken*, in eenige *Voorstellingen*; welcker sommige alreeds te vooren van ons beweesen sijn, d'andere in 't vervolgh beweesen sullen werden.

Waerlijck sijn'er Toveraers;

Waerlijck sijn'er Toveraers, dat is (om over de naem niet te twisten), sulcke Menschen, welcke *door de hulp des Duyvels* (of *op welcker begeerte de Duyvel selfs*) seer seldsaeme dingen bedrijven, die *enckelijck door Menschlijcke maght en kennis niet geschieden konnen.* Dit blijckt veelvuldigh uyt de H. Schrift; soo uyt de *Voorbeelden van daedlijcke Toveraers*, als uyt de *Straf van God tegens haer gesteld*; welcke *ydelijck* sou gebooden sijn, indien'er *geen Toveraers* waeren.

Welke staen

Deese heylloose Menschen treeden *met de Satan*

in een Verbond, 't ſy *reghtdraeds* in eygener perſoon, of *ingewickeld*, alsſe de *Tover-ceremonien* van eenen ſoodaenigen aen den Duyvel-verbondenen plegen, of van hem leeren. Dit hebben wy door Voorbeelden getoond.

In dit *Verbond geven ſy* haer over aen de Satan. Waer tegens *hy haer beloofd*, in ſulcke en ſulcke dingen haer te wil te ſijn. Haer dit of dat te ſullen laten verrighten, &c. Dit was de Koningh *Saul* niet onbekend. Hy had *geleerde en gauwe Joden genoegh* in 't Land. Doch wiſt wel, datſe *met al haere geleerdheyd niet konden doen 't geen hy begeerde*, te weeten, *Samuel te doen opkomen.* Maer ſulcks *vertrouwde hy de Toveres van Endor toe*, om dat hy wiſt, datſe een *waerſeggende Geeſt* had, een *Duyvels-konſtenaeres* was, en alſoo *in verbond* met de booſe Geeſt ſtond. Sie 1 *Sam.* XXVIII. 7. 8. 9. 15. *In een Verbond met de Duyvel, op ſeeckere voorwaerden.*

Uyt kraght van dit *Verbond* doet hy (onder de toelatingh Gods) *op haere beſweeringen* en *Tover-ceremonien*, als de *leus* tuſſchen haer beyden, ſulcke dingen, als in 't verdragh bedongen ſijn. *De Tover-Ceremonien hebben*

De *Toverwoorden* hebben in haer ſelven gantſch *geen kraght* om ſulcke ſaecken te verrighten, maer de *Satan ſelfs doetſe op deſelve.* Alhoewel deeſe rampſalige meenen, datſe groote Meeſters ſijn, en of dit ſelfs verrighten, of de Duyvel dwingen konnen, om het te doen. *Uyt haer ſelven geen kraght.*

Dus kan hy op haere begeerte (wy ſtellen altijd *onder Gods toelatingh* voor uyt) Onweeren ter Zee en te Land verwecken. Beeſten dooden. Menſchen ſieckten en andere onheylen toebrengen, welcke gantſch ongewoon ſijn. 't Koorn op 't Veld verſengen, &c. *Wat de Duyvel op der Toveraeren*

Wonderlijcke dingen, jae ſulcke die *waere Mirakelen ſchijnen*, te weegh brengen; ſulcker wijs, *Begeerte doen kan.*

dat oock, *indien 't mogelijck waere, selfs d'uytverkoorne daer door souden verleyd werden.*

't Sy door

Hier toe gebruyckt hy *bedrogh*, nu ontrent d'*uytwendige Sinnen*; en dan ontrent 't *Verstand.*

Bedrogh der uytwendige Sinnen:

D'*uytwendige Sinnen bedrieghd, beguygcheld* hy, als hy een Mensch *doet meenen yets te sien*, te *hooren*, te *voelen*, die hy waerlijck noch *siet*, noch *hoord*, noch *voeld*. 't Welck hy alles doet door *natuerlijcke middelen*, doch die *boven der Menschen vermogen of kennis* sijn: 't Sy door te *verderven de Wercktuygen der sinnen*; of door een *veranderingh*, *benevelingh*, *verdickingh* en *vormingh der lugt*; waer door hy dingen vertoond die of inder daed niet, of anders sijn.

Of des Verstands.

'*t Verstand bedrieghd hy*, als hy de Menschen doet *geloven* te *sijn* 't geense *niet sijn*, noch *sijn konnen*. By voorbeeld; d'eene, datse een *lighaem van Glas*; een *Trommel in 't hoofd* hebben, *dood sijn* terwijlse leven; d'andere, datse haer selven *veranderen konnen*, en veranderd sijn geweest *in Wolven*, *Katten*, *Ravens*, *&c.* En oock hier in doet hy niets 't geen boven de kraght der Natuer is.

Verright oock waeraghtige wercken;

Maer behalven deese *Schijn-wonderen* door *verblindingh* en *beguygchelingh* der *uytwendige Sinnen* en des *Verstands*, verright hy oock door, in, en buyten de Menschen *wercken*, die *in der daed geschieden*, buyten schijn; en *waerlijck wonderlijck*, echter *noyt boven-natuerlijck* sijn.

Welcker eenige

Deeser wijs kan hy een *Vyer te weegh brengen*, tot aensteeckingh van Huysen, verbrandingh van Menschen of Vee. *Winden verwecken*, welcke een daedlijcke uytwerckingh hebben, &c.

Hier voorgesteld

Daerenboven, *verschijnen in d'eygentlijcke gedaente van deesen of dien Mensch*, van dit of dat *Dier*:

Dier: Niet door *Sinnen-bedriegery*, maer *daedlijck*, door *aenneemingh van een ligchaem* tot hem selven: Waer van wy *voorbeelden* getoond hebben, en hier nae veel andere, noch wonderlijcker sullen verhaelen. Deese *verschyningen* op beyderley wijs, soo *in schijn*, als *in een ligchaem*, heeft hy wel tot sijn voordeel, en, door een reghtvaerdigh oordeel Gods, *tot verderf der Kerck* weeten te gebruycken; waer by dan oock de *Geestlijcke* noch haer eygene schelmaghtige Vonden hebben gevoeghd. Want hier op is ingedrongen, jae gebouwd, de *valsche Leere des Vagevyers*; die soo veel andere *schaedlijcke* en *afgodische dwalingen* met sigh sleept.

werden. En daer onder verschijningen in d'eygene gedaente van desen of dien mensch.

Allerley Talen spreecken, wijl hy een *stem kan vormen*, verstaenbaer voor der Menschen verstand in sulck een Tael als 't verstaet. Want d'*oorsaecken* en *middelen* der spraeck sijn hem niet onbekend, en door deselve *vormd hy in hem selven* een Menschlijcke stem; welcke hy dan uytbrenghd door *eenigh werck-tuygh*, 't welck hy *bequaem daer toe vind*; of 't *gebreck dat'er ontrent is, weghneemd*. Selfs de *lught*, uyt eenige *openingen der Bergen* dringende, geeft een *Musicalen toon*; of de *beslootene lught* bootst wel 't *geklagh* en 't *gekarm der Menschen* nae; waer van wy anderwegen hebben geschreven.

Allerley Talen-spreeckingh.

Verborgene dingen ontdecken. Want wijl hy, *een Geest* sijnde, overal *doordringhd*, soo weet hy, waer dit of dat in Zee of Aerde verborgen leght. Wie dit of dat gestoolen, en waer hy 't geleyd heeft. Wat van deesen of dien bedreven is, &c.

Ontdeckt verborgene dingen.

Toekoomende dingen voorseggen. Somtijds *seeckerlijck*, als God hem wil gebruycken tot d'uytvoerer sijner oordelen, of sulck of sulck een saeck sijns

Voorseght toekomende; wan-

Be-

neer seeckerlijck.

Besluyts. 't Geen dan de *Satan te vooren van God geopenbaerd* is, dat geschieden sal, en waer van hy *'t wercktuygh* moet sijn, kan hy oock gewisselijck sijne Slaven de *Toveraers bekend* maken, en doen *voorkondigen* eer 't geschied.

Meerendeel onseecker;

Meerendeel *onseecker*; en alleen *uyt vermoedingen*; op *gissingen*, gebouwd op den *gemeenen loop der Natuer*; derselver *kraghten in de Schepselen*, &c. En wijl hy een uytneemende kennis heeft van alle natuerlijcke dingen, soo valt de saeck *dickmael uyt volgens sijne Voorseggingh*. De *Menschen* doen wel *Voorseggingen* van veele dingen, uyt *gevolgh-treckingh*, uyt *vergelijckingh* van 't een met 't andere; uyt aenmerckingh van de *gewoone gevolgen op dit of dat*, &c. welcke dickmael even soo geschieden. Sou 't dan de *Satan*, die *groote* en oude *Natuerkenner*, niet beeter konnen klaeren?

En op wat voor een wijs

Daer benevens; *Hy weet der Menschen inwendige gestalte*: Kan derhalven lightlijck *sieckte* of *geneesingh*: Hy *drijft de Menschen tot alle boosheyd* aen; kan ter dier oorsaeck een op handen sijnde en alreeds beslootene *Moord*: Is in *alle Vergaderingen der Vorsten tegenwoordigh*, en hoord haere heymlijcke beraedslagingen; kan even hierom *Oorlgh*, *Vreede*, &c. *voorseggen*. Soo oock uyt de *gesteltenis der Aerde* een *Aerdbevingh*; der *lught*, *Pest*, uyt de meenighte der gevallene *Sneeuw* in de Geberghten, *Water-vloeden*, &c.

Hy sulcke Voorseggingen doet.

Echter kan hy op deese dingen wel *een vermoedlijck*, maer *geen seecker besluyt* maecken; wijl de Heere onse God, aen den gewoonen loop der Natuer niet gebonden sijnde, deselve dickmael veranderd; de voorneemens der Menschen anders om wend, of een hinderpael steld, &c.: En dan *vind hy sigh bedrogen in sijne gissingen*, en daer op *gebouwde voorkondigingen*.

Wijl hy met een seer groote snelheyd sigh kan beweegen van d'eene plaets nae d'audere, soo kan hy oock in een seer korte tijd in *Franckrijck* of *Nederland* bekend maecken 't geen in *Oost* of *West-Indien* geschied is ontrent ter tijd van de bekendmaeckingh. *Verscheydene*

Door een *sonderlinge behendigheyd* kan hy *ongewoone dingen in der Menschen Ligchaemen brengen*; en deselve of daer in doen blijven, tot ellendige smert-veroorsaeckingh; of weer doen overgeven. Oock andere ongemacken veroorsaecken. *Andere dingen*

In den *slaep de Menschen seer seldsaem doen droomen*; wonderlijcke, en dickmael *voorbeduydende Gesighten voorstellen*; welcke oock wel *soo uyt-vallen*. Door dit of dat geraes *Voorteeckenen* van toekomende dingen geven, &c. *Welcke van hem*

Ondertusschen kan hy *niets doen* sonder *bevel* of *toelaetingh des Heeren onses Gods*. *Verright*

En 't geen de *Toveraers selver meenen te verrigten*, is alleen sijn *eygen werck*; 't welck hy oock doet, niet door, maer op haere *Tover-Ceremonien*. *Werden,*

Van eenige deeser voorgestelde dingen hebben wy alreeds gehandeld. Van d'andere sullen wy in 't volgende Deel spreecken; en ons gestelde bevestigen door veelerley ongemeen-seldsaeme Voorbeelden, meerendeel uyt d'*ondervindingh* van geloofwaerdige, aghtbaere persoonen; of van sulcke, die 't *uyt haeren mond* hebben gehoord. Waer by dan oock door noch meer Exempelen naerder sal werden bekraghtighd 't geen alreeds ten deelen is afgehandeld. *Alreeds verhandeld, of noch te verhandelen.*

Op 't *laetste onser Voorstellingen* moeten wy hier eenige weynige aenmercklijcke Gevallen verhaelen, om te doen sien de waerheyd onses gevoelens, en de bedriegery des Satans. *In 't vervolgh deses Wercks.*

't Is uyt de *Historien*, Gerightlijcke *Processen*, *Toveraers*

&c.,

bereyden Beelden van Wasch:

&c. , genoegh bekend , dat de *Toveraers* een *Wassche Beeldeken* toerighten ; 't selve *prickelen*, of *branden* , of eenigh *ander quaed* toe-voegen, en dat de geene, *nae wiens gelijckenis 't Beeld* is gemaeckt , *deselve pijnigingen* gevoeld. *Zonaras in vita Lacapeni* verhaeld (by *Philippus Camerarius , Meditat. Hist. part. 1. lib. 3. cap. 20.*) dat boven aen 't Verwelfsel van de *Xerolpho* , tegens 't Oosten , een *Beeldenis* stond , vertoonende *Simeon* , Hertogh van *Bulgarien.* De Keyser wierd van eenige (buyten twijffel Toveraers, of die sigh met Toveraers beraedslaeghd hadden) geraeden, dat hy *'t Hoofd deeses Beelds* sou doen *af-smijten* ; met verseeckeringh , dat de *Hertogh dan terstond sou sterven.* Men vertoefde niet langh, dit in 't werck te stellen. En *even op deselve uyr*, datmen 't *Beeld de kop verbrack* , is de *Hertogh gestorven.* De *Joden* hadden een hevigen haet opgevat tegens Heer *Eberhard* , seven-en-tseventighste Bischop van *Trier.* Deeden , om hem *smertlijck aen kant te helpen* , een *Beeld van Wasch* door Tovery bereyden , en 't selve doopen door een Priester van *S. Paulin* in de genoemde Stad. Met een *saght Vyer* lietense *dit Beeld* allenxen *smelten* ; en *even alsoo verteerde* de Bischop. *Wilhelmus Kyriander in Annal. Aug. Treviror.* ; *in Vita Eberhardi. Martini Zeileri Epist. tom. 2. num. 227. pag. 663. Brauweri Chronicon fol. 306.* Soodaenige Gevallen konmen vry meer bybrengen. Dat Hertogh *Simeon* stierf op 't *selve ogenblick*, datmen *sijn Beeld 't Hoofd af-smeet* : Dat Bischop *Eberhard verteerde, nae de maet dat 't Wasschen Beeldeken* tegens 't vyer *smolt* , is *niet geschied* door 't bestel der *Toveraers* , maer des *Satans* , die op deselve tijd , alsmen 't eene Beeld de kop wegh nam , de Hertogh plotslijck deed sterven ; als men

En 't quaed 't welckse deselve doen, brenghd de Satan over aen de persoonen, na welcke deese Beeldekens sijn gemaeckt:

Met voorbeelden daer van.

men 't andere beeldeken tegens 't vyer hield, den Bischop met een verteerende quael sloegh.

Seer *seldsaem* is 't geen dien seer vermaerden, nauwkeurigen Reysiger en *Italiaenschen* Edelman *Pietro della Valle* verhaeld in sijne *Reys-beschrijvingh Epist.* 17. in den oorspronckelijcken druck; of in de *Nederduytsche Vertalingh vijfde Deel, pag.* 4. Wy sullen hem selver hooren spreecken. Op den 17. *October* des Jaers 1622. gebeurde een vreemd Ongeval. Te *Combro* wierd gevangen geset een *oud Arabisch Wijf*, genoemd *Meluck*. Was beschuldighd, datse een *Jongelingh*, geboortigh van *Ormus* (korts te vooren van een *Christen* een *Mahometaen* geworden) had *betoverd*; of, soomen daer seght, *sijn hert gegeeten*. D'oorsaeck was, om dat hy, by een van haere Dochteren een tijd langh gemeensaem verkeerd hebbende, deselve had verlaten. Deese *Jonghman*, die by sijne *Turcksch-werdingh* den naem van *Muhammed* was gegeven, bevond sigh in een *erbarmlijcke staet*, en oock onder d'aenklagers. Sulck een snoodheyd, van d'*Indianen* genoemd *der Menschen hert eeten* (even 't selve 't welck wy *betoveren* heeten, en van de Toveraers geschied door hun *giftige en doodlijcke aenschouwingh*) is *noch nieuw noch ongemeen*, wijlmense oock in *oude tijden* heeft te werck gesteld; en, onder meer andere Landen, in *Slavonien*, in 't Gewest der *Triballiers*, volgens 't bericht van *Ortelius*; die 't selve heeft gehaeld uyt *Plinius*. Welcke Schrijver, op 't getuygenis van *Isigonus*, vermeld, dat sulck een boosheyd onder deese en verscheydene andere Volckeren, welcke hy opteld, veel gepleeghd wierd. En *noch heden isse daer gebruycklijck*; insonderheyd by d'*Arabiers*, woonende langhs den Westlijcken Oever van de *Persiaensche* Zee-boezem,

Seer seldsaem Geval

Van een Arabische *Toveres*

Genoemd Meluck,

Die 't hert van een Jongelingh

uyt sijn Lijf op-at, terwijl hy leesde.

zem, daer *deese konst seer gemeen* is. Belangende *de manier* om deselve te plegen, sy geschied beyde *door d'oogen en door de mond.* Seer *stijf vestigen de Toveraers* haer gesight op de geene, welcker *hert sy eeten*; en *binnens monds prevelense* eenige *Duyvelsche woorden*; door welcker kraght (dat ontkennen wy) en door des Satans werckingh (dit staen wy toe) sulck een Mensch, *hoe gesond en welgesteld* hy oock sijn moght, *in een ogenblick tijds* in een *onbekende en ongeneeslijcke sieckte* valt; welcke hem *doet uyt teeren*; allenxen *verdwijnen*; eyndlijck *sterven.* Deese werckingh is *geswind* of *langhsaem*, nae de *maet dat* (om haere spreeckwijs te volgen) *'t hert des Menschen werd* gegeeten. Want deese Toveraers hebben oock noch *de konst*, om *'t hert of geheel of ten deelen t'eeten*; dat is, 't selve *plotslijck t'eener tijd*, of *by stucken*, *en allenxen te verteeren*, nae datse willen. 't Gemeene volck noemd deese *Tovery 't hert eeten*, wijl 't geloofd, dat de Duyvel, de herssenen der Toveraers, of der Toveressen, ontroerende, wanneerse de *vervloeckte woorden spreecken*, door de *kragt haerer Tover-spreuck 't hert en ingewand van de betoverde* (uyt sijn ligchaem getrocken) *ontsightbaer* aen haer vertoond, en haer 't selve *doet eeten.* Waer in se oock *sulck een smaeck* vinden, datse, om haere lust te voldoen, dickmael onschuldige Menschen, jae van haer naeste Maeghschap, buyten haet of vyandschap, deeser wijs ellendigh doen sterven. Gelijck'er dan een gerught liep, dat deese gevangene Vrouw op soo een manier eene harer eygene Dochters had omgebraght. De Heerschappy, welcke de *boose Geest* op deese ellendige heeft bekomen, door haere vuyle sonden, waer toe hy haer gebraght heeft, geeft haer deese maght, om sijn' onderworpene dus te plagen. De gedaghte Toveres

Waerom deese betoveringh van d'Indianen 't hert-eeten werd genoemd.

Hoe deese, daer gemeene booshey d, gepleeghd werd.

En op welk

Toveres wou in 't eerst haere misdaed niet beken-nen. Doch met de dood gedreyghd, en alreeds op de Marckt gebraght sijnde (daer *ick haer*, te gelijck met de *siecke Jongelingh sagh*), soo seydese, schoonse hem deese quael niet had veroorsaeckt, datse evenwel hem misschien sou konnen geneesen, soomen haer wou toelaten, *alleen by hem in huys te blijven*, sonder van yemand gemoeyd te sijn. Hier door beleedse bedecktelijck, datse een Toveres was. Men houd hier voor gantsch gewis, dat deese boose Vrouwen de quael, door haer yemand toegebraght, weer konnen wegh-neemen, alsse noch *tot 't uyterste niet* is gekomen. Onder veele hulp-middelen, diese hier toe ge-bruycken, is'er een seer ongemeen. De Toveres *werpt yets*, als de kerne van een Granaet-appel, *uyt haeren mond.* Dit geloofdmen te sijn een deel van 't gegeetene hert. Haestigh *neemd de krancke dit op*, als een deel sijns Ingewands; *swelghd het gantsch happigh in*; en dus *koomd hy weer tot sijne gesondheyd.* Doch indien 't *hert geheel verteerd* is (misschien meenense de *levendige kraght*), soo is 't de Toveres onmogelijck, eenigh hulp-middel te gebruycken. Ick derf, vervolghd onse Schrij-ver, deese dingen niet voor waeraghtigh ver-seeckeren, wijl ickse niet gesien heb, en datse d'ordeningh der Natuer te boven gaen. Indien 't soo gebeurd, soo geschied sulcks *door des Duy-vels list* alleen in schijn. Of indien de siecke waerlijck weer gesond werden, soo is 't, *om dat de Satan aflaet van haer te pijnigen.* Doe de Tove-res hoop van geneesingh had gegeven, beloofden d'Amptlieden, dat haer geen leed sou weervae-ren, &c. Wijl *Della Valle* hier niet langer bleef, heeft hy van de gesondmaeckingh niets konnen verneemen.

een wijs

De Tove-ressen (of liever de Satan)

Soodanige krancke weer ge-neesen.

Wonderlijk bedrijf eens Toveraers, al 't binnenste uyt een Concommer weghneemende, alleen door daer op te sien.

Maer 't geen hy korts daer nae (in sijn *oorspronckelijck werck*) verhaeld, is van een noch *sonderlinger seldsaemheyd*, en stijft 't voorgaende bereight van 't gevoelen der *Indianen* niet weynigh. De *Stadhouder* aen d' *Arabische* Grensen had om een diergelijcke *Tover-misdaed* des *Hert-eetens* een *Arabier* in de Gevancknis geleght. Eer hy 't vonnis des doods liet uyt-voeren, vraeghde hy hem, *of hy wel 't inwendige van een Konkommer daer uyt kon neemen, sonder 't uytwendige*, of de bast, *te verseeren*. De *Toveraer* antwoordde *jae*. Flucks liet de *Stadhouder* een *Konkommer* aenbrengen. D' *Arabier* sagh'er *een wyl tyds seer styf op*. Mompelde sijne *Toverwoorden*; en seyde eyndlijck: '*t Werck is verright*. De *Stadhouder* deed de *Konkommer open snyden*, en bevondse *van binnen gantsch leedigh*.

Korte aenmerckingh.

Alhoewel men toestaen kan, datmen *door d'oogen* natuerlijcker wijs *eenen anderen eenighsins sou konnen vergiftigen*, waer van sommige Natuer-geleerde de redenen hebben aengewesen; te langh om hier in te voegen; soo meenen wy echter niet, dat yemand 't *gesight soodaenigh een kraght* sou willen toeschrijven, datmen, *door sterck op een Appel*, of op een *Konkommer*, of yet anders van sulck een aert, *te sien*, *deselve van binnen sou konnen leedigh maecken*, en dat noch, *sonder de daerom sijnde Schael in 't minste te beschadigen*. Een *onsightbare hand* moet daer ontrent wercken.

Verder bericht

't Geen *Della Valle* verhaeld, op 't seggen der *Indianen*, getuyghd *Josua Ellerus*, *in Mirab. Ind. Orient. pag.* 234., met *seeckerheyd* te hebben gehoord van sijnen Neef, die ter genoemder Plaets, ontrent elf Jaren nae de gemelde Schrijver (*Anno* 1633.) sigh een geruyme tijd onthouden, en den handel selfs gesien heeft. Een *Franschman*, met

wien

wien *Elleri* Neef seer gemeensaem was, had eenige weecken geleefd in Ontught met een *Indiaensche Vrouw.* Doe hy haer verliet, geraeckte hy terstond in een *ellendige quael*, en *verswackte van dagh tot dagh* soodaenigh, dat hy als een *enckel Geraemt*, alleen *met vel overtrocken*, scheen. Men seyde hem, dat *hem 't Hert gegeeten wierd* door een Toveres. Op vermoeden deed hy 't gedagte Wijf by de kop vatten; die, met de dood gedreyghd, soose hem niet weer gesond maeckte, beleed, dat *niet sy selfs*, *maer sulck een*, op haer versoeck, *hem d'uyt-teeringh* had veroorsaeckt. Deese dan wierd gevangen genoomen, en gedwongen, hem *weer gesond* te maecken: 't Welckse dan oock binnen weynigh daegen deed; gelijck de gemelde Persoon alles heeft waer genomen, en betuyghd. *'t Hert-eeten* is *een ydele waen.* Niet anders als de *boose Geest heeft de hand in 't spel*, om op de begeerte der Toveraers deesen of dien een *uyt-teerende quellingh* toe te voegen. En dan, *als hy ophoud van de Sieckte voort te setten*, soo *vergaet de quael*, en daer op *volghd de geneesingh.* Veellight sal ons hier nae gelegenheyd voorkomen, om eygentlijker van deese Stof te spreecken.

Van een oogh-getuyge.

Aengaende 't gedaghte genoemde Herteeten;

Ons stond nu voort te gaen tot de *Verhandelingh* van *Duyvelsche Gesighten*, *Openbaringen*, *Verschijningen*, *Spoockeryen*, *Voorseggingen*, *Voorteeckenen*, *Droomen*, *&c.* Doch wijl dit een ruyme Stof is, soo konnen wy in dit tegenwoordige *Deel* onses Wercks daer toe niet treeden. Alleen sullen wy hier noch (voor dit mael) eenige weynige *Aenmerckingen* maken op sommige dingen, ons alreeds voorgedragene gevoelen en d'*oude waerheyd* tegen-gesteld.

Aenmerckingen op noch

Men wil *niet meer als eenen Duyvel* erkennen; en dien noch *in de Hel vast-gebonden*; eenen *band-*

Eenige dingen.

reeckel, die'er noyt uyt-koomd; de Menschen nae Ziel noch ligchaem quaed kan doen. Wijl van 't *laetste* alreeds veel gesproken is, en noch meer gesproken moet werden, soo sullen wy alleen op 't *eerste* letten.

Men wil niet meer

„*By deesen staet ons noch een dingh met bysondere* „*opmerckinge waer te neemen. Daillon heeftet my eerst* „*geweesen, en ick hebbe, 't geheel Nieuw Testament* „*naesiende, bevonden dat hy gelijck heeft. Hy seyt,* „*dat de Schrift niet meer als eenen Duyvel kend, dat* „*is, maer eenen boosen Geest, die door deesen naem* „*beteeckend werd. Alsoo vind ick dat het woordt* Dia- „bolos, Duyvel, 35. *mael in 't Nieuw Testament te* „*leesen is: maer* Diaboloi, Duyvelen, *nimmermeer;* „*dan wanneer ons dat in 't Duytsch ontmoet, soo staet* „*'er t'elckemael* Daimonia *in 't Grieckſch. En de boose* „*Geesten, die onder den voorseyden eenen Duyvel staen,* „*werden noyt* Duyvelen, *maer* des Duyvels *of* des „Satans Engelen *genaemt.* En daer nae: „*Nochtans* „*sult gy seggen, word soo meenighmael, in de Schrift* „*van* Duyvelen, *als van veelen, jae van een* Legioen „Duyvelen *gesproocken, Mar.* 5. 9. *Dat is dan van* „*vry wat meer dan een. 't Is waer, in onsen Neder-* „*duytschen, in den Hooghduytschen, Engelschen en* „*Franschen Bybel leestmen soo: maer dat bind ons* „*niet; de Grieckſche Grond-text moet de maet hier* „*staen. Nooyt Leest gy* Duyvelen *in 't Duytsch, of* „*gy sulter in 't Grickſch* Daimones *of* Daimonia *vinden, dat geheel wat anders is.* Wederom: „*Men* „*diend wel te onthouden 't geen voor deesen getoond is,* „*datter niet meer dan een boose Geest is, welcken de* „*Schrift* Duyvel *en* Satanas *noemd, 't welck een merc-* „*kelick naedencken moet geven, of sulck een Schepsel* „*alleen, het magh soo groot en maghtigh weesen als* „*het wil, al die dingen in eygener persoon bedencken of* „*verrighten kan, die hem volgens al 't voorseyde wer-* „*den toegepast.*

Als eenen in de Hel vastgebondenen

Duyvel erkennen.

Korte aenmerckingh

I. Wat sijn de *Duyvelen* anders als de *gevallene Engelen*; of de *gevallene Engelen* anders als *Duyvelen!*

velen? *Petrus* en *Judas* ſeggen: *D'Engelen die geſondighd hadden*: *D'Engelen die haer beginſſel niet bewaerd hebben.* De *ſchendige verdraeyingh* deeſer woorden op de *Beſpieders* des Lands *Canaan* hebben wy voor deeſen genoegh afgeweerd. Deeſe *geweeſene goede Geeſten* ſijn door *ſondigen booſe Geeſten*, of *Duyvelen* geworden, *Joh.* VIII. 44. By de Heylige Schrijvers werden *booſe Geeſten* en *Duyvelen* voor even *deſelve* genoomen, gelijck voor heenen al getoond is. Dat de Heere *Chriſtus* ſeght, *de Duyvel en ſijn Engelen*, ſteld wel *onderſcheyd* van *Hoofd* en *onderworpene*, maer niet, dat des *Duyvels Engelen* oock *geen Duyvelen* ſouden ſijn. Immers heeftmen wel ſelfs beweerd, dat door d'*Archangel Michael* niet *Chriſtus*, maer een *geſchapene Engel* moet verſtaen werden. Men bekend, dat *Michael 't Hoofd der goede Engelen* is. Nu ſtaet'er *Apoc.* XII. 7. *Michael en ſijn Engelen.* Al t'*ſaemen Engelen.* Soo oock: *De Duyvel en ſijn Engelen*, 't ſy datmen verſtaet *met hem gevallene* Engelen, of die *'t Hoofd der Duyvelen tot ſijn werck* gebruyckt; *al t'ſaemen Duyvelen.* Gelijck de ſtaende geblevene *alle goede*, ſoo ſijn de gevallene *alle quade Engelen*, *Duyvelen* al t'ſamen. *Op de daer toe bygebraghte redenen:*

II. De H. Schrift ſteld wel dickmael *de Duyvel*, *Diabolos*, als in 't *een-tal.* Maer wien doch is onbekend, dat in Gods woord gebruycklijck is, door 't *noemen van een de geheele meenighte* te verſtaen? Selver heeftmen dit wel gemerckt, alsmen ſeght: „*Voor af diendmen dan te weeten, dat het* „*woord* Duyvel, *als van eenen geſeyd, niet nood-* „*ſakelick maer een perſoon beteeckend, die ſoo ge-* „*noemd ſy. Want gelijck de* Kanaanyter, d'Amo- „nyter *enſ. Gen.* 15. 19, 20, 21. *een geheel Volck* „*of Geſlaght te kennen geeft, ſoo kan 't hier oock wel* „*ſijn.* Doch doemen dit ſeyde, *quam 't ſoo in de* *En klaerlijck getoond,*

 kraem

kraem te pas, om *van Duyvel boose Menschen* te maecken; of, datmen, daer de Schrift van *Duyvel* spreeckt, *quade, lasterende, tegenstaende Menschen* moet verstaen. Hier moet *de Duyvel* maer *eenen Duyvel* bedieden, vermits het *anders te pas* koomd; om daer uyt te mogen te besluyten, dat *eenen Duyvel soo veel* niet kan doen. alsmen hem toeschrijft; en dan voorts te stellen, dat hy *niets met allen doet*: En nochtans staet *Apoc*. XII. 9., dat *de Duyvel, Satanas*, in 't *een-tal*, de *geheele weereld* (de *Wereld*, voor welck de Heere *Christus* sijnen Vader *niet gebeeden heeft*, *Joh*. XVIII. 9.) *verleyd*. Maer sal dan oock *de Mensch* van een Vrouw gebooren, kort van dagen, sat van onrust, alleen *eenen Mensch* sijn? *Job* XIV. 1. Gedenckt God maer *alleen aen een Mensch*, besoeckt hy *alleen eenen Soon des Menschen*, om dat'er staet: Wat is *de Mensch* dat gy sijner gedenckt; en *de Soon* des Menschen, dat gy hem besoeckt? *Psal*. VIII. 5. Als de Heere seght: Hoor nu mijn kneght *Jacob*, en *Israel* dien ick verkooren heb, spreeckt hy onder dien *enckelen naem Jacob, Israel*, niet aen *al d'uytverkoorne onder de Joden*? *Jes*. XLIV. 1. *D'Engel des Heeren* (in 't een-tal) *legerd* sigh rondom de geene die hem vreesen, *Psal*. XXXIV. 8. Immers kan *eenen Engel geen leger uytmaecken*. Derhalven, gelijck hier door *d'Engel* werden verstaen *d'Engelen in 't gemeen*; alsoo oock door *de Duyvel* de geheele *meenighte der Duyvelen*. Men heeft voor deesen de *boose Geest* van *quade tael-kunde* beschuldighd, om dat hy seyde, *mijnen Naem is Legio*, en derhalven *geen Duyvel* willen toestaen. Op deselve wijs konmen hier meê wel *d'Engelen uytboenen*, wijl *Engel* in 't een-tal, en *Legerd* in 't veel-tal *ook geen nette tael-kunde* schijnd te vertoonen. Wy schricken voor sulck een *mishandeling*

Dat'er meenighte van Duyvelen:

Desgelijks, dat Daimones

van 't woord Gods; maer wijsen *dit alleen aen*, om te doen sien waer toe men sou konnen vervallen, alsmen soo *oneerbiedigh* ontrent de H. Schrift te werck gaet; en *alle woorden met een vleeschlyck vernuf wil beknibbelen.* III. Dat *Daimones* en Duyvelen (*Diaboloi*) by de Heylige Schrijvers 't *selve* is, hebben wy beweesen in den aenvangh onses VII. *Hoofd-stucks*; (gelijck dan oock de Salighmaker, geneesende de Vrouw, die aghtthien Jaren langh eenen Geest der kranckheyd had gehad, uytdrucklijck seght, datse *van de Satan was gebonden* geweest. Hier staet nu geen *Daimon*; maer dit bewijsd, dat *Daimon*, *Diabolos*, *Satan* even 't selve is. Sie *Luc.* XIII. 16.): En oock in 't selve, dat de *Dæmons in de Beseetene Weesentlijcke Geesten* moesten sijn; *Duyvelen*, geen *Verdigtselen van Heydenen* of *Joden*; geen *inbeeldingen van dolle Menschen*, die sigh *door en door vol Duyvelen waenden.* Met een woord sullen wy, ten dienst der eenvoudige, noch eens dit laetste voorstellen alleen uyt *Marc.* I. 26. *En d'onreyne Geest hem scheurende, en roepende met een groote stem, gingh uyt van hem.* Deese *onreyne Geest* noemd d'*Euangelist Lucas* de *Duyvel* (*Dæmon*) in even deselve Historie, *Luc.* IV. 35. Soo is dan hier *onreyne Geest* en *Dæmon* 't selve. Hier wierd *geroepen*, en met een *groote stem geroepen.* Dit kon *niet geschieden van de dolheyd* in den Mensch, want die *had'er geen stem toe.* 't Geschiedde *niet van de dolle selfs*; want hy *gingh niet uyt hem selven*, of *de Mensch voer niet uyt den Mensch.* Soo moest dit *roepen* dan *koomen van den uytgaenden Dæmon* (gelijck oock uytdruklijk gesteld werd): En vermits de *Dæmon riep*, so *moest hy een weesentlijcke Geest*, de *Duyvel* zijn. Wijl dan oock de H. Schrift dickmael van *Dæmones*, in 't *veel-getal* spreeckt, van een geheel *Le-*

By de Heylige Schrijvers

Weesentlijcke Geesten, Duyvelen,

En geen nietige verdightselen van Heydenen of Joden,

gioen in eenen Mensch, soo is *Sonneklaer*, dat'er *meenighten van Duyvelen* zijn. Even alsoo konden wy aendringen op 't woord *scheuren*. Verdere bewijsen hebben wy gegeven in 't gemelde *Hoofdstuk*. In aenmerckingh van dit alles, en van de *daedlijcke werckingen*, door de *Dæmones* (Duyvelen) verrìght, is *opentlijck valsch* 't geen men segt: „*Dat de* Daimones *in de Schrift werden genoemd;* „*niet om datse waerlijck sijn, maer om te beteeckenen* „*dat geene dat alleen in der Heydenen inbeeldinge is,* „*hoewel het niet en is.* De plaetsen der H. Schrift, hier toe bygebragt, dat de *Goden der Heydenen Goden werden genoemd*, schoonse *niets sijn*, doet niet tegens, maer voor ons. Want 't woord Gods *betuygd*, *waerschouwd*, *verklaerd*, datse *Afgoden*, datse *niets sijn*. *Alle goden der Volckeren sijn Afgoden, maer de Heere heeft de Hemelen gemaeckt*, Psal. XCVI. 5. *Waerlijck Heere, hebben de Koningen van Assyrien alle de Landen, mitsgaders derselver Landeryen verwoest; en hebben haere Goden in 't vyer geworpen, want sy waeren geen Goden, maer het werck van Menschen handen, Hout en Steen*; Jes. XXXVII. 18. 19. *Heeft oock een Volck de Goden veranderd, hoewel deselve geen Goden zijn?* Jer. II. 11. *Sal een Mensch sigh Goden maecken? sy sijn doch geen Goden?* *Jer.* XVI. 20.; en soo oock op veel' andere plaetsen des *Ouden Testaments*. In 't *Nieuwe*: Wy weeten, *dat een Afgod niets is in de weereld, en dat'er geen ander God is dan een. Want hoewel daer oock sijn, die* (van de verblinde Menschen) *Goden genoemd werden, 't sy in den Hemel, 't sy op der Aerden (gelijck'er veele Goden en veele Heeren sijn), nochtans hebben wy maer eenen God*, &c. 1 Cor. VIII. 4. 5. 6. Maer waer seght de H. Schrift ergens met d'alderminste schijn, dat *de Daimons*, van welckese soo dickmael spreeckt,

Of Inbeeldingen van dolle Menschen.

deselve

deselve soo veel werckingen stellighlijck toeschrijft, *niets met allen sijn*, als verdightselen der *Heydenen*, inbeeldingen der *Joden*, &c. Dit noch alleen. Hier wilmen maer eenen Duyvel hebben, en elders steldmen. „ *De geduerige tale van Gods* „ *woord geeft genoegh te kennen, datter Engelen en dat*- „ *ter Duyvelen sijn: anders haddense noyt gedaen* „ *nochte geweest, het geene hen daer in werd toegepast;* „ *volgens den bekenden regel*, ejus quod non est, „ nulla sunt accidentia, *'t geene niet en is, daer valt* „ *oock niet van te seggen. Waer uyt vorders volghd*, „ *datse van God geschapen sijn*, &c.

„ *Hoe, hy, die* boven al 't Gedierte der Aerden „ vervloeckt is, *sal die over den Heer der Dieren* „ *Heerschen? Selfs* de Kinderen der Ongehoor- „ saemheyd, *van Paulus Ephes.* 2. 2. *alsoo genoemd*, „ *sijn noch niet in alles afgeset van de Heerschappy*, „ *den mensche voor den val van God gegeven, en nae* „ *den Sondvloed duydelijck vernieuwd.* U lieder „ vreese en u lieder verschrickinge sy over 't Ge- „ dierte der Aerde, en over al 't Gevogelte des „ Hemels; en al wat sigh op den Aerdbodem „ roerd, ende in allen Visschen der Zee: sy sijn „ in uwe hand overgegeven. *Gen.* 9. 2. *De Slangh*, „ *dat onvernuftigh Beest, en is soo kraghtigh niet ver*- „ *vloeckt als de Duyvel self. Die dan soo veel lager* „ *noch versmeeten is, dan het snoodste Schepsel op der* „ *Aerde, in de Zee, of in de Lught, (daermen hem* „ *noch meest te seggen geeft), hoe kan die doch in 't* „ *minst of meest over hem, die boven deesen allen is*, „ *ick segge den Mensche, heerschappye voeren.*

Nieuwe inbrengingh

Van de heerschappy des Duyvels.

Op deese woorden sullen wy niet alles aenmerken 't geen wy souden konnen. Hebbense alleen bygebraght, om af te weeren een saeck, diemen valschlijck voorsteld als ons gevoelen; insonderheyd alsmen anderwegen daer by voeghd, datmen

En afweeringh

de Satan een Rijck en heerschappy toeschrijft binnen Christi Koninghrijck, jae daer over heen klimmende. Gantsch geen *heerschappy* geven wy hem *in Christi Rijck.* Sie 't geen wy hier van geseght hebben, *pag.* 208. 210. Oock niet *over de Menschen*, soo in 't gemeen genoemd. Maer alleen een *heerschappy*, of *Tyranny*, over de *Godloose.* Niet *uyt eygen regt* over haer, maer om dat de *Heere onse God haer aen hem overgeeft*, op dat hy hier in haer *werckte*, hier nae haer *pijnighde*, t'haerer reghtvaerdige *straf.* Ondertusschen *bepaeld* God deese sijne hem *vergunde Tyranny* door sijn' *almaghtigheyd*; en *bestierdse* door sijne *voorsienigheyd*; oock selfs nae dit leven. Want vermits de Godloose niet alle even Godloos sijn, soo sullen oock derselver straffen niet even swaer sijn. Maer soo *de Duyvel begaen* moght, hy sou *tegens alle* op 't aldergrouwlijckste woeden. Hoe *seer oock de Satan vervloeckt is*, evenwel is hem *niet alle maght benoomen*; maer noch hem toegelaten, selfs *Christus* in den staet sijner vernederdheyd, en *de gelovige de verssenen te vermorselen.*

Van deselve.

Van de toelatingh' Gods aen de Duyvel, om dit of dat de doen.

„ *Maer hier openbaerd sigh by de Voorstanders van*
„ *des Duyvels groote maght een bysondere streeck van*
„ *gauwigheyd, mits dien datse deselve met Gods toelaetingh bepaelen. En is alsoo 't gemeen seggen, dat*
„ *de Duyvel dit of dat doen kan, wanneer 't hem God*
„ *toelaet. Ick bekenne, dat ick by my selven ontroerd*
„ *worde, soo meenighmael als ick luyden van mijn eygen*
„ *geloof dus hoore spreecken. Even eens oft God den*
„ *Duyvel konde toelaeten God te sijn: Of de Schepper*
„ *aen het Schepsel om de Schepper selfs te sijn. Veel*
„ *gelucks dan Joden en Socinianen, met uwe uytleg-*
„ *ginge over de woorden*, laet ons Menschen maecken,
„ Gen. 1. 26. siet *de* Mensche is geworden als een van
„ ons, cap. 3. 22. *Dat is, nae uw verklaeren, God*
„ *sprack daer d'Engelen aen, om met hem t'samen 't*

Verdightsel, das de

„ *schep-*

„*scheppen van den Mensch in 't werck te stellen: En van „d'Engelen, als hem gelijck sijnde; soo dat hy met den „selven in een geselschap was, om te mogen seggen, „als* een van ons. *Want waerom konden d'Engelen „noch in dien eersten en volmaeckten stand, soo sy met „God in geselschap waeren, en boven dat bysonderlijck „daer toe genodighd, hem in 't scheppen van den Mensch „niet behulpsaem sijn: indien de Duyvel, uyt dien „eersten staet vervallen, van God afgescheyden, en „sijn erf-vyand geworden sijnde, sulcks door bloote toe„laetingh doet? Of waerom laet hy sijnen vyand en „weerspannelingh dat toe 't geen noyt den vrienden en „getrouwen Dienaers moght gebeuren. Verder, laet „God den Duyvel 't scheppen en herscheppen der Na„tuere toe, &c.* **Duyvel yets sou konnen scheppen.**

I. Jae, wy seggen, tegens de *Duyvel-loogchenaers*, dat de *boose Geesten dit of dat doen* konnen, wanneer 't *God haer toelaet*; gelijck blijckt uyt de *Historie Jobs*, hier boven tegens de verdraeyingen beweerd, en soo veel andere bewijsen; even gelijck de Menschen, op Godlijcke toelaetingh, roven, moorden, branden. II. Beter waer 't, sigh t'*ontroeren* over de soo seer *argerlycke verwringingh* van *soo een groote meenighte* plaetsen in 't woord Gods; waer over soo veele *Godsalige sughten*; en over sulck een *mis-handeling* van de H. Schrift, over de *blaeme*, die daer door op de *Gereformeerde Kerk* gehaeld is by alle vyanden der heylige waerheyd, aengedaen sijn met een hert-smertende *droefheyd*. III. 't Waere *seer te wenschen*, datmen door *sulcke uytleggingen*, alsmen ons hier gegeven heeft, niet had *geregtvaerdighd de snoodste verdraoyingen der Sociniaenen* en anderer Ketters: Wat immers hebben 't *deselve noyt grover gemaeckt*; noyt met *sulck een stoutheyd* ter hand genomen; en dat op soo *een groote meenighte* van Schriftuertexten, spreeckende van *eene saeck*, sonder dat 'er

Wat ontrent dit ingebragte toegestaen: en wat ontkend werd.

Nevens eenige andere aenmerckingen.

eene plaets is, die de *minste schijn* of *aenleydingh* tot sulcke verwringingen mogt geven. IV. Men *schilderd sigh* hier, en meenigmael anderwegen, *Wangedrogten aen de Wand*, om daer tegens te vegten. Wie van ons sal seggen, dat *God den Duyvel 't Scheppen en Herscheppen der* Natuer toelaet? Dat de *Satan yets scheppen* kan? Onse *Theologanten* stellen, dat de Heere onse *God op tweederley wijs schept*; eerst, doe hy in den beginne *alles uyt Niet* maekte; daer na, als hy 't geschapene onderhoud; en een *waeragtigh Schepsel voortbrengd* in een *waeragtigh Wonder-werck*. Echter *niet yet uyt Niet* maeckende, gelijck in den aenvangh; maer 't selve *voortbrengende*, wanneer hy *onmiddelbaer*, *door hem selven de Stof toediend*, en *vormd*, sonder *hulp van de middelen* en *wercktuygen*, nae de Scheppingh verordonneert. Sie *Perkins Opera*, *derde Deel*, *tweede verdeelingh*, *fol.* 400. 't *Eerste* is d'*eygentlijcke Scheppingh*, 't andere d'*aghtervolgingh*. En deese beyde *behoud d' Almaghtige alleen voor hem selven*, als *onmeê-deelbaer* aen eenigh Schepsel. Al de Duyvelen t'saemen konnen sulcker wijs niet yets *scheppen*. Maer gelijck de *Menschen* uyt d'*alreeds geschapene stoffen* door t'*samenvoegingh*, *smeltingh*, *verhardingh*, *&c.* sulcke of sulcke *dingen*, *gedaenten*, *vormen*, *konnen bereyden*, soo kan 't oock, en veel konstiger, *de Duyvel* doen, sonder evenwel *yets te scheppen*. Derhalven sijn 't ydele woorden: *Even als of God de Duyvel kan toelaten God te sijn*, *of de Schepper aen 't Schepsel*, *om de Schepper selfs te sijn*. *Laet God de Duyvel 't scheppen en herscheppen der Natuer toe*. Wederom seggen wy, dat het alleen *God eygen is*, de *Natueren te Scheppen*, *te veranderen*, *te vernietigen*. Geenen Duyvel heeft eenige maght hier toe; kan oyt yet sulcks verrighten. Met dit *scheppen van de Duyvel*

De Scheppingh, soo d'eerste als de tweede,

Is alleen God eygen,

En al de Duyvelen t'samen konnen niet 't minste scheppen.

koomd men meenighmael voor den dagh. Seggen derhalven eens voor al, dat het, soo veel ons aengaet, ons enckelijck opgedight werd.

„*Ick segge, dat het al te sinneloos gekaveld is, soo*
„*wanneer yets gebeurd, dat nae ons verstand de kragh-*
„*ten der Natuer te boven gaet, dat het werck dan van*
„*den Duyvel is. Want die dat denckt, moet nood-*
„*sakelick geloven, dat de Duyvel yets kan doen, dat*
„*Natuerlijcker wijs niet geschieden kan. Is dat waer,*
„*soo is de Duyvel God.*

Dat de Duyvel

Wy stellen deese woorden alleen voor, om ons gevoelen hier ontrent t'uyten, tot beright der eenvoudige. Geensins kan *de Duyvel yets doen*, 't geen de *kragten der Natuer te boven* gaet. Ons is gantsch niet onbewust, dat'er veele ons *onbekende kraghten* en *geheymen* in de Natuer sijn, door welcke somtijds yets werd gewerckt, voor ons seer verwonderlijck. Weeten desgelijcks, dat *veele Menschen*, alsse de *natuerlijcke oorsaecken* van dit of dat dingh niet konnen begrijpen, en derhalven meenen, dat het *boven de Natuer* is, 't selve *onbedaghtlijck* terstond de *Satan toeschrijven*. Maer daer benevens weeten wy oock, I. Dat'er *dingen sijn*, welcke wel *door natuerlijcke oorsaecken* werden uyt gewerckt, maer die d'*oorsaecken enckelijck niet doen konnen*, sonder bykoomingh van *kennis* of *kraght* eens anderen. De Natuer alleen sal *noyt Buyskruyd* bereyden, van sulck een uytwerckingh als 't heeft. II. Als wy dan *dingen sien gebeuren*, welcke wel uyt *natuerlijcke oorsaecken* ontstaen, maer *soodaenigh sijn*, dat de t'*saemenstellingh* en 't geen'er voorts toe vereyscht werd de *Menschlijcke kraghten* en *kennis baerblijckelijck te boven* gaet, soo moetmen *besluyten*, dat deselve of onmiddelbaer van *God*, of van een *Engel*, of van de *Duyvel* geschieden. Nu sin'er

Yets sou konnen wercken

Boven 't vermogen der Natuer,

En buyten 't gebruyck van

sulcke saecken, welcke onmiddelbaer *Gode onbetaemlijck* toe te schrijven souden sijn; oock een *Engel*. Derhalven moet de *Satan* hier in wercken. III. Alhoewel de *boose Geest niets doet* 't geen *boven de Natuer* gaet, soo gebruyckt hy echter de *natuerlijcke middelen sulcker wijs*, dat *geen Mensch die soo* in 't werck stellen kan. Als, een *ligchaem uyt de lught* te bereyden; daer in *te verschijnen* in een Kamer, waer in geen ander Mensch is, als die 't siet, en dan *schielijck van de plaets daermen 't siet te verdwijnen.* Een *gebreck* aen yemand plotslijck te *geneesen*, sonder *sightbaer toedieningh* van uyterlijcke middelen, alleen op 't *mompelen* van eenige woorden. Andere dingen sullen wy hier nae voorstellen, en daer over redeneeren. IV. Sulcke saecken, welcke gaen *buyten d'orde en palen der Natuer*, boven de *maght van Menschlijcke behendigheyd*, *konst*, *oogen-verwarringh*, geschieden door de *boose Geest*, schoon *niet boven de kraght der Natuer*, als'er *by koomd* 't geen de Satan daer ontrent doet, 't sy door *opwackeringh* der natuerlijcke oorsaecken, of door t'*samenvoegingh* van verscheydene der selve, op een wijs, die de Menschlijcke kraght, of konst, of kennis niet vermagh. 't Is derhalven een *valsche beschrijvingh*, alsmen seght: „ *Datmen door Tovery* „ *verstaet. Werckingen, de kraghten der Natuer* „ *te boven gaende.* Want of wel de *Satan werckt* 't geen de *Natuer uyt haer selven niet sou wercken*, soo *verwackerd* hy echter de *kraght der Natuer* tot sijn voorgenomen werck *niet anders*, als *door toebrengingh van natuerlijcke middelen.* En dus doet hy *Wonderlijcke dingen door de Natuer*, maer *geen Wonder-wercken* (waeraghtige *Miraculen*) *boven 't vermogen der Natuer.*

Natuerlijcke middelen,

Werd gantschlijck ontkend.

Al weer

„ *Laet hen dan eens seggen, waer 't Verbond uyt*

„ *magh*

„*magh ontstaen, dat de Mensch in deesen met de Duy-* *'t verbond*
„*vel maeckt. Wie van beyden is 't, die den anderen* *met de*
„*daer toe aensoeckt, de Duyvel of de Mensch? En* *Duyvel,*
„*om daer toe te komen: Hoe vindense malkander?*

't Verbond ontstaet uyt de *begeerte des Duyvels* *En wie van*
tot 't verderf des Menschen, en des *Menschen* *beyde, de*
boose verdorvendheyd. De Satan siet uyt nae sulcke, *Duyvel of*
die of openbaer Godloos, of genegen sijn tot de *de Mensch*
verrightingh van seldsaeme dingen; of tot dit of dat een hevige drift hebben; of die bequaem sijn om sigh lighlijck te laeten verleyden. Om de sulcke *gantschlijck in sijne stricken te verwarren*, gebruyckt hy of *inwendige aenblasingen*, of *uyterlijcke middelen.* Meest *beyde te gelijck.* D'*uyterlijcke middelen* sijn of d'*aenraedingen van andere Toveraers*, of *Toveraghtige Boecken*, of 't *gebruyck van bygelovige dingen.* De Godloose de *toedieningh* van deese middelen gewaer werdende, *neemense*
met blijdschap aen: Werden begeerigh, om in *D'aensoec-*
deese konsten volmaeckter te mogen sijn. Wijl *ker daer*
nu de *Duyvel haer soeckt*, *sy de Duyvel soecken*, soo *van is.*
vindense malkander haest. Van deese *Verbondmakingh* is voor heenen gehandeld. Maer waerom werptmen ons doorgaens vraegh op vraegh, swarigheyd op swarigheyd voor, om deselve op te lossen, daermen doch selfs daer aen niet gebonden wil sijn; alsmen segt (gelijck wy voor desen noch meer hebben aengeweesen): „*Doch soo moet de* „*Leeser weeten, dat ick ongehouden ben alle swa-* „*righeden op te lossen, die ons light ontrent den sin* „*van 't een of 't ander, of de wijse hoe 't geschied* „*sy, soude konnen tegen komen.* Seer onbillijck is 't, andere Wetten te stellen, diemen sigh selfs ontreckt.

„*Voorts, alsse dan malkander gevonden hebben,* *Wat'er*
„*wat isser uytgevonden? Een middel, 't sy voor den* *uytgevon-*
„*Duyvel, om den Mensch ter Hellen te voeren, of* *den is, als-*

„*voor*

se malkander gevonden hebben?

„ *voor den Mensch, om daer eerder in te komen, dan* „ *misschien anders soude geschied sijn? Maer wat den* „ *Duyvel aengaet, heeft hy een Verbond van node om* „ *geselschap in de Hel te krijgen? De sonden der Godloose* „ *buyten sulck Verbond, hebben die niet kraghts genoegh* „ *om dat te doen. En wat den armen Mensch betreft,* „ *heeft die sulck vermaeck, om met een Besemstock uyt* „ *de schoorsteen te vliegen; 's naghts wanneer een ander* „ *gerustlijck slaept, op eenen stinckenden Bock, en door* „ *de swijmelige lught nae 's Duyvels schoot te rijden,* „ *&c.*

Met korte aenmerckingen,

I. Wijl de Duyvel den *raed Gods over de Menschen onbekend* is, soo soeckt hy op *allerley wijs* sigh van haer te *verseeckeren.* Vermits de swaerte der Sonden de Straf verswaerd, soo traght hy door deese *uyterste Godloosheyd* haerer *verdoemenis te swaerder* te maken. De geene, die haer selven omhals brengen, snellen die oock niet om t'eerder in de Hel te komen? Maer of sulke overgegevene Booswighten, de Toveraers en Toveressen, *geen Hel* erkenden, immers niet geloofden, dat *de Hel soo heet*, de *Duyvel soo swart* is, alsmense beyde af-schilderd (waer toe *sulcke Boecken*, die de *Satan alle werckingh op Ziel en Ligchaem beneemen;*

Op deese ydele

ontkennen dat hy de *Beul* en *uytvoerer* van Gods oordelen is, geen kleyne aenleydingh geven, of sulcke heylloose daer in verstercken), soo soudense immers weynigh op de Hel passen. II. *Daer eerder in te komen dan misschien anders sou geschied sijn*, heeft opsight op den *tijd van eenige Jaeren*, die sommige der Toveraers bedingen, dat de boose Geest haer te wil sal staen. Konnen sulcke grouwlijcke Menschen, welcke niet weeten, dat *'t getal onser daegen by God staet*, niet dencken, datse misschien langh binnen de bedongene tijd moghten sterven; en datse nu altijd *voor soo langh verseeckerd* waeren van haer leven. III. Hebben

Ingewor-

veele

veele *geen vermaeck* om te *reysen*, schoonse *naght en dagh in onrust* moeten zijn. IV. En soo 't door *natuerlijcke middelen* geschieden kon, misschien souden de geene, die soo *begeerigh sijn nae wat nieuws*, wel *selver* sulcks sigh onderstaen; insonderheyd alsse in *lustige Vergaderingen* by haers gelijcke komen, en daer *Wondere dingen* sien souden. Wat van dit op een *Besemstock rijden*, &c. te houden is, hebben wy alreeds ten deelen geseght, en sullen 't naederhand breeder doen.

pene vragen.

„*Hoe kan de Duyvel de Kerck in 't algemeen, en* „*elck der gelovige bestrijden, sonder dat hy kennis van* „*saecken heeft? Lieve, segh my eens, wat weet'er* „*doch de Duyvel af, waer God sijn Volck heeft, en* „*wat hy met hen doet? D'Engelen weeten 't niet, die* „*God geduerighlijck om boodschap send, en aghten* „*'t voor geluck, datse door dit middel als van ter sijden* „*yets daer af verneemen.* I. Dit weerspreekt reghtdraeds de *Confessie*, *Act.* XII. II. Dat de Satan de vroome kend, uyt haere Godsdienstige oeffeningen, opreght leven, teeckenen van geloof in, en vertrouwen op God; verwerpingh van sijn inblaesingen, strijd tegens d'aenleggende sonden, &c., seggen wy met volle seeckerheyd. Hy *kende Job.* Hy *kend* de Dienstkneghten *Jesu*, die hy in gevancknis wil doen werpen. Hy *kende Paulus*, dien hy met vuysten sloegh. Hy *kend* de geene, tegens wien hy *strijd* voerd. Immers *moest hy Job gekend hebben*, wijlmen selfs seght, „*dat God hem soo veel toegaf, dat hy Job in sulck een* „*swaeren lijden sagh; dat hy sijnen wil van Job had;* „*en dat God tot hem seyde: Sie hoe hy te moede weesen sal*; want dus verwringdmen dese woorden, *alleenlijck verschoon sijn leven.* En, hoe „*meende de Satan,* „*dat Job soude sondigen, als 't water aen de lippen* „*quam?* Daer nae. „*Soo dat hier de sin dan sy: Ick* „(God) *heb my dus verr' van u laten ophitsen, dat* „*ick Job hebbe beroofd van goed en bloed: Nu laet ick* „*my*

Dat de Duyvel de Vroome niet sou kennen, of niet weeten waerse sijn.

Strijd tegens soo veele plaetsen der H. Schrift.

Saecken, die niet wel overeen-komen; en onbetoemlijcke schimpery.

„ *my noch soo veel verder overreden, dat ick hem selfs* „ *aen sijne gesondheyd hinder doe. Hebt dan noch soo* „ *verre uwen wil van den armen Man: Maer soo gy* „ *uwen moed niet koelen kond, sonder dat gy hem ter* „ *dood siet afgefoltert, daer toe sult gy my niet over-* „ *reden; spreeckt my daer niet van, dat sal u noyt ge-* „ *beuren.* Dit is immers een *gespreck van God tot de Duyvel.* En niet langh hier nae seghtmen: „ *Sou* „ *yemand soo dwaeslijck van God konnen dencken... dat* „ *hy de Satan, dien Helschen Bandreeckel, eerst de* „ *wereld door sal laeten slemmeren, en dat meer dan eens;* „ *en daer nae noch onder sijne ogen laeten komen, een* „ *gemeensaem praetje met hem maecken, als offe groote* „ *maets t'saemen waeren?* Naderhand evenwel voerdmen al weer een tegen-tael. III. Van d'Engelen seghtmen op een andere plaets: „ *Dan wat Gods Hey-* „ *lige Engelen betreft, die geduerigh (soo te seggen)* „ *'t aengesight van den Schepper, en daer in de Schets* „ *(om soo te spreken) van alle Schepsel, het sy Geest* „ *of ligchaem sien, die van tijd tot tijd in den dienst* „ *haers Heeren door de gantsche wereld uytgesonden* „ (dit middel heeftmen te vooren alleen gesteld), „ *verscheydene verrightingen aen Menschen hier op aer-* „ *den doen: die wil ick by den Duyvel, die verwaten* „ *buyten 't light van Gods aengesight, in duysteren* „ *hoeck gekerckert en geketendt sit, niet vergeleecken* „ *hebben.* I. Sou men wel willen een Paepsche *Spiegel der H. Drievuldigheyd* beginnen te maecken? II. De *Duyvelen* werden oock *uytgesonden*, tot verrightingh der beveelen Gods, gelijck klaer genoegh beweesen is. III. Van haere *gevancknis* en *ketenen* is gehandeld. IV. Wy willen oock de *Duyvelen* by d'*Engelen niet vergeleecken* hebben, in veelerley opsight.

Vande kennis der Engelen; en waer door sy kennen, of weeten.

De boose Geest, die Saul plaegde,

Men steld, dat de *boose Geest*, die *Saul* plaeghde, „ *alleen was een droefgeestigheyd, natuerlijcker* „ *wijs ontstaen uyt de verwerpingh* (van 't Koning- „ rijck) *hem door Samuel aengekondighd; die som-*

„*tijds met verheffingh quam, tot heete gramschap, byna* „*tot dulligheyd toe.* Wy ontkennen niet, dat *Sauls sinnen ontroerd* wierden, soo dat hy als in *raserny* viel. Maer seggen ook, dat dit quaed hem *verweckt wierd door de Satan*, of dat hy daer onder werckte, wijl'er uytdrucklijck staet: *Een boose Geest van den Heere verschrickte hem.* Vanden Heere, te weeten, uytgesonden in sijn regtvaerdigh oordeel, ter straf van *Saul*, om hem door grouwlijcke *Inbeeldingen* te *verbaesen*, en te *verschricken* door vreeslijcke *Vertooningen.* Hier van hebben wy gehandeld, en oock van *Davids Snarenspel* voor *Saul*, waer op hy *verademingh* bequam, in 't *tweede Deel* onser *Groote Historische Rariteyt-Kamer, pag.* 16. *en de volgende.* Men wil hier, dat *boose Geest Gods* sou beteeckenen een *seer boose Geest*; gelijck anderwegen *een Leger Gods* een *seer groot Leger, &c.*; te weeten, een *boose droefgeestigheyd, seer sterck. Momma*, seer geaght onder de geene diemen *Coccejanen* noemd, had, alhoewel tot geen geringe argernis van veelen, de woorden *boose Geest* uytgeleght door *Heylige Geest*; boose geseght, in opsight van de *werckingh* ontrent *Saul*. Andere sijn hem gevolghd. Maer oock dit vind nu geen plaets meer. „*Oversulks had sigh een geleerd Man, insonderheyd* „*der tale soo volkundigh, hier niet noodigh, veel te* „*quellen, om te seggen, hoe een boose Geest* Gods „Geest *kan weesen, of te toonen, dat dien naem den* „*Heyligen Geest oock past; wiens bysonder werck het* „*sy, soo wel den boosen te verschricken als de goede* „*te vertroosten. De misslagh komt uyt die gedagh-* „*ten, datmen door yemants geest yets buyten hem, of* „*dat selfstandigh sy verstaen wil hebben, 't welck wy* „*nu wel sien, dat altijd soo niet en is.* Gelijckmen, om sijns selfs bedaghte stellingh van de *Geesten* en *Duyvelen* staende te houden, anderweegen

Alleen gesteld droefgeestigheyd, en een slagh van dolheyd te sijn geweest, sonder de Satan hier te willen gedogen.

Momma *echter, die 'er de H. Geest van maekt,*

tegengesproocken. Coccejus niet ontsiet, soo oock *Momma* niet (onaengesien in andere dingen Broeders in gevoelen); doch deese werden seer *bescheyden*, en niet soo *spotlijck* gehandeld, als wel de *voorstanders der oude waerheyd.* Dus verheftmen, om sijn *eygene wijsheyd op den throon* te setten, de *hand tegens alle.* Of *aller hand tegens deesen sal sijn*, moetmen verwaghten; alhoewel 't van veele niet vermoedlijck is, wijlse in haere *Meede-broeders* vry veel *over 't hoofd konnen sien*; immers in de hooghste nood alleen een *Vosse-staert* in plaets van *Roede* gewoon sijn te gebruycken: 't Welck dan veele soo stout maeckt, datse alles derven uytwerpen wat haer in de harsenen schiet.

Of men een goede en quade God steld, „ *Eyndlijck soo vraeghd ons Amos*, of'er wel een „ quaed is, dat de Heere niet en doet, *cap.* 3. 6. „ *Klaeght.* 3. 37. *Jae, seggen deese Luyden, al* „ *'t quaed koomd van den Duyvel, maer 't goed alleen* „ *van God. Sie daer dan nu twee Goden, den eenen* „ *goed, den anderen quaed.*

Als gesegt werd, 't goed koomd van God, 't quaed van de Duyvel: Hier werd by de *Propheeten* gehandeld van 't *quaed der straf.* Beyde 't *goed* en 't *quaed* koomd van *God*, aengemerckt als d'*eerste oorsaeck* en *bestierder.* Buyten deese *aenmerckingh* sou 't onbedaghtlijck geseght sijn. *'t Goed koomd van God, 't quaed van de Duyvel*; te weeten, sulcker wijs, datmen, Gods reghtvaerdigen *toorn*, of *bestieringh* uyt sluytende, de *Duyvel alleen meester van 't quaed* sou stellen. Maer de *Satan* en *boose Menschen* aengemerckt als *onder-oorsaecken*, of als *middelen*, die God gebruyckt om 't *quaed ons toe te voegen* en *aen te brengen*, soo kanmen seggen, dat 't onheyl, 't welck ons overkoomd, ons werd *toegediend van de Duyvel*, doch niet anders als op *bevel* of *toelaetingh* Gods. Dus beroofde de Satan

Ten opsight van *Job* van alles dat hy had: En evenwel *Job*, op d'*eerste*

d'eerste oorsaeck siende, schreef deese berovingh God toe: *De Heere heeft gegeven, de Heere heeft genomen.* Gelijck voortijds den *Assyrier*, en nu de Koningh van *Franckrijck*, alsoo oock is de *Duyvel*, de *Roede des toorns Gods*; *en sijne grimmigheyd is een stock in haere hand; welcke hy uyt send, bevel geeft tegens 't volck sijner verbolgentheyd, om den roof te roven, en de plonderingh te plonderen, Jes.* x. 5. 6. Soo werd dan de *Duyvel*, alleen een *uytvoerer* van den raed Gods, tot *geen God* gemaeckt. Ontrent 't *quaed der Sonde* is 't gantschlijck *waeraghtigh*, dat het *van de Duyvel koomd*, aengemerckt als d'*eerste verleyder tot de sonde*, en als een *geduerige aenraeder* en *ophitser* tot deselve. Dat de *Godloose*, haere *boosheyd* bedrijvende, de *schuld op de Duyvel werpen*, verontschuldighd haer geensins; en wy billijcken deese haer verschuyvingh van haer selven op de Satan niet. Maer seggen oock, dat een andersins *vroom Man*, in een *swaere misdaed* vallende, wel sou konnen voortbrengen: De D*uyvel heeft my dus verleyd*; sonder evenwel daer meê hem selven te reghtvaerdigen, of *buyten schuld* te willen stellen, wijl hy d'*inblasingen des Duyvels* heeft opgevolghd.

't quaed der straf:

En van 't quaed der sonde.

„ *Hy werd van God besoght met d'een of d'ander* „ *ongemeene quael; des denckt hy voort en seyd dat* „ *hy betoverd is: Hy verdenckt sijn naeste Bueren en* „ *getrouwste vrienden: die hebben 't hem gedaen.* Die „ *misschien tienmael beter sijn dan hy die houd hy schul-* „ *digh aen veel grouwlijcker daed dan oyt Mensche* „ *gepleeghd heeft, of oock plegen konde. Geschied'er* „ *ongeluck op Zee of Land, of schijnd'er wonders in* „ *de lught, dat aghtmen* Duyvels *werck of Tovery.* „ De D*uyvel is den Mensch soo kraghtigh en gestadigh* „ *in gedaghten, dat minst gedaght werd op den groo-* „ *ten goeden God.*

Ongeluck-ken

Van veele waerlijck t'onbedagt

Dat 't geheele *Boeck* soo *goed* was als deese woorden, soose daer leggen, 't sou soo prijslijck sijn, als nu verfoeylijck (om dit woord met de *Kerkenraed van Amsterdam* en *Synodus* te gebruycken). Maer ook hebben veele onser Leerraren, diemen nu *Voorstanders van de* Duyvel *noemd*, al voor langh, al dickmael, met *kraghtiger redenen*, op *beeter gronden*, dit voorgesteld. Veele *besondigen* sigh seer swaerlijck hier ontrent. Vatten een boos vermoeden op tegens dien of deesen, sonder eenige reden, tegens de waerheyd. En als 't al waeraghtigh waere, soo *besondigense* sigh echter hier in, datse, met de *Honden*, alleen bijten in de nae haer *geworpene Steen*, sonder te sien op de *hand des geenen diense werpt*, en *waeromse* op haer geworpen werd. Maer oock konnen'er sulcke *blijcklijcke omstandigheden* sijn, datmen *wettigh magh vermoeden*, sulck of sulck een quaedt ons te sijn toegevoeghd, niet door een daedlijck bedrijf van eenigh Mensch selfs, maer door de Duyvel, op desselven begeerte.

Den Duyvel of Toveressen toegeschreven.

De Plaets, 2Thess. 11. 3.... 9.

„ *Dat meer is: wantmen tegens 't Pausdom (welck*
„ *ick geern bekenne, datmen niet te lelijck schilderen*
„ *kan) vond den naem van Antichrist, dienmen*
„ *seer gereed was te geloven, dat in Paulus woorden*
„ *2 Thess. 2. 3. 9. verklaerd moest werden; en dat*
„ *de Apostel daer ter plaetse seyd, dat desselfs komste*
„ nae de werckingen des Satans, *en met* wonde-
„ ren der leugen is: *soo viel het seer gereed, om hier*
„ *uyt den Satan met den Antichrist, dat is den*
„ Duyvel *met den Paus, als twee Gebroeders t'saem*
„ *te voegen, en soo te toonen, dat de Leere der Pa-*
„ *pisten van den* Duyvel *was.* D*ienvolgende was*
„ *het light in den man te brengen, dat de* Duyvel
„ *oock sijn seggen in de Letre heeft, en in de Paepsche*
„ *Kerck den Setel van sijn Koninghrijck. Hier van*

Van den Antichrist, *en desselven wonder-teeckenen,*

is

„ is die stijl van preken en van schrijven, meer als 't de „ Leer dan als de Zeeden geld, oock om een kleyn „ verschil, als yemand by 't gemeen gevoelen niet en „ blyft: te weeten, dat de Satan uytgelaten is, dat „ hy met geweld en list de Kerck beveght, &c.

Dus schaeckeld men geduerigh 't eene quaed aen 't ander, sonder yets t'ontsien. Leeser, meer willen wy hier op niet seggen, als dat gy Sonneklaer vernemen kond, hoemen, om sijn eygene *Harssen-vond* staende te houden, doorgaens 't *woord Gods mishandeld* heeft. Nu moet men oock traghten, de *Gereformeerde Kerck t'ontwringen* dien aenmercklijcken *Text* tegens d'*afvallige Roomsche Kerck*, soo ten opsight van de *voorgewendede Mirakelen* der selve (meerendeel *valsch*, maer oock somtijds *waerlijck* van de Satan naegebootst, en waer door soo een meenighte Zielen in 't *Pausdom* verward blijven; oock van haere dwalingh niet overtuyghd konnen werden, ten sy door deese en andere diergelijcke plaetsen), als in aenmerckingh van den *daer in sittenden Antichrist*. Sie hoe onbeschroomd men is, om *alles wegh te stooten*, liever als eenige *werckingen des Duyvels* t'erkennen. Jae 'k weet niet, watmen niet liever sou *ontkennen*, als dit *toestaen*. Wat baet het te seggen, datmen 't *Pausdom niet lelijck genoegh kan afschilderen*, alsmen de *bewijsen tegens 't Pausdom* den neck soeckt te breecken? Wy houden ons verseeckerd, dat alle *Godvreesende Christenen* sigh over al deese dingen sullen *ontsetten*. Eenen onder de *Fransche* Koningen seyde eens: *Liever wou hy, dat hy sijn geheele Rijck* (men mogt het nu veranderen in de geheele Gereformeerde Kerck) *te grond gingh, als dat hy sou af-staen van 't geen hy sigh had voorgesteld.* Dat de Satan oock *valsche Leere in de Kerck* soeckt in te voeren, en ingevoerd heeft, blijckt

Soeckt men de Gereformeerde Kerck,

Ten voordeel van 't Pausdom t'ontwringen.

blijckt uyt 1 *Tim.* 1. 4. *Apoc.* XX. 10., *&c.* Welcke plaetsen tegens de geweldige verdraeyingen wel staende sullen blijven.

Van de Heydensche Dienstmaeghd

Met de *Heydensche Dienstmaeghd* te *Philippi* in *Macedonien*, die een *waerseggenden* Geest had, en door *waerseggen* haere *Heydensche Heeren groot gewin* toebraght, doch welcken Geest *Paulus gebood van haer uyt te gaen*; en hy gingh uyt, *Act.* XVI. 16. 17. 18., staetmen geweldigh *verleegen*. Evenwel, hoe t'eenemael *ongerijmd*, hoe *gevaerlijck*, hoe *openbaer strijdigh* het met 't verhael der *Historie* is, soo wilmen echter, liever als hier de *Duyvel* toe te laeten, een *Engel Gods* stellen, die in de gedaghte *Heydensche Dienstmaeghd* een *Waerseggende Geest* was, tot groot voordeel haerer Heeren. Maer *waerom dreef Paulus dan hem uyt?* Om dat de *Dienstmaeghd d'ingevingen van dien goeden Engel misbruyckte*, door deselve te veel, of t'ontijde t'openbaeren, weetende dat *Paulus* en *Sylvanus Dienstkneghten Gods* waeren, &c. Ellendige vonden! schrale uytvlughten! Doch wijlmen beloofd, in 't noch niet gedruckte vervolgh deeses schoonen Wercks breeder daer van te sullen spreecken, soo stellen wy dit oock uyt tot ons *volgende Deel.*

Met den waerseggenden Geest, Act. XVI.

Onbedaghte redenen,

„ *De Schriftuer seyd ons, dat het God is, die den*
„ *Visschen met het Vee en al 't Gevogelte tot dienst des*
„ *Menschen onderhoud, Psal.* 8. 7, 8, 9. *Hier heeft de*
„ *Duyvel maght, om hem Gods milde Gaven doorge-*
„ *duerigh plagen te ontkeeren. Wat helpt, of ick God*
„ *tot vriend heb, die my alles geeft, soo de Duyvel*
„ *wederom mijn vyand is, die my alles neemd.*

Wegens 't verhael eeniger voorname

Hy siet hier op 't verhael van *Cluverius*, voorgesteld van *A. Montanus* in sijn *Japan*, *fol.* 72., dat in 't Eyland *Rugen*, by d'Uythoeck *Stubbenkamer*, een dight Bosch leght, en binnen 't selve

een

een onmeetlijck diep Meyr, vol ſwart water. Wel *Viſchrijck*, echter *noch van Schuyten bevaeren*, noch met *Netten beviſcht*, wegens een ſeer *oud gevoelen*, 't welck d'Inwooners van d'afſchouwlijckheyd deeſes Meirs hebben. Als over weynige Jaren eenige ſtoutmoedige ſigh onderwonden, een *Boot op dit Meir* te brengen, om te viſſchen, vondenſe 'ſanderen daeghs *haere Boot nergens*; echter nae langh ſoecken *op den top eens Beuckenbooms*. Waer op eene der Viſſchers uytriep. *Wie van alle Duyvelen heeft dit gedaen?* Terſtond hoordemen een vreeſlijck geluyd en ſtem ſeggende: *Alle Duyvelen hebben 't niet gedaen, maer ick en mijn Broeder Claes.* Wy laten dit *in ſijne waerde.* Maer indien *wy 't voor waeraghtigh wilden houden*, ſou dan daer uyt *volgen*, 't geen men *hier ſteld?* De Kinderen weeten beeter. God doet 't *Koorn uyt der aerden ſpruyten* ten dienſt der Menſchen: En evenwel koomen'er veelerley ongelegenheden door 't *beſtier Gods*, datmen 't niet genieten kan. God heeft *Haringh genoegh in de Zee* gegeven, maer als de *Franſche al de Buyſen* verbrandden, de Zee voor ons *af-ſlooten*, en alſoo ons beletteden *Gods milde Gaven te genieten*, ſouden dan de *vroome* mogen uytbarſten in deeſe onheylige woorden: *Wat helpt my, of ick God te vriend heb, die my alles geeft, ſoo de Koningh van Franckrijck mijnen vyand is, die my alles beneemd.* Mogen dus de *Duytſchers* de *Vlamingen*, &c., die daeghlijcks van de *Francoiſen geplonderd* werden, ſpreecken? Soo als de *Franſche Koningh dit doet*, ſoo doet *het de Duyvel*; d'een en d'ander *door reghtvaerdige toelatingh* en onder beſtieringh Gods. Daer ſijn *Viſchrijcke Zeeën*, maer *noyt bevaerbaer*, wegens d'*onſtuymige winden* en *golven*. Souden daerom de daer ontrent wonende mogen ſeggen;

Mannen, van ſeeckere ſaeck,

En korte aenmerckingh daer op:

Met aenwijſingh van derſelver nietigheyd, en onbetaemlijckheyd.

Wat baet ons, of wy God te vriend hebben, *die ons alles, die ons visch genoeghgeeft, als de wind* en *Zeebaeren ons beletten, die te vangen.* Is *God onse Vriend*, en *vergund hy de Duyvel*, ons *af te houden* van de bekomingh eeniger Goederen, of ons *te beroven* van die wy hebben, soo handeld oock *God daer in met ons als onsen vriend*, t'onsen besten, en tot sijne beslootene eynden.

Schoon bewijs,

„ *Ick ondervinde aen my self, dat het waer is 't geen* „ *ick van des Duyvels kleyn verstand en onvermogen* „ *schrijve. Sonder nae den boosen Geest om te sien,* „ *bestond ick in Gods naem dit Boeck te schrijven,* „ *en tot hier toe heeft my de Heere geholpen.*

Bygebragt om te toonen,

Daer is een wegh die yemand reght schijnd, seghd *Salomon*, *Prov.* XIV. 12.; maer daerom *isse 't niet* altijd. Of de *Heere tot dit Werck geholpen* heeft (buyten aenmerckingh van sijne *bestieringh* tot een *reghtvaerdigh oordeel*, door 't welck hy sulcks *toegelaten* kan hebben), is hem bekend. Immers, wy derven 't niet vertrouwen.

Dat de Duyvel nergens van weet,

„ *Die boose Geest, soo schrander, soo naegaende,* „ *soo overal by alle dingen op sijn scherpst, hoe heeft* „ *die 't minste niet geweeten van dit mijn bestaen, of* „ *noyt gemerckt in al dien tijd dat ick met alle kragh-* „ *ten besigh ben, om hem de Kroon van 't Hoofd te* „ *rucken, en sijnen troon in 't vuer te schoppen?* „ *Nochtans heb ick hem niet onvoorsiens op 't lijf ge-* „ *vallen, maer langh gedreyghd, noch door bedeckte* „ *wegen op hem aengeleghd; maer opentlijck, soo dat* „ *het al de weereld weet. De Duyvel, dien ick dus* „ *beveghte, en weet'er self niet af. Of weet hy* „ *'t wel: die Geest der boosheyd en der hovaerdye,* „ *hoe lijd hy sulcken hoon? Hoe laet hy my met vre-* „ *den dus begaen? Ick sie noch hoor hem niet.*

Wijl hy de Schrijver

Seecker, de *Duyvel* moest wel *soo bot en plomp sijn*, als men hem *uytroept*, indien hy sou *verbin-*

hinderd hebben een werck, 't welck hem *soo een boven maten groot voordeel* doet; soo veele *gerust in sonden* sal doen voortgaen; 't *woord Gods soo tot een wassche neus* maeckt; d'*Atheisten den Steen wenteld*, om van andere dingen te swijgen. Wy laeten ons voorstaen, *David Joris Wonder-boeck* weer voor ons te hebben. Wie siet niet, hoe *gantsch ydel* 't besluyt is: *Hy doet my geen quaed; derhalven weet hy van my niet.* Maer wie bemerckt oock niet, datmen al weer spreeckt nae 't hert der *Atheisten*; die even soo light, maer met deselve wijsheyd, konden argumenteeren: *Hy doet my geen quaed; ergo hy is niet.* Of nu eens een Spotter hier op oock uytriep: *Veel gelucks Atheisten*, &c. Meer sullen wy voor dit mael niet seggen, als: De Heere bewaere ons, dat ons de *Satan de sinnen niet verblinde*, terwijl wy souden roemen *van verlightede oogen des verstands.*

van 't Duyvelden loogchenend boeck niet moeyelijck gevallen is.

BLAD-

BLAD-WYSER

Op 't Eerste Deel deeses Wercks.

Vermits dit Regiſter te wijd ſou uytloopen, indien wy al de byſondere dingen deſes Wercks daer op wilden brengen, ſoo ſullen wy alleen de voornaemſte verhandelde ſaken aenwijſen.

Ver-

Geest

Doch

God

 plaets,

90

haer

door

EYNDE.

REGISTER

van eenige Duitsche

BOEKEN,

de welcke by

ANTHONI SCHOUTEN,

Gedruckt, of te bekomen sijn.

LEutholf groot Toneel der hedendaaghsche Wereld: vertoonende de Keyserrijken, Koningrijken, vrye Vorstendommen en vrye Staten, tot op 't jaer 1689. nevens der Vorsten Genealogien. 4.

Puffendorfs Inleydingh tot de Historien der voornaamste Rijken en Staten, welcken ter deser tijd in Europa werden gevonden, beknoptelijk verhandelende der selver Geschiedenissen, van den aanvangh af tot nu toe. Nevens de hoedanigheyd, aangelegentheyd, sterckte of zwackheyd: Regeringhs vorm: en andere aanmerckelijckheeden van ieder Staat in 't byssonder, 8.

----- Vervolg van d'Inleyding tot de Historie der voornaamste Rijken en Staaten van Europa. 8.

----- Deselve in groot Papier 8. 2 deelen.

Puffendorf Tractaat van de Christelijcke Religie in vergelijckinge van het burgerlijcke leeven in het welke beweezen wordt, dat de Kerck geen Staat is: en dat der Princen gesag,

sigh niet zoo wijt uytstrekt dat zy over het gelove mag heerschen in, 8.

Vlak Triumphus veritatis. Of Kort bericht van de rechtsinnigheyd der Leere na de Formulieren der Eenigheid. 8.

Waare Leere der Rechtveerdigmakinge, benadeelt door D. Johannem Vlack, edoch verdeedigt en bevestigt door de E E. Vergaderingen van de Classis en Kerkenraad van Utrecht. Is bygevoegt een Aanhangsel tot wederlegginge van 't geene D. Herm. Alex. Roël, tegen de eeuwige Generatie des Soons Gods, heeft uytgegeven. 8.

De Vries, de Satan, in sijn weesen, Aert, Bedrijf, en Guychel-spel, vertoond in een Historische Verhandelingh van Duyvelen, Gesighten, Spoocken, Voorseggingen, Voorteeckenen, Droomen, Toveryen, Betoveringen, Beseetenheyd, en wat noch voorts deese Stof aenhangigh is. Nevens Afweeringh van 't geen daer tegens ingebraght werd met meenighvuldige verwringingen der H. Schrift, en tegenspraeck der geduerige Ondervindingh.

Publii Ovidii Nasonis Tristium Libri V: in duitsche Rijmen overgeset, en met schoone aenteeckeninge verrijkt door D. H. in 8. Onder de Pars.

EYNDE.